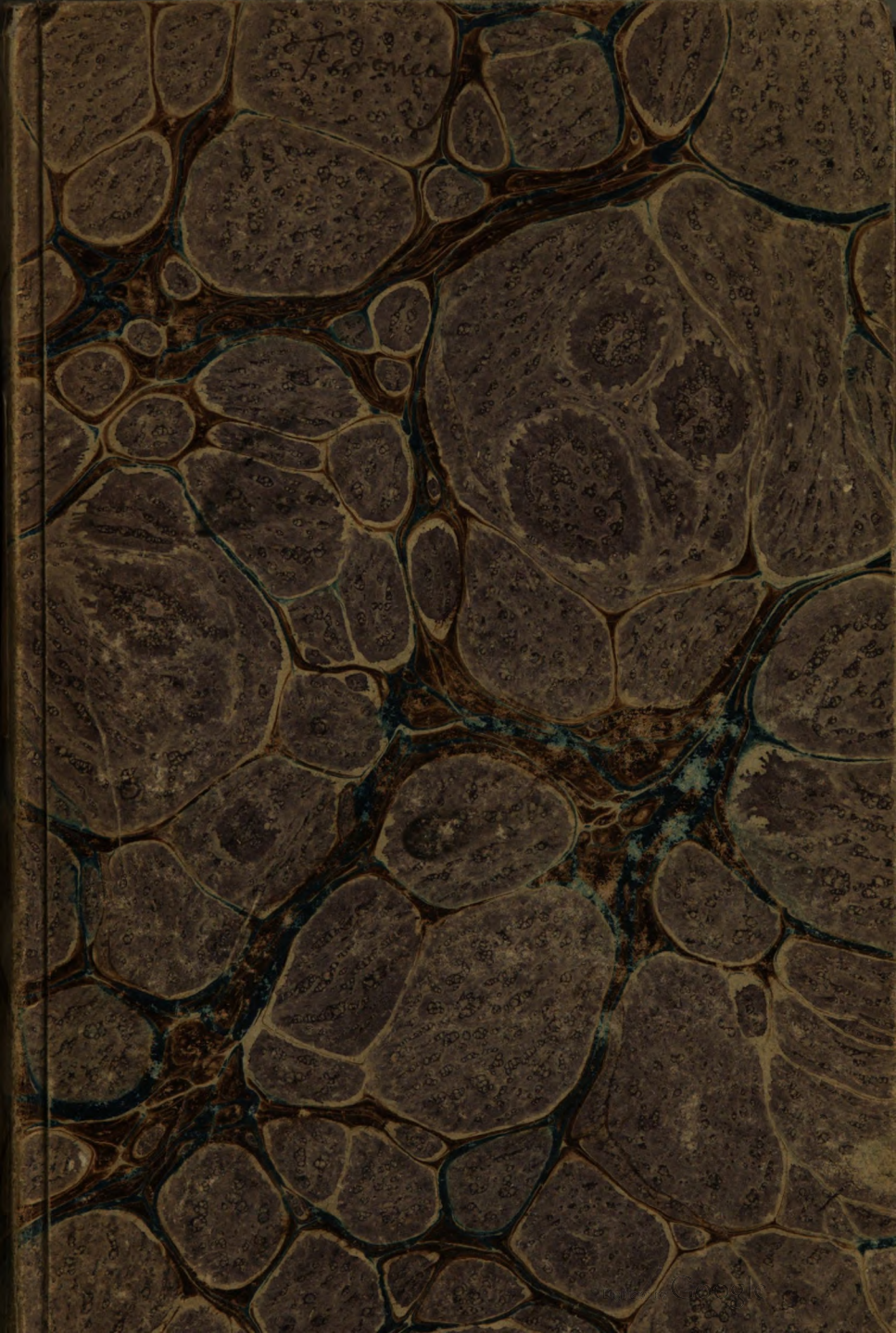
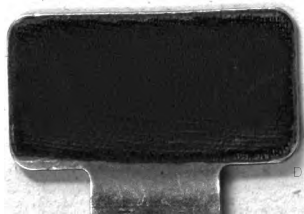
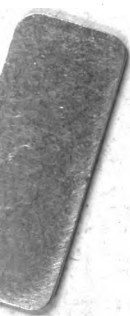

This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

GoogleTM books

<http://books.google.com>

Meis
Kuster

ELSŐ OKTATÁSRA

SZOLGÁLÓ

K É Z I K Ö N Y V,

VAGYIS

**A' LEGSZÜKSÉGESEBB TUDOMÁNYOK'
ÖSZVESEGE**

VALLÁSI KÜLÖNBSEG NÉLKÜL MINDEN NÉPTANÍTÓK'
'S TANULÓK' SZÁMÁRA KÉSZÜLT, 'S A' MAGYAR TUDÓS
TÁRSASÁG ÁLTAL ELSŐ RENDŰ MARCZIBÁNYI LAJOS-
JUTALOMMAL KOSZORUZOTT PÁLYAMUNKA.

IRTA

EDVI ILLÉS PÁL,

NEMES-DÖMÖLKI EVANG. PREDIKÁTOR, ESPERESTI OSKOLA-
ÜGYELŐ, A' DUNÁNTULI EV. SUPERINTENDENTIA' LEVÉLTÁRNOKA,
'S A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' LEVELEZŐ TAGJA.

*Magyar - és Erdélyország' földképével, 's némelly mérges
plánsák és gombák' színelte rajzaival.*

B U D Á N,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL,

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' KÖLTSEGÉN.

1837.

της παιδείας των τεχνων μηδεν εστι προουργιατερον

Plutarchus.

E L Ó S Z Ó.

Puchói Marczibányi Lajos táblabíró, tekintetbe vévén literaturánknak elemi oktatásra szolgáló könyvekben szükölködését; még 1835-ban, februariusban jelentette a' m. tudós társaság' igazgatóságának, hogy 20 arany jutalmat kíván egy olly vezérkönyvre kitenni, melly a' népoktatóknak 's tanulóknak szükséges tudnivalókat legkielégítőbben összefoglalná: 's e' jutalomnak az Academia' részéről is öregbítésére, valamint a' pályamunkák' elítélésére a' társaságot kérte fel. Az igazgatóság szívesen hajolván a' közhasznu szándék' előmozdítására, az említett jutalomhoz a' maga idejében kiszabandó illő tiszteletdíjt csatlott, maga a' jutalomtevő pedig utóbb még egy, 10 aranyból álló mellékjutalmat is hirdetett. A' kitűzött határideig öszvesen tizenegy munka érkezett, mellyek közül a' választott bírálóknak —

kikről a' m. t. t. történetei (az Évkönyvek' sajtó alatt levő III-d. kötetében) emlékeznek — egyező ítéletéhez képest az első jutalmat az illy jelmondatu nyerte el: *της παιδειας των τεκνων μηδεν εστι προουγκιατερον*, mint a' melly, előrebocsátván a' néptanítók' részére sok tanulságos és czélirányos intést: a' célra kívánt tudományokat legteljesben, 's e' mellétt tömötten, a' nép' és nevendékek' szükségeihez és fogalmához alkalmazva adja elő; továbbá egyformán ment a' szárazságtól 's a' szükségtelen áradozástól; 's végre nyelve népszerű, tiszta és világos. — Voltak a' bírálóknak apróbb igazító 's utasító észrevételeik, mellyeket miután meggyőződéséhez képest használt volna a' szerző; a' munka ezennel átadatik a' közönségnek, azon ohajtás mellett, hogy azt a' hasznot tegye, mellynek reménye a' dolog' indítóját, a' társaságot 's a' tisztelt szerzőt vezették.

Pesten, a' magyar tudós társaság' kisgyűléséből, martius' 13. 1837.

D. Schedel Ferencz

tiszelnoki

KALAUZOLÓ BESZÉD,

LEGINKÁBB E' KÖNYVNEK T. CZ. BIRÁLÓIHOZ.

A' szerző eltökélvén magát e' munkára, első meg-gondolással azt hitte, hogy valami olly dolgot vál-lal fel, melyet fontosabb hivatalos foglalkozásár-mellett is kényelmesen végbe-vihet: de mennél in-kább velejére hatott tervének, annál nehezebbnek és akadályosabbnak találta azt. Ugyan is sokkal kevesebb fáradságba kerülne, oskolai kézi-könyvet írni akár pusztá elemi oskoláknak, akár városi ta-nulóknak; ugymint a' kik között nemcsak lépcsőn-ként menő osztályzatok, és azokhoz képest megha-tározott oskolai év-folyamatok vagynak; hanem mind a' férfiak mind a' leányok külön szobában is tanítatnak. De falu-helyen férfi és leány, hat és tizenkét évi gyermek, újoncz és előhaladt régi tanuló, nemes és nemtelen: mind egy szobában szorong együtt. Mellyhez járul az a' körülmény, hogy e' könyvet *magyar* tanulók számára kellett készíteni, kik még eddig efféle rendes könyvnek hi-jával voltak, és most kapják azt kezeikbe leg-először. *) Ezeknek tehát azon oskolai kézi-köny-

*) A' hármas Kistükör, és a' Lácza József által 1793-ban írott Oskolai tanító könyv, részint kevés kezekben forog, ré-

vek, mellyek a' német' külföldön már régóta divatoznak, (a' francziák t. i. e' dologban még magok is igen hátra vagynak) nem valók, — nem most legalább még. Mert a' németek, úgy látszik, mint-ha már a' nevelésnek végső határáig előhaladva volnának. E' széles mezőségét a' tudományoknak ők már egészen learatták; öszveszedtek minden kalászt; és most már inkább azzal bajlódnak, hogy a' sok közül mit hagyjanak el, hogy a' polyva és konkoly az igaz magv-szemektől külön választás-sék és elégettessek. Mivel itt is a' dolog nem a' sokán válik el, hanem a' jóságán és haszon-vehetőségén. És így czélunkra, külföldi iskolai kézi-könyvet (ugy a' mint van) elővenni és lefordítani nem lehetett. — Ha pedig végre niagoknak a' magyar falusi iskola-tanítóknak elme-tehetségeiket veszszük: még több különbözésekre és akadályokra nyílik mező szemeink előtt.

Ennyiféle szempontokat immár előtte tartani; ennyiféle különböző elmékhez alkalmazva szólani; és mindnyájoknak nemcsak érthető, hanem érdeklletes is lenni: a' szerző nehéz feladásnak találta; mellynek ha tökéletesen megfelelni nem tudott, méltányan ítélő senki sem fogja csudálhatni.

Azonban a' szent czélunk megfelelni teljes erejéből igyekezett, azt tartván Plutarchussal (a' jellemzés szerint), hogy *nincsen lélekben járóbb dolog, mint a' gyermekek' jó nevelése*. Hivatalánál fogva magának is a' föld-népével levén dolga, és annak ügyét mindenkor szíven hordozván: úgy nyult e' munkához, mint valami szentséghez, — ama' mondas szerint: „res sacra miser.“ Nem is kimélte sem költségét sem fáradságát, hogy mennél több jó kut-

azint elidősült és sokképen hiányos; — nem is teljes encyclopaediák. Csonkán maradt munka az is, mellyet Schlez után Bösörményi Pál fordított, és 1824. kinyomtatott Debreczenben, illy cím alatt: „A' falusi iskola-tanítók' számára készült kézi-könyv, első darab“.

főkre szert tehessen; a' tökélyt mindazáltal csak idő-korunkhoz képest értvén, mely még nem engedí, hogy egyszerre többet nyujtsunk.

Egyik fő céljául akarta pedig tenni a' szerző azt is, hogy nemcsak az iskolának, hanem a' való életnek is írjon; az az: hogy a' falusi magyar ifjuság' kezébe egy uttal olly könyvet adjon, melyet az, — magának tanuló korában megszerezvén, — mind iskolában, mind utóbbi teljes életében használhasson; és embernyi ember-korában is, mint épületes házi-könyvet forgathasson. Nem akart tehát e' könyvből kihagyni semmi felvilágosítást, semmi észre-adást, intést és ismeretet, melyet magyar köznépre nézve hasznosnak és szükségesnek ítelt; — úgy hogy, valami idevaló a' már ezelőtti magyar és tót, vagy a' mostan divatozó sokféle német kézi-könyvekben elszórva találtatik, mind azt a' magyar iskola-tanító és növendék e' könyvbe általplántálva együtt találhatja. És ez nagy szó.

Mivel azonban magyar köznépre nézve egyik tárgy csakugyan fontosabb, mint a' másik: szerző tehát a' fontosabbakat hosszabban is adta elő; — legtöbb tért engedvén az olvasó-könyvnek és különösen az erkölcsre vezérlő oktatásoknak, — ugymint a' mely nélkül embernek minden egyéb tudománya hiábavaló. És jöllehet a' jutalom-tevő urtól és a' tudós társaságtól e' könyvnek mekkorasága meghatározva nincsen: mindazáltal kellett nézni a' szerzőnek arra is, hogy a' könyv szerfölött vastagra ne terüljön. Melly okból készakartva hagyattak ki az emberi test' részeinek és munkálatinak előszámálása, a' nép-oskolai tanulmányok' legújabb literaturája, és a' levelek' írására való még bővebb utmutatás, — más időben felveendhető. Egy tudomány-kivonat sem több pedig 3—5 ivnyinél (nyomtatásban értve); mint a' mennyit Balásházy academicusunk *Okos Gazdájának* előbeszédében, gyöngé elméket nem terhelő kivonatnak ítél: de az egy-egy évi iskola-folyamatot nem De-

cembertől Martiusig, hanem egész éven által, vagy legalább Szent-Mihály naptól Szent-György napig tartónak értvén. A' technologia részint a' természet-, részint a' gazdaság-tudományba vagyon belé szöve. A' nemzetiségre mindenütt különös tekintet vétetett. Mindaz, a' mi vallási (a' meghagyás szerint), jelen Encyclopaediából kimaradott; és az egyházi nevezetességek a' földleírásban sem említetnek meg mindenütt. A' különféle kötelességek nem rendszerben egy helyre halmozva, hanem az egész munkában szerte-széjjel szórva adatnak elő. Nyelv-tudomány is nyújtatik, de a' mellynek első számalatti cikkelyét szerző csak olly tanítványok' számára itéli lenni szükségesnek, kik főlebbi iskolákra menendők, és idegen nyelvek' tanulásához is járulni szándékoznak.

Hogy e' könyv tökéletesen eredeti legyen, arra a' szerző készakartva nem ügyelt. Részint azért, mivel az előadott tudományokban eredeti lenni nem is lehet; és szerző a' sok nép-oskolai könyveket vizsgálván úgy találta, hogy a' szép darabok egyikből a' másikba kölcsönösen vagynak általtéve; sőt a' legszebbeket majdnem mindenikben feltalálta. A' mit immár a' régi vagy külföldi új bölcsek a' nép' nyelvén remek-tollal megírtak: szerző, hiúságnak tartotta volna, azt fel nem venni, vagy szinte másképen (és pedig bizonyosan nem olly remekileg) megírni, — csak azért, hogy eredetinek mondassék. De általános eredetiségre más részint a' szerző még azon okból sem törekedett, mivel ezt a' jutalom-tevő ur nem kívánta *). Eredetiek mégis néhány erkölcsi darabok (1. 28. 32—35. 63—68) a' versek között az 1. 2. 17, és a' 32 (mint fordítása); továbbá az V. VI. VII. XI. XII részek, és a' szótáracska, 'stb. Mind a' többinek is pedig a' ren-

*) Lásd. Jelenkor 1833. Nro 47. Tudom. Gyűjtem. 1833. V. és Jelenk. 1834. 39. 1835. Sept. Nro 74. Tudom. Gyűjt. 1835. IX.

de és szerkesztési methodusa eredeti. De a' ki tudja és próbálta, mennyi vesződséges munkába kerül csak egy-egy rendszeres tudományból a' legfontosabbakat és a' mindig megállókat velős rövidséggel kivonni, és azokat a' köznéphez, sőt még a' köznépnek növendékeihez is alkalmaztatni: a' szerzőt az sem compilatornak, sem plagiatornak bizonyosan nem nevezendi. Keresni és választani tudni, már egy maga elég nagy feladás.

Itten tehát előszámlálom a' jelesebb kutfőket, melyeket öndolgozatimon kívül használtam. Altalánosok: Rochow, Wilmsen (Lánghy), Luncz (Láczai), Niemeyer, Szilassy, Mädchenspiegel, Schulfreund Schweitzertől, Denkübungen Baumgartentől, Handbuch Wagnertől, Lesebuch Schwabetől, Lesebuch Seilertől, Csitánka (tót olvasó - könyv), Budai olvasó - könyv, Szükségben - segítő könyv Beckertől, Goldmacherdorf Zschokkétől, Schule gemeinnütziger Kenntnisse, Kis János' munkái és számos folyó-írásk. Ezeken kívül még használtattak különösen az arany abéczéhez Zathureczky versei; a' számvetéshez Busse, Beichel, König, Maróthi, Pethe; a' természet-tudományhoz Fábian József, Szent-Györgyi, Mokri; a' földleíráshoz Magda, Czövek, Gamauf (Staut Jós.), Csaplovics; az egészség-tudományhoz Dr Zsoldos és Kis József; a' gazdaság-tudományhoz Franklin és Balásházy; a' történet-tudományhoz Bredow, Petrovics, Engel, Hármás Kistükör; a' nyelvtudományhoz Közhasznú ismértek' oskolája.

Szerzelékül nyújtatnak néhány rézre metszett képek is, ugymint: a' mérges növényeknek kiszínelte táblája; Magyar-ország' földképe és ékes-írási három példány.

Végre immár a' szerző kéri az érd. olvasót, hogy ezen együgyű írásmóddal készült munkának megbírálásában legyen méltányos; annak mérlegéül nem a' maga sublimált izlését, hanem a' köznépét; nem a' legújabb literatura' kívánatit, hanem

viii Kalauzó beszéd e' könyv' bírálóihoz.

a' közrend' és gyermekeinek szükségeit tevén; és szeme előtt tartván mind azt, hogy ez az első iskolai kézi-könyvünk; mind azt, hogy köznépnek, sőt köznépi gyermekeknek számára iratott, — kiket ha oktatni akarunk, velök gyermekekké szükség lennünk.

A' szerző.

KALAUZOLÓ BESZÉD

AZ OSKOLA-TANÍTÓKHOZ,

mellyben megíratik, hogyan kelljen a' gyermekeket okosan tanítani, és név-szerint e' kézi-könyvvel élni.

I. **A'** legjelesebb nevelő-tudósok' megegyező ítéllete szerint, az embert egyedül csak a' *nevelés* teheti azzá, a' mivé neki itt e' földön, Isten' rendeléséhez képest, lennie kell. A' nevelésnek egyik legfőbb ágozatját pedig a' nyilvános oktatás teszi, melly az iskola-tanítóknak tiszte. Miként kelljen tehát növendék-embereket, az az: tudatlan gyermekeket, mindennemű hasznos és szép tudományokra oktatni, és a' jó erkölcsre vezérelni: azt elmulthatlanul kell tudnia minden iskola-tanítónak, ki szép nevének és fontos elrendeltetésének megfelelni akar.

II. A' tanító, a' kezére bízott tanítványoknak mindenek fölött *testökre* ügyeljen, hogy az, épségben egészségben megtartassék, és erősödjék. Mert csak az ép testben lakhatik ép lélek, melly mindennemű oktatásra alkalmas. Gondja legyen tehát az iskola-tanítónak,

1) Hogy az iskola-szobában mindenkor tiszta levegő találtassék; melly végett az gyakorta kisöpörtessék, megszellőztessék, és fölöttébb se hideg se meleg ne legyen.

2.) Hogy a' gyermekek mosdottan, fésülten jelenjenek meg az oskolában; sőt ruháik, könyveik és írományaik (scriptáik) is tisztán megőriztessenek.

3.) Hogy az olvasás és írás, állás és ülés közben testöket okosan tartsák. Ne illettessenek olly büntetésekkel, mellyek miatt tagaikban vagy érkeikben kárt vallhatnának, p. o. arczul-csapással, fejbe-veréssel, köröm-ütéssel 's t. e. Nagy hidegekben őket templomba menni a' tanítók ne kényszerítsék; természeti szükségeik' végbe-vitelétől őket vissza ne tartóztassák; és midőn az oskolában magokat rosszszul érzik, őket tüstént haza vezettessék. A' kimenésre kéredzésnek sőt akármelly bajnak jelentéséül szolgálhat a' kéznek fölemelése és fel tartása.

4.) Néha néha az ülést állással, a' könyvből tanulást táblánál tanulással, a' közélről nézést meszszeről nézéssel is váltassák fel; sőt ne tilalmaztassanak az ártatlan multságok is, mellyek jó testmozgásokat szerezhetnek, p. o. tavaszon-a' laptázás, nyáron annak idejekor és bátorságos helyeken való fürdés; télen a' csuszkálás 's a' t. (Mind ezeket bővebben előadja ezen kézi-könyvnek IX-dik része.)

III. A' *lélek*' nevelésében mindig kettőt tartson szeme előtt a' tanító, t. i. az értelmet és a' szívet; vagyis: hogy tanítványait mind tudományokra mind jó erkölcsre vezesse. E' kettőnek mindenkor egyenlő lépéssel kell együtt járni és menni elő. — Az egész lelki nevelésnek mind háznál mind oskolában két fősarkalata abban áll, hogy a' gyermeket mindenre, valami körülötte van és történik, figyelmeztessük; azután, hogy őt mindenkor huzamosan foglalatatoskodtassuk, — ám akár hasznos dologban, akár ártatlan játéokban és multságban. A' közrendü gyermekeknél éppen lélekben járó dolog, kiváltképen a' szívre hatni törekedni. Mellyért a' szívnék pallérozására a' tanító külön órákat is szánhat; talán mindenkor a' hét-

nek végén. Ilyenkor p. o. így szólíthatná meg növendékét: „Beszélj nekem, édes Jóskám, valamit ebből az elmúlt hétből? Miben foglaltad magadat az iskolán kívül? Voltál-e valahol mulatságban? A' háznál nálatok mi nevezetes adta elő magát? Nem láttál-e e' napokban valamit, a' mi neked újság és különös volt? Nem találkoztál-e öszve valaki isméretlennel és idegennel? Mit mutathatsz elő ebből a' hétből, a' mit tanultál vagy végbe vittél? Volt-e valami örömed? Vallottál-e valami kárt, vagy veszteséget? Mutattál-e valaki eránt szolgálatot?” Ha valami nevezetes történet adta elő magát a' faluban, azt beszéltesse el a' gyermekekkel, a' legcsekélyebb körülményig; — vegye ki belőlük itéletöket a' dolog felől, és hogy milyen részvétellel voltak. Használjon e' célra minden-egy innepies történetet; vagy menjen ki néha gyermekeivel a' szabadra, a' mezőre, vagy kertbe; és ott vegyen tárgyat a' szív-képezésre. Végre beszéljen el nekik mindenkor maga is valami szép kis történetet. — Ha valamelly helységben vagy vidéken holmi oktalan visszaélések és rossz szokások volnának: azok' kiirtására is az iskolában kell törekedni; — nem egyenesen ellene kikelvén és menydörögven, hanem arra példázódván és kiterjeszkedvén akkor, mikor önkényt adja magát hozzá az alkalmatosság. — Az egész lelki nevelésnek egy csillaga pedig, melly felé forduljon mindenkoron, legyen a' szent vallás; és mind házi mind iskolai nevelés vallásos legyen.

IV. A' *szívnek pallérozása*, vagy is a' jó erkölcsökre célzó oktatás előbbvaló lévén minden tudománynál: arra irányozzon a' tanítónak mind jó rendtartása és fenyítéke az iskolában, mind saját példa-adása az életben.

Azonkívül tehát, hogy a' tanítványoktól minden rossz szokást eltávoztasson, jóra is szoktassa őket; különösen: a' tisztaságra, mint a' jó erkölcs' legelső kezdetére, — a' rendre minden dolgaikban,

— engedelmességre, az egymással békés megférésre, szolgálatra való készsége, bécsületességre, kedveltető maga-viseletre, és az igazmondóságra. Legkivált amaz igen megszokott vétkek ellen a' gyermekeknek, a' hazudás ellen; minden előadandó alkalommal kikeljen a' tanító mind megvető nézéssel, mind komor és haragos szókkal, — ugymint alávaló és utálatos vétkek ellen. Az igazmondó gyermeket pedig megdicsérni soha el ne mulasztassa. Tiltva legyen keményen a' csufolódás is.

Továbbá a' szemérmességre nagy gonddal ügyeljen a' tanító. E' végett férfiak és leányok külön-asztalnál üljenek; és meg ne engedessék, hogy vagy férfiak a' leányokhoz általellenben ugyan azon asztalnál fogjanak helyet, vagy hogy a' két nemem levők vegyest járjanak ki szükségökre. Ide való a' szitkozódásnak és ocsmány beszédnek 's daloknak távoztatása.

A' szorgalmatosság legbizonyosabban őrzi meg a' gyermekeket mindennemű roszra-vetemedésektől. Azért a' tanítónak gondja legyen, hogy tanítványai mind oskolában szeme előtt, mind otthon szünet nélkül legyenek foglalatatosok valami hasznosban. Ezzel leginkább tarthatja fenn leczkőzés közben is a' csöndességet; ha p. o. míg a' kisebbek betűznek, addig a' nagyobbak számvetési példákat készítenek; vagy míg ezek helyesírás végett diktált példát írnak a' táblára, az alatt a' kisebbek az előforduló szókat közben-közben sillabizálják 's a' t. — Ne érje be pedig az oskolai szorgalmatossággal, hanem házi szorgalmatosságra is szoktassa a' gyermekeket; melly végre adjon fel nekik, otthon elkészítendő munkákat, és kérje elő tőlök.

Egy oskola-tanítónak legszebb győzödelme a' tanítványok' szíven az, ha végbe tudja vinni, hogy örömmel járjanak fel eleibe oskolába. Ezt pedig úgy viheti végbe, ha velök szeretettel és emberséggel bánik; ha kellemetesen tanít; ha őket hasznos és érdeketés dolgokra oktatja, és erejüket főül-haladó leczkékre nem szorítja.

Az iskolai törvényeket (mineműek e' kézikönyvnek II-dik részében is találtnak,) olvassa fel a' tanító az ő növendékei előtt nemcsak az iskolai leczkék' beállásakor, hanem azután is gyakorta. Cselekedje pedig ezt mennél nagyobb fontossággal és innepiséggel, a' helybeli (vagy illető) Tisztelendő Urnak jelentésében. A' tanítványok azoknak megtartására kézzel kötelezzék le magukat mindnyájan együl egyig. A' törvények fölöttébb számosak ne legyenek; és a' tanító minduntalan ne feddözzék, ne tilalmazzon, ne pirongasson; mert a' szigorúság és keménység csak félelmet gerjeszt, és képmutatókat csinál, következőleg nem jó. Ellenben a' melly kevés törvények megállapítva vagynak, azok tartassanak is meg szorosan, és egynek általhágása se hagyassék büntetés nélkül. Melly végett használja a' tanító mind a' jutalmakat és büntetéseket, mind pedig a' maga személyes tekintetét (auctoritását). Ne is csak az iskolában, hanem azon kívül is tartsa szemmel tanítványait; látogassa meg őket néha szüleik' házánál, és azokat is serkentse a' jó istenes nevelésre.

A' jutalmazásban és büntetésben legyen a' tanító részre-hajlatlan és igazságos; mert az igazság' vagy nem-igazság' észbe-vevésére senkinek sincsen olly finom érzéke, mint a' gyermekeknek. Nevezet szerint mi illeti a' *jutalmakat*: minden becsületbéli megkülönböztetésekkel vigyázva kell élni, hogy azok a' becsületre-vágyást vétkes indulatá ne tegyék, és hogy a' szorgalom ne váljék jutalom-keresésnek és hiúságnak eszközévé. Az ajándékok soha se adassanak úgy, mint jutalmak; hanem mint csupa emlékek, és inkább ritkán mint gyakran, — annyiival is inkább, mivel minden jótét kötelesség, és önmagának jutalom. Továbbá megjegyzésre méltó:

1.) Hogy nem a' talentomot (természeti ügyességet), hanem a' szorgalmat és érdemet kell, ha már akarjuk, jutalmazni.

2.) Hogy ebben sem kell lenni sem részre-hajlónak, sem éppen egyirányosnak: hanem mindenkor az erkölcsi érdemre figyelmezní, p. o. a' nehéz-fejű tanulónak (ha úgy tudja leczkáját mint a' legkönnyebben tanuló) szorgalmában sokkal több erkölcsi érdem van, mint a' könnyen tanulóéban; 's erre nézve az több dicséretet és jutalmat is érdemel.

3.) Ne jutalmazzuk azon jótétet, mellynek természetí következései által a' gyermek ugyis hajlandóvá tétetik annak végbe-vitelére.

4.) Ne adjunk jutalomul ollyast, a' mitől a' gyermeket inkább el kellene szoktatni, p. o. csömögét és nyálánságot.

5.) Ne jutalmazunk olly munkának elengedésével, a' mellyhez inkább szoktatni kell a' gyermeket, p. o. iskolai munkákéval.

6.) Azzal is megkülönböztethetni a' jeles magok-viseletű gyermekeket, ha a' többiek között felvigyázokká (koriczeusokká), vagy szintén vezetőkké tétetnek; mindazonáltal felváltván őket ottan ottan újakkal, — nehogy elbizakodjanak, és gyermek-társaikon uralkodást gyakoroljanak.

7.) A' jutalmazásban ilyen lépcsőzést tartson a' tanító. Elsőben szerényen és képesint dicsérjen. Ezután következhetik a' szorgalomjegynek (czédulának) ajándékozása, a' becsület-könyvbe beírás, előbbre-ültetés, felvigyázóvá tevés; legvégül az ajándék-osztás, — melly azonban ne légyen pénz, hanem inkább egy darabka finom papiros, festett papiros könyv-borítékul, író-tábla, könyv vagy ruha. A' jeleseket vigye el magával innepen sétálni a' mezőre, erdőre; beszéljen nekik érdeketes történetecskéket. A' jutalom-osztás pedig ritkán történjék, és mindenkor bizonyos innepiséggel.

A' büntetésekre nézve, bizonyos az, hogy az okos fenýíték az iskolának a' lelke. Szükséges néha, hogy a' tanító éles legyen, csak ne kemény és kegyetlen; és csak úgy büntessen, hogy a' gyerme-

keknek egészségében kárt ne tegyen, se a' szemérmességet meg ne sértse. Az iskola ne tétessék épenséggel fenyték-házzá; és a' tanító magát indulatos despotává le ne alacsonyítsa.

Főczélja a' büntetésnek: a' hibázó gyermekeknek megjobbítása, melly azonban valóságos és ne csupán csak látszó jobbulás legyen, (ebben különbözik t. i. a' polgári büntetés a' nevelői büntetéstől); és a' hibázónak ne csak egyes tettét, hanem egész gondolkozása' és cselekvése' módját illesse. Mert némelly hiba olly szoros atyafiságban van a' virtussal (erénynyel), hogy ki nem irtathatik a' másik résznek (az erénynek) is veszte nélkül; p. o. a' ki a' kevélységet a' becsületre-vágyásnak kiirtásával akarná meggyógyítani: a' tanítványt az csak általváltoztatná, de nem jobbitaná meg; — egyik hibát kiirtaná, és egy más nagyobbak engedne helyet a' gyermeki szíven. Nem kell a' dudvával együtt a' buzát is kitépni. — Mellékes czélja a' büntetésnek: a' többi gyermekeknek ugyan azon megbüntetett és hasonló hibáktól való megóvása.

Neme pedig a' büntetésnek leginkább kettő vagy: egyik a' természetet követő, másik az önkényes. A' természetet követők azok, mellyek a' hibáknak mintegy természeti következtései, p. o. hogy a' hazugnak többé hitelt ne adjunk, hogy a' hamis eránt bizodalmatlanok legyünk, a' resttől a' mulatságot megtagadjuk 's t. eff. És éppen ezek azok, mellyek leginkább ajánlhatók. — Önkényesek viszont azok, mellyeknek szabása egyedül a' tanító önkényétől és szabad akaratjától függ, p. o. a' csevegőnek a' többtől elválasztása, lejobb helyeztetése, megszégyenítése, 's t. eff.

Ezekre nézve immár általjában meg kell jegyezni:

1.) Hogy nem a' természeti fogyatkozást, hanem csak a' henyélést, szelességet és rosszszaságot kell büntetni.

2) Hogy a' lehetőségig ritkán kell büntetni, sőt pirongatni is ritkán. Mert a' gyakori büntetésekhez a' gyermekek úgy hozzá szoknak, hogy azokat utóbb fel sem veszik többé, és így a' büntetések nem érik el céljokat a' jobbulást. A' jó tanítónak erkölcsi tekintete a' gyermekek előtt, egyetlenegy fej-intéssel többre mehet, és több jót eszközölhet, mint százszori dorgálással. Csekély hibákat el kell nézni és hallgatni. Minden tanító megcsalattatik tanítványaitól: de az, a' ki sokat parancsol, legtöbb izben; mért meglehet, hogy kiirtja a' vétkeket az oskolából, de nem a' szivekből. — Ijesztgetni a' gyermekeket sem okosság. — Hogy pedig a' büntetést mennél ritkábban kellessen használni: a' becsületére vigyázást, és önbecsének s emberi méltóságának érzését kell a' gyermekben ébresztetni korán és minden uton-módon. Minden gyermeki fenytéket azzal kell kezdeni, hogy a' gyermekek tudják meg, hogy ők emberek, és sokkal becsesebbek minden más teremtetett állatoknál.

3) Hogy a' büntetések személy-válogatás és részre-hajlás nélkül minden egyiknek természeti tulajdonságához legyenek alkalmazva. Az érzékenyszüeknek és becsület-érzőknek elég egy intés és egy dorzan szó; midőn az érzéketleneknek kemény dorgálás is kevés.

4) Hogy a' tanító soha se büntessen indulatosságban, hanem egész csöndes elmével és sajnálkodással. Tehát ne hirtelenkedjék, és a' bűn után nyomban ne következtesse a' büntetést. Ezt tartsa meg kivált olyankor, midőn haragra gyúlad; — melly harag egyébiránt (ha reá méltó ok van), nem becstelenti a' tanítót. Mondathat a' bűnsre sentenciát saját tanuló-társai által. A' gyermekkel meg kell ismertetni, hogy ő méltó a' büntetésre; és hogy ez az egyetlenegy utmód az ő tanítójával leendő kibékülésre. Egyszersmind e' kézi-könyvből csitálja a' tanító, — vagy csitáltassa a' gyermekekkel, — azt az oskolai törvényt, elbeszélést, vagy

erkölcsi regulát, melly ellen a' büntetendő tanítvány vétett. Komoly legyen a' tanító a' büntetés közben és szomorú. Ne nevéssen.

5) Hogy a' tanító óvatos legyen a' büntetések' választásában; mellyre nézve ne büntesse az olly hibát, mellynek természeti rossz következését a' hibázó már ugyis érzi. Továbbá: ne büntesse tanítványát ollyással, a' mit vele meg kellene inkább kedveltetni, p. o. imádsággal, prédikáció-hallgatással, adakozással; — mert másképen az illy virtusokat vele meggyűlölteti, és büntetésnek nézeti. Sőt inkább néha tagadjon meg tőle valami ollyat, a' mit becsülnie és kívánnia kell; ha t. i. a' gyermek abban röstelkedő; p. o. ha rosszul és rútul ír, ne hagyja egy ideig írni; ez által vele az írást megkívántatja és őt ingerli a' szép-íráásra.

6) Hogy a' tanító általában megtartóztassa magát a' testi büntetésektől; és azokat csak akkor használja, ha egyszer az intések, dorgálások, fenyegetések sikeretlenek, — 's akkor is csak a' tetemes vétségeknél. Akármilyen csufnév-adástól is megóvjá magát a' tanító; ugymint a' mellyel a' gyermekeket, szüléikkel együtt, csak elidegeníti magától.

7) Tartson a' büntetések' osztásában bizonyos lépcsőnkénti odább haladást; és csak lassanként nehezítse azokat; hogy tanítványainak mind becsület-érzése épen, mind félelme fönn maradjon. Elsőben csak intse meg a' gyermekeket; azt is pedig szeretettel, szelidséggel és csak négy szem között. Másodszor intsen nyilván, és fenyegetődzve. Csak harmadszor következze a' büntetés. De még ebben is lépcsőnként kell odább menni; következtetvén majd büntetési bélyeg-jegyet (czedulát, táblát), — de a' melly csak az iskola-falak között, és nem azokon kívül találhat helyet; — majd széken-helyre, szégyen-padra állítást; majd a' fekete könyvbe beírást; és végre a' testi büntetést. Testi büntetésül pedig egyedül csak a' vessző hagyatik fönn, az is eltéve

félre, és csak ritka esetekben elővéve, p. o. ha a' gyermek többszöri hazudásban tapasztaltatik. Szám-
üzve maradjanak minden oskolákból: a' térdelte-
tés, tenyér- vagy köröm-verő fa (plága), ólba-zá-
rás. A' büntetést mindenkor maga a' tanító vigye vég-
be személyesen, és ne tétesse a' gyermekekkel,
kölsönösen egymásnak. Megköszöntetni sem kell
a' büntetést.

A' gyermekek' erkölcai nevelésére, és szívek'
pallérozására szolgáljon és czélozzon a' *tanítónak
saját példája* is. Szükség pedig, hogy minden os-
kola-tanító legyen béketűrő, gyermekekhez lebo-
csátkozó, de a' mellett komoly. Az illendőség, tiszt-
es és okos magaviselet kitessék minden mozdulat-
jában, arczvonásiban, beszédében, tetteiben, ruhá-
zatjában. Ne feszeskedéssel, harsány kiáltozással,
vagy uralkodó hanggal akarjon magának szerezni
tekintetet; hanem szeretet és valóságos szép tulaj-
donságok által, mineműek p. o. a' csekélyes hi-
bák' és megbántások' elnyögése, ön-mérséklés, ne-
mes maga-tartás, ön-hasznának nem keresése. Ezek-
kel adhat magának igazi tekintetet. Mellyekhez ha
járul a' hivataljában való jártasság és buzgóság: ak-
kor bizonyosan végbe-viheti, hogy tanítványai sze-
ressék is, de féljék is *).

V. A' *tanítás-módnak*, vagyis a' tudományok-
ra vezérlő oktatásnak regulái általjában, im' e' kö-
vetkezőkben állanak: \

1) A' tanító arra igyekezzék, hogy a' tanítvá-
nyoknak bizodalmát és szeretetét megnyerje. Mert
ez megnyerve lévén, a' tanítványok örömetst fognak
tanulni; és ők is viszont igyekezni fognak, hogy
a' tanítónak becsülését és szeretetét magoknak meg-
nyerhessék. Erre nézve a' tanító az ő növendékei-

*) Ajánltatik megolvasásra minden osk. tanítónak az az
értekezés, melly az 1835diki Tudományos Gyűjtemény-
nek kilenczedik kötetében, a' 35—53 lapokon találta-
tatik, e' czim alatt: „*Tükröcskék*.”

vel igazán, barátsággal, szeretettel és emberséggel bánják (mint már fölebb megjegyeztük). Kezdőd-jék minden iskolai tanítás imádsággal (sőt énekkel is); mellyet a' mester maga mondjon elől; a' gyermekek csöndesen utána; mindnyájan térdre esve, — a' mester is velök. — Oskolában uralkod-jék halotti csöndesség. Még az éneklés is szende hangon intéztessék, mint a' méh-döngés. Csak a' tanítónak vagy felmondónak szava hallják.

2) Igyekezék tanítványainak a' tanulást könnyűvé tenni. Erre nézve semmit ne tanítson, a' mi tehetségeiket fölülhaladja. A' könnyüről nehezebb-re, ismértről ismeretlenre lépcsőnként vigye által őket. Egyszerre soha se adjon fel nekik sokat. Mind-azáltal nem kell nekik a' tanulást épenséggel já-tékká is tenni. Fontos dolog az is, hogy a' gyer-mekek, midőn leczkéiket felmondják, azt jó fönn szóval tenni szoktassanak; nem pedig szunyátol-va és alant hangon.

3) A' tanító az ő előadását, a' tanítványokra nézve tegye mennél kellemesebbé és érdeklőbbé. Azon légyen minden kitelhető erejével, hogy ve-lök a' tanulást és oskolába-járást megszerettesse. Ha az oskolát mulatságnak és gyöngyörüségnek helyé-vé tudja tenni, akkor abba a' gyermekek örömet mennek, a' szülék is jó kedvvel küldik oda őket. Azonban a' szüléket okos tanító még különösen is törekedjék arra birni, hogy gyermekeiket szive-sen és szorgalmatosan bejárassák az oskolába. Melly végett legyen a' szülék iránt nyájas, és minden ár-tatlan uton-módon nyerje meg magának bizodal-mukat és jókedvöket. — Meg fogja kedveltetni nö-vendékivel a' tanulást,

a) Vig és élénk előadás által; mellyhez ele-venség mind beszédben mind indulatban, lelki vi-dámság, jó kedv, és a' szózatnak czélirányos mo-dulálása kívántatik.

b) A' tárgy' előadására szabott időnek pontos megtartása által.

c) A' gondolkozásnak ébresztése és versenyzés, vetélkedés által.

d) Mind annak eltávoztatása által, a' mi a' tanulni-vágyást elfojthatná, és unalmat okozhatna, minemű volna p. o. a' tanító' részéről a' kényszerítés, kedvetlenség, türedelmetlenség és komorság.

e) Csináljon kedvet a' tanuláshoz figyelemgerjesztő dolgok által is. Közben-közben holmi rövid anecdotával, históriácskával, elbeszéléssel kedveskedjék. Majd mutasson nekik valamely érdekeltes képet és rajzolatot. Vigyen be magával néha valamely jeles könyvet, és olvasson nekik abból. Beszéljen az újság-levelekből, midőn van bennök gyermekeknek való. Mindig készüllettel menjen be iskolájába; és tudjon mindennap valami újjal előállani. Mutasson mindnyájukhoz nyájas arcot; járdalván közöttük fel és alá, — kezében írást vagy könyvet tartván, nem pedig vesszőt vagy pálczát. Mikor fenyeget, ne legyen szava-járása: „várj, majd megtanítlak“! mert az ilyen beszéd rossz ideát gerjeszt a' tanítás felől a' gyermek' elméjében.

f) Figyelem-ébresztés és függőben-tartás végett: ne hagyja a' gyermekeket, olvasás és tanulás közben, semmivel játszani, babrálni: de ellenben maga a' tanító se tegyen nem oda-valót semmit. Kérdés-támasztáskor hagyja bizonytalanságban mindeniket; és előbb mondja ki a' kérdést, azután nevezze meg a' felelendőt. Gyermekek előtt más tárgy ne is legyen, mint az, a' mellyel épen foglalatoss. Azért könyvek és más tanuló-eszközeik közül, mindenkor csak azt vigyék el velők iskolába, a' mellyre azon leczkében szükségök vagyon.

4) Ha csak lehet, a' tanító azon tárgyat, mellyről tanít, mutassa meg természeti mivoltában is, vagy csak adja eleikbe a' gyermekeknek rajzolatban és érzékileg. Sőt még czélirányosabb lessz, ha a' tárgynak előadását mindjárt annak rajzolatjával kezdi; és azután mondja meg a' szókat, mellyek által azon tárgy kiszokott fejeztetni. Így reményl-

hetni, hogy a' tudatlan növendékek előtt egy állítás és egy szó sem lészen üres hanggá. Kivált a' szokatlanabb és idegen szókat körülírni és felvilágosítani sehol el ne mulasztja; — mint azoknak lajstromát e' kézi-könyv' toldalékában is feltálhatja.

5) Igyekezék a' tanító a' nagyobb résznek használni, a' nélkül, hogy az egyiket vagy a' másikat szeme elől elvesztse. Általában azon mesterkedjék, hogy az iskolai órákban minden tanítvány egyiránt és huzamosan foglalatostkodtassék; és míg egyik osztálylyal dolga van, addig a' többi osztályok foglalatosság nélkül ne hagyassanak.

6) Igyekezék a' tanító az önkénytes munkaságot is a' gyermekben előmozdítani. Foglalkozzanak tehát a' gyermekek otthon is valami hasznosban. E' végett adjon fel nekik otthon elkészítendő szorgalom-íráásokat és munkákat, — aztán magának bemutatandókat. A' privát-szorgalmat tudniüllik ébresztetni kell az emberben korán, és ápolni minden módon; mert az embernek pallérozásában annak kell végbe vinni többet az egésznek felénél.

7) Igyekezék ugyanazon tárgynál többféle célokat is öszvekötni és elérni, p. o. az olvasásban és írásban közöljön velök egyszersmind hasznos tárgyakat is.

8) Előadásaiban a' tanító felváltva éljen a' szakadatlan folyó beszéddel és kérdésekbe foglalt tanítás-móddal. Ne kívánja, hogy a' tanítvány örökké csak figyelmező és hallgató fél legyen; hanem ugy intézze a' dolgot, hogy közben-közben az is bele-szóljon, és beszélő fél is lehessen.

9) Hogy az emlékező-tehetség (memória) a' gyermekekben élesítessék, az iránt im' ezekhez szabja magát a' tanító. Az elvégzett leczkéket szorgalmasan ismételve; melly célra szánhatja hetenként különösen a' szombati órákat. Mikor pedig valamelly tudományt elvégezett, csináljon a' táblán a' gyermekek' szeme-láttára az egészből egy olly

tabellát, melly az egész studiumot recapitulálja, és kimeríti. Irja oda a' fel- és al-osztályokat, — csak egy szóval, — élvén () zárjelekkel is. Utóbb törölje ki a' szokat, azoknak kezdő betűit hagyván csak meg, és azokról találtassa el a' dolgot. Végre törölje el még a' betűket is, és csak a' még meghagyott zárjelekből találtassa el a' gyermekekkel az oda-valót. — Majd azt tegye a' tanító, hogy diktálja le a' gyermekeknek az elbeszélések alatt álló verseket; és találtassa el, mellyik elbeszéléshöz tartozandók. — Majd a' következő elbeszélést és históriát előbb maga beszélje el a' gyermekek előtt; azután olvastassa el a' gyermekekkel; végre beszéltesse el viszont övelők is, és tétesse velök írásba. — Még az által is nagyon élesül a' gyermek' értelme, ha a' tanító az elbeszéléseket véle olvasztatván, egykét periodus után meg-megállapodik, és az olvasottból annyi kérdést tesz a' gyermekekhez, valamennyit csak abból tenni lehet. p. o. A' 9dik szám-alattinak első pontjaiból: „Mit értesz a' Bánát alatt? Mi neve volt egy derék méhes gazdának Bánátban? Miről volt nevezetes az az Osz Péter? Hány gyermekei voltak? Hogyan hívták őket? Hány volt a' fi, hány a' leány? Mellyikféle gyermek volt több? Egyszer valami tréfát akart tenni a' gyermekeknek: az esztendőnek mellyik részében volt az idő akkor? Mit ígért akkor Osz Péter?“ 'stb. Igen jó ezt cselekedni; — ha nem épen mindenik felolvasandó vagy felolvasott elbeszéléssel is, de — gyakorta.

A' könyv-nélkül. tanultatásra nézve: a' gyermek soha ne kényszerítessék ollyast tanulni, a' mit jól nem ért; és a' mi neki előre megmagyarázva nincsen. Az először feladott leczkék csak kicsinykék legyenek, ugy adhatni fel idővel mindmind nagyobbakat. Aztán tanítsák meg a' gyermekeket, mint kellessen okosan tanulni könyv-nélkül; p. o. hogy a' tanulandó leczkét mindenkor halkkal olvassák és középszerű hangu fönn szóval; hogy egy-

szerre csak kétszer háromszor olvassák meg a' leczkét, 's aztán kevesig nyugodjanak. Akkor ismét olvassák meg, jól megjegyezvén a' szókat és sorokat, hol és miként állanak a' könyvben. Ha pedig hosszú a' leczke, akkor egyszeri megtanulásra ne az egészet vegyék fel, hanem csak annak egy részét, és így egymás után a' többit is végig.

10) A' tanító ossza fel tanítványait bizonyos osztályokra (classisokra), p. o. betűzőkre, olvasókra, betéve - tanulókra, írókra, énekesekre, számvetőkre, főlebb - készülőkre 'stb. És ezen osztályokat, ha a' hely engedi, külön seregben is ültesse együtt. Mindenik osztálybeli sereget aztán egyszerre leczkéztessen, vagy vezetésökre rendelt repetitor - gyermek' segítségével, vagy ő személyesen, maga eleibe kiállítva; még pedig nem mindenkor olly renddel, a' mint állanak, hanem (figyelem-ébresztés végett) néha a' rendet megzavarva. Kisebb iskolákban a' gyöngéket az öregebbek közé lehet elrakni és megoszlatni, kik őket taníthatják is.

11) A' leánykák' tanítását a' mi illeti: bizonyos dolog, hogy czélszerűebb volna, őket külön véve, és hozzájuk hasonnemű, az az: leányzó vagy asszony - tanító által oktattatni; — mivel ők 14—15dik évökig a' férfiatól idegenkednek, és örmestebb ragaszkodnak asszonyokhoz. De ez még külföldön sem vétethetett eddig-elé gyakorlásba; annál kevésbbé hazánkban. Csak Horvátországban, Zágrábban vagyon példa, hogy 1836 óta nyilvános iskolában a' leány-tanulókat rendes tanítóképen asszony - személy tanítja. A' férfi-tanító tehát óradíjok nézve azt tegye, hogy velök (mint gyöngé edényekkel) lehetőség kimélve bánjék, és a' szemérmességet meg ne sértse.

VI. Nevezet szerint az *ábéczére*, sillabizálásra és olvasásra *tanítás* körül, qz a' jó tanács a' szüléknek és minden oskola-mesternek, ki tanítványaiival hamar boldogulni kíván; hogy azokat

oktassa mindenek előtt a' betűk' és szótagok' (sillabák') ismeretére élő szóval, csak neveik és hangjaik szerint, — minden könyvet, írást és betűformákat még most szem elől félre-téve. Vegyen fel tehát a' gyermek' hallatára eleinten két betüből, utóbb háromból álló rövid és egytagu szókat; — azután kéttaguakat és ugy tovább; — és mondja el a' gyermek előtt maga, minemű betűkből állanak azok. Azután adjon fel szókat viszont a' gyermeknek is, és próbálja övéle megmondadni, micsoda betűkből van összezerakva a' feladott szó. Azután tagoljon fel szókat a' gyermek előtt, és utóbb tagoltasson szókat magával is. Végre mondjon el a' gyermek előtt egész szónak betűit egyszerre; 's talál-tassa el, micsoda szó az, — hogy így a' gyermek tanulja a' betűket egy egész szóba összevoglalni is. Mind ezen gyakorlásokat addig ismétlje a' tanító, valameddig a' gyermek (puszta tactusból), jól bele nem jött a' betűk' ismeretébe, és összezerakásába könyvnélkül és élő szóval.

Csak mikor már a' gyermek így tudja praxisban az élő szókat betűkre és sillabákra feltagolni; 's viszont, az élő szóbeli betűket szókká összezerakni: akkor kell őt theoriában is betűkre, az az: a' betűk' formáira és olvasásra tanítani. Így örömmel fogja tapasztalni a' tanító, hogy a' gyermek, — mihelyt a' betűket jól megismérte, és akárhol és akármelly renddel gyorsan nevezni tudja, — azonnal össze is tudja azokat foglalni, az az: tud olvasni hamarjában és egyszeriben.

A' betűk' nyomtatott írásbeli formáiknak ismertetésére pedig a' gyermekeket vagy írott vagy nyomtatott betű-táblán *) vezesse a' tanító, — ki-

*) Az efféle tábláknak közös költségen eszközöndő meg hozatásuk által sok szegény szülék megkíméltetnek az ábéczés könyvek' vásárlásától; sok ábéczés könyvek viszont a' hamar történni szokott elszagattatástól. Kaphatók pedig Pesten a' könyv-árusoknál mindenkoron.

állítván a' tábla eleibe egyszerre többeket is. Kezde ne az öreg, hanem az apró betűkön. Egyszerre csak 2—3 betűt vegyen fel, és nem is az ábécze' rende szerint hanem elsőben a' magánhangzókat. Vegyen fel egy olly szót, melyet a' gyermekek élő szóval elbetűzni tudnak, p. o. *fa*; és mutassa meg a' táblán, mellyik az *f*, *a*. Azután veheti e' szót: *fal*, erre: *falu*. A' tanult betűket könyveikben is velők kerestesse fel, és mutattassa meg több helyen is. Mindenkor olly betűket válasszon a' tanító tanultatásra, mellyek egybevéve valami affélét jelentenek, a' mit a' gyermek is ért. Az újonnan tanult betűkhöz az előbbieket mindig ismételni kell, hogy azokat a' gyermek el ne felejtse. Az öreg betűket csak utóljára kell tanítani. Szükség pedig, hogy a' gyermek a' betűket ne csak ábécze' rende szerint fel tudja mondani, hanem azokat átabotában is esmérje; és akárhol 's akármelly soron gyorsan megnevezni tudja.

Nagy kedvet és ösztönt ad gyöngye tanulóknak az, ha a' tanító néha-néha előttük könyvből valami szépet olvas, — a' mit értenek; p. o. e' kézi-könyvből. A' XIIIIdik résznek elején találkozó oktatás is épen itten használandó.

VII. A' *szótagolásnak* (sillabizálásnak) tanítása és tanulása iránt megjegyezhetni im' e' következőket, ugymint:

1) Az *ab*, *eb*, *ib*, *ob*, és más efféle értetlenségek helyett jobb felvenni egész és értelmes szokat; olly renddel, hogy eleintenek egytaguak és könnyen kimondhatók (p. o. *fű*, *fa*, *ág*, *tű*, *ut* 'stb.) azután a' több-taguak és nehezebb kimondásuak (p. o. *alma*, *ágy*, *enyv*, *nyelv*, *trombita* 'stb.) vétessenek elő.

Czíme az illy régiebb táblának: „*Betűket össze-foglaló teljes tábla*“; — az újabbé, (melly amannál tökéletesebb is): „*ABC. iskola*“, Pest, 1826. Áll tíz táblából. Ára egy for. p. p.

2) Ugy kell a' szókat eltagolni, a' mint kimondatnak; következőleg

a) Ha egy mássalhangzó van két magánhangzó között, azt a' második magánhangzóhoz kell kapcsolni, p. o. ásó, á-só; gabona, ga-bo-na; haszon.

b) Ha a' magánhangzók között két mássalhangzó találtnak, ezek közül egyiket az első, másikat a' második magánhangzóhoz kell kapcsolni, p. o. olló, ol-ló; semmi, sem-mi; dolmány, dolmány; asz-tal; hör-csök.

c) Ha a' magánhangzók között három vagy négy mássalhangzó van, az utolsót az utóbbik magánhangzóhoz kell kapcsolni, a' többit pedig az elsőhöz, p. o. körtvély, kört-vély; nyolcz-van, fársáng-ban.

d) Az összetett szókat úgy kell eltagolni, hogy minden szó külön választassék, p. o. husevő, huse-vő; borivó, bor-i-vó.

3) Ügyeljen arra kiváltképen, hogy a' növendékek szükségén kívül ne nyújtogassák a' szótagok' kimondását, és a' több tagú szókban az utolsót érthetőképen kimondják; — valamint arra is, hogy a' szók a' gyermek' szájában ne váljanak éneklők-ké, vontatósokká, kiáltókká vagy sivitókká; el ne haraptassanak, és lélekzet-vevéssel el ne nyelettes-senek.

VIII. Az *olvasáshoz* csak akkor kell kezdetni, mikor a' növendékek a' betűzésben és szótagolásban már eléggé jártosak. Erre nézve azon legyen a' tanító,

1) Hogy a' tanítványok mindent úgy, a' mint nyomtatva van, igazán olvassanak; tisztán és egészen kimondjanak, semmit benne (csak egy betűt is) ki ne hagyjanak; ha pedig e' részben hibáznának, hibáikat ön erejükből hozzák helyre. Kezdőkkel eleint csak olly darabokat kell olvastatni, mellyeket már előre könyv-nélkül tudnak, p. o. kis verseket, miatýánkat, hiszek-egyistent, 's m. eff.

2) Hogy ne csak hibátlanul, hanem illendő hang-változtatással és értelmesen is olvassanak; ügyelvén a' választás-jelekre és a' fő szavakra. Versenyt is lehet olvastatni, többeket egyszerre és ugyanazon textusból. Néha pedig maga a' tanító vegye ki szájokból az olvasást, maga olvasván előtők, és nekik az okos olvasásban példát mutatván.

3) Hogy az olvasott darabot élő szóval is magok előbeszélni, gyakoroltassanak.

4) A' hibás nyelvékre (selypekre, pöszékre, nyifákra, hebegőkre) különös figyelem legyen; és azok mindenek fölött gyakoroltassanak a' nyelvnek forgatásában és a' világos tiszta kimondásban. Erre szolgálhatnak a' XIII-dik résznek IV. és V. számai.

5) A' növendékek jókor megtanuljanak különbféle kézírásokat is olvasni; és ismerni a' néha előforduló szokatlan betűket is, p. o. a' németesen irott *h-t, sz-t, 's-t.*

A' textusban, olvasás-közben előforduló *választás-jeleket* a' tanító imigy magyarázza meg a' gyermekeknek: „A' ki értelmesen akar olvasni, az vigyázzon a' jelekre, és olvasását azok szerint alkalmaztassa. Állapodjál meg a' kommánál (,) mig egyet számlálhatsz; a' pontos kommánál (;) mig kettőt; a' kettős pontnál (:) mig hármat; a' pontnál (.) mig négyet számlálhatsz. A' pontnál hangodat is lejebb ereszd. A' kiáltás-jelnél (!) szavadat vidd fel, és erősebb hangon olvas. A' kérdés-jelnél (?) ugy olvass, mint szoktál szólani akkor, midőn valamit kérdezz. A' sor' végén állani szokott kapcsoló-jelnél (-) nézz szemekkel a' következő másik sorra előre, és meg ne állapodjál. A' zár-jelben [] () foglaltakat valamennyire alantabb hangon és gyorsabban olvasd, mint a' többi textust. A' más' szavai' felhozásának jelénél („“) is a' hangot változtassad. A' hol csillagocskára vagy keresztre (* +) találsz, ott a' legközelebbi pontnál megállapodván, olvasd oda azt, a' mi oda

alatt a' lapon a' csillag - vagy kereszt-jelnél va-
gyon *).

IX. Az *írdra*, névszerint a' szép-írásra (cal-
ligraphiára) és helyes-írásra (orthographiára) vezér-
lő oktatás körül im' ezeket javalljuk az oskola-ta-
nítónak. Gyermekeket nagyon korán, az az: míg
még olvasni nem tudnak és kezeik gyöngék, írásra
nem kell fogni. Reá fogván pedig őket a' tanító,
mindenek előtt mutassa meg nekik, mi módon
kelljen testöket tartani az asztalnál, hogy t. i. az
asztalra reá ne bukjanak, hanem írás-közben is egye-
nesen üljenek; — aztán, miképen kellessék a' tol-
lat kezökbe venniök és forgatniök, t. i. hogy azt
három első ujjai közé vegyék, gyöngén tartsák,
és író kezökkel kis-ujjokra támaszkodjanak. Ta-
nítsa meg őket papiros-füzetkéket összevarrni is
helyesen.

Kezdő írónak táblára krétával próbálgatni az
írást jobb, mint tollal papirosra. Ha pedig a' gyer-
mek eleibe papiros adatik, akkor is tanácsos, ele-
inten a' gyermek' kezét vezetni, sőt eleibe a' vo-
násokat és betűket czeruzával (plajbászszal) kiraj-
zolni, mellyeket aztán ő téntás tollal írjon ki. Sőt
ugy is tehetni kezdőkkel eleinten, hogy deszkára
hintett finom homokban formálgassák ki a' betű-
ket, ujjakkal.

A' ki jól akar írni, annak szükséges, hogy
legyen jól metszett tolla (pennája), tollkése (pe-
nicilusa), jó papirosa, egyenes lineája, plajbásza,
és jó téntája. Jól metszett toll az, mellynek met-
szése deli hosszukás, és — lefektetve hátára, néz-
vén, — a' jobbik szálkája valamennyire vékonyabb
mint a' balog. Legyen kéznél mindig itató papi-
ros is, a' tollnak kitörlésére, és az elcsöppenhető
ténta-mocsoknak felitatására, mellyet tudni illik nem

*) Lásd ide a' XIII-dik résznek II. és VII. számait.

úgy kell felnyalni; mivel ez veszedelmes az egészségnak *).

*) A' ténta - (vagy tinta-) készítéshez száz meg száz-féle receptek, módok, utasítások vagynak: olcsóbb, drágább; hamar és késedelmesen készülő, kevésből és sokféléből álló téntához. A' legegyszerűebb, olcsóbb és hamar megkészíthető receptek közül való p. o. im' ez a' három: 1) A' szelid gesztenye-fának héját főzd meg jól, és elég-fekete téntát ad. 2) Vedd a' fagyal-fának jól megérett bogyóit, főzd meg folyói vízzel és kevés gálíczkövel; levét szüred le, és leszűrötten forrald mindaddig, mig nem sötét-kék színűnek látszik. Most tégy bele egy kevés timsót, és egy darabka szilvafa-mézgát (u. n. macaka-mézet). Keverd fel jól, hogy a' folyadékban mind ez felolvadjon; és azonnal kész a' szép 's olcsó ténta. 3) Vásárolj a' füszeres boltban hat lat gubacsot, melyet (miután közülök a' lyukacsosakat kidobáltad) törj meg porrá; szitáld meg ritka szítán; tégy hozzá ugyan a' füszeres boltban vásárlott gálíczkövet másfél latot apróra törve; tölts reá fél itczényi vizet (vagy hó - vagy esső-levet); tartsd meleg helyen; rázd fel napjában többször, huszonúgy óra mulva kész a' ténta; melly mennél tovább tart, annál feketébbé válik. — Többecskébe kerülő, de tökéletes jó téntához végre, im' ez a' legjobb receptek' egyike, kiírva a' Tudományos Gyűjteményből, 1829. VI. köt. Egy itczéhez: végy börszönfát (campesche-fát) hét latot, főzd fél óráig, elég tiszta vízben, hogy a' főzés után egy itcze legyen. Hült szüredékéhez tégy öregre tört alepoi gubacsot öt latot. Áztasd közönséges melegben, legfőlebb 24 óráig. Szüredékét töltsd tiszta üvegbe; és még tölts hozzá gummit két latot, egy latnyi eczetben felolvasztva. Így öszve-ráztván a' téntát, olvaszsz el benne egy latnyi kékkövet (Kupfervitriol), és calcinált az az: sejtérre égetett gálíczkövet (Eisenvitriol) hét latot. Rázogasd fel; hagy néhány napig dugatlan, csak a' por ellen földve; közönséges mérsékletű melegen. Végre a' penész ellen csur-rants bele egy kevés borszeszt (Weingeist), vagy a' helyett vass bele egy darabka krispánt.

Egyébiránt patikákban és füszeres boltokban mindenütt találhatni nemcsak téntához való szereket (ténta-spéciest), hanem kész téntát is. Ugyan ott tudnak készíteni, — fekete téntán kívül, — kéket, pirosat, zöldet és mindenféle színűt.

Irni kezdő tanítványnak a' tanító először csak azon különbéle egyenes és görbe, vékony és vastag, rövid és hosszú vonásokat írja eleibe, víz-erányos lineára, melyekből a' betűk formáltatnak. Csak akkor, — ha egyszer ezen alap-vonásoknak írásában a' gyermekek már eléggé gyakorlottak, — vezettethetnek valóságos és egész betűk' írására, t. i. az aprókéra elsőben. Ha az apró betűket már tudják, akkor irassanak eleikbe, ugyan apró betűkkel, egész szók; utóbb egész mondalékok. Végre következzenek az öreg betűk. És akkor nyujthatni a' gyermeknek eleibe, nyomtatott írás-formát is, melly után irjon, a' tanító reá nézven; és a' melly után írott hibás példányt a' tanító szorgalmasan kijobbítsa; — sőt magával a' gyermekkel is a' hibákat találtassa el és igazítsa. Erősödven a' tanítvány az írásban, még azután is leginkább csak az apró betűkkel való folyó írásban kell őt gyakorolni; minden haszontalan czifraságokat és mesterkéléseket eltávoztatván. (Lásd ide az e' könyv' végén találkozó szép-írási példányokat). Nagy fractur-betűk' írására és főtésére gyermekeket általában nem kell oktatni; mert az sok időt elromboló, szüléknek költséget okozó és haszonvehetetlen foglalatosság. Csak az legyen a' főczél, hogy olvasható, egyszerű, tiszta írások legyen; melly végre a' cursiv (az az: apró, egymásból folyó), betűk és szók' írásában gyakoroltassanak kiváltképen. Ez reájok nézve leghasznosabb.

Az apró betűk' írásához szükség megmagyarázni a' gyermeknek, hogy az efféle betűk leginkább négyfélék, ugymint: rövidek, melyeket a' lineában egyirányos nagyságra írunk, mineműek az *a, i, n, m* 'stb; hosszuk, melyeket majd a' lineán fölül nyujtunk meg, mineműek a' *k, l, b, d, h*; majd a' lineán alul, millyenek a' *g, p, j*; majd pedig fölül és alul is, p. o. *f, f*. Az ide tartozó regulák imnár ezek:

1) Minden rövid betűk egyenlő nagyságuk, úgy a' hosszúk is egyenlők legyenek a' lineára nézve; p. o. az *a* akkora legyen, mint az *u*; a' *k* mint az *l*, 'stb.

2) Azon egy szóhoz tartozó betűk egyirányu távolságra legyenek egymástól.

3) Hasonlóképen az egész szók között is a' hagyott üres közök egyirányuak legyenek. Mikor pedig a' szók között valamelly olvasási jel fordulna elő, akkor az üres köz valamivel nagyobb is lehet.

4) A' pontok és ékek illő távolságra tétessenek a' betűk fölé; se ne igen magasra, se ne félre, hanem egyenesen fölübök.

5) A' sorokat is egyirányu távolságra kell írni egymástól; és a' fel 's alá-járó betűk' szárait annyira meg nem nyújtani, hogy egymásba ütközzenek, vagy szintén össze-zavartassanak.

X. A' *helyes-írásnak* (orthographiának) megtanulására legtöbbet tesz az, ha a' gyermekek eleibe diktálunk és velők iratunk. Az írni tanulók kövessék, a' helyesen és tisztán beszélő embereket és a' jó könyveket. Írás közben osszák fel a' szókat tagokra, és úgy írják le, mint azokat sillabizáljuk és szájunkon kieresztjük. A' diktált szók' leírásában a' gyermekek először is táblán gyakoroltassanak, úgy azután papiroson. Vagy: míg némellyek a' táblán gyakoroltatnak, addig a' többiek ugyan azt írják le papirosra. Végre az egész mondalékok' írásában, az írási jeleknek használására és elrakására is oktattassanak a' gyermekek. Ez legcélszerűsabbban példák által eszközölthetik; midőn t. i. könnyű értelmű mondalékokat, periodusokat vagy verseket nekik diktálunk, hibásan és jelek nélkül, — mellyeknek kirakását és igazítását reájok magukra hagyjuk, és velők is tétetjük a' mi felvigyázásunk alatt. (Bővebb utmutatást nyújt e' tárgyban a' XIII-dik résznek harmadik czikkelye.

XI. Következnek most már annak felszámolása, minemü regulákra kelljen a' tanítónak figyelnie, minden egy-egy tudománynak előadásában külön-külön: de a' sok regulák helyett a' szerző jobbnak találta, inkább mindenik tudományt a' maga valóságában készen és kidolgozva közölni e' jelenvaló kézi-könyvben.

Nyújtjuk itt t. i. hazánk' érd. iskola-tanítónak és tanítványaiknak egy könyvben mind azon tanulmányok' gyűjteményét, mellyeket falusi magyar iskolákban tanítani szükséges és hasznos. Az iránt, hogy minemü tudományok illenek falusi nép-oskolákba, e' könyv' szerzője megolvasta és megértette a' legbölcsebb nép- nevelők' véleményeit; különösen megolvasta amaz országos tekintetű könyvet is *Ratio educationis*; és összevizsgálta a' külföldi nép-oskolákban divatozó legújabb kézi-könyveket. A' melly tudományok' közlésében immár, ezen vizsgálódásai után megállapodott: azokat kívánta rövid kivonatokban és egy könyvben összeírni a' honi kedves magyar köznép' számára; — olly renddel, mint mutatja e' könyv' foglalatjának lajstroma mindjárt ennek az elején.

Két főrészsre oszlik el pedig ez a' kézi-könyv. Az első, magában foglalja az olvasó-könyvet; mellyhez kapcsolandók: a' X. és XI. részek' szerzélékei; úgy nem különben a' XIII. résznek II. IV. V. és VII. számai alatt találkozó czikkelyek is még. A' második, a' kivont tudományok' öszveségét adja elő. Amaz csak belőle naponkénti olvasásra való: emezt — ha nem szóról szóra is, de értelmére nézve — nagyobb részint könyv-nélkül szükség megtanultatni a' gyermekekkel.

A' könyv-nélkül tanultatandó tudományok' előadásában a' szerző arra ügyelt, hogy azokat lehetőségig a' növendék-tanulók' elméjéhez alkalmaztassa. Mellyre nézve közülök több is, kérdésekben és feleletekben vagyon kidolgozva. Azonban mindent által 's ki káté-formában adni nem lehe-

tett; nehogy a' könyv szerfölött nagyra terüljön. A' kérdés nélkül előadott tudományokat tehát kérdésekre kicsinálni, és azokat a' tanítványoktól ki-kérdezni: magára hagyatik a' tanítóra. Reá ut-mutatás és példa találhatik a' VI. és IX. résznek elején. Sőt készakarva sincsen adva minden tudomá-ny katechizmusi alakban. A' legújabb nevelők' ítélete szerint tudniillik a' rövid sententiák és cikkek általi tanítás a' katechetika formának eleibe teendő. Részint azért, mivel emebben a' dolog' tartalma megoszlik a' tanuló és tanító között; — úgyhogy a' gyermek mindenkor csak megszakasz-tott cikket kap; egészet és teljes értelműt soha sem. Részint pedig azért, hogy az így megtanult felelet, — nem képezhető egy magában megérthe-tő egész cikket, — nem marad meg állandóul az emlékezetben, legalább nem érdeklletes; hanem ha a' feleletben a' kérdés' tartalma mindenkor ismétel-tetik. De akkor viszont a' kérdéseket tanultatni fölösleges. Ehhez járul, hogy a' kérdések inkább csak a' tanítóknak valók lévén, igazságtalánság és haszontalan elme-gyötres, gyermekkel a' tanító szerepét (rollját) is megtanultatni. Végre a' ka-techizmusi forma a' tunya iskola-tanítók' restségét is nagyon ápolja. A' rövid cikkek általi tanítás-módnak elsősége iránt már Cicero figyelmeztette a' nevelőket, midőn így szól: *De finib. II. 6. „gra-vissimae sunt ad beate vivendum, breviter enun-ciatæ sententiæ.”* — Arra is van tekintet minden tudomány-kivonatban, sőt az egész könyvben, hogy az nemcsak férfiaknak, hanem leányoknak is ér-deklletes légyen. Azonkívül a' tudományokat, köz-be-közbe szövött elbeszélésekkel, versecskékkal és érdeklletes fordulatokkal is igyekezett a' szerző kellemetessé tenni; és az unalmas egyformaságot eltávoztatni.

E' könyv' használásának módját mi illeti: álta-lában a' tudományok közül a' számvetés egymaga olyan nemű, hogy azt esztendőnként szükség ta-kézi könyv.

nítani: ellenben a' többi tudományokat bizonyos számú esztendőkre lehet elosztálni és kiszabni, — többre, hol a' gyermekek több esztendeig bejárnak iskolába; kevesebbre, hol őket csak két három télen járattják be. Valami részletesebb és bizonyos heti rendet a' szerző azon okból nem nyujthatott, mivel iskoláinkban sok órát (a' mint is méltó!) a' ker. vallási tárgyak foglalnak el, mellyeket meghatározni és órákra kiszabni nem az ő dolga. Mind a' tudományoknak esztendőkre való kiszabását, mind a' tanítási órák' kicsinálását el fogja rendelhetni minden iskola-tanítónak illető egyházi kormányja. Akár egy akár több tudományt végez pedig a' tanító egy téli időn: tartsa meg azt, hogy egyszerre egy tudmánynál többre ne kapjon; hanem, ha egy elfogyott, akkor kezdjen utána másodikat. Azt az egyet aztán hetenként több órákban folytathatja, és így el is végezheti könnyű móddal; — minden tudomány csak olly kiterjedésű levén, hogy egy évi iskola-folyamatban végezni lehessen. Sőt a' rövidebb tudományokból elvégezhetni egy iskolai esztendőben kettőt, hármat is egymás után. Egy lecke pedig ne tartson tovább fél, vagy legfőlebb egy egész óránál, hogy meg ne unják. Önmagától ide értetik, hogy a' kézi-könyvet ne csak az iskola-tanító, hanem minden tanítvány (vagy legalább közülök több is) bírja.

A' jól elrendelt falusi iskolákban a' gyermekek nemcsak téli hónapokban (Decembertől Martiusig) járnak iskolába: hanem egész őszen, télen és tavaszon is. Olly iskola-tanítók tehát, kiknek eleikbe a' gyermekek csak épen télen járnak fel, és azért e' tudomány - kivonatokat hosszalnák: gondolják meg, hogy a' regulásabb iskolát-tartó hivatal-társaikra is kellett tekintettel lenni, kik viszont azokat inkább kereselni fogják, mint sokallani. A' ki az időnek rövidege miatt a' hosszabb tudományokat egy folyamatban el nem végezheti, végezze el a' másikon.

A' tudományok' rendére nézve: azokat legcélszerűsabb lészen úgy következtetni egymásra, mint itten állnak; mivel az utóbbiak az előbbieket sok helyen már felteszik. Azonban ez nem változhatatlan szabály.

Az oktatás' módja iránt, a' tanítótól megkívánatik, hogy maga e' könyvben járatos és mindenképen otthon legyen; melly végett ő e' könyvet előre által's ki studirozza szorgalmasan. Azonfölül minden leczke-tartás előtt maga el ne mulasztja megolvasni, a' mi következik, és magyarázatjára jól elkészülni, — mellyhez itt új meg új ideákat és minden lapon elegendő materiálékot talál. Ne is adjon fel leczkét soha, mignem azt előbb megmagyarázta. A' hol e' könyvben kérdés fordul elő felelet nélkül: ott a' tanító állapotjék meg, és találtassa el a' feleletet a' gyermekkel. Így tegyen olly helyeken is, hol valamelly mondas még hiájával van hagyva (a' mit egy-egy vizerányos vonal, mint gondolat-jel jegyez), p. o. az első részben több helyeken. A' felmondandó leczkében ne kívánja a' tanító szorosán, hogy a' gyermek mindent szóról szóra mondjon el a' könyv szerint: hanem mondassa vele készakarva a' maga tulajdon (gyermeki) szavaival. Hol a' felelet hosszú, ott azt tagolja fel és szaggassa el két vagy három kérdésre és feleletre is. A' mit az előforduló tárgyakból az ő természeti valóságában megmutathat a' gyermeknek: azt megmutatni el ne mulasztja, p. o. a' mérges füvet, a' faoltást és plántálást a' maga kertjében 's a' t. A' versek a' IV-dik részben részint arra szolgálnak, hogy betéve megtanultatva a' gyermek azokat declamálja; részint pedig eldalolásra is használhatók, — tudván, hogy a' poézis, az éneklés, és ártatlan dalolás nagyon szelidíti a' szíveket. — Exáment a' tanító ne egy kiszakasztott darabból adjon, hanem azon télen tanított egész tudományból, — mint erre a' VIII-dik résznek végén példát láthat. Szerzelékül és kedveskedésül

e' könyvhez néhány kép is, ugymint: egy a' természet-tudományhoz, egy a' földleiráshoz, és három példány a' szépiráshoz: hogy így a' tanuló e' könyvet bírván, semmi' hijával ne legyen.

Ezek' megemlítésével immár e' kézi-könyvet az érd. iskola-tanítóknak kezeikbe általadom; szívem szerint óhajtván, hogy az ő hű fáradozásoknak ehhez járulásával, a' növendékeknek mind sziveikre mind értelmökre nézve áldott gyümölcsöket hozhasson; és általa mennél több értelmes, csendes és jámbor polgárai neveltessenek a' hazának.

er-
há-
e'

et az
vem
hez
mind
on ;
bor

O L V A S Ó K Ö N Y V.

NÉGY RÉSZBEN.

ELSŐ RÉSZ.

ÉRTELEM-GYAKORLÁSOK. *)

Hála Istennek! hogy már annyira jutottam tanuláshoz, hogy lassan lassan olvasgatok; ábéczés könyvcmet több ízben is már végig olvastam; és mostantól fogva te-belőled kezdek olvasni, kedves kézi-könyvem. Jer hát, hadd vegyelek kezembe. Fogadom, le nem teszek, valamig iskolába járok, és valamig ki nem tanulom mind azt a' sok szép és hasznos tudományt, melly tebenned az én számomra elrejtve vagyon. Sőt, ha majd iskolából kimaradok, még azután is elő-előveszlek, és forgatlak.

Csak azon kevésből is, a' mit eddig tanultam, már eléggé érzem, melly drága dolog a' tudomány. Hátha még majd idővel odább haladok: elképzelem, melly nagy örömemre fog az válni nekem. Azért rajta leszek, hogy szorgalmasan tanulhassak; mindeneknek fölötte pedig, hogy olvasni jól folyvást tudjak, — azután írni és számot vetni. Mert elhiszem, hogy a' ki ezekhez nem ért, az sok esetekben nem tud magán segíteni; gyakorta meg is csalatik, és egy szóval: e' világban nem boldogul, — mint mutatja mindjárt az itt következő példa.

*) E' tárgyban minden iskola-tanítóknak ajánltatik az a' practicus értekezés, melly az 1826diki Tudományos Gyűjteménynek IX-dik kötetében az 56 'stb. lapokon található.

Bogdányban lakott egy szegény zsellér-ember, kinek egy öcscse, mint kalapos mester-legény, már régóta oda volt vándorolni. Husz esztendő óta nem hallott felőle semmi hirt; azért nem is hitte többé, hogy még éljen. Egykor a' szegény ember bement a' városba, hol egy pecsétés levelet adtak néki által, melly az ő nevére szolt. Mivel pedig az ember sem írni, sem olvasni nem tudott; tehát haza vitte, és ment vele egyenesen a' zsidó-korcsmáros-hoz, kérvén azt, hogy olvassná el előtte a' levelet. A' korcsmáros (előre az írást csöndesen általfutván) monda a' szegény embernek: „Hallja kend! ezt a' levelet kendnek Prágából írják, hogy ottan a' kend öcscse megholt, és kendnek ötven forintokat hagyott; hogy tehát menne el kend a' pénzért haladék nélkül.“ Monda erre a' szegény ember: „Én, Prágába, ide száz mértföldnyire, aztán ötven forintért! nem én bizony, oda soha sem megyek el.“ Monda erre a' korcsmáros: „Tudja kend, mit? adja el kend énnekem ahhoz a' pénzhez való júsát negyven forintért; majd aztán én módot keresek benne, hogyan juthassak a' pénzhez.“ Az ember reá állott, és meg is köszönte a' korcsmárosnak szívességét. Idő jártával rossz gazdálkodás miatt a' korcsmáros mindenéből kipusztulván, és halálos ágyon lévén, a' szegény embert magához hívatta, tőle bocsánatot kért, és megvallotta: hogy abban a' levélben nem ötven, hanem ötezer forint állott, és ő annyit is vett fel valósággal; de már azt mind elpazérolta. — Ha az a' Bogdányi ember írni és olvasni tudott volna, valljon lehetett volna-e őt megcsalni ilyen rútul?

Tanulni vagy élő szóból lehet, vagy könyvek-ből és írásokból. Élő szó az én jó szüleimnek és tanítóimnak oktatása. A' könyvet a' tudós férfiak írják, ténstával papirosra; melly írást a' könyv-nyomtatók kinyomtatnak sajtóval, így, mint ez a' kézikönyv is vagyon. Könyv-nyomtató műhely faluhelyen nincsen sehol. Az csak nagyobb városokban

találtatik. Mig tehát városra nem juthatok, ezt a gyönyörű szép mesterséget nem láthatom: de akkor el nem felejttem megnézni, hogyan megy véghez az a könyv-nyomtatás. Egy könyvhöz nyomtatott-írás kell több ivnyi (árkusnyi) is; melly kész iveket aztán a' könyvkötők (kompaktorok) általveszik, összevaghajtogatják, csinosan bekötik; széleiket elmetstik, megfestik, neki táblát csinálnak, és úgy árulják el. Így készítetik minden könyv.

Egy balga fiú, látván, — hogy az öregek szemüvegen (vagyis okuláron, pápa-szemen) olvasnak, — azt gondolta, hogy a' szemüveg valami olvasó csuda eszköz, mellyet a' ki orrára feltesz, azonnal tud olvasni, habár könyvből soha nem tanult is. Egykor tehát a' városba menvén, betért egy kalmár-boltba, kért szemüveget és könyvet hozzá. A' kalmár ad elő szemüveget, a' fiú felteszi, és próbál olvasni rajta. Mivel pedig olvasni azon sem tudott, bosszusan vissza vetette, azt állítván, hogy ez nem jó szemüveg, mert nem lehet rajta olvasni. A' kalmár észre-vette a' fiúnak balgaságát és kipirongatta boltjából, — hogy takarodjék és tanuljon meg előbb olvasni könyvből, majd aztán akkor fog tudni olvasni szemüvegen is. És szégyennel ment haza a' balga fiú.

Könyvek pedig töménytelen számmal vagynak: nagy, kicsiny, új, régi (vagyis avult). Aztán külön könyvek készítenek a' gyermekeknek, külön a' felnőtteknek, külön a' tanulatlanoknak, külön a' tudósoknak. Valahányféle a' tudomány, annyiféle könyvek vagynak. Tudósoknál a' könyvek egész almáriumokkal (szekrényekkel) tele állnak; sőt egész szobák és házak is találtatnak töltve azokkal. De nem kell gondolni, hogy az mind igazság volna, a' mi könyvekben kinyomtatva találtatik. Sőt vagynak botránkoztató dolgokat és hazugságokat magokban foglaló könyvek, mellyeket tehát olvasni nem kell.

A' hol sok könyv van össze-gyűjtve egy helyre, ott azon gyűjteményt könyvtárnak, (diákosan

bibliotékának) szokás hívni. A' hol sok gabona van össze-gyűjtve, az gabonatár vagy magazin, granárium, — mégis más néven magtár, páhó. A' hol sok portéka együtt vagyon, és árullatik: az kalmár-bolt. A' hol sok élőfák találkoznak egy seregben, az erdő. A' hol sok borok tartanak együtt, az pincze. A' hol együtt sok betegek fekszenek, és gyógyítatnak: az ispotály, vagyis kórház. A' hol sok emberi holt testek vagynak elásva a' föld alá, az temető. A' hol sok katonák lakoznak együtt társaságban, az kaszárnya. A' hol sok férfi és asszony-ember van össze-serégelve imádkozni, énekelni: az a' hely templom. A' hol pedig sok gyermekek és ifjak ülnek együtt, hogy tanuljanak: az iskola, vagy iskola. Most mondd meg magad, micsoda hely az az iskola? — az a' templom? — az a' kaszárnya? — Hát az a' fábrika (vagy gyár), vajjon mi lehet? Hát meg' az a' patika (vagy a' gyógyszer-tár)? —

A' kik iskolába járnak, azok még csak gyermek-emberek. Én is most élem a' gyermeki kort. Az én életem' esztendeinek száma még most csak —? De nem voltam és nem is maradok mindig ekkora. Első esztendőmben nem tudtam sem járni, sem beszélni, sem szót érteni. Második esztendőmben tanultam járni és szólani. Akkor kisdéd voltam. Mennél több esztendős voltam, annál inkább megerősödtem, és annál inkább óhajtoztam, vajha már egyszer én is akkora lennék, hogy iskolába bejárhathnék. — Megérttem immár most azt is. Ha majd iskolából kimaradok, leszek serdülő fiú (gyerkőcze), leány. Ha még több esztendőket érek, leszek legény; — hajadon leány (szűz). Idővel leszek meglett koru vagyis embernői ember, — asszony; mégis utóbb öreg; végre megélemedett, megaggott vén ember; és ott leszen határa földi életemnek. Gyermekek-koromban kell megtanulnom mind azt, a' mit utóbbi életemben tudnom szükséges.

Az emberen kívül a' föld' hátán nincsen több olyan állat, melly meg tudna tanulni így olvasni, mint én tanulok. Ezt annál fogva tehetem, mivel én lelkes állat vagyok, az az: mivel nekem olyan nemes lelkem vagyon, melly tud gondolkodni, itél-ni, emlékezni, képzelődni. Lelkem által tudok megfelelni im' ezekre a' kérdésekre: ki? mi? miért? hogyan? mirevaló? hol? és mikor? — Ezt az oktan állat nem cselekedheti.

Emberrel és oktan állattal közös dolgok az *érzékenységek*, mellyek leginkább ötfélék, úgy-mint: látás, hallás, szagolás, kóstolás (izlelés) és tapogatás. A' látásnak eszköze a' szem; a' hallásnak eszköze a' fül; az izlelésé a' nyelv; a' szagolásé az orr; a' tapogatásé a' kéz és lábujjak, sőt az egész testünknek külseje, — mert a' melletted ülő tanuló-társodat, kéz-ujjaidon kívül még middel is érintheted? Nevezd meg az öt ujjaidat kezeden? — Az érzékenységek által juthatok pedig a' legelső ismeretekhez. Azok által tudom: hogy az étel jó ízű, hogy a' verés fáj, hogy a' méz édes, hogy a' rózsának színe szép, szaga pedig kellemes; és hogy a' muzsika felvidítő. Mikor Lászlót az atya legelsőben elvitte magával a' városba; és mikor ő ottan a' sok gyönyörű és magas házakat látta, a' kikövelt tiszta utczákon járt, a' kalmár-boltok előtt kirakott mindennemű drágaságokat elnézte, és a' sok kocsit, lovat, a' temérdek jövő-menő embert kerülgetni alig győzte: ez olly benyomást tett Lászlóra, hogy még azután sokáig ott-hon is minden éjjel azzal álmodott, a' mit akkor látott a' városban. Ehhez a' szép tapasztaláshoz tehát László az ő érzékenységei által jutott. — Oh! melly szerencsések vagyunk mi; kik minden érzékenységekkel birunk! Ellenben melly igen szerencsétlenek a' vakok és siket-némák! Ok így, mint mi, nem tanulhatnak. És noha az ő számokra is van iskola Váczon és Pesten: de ők már a' betűket is kimetszett figurákon, csak tapogatásból tanulják, vagy az ujjakon csinálják ki. Így p. o. a' bemarkolt

ujjak jelentik az *a* betűt; a' kinyitott ujjak feltartva a' *b* betűt, alá-felé fordítva az *m*-met, 's a' t. *)

De az öt érzékeken kívül az emberben (mint mondánk) *gondolkodó* lélek is van. Ezáltal aztán még sokkal több dolgokat is megtudhatunk. Én meg tudok felelni p. o. im' e' következő kérdésekre: Miért kell azt tennem, a' mit szüléim és tanítóm parancsolnak? Miért kell szorgalmasan iskolába járnom? Miért van befűtve a' szoba? Miért magasak az ajtók és kapuk? Miért van ablak a' szobákon? Miért meneteles a' ház-födél? Miért van a' tűzhely kőből és nem fából? Miért van füle a' fazéknak? Miért kell a' virágokat megöntözni? Miért nem vagyok mostan álmos?

Öszve-hasonlítani, és egymástól *megkülönböztetni* is tudok sokféle dolgokat. Az asztal és a' pad egymáshoz hasonlítanak abban, hogy mind a' kettő fából vagyon; mind a' kettő váshatik; mind a' kettőnek lábai vagynak, és mind a' kettő elég lehet, ha tűzbe vetik. De különböznek is egymástól némelly dolgokban; p. o. a' pad reá ülni való; az asztal, valamit reá tenni. Mondj te még más különbözést! — A' rózsza és szegfű hasonlítanak egymáshoz; mert mind a' kettő virág, mind a' kettőnek szép színe és kedves illatja vagyon. Te mondd tovább, ez a' két virág még miben hasonlít egymáshoz? — Ellenben különböznek is egymástól; mert a' rózsának szaga más mint a' szegfűé; a' rózsának tövisei vagynak, de a' szegfűnek nincsenek, 'stb. Most hasonlítsd öszve a' koldus ruháját a' tieddel? Hát a' pók és a' halász között micsoda hasonlóság vagyon? A' gömbölyű és kerek között?

Feleljetek meg most im' ezen kérdésekre: *honnét származik* az alma, melyet öszön esztek? hát a' fa? Hát a' földet ki teremtette? Miből van varva az ing és a' gatyá? Miből van szöve az a' vászon? Ki szötte azt? Hát a' fonál hogyan lett? Miből ter-

*) Lásd az 1834-diki Fillértárt.

mett a' kender? — Nevezzétek meg testeteken minden darab ruhátokat; hogy melyik van bőrből, melyik gyapjuból, pamutból, gyolcsból vagy vászonból?

Kinek mire van szüksége, azt keresse. A' ki tudatlan, tanuljon. A' ki beteg, koplaljon. A' ki vétkezett, lakoljon érte. A' ki magát bémocskolta, annak meg kell mosódnia. A' ki éhes, annak ennie kell. A' ki szomjuzik, annak innia kell. A' ki dicséretes akar lenni, annak jól kell magát viselnie. A' ki el nem akar tévedni, annak az igaz uton kell járnia. A' ki azt akarja, hogy ruhája tartós legyen, kimélje azt. A' ki valahová el akar hamar jutni: az siessen, és ne....

Tudok lelkemmel *képzelné* is. Ha nem vagyok is ott, tudom, milyen a' templomban a' kar és az ülő-székek. Ha nem nézem is szememmel, tudom, milyen színű az oskola-táblánk, milyen a' kis öcsémnek ábrázatja, milyen a' torony, stb.

Azt is alkalmasint megtudom mondani, ugyan az én okos lelkem által, hogy mi *lehetséges* és mi *lehetetlen*. Egy ember nekem azt beszélt egyszer, hogy ő utazván idegen országokban, valahol olyan erős legényre is talált, ki egy nagy kötéllal eltudta rántani az egész erdőt; egy másikra, a' ki száz mértföldnyi távolságra tudott látni és löni; egy harmadikra, ki a' fűvet hallotta nőni; *) egy negyedikre, a' ki az orrával olly erősen tudott fujni, hogy azzal tizenkét szél-malmokat mozgásba hozott. Mind ez lehetséges-e? Egy másik ember nekem egy ollyan országot emlegetett, melyben az emberek nem volnának nagyobbak egy hüvelyknyinél; és viszont egy másikat, melyben olly magasak volnának, mint nálunk a' templom-tornyok. Ez is valljon lehetséges-e? Volt nekem egy katona-bátyám; azt nem fogta sem kard, sem

*) A' fejér réparól mondják, hogy annak növést éjszakának idején valósággal lehet hallani.

puska: mit mondasz ehhez? Ha valaki veled azt akarná elhíttetni, hogy, — ha az uton kést vagy mást találni kívánsz, — csak egyél előbb tuskés laput: elhiszed e'? Hát azt, hogy, — ha valakinek kést vagy ollót adsz ajándékul, — azzal elvágod a' közöttetek fön álló barátságot? Egy somogyi ember szüretelvén, és nem levén edénye elegendő, tiz akó bort bele szorított egy öt akós hordóba: valljon lehet e' az? Most még több példák is következnek itten, mellyek körül aztán találjátok el ti magatok, ha lehetségesek-e vagy lehetetlenségek? Fekete kréta? Kék téj? Hideg tűz? Kies északa? Négy szegletes golyó? Nyeletlen kés? Látható lélek? Egy kis borju a' legelőn eltévelyedvén, egy nagy farkasra talált; és mivel nagyon éhezett, megette a' farkast? Nem rég az volt kinyomtatva az ujság-levéiben, hogy egy leány, — neve Berkes Vicza, — a' lakodalomi táncban kihevülvén, a' hideg vízből mohón ivott, és tüstént szörnyűt halt bele? Egy városi kis-aszszony a' csirkéket anyjok alá tartotta, hogy szopjanak, és azok szoptak is? Egy néma, az utfélen ülven, koldult. Elmenvén azon egy uri ember, kérdé tőle, mi baja volna; mellyre amaz ezt felelte: „jaj! uram, néma vagyok“. Az uri embernek megesett a' szive rajta, és gazdag alamizsnát nyujtott neki? — Egy vadászról azt olvastam egy írásban, hogy neki olyan kopója volt, melly annyit futkározott a' vad után, hogy végre térdig elkopott a' lába? Egy valaki, szerencsétlenség miatt mind a' két kezétől megfosztatott; melly nyomorúságában bátyjának egy levelet irt, hogy jőne el, és gyámolítaná? Egy részeges emberről azt hallottam, hogy az ökreit is megitta? A' ki nagyon szereti a' lencse-kását: az meggazdagul? Némelly gyermeknek nagyobb a' szeme, mint a' béle?

Tudom azt is az én gondolkodó lelkem által, hogy mi a' *cél*, és mi az *eszköz*. Szüleim engem iskolába küldenek: mellyel az a' *cél*jök, hogy

tanuljak. István a' jégre ment, a' helyett, hogy bément volna egyenesen az iskolába; a' jégen el-esett, és kariát eltörte. Valljon ez volt-e célja a' jégre menéssel? Tehát mi volt a' célja? Ha látsz egy embert kimenni a' folyóra, hálóval és szigonynyal: annak az embernek mi a' célja? De viszont megy a' folyóra egy más ember is, a' ki (melegje lévén), levetkőzik, és meztlenül megy a' vízbe: hát ennek valljon mi célja lehet?

A' célhoz pedig eszköz is kell. Az én cé-lom p. o. az, hogy tanuljak. Ehhez az eszköz: az iskola, a' könyv, papiros, toll, tén-ta, tén-tatartó (kalamáris); és hogy ezekkel okosan éljek. Sári a' könyvből tanulni akarván, — a' helyett, hogy ab-ban leczkáját gyakran össze-vissza olvasgatta vol-na, estve lefeküdvén, a' könyvet feje alá tette, olly hiszemben, hogy majd úgy a' leczke reggelre fejébe megy: valljon ez a' leányka okosan élt-e az eszközzel? — Lajos ellenben szándékozott egy magas fáról körtét levenni. Megrázta a' fát, de körte nem esett le. Azután próbálta a' fát meg-mászni: de úgy sem érhet-e el célját. Végre egy nagy hosszú póznát hozott; és azzal az ágat, mellyen a' körte volt, mind addig verte, mignem az le is esett a' földre. Számláld elő tehát: Lajos micsoda eszközökkel élt a' végre, hogy céljához juthasson, — Először? másodszor? harmadszor? — most nevezzétek meg azon eszközöket, mellyek szükségesek a' főzéshez? evéshez? szántáshoz? *) 'stb.

Feleljetek meg renddel im' ezen kérdésekre: mit akar az éhes? mit akar a' szomjus? mit akar a' rest? mit akar a' fáradt? mit akar a' beteg? mit akar a' ma-kaes? mit akar a' tolvaj? mi szükséges a' tudatlannak? mi szükséges a' betegnek? mellyik állatok szükségese-k elkerülhetetlenül a' földművelésne? mellyik ál-

*) Lásd a' X-dik részben a' IV. III. számokat.

latnak emberségéből alusznak jó puhán? micsoda állatok énekelnek nekünk munkáinknál? melyik állatok pusztítják kerteinket? hát mezőnket? mit tehet az erős? mit tehet az egészséges?

Minden, a' mit meg lehet enni, neveztetik —? Minden, a' mi nem drága, hivatik —? Minden, a' minek hasznát nem vesszük, mondatik —? Minden állatok, melyek röpdülni tudnak, neveztetnek —? Mindenik kezemen és lábamon vagon —? Kezeimmel tudok —? Lábaimmel tudok —? Nyelvemmel tudok —? Azok a' gyermekek, kik szüleiknek nem fogadnak szót, neveztetnek —?

Meg tudod-e mind azokat nevezni, a' mik ebben az oskola-szobában lakatos által készitettek? Hát azokat, a' melyeket asztalos csinált? vesszesz-e észre itt olyas mit is, a' mit az ács készített? Hogyan neveztetik az az eszköz, melynek minden szobában meg kell lenni, noha az esztendőnek nagyobb részében egészen haszonvéhetetlen? Mit vesszesz észre ruházaton olyast, a' mit azelőtt valamely állat viselt? Számláld elő azon fa, vas, és réz-edényeket, melyeknek egy konyhában sem kellene hibáznia?

Nevezd meg nekem fejednek minden részeit? Kezedét? Lábaidét? Derék testedét? Mind azt, a' mire az oskolában szükséged vagon? mind azon állatokat, melyeknek husából már valaha ettél? nevezd meg az ábécze-nek ötödik betűjét? meg a' tizediket is? Mondj olyan szereket, melyek a' vízben elolvadnak? mondj most olyas valamit, a' mi a' vizen fönt uszik? Mondj valamit, nagyon édest? Nagyon savanyut? Nagyon keserüt? Gondoljatok tárgyat, a' mi fényes? (Nap, karika, gomb, pénz 'stb). A' mi fekete? A' mi sárga? A' mi hideg? A' mi vak? (szem, köröm, ablak 'stb). Hogyan neveztetnek a' faszekérnek minden részei? *) Hát a' rokkái? Hát a' késéi? Tolléi? Ablakéi?

*) Lásd a' X-dik résznek IV-dik számát.

Az ajtókéi? És lakatái? Merre kell fordítani többnyire minden lakat- és zár-kulcsot, hogy az ajtót felnyissuk vagy bezárjuk? Még hadd halljuk, nevezd meg a' gyermekeknek némelly hibáikat? Aztán a' jó tanulóknak némelly dicséretes erkölcsöket?

Ősszel a' levegő —, nyáron pedig —. Ősszel a' gyümölcsök —, tavasszal a' fák ki —. Télen a' víz —. A' ki nem akar télen fázni, annak —. A' ki nem akar dolgozni, hanem heverni, az — embernek mondatik. A' ki az iskolában nem szorgalmas és nem figyelmez, az semmit sem —; és milyen marad? Ha télen sok hó esett, akkor min járhatunk? A' vízben élnek a' —, a' levegőben élnek —, a' földben laknak —, a' mocsároknak élnek —, a' nyírfán nem terem —, hanem a' fája igen —; a' tölgyfán és vad gesztenye-fán ugyan teremnek gyümölcsök, de azok nem —.

A' tollat használjuk az —, a' tüket —, szemünket —, füleinket —, orrunkat —, nyelvünket —, és még mire? Lábaikat —, hát még mire? Kezeinket? Fogainkat —, a' vizet —; hát még mire? A' hálót használja a' —, mire? a' puskát használja a' —, mire? A' ki nem hallhat, azt nevezzük —. A' ki nem járhat, mondatik —. A' ki nem lát, minek nevezzük? A' ki nem beszélhet, az ilyen mondatik —. A' ki az ilyen szerencsétlen embert csufolja és kineveti, az megérdemli, hogy —.

Mondjatok különféle neveket: Falukét? Városokét? Folyó vizekét? Férfi-keresztneveket? Leány-keresztneveket? Most lovakét? Ökrökét? Kutyákét? Ételekét? Hányféle neve van minden embernek? (Kétféle: vezeték- vagy czódon-név, és keresztnév.) Tudnátok-e olyan vezeték-neveket, mellyek jelentenek is valamit? (Nagy, Kis, Takács's a' t.) Minek hívjuk a' tyukok között a' hímeket? a' kiheréltet? hát a' nősténykét? A' szarvasmarhák között minek nevezzük a' nőstényt? a' kapt? heréltet? Tehát micsoda az a' tehén? a' bi-

ka? az ökör? Valljon mit szoktunk hívni emsének? mit ártánynak? Minek hívjuk a' tehén-fiat? disznó-fiat? ló-fiat? Hát mi nevők a' tyukfiaknak? ludfiaknak? Hát a' gida minek a' fija? mi a' kandur? mi a' kappany? 's t.

Most próbáljatok mondani néhány jeleket is? p. o. a' füst minek a' jele? (a' tüzé.) A' sirás? A' nevetés? Mikor a' fák hajladoznak, az ablakok recsegni, a' por száll: minek a' jele az? Fekete ruha, levélen fekete pöcsét, kalapokon fátyol: minek a' jele? A' czéger minek jele? A' szalma-csutak ház eleibe kifüggesztve? hát az erdön fára kiasztva?

Többfélét mondjatok: Szemet? (tyukszem, vak-szem,) Hust? (ludhus, vadhus 's a' t.) Szált? (hajszál, fűszál, szalmaszál, 's a' t.) Lovat? (p. o. ménlő, eke-lő.) Oskolát? (p. o. uszó-oskola, fa-oskola, katona-oskola, ló-oskola, gyermek-oskola.) Héjat? Magvat? Kast? Szárt? Guzst?

Mi ellenkezik e' szókkal: kicsiny? (nagy); hideg? (meleg); hegy? (völgy). Szél? — Élet? — Tűz? — Ég? — Úr? — Fejedelem? — Szegény? — Sötét? — Tél? —

Hányfélét tesznek ezek a' szók: Könyv? (azt, a' miből tanulok; és a' szememből kicsorduló könyvet); Sir? (az ásott sirt a' temetőben és a' sirást). Hold? (a' csillagot és a' foltot a' csikó' homlokán). Nap? — Világ? — Hal? — Vár? — Fog? — Lép? — Író? — Főgo? — Vakaró? — Turó? — Nyul? — Kép? — Szurok? — Puszta? — Csik? — Barát? — Levél? — Óra? — Borsó? — Leány? — Fánk? —

Ellenben mond ki más szóval a' disznót? kutyát? házat? kocsit? fazekat? réczét? rényét? (rán-totta); almáriomot? új katonát? Ez ígéket: nevetni? verni? szépen? 's t. e.

Mondjátok különféle tulajdonságaikat a' tárgyaknak. Millyen lehet p. o. az asztal? (új, avult, hosszú, kerek, puszt, rakott 's a' t.) Millyen lehet a' szoba? (tág, szűk, hideg, befűtött, kipad-

lózott, világos, sötét 's a' t.) Millyen lehet a' kés?
A' ruha?

Találós kérdések,

mellyeket a' ki nem tud eltalálni, nézze meg ezen
a' könyv-lapon alatt, épen a' kérdés' számjánál a'
a' feleletet reá.

1.) A' szántás mi nélkül nem lehet el? 2.) A'
szán-tó, mi nélkül nem lehet el? 3.) Az ekének
mellyik a' legutolsó lyukja? 4.) Mit csinál az Isten
akkor, mikor eső esik? 5.) Miért hunyja be sze-
meit a' kakas, mikor kukorikol? 6.) Mikor megy
a' hegy a' nyulnak? 7.) Mi áll a' vásárban három
lábos? 8.) A' lónak mellyik felén van legtöbb sző-
re? 9.) Ki látott már kukoriczából kő-házat? 10.)
Hát fából? 11.) Hol az a' hely, mellyen az ég csak
egy pár réfnyi kiterjedésű? 12.) Mi a' házon, a' mit
nem csináltak? 13.) Mire kötik a' kotlós tyukot?
14.) Hat ökör közt mellyik a' legelső? 15.) Mikor
kél föl legelőször az ökör, az ártány, a' kappany?
16.) Micsoda fej az, melly sem emberé sem állaté?
17.) Hol nem lophat a' tolvaj semmit? 18.) Mel-
lyik bort lehet meg-gyújtani? 19.) Mit tud a' néma
legjobban? 20.) Egy jól megpatkolt lóra hány szeg
kell? 21.) Micsoda nyak az, mellyben sem hus sem
csont nincsen? 22.) Ki született, de még nem halt
meg? 23.) Hol árultatik a' viz olly drágán, miut
a' bor? 24.) Mellyik vakok nem tudnak látni? 25.
Mellyik házak a' legkisebbek? 26.) A' megfagyott

1.) Fordulás nélkül. 2.) Hó és víz nélkül. 3.) A' kat-
lan, hol elégetik. 4.) Sárt. 5.) Mivel tudja könyv nélkül is.
6.) Mikor a' nyársat bele szurják. 7.) A' lábos. 8.) Mellyen
sörényje lóg. 9.) A' ki mezőn a' kukoriczában állott. 10.)
A' ki kocsiban ül. 11.) A' kutban. 12.) Hasadás. 13.) Lá-
bára. 14.) A' mellyet legelsőben kiheréltek. 15.) Mikor ki-
herélik. 16.) Káposzta-fej. 17.) Hol semmi sincs. 18.) Az
égett-bort. 19.) Halgatni. 20.) Egy sem. 21.) Üveg-nyak.
22. Mi mindnyájan. 23.) Korcsmán. 24.) Minden vakok. 25.)
A' csiga-házak.

vízet hogyan kell kiürni három betűvel? 27.) Melylyikek a' leghosszabb ágyak? 28.) Mellyik a' középső betű az úbéczében? 29.) Ha valamely folyóvizen, hajóban egy farkast egy kecskét és egy káposzta-fejet kellene egyenként általvinni; mi módon lehetne ezt úgy megtenni, hogy se a' farkas a' kecskét, se a' kecske a' káposzta-fejet meg ne egye? 30.) Hány feje van az embernek? 31.) Mikor ellik az ürü? 32.) Kereszteleetlenül szegtél-e már kenyeret? 33.) Mire esik a' nyul, ha meglövetik? 34.) Mellyik ércztől félnek a' babonások és együgyűek? 35.) Mellyik dögre nem sereglenek varjuk, hollók? 36.) Hol van a' keréknek vége és kezdete? 37.) Melylyik fa nem ég meg a' tüzőn?

Találós Mesék, (Rejtvények).

1. Nincs állandó helyem. A' legkisebb szellő is ide 's tóva visz. Ha még olly vastag vagyok is, még sem foghatsz meg kezedd. De a' szemedet behunyod, ha azt akarod, hogy velem-létedet meg ne sirassad.

2. Nagy részint has vagyok, szám is van, de nem nagy;
Megtöltöm hasamat jó itallal, csak adj;
Ha jól tartasz, hidd el, nem leszek károdra;
Megjobbítom, a' mit innom adsz, számodra.

3. Régen meg van csinálva, de többnyire mégis mindennap újra készítetik. Nagy böcsben van mind szegénynél mind gazdagnál: még sem szeret senki is sokáig maradni benne.

26.) Jég. 27.) Viz-ágyak. 28.) A' b. 29.) Először is a' kecskét kell általszállítani, azután a' káposztát; — ekkor a' kecskét ismét vissza kell hozni, és úgy általvinni a' farkast; végre érte jöni a' kecskéért. 30.) Öt: a' két kezének és két lábának feje, és a' derék testé. 31.) Mikor a' bőrét le-húzzák. 32.) Nem; mert megvagyunk kereszteletetve mindnyájan. 33.) A' szőrére. 34.) A' lidércztől. 35. Az ördög. 36. A' k betűn. 37.) A' tréfa.

A' találós mesék' megfejtése : 1 Füst. 2. Bor-hordó. 3. Ágy.

4. Ércz lévén, tudok szólani,
'S tüdő nélkül kiáltani;
Az élőket hívogatom,
Kimultakat elsíratom.

5. Az aszszonyok nem, csak a' férfiak tehetnek reám szert; és szeretnek is. Mindazáltal mihelyt nálok vagyok, fegyveres kézzel elkergetnek. De mennél többször elkergetnek, annál erősebben jövök vissza.

6. Ha vízem hőven van, bort iszom 's vidúlok:
De ha vízem nincs, viz-ivásra szorúlok.

7. Nincs a' földön hasznosabb és szükségesebb, mint én: mégis kimondhatatlanul kinoztatom. Először agyba-fejbe vernek, vagy épen lábbal tapodnak; azután keréken megtörnek; utóbb mind vízen mind tűzön által kell mennem; és mikor mind ez meglett, — késsel jőnek nekem.

8. Különben nálatok nincsen kegyelemben,
Leányok! ki néktek igazat mond szemben:
Én pedig (óh csuda,) soha sem hazudok,
Mégis néktek mindig kedves lenni tudok.

- 9.) Kicsiny magvból terem, nem bir tekintettel,
'S a' királyt és koldust tartja öltözetten.

10. Én hajdan magyarok között nagy ur voltam, lettem:
Ma pedig már minden ember uralkodik fölöttem.
Három első betűm szent ma, bár nyomoru férfi rég?
Hanem egyet ha hozzá téssz, jobb sorsa is lehet még:
Nyugvó-hely a' végső szótag, szereti azt ifju és agg,
Nélküle ágyod sincsen.

11. Férfihoz illik egész; fej nélkül tiszteli nő is;
Vég-bőtűjét vesztvén, hoz majorodra veszélyt.

12. Az egész két tagból álló; földnövény, nincs levele;
Mellyből a' szakácsok által készül urak' étele.
Végső jelét ha elveted, ruháidra illesztheted,
Mert a' ruha e' nélkül, mint vitorla, szétrepül.

4. Harang. 5. Szakáll. 6. Molnár. 7. Kenyér. 8. Tü-
kőr. 9. Kender-magv. 10. Jobbágý. 11. Pipa. 12. Gomba.

13. Azt hallottam, 's igaz, egy magyar embernél
Nincs ember' házában rosszabb a' kenyérnél
14. Négy kis tagból áll. Egyszer mindennap egészen
Újjá szül minket; 's az egészből megmaradott részt
A' két első tag nagy örömmel vészi magához.
15. Reggel négy lábon mász, délben csak kettőn jár.
Estve három ballag, kivált a' hol van sár.

Az emberek között számtalan sok **különbözéseket** vagynak, melyek ugyan falu-helyen is már észrevehetők, de leginkább mégis városokban szembetűnők. Laknak ottan koldusok, tekergők, napszámosok, mezeti gazdák, kézművesek vagyis mester-emberek, kalmárok, kereskedők, tudósok, katonák és azoknak sok tisztjeik; — nemes, nemzeti, tekintetes, tisztelendő, főttisztelendő nagyságos, méltóságos, excellenciás urak; — bárók, grófok, hercegek. Bécs városában pedig lakik az egész országnak legfőbb ura, a' koronás magyar király. — Mind ez utóbbiak gyermekkorukban szorgalmas tanulás és szép erkölcs által készítettek későbbi fényes sorsukra; és sokan közülök pályafutásokat falusi iskolákon kezdték, sőt olly közrendű atyák' gyermekei, mint mi vagyunk. Mi előttünk sincs ugyan elzárva egy pálya is, a' világi állapotokra: de mi mégis leginkább csak gazdák, vagy mester-emberek, vagy kereskedők és kalmárok lenni vagyunk. Nevezek is mindjárt magam különbféle kézi mesterségeket, melyekre magamat szánni kedvem volna, p. o. — — Most próbálom előszámlálni, melyik kézművesek gondoskodnak ruházatunkról, — melyikek ételműnkről; — melyikek házainkról és lakásunkról. —

13. Az a' szócseke: *nincs*. 14. Ebéd. 15. Az ember, ki t. i. életének reggelén mászkál, delén két lábon jár, estvéjén mankóra (harmadik lábra) támaszkodik.

Minden kézmivességhez mesterek különös egyesületbe (czéhbe) szoktak öszveállani. A' ki kézmives lenni szándékozik, annak azt a' mesterséget, mellyhez kedve, hajlandósága és ereje van, már gyermek-korában kell tanulni' elkezdenie; mi-helyest t. i. az oskolából kimaradott. Először is a' czéhbe beigtattatik, midőn bizonyos mesterhez inasnak beszegődik; ott ha magát jól viseli, és az inasi esztendőket kitölti, mester-legénynyé lesz. Akkor a' czéhtől levelet kap, mellyel szabadon vándorol mind a' hazában mind külföldön a' merre neki tetszik. Mikor aztán valahol le akar telepedni, a' mesterek (májszterek) közé beállani, és a' mesterséget a' maga kezére folytatni: akkor valami szép munkának (remeknek) előállításával kell megmutatnia, hogy a' mesterséget érti. Akkor bevétetik a' a' czéhbeli társaságba mint mester is. —

A' kereskedők és kalmárok szintén ugy készülnek jövődő állapotjokhoz. A' ki kalmár akar lenni, kell annak is először inasi esztendőket tölteni, azután legénykedni és vándorolni több ideig; mig-nem végre maga állíthat elő portékás boltot. Sok-félék pedig a' kalmárok; p. o. rangjokra nézve, nagykereskedők, boltos kalmárok, szotócsok (kis kalmárok); — a' portékára nézve, mellyel spekulálnak (kereskednek), vas-árusok, posztó-kereskedők, fűszer-árusok 's a' t.

A' tanult és tudományos emberekből válnak a' hivatalt viselő urak; kik leginkább két fő-rendre oszlnak el: egyháziakra vagy belsőkre, és világiakra vagy külsőkre. Az elsőbbek alatt értetnek a' papi személyek és mind azok, kik a' népnek 's ifjuságnak oktatásával foglalatoskodnak. A' világiak alatt pedig értetnek mind azok, kik nem az egyházi rendhez tartozandók. A' világi hivatalt viselő személyek közé számlálhatni a' katonákat is.

A' tudományok pedig igen sokfélék. Közülök mi az oskolában csak azokból fogunk tanulni valamit, a' mellyek nekünk hasznosak és szükségesek.

Ezek nevezet szerint: a' szent hit-valláson kívül, az erkölcsi-tudomány, irás, olvasás, számvetés, természet-tudomány, földleírás, egészség-tudomány, gazdaság-tudomány, hazai törvény, az illendőség regulái, idő-számlálás, historia, nyelvtudomány, végre néhány szép dalok és versecskék. Mind a' mellyeket immár ezen mi kézi-könyvünkből fogjuk renddel megtanulni, Istennek segítségével.

MÁSODIK RÉSZ. *)

ERKÖLCSI ELBESZÉLÉSEK ÉS OKTATÁSOK.

1. *Fias Márton' karos-széke.*

Fias Mártonnak számos gyermekei voltak, kiket ő mind egyiránt szeretett; és abban találta egyik fő gyönyörűségét, ha pihenő óráiban velök mulatgatott. Ilyenek voltak pedig nála az estvéli órák, és a' vasárnapok 's innepek. Ilyenkor aztán, az ő karos-székebe szokott ülni, és maga eleibe hívta minden gyermekeit. A' nagyobbakkal elbeszéltette, a' mit az nap láttak, hallottak, észrevettek, tapasztaltak; különösen pedig, hogy mit dolgoztak; és kikkel találkoztak össze. Előmutattatá' magának írási és számvetési könyvecskéiket, és az nap készült fonalokat. Azután, majd valami kiszámolni-valót adott fel nekik, majd olvastatott velök sorban valamely hasznos könyvből, és beszélt nekik az olvasott tárgyról. Majd valami nevezetes történetet mondott el előttök; vagy jó élet-regulákat kötött szíveikre. Még fogvatkozásait és hibáikat is arra használta, hogy őket intette, oktatta, józanon gondolkodni tanította; és a' jól-cselekvésben megerősítette. Az ő gyermekeiből ez által értelmes, hasznavehető, és istenfélő emberek váltak, és teljes éle-

*) Ehhez veendhetők azon darabok is, mellyek a' X. XI. részek' szerzőleikben, és a' XIII-dik résznek negyedik 's ötödik számai alatt találhatók.

tökben emlegették az ő estvéli óráikat a' karos-
szék előtt.

Azon sok szép estvéli órákban immár, a' minemű oktatásokat, elbeszéléseket tartott Fias Márton, a' jó atya, az ő kedves gyermekeihez: azok közül némellyek ime' itten következnek.

2. *A mi szüleinket tisztelni kell.*

Az Isten életünket szüleink által adta nekünk; kik minket, — míg kis gyermekek voltunk, és magunkon segíteni nem tudtunk, — tápláltak, ápolgattak és gyámolítottak. Ezek tartottak mind-
eddig ruházattal és az élethez megkívántató minden más egyéb dolgokkal. Ezek gondoskodnak rólunk most is: az iskolába járatnak, minden jóra oktatnak és oktattatnak, — hogy jámbor, értelmes, hasznos és szerencsés emberek válhassanak belőlünk. Mind ezekért mi viszont azzal tartozunk, hogy irántok teljes tisztelettel viseltessünk, őket gyarlóságaik mellett is megbecsüljük, nekik szót fogadjunk, vénségökben őket ápolgassuk és irántok háládatosak legyünk; azonfölül pedig kérjük Istenünket, hogy az ő szülői szeretetökért és hűségökért, mellyel hozzánk viseltettek, — ő áldja, örvendeztesse, sokáig életben tartsa és jutalmazza meg őket. „Felséges Ur Isten! (így kell gyakorta fohászkodnunk,) te jutalmazd meg a' mi kedves jó szüleinknek mind azon sok és nagy jótéteményeiket, mellyekkel hozzánk naponként viseltetnek; és add nekünk a' te malasztodat, hogy mi őket gyermeki hálás indulattal tiszteljük; és irántok való szeretetből minden parancsolataikat örömeest teljesítsük.“ — A' ki ilyen indulattal tud viseltetni szülői iránt, annak bizonyosan jól leszzen dolga. Bebizonyítják azt sok ezer jámbor gyermekek' példái, és maga az Isten is azt ígérte az engedelmes gyermekeknek, mondván: „Tiszteljed a' te atyádat és anyádat, hogy hosszú életű és szerencsés lehess e' földön.“

Atyádat, anyádat tiszteld,
Hogy Isten áldását megleld.
Mégfogadd mindenik szavát,
Mert kívánják lelked' javát.
Ne légy makacs, indulatos:
Az illy gyermek utálatos.

3. *Légy szüleid iránt engedelmes.*

Ferencz és Sándor, testvérek, egy estve könyörögtek az atyjoknak, engedje meg nekik, hadd játszhassanak egy kertben. „Az, hiszen, meg lehet, (felele az atyjok;) de azt meghagyom titektek, hogy abban a' kertben megmaradjatok, és abból ki ne menjetek.“ Elmentek tehát, és egy ideig víg kedvvel játszadoztak. Egyszer Ferencz meglátja, hogy hátul a' kerten egy ajtó van, pedig éppen nyitva. Kéri az öcscsét, menjen ki vele. „Ugyde tudod-e, melly erősen meghagyta édes atyánk, hogy a' kerten kívül ne menjünk“, — felelé az öcscse. „Oh! (monda Ferencz) ezzel csak azt tiltotta meg, hogy a' nagyobbik kert-ajtón ki ne menjünk az utcára; de ide a' bokrok közé ha kimegyünk is, semmit sem tesz. Jer csak ide, Sándorka; nézd micsoda szép itt!“ 'S ezt mondván, kimentek mind a' ketten. Soká futkoztak ide 's tova a' bokrok között; mignem egyszer csak azt látták, hogy estve van. Ekkor már örömet visszátértek volna, de elbódultak. Egyik sem tudta megtalálni az utat. Azért elkezdettek sirni és kiáltozni keservesen. Szerencséjükre meghallotta ezt az atyjok, és utánok menvén felkereste őket. „Látjátok, úgy mond, így járnak azok, kik az értelmes emberek' szavára nem hajolnak. Jól tudtam én, hogy ti a' kerten kívül elbódultok; azért mondtam, hogy szépen belől maradjatok. Ezután már nem is engedhetem meg, hogy többször a' kertben játszzatok; mert nem tudhatom bizonyosan, ha nem futnátok-e ki majd máskor is.“ — Ettől az időtől fogva a' két gyermeknek soha sem volt szabad játszani menni abba a'

nagy kertbe; ha csak valaki nem ment velök; a' mi pedig ritkán történhetett. Oh! beh szokszor fohászzkodtak fel magokban: bár csak engedetlenek ne lettünk volna!

4. *A három arany-halacskák.*

(Mese.)

Egyszer egy jó embernek három arany-halácskái voltak, gyönyörű szép halácskák. Egy tiszta kis tóban tartotta azokat, és nagy gyönyörűségét találta bennök. Sokszor a' patakra últ, kenyeret morzsolt a' vízbe; a' szép kis halak pedig hozzája jöttek és jó izüen ettek. Ilyenkor mindig ezt szokta nekik mondani: „Halacskák! kettőtől őrizkedjete, ha ezután is olyan boldogul akartok élni, mint most éltek. Ne menjete soha a' vas-rostélyon által a' nagy tóba, melly e' mellett a' kicsiny tó mellett van; aztán mikor én veletek nem vagyok, a' viz' színén fölül soha ne uszkáljatok.“ De a' halacskák ezt nem értették. Most a' jó ember így gondolkodott magában: majd megmagyarázom nekik. Tehát a' vas-rostély mellé állott; ha' aztán valamellyik oda ment és által akart uszni, ő egy botcskával a' vizet verte; mellyre a' halacska megijedett és visszauszott. Épen úgy cselekedett olyankor is, ha valamellyik a' viz' színére jött; és azzal ismét alárezzentette. Most már alkalmasint megértették: így gondolkodott magában, és elment haza. Akkor a' három halacskák öszvegyültek, fejeket csóválták, és nem foghatták meg, miért nem akarja az a' jó ember, hogy a' vizen fölül és a' vas-rostélyon keresztül ne uszszanak. Hiszen maga is oda fönt jár-ke, monda az egyik; miért nem mehetnénk fölebb egy kevéssé mi-is? És miért kellene nekünk így bezárva tartatnunk? Monda a' másik. Valljon mit árthat, ha némellykor a' nagy tóba is általuszunk? Minden bizonynyal kemény ember ő, monda ismét az első, és nem szeret benmünket; s nem akarja, hogy örüljünk. Én nem is gondo-

lok vele, viszonzá a' másik; és mindjárt csak által uszom mulatságból a' nagy tóba. Én pedig, kiálta ismét az első, majd azonban egy kis ideig a' viz' színén a' verőfényen játszom. Egyedül a' harmadik halácskának volt annyi esze, hogy im' így gondolkodott: ennek a' jó embernek mégis valami bölcs okokra nézve kellett ezt megtiltani. Hogy ő minket szeret, és nem bánja ha örülünk: az bizonyos. Mert más különben miért jőne olly sokszor hozzánk; miért morzsolna kenyeret; és miért örülne, ha mi azt megeszszük? Nem! ő bizonynyal nem kegyetlen ember; én hát meg is cselekszem a' mit kíván, ha mindjárt nem tudom is; miért kívánja. — Ez a' jó halacska tehát a' viz' fenekén maradt. A' másik kettő, pedig úgy cselekedett, a' mint feltették magokban. Egyik t. i. a' vas-rostélyon által bele uszott a' nagy tóba; a' másik a' viz' színén a' verőfényen játszott. Mind a' ketten kinevették a' harmadikat, hogy nem mert velök örvendezni. De jaj! mi történt. Alig uszott az egyik a' nagy tóba által: neki rohant egy csuka, és elnyelte. A' másikat viszont, melly a' viz' színén mulatozott, egy ragadozó madár megsejdtette, hirtelen lecsapott reá, elkapta és megette. Egyedül csak a' harmadik, az az okos és engedelmes halacska maradt meg. Az ember igen örült ennek engedelmességén, és mindennap jól tartotta őtet. 'S így ennek a' szófogadó halácskának mindig jól lett dolga, és sok ideig élt még azután is.

5. *A Bodza-fa.*

Imre igen szeretett mászkálni a' fákra. Valaholcsak lajtorját oda támasztva látott, ment neki vakmerően; és soha sem nézte meg jól, vajjon egyenes helyen és erősen áll-e. Már több ízben is leesett, de mégsem hajtott reá semmit. Egykor az atyjával a' kertek alatt menvén el; és egy nagy bodzafát látván, imígyen szólt az atyjához: „Ejnye, beh szeretnék felmászni valamikor

erre a' derék bodzafára!" — „Ne fiam, (monda az atya) az ilyen fa igen hamar törik; leeshetnél róla, és kárt tehetnél magadban.“ De Imre egyik napon, midőn atyja nem volt otthon, elment a' bodzafához, és felmászott reá. Épen úgy történt vele a' dolog, mint neki atyja megjövendölte. A' fa letörött alatta; Imre lezuhant, kezét eltörte, és nagy fájdalmakat kellett kiállania, mignem ismét tökéletesen meggyógyult.

Férfi-gyermekeknek jó ugyan, ha fára mászkálni tanulnak, hogy az által is erősödjének; de mi móddal kell azt tenniök? kit kell megkérdezni, hogy hol mászkálhatnak? És Imre miben hibázott? Mondjátok meg.

6. *Légy testvériddel és tanuló-társiddal összevő.*

Gábor, az ő testvéreivel és tanuló-társaival szüntelen czivakodott. Ha kis huga csak hozzá ért is valamihez, a' mi az övé volt, azonnal szidta, sőt meg is ütötte őtet. Ha azt az oskolába, vagy önnét haza vezette, mindig háborkodott vele. Majd azért hurogatta, hogy igen hamar; majd pedig azért, hogy igen lassan megy; és gyakran kegyetlenül hurczolta magával a' szegény leánykát, ha nem győzött vele menni. Ha az ajtó előtt ült, tehát így támadta meg őtet: takarodj innét, én akarok itten ülni! És ha önkényt el nem ment, erőszakkal is eltaszigálta. Szintén így cselekedett az oskolában is. Azért végre már senki sem akart a' veszekedő Gábor mellett ülni. A' mi több: szintén valami becsületet keresett abban, ha mind-egyiknek ellenére cselekedhetett; és testének erejében szerfölött bizakodott. Leginkább a' szegény kisdedeknek és az erőtlenebbeknek — kik magokat védelmezni nem tudták — nem hagyott békét. Szüntelen csufolta őket, és ingerkedéseinek soha nem volt vége. Még az uton is mindenikkel összevőkapott. De mivel ott gyakran magánál ügyesebb ellentállóra talált, azért ábrázatja mindig

öszve volt karmolva, és egykor a' verekedésben olly nagy ütést kapott a' fejére, hogy abban több hetekig is kínos fájdalmaikat szenvedett, és sebhelye teljes életében meglátszott rajta. De ez a' szerencsétlen eset sem jobbította meg a' már elvadult és indulatos Gábort. Mert midőn mármegnőtt, egykor veszekedés' alkalmával, ellentállóján halálos sebet talált ejteni. És mivel az, ebben a' sebben valósággal meg is halt: a' szerencsétlen Gábornak, mint gyilkosnak, élete' csaknem minden hátralévő idejét a' tömlőczben kellett tölteni. — Illy rettentők a' veszekedésre-vágyásnak, öszve nem férésnek és indulatosságnak következései.

Egy illyetén fiút, ki testvéreivel és tanuló-társaival soha sem fért öszve, szépen megszégyenített egyszer leány-testvérje, a' kis nyolcz esztendőös Pannika. Ez, egy őszi napon reggel kiállott a' házajtó eleibe, és öszvehívta az udvaron szélleljáró majorságot. Isméretes szavára röpülve jöttek tyukok, galambok, felszedni azon gabonaszemeket, mellyek a' jöltévő kezecekből hullottak. De volt a' szárnyos sereg között két pajkos kappany is, mellyek egymást vagdalták; és nem akartak enni hagyni sem tyukokat sem galambokat. Pannika ezen megharagudván, a' veszekedőket a' békes tyukseregéből kiüzte; úgy hogy azok több gabonaszemet nem kaptak. Ekkor Pannikához járult bátyja Miklós (vezeték-nevén Utóvérő Miklós,) és így szólt hozzája: „Ugyan miért üzöd el az evésről azokat a' szegény kappanyokat?“ Melyre ez lön a' felelet: „Azért, mivel nem férnek öszve hugaikkal és testvéreikkel.“ E' beszédre Miklós' arczája elpirult; mert elérte, hová czélloz huga. „Valjon mi az oka, hogy te most így elpirultál, Miklósunk? (kérdé a' jó leányka;) ugy-e? mivel eszedbe jut, hogy te sem maradsz mindig békével velünk testvériddel; és édes atyánk a' miatt gyakran társaságunkból kiűgázit?“ Ekkor Mik-

lós még inkább elpirult, mint azelőtt, és lesü-
tött szemekkel sompolygott odább. De ettől az
órától fogva testvéreivel békesebb lett, és öszve-
férőbb.

7. *A méltatlanul gyanakodó.*

Sáfár nevű korcsmárosnak pinczéjéből egy idő
óta több palackjai elvesztek, és ő ki nem tudhatta
a' tolvajt. Egykor lélekszakadva futott haza Jakab
nevű fija, mondván, hogy már most bizonyosan
tudja, ki lopta el a' borral tölt üvegeket a' pinczé-
ből. „Hát kicsoda?” kérde az atyja kíváncsian. „Nem
más, (felele Jakab) mint a' kis Menyhárt; mert
épen most láttam őt két butelláival a' pinczéből
nagy ijedten kilopódzni.” — „A' kis menyhárt igen járós
volt Sáfárékhoz; és mint szegény fiú, sok jóban
részesült a' háznál. Tartottak is a' kis fürgencz
gyermekre sokat, és mind eddig csak *becsületes*
Menyhártnak szokták hívni őtet. Ugyanazért nem
kevessé ütközött meg Sáfár úr, midőn hallotta, hogy
meglopta őtet; és azt egyáltalán fogva nem akarta
hinni. De Jakab olly hihetővé tudta a' dolgot tenni,
hogy végtére Menyhárt maga-viseletének csak-
ugyan gyanusnak kellett előtte látszani. Elhívatta
tehát a' gyermekeket; ki midőn megjelent, ő egy
ideig komolyan nézett reája. „Van e' jó lelki-
méreted?” így kérdezé azután őtet. Ugy látszott,
hogy Menyhárt ezen kérdésre zavarodásba jött, és
elpirult. „Becsületesen és igazán felelj, ezen kér-
désre”, monda tovább Sáfár úr. „Nem tudom,
monda a' gyermek rebegve, hogy mi rosszat cse-
lekedtem volna.” „Arczpirulásod árul el téged”
viszonzá Sáfár úr haragosan, és azalatt komor
fenyegető szemeket vetett reája. „Voltál-e ma az
én pinczémben? Vittél-e el onnét két palackot?”
Mind ezeket ugyan nem tagadhatta Menyhárt, de
minekutána egyenesen reá fogták volna az elve-
szett palack-boroknak ellopását: bátran erősítette,
hogy ő ebben ártatlan, és azt valósággal be is bi-

zonyította. Elbeszélte tudniillik, hogy ma az anyjának két üveg sört vitt haza, és azokat a' pinczébe félre tette, hogy egy oskolás-társának (kinnek egy nehéz kosarat kellett vinni, de maga már tovább nem birta), segítségére lehessen. Mikor pedig ismét visszajött, egy nagy inas-gyermek ellenkedett vele, és őt egészen a' pinczéig kergette. Minekutána ismét kijött onnét, akkor azért tekintgetett olly félelmessen ide 's tova; mivel azt nézte, valljon az a' rossz inas-fiú nem bujt-e el valahol, hogy őt meglesse. Sáfár úr megtudakozta Menyhárt' anyjától mind ezen körülállásokat, és ezeket mindenképen igazaknak találta. Már most igen sajnálta, hogy a' böcsületes és kész-szolgálatu Menyhártot olly rossz gyanúba vette; és hogy ezen elszenvedett igazságtalanságot helyreépítolja, néhány darab egészen új ruhát ajándékozott neki. Fijának pedig im' ezen szép oktatást adta: Ennekutána szemesebb légy; és szorgalmasan őrizkedjél, hogy senkire olly rossz cselekedetet, mint a' tolvajság, elegendő ok nélkül reá ne fogj. Mert most magad tapasztaltad, melly könnyen megcsal a' gyanú. Kivált az ismeretlen embert mind addig becsületesnek kell tartani, valameddig felőle ellenkezőt nem tapasztaltál.

8. *A' csacska leány.*

Zsófi máskülönben igen jó leány volt; csak egy nagy hibája ne lett volna, melly neki magának is sok bosszúságot és szégyent okozott; tudniillik: a' csacsukaság' hibája. Semmit sem tudott ő hallgatásban megtartani: hanem mindent, — valamit másoktól látott, hallott vagy megtudott, — ismét odább kellett beszélnie. Hallgatni, egyáltalán fogva lehetetlen volt neki. Tudott ő mindent, a' mi a' szomszédban történt; mert mindig az ablaknál és a' kapu előtt ült, az utcát leste;

és ha valamelly ismerőseivel öszvetalálkozott, mindig tudott annak ujságul egyetmást beszélni a' szomszédokról vagy szüléiről, testvéreiről és leánytársairól. Kifecsegte mind azt is, a' mi az iskolában történt, 's ha valamelly gyermek büntetést kapott, ő azt csaknem a' fél faluban elhíresítette; mert vagy kellett vagy nem, azt mindennek elbeszélte, a' kivel csak öszvetalálkozott; és szokás szerint még valamit tett is hozzá, — úgy-hogy az ő szájában nagyobb és rosszabb lett minden ujság, mintsem volt valósággal. A' fecsegésre való utálatos hajlandósága végre majdnem minden tanuló-társainak gyűlölségét magára vonta; mert csak azok tartottak vele, kik hozzá hasonlók voltak. A' többiek valamennyen megvetették őtet. Ez ugyan nehezére esett, de még sem igyekezett azon, hogy magát ezen utálatos fecsegésről elszoktassa. Midőn már felnőtt, idegen emberekhez kellett neki menni szolgálatba; mert szüléi nagyon szegények voltak. Eleintén mindenkép megelégedtek vele, mert tiszta, rendes és szófogadó leányka volt: de nem sokára annyira megutáltatta magát, fecsegése által, hogy kiadtak rajta. Így történt vele a' dolog minden gazdájánál; 's végre olly rossz hirbe jött, hogy már senki sem merte a' házhoz befogadni nyelvéssége miatt. Felségül sem bátorkodott venni senki; soha férjhez nem mehetett, és holtig keservesen tengődött, napszámi munkája után.

9. *A' méz - innep, vagyis: a' méh - kasoknak felverése.*

Kisasszony - nap tájban volt az idő, mikor egy banátusi derék méhes gazda Ősz Péter egyik nap' estvéjén négy gyermekeihez (kik valának Imre, László, Magdi és Örzsike) jó kedvében imígyen szólt: „No gyermekek! a' ki közületek holnap fel tud kelni öt órakor, a' nélkül, hogy én

ébredtem: azzal én egy szép tréfát teszek. — „S micsoda tréfát, édes atyám?” kérde Magdi. „Csak te kelj fel jó idején, — a' nélkül, hogy én ébredsz; — majd meglátod aztán a' furesa tréfát, melyet veletek üzni magamban feltettem”; mondta az atya. „En hát bizonyosan felkelek, ébredés nélkül, kiálta Örszike. Én is! én is, kiáltának közakarattal mindnyájan. Már az éji őr (bakter) elkiáltotta a' kilenczet, és ez volt rájuk nézve a' szokott jel az ágyba lenyugovásra. Most tehát fejenként mindenik az ő atyjának kezét adott, és így szólott: „Jó éjszakát, édes atyám!” — Várakozással tele takarodtak ágyba; és minekelőtte elaludtak, kiki magában mondogálta: „En öt órakor, — én ötödfélkor!” László szintén krétát vett, és ezt írta ágya fölé: „Ötödfél órakor felkel László!”

Ekkor lehetett igazán látni, hogy az ember sokat megtehet, csak akarja is azt derekasán. Alig ütött az óra ötöt, már ébreden volt minden gyermek; mindenik kibújt az ágyból, öltözködött, ki-suhant a' kis szobából, és hitte hogy ő az első az atyjoknál. „Jó reggelt, jó reggelt!” ezt kiáltozák egymásnak örömeükben. Mikor már mindnyájan az atyjok körül voltak, gondolák magokban: most hát majd meglássuk, micsoda tréfát üz mivelünk édes atyánk. Ez pedig így szólt hozzájuk: „Ej! ej! ha az atya azt igéri, hogy majd valami tréfát tesz, akkor fel tudnak korán kelni a' gyermekek! Én (hiszem) szavamat megtartom. imádkoztatok is már.” „Igen is, édes atyánk.” „Ha talán nem, tehát tegyétek meg előbb mind azt, valimit rendes gyermekek tenni szoktak, mikor az ágyból kikelnek.” Megmosdottak, szájo-kat friss vízzel kiöblintették, fogait megtisztították, és szép simára megfésülködtek. Így azután atyjok eleibe járultak, és kérdezték tőle: „Most tehát megteszi-e édes atyánk azt a' tréfát?” „Meg, igenis (felelt az atya); imhol van, 's ezzel tüstént mindenik gyermeknek egyegy sipkát vetett a' fe-

jébe; melly elől szita-szövetből volt, hogy rajta által-láthassanak; egyébűtt pedig posztóval borított. „Hát tudjátok-e gyermekek, ez mire-való? ugymond László az ő többi testvérihez; — édes atyánk bizonyosan méheket akar ma felverni.“ „Éltaláltad (viszonolá az atya); 's hogymint tet-szik nektek ez a'-tréfa?“ „Oh! igen, igen!“ — kiáltozának mindnyájan, és nyomban követék atyjokat, ki most hasonlóképen egy olly sapkát vett a' fejére, és mindenik gyermeknek adott valami vinni-valót. László egy serpenyőt vitt, tele izzó parázsszal: Imre egy pamat ürmöt; a' leánykák' mindenike egyegy hosszú méz-metsző kést. Maga az atya egy nagy fa-teknyőt vitt, az édes anyjok pedig egy rostával és egy pár tállal ment utánok.

Most az egész sereg a' kertbe megérkezett. Az atya felnyitotta a' méh-házat, és mindenik kast helyéről elemelte. Akkor kezébe vett egy csomó ürmöt, azt a' parázsra tette, és füstjét a' kasba eresztette. Ekkor a' méhek a' lépből felvonultak, és azt oda hagyták; az atya pedig kimetélte először is a' viaszos részeket, mellyeket a' rostába rakott; azután a' lépes-mézet is egész darabokban. Ezt a' munkát szokás hívni *méhtas-felverésnek*. Volt itt most öröm és jókedv. A' mézet bevitték a' szobába; utána mentek a' gyermekek; édes anyjok pedig puha kenyeret hozott elő, hogy arra a' gyermekeknek mézet kenjen. Atyjok dolgára ment, és ezzel vált el házanépétől: „Gyermekek! azt meghagyom — hogy ne nyalakodjék ám senki közületek!“

Egy gyermek sem nyalakodott, csak Magdi. Ez egyébként is torkos volt; most is hát az asztalhoz surankodott, — kivett a' tálból maga egy darab mézet és mohón a' szájába dugta. De azon szempillantásban úgy elsikoltotta magát, — hogy meghallatszott az egész házban. Bátyjai és Örzsi-ke ijedetten futottak hozzája, és kérdezték: „Mi

baj, mi történt?“ Magdi folyvást sirt erősen, és a' szájára mutatott. Anyja benézett szájába, és ime'! egy méh ült még akkor is a' nyelvén, és ott csipte a' szegény leányt. Az anyja mindjárt lekapta a' méhet; de a' nyelv annyira megdagadott, hogy Magdi nem ehetett egész nap egy falatot is. — „Látod Magdi! (monda az atya, ki hasonlóképen befutott a' sikoltásra), mely hamar megakadtál engedetlenségedért! Nem hagytam-e meg, hogy ne nyalakodjál? Majd máskor, tudom, jobban fogsz hajtani atyádnak és anyádnak szavára!“ A' többi gyermekek mézes kenyerőket békével eszegették; jó izü volt mindnyájoknak, és Imre nem egyszer mondta: „Bizony ez a' mai tréfa, melyet nekünk atyánk szerzett, nekem igen tetszik!“

Évés-közben a' mint Örzsike kifelé nézett az ablakon, megpillantotta Rozit, a' szomszédék' leányát. „Ejnye! szegény kis leány! (monda Örzi); ennek az atyjának nincsenek ám méhei, hogy ő is mézet kenhetne leányának kenyerére. Édes anyám! nem adna-e szomszédék' Rozijoknak is egy szelet mézes kenyeret?“ „Jól teszed, édes gyermekem (monda az anyja), hogy megemlékezel Roziról.“ — Mindjárt adott is Örzsinek egy darab mézes kenyeret, melyet az neki vitt a' kis Rozinak. Melly nagy öröme vált ez Rozinak! Nyájas arczczal köszönte a' szivességet, és most magának Örzsinek is a' méz még egyszer olyan jóizü lett. Szóval: az egész nap Osz Péterék' gyermekeikre nézve innep és öröm-nap volt; csak egyedül Magdi nem vehetett mindenkép részt az örömben.

10. A' kérkedő.

Mindenkor nehéz, sőt gyakran veszedelmes is az embernek, önmagáról beszélni. Mert

ha balgatag tetteidet beszéled el, megutáltatol; ha pedig jó erkölcsedet, kinevettettel, — mivel talán kérkedőnek fognak tartani. A kérkedőnek az a szokása, hogy több jót mond magáról, mint a mennyit tett; mindent dicsérni szeret, a' mi az övé; és mindent szépít, a' mi neki kevés becsületére válik. Ha egy kicsinyt olvasni és írni tud: már tudósnak mondja magát. Ha egy tolvajt megkergetett, már azt nagy vitézségnek tartja. Ha huszonöt kereszt gabonája lett, azt mondja, hogy ötven kereszt termett neki. Az ilyen kérkedni szerető, az ő rossz szokása által naponként kevélyebb lesz; és az emberek, a' kik őt ismerik, nem hisznek neki, hanem inkább megvetik, mint esztelent. Bitkán beszélj hát tenmagadról; ha pedig szólasz, mindenkor alázatosan és szemérmatosan szólj.

Ne légy fölötte érzékeny,
 Sem hánykódó, kérkedékeny:
 Szelid légy és alázatos, —
 Ugy léssz kedves, kívánatos.

11. *A szerencsétlen ember nem gonosz is mindig.*

Egykor az Úr Jézus az ő tanítványaival menvén, egy vakon született embert talált elő. A' tanítványok azt kérdezték tőle, valljon az az ember maga vétkezett-e, vagy pedig szüléi, hogy ő vakon született. Jézus azt felelte: hogy sem maga, sem szüléi nem igen bűnösök; hanem inkább ezen ember vakságánál alkalmatosságot kell venni és adni az Isten' dicsőítésére. Így szólván meggyógyította a' vakon született embert.

Kedves gyermekek! midőn ti is látjátok, hogy valamelly embernek különös szerencsétlenségei vagy hibái vagynak: ne gondoljátok azt mindjárt, valljon mit véthetett ez az ember, hogy illy szerencsétlenül járt; sőt (ha lehetséges) segéljeteink inkább rajta. Mert gyakran a' jámbor embereknek is sokat kell szenvedniök ezen a' világon. Némelly emberek igen szegények holott sok gazdagoknál kegyesebbek. Sokan fájdalmas betegségben gyötrődnek, ámbár kegyesebbek sok egészségeseknél. Sok-

szor a' szorgalmatos és istenfélő emberek' gabonáját elveri a' jég, az istentelené pedig épen marad. De eljő valahára a' nagy ítélet' napja; akkor az Isten kitkit megítél igazán, és megfizet kinek-kinek az ő cselekedetei szerint. Azért míg az az ítélet el nem érkezik, nem szabad itélni és kárhoztatni senkit felebarátaink közül.

12. *A' pajkos gyermekek.*

Bandi és Pista két rossz vásott gyermekek voltak a' Nádudvari iskolában. Ők szülei által igen rosszul neveltettek, 's ugyan azért abban találták kedvöket, ha mindennütt kárt ténthettek, és haszonvehető dolgokat elronthattak. Az iskolában alattomban mindenféle figurákat és neveket irkáltak és véstek az asztalba és padokba, 's örökön arra igyekeztek, hogy szomszédjaik' könyveit téntával bemocskolhassák, tollaikat felhasíthassák, és holmijöket eldughassák. Az utczákon sem cselekedtek különben. Ha estve az utcán jártak, az ebeket huszogatták; az idegent — ki az utat tudakozta — rosszul igazították; mikor a' házak előtt elmentek (kivált estvének idején), nagy botokkal ütöttek az ablakok' tábláira, hogy

az embereket megijeszthessék. De végre ezen gyalázatos pajkosságon rajta érték őket, 's akkor megkapták régen megérdemlett büntetésüket. Bizonyos ember — kit már így több ízben megijesztettek az ablakjának tábláira tett ütés által — egymásután több estvéken lesette őket. Utóbb csakugyan rajta is kapta őket a' cselekedeten. Altaladattak tehát a' törvényszéknek, és másoknak példájára nyilvánságosan és keményen megfenyítették. — Valljon érdemesek voltak-e a' szánakodásra? De valljon kit kellett e' körül nagyon sajnálni?

13. A könyörület.

Bártfai és Farkasdi bizonyos kemény téli napon kimentek együtt a' mezőre. Az országúton találtak egy ismételten embert a' hóban fekünni, a' ki mélyen alunni látszott. Bártfai megsajnálta őtet, és azon gondoskodásból, hogy az meg ne fagyjon, közelebb ment hozzája, hogy álmából felköltse. De minden rázására sem ébredett fel. „Soká rázhatod azt (monda Farkasdi nevetve), fel nem ébred ő; hiszen részeg; hagyd fekünni, a' gazembert, és menjünk, mert hideg van.“ „Nem! (felelt Bártfai); olly irgalmatlan nem lehetek. Könnyen megfagyhatna ez a' szegény ember, 's ha bár részeg is, de csakugyan ember; még pedig ollyan ember, a' kinek segedelemre van szüksége; én

mindent elkövetek, a' mi tehetségemben áll, hogy életét megmenthessem.“ „Tégy tehát a' mit akarsz (kiálta Farkasdi boszorkodva), én nem akarok tovább is itt állani és fagyoskodni;“ 's azzal odáb ment. Ekkor Bártfai gyorsan befödte az aluvót hóval; mivel azt hallotta, hogy a' hó melegít; azután minden kitelhető sietséggel kocsíért futott a' legközelebbi falu felé. Szerencsére talált is azonnal egy emberszerető parasztot, a' ki éppen a' városból jött kocsijával. Ennek segedelmével a' félholt idegent csakhamar életre hozta. *) Azután vidámon ment haza. — Mit ítéltek Bártfairól, és mit ítéltek Farkasdiról? Mellyiknek a' magaviseletét akarták magatoknak például választani követésre?

14. *A' szükséges és szükségtelen gond.*

Egy értelmes tisztartó öszvetalálkozott egykor a' mezőn egy fiatal gazdával, a' ki igen szomorú volt, és lesütött fővel járt-kelt. Mi baja kendnek, atyámfia? kérde a' tisztartó. Tele vagyok, uram, gonddal és búval (felelé a' gazda); mert igen sovány a' vetésem. Erre a' tisztartó így szólott: „Melly esztelenül cselekszik kend, hogy olyan dolgokon aggódik, a' mellyeket éppen nem változtathat meg. Én csak arról szoktam gondoskodni, hogy kötelességeimet hiven véghezvigyem. Ugyan azért az uram' földjeit illendően felszántatom, megtrágyáztatom, megtrágyáztatom, és be-

*) Lásd. R. IX; szám I. végén.

vettetem; annakutána mindent az Istenre hagyok, és azt gondolom magamban: mi ugyanszántunk és vetünk, plántálunk és öntözgetünk, de egyedül tetőled jó az áldás, uram Istenem! 'Sha ezen áldásért reggel és estve imádkozunk 's azután serényen dolgunkhoz látunk, jó kedvünk vagyon. Így kell, kedves atyámfia! az embernek gondoskodni és szorgalmatoskodni. A' szükségtelen gondokkal csak magunknak teszünk kárt. Sok embert elvesztett és elölt már a' szomorúság és idő előtt vénséget hoz a' nyomasztó gond. "—

15. *A' szemérmetesség és becsületérzés.*

A' szemérmetes ember okosan és főnhéjázás nélkül szokott beszélni, másokkal barátságosan és nyájassággal bánik. Örömet kitér az utból, ha valaki szemközt jó vele; mások előtt semmi olyant nem beszél és nem cselekszik, a' mivel azoknak undorodást vagy boszuságot okozhatna. Ha mások beszélgetés-közben valami olyast állítanak, a' mit igaznak és jónak hisznek, — de a' mi az ő vélekedésével meg nem egyez: nem mond nekik ellent gorombasággal, hanem illendően mondja meg, a' mit viszont ő tart jónak és igaznak; — de azonban saját állítását nem védelmezi makacsul. Ha valakivel együtt ebédel, nem ül az első helyre, nem első az ételhez-nyulásban, nem keresgéli kíváncsian a' legnagyobb darabokat. Beszédében kikerüli az illetlen tréfát, káromkodást, szitkokat és esküvést. Mindenkor úgy beszél, hogy mások észre-vehetik, miképen öneki szeretetre méltó emberséges jó szíve vagyon. — Azokat nagyra becsüli, a' kikkel társalkodik; és mindenkor meggondolja, hogy minden dolgában mi legyen helyes és illendő. Melly igen szeretik és becsülik az ilyen embert mások! Melly igen óhajtják és keresik az ő barátságát! Melly sok vétkektől, kártól és haragtól meg fog az olyan óva lenni!

De a' bünbe-eséstől még hatalmasabb óvó-szer a' minmagunknak becsülése, és a' jóhirre-névre vágyás; melly azonban különbözik a' kevélységtől, *) — ellenben az alázatossággal és szemérmességgel jól öszvefér. Az önmagát becsülő, és másoktól is becsültetni vágyó ember érzi a' maga emberi becsét és tisztességes maga-viseletét. Rosszat végbe-vinni önmaga előtt is szégyenlenc. Mindenkor és minden helyen úgy cselekszik, mintha az egész világ látná; és fél a' világ kárhoztató ítéletétől. — Ti is, kedves gyermekek! mindenek fölött tinmagatokat becsüljétek meg; úgy várhattok más emberektől is becsültetést. A' ki önmagát nem becsüli, azt mások sem fogják becsülni; és az olyan nem derék ember. Már pedig ha a' világ előtt becsületünk nincsen, akkor az élet sem kívánandó többé.

16. *A' két napszámos.*

Egy napszámos bizonyos épülethez köveket hordott. A' rakás kövek között volt egy igen nagy kő is, mellyet neki hasonlóképen el kellett vinni: de mindig abban-hagyta. Már az aprób köveket mind elhordogatta mellőle, az mégis ott maradt. Végre, sok tünődései után, elhatározta magában, hogy elvigye. Hozzá is fogott; de mivel az apróbb kövek' elhordásával erejét már kimerítette: ezt elmozdítani többé nem volt képes. Így hát kénytelenítetett azt ott hagyni; de tulajdon kárával; mert kiszabott munkáját véghez nem vivén, ígért napi bérét nem kapta meg.

A' másik napszámos sokkal okosabban cselekedett. Ez először is a' nagyobb köveket kereste ki, és hordta el; 's úgy aztán a' kisebbeket. Jóllehet ez neki eleintén nehezen esett, de mégis az az öröm, melly a' nehezebbek' végbe-viteléből rá há-

*) Lásd alább a' 22. számot.

ramlott, — megkönnyítette munkáját. Ugy is lett. Az apró kövekkel már kevesebb baja levén, danulva folytatta munkáját.

Gyermekek! ha azt akarjátok, hogy munkátok kedvezőleg folyjon: legelőször is annak nehezebb részét igyekezzetek véghez vinni; — 's meglátjátok, melly gyönyörűség várakozik aztán a könnyebbik részben reátok. Így fáradságtok ketős örömmel levén jutalmazva, édes gyümölcsöt is ad.

17. *A félénk leány.*

Bognár Magdolnának kiseded korában igen babonás dajkája volt, ki gyakran kísértetes regéket mesélt neki; azonfölül arra szoktatták, hogy mindig éjjeli mécs-világnál aludjék, és egyedül maga soha sem. Ez által nagyon félénkké lett. Már tiz esztendősen történt, hogy testvérei mind, nyáján megbetegültek; és mivel Magdolna' atyja éppen akkor onnét hazul elutazott: kénytelen volt a leányka, most legelőször életében, egyedül maga hálgni. Nagy félelembe esett tehát; kivált, hogy édes anyja most nem engedett mécszet égetni; és azt kívánta, hogy illy nagy leány már egyszer feküdjék és háljon sötétben is. Örömetst hált volna ő a' betegekkel egy szobában, de azt az anyja nem akarta megengedni; mivel az által a' nyavalya reá ragádhatott volna. Sirva ment Magdolna be a' szobába, nagy sietve levetkőzött, és féltében a' fejét egészen a' dunyha alá huzta. Fekvében még inkább növekedett félelme, elannyira, hogy lélekzetet venni sem merészelt; és félelmesen tekintgetett ki a' dunyha alul, a' szobában ide 's tova. Egyszer azt képzelte, mintha a' szoba' ajtajánál valami hosszú fehér rém-alakot látott volna. Ijedve rántotta fejére a' takarót, és a' hideg verejték görgedezett homlokáról. De illy helyzetben sokaig nem maradhatott. Megpróbálta tehát, egy pillan-

tatra fejét a' takaró alul kitolni. De ekkor rémülve látta, hogy az a' borzasztó alak nemcsak még mindegyre az ajtónál áll, hanem hogy mozdul is. Ekkor Magdolna elsikoltotta magát, és azon szempillantásban belépett anyja a' szobába. „Gyermek, mi bájod?” — „Oh! édes anyám, a' fejér alak, ott ahol a'!” „Talán bizony kísértetet látsz? Oh! te esztelen leány; mitől félsz itt, hol nincsen senki; — kelj fel, lásd meg jól a' mit képzelsz, 's tégy félre minden félelmet!” Most megvizsgáltak mindent a' szobában, és végre kisült, hogy Magdolna egy fejér kendőt tartott kísértetnek, melly az ajtó sarkánál lóggott, és a' mellyre a' holdvilág reá sütött. Az anyja pedig az ajtón kívül halgatózott, ha valljon Magdolna aluszik-e; 's midőn az ajtót benyitotta, a' kendő mozgott. Magdolna szégyenlette gyermekes félénkségét, és ezen időtől fogva soha sem látott többé kísértetet és rémalakot.

Félénknek lenni sem jó; de másokat ijesztgetni és kísértetekkel tréfát űzni sem tanácsos. Az ilyen tréfa többnyire sirássá válik, mint im e' következő történet bizonyítja.

18. *A meggondolatlan tréfa.*

Ha Marczin kísértetes és rémséges történetekről hallott mesélni, akkor egész éjjel nem tudott alunni; mert kimondhatatlanul félt; — és noha eleget mondták neki szülei és tanítói, hogy balgatagság félni kísértetektől, vagy csak hinni is affélekét; még sem tudta magából a' tőlök való félelmet kiirtani. Midőn utóbb mesterség-tanulás végett egy lakatos-mesterhez jutott, mesterének két fiával egy kis külön kamarában kellett neki hálni. E' gyermekek rövid idő alatt észre-vették a' nyul-szívű Marczinon, hogy fél a' kísér etektől; és föltették magokban, hogy egyszer tréát űzzenek vele. Ezen czélból az egyik azt állította egy-

kor estve, hogy igen el van fáradva, 's korábban szeretne lenyugodni. Azonban már előre összebeszélte a' bátyjával, hogy majd Marczinnak ágya alá fog fekünni, és mikor már majd Marczin az ágyban leszen, előbb lánczczal fog zörgetni, azután pedig hirtelen előbukkanni, 's fehér lepedőbe burkolva annak ágyára föllépni; a' bátyja pedig zárja be az ajtót, hogy Marczin ki ne szaladhasson. — Mit gondoltok ezen össze-beszélésről? — Minden úgy történt, a' mint egymás között elvégezték. A' szegény Marczin az ágya alatt hallatszott láncz-zörgés által úgy elámitatott, hogy szörnyen megijedett, 's a' félelem miatt halálos verítéket izzada. Végre segítséget kiáltozott; de nem kapott sehonnét feleletet. Már ekkor félelme a' legnagyobb mértékre növekedett; ágyából felugrott, és ki akart az ajtón szaladni, midőn a' fehér rém-alak neki elejébe lépett, és megragadta őtet. Ekkor ájultan rogyott a' földre Marczin, és egy szót sem tudott szólni. Mest a' gonosz fiúk észrejöttek magok is, hogy mi rosszat cselekedtek illy meggon-
dolatlan tréfájokkal, 's a' szegény Marczint kiakarták venni tévedéséből, — de már késő volt. Marczin lélektelenül hevert a' földön. Aggódva kiabálták elő szüléiket; és csak nagy bajjal vesződséggel lehetett Marczint ismét életre hozni. De nem egykönnyen tért egészen vissza előbbeni egészsége. Mert kiállott félelmének forró hideglelés (láz) lett a' következése. E' két gyermekek aztán megbánták goromba tréfájokat. Mert nem gondolták, hogy annak olly rossz vége leendene. Az atyjok ezért keményen megbüntette őket, és minden módon azon igyekezett, hogy Marczint balgatag félénk természetéből kivetkőztesse.

Más efféle, sőt irtóztató és egészen bolond tréfát lehetett nem rég olvasni egy német ujság-levéiben. A' bécsi kaszárnnyában egy katonának valami nagyon nehéz álma volt, több ízben is egymásután. Azt álmodta, mintha agyon-lövésre térde-

pelt és pardonért (megkegyelmezésért) kiáltozott volna. Mokogását háló pajtása hallotta; és az álmodó felébredvén, tudakozására amannak elbeszélte az ő ábrándozását altában. Következő éjszakán ismét ugyan azon nehéz álom jött a katonára. Tár-sa, — tudván, az alvó most mivel bajlódik, — sipkáját hozzá dobta, e' szók elkiáltásával: *nincs pardon!* 'S az álmodó azonnal szörnyű halált halt; a' szél ütötte meg.

Némelly vidékeken aprilis hónap' első napján szokás, a' gyermekekkel, cselédekkel, sőt érdemes emberekkel is mindennemű ostoba tréfát üzeni, és belőlök bolondot tenni. Az efféléktől magatokat megóvjátok; mert keserű ízűen eshetik nektek valamikor az ilyen tréfa. A' Miklós' estvéjén (decemberben), néhány szokásban levő vad tréfaban se légyen részetek soha.

19. Jó tanács a' hirtelen harag ellen.

Némelly emberek ugyan sokszor akaratjuk ellen is hevesek, indulatosak, hirtelen természetűek és a' haragra hajlandók: de a' keresztyén embernek arra kell törekednie, hogy hibás természetét megjobbítsa, megzabolázza, és türeelmes lehessen. A' ki hirtelen megharagszik, az könnyen bűnbe eshetik. Néha legjobb barátjait is megbántja, 's utóbb gyakran maga is megbánja. Ollyanokat beszél, mellyek nem illendők, sőt átkozódik és káromkodik is: a' mi által más embereket megszorít, és tulajdon egészségében is kárt tesz. Mikor a' harag felgyúlad benned, akkor tüstént távozzál el azon személyektől, a' kik megharagítottak. Csöndességben gondold meg, valljon érdemes volt-e annyira megharagudnod. Fontold meg, valljon nem adtál-e magad is alkalmatosságot arra, hogy mások megharagítsanak. Ugy képzeld magadnak, hogy ők azt nem olly rossz szívvél akarták, mint talán első hevedben te gondoltad. Juttasd

eszedbe, hogy neked is vagynak hibáid, és hogy mi gyarló emberek gyakran nem látjuk azt által. Ha magadba szálltál, békülj meg ember-társaiddal; és feledd el, a' mi történt. „Haragtokban ne vétkeztek, és a' nap le ne menjen a' nélkül, hogy haragtok elmúlt volna!”

20. Ne légy állat-kinzó.

A' kis Füleki abban találta gyönyörűségét és mulatságát, hogy az állatokat minduntalan kinzotta. Ugy vélekedett, hogy neki jusa van ezen gyönyörködésre, valahányszor arra alkalmatosság nyújtatik. A' nélkül, hogy meggondolta volna, hogy az állatok is éreznek fájdalmat, gyakran olly kegyetlenül bánt velök, mintha azok legnagyobb ellenségei lettek volna: holott pedig soha sem bántották meg őket. Megfogta a' cserebogarakat, és czérna-szállal egy fácskához kötven úgy repültette azokat a' fácska körül, mind addig, míg végképen el nem gyengültek. — A' macskájokat megfogta; mind a' négy lábaira viaszszal dió-héjakat raggatott, és a' farka hegyére is; aztán eleresztette, és mulatságát 's gyönyörűségét találta abban, hogy a' szegény állat a' szokatlan láb-kopogástól megijedetten ide 's tova futosott. — Majd viszont verebket fogott, és tollaikat tépdeste, hogy sikítottak bele. — Az ártatlan (sőt némelly tekintetben hasznos) zöld békákat tüvel keresztül szurdalta: és gyönyörködött abban, ha azok mind addig rángolódtak kínaikban, mignem lassu halállal kiment belőlök a' pára. — Kinzó mesterségét leginkább egy kis kutyán gyakorolta, melyet a' bátyja ajándékozott neki. Ezt kötélre kötve egész nap magával hurczolta; és hogy mások előtt mutathassa, hogy ő legyen ennek a' kutyának az ura, azt minden legkisebb okért ütötte-verte, lábaival rugdosta, fülénél fogva rángatta, úgy hogy gyakran idegen emberek is szemére hányták ezen kegyetlen-

kedést. De nem használt. Hanem egyszer úgy járt, hogy bogarakat akarván fogdosni, egy darázst kapott meg, mellyet dongó-légynek nézett. Annak is szárnyait akarta kitépdesni: de az úgy megcsip-te a' kezét, hogy mindjárt elájult bele. Három egész napig lelte a' hideg utána: de még ekkor sem okosult meg

Midőn már nagyobb lett, és a' gazdaság körül ökrök 's lovak bizattak kezeire, azokat agyon zaklatta; és a' cselédekkel is már elkezdett keményen bánni: mellyért sokszor a' legjobb cselédek az ő nála való szolgálátjokat elhagyták. Szerencsétlenségére szüléi sokat elnéztek neki; mivel egyetlen egy gyermekök volt. Egyszer mégis azt tette vele az atya, hogy magához hívta, fejét ölébe vette és hajszálaít tépdeste, huzkodta; mellyre midőn a' fiú sikoltozott, neki atya ezt mondotta: „Látod, gyermek! ha neked fáj a' hajadnak tépde-zése, a' verebeknek is fáj ám, mikor tollaikat tép-ped; tehát ezután hagyj békét nekik!“

Minekutána végre egészen maga gazdája lett, azt gondolta volna az ember felőle, hogy mármajd okosabban fogja magát viselni; de ama' közmondás szerint, hogy a' mit az ember fiatal korában megszokik, vénségében sem hagyja el, — folytat-ta előbbi maga-viseletét, és minden emberrel szüntelen való háboruságban élt; úgyhogy soha sem szüntek meg az emberekben és márhákban általa okozott károk' megtérítése miatt támadt pórei, és egész életében nem volt valami igaz öröme neki.

Melly ember a' marhát szidja és kinozza,

Megérdemlené az, hogy szarvát hordozza.

'S ki neki keveset hagy enni 's pihenni,

Attól minden marhát el kellene venni.

Azért én nem kinzok soha állatokat;

Mert érzik ők is, mint én, fájdalmokat.

21. *A' durczás Piroska.*

Piroskának igen tetemes hibája volt, t. i. a' duzzogás vagyis a' durczáskodás. Mert ha magát valakitől megsértetve lenni vélte, tehát több napig is barátságtalan és komor volt az iránt; egy szót sem szólott hozzája; kérdésre sem felelt, és olly boszúsan nézett, mintha azonnal kész lett volna pörbe szállni. Sok idő múlva szólamlott meg ismét, lett beszédes és barátságos. De nemcsak testvérei, cselédek és játszó társai iránt, hanem még szüléi iránt is ilyen illetlenül viselte magát; midőn azok valamelly hibájaért pirongatták vagy büntették.

Ezen illetlenségről való elszoktatása végett megparancsolta az atyja valamennyinek, hogy ha Piroska még egyszer felütné az órrát, és valakivel ekképen durczáskodnék: tehát ők is valamennyien szintén úgy viseljék magokat iránta; 's ha már ő megszünik durczáskodni, akkor ők még egyszer annyi ideig viseljék magokat iránta komoran, mint a' meddig az ő komorsága tartott. Minekutána ez néhányszor így történt, által-látta Piroska az ő hibájának illetlenségét, és megjobbította magát.

22. *A' kevély emberekről.*

A' büszke és kevély ember nagyobb böcsületet és tiszteletet kíván magának tulajdonítani, mint a' millyent érdemel. Azon jót, a' mi benne vagyon, sokkal nagyobbban tartja a' valóságnál; azt pedig, a' mi másokban találkozik, sokkal kevesebbre szokta böcsülni, mint a' maga jó tulajdonságait. Szép ruha, nyalka járás, és kevély mozdulatok által igyekszik magának tekintetet szerezni. Mindenütt az első helyet szereti elfoglalni; mások' cselekedeteit olesárolja, a' magát viszont magasztalja. Mellyért másoktól megvettetik, gáncsoltatik és gyűlöltetik. Mivel pedig hibáiról nem

örömet hall, tehát — mihelyest azokról vagy on a' szó, — azonnal haragra gerjed, és gyakran viszázkodásba, pör-patvarba keveredik. Ha segítségre van szüksége, őtet nem örömet segíti valaki; sőt némelyek örülnek, ha rosszul megy dolga. (De ezt jól teszik-e?) — Mivel az olly kevély emberek rendszerint nagy dolgokat akarnának végbevitni, és gyakran sorsukon fölül költenek, ruházkodnak, pompáznak: az által többnyire elszegényednek és tönkre jutnak (azaz: gazdaságukra nézve semmiyé lesznek). Így beteljesedik rajtok ama közmondás, hogy: „A' felfuvalkodottság mindenkör a' veszedelem előtt szokott járni.“

Különbözik a' kevélységtől a' jó hirre-névre vágyás, és a' böcsületérzés, mellynek minden jóra-való emberben és gyermekben meg kell lenni; a' melly, tehát nem is vétek, hanem virtus (erény).

Te magadból bálványt ne tégy,
De alacsony-lelkü se légy.
Söpörd előbb ajtód' táját,
S' úgy igazítsd más' hibáját.
Ne kevélykedj szépségedben,
Se cifra öltözetedben.
Az legszebb és legjelesebb,
Ki legokosabb 's kegyesebb.
A' felfuvalkodtakra vár
Előbb utóbb szégyen és kár.

23. *A' talyigás Olasz.*

Akkor ért haza az iskolából Miska, a' kis újoncz deák; és már az utcz'ajtónál elkiáltotta magát: „Óh! édes anyám. vegyen énnekem valamit, kérem szépen! Nézze, itt jó épen az a' talyigás Olasz, a' ki annyi sok mindenféle szépet árul.“ Miska' anyja tüstént kiment az utczára, hogy meglássa, miket árul az az ember, és fíja mit kíván-

na vásároltatni leginkább. Ekkor a' vándorló kal-márral felbontatták szekrényeit, és megmutattat-ták magoknak minden portékáit. „Nézzé, édes anyám! (ugymond Miska), ott az micsoda kis he-lyes jószág; öt kis deszkából áll, födele van, és rajta egy csinos lakat is lóg: azt vásárolja meg ne-kem.“ Most kérdé tőle az anyja: „De mit csinálsz azzal?“ „Majd a' könyveimet és egyéb holmimet bele rakom (ugymond Miska); így aztán jól eltéve lesznek, és nem mocskolódnak el úgy, mint mos-tan.“ — Mivel nagyon jó, ha a' gyermekek ma-gokat korán a' szép rendhez szoktatják: tehát édes anyja teljesítette fijának kérését, és neki azt a' kis izét megvásárolta. — Ugyde mi lehetett az a' kis izé?

24. A' ki nem akar szót fogadni, hadd lakoljon.

Télen volt az idő, és már néhány nap óta fagyott derekasan. Károly iskolából haza felé bal-lagván több tanuló-társaival együtt, midőn egy bi-zonyos hidon ment által: látta, hogy a' folyó be van fagyva. „Jertek (monda a' többieknek), men-jünk a' jégre!“ Azonnal valamennyien készek vol-tak arra, s lefutottak egy grádicsra, melly a' fo-lyóra vezetett. Ekkor egy öreg ember jöven arra, reájok kiáltott, így szólván: „Gyermekek! hová akartok menni? ne hidjete meg a' jégnek, mert az még most koránt sem olly erős, hogy titeket meg-bírhatsa; — majd bele-szakadtok!“ Erre mindnyá-jan elhültek, a' jégre menni féltek; egyedül csak a' maga-meggondolatlan Károly nem hajolt a' jó intésre, hanem mégis a' jégre ment, — sőt kicsu-folta a' többieket, így kiáltozván azokhoz: „Szé-gyeneljétek magatokat! Nektek nincs bátor szívetek! Majd biz' én félek ám! Ki félhetne itt?“ — De alig haladott a' folyamra néhány lépésnyire, már a' jég beszakadt, és ő egész nyakig a' vízbe esett. Mindnyájan nagy sikoltásokkal futottak el onnét, és Károly elveszett volna, ha az az öreg ember —

ki jószívü gondoskodásból, nem távozott el tőlök messze, — oda nem futott, és őt meg nem szabadította volna. Reszketett Károly, mint a' nyárfalevél. Halovány volt, mint a' halott; 's eleintén egy szót sem tudott szólni; noha tüstént igyekeztek őt hamar ismét felmelegíteni. Felmelegítetve levén, mégis nagy beteg lett, és néhány napig ágyban kellett fekönnie, — míg az alatt a' többiek játszhattak akkor is folyvást és ártatlanul.

Jegyezd meg magadnak ezen intést, monda neki ekkor több ízben az atyja, — minekutána már egészen felgyógyult: „A' ki nem akar szót fogadni, lakoljon!”

De tegyük, hogy e' jégen csuszkálás' vagy járás' esetében minden jól ütött volna ki; és Károly nem szakadt volna be: lett volna-e a' többi gyermekeknek oka annak megbánására, hogy azon jámbor éltes ember' intéseinek szót fogadtak?

25. *A' vigyázni tudó gyermek.*

Két fiú-gyermekek versenyt futottak egy alma felé, mellyet messzéről megláttak. „Bizonyosan az enyém lesz (monda Jóska), mert én sebesebben tudok futni, mint te!” Midőn ezt mondotta, már néhány lépésekkel ugyancsak előbbre is volt, mint a' társa Andor. De mi történt? Mivel a' nagy sietés miatt szeme előre nem nézett: egy ágyban — melly az úton keresztben volt — megbotlott, és hasra esett. Kié lett tehát az alma? Nem a' gyorsabbiké, hanem a' vigyázóbbé.

26. *Rebeka, a' hív szolgáldó-ledny.*

A' szegény Rebeka korán árvaságra jutott; és másoknak kezelába lenni (azaz: szolgálatba állani) kénytelenítetett. De ő szolgálni nem szégyenlett, nem is félt sem dologtól sem szolgálattól; mert édes anyja (míg élt), reá szoktatta a' munkához és sanyarusághoz. Elszegődött tehát egy uri

házhoz. Szerencsétlenségére elsőben is mindjárt igen kemény gazdára és asszonyra talált; kik ennél sem adtak elegendőt, azonfölül pedig minden csekély okért szidták és verték. Rebeka szegény volt ugyan, de kegyes szívé, alázatos, tüdő és istenfélő. Sokszor — mikor nem látta sem hallotta senki — fel-felfohászkodott az Istenhez, és így szólott: „Uram, Istenem! hajtsd jóra az én gazdámnak szívét; nekem ellenben adj béketűrést, hogy mind végig állhatatos és hűséges lehessenek, — habár énnekem rosszul fizetnek is.“ Nem sokára meg is hallgatta a' jó Isten a' szegény Rebekának könyörgését. Egy tehetős özvegy asszonyság észrevette, melly szép maga-viseletű leányzó ő, és melly igen keményen bánnak vele. Megsajnálta a' derék leányt, magához fogadta; hol aztán Rebekának jó dolga lett, és idő-jártaival férhez is onnét adatott teljes tisztességgel.

27. A' ló-nyeggető.

Fejérvárott a' ló-vásárban egy deák-gyermek járt-kelt a' lovak között olly czélból, hogy valamelyiknek farkából, szörszálakat rántson ki, gyűrűt kötni. Több lovakon is már próbálta mesteriségét, és szerencsésen ütött ki neki; csak egyszer kapott feléje egy hamis ló, és ruháját kiharapta. Hanem a' fiú neki-bátorodván, most már maga-mulattából kezdte a' lovakat pöczőgetni és nyeggetni. De hamar reá talált egy gonosz lóra, melly a' gyermeknek feléje rugott, és annak láb-szárát eltörte. Szerencsétlenségére, a' fiú éppen a' lónak tövébe rogyott el; úgy hogy még azután a' gyermeknek fejét is öszvetiporta, és a' sérelem halálos lett. A' szerencsétlen deák-ifjacsokát félholtan vitték haza szállására, hol nem sokára, a' legirtózatosabb kinok között kiment belőle a' lélek.

Tanuljátok meg, gyermekek! hogy lovakat, ökröket, kutyát, macskát, sőt akármiféle állatot ingerelni vagy nyeggetni nem kell. Mikor pedig szükségképen lovak mellett kell elmenneitek, tölök mennél távolabb menjetek el; és inkább a' fejöknél mint a' faroknál, és hátulsó lábaiknál. Sőt még akkor is vigyázzatok magatokra, hogy hozzátok ne kapjanak.

28. *A katonai élettől nem kell félni.*

Dorogdon utca-hosszat sirdogált a' szegény Barki Gyuri, hogy Istók bátyját elvitték katonának; és nem akara megvigasztalódni. Volt a' faluban egy böcsületes német varga, ki sokat vándorlott életében, és próbálta a' katonai életet is. Ez tehát hallván, mi történt a' faluban, elment Barkiékhöz, és ott a' bánatos szülék' hallatára az itthon maradt fiakkal, különösen pedig Gyurival ilyen beszélgetést tartott.

Varga: Öcsém! mit sirsz olly igen mértékletlenül? Bizony vétesz vele. *Gyuri:* Hogyne sirnék, uram; mikor ennyi ideig együtt nevelkedtünk, és most ragadják el mellőlünk a' legderékebbiket? *V.* Épen ilyenkor lesz a' fiú a' király szolgálatjára alkalmas. Gyerek-embert ide nem vesznek be, hanem legény kell ide, — az is pedig derék, mint Istók bátyád. *Gy.* De nem is katonának való az a' szegény bátyám; — olyan jámbor, olyan szelid, olyan gyöngeszívű és bátortalan! *V.* Annál könnyebben megszokja majd a' katonai engedelmességet. A' neki-bátorodás megjő magától is. *Gy.* Ugyde uram, melly nagy igazságtalanság ez a' faluban! Mennyi sok kornhely legények vagynak, kik valóban megérdemlenék, hogy elvinnék őket katonáknak; és azokat meghagyják, az én bátyámat pedig elviszik. *V.* Azok, ládd, nem kellene. — Mert katonának sem a' rossz-ember kell ám. Ott is a' jónak van böcsülete. És aztán: én nem félttem az Istókot. Is-

mérem én a' legényt, hogy jó tanuló volt; megtanult írni, olvasni és számot vetni derekasan. O bizonyosan nem marad sokáig köz-legény; és ki tudja, még mi nagy szerencsét is tehet. Gy. Oh! hogy maradna másé az a' nagy szerencse! Csak ő velünk maradhatott volna mind halálig. V. De mit csinálnátok együtt ennyi sok fiak? Hiszem, inkább készenkárva is el kellene mennetek a' háztól; ki mesterségre, ki szolgálatba, ki katonaságra: mintsem itthon egymás hátán maradni, egymás között háborogva, és utóbb talán igen is elszegénykedve. Bizony jobb, hogy így lett. Isten akaratja. Gy. Az ám, az ám, — a' bíró' akaratja. Ej, ej! az a' bíró, az a' bíró! V. Tagadom, hogy ennek a' bíró volna oka. Hálá Istennek, hogy most már nem úgy fogdozzák a' legényeket katonaságra; hanem sors-vonás választja el dolgát kinek-kinek. A' kire a' sors esik, annak menni kell. 'S ez igazság, és valóban Isten' akaratja; mellyen mindnyájan megnyughattok. Gy. Csak az a' katonaság ne volna olly keserves élet; még nem bánnám; de jaj! szegény bátyámnak mennyit kell majd nyomorogni! V. Nyomorog igazán itthon. Szenvedni minden állapotban kell. Hej! ócsém; mennyit szenvedtem én is, míg vándorlottam: de az Isten megsegített. Csak eleintén nehéz, míg a' legény hozzá szokik; azután megy a' dolog. Gy. Majd hírét sem halhatom szegény bátyámnak. V. Miért nem halhatnád? Akárhová elkerül, mindenütt van posta, mellyen írat haza levelet, valahányszor kedve tartja vagy szüksége hajtja. 'S mi kell aztán több! Gy. Hát, édes szomszéd uram, valljon lehet-e reménységem, hogy még valaha meg is látom a' bátyámat? V. Hogyne lehetne. Mikor valahol közel tanyának, elkerékeztetik látogatásra, és elbocsátják. Ha pedig bizonyos számú esztendőket kiszolgált vagy szolgálatra többé alkalmatlan: akkor végképen nyugodalomra haza eresztik, katonaságtól örökösen felszabadító búcsu-levelet (Absidot) adnak vele; —

kap akkor egy kis nyugpénzt (penziót) is: míg él, mentes minden adótól és szolgálattól; meg is házasodhatik. Azonkívül az a' szép becsület, hogy katona volt, és a' sok tapasztalás, — azt sem adja sokért. Gy. Mátyás mester bizony egészen úgy beszél, hogy majdnem megszeretteti az emberrel a' katonaságot. V. Öcsém, Gyuri, ne is félj a' katonai élettől: hanem ha reád talál kerülni a' sor, te is vidámon menj bátyád után. Csak tanulj meg jól írni, olvasni, számot vetni; el ne szokjél soha, akár mint csábitánának is; aztán viseld magadat dicséretesen: fogadom ott sem maradsz az utólsók között, és ott is jól léssen dolgozol. Sőt még az is becsületedre válik, ha csonkítottan vagy sérülten (mint Invalid) térnél is haza.

29. *Vissza - adatik a' kölcsön.*

Egy gyermek ellopott a' mészárosától egy nagy kést, s azt jó magasan az eszterha alá dugta. Midőn egykor faragsálni akarván vele, nem volt zsámolya vagy széke, melyről azt elérhette és levehette volna: pálczával próbálta lelökdözni. A' mint felnézett, a' kés véletlenül egyenesen a' jobbik szemébe esett, és nagy sebet ejtett azon; mellyet a' seborvos (borbély) sokáig nem tudott meggyógyítani.

Gyakran az ember ugyan az által büntettetik meg, a' mivel vétkezik. Egy atyának igen rossz fia volt, ki mindig nyakaskodott és a' házi eszközökben sokat elrontott. Nemcsak engedetlenségével és gorombaságával bántotta meg gyakran az ő szüléit, hanem néha még káromkodással is illette őket. Egykor, midőn az atyja megakarta büntetni, visszautött; és éppen a' fejét találta az atyjának. A' szerencsétlen atya bement a' kamarába, ott térdre esett és öszvekulcsolt és felemelt kezekkel olly hangosan zokogott, hogy a' felesége is meghallotta: „Oh! igazságnak Istene! (igy kiáltott fel); melly csudálatosak a' te ítéleteid. Vissza-fizetted nekem

azt, a' mit én is valamikor az atyámon elkövettem.“ A' felesége megkérdezte tőle, mit követett volna ő el az atyján. Melyre ő imigyen felelt: „Egykor haragomban az atyám felé ütöttem; az ütés a' fején esett; 's a' mi rossz fiunk is most épen ugyan azon a' helyen ütötte meg a' fejemet; annyira, hogy azon nagy vétkemnek emlékezete, villámként hatott a' lelkembe.“

Igaz, a' mit az Úr Jézus mondott: „A' milyen mértékkel ti mérték, ollyannal mérnek vissza ti-nektek.“

30. *A' sánta és a' világtalan koldus.*

Egyszer egy sánta koldust utólért egy világtalan (azaz: vak) koldus, de a' ki másként ép kezulábu, vállas ember volt; és mind a' ketten leülvén, az utfélen egymással szóba ereszkedtek; — mindenik elmondta, milly keserves az ő sorsa. Akkor a' vak koldus azt javasla, hogy lépjenek ketten egy kenyérre, sóra; — ő kész volna erős vállain elhordozni a' sánta koldust, és szívesen lenne a' bennának lába, ki viszont lenne öneki szeme, és vezetője. Illyenképen (ugymond), el-lehetnének vezető nélkül, a' kereset gyorsabban folyna, és egy öszve-illesztett figurában a' két nyomoréknak megpillantása jobban könyörülésre bírná a' sziveket. Hajlott a' tanácsra a' sánta koldus; csakhamar fel-csipeszkedett a' világtalannak erős vállaira; vezetőjén a' vak koldus kiadott; és így öszvenőve (ugy szólván), addig járták szerte-széllal az országot, mig nem meggyarapultak, és vénségükre leteheték a' koldus-botot.

E' világon élni inkább kell észszel, mint kézzel; és az egyesített erő mindig többet, végbe-vihet, mint a' megszakgatott.

31. *Az ép kezek, lábak és érzékek.*

Egy Dükornet nevű fiú, Franciaországban, Lille városában, kezek nélkül született a' világra;

és lábaival tudott tenni minden dolgot; — még rajzolt is, olly helyesen pedig, hogy 1821-ben, Augusztus' 15dikén a' rajzoló iskolában járó gyermekek exáment adván, ő nyerte el egyik a' jutalmat.

Az emberi tagok és érzékek' használásában minden csak a' gyakorlástól függ. Névszerint a' kezeket, mind a' kettőt az Isten egyiránt való használásra teremtette. Hogy pedig mégis leginkább csak a' jobbikkal vagy (mint helylyel-közzel a' bállog-sütiek), csak a' ballal szoktunk élni: az visszaélés, és nem jól vagyon. Én tehát korán gyakorlom és szoktatom magamat, mind-két kezimmal mindent tenni egyiránt; — hogy azután, ha valamikor egyik kezem megtalál is hibásulni; a' másíknak tüstént hasznát venni ne essék nehezemre.

Egy utcán csavargó fiu, Lőrincz, egy mellette elmenő sántát kicsufolt, annak nyomában utána sántikálván ő is, és menését utánozván. Félteben, nehogy a' sánta észrevegye, és pajkosságaért megfenyítse: jobban ügyelt a' sántára, mint az utra. Mellyért megbotlott, elesett, és vékonyát egy kiálló kőben nagyon megsértette. A' nézők — egy ezen esést csak csekélységnek tartották — a' lator csufolódót jól kikacagták; azalatt pedig maga a' sánta ember (ki a' háta mögött történt egész dolog felől nem tudott semmit), a' fiút nagy gondossággal még felemelte. Lőrincz elszégyenlette magát és fájdalmait rejteni igyekezett. Néhány hetek múlva a' vékony-fájások ugyan elmaradtak: de oh! melly ijedség, Lőrinczre és szüléire nézve. A' megsértett helyen egy pap mutatkozott. Eleget orvosoltatták; de hiába. Lőrincz oldala annyira kinőtt, hogy paraszti dologra teljességgel alkalmatlanná lett. A' falu' előjárói, környörületességből koldus-biróvá tették a' helységben. Valahányszor aztán a' faluból koldusokat igazított ki, mind annyiszor a' legcsufább beszédeket kellett neki hallania testi hibája fölött. „Oh! Iste-

nem! (így fohászkodott fel olyyankor), ezt én ifjúságomban egy szerencsétlen sántának kicsufolása miatt érdemltem, és vontam magamra!”

32. *Az ember és az emberi lélek.*

A' földnek minden termései és állatai között legnemesebb az ember. Azért, mert egyedül ennek vagyon okos lelke. Különbözik ugyan a' többi állatoktól is, hogy egyenes felálló teste vagyon, tud értelmesen beszélni: de a' legfőbb különbözést mégis az ő okos lelke teszi. Erről a' lélekről is illik tehát tanulnom már valamit énnékem, noha még csak gyermek vagyok.

Tudjuk, hogy vagyunk és gondolkodunk. Azon kívül érzésünk arról is bizonyossá tesz bennünket, hogy gondolkodó tehetségünk nem a' kezünkben, lábunkban, hanem fejünkben vagyon. Így tehát (hihetőleg) az agyvelő a' léleknek lakó-helye. Azonban mi légyen a' lélek, és hogyan hat és munkálkodik ő az egész testre, az agyvelő és érzékenységek által: azt senki sem tudja megmagyarázni. Csak annak munkáiból tudhatjuk és ismerhetjük meg annak erejét. Tapasztalásból tudjuk, hogy a' lélek bennünk folyvást (még alvásunk közben is) munkálkodik. Míg az éntíber él és eszén van, mindaddig veheti észre, hogy benne a' lélek sokképen munkálkodik, és sokféle változást okoz. P. o. az emberi léleknek munkálkodásai és tehetségei ezek: tudjuk a' dolgokat meg ismerni és kívánni; tudunk érezni, képzelődni; akarni, itélni, vissza-émlékezni, örülni, bánkódni, szeretni, gyűlölni, irigyelni, reményleni, haragudni 's a' t. Gyermekekben a' léleknek képzelő és emlékező tehetsége leginkább észrevehető; és mikor a' gyermek betéve tanul, akkor lelkének emlékező és megfogó tehetségét gyakorolja; mikor álmodik, lelkének képzelődő tehetsége foglalatossá válik.

Vagyon lelkök az állatoknak is; de az övék nem bír azokkal a' tehetségekkel; — azoké nem okos

lélek, hanem csak állati ösztön; és parának hivat-
tatik. Az ember' lelke halhatatlan, azaz: ha tes-
tünkre nézve meghalunk is, lelkünk azután is még
él folyvást, egy olly állapotban, melly előttünk
még most el van rejtve. Igen elhihető pedig, hogy
a' lélek megélhet test nélkül is. Sőt hihető, hogy
a' testetlen lelkeknek egy különös serege és országa
vagyon, mellyben maga az Isten a' legfőbb lélek.

A' léleknek a' testtel szoros egyesülése nagyon:
mellyet egy tanító az ő kedves tanítványának János-
kának illyen beszélgetésben adott értésére.

Tanító: Miért vagy ollyan szomorú, Jánoska?

Jánoska: A' fejem fáj. *T.* Ugy tehát nem is csuda,
hogy szomorú vagy; mért mikor a' testünk szen-
ved, a' lélek is szenved akkor. De ne busulj: vi-
dulj fel; úgy aztán majd fő-fájásod is megenyhül.
J. Óh! bárcsak tudnék vígan lenni. *T.* Ne gondolj
sokat a' fájdalommal; végy elődbe valami mulat-
tatót; és csak hidj meg nekem, hogy mikor
lelkünk vidám és friss, akkor testünk is sok-
kal frisebb és egészségesebb. *J.* No! akkor u-
gyan ez a' mi testünk és lelkünk igen jól ismer-
rik egymást. *T.* Igen bizony, ezek szoros atyafi-
ságban vagynak egymással. *J.* Talán bizony az em-
ber' lelke nem is tudna munkálkodni test nélkül?
T. Ugy nagyon Jánoska. A' lélek, szemek nélkül
nem láthatna, fülek nélkül nem hallhatna. És mi-
kor a' test, vagy annak csak valamelly részei és
érzékei nem egészségesebbek: akkor a' lélek sem tud
olly helyesen gondolkodni; — valamint hogy te
sem tudsz toll, ténca és papiros nélkül írni; vagy
legalább rossz tollal, rossz ténctával, rossz papirosra
szépen nem tudsz írni. *J.* Így tehát nekem, nagy
gondomnak kell lenni arra, hogy ép testem és vi-
dám lelkem légyen? *T.* Igen is; arra minden em-
bernek legfőbb gondja légyen. Mert a' léleknek
vidámsága a' testnek egészségét, és ez viszont a'
lélek' vidámságát nagyon elősegíti.

33. *A' lelkek' megjelenéséről.*

De vagynak csakugyan test nélkül való lelkek is (mint már fölebb mondánk); sőt a' lelkeknek országa egy különös, láthatatlan világot tészén, melly (meglehet), nincs is messze tőlünk; hanem minket mindenütt körül-lebeg. Kétfélék pedig mind a' test nélkül való lelkek, mind a' testtel megajándékozottak: jók és rosszak. Egyik-féléktől sem kell félni. A' jóktól épen nem; de a' rosszaktól sem, — csak magunk jámborok legyünk.

A' lelkeket mostani szemeinkkel látni nem lehet; sem ők magokat láthatókká nem tehetik; annál inkább emberi vagy állati formába elváltozva meg nem jelenhetnek. Mind az, — a' mit az emberek a' lelkek' megjelenéseiről, kísértetekről, boszorkányokról, ördögi mesterségekről beszélnek: mind az (mondám), vagy csak üres képzelet, vagy természetű dolog, hold-kórságos ember, tréfa, vagy épen ámtítás és csalás. Mellynek bebizonyítására lehetne előhordani számtalan sok példákat: de e' mi kézi-könyvünkben csak im' ez a' két elbeszélés álljon.

Bíben, egy bakonyi német faluban, a' temető a' házi kertek' sorában áll, és rajta gyalog ut megy keresztül, mellyen az emberek későn-korán jönnek-mennek. Épen e' természet mellett volt egy szép gyümölcsös kert, millyen több nem volt a' helységben senkinek is. Egyszer néhány pajkos legények öszvebeszéltek, hogy ők éjszakánként bejárnak abba a' kertbe, gyümölcsöt lopogatni: a' mit valóssággal aztán cselekedtek is. Hogy pedig olyankor a' temetőn keresztül senki ne járjon, és őket gonosz szándékjokban ne háborgassa: tehát magok közül egyet hosszú fehér ruhában felöltöztettek, és a' temetőben fa-lábsókon (cseklészeken) járkáltattak, — hogy onnét eljessze az embereket. Ugyancsak

el is érték czéljokat némellyekkel, kik arra akartak volna menni. Mert látván a' járkáló magas fejér alakot, megijedtek, elfutottak, és az egész falut betöltötték azzal a' hirrel, hogy a' temetőben kísértet jár. Azonban a' tolvajok mind inkább vakmerőbbek lettek, és játékokat a' sötétben folyvást üzték. De nem sokára keserű ízűn esett nekik ez a' játék. Mert nem minden emberek olly félénkek; hanem helylyel-közzel találkoznak bátor-szívűek is. Tudniillik: egy erdő-pásztor, estve későn vadászatról jöven töltött puskájával, a' temetőn ment keresztül. A' fejér magas rém-alak ekkor is szokás szerint előjött, és egyenesen az erdő-pásztor felé tartott. Ez rárivalkodik harsány szóval: „Megállj, és mond meg, ki vagy; mert másként mindjárt beléd lövök!” De mivel a' csalárd nem adott feleletet; azt remélvén, hogy az erdő-pásztor is (mint a' többi elébbie) el fog futni; tehát az erdő-pásztor elsütötte reá puskáját, és a' rém-alak lábait tele lőtte apró golyócsokkal (sörétekkel): annyira, hogy az tüstént öszverogyott, és e' seb miatt sokáig kellett neki az ágyat nyomnia. Reggelre kelvén az idő, azonnal hire futamodott a' faluban, kit lőttek meg a' mult éjjel; a' kísértet felfödöztetett, és szenvedésein fölül még biróiképen is megbüntettetett.

A' másik példa, miként födöztetnek fel a' kísértetek, im' ez az igaz történet: „1748dik esztendőben, Pümköst' innepeiben, Németországban, Kamalah nevű fiskális az ő familiájával (azaz: háznépével) együtt meglátogatta testvér-öcsészét, ki Magdeburg városától nem messze, Emden nevezetű faluban lakott. Mivel az alkalmatosság a' háznál szűk volt, azért könnyen reállott, midőn az ot-tani régi várban kínálták meg egy szobával. Ez a' vár igen el volt híresedve a' benns' járó kísértetekről. Az éjjeli lelkek (mint tartá a' rege), sokszor nagy hallatós lármát szoktak csinálni benne. De a' fiskális, mint bátor-szívű férfiú, és mint eskü-

dött ellensége minden babonaságnak, annál örömes-
tebb oda ment háltni, mivel reménylette, hogy ezen
alkalommal valamit ollyast hozhat világosságra, a'
mi által az igazságnak országa terjedhet. Kész-
akarva azon nagy palota mellett választott magá-
nak szobát, melly a' kísértet-járásról különösen
el volt híresítve. Minekutána ágya fölé pisztolyt
és kardot akasztott, és egy hiv szolgájával egyet-
értés végett öszvebeszél, hogy a' mellyik kette-
jök közül, akármelly kis zörrenésre vagy neszre fel-
ébred, az felköltse a' másikat is: lenyugodott min-
den nagy aggodás nélkül. Alig aludtak el, csak
hamar felébredtek mind a', ketten, három rette-
netes csattanásra, mellytől az egész palota harso-
gott. A' váron kívül oda kint szörnyü szélvész
idő volt; az egész természet felzendülve látszott
lenni; úgyhogy a' kísértetek' szemfényvesztésé-
hez és ijesztéseihez, ennél alkalmasabb éjszakát
gondolni sem lehetett. Azonban a' két vidéki ven-
dégek gyorsan felöltöztek, és fegyverekkel 's gyer-
tya-világgal abba a' szobába siettek, mellyből a'
neszt jóni gyanítottak. De a' kísértet, mihelyt azok
a' szobába értek, gyertyájokat elfújta, egyszers-
mind olly szörnyü csattogást tett, mint azelőtt.
A' fiskális ezen körülállások között (mint okos em-
berhez illett, visszavonta magát; de olly feltétel
alatt, hogy ismét előjön. Másod izben jobb készü-
lettel jelent meg. A' bal kezébe lámpást, a' job-
bikba megtöltött pisztolyt vett, 's úgy ment most
a' palotába, fönn-szóval fenyegetőzván, hogy azt
ő tüstént agyon fogja löni, a' ki hozzá közelíteni
bátorkodik. Bemenetelekor ismét hallotta a' csat-
togást, — még pedig erősebben, mint azelőtt. Ugy
látszott, hogy a' hang a' palotának hátulsó részé-
ből jő; 's meg lehetett volna esküdni rá, hogy a'
csattogónak ben kell lennie valahol a' palotában.
Még sem lehetett minden kereséssel is azt megta-
lálni, sem a' palotában, sem a' mellék-szobákban.
Elkedvetlenedvén a' dolognak rossz folyamatján és

szándékjuknak sikeretlen voltán, a' vendégek vissza akartak menni háló szobájokba. Midőn épen azt az ajtót felnyitották, mellyen bejöttek volt; viszont nagy csattanás lett. Mivel pedig most azt vélték, hogy őket csufolja a' kísértet: ujra mindent megvizsgáltak a' palotában. Ekkor semmi sem rejtethetett el a' fiskális' szemei elől, 's következendőképen az éjjeli kísértet is kitudódott. Egy a' falban lévő kis ajtó, melly kívül, valamint a' fal, be volt festve, 's egy kandallónak szelelő-lyukával közösülésben volt, ezen szélvész eszszakán ottantottan majd ki- majd becsapdoztatott. Ugyan a' szelelő-lyukon behuzódó levegő volt az, a' mi az ajtó nyílásakor mindjárt a' gyertyát eloltotta, — mint az utóbbi próbatételekből világosan is kitetszett.

Ne szokj gyáva félénkséghez, hanem bátor-szívűséghez.
Mit tudsz a' sötétben félni? Nem kell ott rémeket vélni.
Nincs boszorkány, nincs megrontás, nincs éjjeli lélek-járás.
Tátos, sárkány, váltott gyerek, 's más illy bolondságos szerek,
Szintűgy a' jovendő-látás: — mind ez csak ember-ámitás.

34. *A' nevekről, és a' név-ádlásokról.*

A' neve minden embernek egyik legdrágább kincse. Mert ezt viseli teljes életében, és erről is fogják emlegetni holta után. A' név (akármilyen is az egyébként), önmagában mindenik becsületos. Azt nem magunk választottuk, hanem mások adták reánk, minden mi tudtunk és akaratunk nélkül. Meg vagy on az szentelve a' vallás (religio) által is. Azért azt elforgatni, megtoldani avvagy elcsorbítani nem szabad; — országunkban királyi parancsolatnál fogva nem szabad. Istennek légyen hála, hogy a' mai világban minden embernek vagy on böcsületos czódon vagy is vezeték- és kereszt-neve, melly rajta marad nyomosan és nem változik. Csak ezelőtt néhány évszázadokkal még ez így nem volt; és elgondolhatjátok, az emberi társaságban e' miatt

mennyi galyibák történtek, mennyi botlás és ész-zavarás.

Elcsufolni valakit szörnyű kártékony tréfálkozás. A' csuf-név többnyire rajta szokott veszni az emberen holtáig; és rajta vész sokszor az egész maradékon, mint valamelly örökös disztelen bélyeg. Sőt egy pajkos csufoló miatt egész érdemes familiák elveszthetik igazi nevöket, és azzal együtt minden szép jusaikat. Azért ti gyermekek, senkinek nevéből csufot ne üzzetek. — Ember-nevet állatra adni is kereszttyéntelen dolog, sőt nem szabad.

De babonáskodni sem kell a' nevekkal. Vagnak emberek, kik azt hiszik, hogy egyik név szerencsés, a' másik szerencsétlen; — hogy a' gyermeket megholt testvérének nevére keresztelni nem jó, 's t. eff. Mind ez hiába-való beszéd, és vétkes babonaság. — A' kik ugyan azon kereszt-nevet viselik, azokat név-társoknak (közönségesen druszáknak) szokás hívni.

Azonban a' szülék és atyafiak arra méltán vigyázhatnak, hogy kereszteléskor a' gyermekre se valami igen szokatlan, csudálatos vagy urias nevet ne adjanak; se ne ollyant, a' millyent már többek is viselnek a' helységben. Mert ennek ismét rossz következése lehet; mint tanítja az itt következő példa.

Szarkavárott igen sok ember vagyon *Takács* néven; és különösen János névre csaknem minden háznál kereszteltettek gyermeket. Már volt hat Takács János a' faluban. A' tisztelendő úr eleget iparkodott reá-birni a' lakosokat, hogy ne kereszteltessenek egy névre olly sokat a' faluban; mivel abból nem jó fogna utóbb következni: de nem használt. Mi történt tehát? Hogy a' sok Takács Jánost egymástól megkülönböztethessék: elnevezték őket öreg, ifju, kis, nagy, első, hátulsó, alsó, felső Takács Jánosnak. Mellyből idő' jártával az lett, hogy a' hátulsó Takács Jánosnak maradékain rajtok vészett az a' csuf-név, és csak úgy hívták őket „Há-

tulsóék. “De ez még hagyján volna. Még más gonoszabb következése is lett ezen név-egyenlőségnek. Az egyik Takács János t. i. elszakadt a’ faluból messze idegen földre; egy helyen valami nagy csint követett el; mellyért megszökött, ‘és a’ vármegye mindenfelé kerestette. Keresték a’ pandurok (vármegye’ hajdui) otthon Szarkavárott is; és mivel a’ sok Takács Jánosok között egyik épen akkora és épen olyan arczája volt, mint az a’ megszökött rossz ifju ember: tehát azt a’ Szarkavári Takács Jánost csak megragadták; és (akármint szabódott, hogy nem ő az a’ Takács János), a’ pandurok reá nem ügyeltek, verték, ütötték, és hurczolták a’ tömlöczbe. Utóbb kivilágosodott ugyan, hogy nem ez az, a’ kit kerestek; a’ minthogy haza is bocsáttatott a’ tömlöczből; de a’ csufság, szégyen és szenvedés csak megtörtént rajta. Ekkor a’ Szarkaváriak észrejöttek, és azóta a’ Takácsék mindig olyan kereszt-nevet adtak gyermekeikre, millyent a’ faluban nem viselt más senki.

Még szükség megtudni a’ kereszt-nevekről, hogy azoknak (nagyobbrészt) kicsinyítő formáik is vagynak; de ezek is ugyan azon neveket jelentik. A’ gyakrabban előforduló efféle kereszt-nevek’ lajstroma tehát, kicsinyítő formáikkal együtt, az *abc* rendje szerint im’ itt következik:

Férfi kereszt-nevek:	Gábor: Gábris.
	Gáspár: Gazsi.
András: Andris, Andor, Endre.	György: Gyuri, Gyura, Gyurkó.
Antal: Tóni.	János: Jancsi, Jancsika,
Augusztus: Guszti.	Jankó, Janó, Ivó, Iván,
Benedek: Bencze, Bedi.	Hánzi.
Benjamin: Béni.	Ignác: Nátzi.
Boldizsár: Bódi.	Imre: Mimis.
Dániel: Dani.	István: Istók, Pisti, Pista, Stéfi.
Ferencz: Ferkó, Ferus, Feri, Fránczi.	Kristóf: Stófi.

<i>Idszló</i> : Laczi.	<i>Erzsike</i> , Bözsi , Böske , Lizi , Eliza.
<i>Leopold</i> : Lipót.	<i>Eszter</i> : Eszti , Esztike.
<i>Márton</i> : Marczin.	<i>Eva</i> : Vicza , Viczi , Bébi.
<i>Mátyás</i> : Matyi , Matkó.	<i>Etelka</i> : Telka.
<i>Mihál</i> : Miska , Mikli , Mi- si , Mika , Mikó.	<i>Francziska</i> : Fánni.
<i>Miklós</i> : Niki.	<i>Ilona</i> : Ilus Ilonka , Ilkó.
<i>Pál</i> : Palkó , Pali , Palicza.	<i>Johanna</i> : Háni , Hánika.
<i>Péter</i> : Peti , Petkó.	<i>Judit</i> : Judka , Dudi , Juczi.
<i>Sámuel</i> : Samu.	<i>Juliána</i> : Julis , Juli , Ju- linka.
<i>Tóbiás</i> : Tóbi.	<i>Karolina</i> : Lini.
<i>Vilhelm</i> : Vilmos.	<i>Kornelia</i> : Nelli.
<i>Venczel</i> : Vindiszló , Vi- zisló , Venczellás.	<i>Krisztina</i> : Tini.
<i>Zsigmond</i> : Zsiga.	<i>Magdolna</i> : Magdi , Lényi.
<i>Leányi kereszt-nevek</i> :	<i>Mária</i> : Méri , Mérika , Maris , Marcsa , Marinka.
<i>Ágnes</i> : Neszi.	<i>Rozália</i> : Száli , Róza.
<i>Anna</i> : Nani , Panni , Ni- non , Nina , Náncsi.	<i>Rozina</i> : Rozi.
<i>Borbála</i> : Boris , Borcsi , Bábi , Babet.	<i>Sarolta</i> : Sarlotta , Lotti.
<i>Eleonora</i> : Lóri , Lóra.	<i>Terézia</i> : Trézsi , Terka , Tercsi , Rézi.
<i>Erzsébet</i> : Örzse , Örzsi ,	<i>Zsuzsánna</i> : Zsuzsa , Zsu- zsi , Zsuzsika , Zsuzska , Szándli.

35. A heverésző Juhászok.

Egy külföldi nagy-kereskedő utazván Magyarországon, öszvejárta a' hies Bakony' erdejének vidékeit is. Egy helyen, hol nagy kiirtott térség volt, több seregnyi birka-nyájakra talált, mellyek részint a' legelő mezőn, részint bent az erdőnek sűrűjében voltak elszéledve; a' pásztorok pedig mindnyájan együtt, nyájaiktól messze, egy magánálló bikfa alatt heverésztek; és egy közülök (valami tizenhét esztendőös legényke), nagy rösten és kényelmesen aludt fényes nappal. A' külföldi utazónak szokatlan volt, ilyen hivalkodó embereket

látni; mert az ő országában a' pásztorok még nyájuk mellett is folytatnak valami mesterséget, vagy olvasnak könyvet és falusi embereknek írott újságleveleket: úgyhogy ők a' mezőn is szüntelen foglalják magokat valami hasznosban és jóban. Most tehát az utazó és juhász-legények között ilyen beszélgetés történt.

Utazó: Jó napot, legények! nézzétek, amott a' farkas el akarja vinni egy baránytokat.

Juhász: Nem félünk mi attól, uram. És ha jőne is elő farkas, azt kutyánk tüstént megjelené nekünk.

U. No de, hát ti csak így töltitek az Isten' napját? és a' juhok' őrizése mellett nem lehetne-e valami hasznosban is foglalni magatokat?

J. Mi már így szoktunk. De valljon mit is lehetne nekünk itt dolgoznunk: mondja meg az úr?

U. Mit? Ha tudtok olvasni, tehát olvasgathatók valamelly szép gazdasági könyvből, a' juhokról, azoknak nyavalyáikról 's t. eff. Vagy köthetnétek kosarakat, fonhatnátok köteleket, faragcsálhatnátok holmi aprólék báb-játékokat kis gyermekek' számára; a' miből aztán városban pénzt árulhatnátok.

J. Biz' az mind jó volna, uram: de mi ezekhez nem is értünk.

U. Nem sok értés kell ahhoz, csak próbálgassátok, és gyakoroljátok magatokat. Lám a' tótok és németek így cselekesznek. Látom én, ti mindnyájan még fiatal legények vagytok, van is ép kezeitek, lábatok: használjátok!

J. Ugyan ki legyen, nagy uram?

U. Én egy külföldi kalmár vagyok. Én magam is valaha másét őriztem, de iparkodásom után annyira vittem, hogy most már a' magamét is őrizhetem, sőt őriztethetem. Fogadjatok szót a' német kalmárnak, legények! Bizony megemlegeti-

tek még valaha. Ellenben ha így teszték, másét fogjátok őrizni teljes éltetekben. Isten hozzátok!

J. Majd gondolunk valamit, uram. Köszönjük a' jó tanácsot. Szerencsés utat az úrnak!

36. *A' játszi gyermek.*

Egy szép tavaszi napon Jánoskát szülei beküldötték iskolába. Az idő nagyon szép volt, a' nap kiesően ragyogott; a' madárcák énekeltek. Jánoska most is jobb szeretett volna a' kertek alatt szabadon futkározni, mintsem iskolába menni. Kérdi a' nénjétől, ki elkísérte az iskolába, ha nem jőne-e el vele játszodozni. De az imiggy felelt: „Öcsém, nekem más a' dolgom, mint teveled játszadozni. Nekem haza kell sietnem, és édes anyámnak dolgozni segíteni, hogy kenyerünk és pénzünk legyen.“ Kis-vártatva a' gyermek egy méhet látott előttök elröpülni. „Ej! beh szeretnék ezzel a' kis méhével játszani“, monda a' gyermek. De a' nénye így felelt neki: „A' méhének más a' dolga, mintsem hogy teveled játszó: — ő most gyűjti az édes mézet.“ És látták is, miként röpült a' szorgalmas méh vissza a' kasba nagy máhásan. Ezután egy kutya jött feléjük futva, hosszú fülü, széles orru és tarka szörü. Most Jánoska ezzel akart volna játékba ereszkedni. De az ura, egy vadász, hamar utána jöven füttyentett neki. Mellyre a' kutya tüstént futott, követte urát a' mezőre, és felkereste a' vadakat. Odább ment a' gyermek, és látott az árok-parton egy kis madarat, melly vidámon ugrált ide's tova. „Itt ez maga van egyedül, monda magában a' gyermek; talán majd jól esik neki, ha én is vele játszom. De most is megfelelt a' nénye: „Épen nem; — ennek a' madárnak is más a' dolga, mint játszani gyermekekkel; — ez most mindenféle szalmát, mohot, és gyapjút keres össze, hogy magának fészket rakhasson az ágak között.“ Végre összetalálkozott Jánoska egy lóval, melly a' réten legelt. Hozzá akart menni, és játszani vele: de oda

jött a' szántó ember, lovát elvezette, és ezt mondta a' gyermeknek: „Az én lovamnak más dolga van, mint hogy teveled játszadozzék; — az nekem szántani segít, másképen gabonánk nem teremne, és kenyeret nem ehetnénk.

A' gyermek már most elkezdett magába szállni, gondolkodott, és kísérijéhez így szólott: „Látom, hogy mindennek más a' dolga, mint énvelem játszadozni; tehát bizonyosan nekem is kell valami fontosabbat tennem, mint játszani szünet nélkül: azért tehát én is bemegyek az iskolába, és tanulok.“ És így is cselekedett valósággal. Lassan-lassan sok hasznos dolgokat tanult, a' minek aztán maga is igen örült. Ettől a' naptól fogva a' nálánál kisebb gyermekekkel többé ő sem akart játszani; hanem ha hívták magokkal, azt szokta mondani nekik: „Nem én többet, halljátok-e! Mert nekem már most egészen más a' dolgom, mint játszani tiveletek.

37. *A' rosszaságra való megkísértés.*

Pali és Gyuri egykor a' kertek alatt járkálván, egyik kertnek ajtaját nyitva találták. Kíváncsiságból a' kertbe bementek, és csak hamar akadtak két szilva-fára, mellyek a' sok szép érett gyümölcs-csel annyira meg voltak terhelve, hogy támadékot kellett alájok tenni. Körülnéznek; nem látnak a' kertben senkit, mert feledékenységből nyitva találták az ajtót hagyni. „Lásd Gyuri, monda Pali, itt ugyancsak jól-lakhatunk; senki sincs a' kertben; szakaszszunk le hamarjában egy ágat és szaladjunk el vele.“ „Nem! felele Gyuri; azt nem szabad cselekedni: mert ez a' szilva nem a' miénk.“ „Ej! semmi az, kiálta Pali; hiszen az az ember, a' kié, észre nem veheti, hogy mi egy párt leszakasztunk. Aztán gazdag ember, annyi gyümölcs, mindene van neki; meg sem lehet számlálni.“ „De mégis igazságtalanul cselekednénk, viszonzolá Gyuri; mert alátomosan semmit sem szabad elvenni, a' mi másé;

— habár gazdag emberé is, és habár csekélység is az. Nem tudod-e már, mit mondott minap az atyánk, midőn egy a' házunk előtt vasban kísértett tolvajnak történetét elbeszélte.“ „No 's hát mit mondott az atyánk?“ Kérdé Pali. „Azt mondotta, felele Gyuri; hogy az ember kicsinyen kezdi, és a' nagyon végzi? Pali most egy darabig gondolkodott; és végre így szólt: „Igazad vagyon, édes Gyurim; menjünk odább.“

Pali igazságtalan cselekedetnek végbe-vitelére volt megkísértve akkor, midőn benne az a' gonosz kívánság felébredett, hogy más ember' szilvájából egyék. Melly igen jó volt tehát, hogy Gyuri idején-korán megintette őtet.

38. *Igaz-mondás és tilok-tartás.*

A' ki mindenkor igazságot beszél, azt mindenek becsülik, minden jót tesznek fel róla, és keresve keresik barátságát. Mindenkor meg kell az igazat mondanunk, ha a' felsőség vagy a' törvény úgy kívánja; ha szüléink, tanítóink vagy előljáróink azt akarják. Habár az nekünk haragot vagy kárt okozna, mégis meg kell mondanunk, a' miről tudjuk, hogy miképen vagyon a' dolog. A' másokkal való beszélgetésben és társalkodásban is mindenkor igazat kell szólnunk; mert a' ki azt nem cselekeszi, méltán hazugnak tartatik. Az igazságot eltitkolni csak azok előtt kell, kik azzal visszaélhetnének: p. o. ha valamelly részeg ember meg akarná ellenségét ölni, vagy sebesíteni; és kérdezné tőled, hol legyen egy kés: valljon megmondanád-e neki? Nem tennél-e az által kárt és szerencsétlenséget? — Jegyezd meg tehát magadnak meg a' következő példát.

Egy gyermek azt hallotta az iskolában, hogy mindig igazat kell szólni. Reá szokott tehát, hogy mindent kibeszéljen másoknak, valamit csak látott és hallott. De ez által végre ollvan főcsegő-

vé és árulkodóvá lett, hogy minden ember kerülte őtet; és még csak beszédbe sem ereszkedett, vele senki. — Tehát nem kell épenséggel mindent kibeszélnünk, valamit tudunk, ámbár igaz legyen is az. Mind azt t. i. a' minek kibeszélése által felebarátunknak kárt, szégyent vagy bosszúságot okozhatnánk, és azonban mégis senkit nem jobbítanánk, és vele senkinek nem használnánk: mind azt (mondom), elhallgatni kötelesség.

39. *A' hűségről.*

A' hűséges emberre mindent reá merünk bízni; mert az soha sem tulajdonít el semmit a' mi nem az övé, — még csekélységet sem. Ha egyedül magát küldené is az ember életes-kamarába — hol mindennemű eledelék és gyümölcsök eltéve állnak — koránt sem vesz el azokból legkevesebbet is; mert így gondolkodik: „Noha engem az emberek nem látnak, de lát a' mindenütt jelenlévő Isten; mi módon bátorzkodnám én az ő szemei előtt tolvajságot elkövetni? Valljon nem büntethet-e ő meg engem azért; és nem nyilatkoztathatja-e ki az én gonosz tettemet a' világ előtt is?” — A' ki csekélységek körül is hűséget tud mutatni, az a' nagyobb igazságtalanságoktól is megóvja magát: aztán lelkiismeretében nyugodt, és kevéssel megelégedő. Ellenben a' ki csekélységet kezd alattomban elidegeníteni: az lassanként megszokja a' lopást; és idővel olly igen elmerül a' gonoszságba, hogy nagy fontosságú dolgok után is kinyújtja kezét. A' ki valamikor egy almát immár ellopott, az hajlandó leszzen pénzt is lopni. Elgondolhatni, mennyire merülhet el az ollyan ember végre a' bűnökbe. Oh! ember; gondold meg cselekedeteidnek a' végét, és úgy nem egy könnyen fogsz rosza vetemedni.

A' gonoszságnak ösvénye virágos ám elsőben :
 De veszedelmek' örvénye lesz abból jövődöben.
 A' virtus hegy; keskeny ut megy
 Kősziklák között rája ;
 De majd végre idvezségre
 Visz fárasztó pályája.

40. *Gyermeki szeretet' példája.*

Régenten egy római asszony halálra ítéltetett, és fejét kellett volna neki a' tömlöczben venni. De a' tömlöcz-tartó (porkoláb szánakezából késett a' büntetésnek végre-hajtásával; és azt akarta, hogy a' szerencsétlen asszony inkább éhkel-haljon meg, mint az ő keze által.

Ezen asszonynak egy férjhez-ment leánya; és ennek viszont ekkor éppen szopó gyermeke volt. Ez a' menyecske, sok kérésére, engedelmet nyert a' tömlöcz-tartótól, hogy anyjához bejárhasson. De valahányszor bebocsáttatott a' tömlöczbe, mindannyiszor előbb szorosan megvizsgáltatott, ha nincs-e nála valami eledel (mellynek bevitelét a' tömlöcz-tartó keményen tilalmazta); — hogy a' szerencsétlen asszonyt az éhség annál előbb megemészsze.

A' halálra ítéltetett személy már is több napokig semmi táplálást sem kapott a' tömlöcz-tartótól; és még sem holt meg. Ezt a' tömlöcz-tartó nem tudván megmagyarázni magának, gyanakodni kezdett az anyját látogató leányra; és azt gondosan meglesvén, végre észrevette, hogy az anyját emlőiből szoptatta, 's az által tartotta meg életben.

A' tömlöcz-tartó mélyen megilletődvén e' látásra, egészen elfeledkezett a' büntetésről, — mellőtől méltán félhetett azért, mivel, a' bírák' ítélete szerint, az asszonyt mindjárt ki nem végezte. A' gyermeki szeretetnek ezen szép példáját a' bírák'nál bejelentette, 's a' nemes cselekedetek' böcsét érezni tudó rómaiak nemcsak hogy az asszonyt ki-

eresztették a' tömlöczből, és szabadon bocsátották: hanem mind neki, mind leányának élelmökről is holtig gondoskodtak. Az olyan anya (mondának), a' ki ilyen leány-gyermekeket tudott nevelni, nem követhetett el halálra méltó vétket. — Egyszer-smind más gyermekeket is, hasonló nemes indulatra akarván serkenteni, azon tömlöcznek, hol ez történt, helyére, egy a' gyermeki szeretetnek szentelt templomot építettek.

41. *Az árulkodó és rágalmazó.*

Egy gyermek azt hallotta, hogy a' rosszat nem szabad eltitkolni. Ha tehát valamit látott vagy hallott, hogy más gyermekek vagy káromkodtak vagy verekedtek, vagy valamelly kertből holmit elloptak: azonnal elbeszélte és hirül adta azt szüleinek. Ezek szólottak olyankor azon gyermekek' szüleiivel, kik aztán a' gonosznak jó idején elejét vették. Mivel pedig azt a' jó gyermeket szülei ezen cselekedeteért dicsérték, testvére is (hasonló dicséretet akarván érdemelni) elkezdte más gyermekeknek minden aprólékos hibáikat az iskolamesternek és a' gyermekek' szüleinek bejelenteni. O a' dolgot nagyobbítva adta elő, és olyanokat toldott hozzá, mellyeket a' gyermekek nem is követtek el. Ugyan azért neki minden gyermek-társai ellenségeivé lettek, és meggyűlölték őtet. A' szülék sem hittek többé neki, és végre mint árulkodó's rágalmazó mindenektől megvettetett.

A' rosszat ugyan be kell jelenteni, de jó indulatból, és azért, hogy annak elejét lehessen venni. Másoknak aprólékos és csekély hibáit el kell néznünk, hozzájuk hallgatnunk. Szeretettel és szelídséggel kell megintennünk azokat, kik olyanokat elkövetnek, és őket megjobbítani igyekeznünk. Így sok jót tehetünk, a' nélkül, hogy gyűlölségbe keverednénk. A' rágalmazás által viszont felebarátunkat egyik legnagyobb világi kincsétől

fosztjuk meg, t. i. a' világ előtt való becsületétől, mellynél tetemesebb kárt ember-társunknak nem is tehetünk. A' kisebbítő és rágalmazó nyelvek által megölt, és becsület-vesztett emberről van a' magyar példa-beszéd: „Meg sem holtam, 's eltemettek!”

42. *Orgazda ne légy.*

Stájerországban nem régiben némelly dologtalan csavargók majd egyik, majd a' másik háztól lopdoztak el egyet-mást, és azt egy bizonyos vendég-fogadóshoz hordván, annak gondviselésére bízák; mignem aztán kicsinyenként és nagy olcsón eladogathatták. A' vendégfogadónak ezektől az emberektől sok haszna volt; és azért mély hallgatásban tartotta az egész dolgot. Ezzel ő czéges vetket követett el. Mert azon csavargók, felbátorodva, tovább folytatták és szintén egészen megszokták a' tolvajságot; más embereket pedig napról napra mind ikkább több károkba döntöttek. Ha a' vendégfogadás az ő tolvajságok felől, a' biráknál mindjárt eleintén jelentést tett volna, talán a' tolvajok a' legelsőben rajtok esett büntetés által megjobbultak volna. De így utóljára nagy zsványokká, uton-álló haramiákká lettek; és az akasztó-fára jutottak.

Elő ne segéld a' gonosztságot; más-különben magad is társ vagy a' bünhöz; és talán te vagy azon ember romlásának oka, kit a' végső veszedelemtől (sőt a' lelki kárhozattól) megmenthettél volna. — A' lopott, vagy más szóval, elorzott jószágnak rajtegetőit szokás hívni *orgazdáknak*.

43. *A két szántó-vas. (Mese).*

Egyszer bizonyos föld-míves két szántó-vasat vásárol magának. Az egyiket beteszi a' kamarába, a' másikat pedig mindjárt az ékéjébe csináltatja,

hogy vele földeit szántsa. Tavasszal a' másik szántó-vasat is előveszi a' gazda, és más ekét készítvén hozzá, két ekével kezdi földeit szántogatni. A' hevert laposvas meglátja a' másikat; és nagy csudálkozással ekképen szólítja meg: „Ugyan társ! honnét van az, hogy te olyan fényes lettél, holott az egész őszone által ezt a' fekete földet szántották veled; én pedig — noha egész őszone és télen által kamarában hevertem, — nem hogy szebbé lettem volna, sőt inkább megrozsdásodtam, és rutabb vagyok, mint mikor a' kovács' kezéből kikerültem.” — „Épen az a' bajod, felele a' fényes szántó-vas; hogy hevertél. A' munka és a' gyakorlás pallérozzák ki még a' vasat is, — valamint az embereket.

44. *A' szorgalmas és dologtalan emberekről.*

Szorgalmasnak az mondatik, ki az időt olly hasznosan tölti; valamint csak tőle kitelhetik. Némelyek sokat foglalatoskodnak, de haszontalan dolgokban. Az nem szorgalmatosság, hanem az Istentől nyert tehetségeinkkel való visszaélés. Mások késő éjszakáig dolgoznak, és az édes álmot messze űzik szemeiktől. Az ilyenek az Istentől szabott természetirendet megzavarják; egészségüket rontják, szívők' vidámságát, a' lélek' ébrenségét emésztik, és életüket rövidítik. A' szorgalmas ember annak idejében dolgozik; az álomnak jótéteményét használja az arra rendelt időben; jó kedvvel és mértékletesen eszik, iszik és mulatozik. A' drága időt kiváltképen azon munkákra fordítja, melyekre őtet hivatalja kötelezi. Ha sokféle dolgai vagynak, előbb viszi végbe a' nehezebbeket, és utóljára hagyja a' könnyűeket; előbb a' fontosabbakat, azután a' csekélyebbeket. — Melly gyorsan elfolynak az illy munkás embernek napjai! Melly igen örül, hogy valami hasznosat vihetett végbe! Melly örömmel ad Istennek hálákat, hogy őtet megsegítette. Min-

denképen boldog az ember az ő munkássága mellett; mert ember-tásai is szeretik és becsülik, az Isten is bizonyosan megáldja őtet.

Ellenben a' dologtalant sem az emberek nem becsülik, sem az Isten nem áldja meg. Az nem mehet elő a' világi szerencsében is. Végre kolduspálczára jut; pedig ha ép kezü-lábu és érzékű ember koldul, az gyalázatos élet. Sőt a' dologtalanság juttat sokakat tömlőczre és akasztó-fára is.

45. *A' tücsök és a' hangya.* (Mese).

Tücsök: Én nem tudom, mi bajom. Egész nyarad-szaka melly vig voltam én, és danoltam napestig: mostan pedig se kedvem se erőm nincs az éneklésre. Alkalmasint attól van, hogy nincs mit ennem; — a' minthogy ugyan ehetném is. De mit egyem, mikor semim sincs! — Hanem most gondoltam valamit. Majd elmegyek ide a' szomszéd-ba a' hangyához; annak, tudom, elég enni-valója van. Elmegy hozzá, és megszólítja: „Édes szomszéd - asszony! adjon nekem valami kevés elestét kölcsön, majd a' jövő tavaszon köszönettel megadom, sőt többet is adok érte.“

Hangya: De hát semmi enni-valója sincs szomszéd uramnak a' télre? Hiszen tudhatta azt, hogy télen is csak élni kell.

T. Nincs nekem egy szem is.

H. Hát miért nem gyűjtögetett a' hosszú nyáron által; hiszen elég ideje lett volna. Ugyan mivel tudta az egész nyarat eltölteni?

T. 'S nem hallotta szomszéd - asszony, hogy mindig napestig danoltam, és a' mezei munkásokat mulattam.

H. Ugy bizony, jut eszembe! No tánczoljon hát már most a' vig farságon, ha nyáron danolt. Én az enni-valót a' magam számára gyűjtöttem.

E' mese szépen tanítja azt a' hasznos tanulságot, mellyet magyar példa-beszéddel inigyen szok-

tunk kifejezni: „A' ki nyárban nem gyűjt, télben keveset fűjt.“

46. *Hogyan tehetni szert jó vénségre?*
(Példázolat).

Egy jámbor földmives, haja feje mint az ezüst, ifju unokájával a' mezőn járt-kelt, épen aratás' idejekor. Az aratókhoz érkezvén, tréfálódott velök az öreg, hogy ők csak gyermekek volnának hozzá-képest, — ugymint a' ki már hatvan aratást kigyőzött. Akkor az aratók' egyike sarlót nyujta neki, mellyet az öreg kezébe vevén, nagy gyorsan learatott egy sereg gabonát, mint valamely virgoncz ifju. Az aratók hujongattak neki, és tiszteletére vig neszszel sarlóikat köszörülték. Unokája pedig, az ifju, szóla hozzá: „Édes öreg atyám! honnét van illy erő benned vénségedben?“ Akkor felelé az öreg, és mondá: „Lásd, fijam, én ifjuságom óta Istenben bízam, jó és rossz napokban; ezzel őriztem meg magamban a' fris jó kedvet; hivatalomat sörényen követtem, és hiven dolgoztam; az által nyertem testi erőt, és Istentől áldást. Isten előtt jámborul, emberekkel békességben éltem; ez által készítettem magamnak is örömet és békeséget. Esztendeim' haladtával mind ez bennem megöröködött és megalapult. Cselekedjél te is azon szerint, fijam; ugy vénséged olyan lesz, mint az a' teljes kéve, mellyet örömmel takarítanak a' csürbe.“ — „Hát a' rossz vénséget mihez hasonlítod?“ — Kérdé az ifju. „Nézd itt, ngymond az öreg, ezt a' túske-kórót: egyedül és elhagyatva áll, és ősz feje játéka a' szeleknek, mellyék reá nem ügyelve, rajta nem gyászolva, fűjják el. A' termékeny kalász (gabona-fej) legyen tenéked jeles példa; a' magános tuskének szemlélése pedig intés.“

47. *Az életre szükséges és szükségtelen dolgokról.*

A' levegő, élelem, ruházat, lakó-hely, egészség, békesség és a' magunkhoz hasonlókkal való társalkodás: ezek, az ember' életének föntartására megkívántató szükséges dolgok. Ezekre minden embernek szüksége vagyon, hogy megélhessen, azaz: ezek az embernek elkerülhetetlenül szükségesek. De azért mindnyájan megélhetünk, habár bort, pálinkát nem iszunk is; — ha rétest, bélest, kalácsot, pástétomot és drága süteményeket nem eszünk is; — és habár selyem öltözetben nem járunk is. Ezek nélkül t. i. el-lehet az ember; mert az élet' föntartására nem elmulhatatlanul szükségesek, hanem ezek csak a' kényelmességhez és kedvtöltéshez valók. Az igen fáradt ember a' száraz földön is nyugodalmasan aluszik, — jóllehet ő is szeret fekvünni puha ágyon. A' kemény padon és széken is lehet ülni: de alkalmasabb és kényelmesebb ülés esik a' kitömött és puha zsölle-székeken. A' durva posztó épen azt a' szolgálatot teszi, mellyet a' finom és drága posztó. Tehát puha ágy, szék és drága ruhák nem szükségesek; hanem csak az életnek könnyebségeihez és gyönyörűségeihez tartoznak; ékességre, fényűzésre és pompára szolgálnak. Ha elegendő és egészséges eledelünk, alkalmas ruházatunk és jó lak-helyünk vagyon: úgy megelégedhetünk, — habár étkeink nem válogatottak, és nyalánkok; — habár ruházatunk nem drága és ujmódis; habár lakásunk nem pompás, vagy nem egészen kényünk-kedvünk szerint való is. — Mire való tehát a' tükör, az óra, a' hegedű's a' t.?

48. *A' boszudló gyermek.*

Egyszer sok gyermekek játszottak együtt a' kövesdi utcán, épen Vincze' szüleinek házuk előtt. Ferencz, egy másik gyermek, távulról állott, és csak nézte őket. Most a' játék-közben Vinczét a' többiek kergették; és ő Ferencznek úgy neki tá-

lált szaladni, hogy az tüstént a' földre rogyott. Nagy mérgesen fölugrott Ferencz, és utána futott Vinczének; de a' ki, szüleinek házába beszaladt, és elrejtezett. Most a' többi gyermekek mindnyájan kérték Ferenczet, hogy a' szegény Vinczét ne bántaná; mivel az nem készakarva ütközött volna vele öszve. De Ferencz elment közülök dörögve, és azt mondotta, hogy (hiszen) majd megfizet neki ő is. — Néhány nap mulva eleibe is találkozott Vincze egy olly szoros helyen, hol nem térhetett ki előle. Ferencz őt mindjárt megragadta üstökénél, földhöz vágta, és olly dühösen öszveütötte-verte, hogy csak alig kelhetett fel. Midőn ezt Ferencz' atyjának bemondták, ő tüstént ezt a' boszuálló fiját egy sötét péczébe bezáratta; hol három napig kellett neki ülni; pedig csak kenyér és víz mellett.

Valljon jól volt-e az cselekedve, hogy Ferencz boszut állott a' megbántásért, — kivált midőn azt rajta nem is szánt-szándékból követték el?

49. *A' jóltevőségben való gyönyörködés.*

Egy szegény öreg asszony kemény télben, reszketve és nagy nehezen vánszorgott mankóján egyik háztól a' másikhoz. Csak reá nézve is, a' millyen nyomoruság rajta látszott, minden emberi szív megeshetett volna sorsán. De egy felczifrázott asszonyság, kit alamizsnáért az a' nyomorult megszólított, mégis olly könnyörületlen volt iránta, hogy őt magától kemény dorzon szókkal eligazította. Láta ezt távulról egy gyermek, ki csak ócska ruhában volt öltözködve; és mindjárt szánakozott a' szegény kolduló asszonyon. Sugva mondta mellette álló hugának: hogy ő ennek az asszonynak ad valamit. Huga rázta fejét és leakarta beszélni bátyját szándékáról. De ez csak kivett a' zsebéből egy darab pénzecskét, ment feléje a' szegény asszonynak, és sietve markába nyomta. Talán épen az a' krajczárja volt, mellyet még Balás- (vagy Gergel-) járáskor kapott az éneklésért, és mind eddig

tartogatott. Egy idegen, ki mind ezt nézte, magához szólítá a' fiút. Ez bozzá járult. Ártatlan pirolás borítá el becsületes arczáját, melyet valamennyire elfordított az idegentől. Az idegen nyájosan szóla hozzája, és monda neki: „Öcsém! miért nem nézsz szemembe egyenesen?” „Óh! olyan igen szégyenlem magamat, hogy . . !” „De valljon miért, édes öcsém? hiszen te éppen most valami jót vittél végbe? Jó cselekedetekért pedig nincs mit szégyenljük magunkat. Ugyan mond meg igazán, mennyit adtál annak a' szegény asszonynak?” — „Csak egy krajczárt, — de nem volt semhím is több.” „No! jól van, fiam: az ilyen dolog tetszik mind Istennek, mind embernek. Most tehát én neked a' krajczárt ime' visszaadom.” Ezen szókkal az idegen a' fiúnak hat krajczárt adott, melyet az eleintén éppen nem akart elvenni. Végre, sok unszolás után elfogadta, megköszönte egész maga - elszégyenléssel, és elfutott. Az idegen ember szives örömmel nézett utána; kívánta, hogy az Isten az ilyen jó-fiút áldaná meg. De még inkább megilletődött, midőn látta, hogy a' fiú ismét ahhoz a' szegény asszonyhoz futott, és még a' hat krajczárt is markába nyomta. Örömet beszélt volna még egyszer vele: de minden utána-kiáltozása hiába volt. Mert a' fiu elfutott olly sebesen, mintha valami csint tett volna; és az ő jó-tettéért nem akart sem szerettetni, sem megjutalmaztatni.

Jót tenni, igen áldott kert. De ha jót tettél valakivel, azt feledd el, és fel se ird számadásoskönyvedbe. Fel van az irva egy más könyvben az Istennél, és jutalmad el nem marad.

50. *Légy szives, és kész a' szolgálatra.*

„Hallja kend atyafi! merre találunk ki ebből az erdőből legrövidebb és legbátorságosabb uton, hogy a' legközelebbi városba juthassunk?” Így kérdezősködött három vándorló mester-legény egy paraszttól, ki az uttól nem messze egy akol-kerítésen

a' sövényt igazítgatta. „Mit adnak magok az én fáradságomért, ha az igaz utat megmutatom?“ A' mester-legények szívesen adtak volna neki valami keveset, hálájok' kimutatása' fejében: de az ember fölötte sokat kért; ő nekik pedig nem volt annyi a' zsebökben. Szerencséjökre megpillantottak egy favágót jöni ki feléjük az erdőből. Talán (igy gondolkodtak magokban), ez szívesebb lesz; — és ott hagyták az embertelen parasztot. „Édes földi, (kérdék ezt is), merre megy az ut a' legközelebbi városba?“ „A' legközelebbi városba? — viszonozá az ember, — óh! azt épen igen nehéz eltalálni. Hanem jöjjenek, majd elmegyek velök magam, és megmutatom.“ Tovább egy órányi járásnál ment az utasokkal; mig nem őket jó járt utra vezérelte. „Ezen az uton most már (ugymond) menjenek folyvást; és majd a' hol az ut egy tölgyfánál kétfelé válik; ott bal-kéz felé tartsanak. Isten hozzájok, — utazzanak szerencsésen!“ Most a' mester-legények a' szolgálatra kész favágónak fáradságát szívesen megköszönték, és neki egy kis pénzbeli ajándékot akartak nyújtani. De az az emberséges favágó a' jutalmat nem vette el, és így szólott: „Csak tartsák meg pénzöket; még hasznát vehetik az uton; én fáradságomért nem kívánok semmit.“

51. *A' sorsával megelégedő emberről.*

A' gazdagság senkit sem tézzen boldoggá. Vagy-nak emberek elegenden, a' kik gazdagok és még-is boldogtalanok. Sokan az ő gazdagságok által csak kevélységöket, igazságtalanságaikat és fősvénységöket nevelik. Mások tékozlást üznek a' sok javakkal. Ellenben sokan vagynak, kik nem bírnak sokkal, még-is mindenkor vidámok; munkájokat jó kedvvel viszik végbe; mértékletesen élnek; egészségök tartós és állandó; kevés jövedelmök mellett mások' kincseiket nem irigyelik; és kegyes szívek lévén, Istenben vetik erős bizodalmokat. A' sorsával megelégedő és alázatos-szívű ember imigyen gondolko-

dik: „Ha hasznomra válik, az Isten bizonyosan megáldja iparkodásomat; mert ő olyan jó édes atya, a' ki az ő gyermekeinek mind azt megadja, a' mi azoknak szükséges és javokra szolgál. Jobb a' kevés jószág, ha isteni félelemmel és jó erkölccsel van öszvekapcsolva, mint az istenteleneknek dus gazdagságok. A' kevés birtok mellett is lehetnek és vagynak is elég sok szép földi örömeim. Aztán: ha itt nem bírok is gazdagsággal, az én Istenem örökkén-tartó kincseket készített énnekem valahára a' menny-országban.“

Tudj könnyen megelégedni; vétek telhetetlenkedni.

Ki megelégszik sorsával, ne cseréljen királyával.

52. *Puskák miatt történt szerencsétlenségek.*

A' puskapornak (lőpornak) és a' lövő fegyvernek feltalálása az emberi társaságnak nem kicsiny javára vagyon. Ezeknek feltalálása óta (a' 15-dik évszázadban) a' hadi háború kevesebb vérontással jár; a' vadászat, úgy nem különben a' ragadozó állatok' irtása, és az erőszak-tévő rablók ellen való védelem megkönnyítetett; a' bányászat és más olly erős munkák — mellyek körül kősziklákat vagy kőfalakat kell fölvetetni — kevesebb bajjal és idő-vesztéssel mennek véghez; a' mulatságra szolgáló mesterséges tüzi-játékok' gyönyörködtetését nem is említvén, melly hasonlóképen löporral eszközöltetik. A' lövő szerszámok mai nap-ság' immár számtalan neműek. Vagyon ma már a' lövéshez: puská (egy vagy több csőves, szuronyos 's a' t.), pisztoly, karabin, stucz; vízi és szél-puska; azután a' nagyobb lövő eszközök, ugymint: a' mozsár álgyu, nagy álgyu, 's a' t. mint ezeket a' királyi fegyver-tárokban együtt szemlélhetni. A' lövő fegyvereket ismérni, velők banni, és azokat forgatni tudni: leginkább hadi embereknek és vadászoknak dolga. Sőt azokat tartani, és hordozni, nem is engedtetik meg minden embernek. Mert e'

tárgy körül meg kell jegyezni általjában, és soha el nem felejteni, hogy a' puskaapor és lövő fegyverek mindig nagy vigyázást kívánnak. Különösen a' gyermekeknek, és ifjaknak, kik az effélékkel bántani nem tudnak, soha sem kellene hozzájuk nyúlni másképen, mint csak hozzá értő és tapasztalt embernek felvigyázása alatt. Még a' gyakorlott vadászok is az ilyen fegyverekkel gyakran okoznak mind magoknak mind másoknak szörnyű szerencsétlenséget: mennyivel inkább azok, kik az illy szerszámokhoz nem értenek! Szántalanok erre a' gyászos példák: mállyek közül elég legyen itten, csak néhányát elbeszélni.

1. Egy erdélyi vadásznak unokája — egy szép természetű és jó erkölcsű ifju, — 1812ben egy másik legénynyel kiment vadászni. Mind a' ketten egymástól nem messze lesbe állottak egy domboldalban, épen estvéli alkonyodáskor. Az ifju megváltoztatta helyét; de csak csöndesen és lehajolva ment a' bokrok között odább; — úgy hogy a' vadász-legény azt célba vevén, elsütötte a' puskáját, és szerencsétlenül az ifjat — ki a' vadnak irányjában volt, — s épen ezen szempillantásban fel akart állani, — fejbe-lötte; úgy hogy az egyszeriben szörnyű halált halt.

2. Egy Lipcsei lakosnak 1812ben, Augusztusban, valamelly atyafija egy csaknem egészen új és igen szép puskát adott eltenni. Ezen embernek felesége épen akkor lépett be a' szobába, karjain levén csecsemő fiacskája: midőn férje a' puskát nézegeté. Esztelen játékból a' férj neki tartja a' puskát a' gyermeknek, lecsittenti a' sárkányját, s a' gyújtó-lyuknál lévő puskaapor lángot vet, a' nélkül, hogy a' veszedelmes szerszám elsült volna. Ez elég nagy jel lehetett a' puskának félre tevésére: de nem! Mivel a' játék nagyon tetszett a' gyermeknek, atyja ismét felhuzza a' sárkányt, — nem vizsgálván meg előbb, valljon a' puska nincsen-e meg-

töltve *); — a' gyermeknek szegezi; lő, és egy egész keménytöltés durranik ki, a' kisdednek vállait elhordja, — ki is másnap irtóztató kinok között mult ki a' világból. Melly kegyetlenül mardoshatta a' lelkiisméret ezt a' maga meggondolatlan atyát, hogy kedves gyermekének halálát, pedig illy gyötrelmes és hirtelen halálát, ő maga okozta!

3. Az Orosz hadi seregek 1805ben egy ütközet után visszavonván magokat, egy puskaporos szekeret valamelly közellévő feluban hátra-hagytak. A' vendég-fogadós elrejtette azt házában az ellenség elől. Két hónappal azután; midőn azon egész környékről az ellenség eltakarodott, a' puska-por a' szekérről egy felső emeletbeli szobába vitétt, — egy igen böles rendeléséből a' felsőségnek. Egy estve a' vendég-fogadósna fia fölment gyertyával ezen szobába, és a' puskaport a' zacskókból az asztalra kezdette kitöltögetni. De véletlenül (nem tudatik, hogyan), meggyúladt a' puska-por. A' ház' felső emelete irtóztatós ropogással fölvetetett a' levegőbe, 's a' ben-levő gyermek, a' háztól messze, egészen össze-szaggatva esett le holtan a' földre. A' ház' alsó része is keményen megrendült, 's a' falak hasadoztak; mindeneknek ki kellett futni a' házból. Szerencsére, senki sem volt közel, a' kit a' háznak leomlása megsebesíthetett, vagy agyon üthetett volna.

4. Egy tizenkét esztendőös gyermek Ságón, az oskolai szabadság' idején, a' helységbeli vadásztól puska-port kapott, 's abból tűzokádó hegyet akart csinálni. Már a' puska-pornak egy részét tésztávé öszvegyurta, 's a' gyöpön egy lyukba tette, földdel befödte; a' megmaradt puska-port pedig papirosban a' földre vetvén, a' mellett térdén állva tüzet akart kiütni. Egy szikra a' földön elhányó-

*) Azt megpróbálni, meg van-e valamelly puska töltve vagy nincsen: nem bele-fujással kell, hanem a' töltő vesszőnek belc-eresztése által.

dott puskaporra esvén, azt meggyújtotta; mely is hirtelen lángot vetvén, úgy össze-égette ábrázatját, hogy egyik szemével egészen megvakult; fejéről a' haj, szemöldökéről és szeme' héjairól a' szőr leperzselődött; arczáiról a' bőr lefeszlett, és kínos fájdalmai több hetekig is tartottak.

Okosan cselekedett-e a' vadász, hogy a' gyermeknek kérésére reá állott, és neki puskaport adott? Kell-e olytást mit kérni, a' mi könnyen árt-hat? Kicsoda kívánna közületek puskaporral játszani?

Mit tanulsz tehát ezekből az elbeszélésekből? Füleiddel hallottad, szemeiddel a' könyvben le-nyomtatva láttad, szájaddal olvastad és kimondottad: de eszeddel kell rólok tovább is gondolkodni. Ha az ember valami jót hall és lát, azt meg is kell tartani, és cselekedni.

Mert egyik fülén be, másikon ki: az, a'
Ki így tesz, fejébe' nem sokat visz haza.

53. *A' káromkodás és csufolódás.*

Egy Rátóti ifjú igen reá szokott a' szitkozódásra. Egyszer a' helybeli lelkiatya épen azon a' szántó-földön menvén keresztül, mellyen a' szitkos legény szántott, már távulról hallotta annak éktelen káromkodásait. Megállapodott tehát; magához intette a' legényt, és így beszélt neki: „Éj! fiam, miért térszsz ilyen szörnyű káromkodást? Nem hallottad-e csak a' minapi prédikációból is, hogy a' káromkodás nagy bűn Isten előtt?” Mellyre az ifju így felelt meg: „Már én így szoktam Tisztelendő uram; mert az atyámtól is ezt láttam és ezt hallottam.” A' lelkiatya erre így viszonzolt: „A' rossz szokásokat le kell vetköznünk; és valljon jó-e mind az, a' mit atyád cselekeszik?” — „Ugyde hiszen, sok uri emberek is káromkodnak,” felele az ifju. „Hát valljon azt gondolod-e (ugymond a' lelkiatya), hogy mind szabad az, a' mit az urak cselekesznek? Nem azt kell kérdeznünk, mit cselekesznek mások; hanem hogy Isteni és

emberi törvények szerint mi legyen jó, helyes, és szabad. Az urak is sokszor rossz példát adnak: de azért azt követnénk-e? Távul legyen. — Az ifju magát menteni akarván, még azt is előhozta, hogy a' szitkok nem egyebek volnának pusztá szóknál; melyekkel tehát valami nagyot vétetni nem lehetne. De megfelelt neki a' lelkiatya ezen ellenvetésére is. „Az igaz, úgymond, hogy a' szitkok megannyi szó; de rossz szívből vagy csak rossz szokásból származó szók. Mert a' ki másnak rosszat kíván, annak magának is rossz indulatja vagyon; nem is méltó hogy keresztyénnek neveztessek; sőt el sem kerüli a' büntetést!”

A' csufolódás sem csekélyebb véték, mint a' szitkozódás. Azért meglássátok, hogy egymásra csuf-nevet ne adjatok; nem zsidót, tótót, németet, vagy akármi idegen nyelvű és öltözetű embert soha ki ne csufoljatok; annál inkább némát, siketet, sántát, vakot, csonkát, eszelőst, és törvénytelen (vagy zab-) gyermeket ki ne nevessetek; — mert az illy szerencsétlenek nem csufolásra, hanem szánakozásra méltók.

54. *Őrizkedjél a' háboruságot szerző emberektől.*

Vagynak némelly emberek, kik majd ezekhez majd amazokhoz mennek, és így szólnak: „Ez meg' ez, így meg' így kisebbített tégedet; irántad való szívelességből ime'! megjelentem neked. De el ne árulj.” Ha ismét másokhoz mennek, akkor ismét így beszélnek: „Ez meg' ez, így böcstelenített tégedet, ezt a' rosszat hirlélte felőled; megneheztem reá érette, nem titkolhatom el tőled; de el ne árulj engem.” Így aztán az emberek megharagusznak egymásra; egymást ellenségeknek tartják, 's egymásról valóságosan rosszat kezdenek beszélni. Ez által gyakran egész fámiliák gyűlölségbe és háboruságba keverednek; mignem végre az ollyan fecsegő és hir-költő felfüdüztetik. Akkor aztán minden ember

megutálja annak rossz-lelkűségét, és óvja magát képmutató barátságától.

A' mit beszélsz, jól meghányjad, hogy azt utóbb meg ne bánjad.

Ne építs mende-mondára, csak dolog' valóságára.

Okos' szavát meghallgassad, a' hir-hordást távoztassad:

Titkot ne mondj ki mindennek, mert kárát vallhatnád ennek.

55. *A' konczon összeveszett kutyák.* (Mese).

Egykor két kutyák, — melyek egy folyó-vízen általvivő keskeny bürün egymással öszvetalálkoztak, — e' keskeny gyalog-úton egy darab husra akadtak. Öszevesztek azon, hogy kié legyen a' koncz. Egy harmadik kűta — mely a' hust hasonlóképen szerette volna magának — hozzájok jó; és majd egyiknek, majd a' másiknak sug a' fülébe: „Ne engedj neki, igazság szerint csak egyedül a' tied a' koncz!“ Így a' két kutyák a' koncz fölött marakodni kezdtek, egymást harapdálták; míg nem a' birakozásban a' keskeny bürüről mindketten a' mély vízbe aláestek. Akkor a' harmadik eb a' hust szép könnyen magához vette, fölfalta, és bátorságos helyről nézte, miként uszáltak amazok a' vízben.

Igy járnak sokszor a' pört folytató felek a' proczesszusban. Ugyhogy egymással pörlekedni készülő feleknek jobb fele-veszteséggel megegyezniök, mint ügyöket törvényes utra bocsátani.

56. *Ne panaszolkodjál a' mostoha időkre.*

Bizonyos faluban élt egy nyughatatlan öreg ember, a' ki szünet nélkül az idők' mostohasága ellen panaszolkodott. „Az előtt (ugymond), minden dolgok jobban folytak; emberek is jámborabbak és kegyesebbek voltak, mint most; — jöllehet a' régiek nem tanítottak iskolában, és sem írni sem olvasni nem tudtak. De bizony akkor mégis hűség

és igazság uralkodott a' világon; helységünkben is egymás között jobb kedvvel és szebb barátságban lakoztunk. Egykor a' helybeli lelkiatya őt meglátogatta; és a' zugolódó öreg (szokása szerint) annak jelenlétében is előhordta minden panaszait. Akkor a' lelkiatya imigyen szólott hozzája: „Édes öregem! abban igaza van kendnek, hogy régenten egyenesebb szívéek voltak az emberek, mint most; de akkor is elég sok vétkek uralkodtak ám, p. o. a' részegség, fajtalanlás, fősvényesség, csalárdság és tolvajlások, 's a' t. Különösen nagy mértékben uralkodott hajdan a' babonaság és tudatlanság: a' mi bizony elég nagy rossz. Ugyan azért ne gondolja kend, hogy a' régieknek együgyűségét és tudatlanságát valami jónak lehessen tartani. A' jó időket a' jó emberek teszik. Csak serdüljön fel utánunk egy új jobb nemzedék; csak tanuljanak és vegyenek be gyermekeink mennél több hasznos és idvezséges igazságokat: annál jobb lesz idővel majd a' világ, — habár még most nem mondhatjuk is egészen jónak. Mert valljon mikor lehet bátrabban járni? Akkor-e, mikor sötét, vagy mikor világos vagyon? A' mi napjainkban a' sokféle hasznos ismeretek mindenfelé jobban terjesztetnek, mint a' hajdani időkben; és áldott világosságot támasztanak az elmékben. Ne panaszkodjunk tehát, hanem inkább örüljünk a' mostani új időknek; és magunk is segítsünk jobbítani, a' mennyire tőlünk kitelhetik. Ha minden háziatya naponként több-több jóra, szépre és hasznosra tanítja gyermekeit, unokáit és egész házinépét; ha őket mind inkább szoktatja szorgalmatosságra, mértékletességre, tisztaságra, szemérmességre, takarékos gazdálkodásra, és (a' mi a' virtuosok' koronája) az isteni félelemre: ugy bizonyosan napról napra jobb lesz a' világ. — Az ártatlan örömkben sem látunk szükségét e' mai világban. Csak kend, édes öregem, nem örülhet most már annyit, mint annakelőtte; mivel a' kend' testének melege fogyott el, és érzékei tompultak meg. De keressen

kend csak a' mulandóknál jobb örömeket, a' csendes magánosságban, az Istennel társalkodásban, és a' boldogabb életre való készülésben: meg fogja kend látni, hogy minden időben és az életnek minden korában, — következőleg most is lehot az életédes, és az idő dicséretes.

Mi óhajtanánk jobb időket: de mikor jönnek?

Ők óhajtnak jobb embereket: de hol nőnek?

57. *Nem kell a' háznál veszedelmes állatokat tartani.*

Pesten egy kávé-főző egy fiatal medvét nevelt fel házánál. Ez lánczon volt az udvarban, és szelidnek látszott. A' gyermekek mulatták magokat sokszor vele; és kenyeret, hust, 's egyéb affélet hánytak eleibe: miket az mohón elkapdosott. De senki sem merészelt hozzá közel menni; és a' kávé-főző is mindeneket intett, hogy vigyázzanak magokra, mivel az ilyen fene-vadaknak soha sem lehetne hinni. — 1812ben, Novemberben történt, hogy egyszer az állatot mégis néhány gyermekek körülállták és ingerelték. A' háznál lakó szakácsnak hét esztendő fia almát vetett eleibe; és ugyan azon szempillantásban egy másik szeles gyermek ötöt a' medve felé taszította; olly közelre, hogy a' medve elérhette. A' maczkó (medve) a' szegény gyermeket ott mindjárt első lábaival átkarolván földhöz sujtotta, dühösen reá nyomaszkodott, egyik karját elharapta, egy szemét kiszakasztotta; és hihető egészen öszve is szaggatta volna a' szerencsétlent, ha a' jajgatásnak hallására egy idegen ember oda nem futott és a' medvét tüstént agyon nem lőtte volna.

Ez is egy hatható intés a' gyermekeknek, hogy kártékony állatokkal soha ne játszanak. De egy szersmind' rettentő leczke is ez olyan csintalan gyermekeknek, a' kik megbocsáthatatlan hebehurgyaságok által, más gyermek-pajtásukat a' legnagyobb veszedelembe szokták dönteni.

58. *Add vissza, a' mi nem a' tied.*

Minden emberek iránt igazságosnak kell lennem: a' milyen akkor leszek, ha minden embernek megadom a' magáét. Ha tehát valaki énnekem holmit kölcsön adott; azt neki minél előbb visszaadni iparkodom; és pedig minden kár és sérelem nélkül, ugyan azon állapotban, mellyben azt kezemre által vettem. Viszont: ha valamire másnak nagyon szüksége, én is szives örömet kölcsönzöm azt öneki. Így szolgálunk egymásnak barátságosan, és felsegéljük egymást ingyen szivességből. Ha felebarátomtól én valamit alattomban eltulajdonítok, és neki vissza nem adom, holott visszaadhatnám: akkor én tolvaj vagyok, és az is maradok. Pedig a' tolvajság Isten és emberek előtt czégeres bűn, melly már itt e' földön is megbüntettetik. Azon fölül valaha a' más világon a' tolvajok az Isten' országába nem juthatnak.

Némelly emberek az ő tolvajságokat megbánják ugyan, és az ellopott jószágot vissza is adnák örömet: de szégyenlik, és félnek a' gyaláztatól. Az illyetének' számára az a' jó tanács: hogy az ellopott jószágot, kézhez adás végett, tegyék le lelkiatyjoknál; azt megkérvén, hogy nevöket ki ne mondja. Vagy pedig: az ellopott jószágot olyan helyre tehetik, hol annak tulajdonosa könnyen ráakadhat.

Sőt a' jó lelkű ember a' talált jószágot sem tartja meg magáénak: hanem azt kihirdetteti, tulajdonosa után kérdezősködik; és ha azt kitudta, neki elvesztett jószágát ingyen visszaadja. — A' ki pedig földben elrejtett kincset találna történetből: azt tüstént vagy uraságának, vagy a' vármegye' bírójának bejelenteni tartozik. Mert még az sem övé egészen, hanem csak bizonyos része a' talált kincsnek illeti az azt találót.

59. *A rossz cselekedet nem marad titokban.*

Morva-országnak Vadua nevű falujában egy fiatal özvegy asszony valamelly öreg kovács mesteremberhez ment férjhez; — nem annyira szíves szeretetből és hajlandóságból, mint olly czélból, hogy könnyebben élhessen. Már a' házasságnak első esztendejében megszeretett titkon egy kovács-legényt, és azzal együtt azt a' szörnyű vétkes szándékot tette fel magában, hogy az öreget megölje. Midőn tehát egy estve a' kovács, — a' felesége által neki bőven nyújtott bor-italtól megrészegeedett, és mély álomba merült: bement a' legény a' szobába, és asszonyának segítségével egy patkó-szeget ütött mesterének kaponyájába, melly miatt az mindjárt abban az órában meghalt. Azt a' kevés vért, melly az ütéskor folyt, tisztán letörölték, a' sebet hajjal vastagon betakarták, és most lármát ütöttek, hogy gazdájok hirtelen meghalálozott szélütésben. Az asszony magát tettetve nagy fájdalmat és szomorúságot mutatott; senki sem is gyanított gonoszt, és a' halott, számos kísérők' jelenlétében, minden tisztességmegadással eltakarítatott. Kevés holnapok múlva a' legény és az özvegy öszvekeltek, és ezen házasságban husz esztendőn fölül együtt éltek. Valami igazi nyugodalmok és örömeik ugyan alig lehetett; mert a' lelkiismeret szüntelen gyilkosságukra emlékeztette őket: de külsőképen csakugyan nem volt bántásuk sok ideig.

Miután a' megöletettnek teste már régen elrothadott: egykor a' sirásó azon a' helyen, hol a' kovács eltemetve volt, valamelly új sirt ásott; és abból kiszedte a' csontokat, — azokat is oda akarván hordani, hol egyéb halotti csontok tartattak a' temetőben. Ezen alkalmatossággal meglátta a' kaponyában a' szeget; 's azonnal az a' gyanu támadt benne, hogy talán gyilkosság által mult ki az az ember, a' ki itt volt eltemetve. Gyanúságát közlőtte a' lelkiatyával, 's ez viszont a' helység' elöljáróival. A' kaponya szorgalmasan megvizsgálta-

tott; 's mindenenk megegyeztek abban, hogy annak, a' kié ez a' kaponya volt, a' szeg miatt kellett meghalni. Próbálták tehát kitalálni, kinek holt-teste temettethetett el arra a' helyre. A' lelki- atya felhányta a' halottak' lajstromát: kiki az elől- járok és más idősebb hallgatók közül gondolkodott a' dologról, 's utóbb egészen bizonyosak lettek benne, hogy a' sok esztendőkkel azelőtt kimult kovács' holt-testének kellett fekünni azon sírban. Ekkor az idősebbeknek eszökbe jutott az is, hogy a' kovácsné már férje élteben, titkon a' legényjével szerelemben élt: és gyanakodni kezdettek, ha valljon nem az ölte-e meg férjét. Az asszony második férjével együtt a' bíró eleibe czitáltattak, 's ezen dolgot illető különbféle kérdések tétettek eleikbe. Az ilyen véletlen és nem várt kérdezős- ködés a' két házas-társaknak eszöket vesztette; és egyben-másban feleleteikben egymással ellenkezőt vallottak. Végre törvényes vizsgálás vitetett vég- hez; a' vétkesek megvallották, hogy ők voltak a' kovácsnak gyilkosai; és a' szerint, mint érdemlet- ték, mindketten halállal büntetettek.

Ebből a' szörnyű esetből megtanulom teljes egész utóbbi életemre, hogy a' büntétel körül leg- inkább az első rossz lépéstől óvom meg magamat szorgalmasan. Mert ha egyszer elkezdem a' vét- kezést, félő, hogy folytatom is azt tovább; és egyik szent kötelességemnek megsértése mind- mind többnek megsértésére csábít el. De meg- fogadom ez-uttal azt is, hogy titkos bűnnek elkö- vetésére soha nem hagyom magamat reá-bíratni, azzal a' kecsegtetéssel, hogy azt nem fogja meg- tudni senki. Mert nincs az a' mély titok a' világon, melly nem jőne napfényre előbb-utóbb. De ha vét- kem a' világ előtt ki nem tudódnék is soha: az Istennél tudva van az, kitől azért a' méltó bünte- tést bizonyosan el fogom venni. Azért félem az én Istenemet, és őrizkedem minden titkos vétkezéstől.

60. *Mindig eszedben tartsd az Istent.*

Néha magad vagy egyedül, és téhetnél valami rosszat; úgy, hogy senki sem venné észre. Ilyenkor gondold meg, hogy a' mindenütt jelenvaló Isten lát és hall mindeneket. Ha sötétben vagy, és vétkezésre kísértetel: vedd eszedbe, hogy a' minden-tudó Isten azt is látja, és tudja, a' mit sötétben végebe-viszünk. Megtörténhetik, hogy sok vétkes örömeinkben részesülhetnél, — a' nélkül, hogy világi bíró számadásra vonna és megbüntetne: de akkor is gondold meg, mi fogna abból utóbb következni. Lelkiismereted vádolni fogna tégedet. A' bűn szokásoddá válnék. Egyik kárhozatos bűnből a' másikba esnél. Bűneidnek közepettén halhatnál meg; és mind testedre mind lelkedre nézve örökre boldogtalan lehetnél.

Gyermekek! szemmel tart Istened: soha sem kell hát vétened. Szeresd az ártatlanságot, távoztatván gonoszáságot. Ne irtózzál úgy semmitől, mint lelkednek sérelmétől. A' mit szegyenlész ki vallani, titkon sem kell gyakorlani. Ha rejtekben szoksz hibára, megpirulsz mások' láttára. A' miben egyszer vétettél, örökre gyanússá lettél.

61. *Néhány babonaságok' megczáfolása.*

I. „Ha az ember öreg-apjáról vagy más valamely ősről maradott rostát egy ősről maradt ollóra tesz, 's azonban a' lopásról gyanús személyeket nevöknél fogva említi: a' rosta akkor fordul el, mikor a' valóságos tolvaj neveztetik.“

Felelet: A' rosta azért fordul el, mivel annak ujjai — ki azt tartja — remegni kezdenek. Valljon van-e rostának értelme vagy hallása, hogy azért fordulhatna, mivel valakinek nevét hallja?

II. „Valljon nem lehet-e a' varázsló pálczával megtudni, hol van arany, ezüst vagy más érc, és

kinos a földben; vagy hová legyen egy vagy másféle jószág elrejtve?

Felelet: A' varázsló pálcza nem egyéb, mint két águ mogyoró-vessző, és szintén úgy nincs különbs. ereje az elrejtett ércznek vagy más jószágnak megérezésre, mint akármelly más darabka fának nemesen. Hanem az ámitóknak van olyan mestersegök, melly szerint az ő kezeiket észrevehetlenül tudják mozgatni, — azért mozog a' varázsló pálcza is hol egy hol más formán.

III. „A' beteg és megbabonázott (megrontott) marhát, hét bizonyos füvekkel kell füstölteni; az által a' boszorkányt arra lehet kényszeríteni, hogy a' marhát gyötörni megszűnjék.”

Felelet: A' hét szám teszi-e azt a' csudát, vagy pedig a' füst, mellyet az istállóban csinálsz? Más házba elhathat-e, mellyben (a' mint gondolod), boszorkány lakik? Tartsd tisztán a' marhát, adj neki egészséges eledelt, tiszta vizet; gyógytasd illendő orvosi szerekkel, — úgy aztán nem lesz beteg, és ha beteg, meggyógyul.

IV. „Ha utra akarsz indulni, és nyul vagy eger fut az uton keresztül: nem lesz szerencsés utazásod.”

Fel: Ki tette az egereket és nyulakat prófétákká?

V. „Ha a' kutyák valamelly házra igen ugatnak, ha a' tücsök valamelly háznál igen szól; vagy ha a' halálmadár (az éjjeli bagoly) hahog; abból a' házból nem sokára valaki kihal.”

Fel: Az Istenről azt olvassuk a' Szent Írásban, hogy a' madárszólásból jövendölőket utálja, valamint minden másféle varázslókat is. Általában pedig az előjelekre nem kell építeni semmit.

VI. „Érték én a' kártyából való jövendöléshez, úgy mint akárki, (igy dicsekedett egy vén anyóka, a' falai bírójának jelenlétében) előre meg tudom mondani, kin mi fog történni valaha, kiről mit beszélnek háta mögött, kinek milyen férje (vagy felesége) lesz.” — A' bíró erre így felelt: „Nem tudja-e kend, nyomorult asszony, hogy az Isten min-

denféle jósolóknak (azaz: bűbajos, jövőmondóknak) megbüntetését parancsolja a' felső hatalmasságnak? Takarodjék ki kend e' helységből; ne csalja nálunk a' jószívű, együgyű embereket!"

Hogy a' banonaság nemcsak szegény, hanem még veszedelmes is az emberekre nézve: azt többek közt bizonyítja az itt következő történet. Vürtemberg nevű német tartományban nem rég egy földmivelő, az ő szántóföldén munkálkodván, gyermeke, egy 4 — 5 ezztendősi leányka, meglátogatta őtet; de ő a' gyermeket ismét haza parancsolta, azon okból, hogy dolgában hátráltatja. A' gyermek szót fogadott; az ut erdőn vitte keresztül; és midőn estve maga az atya haza érkezett, a' gyermek még nem volt otthon. A' nélkül, hogy valami szerencsétlenséget gyanítanak, a' szülék abban állapodtak meg, hogy a' leányka bizonyosan (mint már egyébkor is cselekedett), valamellyik szomszédnál maradt hálásra. Reggel mindenfelé tudakozták a' faluban, de hiába. A' helyett, hogy most hollétét tovább nyomoznák, egy kártyavetőnéhez folyamodtak tanács végett; és az azzal a' válasszal vigasztalta meg őket, hogy gyermeköket bizonyos gazdag zsidó az uton fölvette, örökre magához fogadta, és neki annál igen jól van dolga. Néhány nap múlva egy utazó megtalálta a' gyermeket az erdőben, egy fa mellett térdepelve, görcsöktől öszvehuzva, és kétségbe-esés' kinjai közt csaknem már egészen megmerevülten. Torka rendkívül meg volt dagadva s meggyűladva, — hihe-tő, a' szegény gyermeknek kiáltásaitól, mellyekkel magát szorultságában agyonerőtette.

VII. „Ha a' fagubában fereg találtatik, az drágaságot jelent.“

Fel: Minden gubában vagynak férgek, mellyek utóbb kibujnak, s azért van lyuk a' gubacsokon. A' guba-bogarak lyukakat fúrnak a' cserfák' levelein, s azokban tojnak; ezen lyukakból nedvesség forr ki, s abból leszzen a' guba. Ha szeptember

vagy október hónapban szakasztasz új gubát a fáról: egy eleven férget találsz benne, melyből utóbb májusban bogár lesz.

VIII. „A' mit az ember akkor álmodik, mikor valamelly házhaz legelsőben hál: az megvalósul.“

Fel: Ez is csak babonás vélekedés. Az álmok nem egyebek, mint a' lélek' képzelődő tehetségének tarka játéka, az alatt, míg testünk alszik. (A' lélek t. i. mindig ébren vagyon; akkor is, mikor aluszunk.) Az álmok rendszerint nem jelentenek előre semmit; reájok építeni nem is kell; és az álmos könyvek is csak mulatságos tréfának valók, melyekből okos ember álmokat soha nem magyaráz. Az Isten régenten ugyan álmok által is jelentett meg sok dolgokat: de mai napon utasít bennünket az ő kijelentett akaratjához és a' józan okosságához, — melyek pedig az álom-magyarázást, mint vétkezes babonaságot, kárhoztatják.

De vagynak példák rendkívüli álmokra is. Az ilyenekre már csakugyan lehet valamennyire figyelmezn, és magunkra vigyázni. Így p. o. egykor valamelly ifjunak úgy rémlett álmában, mint-ha jó barátja megintette volna, hogy ne vakmerészkedjék; mert máskülönben egy oroszántól széllal fogna szakgattatni! Az ifju nevette az egész álmot, és nem ügyelt reá; azt gondolván: hiszen nincs is oroszlan ezen a' vidéken. Történetből az napon templomba megy; annak ajtaja előtt lát egy márványból kifaragott oroszánt, föltátott szájjal; — pajkosságból ebbe benyul, és meg marja egy mérges skorpió, melly éppen akkor ottan tartózkodott. A' marás' mérge halálos lett, és meg kellett bele halni az ifjunak. — Valljon nem kerülhet-e el ezt a' gyászos és kora halált, ha az intő álomlátásra ügyelt és nem vakmerészkedett volna?

62. A' türhetetlenkedő emberről.

E' földön az emberek között csöndes szívvel és zügolódás nélkül sokat kell tudnunk elszenvadni.

A' türhetetlen ember pedig felebarátjának minden csekély vétkeért és hibájaért megneheztel. Mivel azonban az emberek sokszor hibáznak, ő tehát sokszor megbocsátontatik. Ha valami szerencsétlenség éri, zugolódik, hogy azt az Isten reá bocsátotta; és az által szenvedése annál súlyosabbá lesz. Ha megbetegszik, nyughatatlanul hánykodik ide 's tova az ágyában, és a' nyavalyát magának annál veszedelmesebbé teszi. Ha valami munkájának nincs jó folytatja, bosszankodik önmagára is; sőt megátkozottá lesz. Így tehát a' türhetetlen embernek kevés jó napja van, életét önmagának keserűvé teszi: és mind maga mind mások ellen — sőt még a' nagy Isten ellen is, — vétkezik. Oh! melly sok türhetetlen és zugoló ember rövidítette meg már illy formán életét!

Én tehát hozzá szokom idején azon csekély bajoknak békével türéséhez, mellyek engem fiatal esztendeimben érnek. Ugy aztán idővel a' legnagyobb nyomorúságokat és bajokat is nyugodt lélekkel tudom elszenvedni. Meg tanulom gyermek-társaim' hibáit eltűrni: úgy aztán majd ellenségeim' bántásait is szelidséggel fogom viselhetni. Ha pedig valaha magam gazdája leendek: akkor éppen megóvom magamat minden türhetetlenségtől. Nem fogok zugolódni sem király ellen, sem uraságom és élőljáróim ellen. Hazámból más országba kiköltözni soha nem kívánok; és el nem hiszem, hogy más országokban akárhol is jobb sorsuk volna a' polgároknak. Ezt csak a' meglegedetlenség, zenebonások és ártók hirdelik. Adót fizetni és meghalni, a' világon mindennütt kell. Sőt másutt még nagyobb türésre van szükségök az alattvalóknak. Azért én csak nyomosan megmaradok az én helyemen, és azt nem változtatom egykönnyen; — hivatalomat pedig éppen nem. Nyughatatlan és változó eszű emberekkel nem is fogok társalkodni. — A' türés az elsőrangú keresztyéni virtus; és ha az életnek napvilága a' bölcsesség, sava a' barátság,

életes kamarája a' mértékletesség; tehát — annak orvossága a' békességes türés.

63. *Az Osaczkánk, vagy: az iskolátlan falu.*

Németország' szélhatárán van egy Osaczk nevezetű falu, melly az ország' több falui közé nem lévén törvényesen kebelezve, attól egykor más fejedelem keze alá került; és nem is szabta magát többé Németország' törvényeihez, — nem névszerint azon jó törvényhez, mellynél fogva ott egy helységnek sem szabad lenni iskola és iskolatartó nélkül. Osaczkon nem volt sem iskola sem iskolamester egy időben; noha száznál is töbre ment benne a' fámiliák' száma. Nöttek tehát Osaczkon a' sok gyermekek, vadon, és minden tanulás nélkül. A' balgák örültek, hogy nekik nem kell jární iskolába, mint más falubelieknek, és szabadon ficzánkolhatnak télen nyáron. A' szüléknek is tetszett, hogy nem kellett fizetni sem iskolára sem mesternek. A' tölök messze eső plébánián lakozó lelkiatya, (a' mikor néha hozzájók kimehetett) minden módon értésökre adta nekik az iskola nélkül felnövésnek szomorú következéseit, és az iskolának elmulhatlan szükséges voltát; de mind hiába. Elvetettek minden intést azzal, hogy nem lesz az ő gyermekeikből sem pap sem mester; nem kell önekik a' paraszti gazdasághoz a' tanulás. Azonban kihaltak a' faluból egymásután az öregek, kik még tudtak könyvből és értettek írásból is; mivel az ő gyermekkorukban Osaczkon még volt iskola. Most helyettök ember kellett. Kellott öreg-bíró, törvény-bíró; utóbb esküdt; kellett árvák' atyja, hegymester, jegyző, egyházatya, és végre egyház' fíja is új kellett. De mind ezen hivatalokra alkalmas személy a' fiatalok közül nem találtatott senki; mivel mind ezeknek viseléséhez írás és könyvből tudás szükséges. Jöttek a' vármegyétől a' parancsolatok és kurrens-

levelek, és azokat nem tudta sem elolvasni, sem a' falu' jegyzőkönyvébe iktatni senki. A' parancsolatokat nem tudván, nem is teljesítették: melyért aztán büntetésbe estek minduntalan. Most a' vármegye reájok parancsolt, hogy — ha közülök nem válik a' falubeli téztségekre alkalmas ember, — tehát hívjanak és fogadjanak idegeneket más faluból. Magoknak pedig, a' tanulás nélkül felnőtteknek három esztendőnyi idő hagyatott, az írásnak és olvasásnak megtanulására; ily kemény büntetés' kitűzése mellett: hogy a' melly fiatal gazda akkorra nem tanul meg, az olytón ki igazítatik a' helységből, és tőle (jobbágyi helye, háza, földje, telekje és mindene elvétetik. Bazzeg nehéz volt most tanulni nekik, már mint embernyi embereknek. Addig is idegeneket kellett keresniök és fogadniok. Illyeneket pedig nehezen kaptak; és azon fölül az idegen bírák még mindenféle képpen zaklatták és csalták is az osaczkai lakosokat. Aztán az osaczkiaiak a' magok' dolgaikban sem bolydogultak. Csalták őket elől-hátul, valamerre csak egyet léptek falujokból. Már egészen rossz hirbe jöttek, és midőn a' közel eső B. városba mentek (hová járnioik gyakran kellett), minden ember ujjal mutatott reájok, mint buta és czégéres rossz emberekre. Mert ugyan is, tanulság nélkül serdülven fel, erkölcsaikben egészen elvadultak; közöttök mármár éktelen gonosz vétkek divatoztak; és a' vármegye' tömlöcze osaczkai legénytől soha sem volt üres. Akasztófára is czimer-töbnyire Osaczkáról került. Mikor templomba mentek, ott nem tudták magokat illendően viselni, sem könyvben olvasni, sem énekelni; és mindenektől kinevettettek. A' házassulni készülő ifju legények a' lelkiatyához messze elfáradni kényszerítettek, hogy (legalább) a' vallásban tanulságot vegyenek. Az osaczkai legények más falukból nem is kaptak leányt semmiképpen. Mesterségre közülök senkit nem vettek be. A' kik pedig katonasághoz kerültek, azok

legényekben kényszerítették tanulni írást, olvasást, — az ábéczen elől kezdve, mint a' kis gyermekek. Ennyi bajba keveredvén a' szegény osaczkiai, végre aztán csakugyan kezdtek magokat szegyeníteni; és áttallátták, hogy mind ez a' sokféle gonosz reájok onnét ered, hogy falujukban nincs iskola. Most már önkényt hajoltak a' jó tisztelőnknak régen sürgetett tanácsára. Gyűlést tartottak, és közösen akarattal elvégezték, hogy állítsanak iskolát, visznek mestert, gyermekeiket taníttassák, és esztendőnként néhány forintjokat iskolára és tanításra szánni nem sajnálják. A' mit minemutána teljesítettek is, kevés esztendő múlva szerencsésen kifejtöztek minden bajaikból, és attól fogva nagy bőcsben tartják az iskolát még maig is.

Az osaczkiai' esetéből tanuld te is, jámbor olvasóm, nagyra bőcsülni az iskolát és tanítást. Tartsd azt az Isten' egyik legfőbb jótéteményének. Vedd hasznát ez áldott intézetnek, és hogy az a' te helységedben is virágozzék: szívesen áldozál reá tehetséged szerint.

•

64. Az iskolai tanulók' kötelességeik,

vagy:

az iskolai törvények.

I. Mihelyt valamelly gyermek az iskolába felkísértetett, a' tanítónak kezére általadatott, és a' tanuló gyermekek' lájstromába beiratott: azonnal *iskolai tanulóvá* (falusi deákká) lett; és az iskolai törvényeket szentül megtartani köteles. Azok immár e' következők:

II. Az iskolai tanuló az ő mesterének tanítványja; azért ő parancsol neki, a' gyermek viszon tőle függ; és iránta engedelemmel, tisztelettel és igazmondással tartozik.

III. A' ki tanuló akar lenni, attól megkivántatik, hogy legyen neki könyve, papirosa, tolla,

kalamárásban (ténta-tartóban) téntája, és mindene, valami az iskolában szükséges.

IV. Iskolában mosdatlanul, fésületlenül és rondán megjelenni nem szabad. Mellyre nézve sáros időben vagy hóban lábbelidet is az iskola-ajtón kívül letisztogasd.

V. Bemenvén az iskolába, ülj csöndesen a helyedre, és légy vesztég; figyelmezz azorgalmatosan a tanítóra és viseld magadat illendően az ő szemei előtt. Mikor kérdeztetel, vagy leckédet felmondod, felkelj; fonszóval és értelmesen felelj. Másoknak ne sugj be. Senkivel ne csacsogj, se ne csereberélj. Az iskolának butorait ne mészöld, és ne rongárd. A falakra ne irkálj.

VI. Minden iskolai leckét kezdni és végezni imádsággal kell, mellyet áhitatosan mondjon minden gyermek.

VII. Fontos ok nélkül az iskolából elmazodnod nem szabad; ha pedig beteg vagy, azt a tanítónak azonnal bejelenteni el ne mulasd.

VIII. Az iskolai órák alatt kifutkározni nem szabad, ha csak a szükség nem kívánja: de akkor is egyszerre csak egynek engedtetik meg a kimenés.

IX. Minden tanuló köteles, nemcsak ruházatját, hanem könyveit és írásait tisztán tartani és megkímélni; másokéinak is pedig békét hagyni.

X. Tilalmaztatik a tanulóknak, a másiktól valamit legcsekélyebbet is alattomban vagy erőszakkal elvenni, tanulótársára a tanító előtt gonoszul árulkozni és fecsegni, vagy valakit testi hibája miatt kicsufolni és kinevetni. Ellenben tartozik, tanulótársaival szép barátságban és békeségben élni.

XI. Tanítóddal soha ne pántalódjál, se rec ott hon ne panaszkodjál. A fenyegetéért, ha kivált meg is érdemletted, ne haragudjál, és annak ellentállani ne merészelj; hanem gondold meg, hogy a büntetések neked jobbításodra szólnak. A megbüntetett tanulótársodat pedig, annak körán való örvendéssel, kinevetni tilalmas.

XII. Az iskolás gyermek, mind az iskolában, mind azon kívül mutasson tartozó tiszteletet, szeretetet és háladatoságot az iskolai előjárók iránt; az egyházi és világi felsőség, úgy nem különben minden más oly érdemes személyek iránt, kik hivataljokra, rangjokra és korukra nézve tiszteletre méltók.

XIII. Végződven az iskolai órák, minden tanuló menjen egyenesen haza, utjában is teljes tisztességgel és alázatossággal viselven magát; — ne jármásson, ne kiabáljon, ne fusson, ne verkedjék, ne taszigálódjék, ne dobáljon, ne birkózzék, ne káromkodjék; rejték-helyekről senkit ne ijesztgessen; zsidót, tótót, németet, vagy idegent ne csúfoljon; ebekkel ne ingerkedjék; élő fáknak békét hagyjon. Odahaza ne mesélje el, a' mi az iskolában történt. Legyen otthon is mindenkor foglalatlan valami hasznosban. Ha más dolga nem volna, vegye elő ezt a' kézi könyvet (mellyből holtig tanulhat) és azt vizsgálgassa.

XIV. Iskolás gyermeknek akármiféle táncmultságokban jelen lenni nem szabad. Ugy szintén tilalmas neki: vizeken ladikázni, jégen csúszkálni, mély vizekben fürödni, és veszedelmes szerket vagy eszközöket magánál hordozni, p. o. pipát, tűz-szerszármot, puskaport, lövő eszközöket s t. eff.

XV. Iskolás gyermek, ha őt az estvéli imádság-harangszó az utcán éri: annak hallására tüstént haza takarodjék, és azon a' napon többé a' házból ki ne menjen.

XVI. Iskolás gyermek mind lefekvéskor, mind felkeléskor dühitatosan imádkozzék.

65. A családi rend tükröze.

I. Urak és asszonyok iránt mutass tiszteletet mind szemben mind hátok mögött. Pajkosan és durván nekik vissza ne beszélj. A' jó szó sem ke-

rül többbe, mint a' rossz szó; pedig amaz kedvességet nyer, emez csak rossz vért csinál. Ne is szerezz nekik se kárt, se bosszúságot. Hibáikat tűrjed el. Ha jó helyed van, azt megböcsüld; és általában helyedet sokszor ne változtasd; mert az nincsen sem böcsületedre sem hasznodra. A' gyakran változó cseléd nem ruházódik meg; — mint a' példa beszéd mondja: *Sűrű gazda, ritka köntös.*

II. Engedelmeskedjél minden vonogatás, hálasztás és zugolódás nélkül. Ugy tégy mindent, a' mint parancsolják. Gazdádnál, asszonyodnál okosabb lenni ne akarj; és nekik ne hánytorgasd azt soha, hogy másutt miként volt a' szokás. A' hány ház, annyi szokás. Te mindenkor ahhoz a' házhoz szabd magadat, mellynek arnyékában nyugszol.

III. A' háznak módját iparkodjál fölvenni minél előbb; s aztán minden csekély dologra ne várj parancsolatot, hanem tedd kötelességeidet a' nélkül is. Az időt ne lopd. A' dologtól ne félj. Dologért tartják a' szolgát, és szolgaleányt; nem henyéléért. A' millyen a' szolgálat, olyan a' fizetés. Vasárnapon, vagy máskor engedtetik szabadság a' cselédnek is, hogy tisztességesen mulatozzék; de megkívántatik, hogy böcsülettel kéredzkedjék el.

IV. Légy böcsületes és hiv még a' csekélységekben is. Ha pinczébe vagy kamarába küldetel: ne torkoskodjál, hanem békét hagyj mindennek. A' ki elidegenít a' háznál egy gombostűt, vagy egy fillért; az el merészel lopni forintokat is. Pedig, ha egyszer valamiben megtapasztaltak, oda van böcsületed örökre. Senkivel a' faluban ne czimborálj.

V. Szólj igazságot kicsinyben, nagyban. A' ki egyet hazud, kell hozzá még tizet hazudnia; és a' ki hazug, közel jár a' lopáshoz is. Még ha rosszul tettél is valamit, vagy kárt okoztál volna: azt sem kell elhazudnod vagy eltitkolnod: úgy nyersz könnyen böcsánatot. Inkább önkényt megválljad azt, és kérj engedelmet. Mikor beállasz, el ne

hallgasd, ha valami titkos nyavalya vagy ragadály volna rajtad.

VI. Ne csacsogd ki, a' mi a' háznál történik. Azért, ha valahová küldetel, az utcán elődbe találkozókkal össze ne állj: hanem járj el a' reád bizottakban folyvást. Más házakhoz: küldetvén, ott ne maradozz: hanem mond meg a' kellőt, és jőj mindjárt. Még ha marasztanának is, ne maradozz.

VII. Ha gyermekek vagynak a' háznál, azokat szeresd és megböcsöld, mint uradat magát. Szemök' láttára semmi disztelent ne tégy; és fülök' hallatára ocsmány beszédet szájadból ki ne ereszs. Őket semmivel ne ingereld.

VIII. Bérédet jóra fordítsd. Ruhádat megböcsöld. Se szennyesen, szurtosan ne járj; se sorodhoz nem illő ruhára és ozifraságra ne vágj: a' mi csak úgy illenek cselédhez, mint dísznő orrába az arany perecz. Ételekben se válogass.

IX. Ha a' házhoz vendégek, vagy idegenek érkeznek, és azt észreveszed: tüstént siess eleikbe menni, ajtót vagy kaput nyitni, kocsihoz futni, őket köszönteni, és ha valamit parancsolni akarnának, szolgálatodat nekik ajánlani. Utóbb is, valámig a' háznál vagynak, úgy szolgálj nekik, mint tulajdon uradnak; és jutalomra ne ásitózzál.

X. Szolga-, vagy szolgálóleány - társaiddal élj szép egyetértésben, de ne ám a' rosszban; sem urad vagy asszonyod ellen.

66. *Regulák az utasoknak.*

Mikor utra indulsz, otthon mindent hagyj jó rendben, bucsuzzál el böcsülettel az otthon maradó szüleidtől és rokonidtól. Haragosan és durczásan soha utra ne menj, hogy az otthon valóknak áldásuk kíséren; nem pedig fohászkodásuk, vagy szintén rossz kívánásuk. Szekeredet, mellyen utazni szándékozol, jól megvizsgáld, nincs-e, baja;

hogy miatta, az úton ne érieti szerencsétlenség. Vagy magadhoz utra elegendő élelmet, aztán ruhádat otthon ne feledd. Télen megindulván ne igyál pálinkát; hanem inkább egyél meleg levest, vagy igyál sört, bort vagy vízzel kevert ecetet, és egyél kemény ételeket. Ha pedig pálinkát iszol, tehát vess abba egy kevés kámfort; és hordozz veled kámfort a' zsebedben is. Ha az álom kerülget, hidegben el ne feküdjél, hanem állj ellene az éjszékonyoknak, járkálj vagy ugrálj. Hordozz magadnál mindenkor: zsebkést, tűt, cséernát, madzagot, hókonyt (kis fejszét), botot, és pénzt: aranyedben; ha pedig igen messzire mész, úti leveled (passusod) is legyen. Úton különösen nagy vigyázással légy magadra. Idegennel össze ne barátkozzál; eszméletlent kocsidra fel ne végy, ha fizetne is. Ne beszélj ki senkinek, mid van nálad. Meg ne részegedjél, korán indulj, korán megszállj. Az éjszaka nem jó barátja az utasnak; és nem jó madár, melly éjjel jár. Éjszakának idején utazván, ne ijedj meg, midőn valami csillámot, vagy tüzet és fényt látsz. Erdőkben a' redvea padvás fa önmagától is fénylik éjjel. Némelly kis állatoeskák is fényt adnak magoktól éjszakan, p. o. a' szent János-bogár. Szintén ugy a' kereszt-utakról való esztelen babonáságtól se félj. Egészségedre kívált nagy óvakodással légy. Idegen helyeken sok vizet ne igyál. Útödben természeti szükségedet vissza ne tartóztasd. A' hosszas ülést váltsd fel gyalog-menéssel is közben-közben; és mikor megszállasz, járkáld ki jól magadat. Vasárnapot és innepet (ha csak lehet) utazással ne tölts, és a' hol vasárnapon vonósaidat kiereszted, ott bemenj a' templomba 's imádkozzál. Úton a' neked szemközt jövők elől kész légy kitérni, és versenyt ne hajts senkivel is, se ne aludjál a' szekérben. Minden utjárásodban pedig megemlékezzél otthon hagyott kedveseidről; és a' te jó szüleidnek ké-

pe kísérjen tégedet mindenütt, és úgy nem egykönnyen vétkezel.

Mi az utitársokat illeti, azokat ugyan jól meg kell választani. De minekutána már választottunk, maradjunk meg azokkal mind végeztig. Mely sokszor történik szerencsétlenség az utasón, csak azon okból, mivel utitársa elállott tőle hirtelenül. Micsoda lélekkel örülhet az olyan ember az ő szerencsés háza érkezésének! — mikor tudja, hogy egy embertársa, kivel szövetségre lépett, és a' ki benne bízott, segítségére számot tartván, most őtöle elhagyatva egyedül jár; és ellene az egekbe fohászkodik. Vagy hogyan merészei kezeit fölemelni hálaadásra, hogy őt Isten megtartotta? — A' régi históriákban olvastam egy példát, hogy Görögországban három utitárs utazott egykor Delfi városába, — hogy az ott lakó jóvendömondó papot valami fontos dolguk iránt megkérdezzék. Véletlenül utonálló rablókkal találkoztak öszve, kik elől futásnak eredtek; de egyikök (ki gyöngébb levén, hátramaradt), a' gyilkosok kezeibe esett, és megöletett. A' megmenekedettek aztán eljutván Delfibe, midőn ott a' templomba bementek volna, a' jóaló pap őket maga eleibe sem bocsátotta, hanem tüstént ki parancsoltatta onnét, — mivel utitársukat hűségtelenül elhagyták és nem védelmezték.

67. Jó tanácsok némelly hirtelen esetekre.

I. Mikor valami véletlen dolog történik veled, p. o. midőn megijesztenek, zsiványok rajtad ütnek, lovak elkapnak 's a' t.: olyankor mindenek fölött arra vigyázz, hogy meg ne zavarodjál, eszméletedet el ne veszítsed, hanem eszeden légy, hogy magadat hirtelen feltalálhassad, mit kelljen tenned.

II. Földinduláskor igyekezzél a' házból és a' szoros épületek közül minél előbb kimenni a' sza-

badra; nehogy az épületek összedőlven agyonüsenek. Ha pedig kimenni éppen nem lehetne, tehát vonulj az ajtó-ragasztók alá. Földindulás ellen legjobb épületek a' fagerendákra épült házak.

III. Ha lovak elkapnának; őrizkedjél kiugorni a' kocsiból; mert szerencsétlen ugrást tehetnél; hanem inkább csak légy vesztég, édesgető szóval a' megbőszült lovakat hógatván, és csöndesíteni igyekezvén. Ha mindazáltal veszedelmes feldüléstől tartani kellene, és ugorni kénytelenítenél: akkor irányozd ugrásodat részut előre felé; nem pedig hátra, vagy oldalvást egyenesen.

IV. Ha zaiványok, haramiak utadat állják, és nagyobb erővel vagynak, mint te: ekkor velök ne szállj pörbe; hanem add meg magadat; és nem fenyegetéssel, de szép szóval és kéréssel bídó őket könyörületességre. Ha pedig kisebb vagy csak anyui erővel vagynak, mint te: akkor légy bátor, és védelmezd magadat mindenképpen. Többnyire a' gonoszteyők félénkek, és bátor ellentállás őket megfutamtatja.

V. Midőn éjszaka, vagy akármikor olyan helyen mész el, hol katonai őr áll: menj el azon bátran, mint igaz járatu ember, és ne félj. Ha rád kiáltana, ne fuss, se ne hallgass; hanem megállj és szölj, — mert egyébként rád lőhetne. Még ha valami csint találtál volna is tenni, ne fuss a' reád kiáltó fegyveres ember elől. — Ellenben ha meg nem szólít, te hozzá ne szólj, mert az olyan személyeket megszólítani nem szabad, — nappal sem, de éjjel kemény tilalom alatt nem. *)

68. *A' házassági élet' képe.*

Ha egyszer a' gyermekek az iskolában a' szükséges tanulságokat magoknak megszerezték; ki-

*) Más hirtelen eseteket láss: Rész IX, szám 16. és R. VII. 1. kérd. 89, 9. R: X, III. IX.

mdradván, hasznos foglalatosságok között fölser-
 dültek, és a' fiúk legény-sorba, a' leányok pedig
 hajadon szüzek sorába jutottak: akkor aztán jelen
 van az idő, hogy amazok megházasodjanak, eme-
 zek viszont férhezmenjenek. Azokban az eszten-
 lókben: felébred bennünk a' másik nem iránt von-
 szó hajlandóság, azaz a' nemi tösztön, vagyis sze-
 relemnek indulatja, melly még gyermek-korunk-
 ban előtűnik és meretlen. Ez az indulat önmagában
 ártatlan, és nem is bűn; sőt az embernek boldogít-
 tására nagyon istentől plántálva mindnyájunkba. Ha-
 nem bűnné lehet, ha annak a' házasság előtt, —
 vagy általában azon kívül, — engedünk; ha ártat-
 lanságunkra nem vigyázunk, és a' szemérmetessé-
 get általánosan csak egyszer is merészeli. Honnát
 a' szerelem már számtalan ifjakat és leányzókat
 döntött gyűlöletbe, szégyenbe, és lelki testi ve-
 szedelembe. Hogy tehát az a' szerelemnek indulat-
 ja veszedelmünkre ne legyen: a' másik nemen vá-
 lókkal mindenkor szemérmetesen, visszatartóz-
 kodva és nyiltán társalkodjunk. Kerüljük az első
 alkalmatosságot a' vétkezésre. Különösen azt a'
 tanácsot kövesse minden jó atyának fija és leánya,
 hogy ne titkolódjék: hanem mihelyt valaki iránt
 hajlandóságot érez szívében, azt tüstént fódózza fel
 szüleinek, gyámtyjának, vagy más hallgatni tudó jó
 akaróinak, — kiknek vezetésök szerint magát al-
 kalmazzassa. Ugy azután nem egykönnyen fogja
 érni veszedelem. Mivel éppen a' titkolódás az, melly
 ezt a' szerelem indulatját oly veszedelmessé teheti.
 Mikor pedig az ifju és leányzó, magát házassá-
 ggra, azaz: egy más nembeli személylyel (nővel *)
 fejez személylyel), holtig való együttélésre, együtt-
 lakásra, — elhatározza: akkor ugyan jól meggon-

*) Nő, nőember (vagy némber), — asszonyszemélyt,
 feleséget jelent. Nős férfi tehát annyit tévesen, mint
 feleséges, házasságos férfi. Nőtelen férfi: feleségtelen fér-
 fi, ifju legény.

dolva cselekedjék. Mert vajmi nagy dolog a házasság! És, tudjátok-e, minden kétkézi munkák között, melyik a legerősebbik? Az, mikor vőlegény és menyasszony egymással kézfogást tesznek. A' boldog házasság kis mennyország, és nagyobbra való átmenetel: de a' boldogtalan házasság kis pokol, és a' nagyobra való átmenetel. A' fő dolgok, melyekre nézni kell a' házastársnak választásában, im' ezek. Légyen az a' személy mindenben hozzád hasonló: ép, egészséges; aztán azt nézd, ha jó szüléknek gyermeke-e, tisztességes erkölcsű és dologszerető-e? A' többi, ugyint: szépség, gazdagság, nemesség, 's más effélék: csak toldalékok: melyek nélkül boldog házasságban lehet élni. Mivel pedig a' vers szerint: nem lát jól a' szerelem, 's nincsen benne értelem; tehát az ifjú és leányzó kösölje akkor az ő dolgát szüleiével, de kövesse mégis szívének hajlandóságát, és annak ellenére magát senkihez ne kösse. A' szent oltárnál hamisan esküdni irtózzatok; mert azért az istennek kemény büntetését előbb-utóbb el nem kerülitek.

A' kik pedig tisztességes uton-módon, józan meggondolással és tiszta szívvél házassági életre léptek: azok tartoznak abban együttélni állhatatosan és jámborul mind halálig. A' házassági rend szent; azért abban szentül is illik élni. A' férj tartozik az ő feleségét szeretni, őt táplálni, ruházni, védelmezni, és némi fenytékben is tartani. A' feleség viszont köteles az ő férjét, mint urát bocsúlni, szeretni, neki segítségül lenni; az ő javait megtakargatni; és neki mindenben, a' mi jó, engedelmeskedni. Mindketten tartoznak egymás iránt tántoríthatatlan hűséggel viseltetni, jó és rossz napokban. Különösen három jó tanács legyen szívékre kötve minden házasoknak, ha egymással szép békességben élni óhajtanak; — melly tanácsok' követése iránt mindjárt összekeleásokkor tegyenek magok között erős fogadást. Azok pedig ebből ál-

lanak: 1.) hogy egymás előtt ne legyen semmi titkok, és egymásnak még hibáikat is vallják meg; 2.) hogy házi dolgaikat senkivel ne közöljék; és 3.) hogy soha egymásra meg ne haragudjanak, és még tréfából se bántsák egymást.

A' házassági életben származnak a' törvényes *magzatok*, mikor aztán a' férj atyává, a' feleség anyává lesz. Néha házassági életen kívül is születik gyermek, de az törvénytelen magzat; és, ha felnövekedik is, szerencsétlen sajnálandó gyermek, — kit atyja, anyja, szégyenel megvallani magáénak. Ti örüljétek, és megböcsüljétek azt a' szép szerencsét, hogy tisztességes atyáktól származtatok, és azoknak törvényes gyermekeik vagytok.

Szülek' kötelességei az ő gyermekeik iránt abban állanak, hogy őket gondosan neveljék; testök' és lelkök' épségére nagy vigyázással legyenek; a' mentő himlőt nekik beoltassák; őket bátrakká tegyék, és semmivel ne ijesztgessék; ha pedig nyavalyába esnek, minden haladék nélkül, és minden istenes uton módon orvoslásukat eszközölgék. Továbbá kötelességök, hogy őket iskolába járassák, (hatodik esztendejektől fogva tizenkettődikig); isteni félelemben neveljék; se igen kényeztetve, se fölötte keményen velök ne bánjanak; hanem a' vessző mellett ott legyen mindig az alma. Ha több is a' gyermek, mindeniket egyiránt szeressék; és velök egyirányos igazsággal bánjanak. Jó, ha nekik örökséget is szerezhetnek: de ha őket hasznos tanulságra, vagy mesterségre oktatják: jobb akármilyen örökségnél. Járjanak előttök jó példával. Mikor végre azoknak kiházásításuk' ideje eljő, akkor jó tanácsot adjanak ugyan nekik, de őrizkedjenek, hogy őket erővel hatalommal se ne tartóztassák valakitől, se ne verjék valakihez.

Gyermekek' kötelességeik, hogy szüléiknek engedelmesskedjenek, és őket tiszteljék; ne csak addig, míg házaiknál az atyai hatalom alatt vagynak: hanem utóbb is, mind halálig. Kell tisztelni a' szü-

léket még akkor is, ha hibások. Továbbá gyermeki kötelesség: őket vénségökben ápolgatni, velök türelemmel lenni; és magokat mindenben úgy viselni, hogy azoknak áldásukat érdemeljék fejükre, nem pedig átkaikat. Mert valamint a' jó gyermekeken a' szülék' áldása megfogamszik: úgy megfogamszik a' rossz gyermekeken a' szülék' fohászkodásuk és atkuk is. És a' melly fiú vagy leányzó az ő szüléit és nevelőit nem böcsüli, azt magát sem fogják böcsülni gyermekei, mikoron majd megvénhüszik.

Kedhelyen valamelly szegény öregot az ő lator menyé rendkívül megnyomorgatott. Mivel remegő kezei voltak, az asztalhoz őt nem ültette, és külön étette a' zugolyban. Neki a' száraz kenyér falatokat és hitvány csontokat kereste ki, és dobta eleibe. Egyszer a' szegény öreg el találta törni a' cserép-tányérját. Szörnyen felcsattant ezen a' menyé; és most egy fatányért vett neki, — csak igen ócskát. Mig ez történt, az ifju asszonynak tulajdon kis fija egy darab deszkát vagdácsolt a' szobában. „Mit csinálsz, Jóska?“ kérdé anyja. „Majd válut csinállok (ugymond a' gyermek), mellyből édes atyám és anyám is ehessenek, ha megvénülnek, — mint most a' hol az öreg atyám.“ A' szülék szemre fejre néztek, és a' visszafizetésnek ezen előre-szemlélése úgy megillette szívöket, hogy megkövették az öregot: és attól fogva minden szeretettel és tisztelettel bántak vele. *)

69. *Néhány magyar példabeszéd.*

A' tudomány eltiartja az embert. — Bocskorban keresni, csizmában költeni: esik böcsületedre. Czéger nélkül is elkél a' jó bor. Dorgálás és vesző, csak ne legyen késő, jót nevel a' gyermekből.

*) A' gazdák' kötelességeiket lásd a' XII-dik résznek IV-dik cikkelye alatt.

Ebül gyűjtött marhának ebül kell elveszni. Fekete földben terem a' jó buza. Gyakran kis szikrából nagy láng gerjed. Három dolog egészséges: fölőslég nem enni, munkától nem futni, és nem bujálkodni. Jó kezdésnek jó hagyás a' vége. Ki mint veti ágyát, úgy nyugoszik. Kiki a' maga szerencséjének kovása. Lassan járj, tovább érsz. A' mezőnek nagy szeme van, az erdőnek nagy füle van. Nem mind barátod, a' ki reád mosolyodik. Olcsó husnak hig a' leve. Pénz emberség, ruha tisztesség. Reggeli órának, 's a' piros hajnalnak arany vagyon szájában. Szolga sokat halljon, de keveset szóljon. Tudomány, bölcsesség, legjobb uti költés. Új szita függ szegen, az ó hever földön. Zsákban macskát ne árulj. Vasárnap font fonál, sokáig meg nem áll. Várt leány várt nyer. Vége jó, minden jó.

HARMADIK RÉSZ.

AZ ILLENDŐSÉGRŐL ÉS OKOS MAGA-ALKALMAZTATÁSRÓL.

I. *Az illendőség' rendszabályai (regulái).*

Emberekkel társalkodásunkban általános főregula im' ez: „Minden embert megböcsüljeteK, gorombasággal, és illetlenséggel senkit meg ne bántsatok.“ Azonban mivel ez a' regula igen sokféleK magában foglal, szükséges az embernek az illendő magaviseletnek különösebb reguláit is megtanulni, — hogy magát azokhoz alkalmazhassa. Megtanulhatja ezt a' gyermek legjobban olly emberek-től, kik a' szép maga-viseletben példával előtte járnak, ha t. i. azokra figyelmez. Így p. o. midőn Ferencz és Dávid az oskolából kijöttek, soha sem mentek haza csöndesen és illendően; hanem mindig hangos kiabálással rohantak ki az oskolából; kivált ha észrevették, hogy a' tanító nem nézi őket. Alig értek ki az utczára, azonnal egymást kergették, csoportokkal és kövekkel hajigálták. Ha cső esett, nem arra mentek, hol száraz volt; hanem a' pocsolyákon gázoltak keresztül, és sáros vízzel lelocsolták egymást. Ha kutyát, ludat, kácsát vagy más egyéb állatot találtak elő utjokban: azt magok előtt üzték, hajtották, ütötték, dobták; és gonosz indulatu gyönyörüséget találtak abban, hogy azon állatot ijesztgethették és zaklathatták. Midőn szintén egykor illy erkölcstelenül viselték volna

magokat az utcán: egy öreg ember jött eleikbe, és őket vásottságukért megpirongatta. „Szégyenljétek magatokat (ugymond); mert nem illik magokat illy vadul és illetlenül viselni gyermekeknek, kik iskolából jönnek, hol annyi sok jót hallottak. De a' gonosz gyermekek alig hallgattak az öreg embernek szavaira: hanem nevetve és tombolva elfutottak. Ezen gyermekeknek magok-viseletét tehát az az öreg tisztességes ember nagyon kedvetlenül vette. Mert valljon tetszhetett volna-e az akármelly más értelmes embernek is? A' mi tehát az értelmes embereknek tetszésök ellen vagyon, mind az illetlen.

Az illendőség' reguláit továbbá megtanulhatni a' jó könyvekből is; mint ime'! leg közelebb ezen ti iskolai kézi könyvetekből, csak figyelmezzetek a' következő beszédekre:

1. Mindenek előtt légyen a' ti szívetek hajlandó a' szeretetre, felebarátotok' böcsülésére, kimélésére; abból aztán az illendő cselekedetek önmagoktól fognak kifejlődni. Mert mit használna, ha még olly pallórozottak volnátok is külsőképpen, szívetek pedig belül durva volna, kemény és szeretetlen.

2. Vaktában senkit ne utánozzatok. A' rosszban éppen ne, habár főuri embert látnátok is cselekedni illetlenül, p. o. szitkozódni, — ti azt ne kövessétek. Ellenben az illendőség' szokásaiban se legyetek majmaik mindeneknek; és megválaszátok, mi nektek — közrendű és falusi gyermekeknek való. Mert ha az uri rend' szokásait akarjátok követni, köszöntéseikben, szólasaikban, tetteikben: nevetségesekké teszitek magatokat. Ne vágyjatok deák, német vagy más idegen szókat is keverni beszédeitekbe; vagy — ha ezt el nem kerülhetnétek, — tanuljátok azokat előbb helyesen kimondani és jól megérteni *); — hogy ki ne nevettesetek.

*) Erre szolgálhat e' kézi könyv' végén álló szótárcsка.

3. Tartsátok testeteket, ruhátokat és mindenteket csinosan és tisztán. A' viz nem drága, és szegénynek gazdagnak szabad. Szépen megfér pedig a' tisztaság a' szegénységgel is: és senki ne mentse magát azzal, hogy ő szegény és nem tarthatja magát és házat tisztán. Mert lám találhatni olly munkásokra, kik mocskos dolgokkal bajlódnak, és mégis meg tudják óvni magukat az elpiszkolódástól, vagy pedig abból ki mosdani minél előbb igyekeznek. Ellenben sok tehetősök vagynak, kik nem kénytelenek mocskos dolgokat folytatni, mégis rongyosan, szennyesen járnak. Csak az akarásen válik el itt is minden. És csak előbb belől a' szív legyen tiszta: akkor fogjuk követni a' tisztaságot külsőképpen is önkényt mi magunktól. A' tisztaságot pedig egyiránt kell gyakorolni ruházatban, lakhelyünkben és minden tetteinkben; úgy otthon, mint háson kívül. Mert ha valaki otthon mocskos, mikor pedig kimen a' háztól, úgy felöltözik, hogy majdnem elrepül: az nem helyesen cselekszik, és a' közmondás szerint: uti cifra, házi ronda.

Andrásnak szegény, de igen böcsületes és okos szülei voltak. Egy szűk szobácskában laktak, de az mégis mindenkor tiszta és rendbe-szedett volt: mert Andrásnak anyja nem szenvedhette, ha a' bútorok és holmik a' szobában rendetlenül elhányva voltak, és imitt-amott heverték. Reggelenként legelső dolga az volt, hogy az egész kis lakot kitisztogatta, az ágyokat megvetette, és a' szobát kiszellőztette. Hogy lehetett volna András rendetlen gyermekké, holott az anyja olly jó példát mutatott neki! De lehetett is rajta világosan észrevenni, melly jó legyen, ha a' gyermekek idején a' rendhez és tisztasághoz szoknak. P. o. Andrást többé soha sem lehetett volna reá bírni, hogy borsas, pólyhős fejjel, vagy mocskos kézzel menjen oskolába, — mint némelly rendetlen gyermekek. Lehetetlen lett volna neki csizmált egészen tisztá-

lanul hagyni, vagy téntával bemocskolt kezeit ruhájába törülni, — mint sok tisztátalan gyermekek cselekednek. Soha sem lehetett őt másképp' mint kifésült hajjal és csinosan megmosdva az iskolába menni látni: ruházatja soha sem volt rongyos, — bár foltos is, de rongyos nem. Oskolai könyveiben mocskokat vagy számár-füleket (behajtásokat) nem lehetett találni. *) Kalapját soha sem dobta az asztal alá. A' téntával mindig vigyázva bánt, és soha sem volt valami zsebkendő nélkül. A' tiszta és rendes András tehát szüleinek és tanítójának öröme volt.

4. Tested' állása légyen egyenes, nem feszelgő. Köszönj barátságosan az időhöz képest: jó napot vagy jó reggelt. Ha viszont más köszönt neked, fogadd el nyájassággal. Ha valakivel öszvetalálkozol, vagy valakihez mensz: a' köszöntésen és kalap-levevésen kívül még fejhajtást is illik tenni, — annál mélyebbet pedig, mennél főlebb való ember eleibe járulsz. Másokkal beszélvén, egy lábon állani, falhoz támaszkodni, hadarászni vagy valakinek ruháját fogdozni: nem illik. — Hozzád hasonló ranguakkal találkozván vagy tőlök bucsuzván: a' köszöntésen kívül kezet is szokás fogni. De jól megjegyezd: mindenkor a' jobb kezedet nyujtsd kéz fogásra, nem pedig a' balogot.

5. A' czimek* (vagy titulusok) adását a' mi illeti: nálad idősebbet vagy főlebbvaló rangut, vagy isméretlent *te*-nek ne mondj, se kicsinyítő kereszt néven **) ne szólíts: hanem megböcsülj. De *ő*-vel, *ű*-vel se titulálj senkit; hanem így szólj: Kend vagy Kegyelmed; Maga; az Úr; az Ifju Úr; az Úrfi; Nagy Uram, ***) az Asszony;

*) Intse a' tanító a' gyermekeket, hogy könyveiket papirossal be borítsák: és oktassa is őket, hogy azt helyesen mi módjával kell tenniök.

**) Lásd a' II-dik résznek 34-dik számát.

***) Lásd a' XIII-d. résznek 3-d. száma alatt a' jegyzést.

az Asszonyosság, az Ifju Asszony; a' Leányasszony, a' Kisasszony; — vagy, ha főlebbvaló ranguval beszélsz, annak rangját mindenkor hozzá tevén, p. o. Nemzetes, Tekintetes, Nagyságos, Méltóságos, Exczellenciás, Főméltóságú, — Tisztelendő, Főtisztelendő 's a' t. Hogy pedig mint esméretlen, a' titulusát mindenkinek illően megadhasd: tehát minnekelőtte vele szóba ereszkednél, jól kitudakozd másoktól, hogyan kelljen azt a' személyt tisztelned. Mert igaz beszéd az, hogy a' ki másokat böcsül, önmagát böcsüli; és megfordítva; a' ki másokat nem böcsül, azzal csak önmagát böcszteleníti.

6. Valakinek házához menvén, menj be oda bátran és egyenesen; előbb az ajtón kívül nem hallgatózván. Kopogtass, és a' jeladára nyiss ajtót. Ha kopogtatásodra nem hallasz illy feleletet: „szabad, vagy tessék!” tehát az ajtót be ne nyisd. Belépván a' szobába, az ajtót hátrálva tedd be. Ha pedig ottben senkit nem találnál, azonnal lépj vissza, és jőj ki onnét. Ugyan ezt cselekedd, midőn valaki az ő pénzét vagy más holmijét az asztalon hagyta. Akkor te az asztalhoz közel ne járulj, se magad egyedül a' szobában ne maradj. Az ajtókat csöndesen tedd és ne vágd be. Bemenés előtt sáros vagy havas lábbelidet letisztítsd.

7. Midőn mások tüsszentenek, kívánd nekik, hogy válják egészségökre. Mikör pedig te tüsszentesz, vagy örrodat fujod, vagy pöksz és csuklasz: olyankor fordulj el oldalvást egy kevéssé, tartsd kezedet szájad eleibe, örrod' csunyaságát röjtsd el, és ne nézegesd. Nyáloedat is egyenesen alá pökld, (kezedet szád eleibe tartva), és el sikáld lábaiddal. Egyébiránt ne szoktasd magadat örrodnak vájkálásához, gyakori keheléshez, és más illy rut szokásokhoz.

8. Szemérmesen nézz szemközt az emberrel, a' ki beszél veled, és a' földre ne süsd szemeidet. Ha csak nem hívnak, a' szobában előre ne járulj. Mig nem kínálnak a' leüléssel, le ne ülj; de ha kínálnak, ak-

kor helyet foghatsz. Ülő helyedben székedet ne hánytorgasd, lábaidat keresztbe ne rakd; asztalhoz ne könyökölj: hanem ülj meg vesztég. Mihelyt dolgodat végezted, vagy utánad valaki más jő be; bucsuzzál el. Ha szék volt alád elő téve, tedd el azt a' helyére, és sehol sokáig maradazó ne légy, se magadat meg ne unasd.

9. Illetlen dolgok: lármásan vagy ok nélkül nevetni, befogódtnan szájjal ásítózni, nyujtózni, nagyokat pökní, alattomban suttogni, valakire ujjoddal mutatni. Általában a' gyakori pökdözés nemcsak igen utálatos, hanem az egészségre nézve ártalmas szokás is némelly gyermekeknél: melytől tehát magokat el kell szoktatniok.

10. Beszédedben értelmesen szólj, minden rut kifejezéseket el távoztass; ha pedig valamelly disztelen szót kellene mondanod, bocsásd eleibe e' szokat: „böcsülettel szolván, — engedelmet kérek, — tisztességgel légyen mondva.“ Ne kérkedjél; magadat ne fitogtasd, durva tréfákra ne szokjál; se valamelly hitvány szó-járásokra beszéded közben, — millyenek p. o. izé, persze, minek is hívják 's t. eff. Senkit ne rágalmazz, hanem ments minden embert; a' ki pedig nem menthető, a' mellett halgass. Ellenmondó ne légy. Költött híreket ne terjeszsz. Más beszédét bele-szólással félbe ne szakaszd, A' mit mások titkon egymással beszéltek, ne tudakozd. Valakinek írásait, leveleit vizsgálni az asztalon; vagy azt nézni, a' mi el van zárva: nagy szemtelenség.

11. Az öregeket és előjárókat megböcsöld. Előttök felkelj. Ha feléd jönnek, vagy házatokhoz: menj ki eleibek, nyiss nekik ajtót; és mikor elmennek, kísérd ki őket a' háztól egészen. Nevök' és születésök' napján, vagy más jeles alkalmatossággal grátulálj nekik, azaz: köszöntsd meg őket. Mikor pedig mással mensz együtt, a' náladnál előkelőbb embert mindig jobb kezéd felül hagyd menni. Így kell cselekedni a' kocsin ülésben is. Ha

hárman vagy többen is mennétek együtt: középben menni azt hagyjátok, a' ki közöttetek legfőbb ember. De az öregeknek való cselekedeteket ne majmold. Az egyszeri gyermek majmolni akárván atyját a' börtönválkozásban, elővette az eszközöket arczát beszappanozta, és vérig öszvemetélte.

12. Senkinek szekere' farkára vagy hintójának bakjára fel ne kapaszkodjál. Násznép után ne kurjongass, lánczot ne rázz; annál inkább hamuval töltött fazekat kocsijokhoz csapni ne merészelj.

13. Meg ne állj nézni az olyan helyen, a' hol emberek pörölnek, háborognak, egymást mocskolják vagy verekesznek.

14. Ha idegenekkel találkozol, kik megszólítanak, merre az ut ide vagy oda: őket meg ne csald, és rossz utra ne igazítsd. Ez nagy megszorítása a' szegény utasnak, ki idegen földön jár. Ha látod, hogy az eb valakit megtámad, ne vesztélgel hozzá, ne halgass, annál inkább az ebet ne huszítsd; hanem hívd nevével fogva és hurogasd el az ugatástól. Így cselekedjél, ha koldust vagy zsidót támadna is meg kutyátok. Ez válik böcsületre.

15. Ha kölcsön kértél valamit, annak viseld gondját; ha többé nem kell, állítsd vissza és köszönd meg. De a' gyakori kölcsön kéregetésre nem kell szokni.

16. Ha valamelly kertbe vezettétel, ne nyulj ottan semmihez, és ne bánts se virágot se gyümölcsöt, a' birtokosnak megengedése nélkül.

17. Templomban kiváltképpen meg felelj az illendőségnek. Ottan ne zörögj, ne csacsogj, annál inkább ne neved. Ne tekintgess ide 's tova az emberekre. hogy kinek millyen ruhája van: hanem csendesen helyedre menvén, maradj vesztég mind végig; buzgón imádkozzál, énekelj, és a' lelkiatyának szavaira 's tetteire figyelmezzél. Ha álom talál-na megkerülni, azt legjobban el üzheted szemeid-

ről az által, ha ülő helyedből fölkelsz és állasz; másokat pedig fölkeltesz. Midőn csméretlen helyen mennél templomba, hol a' szokást nem tudod: vigyázz az odavalókra, és kiváltképpen az öregekre; — a' miképpen azok tesznek, te is a' szerint cselekedjél. Különösen nevetéstől, csufolódástól és más pajkosságoktól megóvd magadat az idegen szentegyházban, hogy senkit meg ne botránkoztass.

18. Az evés közben ezeket a' regulákat illik megtartani. Minden eledelhez hozzá kell szokni, ha különben nem ellenkezik a' természettel. Tisztán kell enni. Nem illik csemcsegni, az ételt hörpölni vagy forrón szájadba venni, és ismét kivetni. Az asztali ruhát be ne moeszkold. A' kenyeret illendően mesd, a' bélét ne vájd, és öszve ne morzsold; ne is harapd. Tányérodát ne kotord. A' kenyérhéjat el ne hányd. Sőt ujjoddal ne végy, hanem késhegygyel; és csak annyit végy, a' mennyire szükség van. Köhögés' vagy tüsszenés' alkalmával fordulj félre, és földd el képedet akár kendővel akár kezeddal. Tele szájjal ne igyál. Husételes tálban ne vájkálj, és ne keresgélj sokáig. Nagyon sokat ne végy tényérodra; a' mi pedig már a' tányérodon vagyon, azt többé a' tálba vissza ne tedd. Vigyázz, hogy poharat fel ne dönts, vagy valakinek ruháját étellel öszve ne moeszkold. Ebéd fölött, undorító tárgyokról ne beszélj. Ételt ne fitymálj! Az ebédkezés' vége előtt el ne menj az asztaltól. Imádkozás közben komolyságot mutass. Zsebbe semmit el ne dugj. Asztalhoz leüléskor kívánj a' náladnál főlebbvalóknak jó étvágyot (appetitust).

19. Öltözetedben arra vigyázz, hogy sorsodhoz illő ruhát viselj; semmi tarka-barkát vagy igen különöst magadra ne végy, hogy mások bámuljanak. Módizásban ne légy te első soha is.

20. Gyermektársaiddal való társalkodásban attól őrizkedjél, hogy senkit ne csufolj; senkivel ne háborgodjál, ne taszigálódjál. Az utcán másokkal

összefogódzva ne menj, és másnak vállaira kezeldet ne rakd. Tréfából senkinek fülébe ne rikíts, senki' szeméit háta mögül be ne fogd; — mert mind ez, az egészségre nézve veszedelmes. Fejbe-verni is valakit azért veszedelmes, mert az olly verés a' gyermeknek agyvelejét megrázza és őt kábává teszi. Hátba ütni valakit azért nem tanácsos, mivel a' hátton olly eret találhat, melly a' nyelvre szolgál, és némává vagy hebegővé lehet az ember örökre. A' csiklandozás sem okos tréfa. Ti egymást erősen vagy sokáig soha ne csiklandozzátok; mert abban az ember meg is halhat. Végre a' fejtetőre-állás és bukfenéz-hányás sem okos játék.

Mind ezeket pedig ne mondja senki, hogy szegény gyermeknek lehetetlen megtartani. Csak akará és hozzá való kedvünk legyen, mindjárt lehet. Sőt szükséges is, hogy a' szegény magát kedveltetni tudja a' gazdagabbak előtt.

II. Az arany übécze.

- A. A' mit nem kívánsz magadnak,
Te se tedd embertársodnak.
- B. Bánj a' házi cselédekkel
Mindig úgy, mint emberekkel.
Testvéridet szívből szeresd,
A' szép egyességet keresd.
Kivált vigyázz kisdedekre
'S ne tanítsd őket vétkekre.
- Cs. Csúfságot vénemből ne tégy,
Hogy azért büntetést ne végy.
Gyermek! te is vársz vénséget:
Adj hát vénnek tisztességet.
- D. Dolgozzál 's tanulj serényen;
Jó kedvvel, nem tunyán, kényon.
Ha tanulást nem örövendesz,
Meg bánod, ha vén leendesz.
Legjobb örökséget vettél,
Ha okosan neveltettél.

- E. Elvett jókat ne fitymáljad,
De azokat megháláljad.
Ha nem mondasz köszönetet,
Nyersz goromba nevezetet.
- F. Fogadást csak okosan tégy,
De aztán szódnak ura légy.
Esküvést ritkán végy szádba,
Soha ne esküdj' hiába.
Ha esküdni mersz hamisan,
Megvert Isten bizonyosan.
- G. Gondot másokról is viselj,
És ne csak magadra ügyelj.
A' szegényt is kell szeretned,
'S nagy véték volna megvetned.
Ha hát birsch földi javakkal,
Jól tégy a' megszorultakkal.
Másnak tett szolgálatodért
Ne kérj mindenkor tőle bért.
- H. Ha nemes a' fámiliád,
Még az becsét nem ruház rád;
Tehát azzal ne hánykódjál,
Parasztra ne csufolódjál.
Szeme előtt az Istennek
Paraszt és nemes ninesenek.
Kinél az ész 's erkölcs nemes,
E' címre csak az érdemes.
- I. Ifju! kiméld értékedet,
Mert bú éri ősz fejedet.
Ifju! ha tobzódol 's főcsélsz,
Vénségre koldulással élsz.
A' sok eszem-izom végre
Juttat keserves inségre.
- K. Kövess mindig igazságot,
Gyűlöljed a' hazugságot,
Ha csak egyszer hazudni mersz,
Hitelt többé nem könnyen nyersz.
- L. Légy gyors munkás és hiv szolgál,
Az ilyennek jól van dolga.
Ne add röstségnek testedet,

- És sok alvásnak szemedet,
 Minden gonoszság' kezdete,
 A' henyélés' szeretete.
- M. Megbántódon ne állj boszut,
 Békességre ez legjobb út.
 Kész légy jusodból engedni,
 Mintsem mással porleledni.
 Csekélységen fönt ne akadj,
 Ektelen szókra se fakadj.
 A' rossz ember' vétékét megvesd,
 De magát, mint embert, szeresd.
- N. Ne csüggedj meg inségedben,
 Tedd tisztéd', 's bizz Istenedben.
 Erős lélek legyen benned;
 Nem kell mindent szívre vened.
 Minden csekélységért ne sirj,
 'S nagy búdban is magaddal bírij.
- O. Óh! félj az első vétéktől:
 Akármelly rejtekhelyben légy,
 Lát az Isten, — rosszat ne tegy.
 Szép korona és ékeség
 A' tisztán tartott szüzesség.
 Hogy meg ne fosztassál ettől,
 Irtozz a' buja élettől.
- R. Pallérozott erkölcsű légy,
 Goromba szokást fel ne végy.
 Korán tanulj emberséget,
 Így találhatsz kedveséget.
 Figyelj a' szép szokásokra,
 'S tanulj szert tenni azokra.
- R. Rossz szót ha hallasz másoktól,
 El ne tanuld azt azoktól,
 Irtozz trágár 's ocsmány szóktól,
 Mint keresztyént gyalázóktól.
 Ne légy soha szitkozódó,
 Sem esküvő káromkodó.
- Sz. Szüléd leghivebb barátod,
 Javadra van, — tudod, látod.
 Légy hát neki szófogadó,
 'S minden tisztességet adó.

- Közöld övele dolgodat,
Ne rejsd előle titkodat.
- T. Tilalmas örömet kerülj,
Szabadosban el ne merülj.
A' mi könnyen megsért és bánt,
Ahhoz ne nyulj játék gyanánt.
Játékod ártatlan légyen,
Hogy az neked kárt ne tégyen.
- U. Utálj lopni, senkit ne csalj,
És talált jószágot kivallj.
Egy pénzt is lopnod szörnyű bűn;
'S lelked' sérelme meg nem szűn',
Mignem mindent visszaadtál,
A' mit mástól elragadtál.
- V. Valamint mérges kigyókat,
Kerülj minden csábítókat.
Ne barátkozz gonoszokkal,
Te is megromlasz azokkal.
Ne higj könnyen csacsogónak,
És a' mást rágalmazónak;
Álnokság lakik szívében, —
'S te ne részesülj bűnében.
- Z. Zabolázd indulatodat;
De legkivált haragodat.
Ne légy nyughatatlankodó,
Se házsártos 's árulkodó.
- J. Jól elrendeld mindenedet,
Folytasd vidáman tisztedet.
A' mit véghez kell vinned ma,
Ne halaszd el azt holnapra.
Hogyha kerülsz dologtételt.
Nem érdemled meg az ételt.

III. Néhány köszöntések versekben.

1. Újvesztendő napján a' szülékhez.

Ez új év' felvirradtával
Tisztelettel és hálával

Lépek most előtökbe,
 Édes jó szüléim! a' kik
 Hiven, dajkáltak mindedig
 És bezártak szívökbe.
 Tartson Isten, egészségben,
 Velem megelégedésben:
 Tiszta szívből kívánom.
 Érjete sok újesztendőt,
 Mind-mind szebben derülendőt;
 Magam' nektek ajánlom.

2. Névnepkor szülékhez.

Édes atyámnak, ma így kívánnak:
 „Éljen sokáig, vénség' koráig!“
 En is kívánom, éljen! 's óhajtom.
 Ezt énekelem, mivel tisztelem.
 Éljen épségben, friss egészségben,
 Nekem is jóra, boldogságra.

3. Névnepkor a' tanítóhoz.

Jó tanítónk! hogy nevének ma tegyünk tiszteletet,
 És feltetszett innepének illő emlékezetet:
 Kívánjuk, hogy sok időig e' napot számlálhassa,
 Sok szép boldog esztendőig név-innepét tarthassa.
 Ezt tőlünk megérdemlette tapasztalt szívessége;
 Jutalma légyen nagy értte, 's tanítványi' hűsége.

4. Névnepkor valamely jó atyafihoz.

Bátyám uram! a' mit kívánok,
 Nincsen sok és cifra versben:
 De tudom, hogy nagy jószágának
 Kedve telik az illyesben.
 Hallja tehát e' rövid szókat,
 Mellyek igaz szívből jönnek,
 Bánat nélkül éljen sok jókat, —
 Javát a' boldog időnek.

5. *Más jóakarónak névnapján.*

Kívánom neve' napjára; illendő tisztelettel;
Hogy az Ég egész házára hintsen áldást bőséggel.
Aldja; hogy minden életében legyen; minek örüljön;
'S neki e' nap szerencsében még sok izben feltünjön.
Engem; kit eddig kedvellett; szívéből. ki ne vessen;
Hanem más hivei mellett ezután is szeressen.

IV. Oskolai próbatétel-; vagyis exámenkori
beszéd.

1. *A' próbatétel előtt.*

Minden Renden lévő tisztelt Gyülekezet!

Félenk szívvvel köszöntlek titeket; oskolai társaim; nevében; és méltán is. Mert óh! mi érezzük; melly innepies és fontos nap ez reánk nézve. Mi ugyan ezen, a' ti jelenlétetekben; eddig szerzett tanulságunkat próbára tesszük; és megbizonyítjuk: hogy a' legközelebbi próbatételünk óta a' mi vetélkedő buzgóságunkkal fel nem hagytunk; sem a' magunk pallérozásában hátra nem maradtunk; hanem inkább gyors lépésekkel előbbre haladni igyekeztünk. De melly bizonytalan im' e' magunkról való meggyőződésünk; ha ti; jóságtokkal és engedelmetekkel azonban nem gyámolítatok. Valamennyen érezzük mi azt; melly csekély még most is a' mi tudományunk; melly szűkhatáru a' mi belátásunk; és melly gyöngye a' mi elménk' ereje. Tapasztalni fogjátok minden feleleteinkből; melly tökéletlenek vagyunk még; és melly szükséges legyen; bennünket megbíráztatásunkban kiméleni. Legyetek részünkre hajlók. Engedjete gyöngeségünknek. Hagyjátok tapasztalunk békétűrésteket; és kegyességeket. A' remény; hogy e' kérélmünket teljesítenditek; mégis bátorít; azért nyugodt elmével kezdünk próbamunkánkhoz. Halgassatok meg kegyességgel; és inkább keveset várjatok tőlünk; mint sokat.

2. A' próbatétel után.

Minden Renden lévő tisztelt Gyülekezet!

Ismét lefolyt egy oskolai esztendőnk, a' jelen-
való próbatételünk' végződésével! Letesszük erőt-
len vállainkról oskolai terhünket egy kevés időre.
Elhagyjuk e' szent falakat, melyek között gyöngé-
elménk miveltetett. De minekelőtte megválnánk,
int a' kötelesség; intenek ama' sok szép oktatások,
mellyeket itt vettünk, — mint megannyi böcsös jó-
tételmények: hogy azokért hálaadatos köszönetet
mondjunk. Valamint nektek is, tisztelt Hallgató-
ink, — kiknek jelenlétökben gyöngé elméink' zsen-
gét a' Haza' oltárára letettük, — hálaadással tarto-
zunk. Ti lesztek látó és halló tanúi előmentségünk-
nek. Béketürestek ösztönül szolgál további szorgal-
munknak. Megelégedéstek pedig fáradságunknak
kész jutalma. Ezer szíves hála tehát nektek, drága
Elöljárók! Aldjanak meg titeket az Egek, hozzánk
való leereszkedéstekért, gazdagon. Éljetek sokáig,
boldogul. Kivánjuk és óhajtjuk mindnyájan.

NEGYEDIK RÉSZ.

TANULSÁGOS ÉS MULATTATÓ VERSEK.

1. *Tanuló társat hívó mondalék* *).

Mi az oskolából jövünk, mint követek.
Köszönteti mester urunk kegyelmetek';
'S kéreti fel közénk mind azon gyermeket,
Melly e' házból nála deáknak jegyzetett.

Már szép seregünk ül, férfi 's leánypadon;
De oskolánkban még sok üres hely vagyon,
Mellyért jó mesterünk szomorkodik nagyon;
Kegyelmetek neki 'hát deákot adjon.

E' házhoz küldetve elsőben most vagyunk;
Jövünk többször is, ha deákot nem kapunk;
Sőt előre mondjuk, addig nem nyughatunk,
Mig minden gyermeket közénk fel nem hajtunk.

'S illyen mondásunk volt hát kegyelmetekhez;
Most már kegyelmetek adjon választ ehhez,
Hogy hirül vihe ssük ezt jó mesterünkhez; —
Vagy adassék deák mindjárt seregünkhez.

*) Balás- és Gergelyjáráshoz való verseket találhatni az 1835-dik esztendőre szóló *Hazai Vándor* című nagy kalendáriumban, az 55dik lapon; — pünkössti királyság-járáshoz valókat pedig a' *Regélő* című folyóírásnak 1834-diki évfolyamatjában.

2. *Tanuló gyermekek' dala.*

Nossza! örömmel menjünk fel az iskolába.
 Lám azon van mesterünk, ne járjunk hiába.
 A' mit tanít, nem nehéz a' fejünkbe venni,
 És mind inkább könnyebb lesz; — csak nem kell
 röstelni.

Ha felnövünk, jól járunk; mindenek szeretnek,
 Mert tanultuk, használnunk mint kell embereknek.
 Ki másnak használ sokban, annak is használ más.
 Röstség légyen átokban, a' munkára áldás!

Jót mindünk Istentől vár; ő áldja elménkben
 A' tanítást, mellyet már veszünk bő mértékben.
 Isten áldja, mind a' mi jót tanulunk, hallunk;
 És ne hagyja lankadni soha mi szorgalmunk'.

Mindnyájan.

És ne hagyja lankadni soha mi szorgalmunk'.

3. *A' méh és a' galamb. (Mese.)*

Egy méh, midőn mézhez virágot keresett,
 Röptében véletlen egy patakba esett.
 Egy galamb az ágról reá lát kiujára,
 'S egy falevelet dob a' vízbe számára.
 A' méh felmász arra; 's illy segítségével
 A' partra vergődik ritka szerencsével.
 Ugyan ezen galamb egy kis idő múlva
 Azon fán mulatott vigan turbikolva.
 Egy vadász már neki-szegezte puskáját;
 Jó a' méh, megcsípi a' leső' arczáját:
 Ez arczájához kap, félre sül fegyvere,
 A' galamb elrepül. — A' jótét jót nyere.

A' nyomorultakat veszni ne hagyjátok;
 A' mással közlött jó vissza-száll reátok.
 Ma te vagy a' szegény' gyámola 's bástyája;
 Holnap, (ugy fordulhat,) te szorulsz reája.

4. *Iluska' keservei.*

Sir Iluska a' szobában, sir keservesen,
Köny-csöpp ragyog szemeiben, tisztán fényesen.
Es csak eped és csak sóhajt,
Halni kíván, halni óhajt.

Mint midőn az esti szellő hárszlomb közt lappang,
'S mint kong a' halált hirdető tompa érczharang;
Mint fülmile az éjjelben:
Ugy nyög, zokog a' kebelben,

Mély búbanat emésztheti Iluska' szívét?
Tún kesergi hunyt szüléit, vagy elhalt hívét;
Mért nyög, zokog a' kebelben, —
Mint fülmile az éjjelben?

Sem szüléit nem kesergi, sem elhalt hívét;
Más ok dulja, más emészti Iluska' szívét; —
Hát mért busul, hát mért eped
Ugy, hogy keble majd megreped?

Haj! azért bus a' kétséges, a' szegény leány;
Azért vágyik sóhajtozva a' halál után:
Mert nagy-nénje beteg lévén, —
Tánczba nem mehet az idén!

5. *A vakmerő majom.*

Egy mókus pajkos kedvében egy cserfának tetejében.
Most lábain ágaskodva, majd körmével kapaszkodva,
Ezerképpen játszadozott, fel és alá ugrándozott.
Egy majom, (melynél a' tréfa mindig kész,) felnéz
a fára

Egy kis ideig esöndesen. Látja, melly' mesterségesen
Tud a' mókus furcsálkodni. Utóbb el kezd andalodni.
Egyszer hirtelen a' fára felmász, mókusnak módjára.
Most lábhegyeire állott; majd felszökött 's alászállott,

'S ugrált sokképp' szeleskedve. De nem soká tartott
kedve;
Mert elmerült játékába, — leesett, 's kitört a' lába.
Minden majom, jajgatását hallván, megnéze pajtását,
'S a' fájdalom, melly szakgatta, nekik ezen intést adta:
„A' ki más' esztelenségét majmozza, így éri végét!”

6. *A' felfogadás' veszedelme.*

Fonó-házban van sok leány, legények is körül,
A' terhelt rokka még pörög, a' társaság örül.
„Éj van! fogadni ki merész,
Hogy temetőre menni kész?”

Hallgat leány, hallgat legény, — ha még olly bátor is;
Borxad mindannyi 's holt fejér. De felkaczag Maris:
„Hát mind olly félénk a' legény?
Gyávák! megszégyenítlek én!”

És egy nyársat, — hosszút, hegyest, kezébe felragad;
„Anyám' sirjához ezt jelül!” 'S böszülve elszalad.
Maris, Maris! veszély követ;
Késő az éj, — Isten veled!

Temetőt ér. Sirok közé remegve támolyog.
Hah! hah! a' torony-óra már tizenkettőt konog.
Ez a' félelmes-éj' szaka,
Mellyben soknak szegül nyaka.

Szepegve kel. szepegve száll; néz hátra, néz elő;
Es közeledni lát szeme árémeket felé.
El-el borxad szegény Maris,
'S fogadását már bánja is.

Eszén kívül a' lelt siron most nyársát tűzi le;
'S a' mint hajolt, a' mint terült, kötényt is vele.
Sietve kel, de el nem vált,
Lerogy, 's ott hal szörnyű halált!

7. *Az esztendő' részei.*

Az élet bölcsen példáztatik
Az esztendő' négy szakaszán :
Aratáskor az osztozhatnak,
Ki jól vet élte' tavaszán.

A' nyár' érlel szép gabonákat,
Az őszi gyümölcsével kínál.
Tél talál töltött kamarákat,
'S nyugszik szerzett javainál.

El ne hervadjon hát hiában,
Életem' szép kikelete ;
Jól készülök az iskolában,
Mellybe bölcsesség vezet.

Igy nyaram majd bő aratásnak
Örül, 's jutalmamat nyerem,
'S öszöm mind magamnak mind másnak
Sok szép 's jó gyümölcsöt terem.

Igy a' vénségtől sem kell félni ;
A' szép ész meg nem vénhedik.
Télen is vigan tud az élni,
Ki e' kincsessel bővelkedik.

8. *A' gyermek és a' diófa.*

Egy gyermek, ki diót enni
Fölötte vágyott 's szeretett :
Fára szert akarván tenni,
Kertjében diót ültetett.
Az atyja mosolyog rája,
'S így szól nyájasan hozzája :
„Dió-fát akarsz nevelni ?
Fijam, e' célra későn jutsz,
Ha türni 's várakozni tudsz,
Csak úgy fog majd kedved telni.“

„Mert csak esztendők' multával
 Elhatsz ezen fa' hasznával.“ —
 Pista, ki ezt nem gondolta.
 Előbb, elkedvetlenedett;
 De a' dolgot megfontolta,
 'S utóbb ekképp' elmélkedett:
 „Röstellé hosszas várás nem tesz,
 Nem bánom meg a' szorgalmat;
 Bár mint vén nyerjek jutalmat, —
 Akkor ez még édesebb lesz.“

9. *A középszerű sors' dicsérete.*

Sem dus, sem semmit bíró;
 Sem csak játészó, sem siró;
 Sem kicsiny, sem igen nagy;
 Idvezlégy, ha ilyen vagy!

Soknak vágyon mindene,
 'S nincs lelke, nincs Istene;
 Sok, ki meggazdagodik,
 Ocsmányul bujálkodik.

A' szegény sors is nehéz,
 Mász vagy irigykedve néz:
 A' magas helyű szédül,
 'S gyakran polczostul ledül.

Én a' közép szert látom
 Legjobb sorsnak, barátom!
 'S a' ki e' czélt eléri,
 Ennekem azt dicséri.

Ha a' sors olly kegyes lesz.
 Hogy ekképp' kedvébe vesz,
 'S ha olly részt nyerek tőle,
 Hogy oszthatok belőle:

Oh! melly kedvemet lelem;
 Melly örömet szentelem
 Minden napját éltemnek,
 Hazámnak 's Istenemnek!

10. *Serkentés a' munkásságra.*

Melly hamar a' nyárnak kedvelt órái lejárnak;
 Hullnak el a' levelek, fújnak az őszi szelek:
 Ugy bizony eltelnék szaporán, ha tavaszra kikelnek,
 Ifjak' szép idejök, 's őszi azonba' fejjök.
 Izzadozásokban ha 'ki nem gyűjt nyári napokban,
 Majd ha telére kerül, élete jajba merül.
 A' ki pedig nyárban keres a' zöld színű határban,
 Élete téli fagyon szép nyugalomba' vagyon,
 Ifju! sörénykedjél és gyorsak után törekedjél;
 Nyári napon 's tavaszon gyűl kamarádha haason.
 Ifju! ne légy fősvény te magadhoz; előtted az ósvény;
 Tisztességet aratsz, miglen ez utha' maradsz.
 Imhol van részed, röstek kenyerét ha nem észed,
 Mupka van itt, de kies. — Két kezem! arra aicsz,

11. *A' rózsababó,*

Hogy rózsá tehet kárt,
 Még sem is gondoltam;
 Hamar szakasztottam,
 'S tövise szurt mindjárt.
 „Jaj (mondék szivemnek),
 Gyönyörűség' rózsái,
 'S aggodalmak' szálkái
 Egy helyen teremnek.“
 Még a' széptől is félj.
 Szeresd, de hogy ne vétsen,
 Mélyen ne sebesítsen:
 Vele vigyázva élj.

12. *Játéki dal, a' régi időkből.*

- (A' révészek, és a' parthoz megérkezett seregek
beszélgetnek.)

Sereg: Jöjtek által, jó révészek!

Révészek: Ki népei vagytok?

S. Lengyel László jó királyé.

R. Nekünk az is ellenségünk.

S. Miért való ellenségtek?

R. Hidunk' lábát eltörette,
'S meg sem csináltatta.

S. Holnap délre visszajövünk,
Fenyő-fából megfaragjuk,
Meg is aranyozzuk.

Acsok vagyunk, ácsodozunk.

R. A' kapunak vámja is van!

S. Micsoda vámja?

R. Egy hordó bor, egy arany alma, egy szép leány.

S. A' hordó bor most virágzik,
Az arany alma most bimbózik,
A' szép leányt megadhatjuk
Ha elkaphatjátok.

(Mindon játszó gyermek együtt :)

„Bujj, bujj, zöld ág,

Zöld levelestül.

Nyitva vagyon arany kapu,

Csak bujj által rajta.“

13. *A' szegény és a' szerencse.*

Egy szegény, keresvén kenyerét kapával,
'S nem elégedvén meg alacsony sorsával,
A' szerencsét kincsért szüntelen unszolta,
'S közelebb elérte célját, mint gondolta.
Mert egyszer izzadva forgódván tisztében,
Két nagy arany rudat kapált fel kertjében.
De azt, a' mi szívét annyira igézte,
Az aranyt (a' vaksi!) sárga réznek nézte,

'S egy csalfa kalmárnak eladta csuf áron.
Kincs-kérése pedig tartott télen-nyáron.
„Bohó! (a' szerencse végre így felele),
Minek neked arany, — ha csak így bánsz vele?
Ki volna boldogabb, mint te, lelt kincseddel,
Ha ugy éltél volna, mint kellett, eszeddel?“

Bús aggodalommal vágyysz szerencsés lenni,
Panaszlod, hogy nem tudsz semmire is menni;
Ne panaszolkodjál; — csak legyen okosság,
Előbb-utóbb kedvez az alkalmatosság.
Észt kérj, hogy hasznodra tudd azt fordítani;
Ész nélkül sorsunkat nincs mód jobbítani.

14. *A' fejér szín.*

Némellyek csupán a' kéekkel
Tartnak, mint valódi ékkel,
Mások ismét a' pirosnak,
Mindent feledve, hódolnak:
Én a' fejért tartom szépnek;
Sőt legszebbnek, 's minden éknek
Garmadáját benne nézem;
Azért a' fejért dicsérem.
A' szent békesség' zászlója
Magát fejér színnel óvja.
Nem igaz-e, hogy a' kecses
Alabastrom-fejér, becses?
A' hattyu a' kedves madár,
Fejér színnel diszlik is bár:
De még szebb a' téj, 's lételünk'
Kezdetén általa élünk.
Ne tagadd azt, hogy a' fejér
Tulipán igen sokat ér;
Még többet, ha vásznod fejér,
'S háználnál az olyan kenyér.

15. *A' piros szín.*

Egykor én is a' fejérrel
Tarték, mint legfőbb szépséggel,

És ludaim' fejérsége
 Volt szívem' gyönyörűsége,
 De már piros színt szeretek,
 'S más egyébfélet megvetek,
 Piros színt látok magában
 A' legszebb fejlőd rózsában,
 A' szivárvány is azért szép,
 Mert benne diszlik rózsá-kép.
 Nincsen szebb a' piros arcznál,
 Szebb az a' halovány hónál.
 Szeretem én a' tulipánt,
 (Ha fejr is,) mivel nem bánt;
 De kertemben piros a' szebb,
 'S előtttem mindig diszesebb,
 A' fejr szín betegségét,
 De a' piros egészséget
 Jelent. En hát maig lehellek,
 Mindig piros színt kedvellek,

16. *A' még fagyott gyermek.*

Illy késő éjszaka ki jár ottkin a' temetőn?
 Az óra már éjfélét ütött; a' föld már néma lön. —
 Egy árva gyermek andalg ott, szívét bú tölti el;
 Híaz' az, ki őt szerette még, többé már fel nem kel.
 Anyja' sirjára ül, zokog az árva kis frú;
 „Anyám! óh! kedves jó anyám! szívem beh szomorú!
 Mióta itt temettek el, azóta bús fíjad.
 Nincs a' faluban senki most, ki neki csókot ad.
 Nincs senki, a' ki mondaná: szeretlek, gyermekem!
 Pusztá a' ház; hideg szobám; 's nem fűtenek nekem;
 Melléd temetve én is itt miért nem nyughatok?
 Nagyon hideg a' tél nekem; — ah, milly szegény
 vagyok!”

Az árva búsan zengi így kinos panaszait:
 Feelve rá a' téli szél, üvöltve fel sívít.
 A' gyermek fázik, könnyei elállnak arczain;
 Borzadva néz körül: de itt, a' holtak' hantjain

Mély nyugalom uralkodik. A' csönd irtóztató.
Csak szél sohajt a' fákon ált', 's zizegve hull a' hó.
Fölkelne, jaj! de nincs erő; lankadva visszadül
A' kedves dombra,— felsohajt, 's mély álomba merül.
És im' az árva boldogul, jól érzi most magát.
Elmultak minden gondjai; — az álom hív barát.
Sziye még egyszer feldobog; mosolygnak ajkai;
Csöndes-nyugodva alszik ott; 's — meghaltak kinjai.

17. *Munka-dal.*

Kézművesek' és tisztviselők' számára.

Mindnyájan: Halljuk, halljuk! üt az óra. —
Igy üt, ha majd sirba szállunk,
'S a' terht, melly most nyomja vállunk',
Hah! lerakjuk mindenkorra.
De még ezzel be nem érik:
Meggkérđ egy kemény bíró ott,
Mig vándorolván, terh nyomott,
„Mit tettetek?“ 's elő-kérík,

Varga: Jól van! a' varga itt sem fél.
Ha mást táplál tolla, karja:
O meg' a' lábat takarja
Jó bőrrel. Varr, szurkol, metél.
'S így, — bár kövön, tüskén menné
Az ut, — léptek bátorsággal.
Mi is lenne a' világgal,
Ha varga nem volna benne!

Szabó: Itt az én szerszámom 'is 'hát!
Szabdal 's egészít én kezem;
Egyszersmind esinossá teszem,
A' kire én adok ruhát.
'S 'hát varga még kérkedjen-e?
Pörén járnánk nap világgal;
És mi lenne a' világgal,
Ha szabó nem volna benne!

Szövő-takács: Halgass szabó: takács itt áll.
Pörget fonált gyors keréken;
Úl a' magas szövő széken;
'S neked veti, a' mit csinál.

Körmives és dcs: Házzá követ 's fát ki téssen?

Ha szólni megszűn az ácsok'
Szekerczójök, kalapácsok:
Műhelytek akkor hol lészen?
Nem a' ruhát kell csak venni:
Több a' ház ruha - 's csizmánál,
Több szabó - takács - vargánál
Körmivesnek 's ácsnak lenni.

Patikás: Ház, ruha mit ér betegnek!

Ha az erőt vesztett élet
Irral, fűszerrel nem éled:
Vége van mindēniteknek!
Azért rá emlékezzetek:
Ti építsetek, szabjatok;
En nektek azt gyűjtök 's adok,
Mivel haláltól menhettek.

Sütő: Téged ép, kór, egy sem szeret.

Keserű a' te italod,
A' jó halál ellen valót
En készítem, a' — kenyeret.

Pap: Így aggódtok, ti emberek!

'S nem gondoltok lelketekkel:
Pedig, ha vigasztalás kell,
Nem használnak mind e' szerek!
Halljátok, mit mond a' pap, 'hát.
O visz világ' tekervényén
Menybe a' béke' ösvényén;
'S ő mutatja meg kapuját.

Császár: Fönt áll a' császár magasan.

Istentől a' trónt én nyerem,
Békét eszközöl fegyverem,
'S őrzök mindent hatalmasan.

Kovács: Felséges Uram! én vele

Országolok. Fegyver (hiszen),
Kard, láncz én általam lészen;
Kovács nélkül nincs' itt helye.

Bíró: Kard és fegyver is sokat ér,
Ha üzni kell ellenséget:
De énnálam békességet.
Igazság tesz, 's — nem ember-vér.
A' királynak gyilkos, galád, —
Mint a' pórnak, nem kegyelmez;
Korona itt nem védelmez,
Ha bírónak nincs gondja rád.

Mindnyájan: Most egy szívvvel így zenghetünk:
Sok az ember' különbsége;
De ház. kenyér, ruha, béke
Nélkül földön nem élhetünk.
Azért, — ki sörény dolgában,
Hivják akár-hogy' és kinek, —
Hálát adhat Istenének,
'S boldogul állapotjában.

18. *Magyar jobbágy-ember' dala.*

Nem adott az Isten nekem nagy palotát,
Sem ágyamra selymet vagy cifra tafotát:
Adott egy kis kunyhót, erőt, egészséget,
És a' mellé egy hív jámbor feleséget.
Vele keresem én naponként kenyerem',
'S beh jó izűn esik vele azt költenem.
Ha munkánk' végeztük, lenyugszunk ágyunkban
'S új kedvre teszünk szert éjjeli álmunkban.
Ha felvirrad a' nap, vidáman kelünk fel,
'S folytatjuk munkánkat újtott erővel.
Tavaszkor a' mező körülöttünk virít,
A' fű-szálon rezgő harmatocska frisít;
Madárkák' dala is mulatgat bennünket,
És könnyebbé teszi fárasztó mivűnket.
Őszkor szüretelünk urunk' szőlőjében,
'S kapunk falatocskát mustos pecsenyében!
Ha beszorít a' tél, 's belepi a' földet,
Kis kunyhónkban ülünk meleg kályha mellett.

Az én kedves Sárím az orsót pergeti,
 'S vidám danolással unalmunk' kergeti.
 Magam faragszállok szántáshoz szerszámot,
 'S ezért nem fizetek idegennek vámot.
 Ha Vasárnap eljő, a' ozifra bundában
 Megyek hálát adni Istennek házában.
 Szépen elégedve sorsunkkal, így élünk;
 'S akármelly nagy urral mi meg nem cserélünk.

19. *Buzdítás a' jó rend-tartásra.*

Szép csinos légy, szép csinos légy
 Már a' gyermek-korban;
 A' röstekről példát ne végy,
 Kik ülnek a' porban.

Ki holmijét hanyja-veli,
 'S mindenben gondatlan;
 Azt megvettetés követi,
 'S neve faragatlan.

A' melly gyermek diszességre
 'S jó rendre szert nem tesz;
 Az, mikor majd jut vénségre,
 Semmire-kellő lesz.

Csinos leszek, 's rendhez szokom
 Hát minden dolgomban:
 'S tudom, megbánni nem fogom
 Idősebb koromban.

20. *A' czéda bárdny, (Mese.)*

Egy bárdny, mikor elsőben
 Legelt a' többi nyájjal,
 Vigam ugrált a' mezőben,
 'S bekegett hangos szájjal.

Mig így szökdös hátra, félre,
 Az anyja hozzá ére,
 'S monda: „Lassan járj, veszélyre
 Hogy ne juss még végtére!”

A' bárány szép szóra nem tért,
 'S magát, addig próbálta,
 Mig végre egy halomra ért,
 'S ott vesztét megtalálta.

A' halomnak oldalába'
 Egy nagy követ czélul vett,
 Rá ugrott, eltörött lába; —
 Kedve bezzeg oda-lelt.

Gyermekek! szép 's friss virágok!
 Hál'gassatok szavamra:
 „A' mértékletlen vigságok
 Változnak fájdalomra!”

21. *A' paraszt gyermek' elsősegei.*

Hogy' hogy'? Az úrfi nem mehet,
 Kivel tegnap voltam? —
 Hogy úrfi is beteg lehet,
 Soha sem gondoltam.
 Az úrfi nem lát szükséget,
 Sok csömögét eszik,
 Gyakran kóstol vendégséget,
 Bort, kávé is iszik.
 Nekem nincsen más tartásom,
 Mint turóm, kenyerem:
 Még sincs nyavalyáskodásom,
 'S vigan szökik erem.
 Sokkal is többet vigadok, —
 Bár dolgaim nagyok.
 Isten! szivből hálát adok,
 Hogy úrfi nem vagyok.

22. *Tavaszi énekecske.*

Kertek, fák, füvek zöldelnek,
 A' völgyben violák kelnek
 'S adnak kedves illatot;
 Az erdőkben, a' mezőkben
 Látunk szép rajzolatot,
 Jer hát, ha szeretsz szépséget,
 Kóstold a' gyönyörűséget,
 Sétálj ezer virágon;
 'S örvendj annak, kitől vannak
 Minden jók a' világon.

23. *Téli ének.*

Ha szobából kiszökhetem,
 Egészzen újjá születem;
 Szívem eget földet köszönt,
 Szemem öröm-könnyeket önt.
 Elmém, kényén röpdösve jár,
 Mint az az örvendő madár,
 Melly zárva volt kalitkába,
 'S visszatért szabadságába.
 Minden, nyájas tekintettel
 Néz rám téli készüléttel:
 A' patak jégpánczéljával,
 A' fa ősz gondör hajával.
 A' madarak szökdécselnek
 A' fák között, hol telelnek;
 Egymást biztatva röpdösnek,
 'S meleg verőfényt keresnek.
 Itt a' zöld vetés csirázik;
 Noha gyöngé, még sem fázik.
 Ott az őz, szokott ágyára
 Siét — a' völgy' lágy mohára.
 Természet! szép ábrázatod'
 Ezerképpen változtatod;
 Soha fényedben enyészet
 Nincs, óh! dicső szép természet.

24. *Kihez legjobb férjhezmenni?*

Álom gyötör, álom kinoz, nem tudok nyugodni,
Gondolkozván, édes anyám hogy kihez fog adni.

„Menj, leányom! a' kecskéshez; jó dolgod fog lenni.“
Anyám! nem menek kecskéshez; rossz dolgom fog
lenni:

A' kecskés a' sziklákon jár, nyakát fogná törni.

Álom gyötör, álom kinoz, nem tudok nyugodni,
Gondolkozván, édes anyám hogy kihez fog adni.

„Menj, leányom! a' juhászhoz, jó dolgod fog lenni.“
Anyám! nem menek juhászhoz, rossz dolgom fog
lenni:

A' juhász az erdőben jár, a' farkas szelt-tépi.

Álom gyötör, álom kinoz, nem tudok nyugodni,
Gondolkozván, édes anyám hogy kihez fog adni.

„Menj, leányom! a' kalmárhoz, jó dolgod fog lenni.“
Anyám! nem menek kalmárhoz, rossz dolgom fog
lenni:

Kalmár szerte-széllal utaz, nem fog haza jöni.

Álom gyötör, álom kinoz, nem tudok nyugodni,
Gondolkozván, édes anyám hogy kihez fog adni.

„Menj, leányom! a' szabóhoz, jó dolgod fog lenni.“
Anyám! nem menek szabóhoz, rossz dolgom fog
lenni;

A' szabónak tüje vékony's éhesek gyermeki.

Álom gyötör, álom kinoz, nem tudok nyugodni,
Gondolkozván, édes anyám hogy kihez fog adni.

„Menj, leányom! a' szántóhoz, jó dolgod fog lenni.“
Hozzá megyek a' szántóhoz, ott jó lányod dolgoz;
A' szántónak keze barna, de fehér kalácsa.

25. *A tanító és az atya.*

Tanítótól egy jó atya azt kérdezé:

Mint tehetné fiját legszerencsésebbé?

Mellyre a' tanító röviden így felel:

„Fijából az ember szerencsést úgy nevel,

Ha korán oktatja az Úr-Istent félni,
 'S aztán jó könyvekből olvasni és írni;
 Ha kincs helyett neki szerez okosságot:
 Ugy nyeri el fíja a' szép boldogságot."

26. *A' méh és a' szarvas.* (Mese.)

Gyöngék' boszujának ritkán van jó vége. —
 Egykor szép zöld mezőn röpdösött egy méhe;
 'S a' mint a' tavasznak virágit nézdeli,
 Látja, hogy azokat egy szarvas tépdeli.
 Sebtét hozzá röpdül, hogy őt elrezzentse,
 'S a' szép virágokat magának megmentse.
 Boszuból fullánkját testébe ereszti;
 A' szarvasnak nem fáj, 's ő — életét veszti.

27. *Az elégetett vessző.*

A' gondos atya fiját ijeszti,
 Néha beszéddel, vékony vesszővel meg-megrezzenti.
 Egykor az atya elment a' háztól,
 'S ekkor a' fíja nagy pajkosságból
 A' vesszőt hamar tüzre vetette.
 'S most a' röst fiú még ugy sem javult,
 Az oskolában semmit sem tanult.
 Atyja a' vesszőt ismét kereste,
 'S hogy nem találta, — bot jött helyette.

28. *A' tulipán, és a' viola.*

A' szép tarka tulipán, fejét gúnynyal csóválja,
 Az illatos violát hogy csollány közt találja.

A' kert' ura im' bejő, karján vezet egy kis lányt;
 Ennek kedveskedésül szakaszt egy nyílt tulipánt,
 Violát is akarván szedni 's fejlő bimbait,
 Hiv szomszédja, a' csollány, megcsipkedte ujjait.
 'S most a' kevély tulipán, így sóhajt fel, ezt látván:
 „A' szegény barát is jó, nem leszek 'hát csufoló!”

29. *Az ember és az egészség.*

Az ember és az egészség egykor utnak indulnak,
 De utközben nem sokára egymástól elmaradnak.
 Mert az ember elbizottan mindjárt megfutamodott.
 „Ne fuss, öcsém!” szolt a' társa; de ő szót nem
 fogadott.

Az egészség mérsékelve szedegette lábait,
 Nehogy nyakra-főre menvén megrontaná inait.
 Alig értek fele-utra, 's az ember már kifáradt,
 Mert a' sebes futás miatt melle, torka kiszáradt.
 Ekkor, visszanéz és kiált: „Jőj! és segélj jó tár-
 som!”

De az neki imigy felel: „Mért vetéd meg tanácsom?”
 Az ember is válaszolni akart volna szavára:
 De akkor ez már elfutott, 's az nem akadt nyomára.

30. *Egy félénk katonának sirverse.*

E' tölgy fának árnyékában
 Kard-se-látta Imrének
 Hamva nyugszik; 's itt sirjában
 Vége dicső létének:
 A' ki mindig legelöl ment,
 Midőn szaladt a' régement.

31. *A. török pap.*

Kali dervis az erdőben egy kisdere akada;
Veszi tüstént az ölébe', 's ilyen szókra fakada:
„Istenem! mily szép kisdere ez; beh jó, hogy rá
akadok,
Ihol, még mozog, éledez; óh! Uram, hálát adok;
Mert egy lelket ma megnyerek, a' kinek ragadozók
Szüléi, pogány emberek, és Mahomed-tagadók.“
Hogy ezeket elmondotta, fabicskáját kivevé,
Környülmetszé, megálította, 's — a' földre vissza-
tevé.

32. *Eldorádó, vagy: a mesés ország.*

Van egy ország, Eldorádó.
Hej! ott lakni volna ám jó!
De nehéz eljutni bele;
Mert vidékén körös-körül
Egy czukros kása-hegy terül
Mintegy három mértföldnyire:
Azt úgy kell keresztül enni,
'S úgy ez országba bemenni.
Ott a' házak' kertelése
Kolbászokból van készítve.
A' házfödél van laskából;
Ajtó, kapu mézes-bábból.
Szerte - széllal a' fűzfákon
Lóg a' perecz minden ágon;
'S ha kézbe vészsz falevelet,
Mindenik egy sunka szelet.

Ott az erdőn, bokron, cseren
 Alma, fige, szőlő terem.
 Bor foly a' vizek' árkában,
 Bial-téj áll a' tócsában,
 Mellybe, — mihelyt a' szél mozdul, —
 A' fákról puha zsömle hull,
 Kész ebéd minden éhesnek;
 'S kanállal csak neki esnek.
 Tókban, vizekben a' halak
 Parthoz jönnek 's megállanak,
 Hogy megfoghatd kedved szerint.
 Tyuk, galamb sültén röpdös kint.
 Mezőn is sült nyul szaladgál
 'S jó pécsenyéjével kínál.
 Kövér disznók utczán járnak
 'S szalonnájokkal kínálnak;
 Kés van dugva a' hátokba,
 'S úgy hordozzák a' házakba;
 'S melly asszony már tett egy metszést,
 Visszadugja megint a' kést.
 Az ember ott nem születik,
 Csak mint gomba földből bujik;
 'S ha vén lesz, van egy olly fürdő,
 Melly megifjít 's csudatévő.
 Ott a' dolgozás tiltatik;
 A' ki sörény, elhajtatik.
 Ki goromba, röst és korhely,
 Ott azé a' legelső hely.
 Kiben kevés a' bölcsesség,
 Azé mindig az elsőség.

Ki jól ivó és jól evő,
Ott hamar herczeggé levő.
Ki naphosszant aludni tud,
Az gróffá lesz, 's kap egy falut.

Vágysz tudni, ez ország hol van:
Megmondom immár, — a' *holdban*.

**AZ ÓSKOLAI
TUDOMÁNYOK' KÖNYVE.**

V—XIII. RÉSZ.

SZÁMVE-TÉS-TUDOMÁNY.

(ARITHMETIKA.)

I. *A számvetésnek hasznos volta.*

A számvetés (kivált a' fejbeli), minden embernek elmulthatatlanul szükséges. Nincs az életben olly állapot, olly mesterség vagy tudomány, melyben annak hasznát nem vehetnénk. A' házi és polgári életben az ember mindennap mér, funtol, számlál (kalkulál), jövődő foglalatosságaín eszét jártatja; egy szóval — számot vet. A' paraszt gazda mindannyiszor számot vet, valahányszor ád, vesz; valamikor adóját befizeti; valamikor vet és arat. A' kézmíves felveti az ő mesterségéhez megkívántató szereket, melyekből dolgozni akar; aztán, — hogy munkája mit ér, és mit érnek portékái. Kalmároknál a' számvetés éppen a' lelke az ő minden foglalatosságaiknak. A' katonai rendben számvetés nélkül csak káplárságig sem emelkedhetni fel. Sőt minden jó rendtartó házigazda számon tartja jövödelmét és kiadását; még a' háziasszonynak és szolgáló-leánynak is kell számot vetni naponként. Némelly tudományok pedig a' számvetést már előre felteszik; és e' nélkül azokat megtanulni nem lehet. — De máskülönben is a' számvetés a' lélek' emlékező és ítélő tehetségeinek, és az értelemnek egyik legjobb gyakorlása. A' jó számvető minden dolgokat sokkal hamarább általlát, és becsökhöz helyesebben hozzávet; és a' min-

dennapi életnek ezerféle foglalatosságaira alkalmazatosabb, — mint a' ki erre a' tudományra nem oktattatott.

II. Előeszméreték.

A' ki számot vetni akar, annak előbb meg kell tanulni számlálni, aztán a' számjegyeket esmérni, olvasni és le is írni.

1.) *Számlálni* mindig csak semmitől és egytől tizig lehet, (ugymint a' mennyi a' mi kezujjainknak száma); és aztán ismét elől kezdve, — a' megolvasottat mindenkor hozzá véve. Így t. i. semmi, egy, kettő (vagy két), három, négy, öt, hat, hét, nyolcz, kilencz, tiz. *) Most megint újra szintén így, de az eddig olvasottat hozzá véve, és azon kezdve: tizen kezdve egy, vagy csak így: tizenegy; — tizen kezdve kettő, vagy csak: tizenkettő; — tizen kezdve három, vagy csak: tizenhárom; — tizennégy, tizenöt, tizenhat, tizenhét, tizennyolcz, tizenkilencz, tizentiz, vagy más rövidebb szóval: *husz*. Most megint elől, de az eddig olvasotton kezdve: huszon kezdve egy, vagy csak: huszonegy; — huszonkettő, huszonhárom, huszonnégy 's a' t. huszontiz, vagy más szóval: *harmincz*. Harminczegy, harmincz és kettő 's a' t. harmincz és tiz, más szóval: *negyven*. Negyven és tiz, vagy: *ötven*; *hatvan*, *hetven*, *nyolczvan*, *kilenczven*, *tizven*. De a' tizven szó nincsen szokásban, és a' tizszer tizet *száznak* szokás mondani. A' számlálás tehát, akármennyire megyen is, örökkén ezen a' karikán fordul meg: egy, kettő, három, négy, öt, hat, hét, nyolcz, kilencz, tiz, husz, harmincz, negyven, ötven, hatvan, hetven, nyolczvan, ki-

*) E' szót illik tudni deakul is, melly így van: *décem*; innét van *décima*, a' tizedik; innét viszont a' *dózma* szó, azaz: tized része minden javaknak, — egyik adója a' magyar parasztnak.

lenegven, száz. Ekkor ismét elől kezdve; és így folyvást, véghetetlen mennyiségig.

Ha már a' százon túl akarunk számlálni, tehát ismét elől kezdjük, — az eddig hozzá olvasottat el nem feledvén, — így: száz egy, száz kettő, 's a' t. száz tíz. Most elől, így: száz tizenegy, 's a' t. száz huszig. Megint elől: száz huszonegy 's a' t. száz harminczig, 's a' t. Így lesz ezek után: száz negyven, száz ötven, száz hatvan, száz hetven, száz nyolczvan, száz kilenczven, száz-száz, azaz: két-száz. Ismét elől: két-száz egy 's a' t. mindaddig, mig nem leszen három-száz, négy-száz, öt-száz, hat-száz, hét-száz, nyolcz-száz, kilencz-száz, tíz-száz. A' tíz száz is szokatlan szó lévén, helyette így szólunk: egy-ezer. Most ismét elől kezdjük: egy-ezer egy 's a' t. Egy-ezer tíz, husz, 's a' t. Egy-ezer egy-száz, két-száz 's a' t. Két-ezer, három-ezer, 's a' t. Ezerszer ezeret *milliónak* szokás nevezni deákosan; a' milliót ezerszer véve, *milliárdnak*; milliószor véve, *billiónak*; ezt viszont milliószor véve, *trilliónak* 's a' t.

A' közönséges életben előforduló számlálás csak százakig és ezerekig terjed. Akár mi légyen pedig az, a' mit számlálunk: azt mind az előadott módon kell számlálni. Így számlálhatjátok meg p. o. hogy hányan ültök egy padon; hányan vagytok egy seregben az iskolában; hány betű van a' könyvekben egy soron; hány sor egy lapon; hány levél az egész könyvben; hány könyv fekszik az asztalon; hányadik lapon olvastok most; — vagy, hogy hány üvegszem van az ablakban; hány ház egy utcában; hány gyümölcs egy kosárban; hány szál fonál egy kötetben; hány darab pénz egy erszényben; hány darab marha egy csordában; hány virágszál egy kerti ágyban 's t. eff. A' ki százig tud számlálni, az könnyen képzelhet aztán nagyobb számokat is. P. o. ha a' mi iskolánkban volna száz gyermek, tehát akkor öt ilyen iskolában volna öt száz; tíz iskolában pedig ezer. Ha gon-

dóltok egy tarisznyában tíz erszényt, mindenik erszényben száz száz forintot: az lenne ezer forint. Száz olyan tarisznyában lenne száz-ezer forint. — A' milliókba menő számokat már nehéz gondolnotok. Ha tíz hordóban, mindenikben száz-ezer forint volna: az lenne egy millió forint. A' ki a' milliót babból kiszámolni akarná: az beérné e' munkával majdnem egy egész hónapig, — ha naponként tizenkét óráig számolná is szakadatlanul és sebesen. Valóságos tárgy, mellynek száma millió volna, nagyon kevés is van. Azonban csak ugyan van millió számra kiterjedő ember, állat, falevél, fűszál, gabonaszem, fővény, mákszem, vizcsepp, csillag sa' t. A' billió számot gondolni, vagy kiteremteni, még nehezebb. Ha valaki nyolczvan esztendeig élt volna is: ütőere (pulszusa) még távol sem vert billiót. Ha tíz hordót gondolunk, és mindenikben száz-ezer-millió forintot: akkor lenne bennnek billió forint; — melly olly nagy summa, hogy a' világon minden királyoknak pénzbeli kincsök sem menne annyira. Feltéven azonban, hogy ilyen kincs van valahol; és azt valamelly egyes ember meg akarná számolni: ahhoz, ha szűnet nélkül számolná is, tizenkilencz-ezer esztendő kellene neki. Ember sincs a' föld' hátán billió: ellenben fővény-szem, és vizcsepp a' tengerekben nagyon annyi. A' zsebórának, melly minden másodperc (másod-minuta) alatt $4\frac{1}{2}$ rész orsóforgást tévesen, hat-ezer esztendeig kellene tartani a' végett, hogy egy billió forgást tegyen. Trilliót pedig már a' föld' kereksege nem mutathat elő semmit. Mert ha az egész földnek színe egy telek gabonás-mező volna is: még sem adna egy trillió gabona szemet. Hanem az Istennek megmérhetetlen világában vagynak trillió mértföldnyi távolságok, mellyeket megmérni és kiszámolni, a' csillag-vizsgálóknak tudománya és mestersége. A' régiek ezeket a' szörnyű számokat nem esmerték.

Számláljatok immár ti magatok, elkezdvén p. o. a' nyolczon? — Elkezdvén a' tizen-kilenczön, tovább? — Elkezdvén a' negyven-ötön? hetvenen? kilenczven-haton? százon? tal? száz-kilenczven-egyen tul? — Most számláljatok vissza-felé, elkezdvén, p. o. a' tizen? tizen-ötön? harmincz-ket-
tön? 's a' t.

Még a' számlálásról tanuljátok meg annak deákos nevét is; mivel azt is hallhatjátok néha közbeszédben: hogy értsetek. A' szám deákul így neveztetik: numerus vagy numero, és kalkulus. Innét, számlálni, így is mondatik deákosan: kalkullálni, numerálni.

2.) Következik immár a' *számjegyek' esmérése*. Még eddig csak élő szóval számláltatok, minden betűk és írásjegyek nélkül. Ha a' számokkal írásban kell dolgozni, akkor azokat szintén úgy le kell írni, mint akármelly egyéb emberi szót, avvagytárgyat, melyet írásba foglalni akarunk. Ugyde csak próbálnátok a' táblán, ha a' számokat mindig le kellene valahová egészen betűkkel írniuk, úgy, a' mint azokat kimondjuk: mennyi helyet foglalnának el; melly késedelmes munka lenne az, és mennyi vesződséges dolgot adna. Írjátok ki csak a' tiz első számokat betűkkel: egy, kettő, három 's a' t. Ime! tehát, hogy a' számokkal könnyebben, hamarabb és kicsiny helyen lehessen dolgozni: e' végett a' régiek a' tiz legelső számokat (mindeniket külön) bizonyos jeggyel és figurával fejezték és rajzolták ki, melyeket *számjegyeknek*, (cifráknak) hívunk. A' helyett tehát, hogy a' semmit, (melly egyszersmind számpótoló jegy is), így öt betűvel írának ki: *senmi*, azt csak ezzel a' jeggyel fejezzük ki: 0, mellynek neve *semmis-számjegy*, deákosan nulla vagy zérus. Az egyet, a' helyett, hogy betűkkel írának: egy, — csak így írjuk: 1. A' helyett továbbá, hogy írának: kettő, — ilyen figurát írunk: 2. Három helyett: 3. Négy

helyett: 4. Öt helyett: 5. Hat helyett: 6. Hét helyett: 7. Nyolcz helyett: 8. Kilencz helyett: 9. Ide rakom előtökbe immár a' számukat, pontokból kicsinálva, és jegyeiket is alálok írva. Ti szám-láljátok meg a' pontokat, és azokról találjátok el a' számjegyeket:

semmi
vagy
nulla
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9

A' ki ezeket a' czifrákat esmeri, az el tud olvasni, és le is tud írni minden számot. Mert ezekből írunk ki minden szám-mennyiséget a' világon, — ha még olly nagy volna is az. Ezeken kívül több czifrák nincsenek, és nem is szükséges több. Csak a' tudósok között divatozik az a' szokás, hogy a' számokat maig is az ábécze' betűivel jegyeli ki. De nekünk közrendü embereknek, az itt előadott számjegyek szolgálnak mindenre. Ezekből teremthjük ki p. o. a' tizet, tizen-egyet, tizen-kettőt és többeket, — mint itt láthatjátok:

.	husz	har- mincz	negy- ven	öt- ven	száz	ezer
10	11	12	13	14	15	20	30	40	50	100	1000

20, 21, 22, 23, 24, 25, 's at. Irjátok le így a' számjegyeket kilenczven-kilenczig otthon, és hozzátok fel veletek az iskolába.

3. A' számjegyek' olvasására nézve csak ezt a' regulát kell megtartani: Minden szám, ha egye-

dül maga áll, vagy mások mellett jobb kéz felől, — éppen csak annyit tesz, a' mennyit a' neve jelent. Ha pedig egy sorban több számok is állanak, akkor jobbról bal kéz felé számlálván, a' következő mindig tizszer annyit jelent, mint az előtte-álló. — Ezen regula szerint a' számoknak egészen különböző értelmök lesznek, ohhoz képest, a' mint vagy az első, vagy a' második, vagy még utóbbik helyen állnak. E' szerint a' legelső helyen álló számok egytől kilenczig, nem jelentenek többet, mint pusztán egyet, kettőt 's a' t. És az illy számokat *egyeseknek* szokás hívni; mivel azok megannyi egyesekből állnak. Tudniillik: a' kettő annyi, mint két egy; a' három annyi, mint három egy; a' négy annyi, mint négy egy, 's a' t. Az egyesek, egytől kezdve kilenczig mennek. — A' második helyen álló számok már lesznek, tizszer többek, mint az előttök-valók; és így az egy leszzen egy-tiz, a' kettő leszzen két-tiz (husz); a' három leszzen három-tiz (harmincz) 's a' t. Azért a' második helyen álló számokat *tizeseknek* szokás hívni. A' tizesek pedig tiztől fogva kilenczven-kilenczig mennek. — A' harmadik helyen álló számok megint tizszerte többet jelentenek az előbbieknél, (azaz: a' tizeseknél); és így az egy, leszzen egy tizszer-tiz, vagy egy-száz; a' kettő leszzen két tizszer (huszszor)-tiz, azaz: két-száz, 's a' t. A' harmadik helyen álló számokat azért *százasoknak* szokás hívni; melyek mennek száztól fogva 999czig. Negyedik helyen állanak a' tizszer-százások, azaz: *ezeresek*, és itt az egy fog tenni egy-ezeret; a' kettő, két-ezeret 's a' t. — Az ötödik helyen állanak a' *tizszer-ezeresek*. A' hatodikon a' tizszer-tiz-ezeresek, azaz: *száz-ezeresek*. A' hetedikon a' tizszer-száz-ezeresek, azaz: *milliók*. — Ebből láthatjátok, hogy az egyest, tizest 's a' t. kiszámlálni jobbról kezdve bal-felé kell; de olvasni aztán a' számot szintén úgy kell, mint a' betűket, balról jobb felé.

Az olly helyeket, mellyekre nem jut szám, zérussal szokás kitölteni. Azt tehát, mikor a' többi számok között fordul elő, által kell ugor- ni; — mivel ott kimondani való szám nincsen. Egyébiránt tudni kell a' zerus felől, hogy az, — ha a' számok mellett szélről van, bal kéz felől, — semmit sem jelent. Ha pedig szélről van írva jobb kéz felől: akkor a' tizesnek, százasnak pótolék-je- gye. Így p. o. 009, csak kilenczet tézen; 02, csak kettőt: de 900 kilencz-százat, és 20 huszat fejez ki. Zérust tehát senki sem fog írni a' számok elei- be balról. Az itt következő tábla mind ezt világó- sabbban meg fogja magyarázni:

Hetedik helyen : millió	Hatodik helyen : száz- ezres	Ötödik helyen : tiz- ezres	Negyed- dik helyen : ezres	Harmad- dik helyen : száz	Második helyen : tizes	Első helyen : egyes	
					6	7	a)
				4	6	7	b)
			9	4	6	7	c)
		5	9	4	6	7	d)
	3	5	9	4	6	7	e)
	3	5	9	4	6	7	f)
8	3	5	9	4	6	7	g)

Itt e' táblán az a) soron álló 7 az egyes számok közül való, és csak így olvasandó: hét. A' b) soron álló 67, a' tizes számok közül való, azaz: hat tizes, és így olvasandó: hatvan és hét (60 és 7). A' c) soron álló a' százások közül való, és így olvasandó: négy-száz, hatvan, hét (400, 60, 7). A' d) soron álló számok már ezresbe mennek, és így olvasandók: kilencz-ezer, négy-száz, hatvan, hét (9000, 400, 60, 7).

Az ezerezen túl a' számlálás mindenkor ismét tizessel kezdődik és folytatik százassal ezeresig. De aztán ismét tizes jó, erre százas, erre ezeres; és így mindig újra, valamikor ezer kerül. Minden ezerest egy kis vonással (kommával), szokás megjelteni; és az ezerig menő számjegyeket úgy kell kimondani, mintha *egyedül magok állandának* oda írva. Az első vonásnál hozzá kell mondani: ezer; a' másodiknál pedig, — melly már ezerszer-ezer, tehát: — millió; odább ismét ezer; azután billio 's a' t. — Az előttetek álló táblán tehát

E' szerint, az *e*) soron következik a' tiz-ezeres, és olvasni kell: öt tiz (azaz: ötven), kilenczezer, 's a' t. így: 50, 9000, 400, 60, 7. — Az *f*) soron száz-ezeresek vannak, és kell olvasni: 300, 50, 9000, 400, 60, 7. — A' *g*) soron állanak ezerszer-ezeresek, azaz: milliók, és most már öszvesen ezt az egész számot megvonásosza: 8,359,467, — így kell olvasni:

8',000,000, itt egész végig kimondva,

300,000

50,000

9000 itt ismét egészen kimondva,

400 itt is,

60 " "

7 " "

Azaz: nyolcz-millió három-száz ötven kilenczezer négy-száz hatvan hét. Más példák, olvasni valók: 300; 4000; 625; 27; 1,427,625; 326,032; 706; 032; 49,706,032; 70; 970; 11,970; 170,340,601. 80,170,340. 601.

A' nagy sorból álló számok' kimondásában a' könnyebbség' kedvéért, a' milliókat alól-fölül megvonásosozhatod; és pedig úgy, hogy az először forduló milliót egy vonással, a' másodszorit kettővel, 's a' t. p. o. ezt: 5180170340601,

így: 5'',180,170',340,601.

A' számoknak helyes olvasása végett még tanuljátok meg azt is, hogy mikor a' szám mellett semmi jel sincsen, vagy csak komma vagyon, akkor azt éppen úgy kell olvasni, mint előttek áll, semmit hozzá nem toldván. Ha pedig valamely szám mellé pont van téve, akkor az azt jelenti, hogy az a' szám nincs kiírva mindenképpen úgy, a' mint azt olvasni kell; és ahhoz még kell valamit toldani. P. o. ezeket a' számokat: 3, 5, 9, 1, így olvasom: három, öt, 'sa' t. De ha pont van mellettök: 3. 5. 9. 1. akkor olvasni kell: harmadik, háromban vagy másképpen, mint a' dolognak értelme kívánja.

Most tehát próbáljátok olvasni az itt következő gyakorlást; és az abban előforduló számokat kimondani.

Az én életem' esztendeinek száma 10, az atyámé 52; anyám éppen 1800. született. Krisztus Urunk' születése után 311. esztendőben tért által a' római császár Konstantin a' keresztyén hitre. A' mi magyar eleink az országba ezelőtt 935 esztendővel költöztek be; a' pogányságból a' keresztyén hitre ezelőtt 828 esztendővel tértek által. Magyarország az austriai császárnak keze alatt már 308 esztendő óta vagyon. 1686. vették ki Magyarországot a' Töröknek kezeiből, ki is ezt 171 esztendeig birta folyvást. A' könyv-nyomtatásnak mesterségét Guttenberg nevű ember 1440. esztendőben találta fel; 1492. pedig fődözte fel Kolumbus Amerikát (földünk' negyedik részét). Krisztus' születése előtt mintegy 1000. esztendőben élt Mózes. Most 6000 esztendeje, hogy élt az első ember pár, a' paradicsomban. A' hang 1 perczenetnyi idő alatt 1111 lábnyi messzeségre elterül. Egy mértföldre 23,642 lábnyi távolságot számlálnak a' földleirők. A' földtől a' holdhoz, mikor ez hozzánk legközelebb áll, még 48,021 mértföldnyi köz van: mikor pedig legmesszebb áll, 54,685 mértföldnyi. A' nap 1,367,631-szerre nagyobb, mint a' mi földünk, és tőlünk 39,240,000 mértföldnyi messzeségre va-

gyon. Pesten lakozik 60,000 ember; Bécsben 260,000; Párisban 600,000; Londonban (melly a' legnagyobb város Európában), 1,200,000; Magyarországon 8,000,000; egész Európában 170,000,000; a' föld' kerekiségén 1,000,000,000 ember. A' föld' színén élő emberek közül minden 1 perczenetben meghal általjában véve, 1 ember; tehát 1 minutában 60; egy órában 3,600; egy napon 86,400; egy hétben 604,800; egy hónapban 2,593,000; és egy esztendő' elforgása alatt 31,536,000 ember.

4. A' számjegyeket *leírni* olly renddel kell, a' mint kimondatnak. Csak éppen azokra' a' regulákra kell itt vigyázni, melyekre a' számok' olvasásában és kimondásában: úgy hogy, a' ki jól tudja olvasni a' számjegyeket, az fogja azokat tudni leírni is alkalmasint. Kezdeni kell az egyeseken, úgy tovább menni a' tizesekre, százásokra, ezerekre, tiz-ezerekre, száz-ezerekre, milliósokra 's a't. A' tizes számhoz két darab cifra kell, és két hely; a' százashoz három darab és három hely; az ezerechez négy cifra, a' tiz-ezereshez öt cifra, 's a't. és ugyan anynyi hely. A' hol pedig a' kimondásban valamelly számjegy hibázik: ott a' helyet zerussal kell kipótolni, mint p. o. ha írni akarsz ötvent; — ez tizes szám, látni való; kell hozzá két cifra és két hely; ugyde a' kimondásban csak egy cifrát hallasz: az ötöt; tehát a' másikat, az üres helyet, zérussal szükség pótolni, és pedig jobbik felől, így: 50. Vagy ha akarnál írni három-száz négyet: ez százas szám; kívántatik leírásához három hely és három darab cifra; ugyde a' kimondásban csak két cifrát hallasz: a' százast, (a' hármát), és az egyest (a' négyet); tehát a' középsőt, azaz: a' tizest pótolni kell üres helyén zerussal, 's lészen így: 304. Vagy ha akarsz írni hat-ezeret. Itt ezeres szám lévén kérdésben, kell hozzá négy cifra, — pedig csak egyet hallasz diktáltatni: a' hatot; tehát a' többit mindnyáját zérussal pótolod, (mellyikeket és hánýasokat)? — így: 6000.

Tulajdonképpen a' nagyobb számokat mindig kerék számokkal mondjuk ki, és ugyis kellene azokat leirnunk. P. o. 342-tőt, így kellene a' kimondás szerint leírni: 300, 40, 2; — e' számot 5790, így kellene írni: 5000, 700, 90. De így sok fáradság és hely kellene hozzá. Azért a' dolgot megrövidítjük, és a' zérusok' helyeit, (a' hol lehet) eltöltjük számbetűkkel; így e' számokat: 300

40 } csak így ír-
2 }

juk le, öszvehuzva: $\begin{pmatrix} 3 & & \\ & 4 & \\ & & 2 \end{pmatrix}$, vagy 342.

E' számokat: 5000 }
700 } öszvehuzva csak így: $\begin{pmatrix} 5 & & \\ & 7 & \\ & & 90 \end{pmatrix}$
90 }

vagy: 5790.

Mondjátok meg immár a' fölebbiekéből: hányadik számjegy a' százás? hát a' tizes? hát az ezeres? hát az egyes? Hát a' tiz-ezeres?

Mikor a' százás, ezeres, milliós nincs megnevezve számmal: akkor mindig csak egyet értsetek alatta. Ha valaki így szólna: „Nekem van száz birkám,” — akkor az *egy*-százat kell oda érteni. Ha beszélnek ezer forintról, akkor is *egy* ezeret kell gondolni.

Leírni számokat lehet sokféle eszközökkel, ugyanint: fa-táblára krétával, vagy fekete kő-táblácskára irókövel; vagy pergamenra plájbázzsal (czeruzával), vagy papirosra tollal, téntával. De számokat legjobb olly szerekkel írni, hogy könnyen kitörölni, és helyettök ismét másokat írni lehessen.

Most tehát próbáljátok kiírni e' számokat, melyeket előtökbe diktální fogok. Negyven-öt? ötven-négy? hatvan-kilencz? kilenczven-hat? száz huszon-három? két-száz tizen-három? három-száz tizen-kettő? két-száz harmincz-egy? három-száz

huszon-egy? négy-száz egy? száz kilencz? (Hány szám van itt)? — Hét-száz harmincz? hét-ezer ket-tő? ezer husz? ezer ötven? hat-ezer nyolczvan-hat? tiz-ezer nyolcz-száz négy? hét-száz-ezer? hét-száz-ezer négy-száz? ezer két-száz? ezer nyolcz-száz? ezer nyolcz-száz harmincz? ezer nyolcz-száz harmincz-hat? — Ha négy-száz tizen-ötöt le akarok írni, jól van-e, ha így írom le: 40015? Hát, hogyan kell? — Ha le akarok írni ötvent, jól van-e így: 05? 's a' t.

A' következő feladást pedig odahaza csinaljátok meg, leírván a' benne elő-forduló számokat; aztán mutassátok be.

Van egy ház, mellyben nyolcz szoba van, és tizen-öt kamara. A' mi pinczénkben most harmincz-hat akó bor áll, és száz husz funt szalonna. A' kézi kosaramba negyven tojás fér, a' tiedbe három-száz tizen-öt szem szilva. Az almás zsákunkba két-száz husz darab alma megyen; van pedig olyan zsákunk hat, tehát ha mind kitöltjük, négy-ezer három-száz husz almánk lesz egy határban. A' Tisztelendő Urunk' könyves almáriomában négy-száz nyolczvan-hat darab könyv áll. Az öreg atyámnak kilencz-száz hetven- hét ezüst-pénze van félre téve a' ládában. A' híres Mátyás király ezer négy-száz kilenczvenedik esztendőben halt meg. Annak könyv-tárában ötven-ezer darab drága könyv volt; és az ő fekete regimentje hat-ezer erős vitézekből állott. Magyarország négy-ezer négy-száz nyolczvan-hét mértföldet foglal, szélében hosszában; az egész austriai birodalom tizenkét-ezer ötven-öt mértföldet. A' szomszéd ország birodalom foglal három-száz ötvenöt-ezer hét-száz mértföldet; az egész föld' színe egymillió kilencz-száz tizenhat-ezer hat-száz hetven mértföldet, szélében hosszában t. i.

Jegyzés. A' számok' kifejezésére az emberek, (hihető), sokáig csak az ábécze' betűivel éltek; úgy hogy az *a* jegyzette nekik az egyet, *b* a' kettőt, *c* a' hármat és így tovább. Később gondolták ki

a' különös szám-figurákat, p. o. az Aráb és Római nemzet. Ezeket a' most előtökbe adott számjegyeket (ugy tartják) az Aráb nemzet találta fel régenten, mellyért ezek *aráb számjegyeknek* neveztetnek. Ezek vannak ma már divatban minden népeknél és nemzeteknél. Ezekkel élünk a' számvetésben mi Magyarok is. Hanem vannak kivülötök még más számjegyek is, mellyekkel régenten a' Római nemzet élt, és a' mellyeket maig is láthatni a' fölírásokon, torony-órákon, könyvekben, oszlopokon, sirköveken. Ezeket *római számjegyeknek* szokás hívni. Nagyobbak ezek mint az aráb figurák; több helyet és fáradságot is kívánnak, mellyért rend szerint velök nem élünk: azonban jó, sőt néha szükséges esmérni okos embernek azokat is, — mint itt következnek.

Felvették a' Rómaiak az ő egyik tenyeröket, mellyen egy-egy felálló ujj (I.) jegyzette az egyet; két felálló ujj (II.) a' kettőt, három ujj (III.) a' hármát, négy ujj (IIII.) a' négyet. Az ötöt mind az öt ujjak' figurája jelentette, mint azok öszvetéve és meghajtva vagynak U, vagy csucsosan V, mellyhez még egy illy ötös figurát ragasztván X lett belöle: a' tiznek számjegye. Száz, római nyelven *centum* lévén, ezen szónak kezdő betűje C, vagy régiesen írva □ : jelentette a' százat; e' figurának fele-része, pedig L kifejezte a' száznak felét, azaz: ötvent. Végre az ezer római nyelven *mille* lévén, ezen szónak kezdő betűje M (vagy régiesen írva: Ⓞ) jelentette az ezeret. E' figurának fele-része pedig D kifejezte az ezernek felét: öt-százat. — Ezen kevés római czifrákkal ki lehet írni akármelly számot maig is, mint p. o.

I. II. III. V. IV. VI. VII. VIII. X. IX. XI. XII.
1. 2. 3. 5. 4. 6. 7. 8. 10. 9. 11. 12.

XIII. XV. XIV. XVI. XX. XXX. L. XL. LX.
13. 15. 14. 16. 20. 30. 50. 40. 60.

LXX. LXXX. C vagy C XC. CX. CC. CCC.
70. 80. 100. 90. 110. 200. 300.

D. CD. DC. DCC. M. CM. MC. MCC. MD.
500. 400. 600. 700. 1000. 900. 1100. 1200. 1500.

MDCC. MDCCC. MDCCCXXXVI.
1700. 1800. 1836.

A' földmérők és csillagvizsgálók végre az arab és római számjegyeken kívül, az ő számvetéseikben betű-jegyekkel szoktak élni. Ez által a' véghetetlen nagyságu számokkal még könnyebben és kisebb helyen lehet dolgozni, mint az arab jegyekkel. Ez betű-számvetésnek nevezetik; nagyon mélységes tudomány, és nem falusi gyermekeknek való.

III. Fejbeli különbféle gyakorlások.

A' számlálásban előfordulnak a' kerékszám, páros és páratlan szám, egész szám: mellyeket illő, hogy megértsetek. *Kerék szám* az, melly 0-ra megyen ki, mint p. o. 20, 40, 500, 6000 's a' t. Mondjatok ti is kerék számot?

Egész szám mondatik a' tört szárnhoz képest, millyen a' fél, harmad, negyed, ötöd rész. A' mi egyen fölül van: 2, 3, 5, 's a' t. az mind egész szám, hanem az egyen alul kezdődnek a' darab-számok másként *tört számok* (frakciók). De a' törött számok' vetésében is ugyan azon cifrákkal szokás élni, mellyekkel az egész számok' vetésében; — mint majd utóbb meg fogjátok érteni, a' XI-dik czikkely alatt.

Páros számok azok, mellyeket ugy el lehet osztani kétfelé, hogy sem törött szám nem kell hozzá, sem nem marad belőle valami. A' melly számot így ketté osztani nem lehet: az *páratlan* szám. Páros p. o. 2, 4, 6, 8, 10, 14, 20, mivel azoknak hasonfele éppen egész egy, kettő, három 's a' t.

De páratlan a' 3, mert annak fele egy egész és fél; páratlan a' 7, mert annak fele három és fél. Mondjátok ti is páros számokat? Páratlanokat? 15 előtt melyik páros szám áll? hát 15 után? — Micsodás páratlan szám következik 22-re? Hát előtte?

A' páratlan számokat a' babonás emberek szerencsétleneknek tartják, név szerint a' hetet. Vannak olyan gyarló emberek, kik ha vendégségben az asztalhoz páratlan számmal látják letelepedni a' vendégeket: megijednek, és abból azt jövendölik, hogy közülök valaki nem sokára meg fog halni. Ti azért jó gyermekek, tanuljátok meg, hogy a' számokban semmi babonát keresni nem kell; mert az hiábavalóság és esztelenség.

A' nagyobb számoknak megfogását mind a' ki-mondásban mind a' leírásban könnyebbíteni fogjátok magatoknak: ha azoknak feltagolásához elmétekben hozzá szoktok; oly formán, hogy mi-helyt egy nagyobb számot hallatok, azt azonnal tagoljátok fel ezeresre vagy (a' min kezdődik) százasra, tizesre, egyesre p. o. ha diktáltatik 412, azt tagoljátok fel 400-ra, 10-re, 2-re. Ha diktáltatik 859, azt tagoljátok fel 800-ra, 50-re, 9-re. Ha diktáltatik leírásra — 3654, azt így szakgassátok széllel:

3000
600
50
4.

Ha pedig vagy írva, vagy nyomtatva látnátok valahol kész nagy számokat: azokon is gyakoroljátok magatokat azoknak széltszakgatásában, leírva azt vagy papirosra, vagy táblára. Tagoljátok tehát így fel ezeket a' számokat itt: 43, 91, 267, 907, 640, 8015, 12079, 2468, 13957, 248316, 17259.

A' számok önmagokban csak *puszta* jegyek, de minden tárgyakra alkalmazhatók: az 1, 2, 3, 's a' t. lehet 1 alma, 2 forint, 3 réf pántlika, vagy akármi. Ha te most harmincz-hatot *pusztán* felírnál a' táblára, és azt értenéd alatta, hogy: 36

forint, 's most bejőne az iskolába valaki és látná a' táblán azt a' 36-tot, valljon elértené-e, hogy te oda mit irtál? Tehát nevet kell a' számnak adni, hogy akárki elérte. Ird csak a' 36 mellé *forint*; úgy azonnal tudja, hogy ott forintról van a' szó. Mert lehetne az a' 36 mi is? — Még mi is? — 'S mikor aztán a' számokkal így valami bizonyos tárgyakat vagy mértékeket megnevezünk: akkor *megnevezett* számoknak hívjuk azokat.

IV. *A' különbféle mértékek, pénzek, nehezékek.*

Minekeltötte tehát a' számvetés' tudományába beeresztkednénk, mellyben t. i. a' számokkal majd pusztán, majd bizonyos dolgokat megnevezve fogunk élni; ne hogy utóbb főnakadjunk valahol: szükség előre megtanulni azon tárgyakat, melyeket leggyakrabban kell kiszámolnunk, mineműek a' pénz, a' folyadékok, a' gabona-féle vagy mázsálni való jószágok, a' helyek' tavolsága, a' területek, és az idő. Mind ezeknek kivetéséhez a' minemű mértékek ország-szerre nálunk megállapítva vannak: azok im' itt következnek.

1. *A' pénzek* rend szerint érczekből készülnek csak. Veretik azokat minden országokban a' királyok kiknek képök is rájuk van nyomva. Még rá van nyomva minden pénzre annak böcse és értéke, azután az esztendő mellyben veretett. A' mi országunkban kelendő és forgandó pénzek közül immár:

A' pénznek alsó nemén kezdvén, a' legcsekélyeb böcsű *rész* pénz darabok a' batka, vagy fillér, denár (kis pénz, grésli), fél krajczár, krajczár, garas. Egy garashoz kell 3 krajczár vagy 5 denár. Husz garas: (vagy 60 krajczár vagy 100 denár) egy forintot téssen. — Forintos darab pénz, rézből nincsen: ellenben *ezüsből* vagyon forint, garas és krajczár is. Ezüstpénzdarab még a' huszas és tizes is.

Tallér, 30 garast téssen, (vagy másfél forintot). De egy darabban ez a' pénz nincsen; csak számlálási pénz-mérték.

A' *dukát* arany-pénz; melly vagyon is kiverve egy darabban valósággal; réz pénzben egy dukát annyi mint 11 for. és 15 krajczár. De vagyon többféle arany pénz is, melly nem ennyit tesz.

A' peták, poltura és máriás ma már nem forgó régi pénzek; valamint nem forog a' kis-pénz vagy denár is, de mégis számlálunk denár számra; mivel azzal számlálni igen könnyű. Van pedig denár egy garasban 5, egy forintban 100.

Más országokban és a' kalmárok', zsidók' kezeikben forognak ezeken kívül számtalan sokféle pénzek: de a' mellyeket nektek tudni nem szükséges. Ellenben az országunkban és kezeitéken is ma-holnap megforduló pénzeknek minden nemeit jól kell esmérnetek, azokkal mindenképpen kell tudnotok számlálni, ne hogy megcsalattassatok.

Jegyzés: a) Az ezüstpénzeinknek papiros pénzre és ennek viszont amarra változtathatását részint itt, részint utóbb magyarázza meg a' tanító élő szóval, és mutassa meg valóságos pénz-darabokkal. Ugy említse meg e' szavakat is: convenciós pénz, banknóta, váltó czédula; és ezeknek rövidítési jeleiket, ugymint: p. p. (pengő pénz); c. p. (convenciós pénz); v. cz. (váltó czédula).

b.) A' nagy városokban lakozó nagy kereskedők és kalmárok a' mindennemű pénzekkel kereskedést is űzik; innét ered a' különféle pénzeknek változó böcse és folyamatja, úgy hogy majd főlebb száll majd alább. Ezt a' pénzek' böcsének változását *Kursznak* szokás hívni, magyarul pénzkeletnek.

c) Pénz-körüli vigyázás élő szóval adassák elő. *Papirospénz* körül: hogy igen rongyost, numéroltant el ne vegyenek, — hamisan csinált bankó ne legyen, — olly helyen tartsák, hogy el ne ázzék, el ne szakadjon; kis gyermek' kezeitől oltalmazták. *Ezüstpénz* körül: hogy lyukas huszast el ne vegyenek, — megpöndítsék, nincsen-e önből, rézből, vashból, üvegből a' huszas; nincsen-e

igen megnyirbálva; — nem hiányzik-e rajta a' szám, melly minden pénznél a' legfőbb dolog.

2. *Folyadékok' mértékeik* közül leg kisebb az itcze, és ennek részei a' fél itcze (szájtli, messzely), negyed-itcze vagy verdung, vagy röpöl. Két itcze tesz egy kupát vagy pintet; 64 itcze tesz rend szerint *) egy akót, melly szerint mérjük és számláljuk aztán a' nagy mennyiségű folyadékokat: bort, sört, pálinkát, eczetet, s t. eff. A' csöbör tiz itczével kisebb mérték az akónál. Egy Antal másfél akót tesz; egy kanta tiz itczét. Tiz akó tesz egy hordót. A' méréshez való eszköz az akoló-pálcza.

3. *Gabona-nemű jószágok' mértéke* a' pozsonyi mérő, mellyből 25, egy malternak mondatik. Egy pozsonyi mérő annyi mint két mércze (vagy két véka), mellybe 72 itcze számláltatik. Három véka tesz 1 pesti vagy öreg mérőt; két pozsonyi mérő tesz egy köblöt, vagy egy szaput, egy kilát. A' mérőnek kisebb részei: a' fél, negyed, nyolczad (káforka), mérő.**) — A' szalmájában lévő gabona, kéve és kereszt számra rakatik össze. Egy keresztben számláltatik hol 17, hol 20, hol 26 kéve.

4. *Nehézség-mértékek'* legnagyobbika a' mázsa. Egy bécsi mázsában foglaltatik 100 funt; egy funtban 32 lat (nehezék): egy latban négy drachma. A' patikában még más mértékekkel is élnek, véghetlen kicsinységig. Az ötvösök ismét másféllel. Ide való mérő-szerszámok: a' serpenyő és mázsáló mérlegek, A' negyed-funtot közönségesen fertálynak is szokás hívni.

5. *Idő-mértékek:* az óra, nap, hét, hónap és esztendő (év). Egy esztendőben számláltatik 12 hónap, egy hónapban 4 hét vagy 30 nap kerék szám-

*) Vagynak vidékek, hol az akó is. különféle p. o. a' sopronyi akó 84 itcze.

**) Mivel országunkban a' gabona-mértékek ezen neveken különböző értelemben neveztetnek: azért a' tanító azokat a' mértékeket vegye fel számvetési oktatásaiban, mellyek az ő vidékén szokásban vannak.

mal; egy hétben hét nap; egy napban 24 óra, egy órában 4 negyed, vagy 60 minuta (első percz), egy minutában ismét van 60 másod-percz vagy szekunda. A' napnak 24 órát azonban, szokás szerint nem folyvást 1-től 24-ig, hanem ketté szakasztva, tizenkettejével számláljuk; és így a' mi dél-utáni 1 óránk tulajdonképpen volna 13, a' mi d.u. két óránk 14 's a' t. Ide szolgáló eszközök a' kalendáriomok és a' különbféle óra-mívek. *)

6. *Papiros mérték* az 1 iv (árkus), és a' konc, melly 24 ivet foglal. Husz konc együttl, tesz egy rizmát; tiz rizma egy bál-papirost. A' könyvek' külső nagyságát a' szerint határozzuk meg, a' mint benne egy-egy iv öszvehajtva vagyon; két rétűen, 4, 8, 12, 16, 32 's t. rétűen. És így a' ti kézi könyvetek millyen nagyságu könyv?

7. Apróbb darab portékák' mértéke: a' duczet (tuczat), mellyben 12 darab számláltatik, p. o. egy tuczat gomb, két tuczat tű, 's t. eff. Ritkábban halani a' sokkot, és mandelt. — Egy darab fonálban van 10 kötet, egy kötetben 40 ige, egy igében 3 szál. Egy kötés bőr 10—20 darabot téssen. — Egy vég-vászon vagy posztó bizonytalan mennyiség.

8. *Távolság'* mértéke a' mértföld, melly sokféle, ugymint: német, magyar, angol, geográfiai 's a' t. Itt a' geográfiai (vagy inzseniéri) mértföld értetik. Egy ilyen mértföldnyi távolság immár az, a' mennyit gyalog ember két óra alatt haladhat, azaz: 4000 inzseniéri lépésnyi közföld, — egy-egy lépésre öt lábot számítván. A' távolság' megmérésére szolgáló szerszámokat tudni: az inzseniére' (földmérők') tiszte.

9. *Hosszuságok'* mértékeik: öl, sing, réf. Egy öl felosztatik két lépésre vagy 6 lábba (sukra); egy láb 12 hüvelykre (czolra); egy hüvelyk 12

*) Többet az időszámlálásról találni a' VI-dik részben.

vonatra. De az inzseniérekek' öljében láb, hüvelyk, czol, vonal, tiz-tiz vagyon. — Az ácsoknak még külön mértékeik vannak. — A' lovak' derekának hosszúságát hüvelykes ököllel szokás mérni, és így mondani: 15 markos, 16 markos ló. — Arasz-szal a' közönséges életben mérünk.

10. *Területek'* mértéke, név szerint a' szántó-földeké a' hold; melly lehet nagyobb, kisebb; de rend szerint egy hold akkora föld-területet tesz, mellyből 1200 négyszegü öl jó ki. — A' rétek' mértéke a' nyilas, egy nyilast 12 ölével számlálván. Ide való szerszám a' láncz, melly rend szerint 10 ölet tesz. Mértékekhez valók: a' kompolások, árkok és határdombok.

Jegyzés. A' területnek, azaz: valamelly hely' kiterjedtségének meghatározásában is a' 8. 9. 10. számok alatt előadott mértékekkel élünk ugyan; de olyankor aztán a' mértéket nemcsak hosszában vesszük fel, hanem széltében is, és mindenféle kiterjedésben a' föld' színén. És az ilyen mértéket négy-szegletü vagy négyszegűnek szokás hívni; és így írni röviden □. Így mondhatom p. o. hogy ennek a' határnak térsége tesz két □ (négy-szegü) mértföldet, azaz: olly darab tért, mellynek széle is egy mértf., hossza is egy m., kétszer véve. Vagy mondhatom: ennek a' fundusnak (teleknek) térsége 40 □ öl, azaz: térszen negyvenszer olly darab térséget, mellynek széle is 1 öl, hossza is 1. öl. De a' mindennemű térségek' mekkoróságát kivetni, és meghatározni: már túl van a' számvetés-tudományon, és az inzseniérekek' dolga.

A' mértékek' megítélésében mérték-pálcza és más eszköz nélkül is gyakorolhatja magát az ember, csak pusztá nézés által, és hozzá-vetőleg, a' mit *szem-mértéknek* hívunk. Sőt kell és szükséges is minden embernek magát a' szem-mértékben gyakorolni. Ugyan is, felnévelkedvén, a' szem a' legelső mértékünk, és előbb mérünk pusztá szemeinkkel, mint mérték-pálczákkal. Sokszor magunk sem

veszszük észre, mikor a' szem-mértéket gyakoroljuk; p. o. a' gyermekek az ő a' játékaiknál szem-mérték szerint cselekesznek; a' szerint czéloznak a' dobásban, tekézésben; és a' ki legtöbbször találja a' czélt, a' ki legtöbb tekét (kuglit) dönt el, annak van legjobb szem-mértéke. Szem-mértékkel dolgoztok: a' szánkózásban, ugrásban, fa-mászásban; szemmel méritek meg, ha valami nagy követ s a' t. láttok, vajjon fel tudjátok-e emelni vagy sem. Men-nél idősebbek lesztek pedig, annál több hasznát veszitek a' szem-mértéknek; p. o. valamelly szer-szám' csinálásában, vágásban, faragásban, szekérek rakodásában, asztag', kazal', baglya' elerányzásában, valamelly darab ruházat' vagy épület' felkészülésének megböcsülésében, és több számtalan esetekben. *)

Azonban a' szem-mérték még is megcsalhat benneteket sokszor; — a' minthogy a' távolságban minden kisebbnek, ködben viszont minden nagyobb-nak látszik, mint a' mekkora valósággal. De egyéb-iránt sem lehet a' mértékeket kinek-kinek szabad tetszésére hagyni; mert ugy sok csalások történnének. Tehát kell lenni minden jól elrendelt társaságban bizonyos mértékeknek, mellyekhez magát tartani minden ember köteleztetik: és a' mellyeket elő kell vennünk akkor, mikor a' szem-mérték nem elegendő.

Az előadott mértékek' neveit a' számvetés közben nem szokás egészen kiírni betűkkel, hanem csak a' szónak kezdő betűit szokás tenni a' szám mellé; p. o. 12 for. vagy f. (forint); 6. k. vagy kr. s a' t. Nemelly mértékek' írásához különös jegyek is vagnak, p. o.

*) Itt a' tanítónak ismét bő tárgy és alkalom nyujtatik, a' gyermekek' ítélő-tehetségének gyakorlására, a' való-életből veendő példák által. De ne csak maga mondjon nekik példákat, hanem mondasson velek magokkal is: és fordítsa több ízben a' beszédet imigy: „Most már próbáljatok gondolni példát magatok is?”

ctr. azaz: mázsa; *lb.* azaz: funt, 's a' t. *) — Mind ezeket szükséges érteni a' jó számvetőnek.

V. *A' számvetésnek négy nemeiről általánosan,*
vagy: a' négy spécziésekről.

Midőn számmal dolgozunk, akkor ahhoz vagy hozzá számlálunk, vagy elszámálunk tőle valamit. A' hozzá-számlálás által a' szám nagyobbá lesz, a' tőle elszámálás által kisebbé. Tehát a' szám, a' vele-dolgozás közben, vagy növekedik, vagy kevesbedik. Ez a' kétféle változás történhetik vele; több és másféle nem. De mind növekedése mind fogyása a' számnak kétféle módon eshetik meg. A' szám úgy növekedik, ha azt vagy többekkel összeadjuk, vagy valamelly más számmal sokszorozzuk: és ezekből származik a' számvetésnek ama' két első neme (spécziése), melyet *összeadásnak*, deákul *addiczió*nak; és *sokszorozásnak*, deákul *multiplikáczió*nak hívunk. — A' szám úgy fogyhat, ha vagy belőle kivonunk, vagy azt felosztjuk: és ebből leszen a' számvetésnek ama' harmadik és negyedik neme (spécziése): a' *kivonás*, deákul *subtrakció*, és a' *felosztás*, deákul *divízió*. — Ez a' négyféle számvetés (spécziés) a' fundamentuma mindennemű számvetésnek a' világon; akármilyen néven neveztessek; úgy hogy a' *hármasság* és *ötösség* regula, a' *társaság* regulája, a' *keverés* vagy *cserélés* regulája 's más efféle, nem egyéb, mint ezen négy spécziéseknek reá-alkalmaztatása.

A' számokkal dolgozásban táblán vagy papiroson, rövidség' okáért a' tudósok mindenik spécziest külön jeggyel bélyegzik: melyet minden számvetőnek érteni kell, hogy mit tészen. Így adnak a' mesteremberek is az ő mesterségöknek különös jegyet és czímet; p. o. a' szabót jegyző czím az

*) Mássalhangzó betűk azon mértékeknek deák neveikből: *centenarius*, és *libra*.

olló; a' vargáé a' cipő vagy csizma; a' szígyártóé egy kantár, melly a' háza előtt lóg. Így a' számvető tudósok szerint az öszveadásnak jegye az álló kereszt (+), és *meg* a' magyarázatja, azaz: és; p. o. ha e' számjegyeket látom leírva előttem: $3 + 2$, ezeket így mondom ki: három *meg* kettő. Vagy ha kellene írnom: öt *meg* hét; így írnam le: $5 + 7$. — Ellenben a' sokszorozásnak jegye a' fekvő kereszt (\times), és *szer-szor* a' magyarázatja. P. o. ha e' jegyeket látom leírva előttem: 4×6 , így olvasom: négy*szer* hat. Vagy ha ezt diktálnák: kétszer nyolcz, így írnam le számjegyekkel: 2×8 . — Továbbá a' kivonásnak jegye egy vonal (—), mellynek *ből, ból* — *kivonok, elveszek*, a' magyarázatja. p. o. $9 - 4$ ezt így olvasom: kilenczből négyet kivonok. A' kivonásban még egy más jegy is fordul elő, a' pont (.), melly a' kölcsön-vevésnek jegye, p. o. 38^4 , ez annyit tesz, mint: a' négyhez kölcsön-veszek a' nyolcztól egyet. — Végre a' felosztás' jegye a' kettős pont (:), és magyarázatja: *felosztom*; p. o. e' jegyeket $12 : 3$, így kell olvasni: tizenkettőt felosztok hárommal, vagy 12-ben hárommat (talállok ennyiszer).

E' jegyeken kívül gyakran előfordul a' számvetés közben ez a' jegy is: =, melly az egyenlőség' jele, és magyarázatja: *annyi mint*. P. o. $3 + 2 = 5$; ezt így olvasom: három *meg* kettő annyi mint öt. Aztán előfordulnak ezen kifejezések is: *summa*, *maradék*, *osztalék*; — de a' mellyek majd utóbb fognak jobban megvilágosítani előtteket.

Próbáljátok most már elolvasni e' számokat, jegyeikkel együtt: $5 \times 2 = 10$. $20 - 5 = 15$. $10 : 2 = 5$. $8 + 3 = 11$. $7 - 7 = 0$. $8 \times 8 = 64$. $12 + 8 = 20$.

Fejbeli gyakorlások mind a' négy spécziésekben.

1. Először is számláljátok *egygyel-egygyel* előre tizig, és vissza egyig? — Most számláljatek

tok tiztől huszig, és vissza egyig? — Most vissza harminczon kezdve 18-ig? Most ugyan vissza felé, 51-en kezdve? — Százon kezdve? 's a' t.

Számláljatok továbbá előre, *kettesével*, a' 0- (nulla-) n kezdve, így: 0, 2, 4, 6, 8, 10, 12, 's a' t. Most kettesével az egyen kezdve, így: 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 's a' t. — Most kettesével visszafelé, kezdve tizen? Kezdve 20szon? Kezdve 40nen? Kezdve 9czen, 18on, 30czon? — (Lehet itt használni a' két krajczáros darab rézpénzeket.)

Még is számláljatok *hármásával*, elsőben előre: kezdvén a' nullán, így: 0, 3, 6, 9, 12, 15, 18, 21, 's a' t. Kezdve az egyen? Kezdve kerék számon, — akármellyiken? — Aztán számláljatok *hármásával* vissza-felé; kezdvén tizen? huszon? 's a' t. (Használhatni itt a' garasos rézpénz-darabokat.)

Ugyan ezeket cselekedjétek *négyével*, *ötével*, 's a' t. Végre *tizzel* szintén ugy előre-hátra; és pedig kezdve tizen, 11en, 12tön, 's a' t. — (Használhatni itt az ötös és tizes ezüst pénz-darabokat.)

Mondjátok meg az eddigi gyakorlásokból, a' négy spécziések közül mellyikekben gyakoroltátok magatokat? p. o. mellyikben az előre-számlálással? Mellyikben a' vissza-számlálással?

2. Most felezzük meg a' számokat. Mennyi kettőnek fele? haté? 3é? 8é? 10é? 12é? 's a' t. 18 garasos kartonból fél réfnék mi az árra? Két leány osztozik anyjok' halála után 20 kendőn: mi jut egynek-egynek?

3. Most gyakoroljátok magatokat abban, hogy egy-egy számot szellelszágatva és többre feltagolva mondjátok ki. Így p. o. az 5öt ennyiféleképpen fejezhetem ki: $3+2$, vagy $4+1$, vagy $2 \times 2 + 1$, vagy 5×1 , vagy $6-1$. A' tizet még több részre elszakgathatom, és többféleképpen fejezhetem ki, p. o. $5+5$, $9+1$, $8+2$, $20:2$, $12-2$, $3+4+2+1$, $2+2+1+5$, 5×2 , 's a' t. Ti is szakgásatok így széllel a' számokat; és mondjátok ki másféleképpen a' 9czet, a' 2öt, a' 15öt, a' 20at 's a' t.

Mikor ezekben a példákban azt mondtuk, hogy az 5 annyi, mint 6 egy hiján: akkor a számvetés négy spécziesei közül mellyikkel éltünk? Hát mikor azt mondtuk: hogy 10 annyi, mint 20 ketté osztva: mellyikkel?

Példák: 1.) Jánoska vásárfijára kap az öreg-anyjától 3 krt (krajczárt), az atyjától 6 krt, és egy úrtól 10 krt: mennyi pénze van? (19 krja).

2.) Ezen a pénzen vesz Jánoska papirost, fél konczot, mellynek árra 12 kr: mi marad meg neki? (Fél koncz hány árkus?)

3.) Azzal a 12 árkussal hány hétig éri be, ha minden héten egy árkust ir be? Meddig, ha minden héten beir két árkust?—Ha hármát?—Ha négyet? Hát ha hatot?

4.) Rozálit beküldik a városba, a piacra; kiad fűszerre 7 krt, türe 4 krt, pamutczérnára 9 krt: mennyit adott ki?—Még ezenkívül kellett hoznia orvosságot is 16 kron, összesen tehát mennyit adott ki? —

5.) Adott ki 36 krt: ugyde adott neki az anyja 40 krt, tehát hányat hoz vissza?

6.) Martzinak adatik kezébe egy 20 kros ezüst pénz; hogy vegyen rajta zsinórt nadragjára. Vesz is három réfet, 5 krjával; hány krajczár a zsinór' árra? (15 xr.) Mennyit ad neki vissza a kalmár?

7.) Egy mérő rozs 3 for.; hát 2 mérő? Hát 4 mérő?—Igen is, 12 for.; ugyde most csak 9 forintod van, tehát még hányat kell ahhoz tenned, hogy 4 mérő rozsot vásárolhass?

8.) Egy gazdag atyafi 3 kis hugainak testált 30 forintot ezüstben: mi jut egyre-egyre?

VI. Az összeadásról, vagy addiczióról.

Erről általában előre im' ezeket kell megjegyezni. Számvetési jegye az álló kereszt +. Az összeadott számokból a melly szám kijő, az *summának*, *összeségnek* neveztetik. Összeadással ily-

Ilyenforma esetekben élünk: Itt-itt, ennyi-enyi pénzem van kün; vagy ennyi adósságom van. Vagy: erre-erre költöttem ennyit, amarra ennyit; mennyit öszvesen? Vagy: ezt-ezt vásárlottam, ennyin; költöttem vámra ennyit, utiköltségre ennyit; öszvesen mennyit költöttem? Öszveadni pedig csak ugyanazon nevű dolgokat lehet, p. o. 6 almát, 9ogyorót, 12 garast, öszve nem adhatok; hanem ha a 6, 9, 12 mind alma vagy garas volna, akkor lehetne öszveadni egy summába. — Lásuk már az öszveadást, miképpen megyen végbe mind fejben, mind táblán és írással.

A.) Fejben.

Ide való gyakorlás a' fõntebb már megírott előre-számlálás, egyesével, kettesével, hármassal 's a' t.

Azután számlálhatni különbözõ mennyiségű számokat egymáshoz; p. o. $4+5=9+6=15+3=18$. 's a' t.

Erre öszveszámlálhatni tizes számokat, és pedig először csak kerék számokat: p. o. $10+10=20+10=30$; utána más tizeseket: $12+12=24$. $15+15=30+15=45$'s a' t. Tehetni ezt megnevezett számokkal is, p. o. 2 for. és 6 kr. + 3 fr. 10 kr. mennyi? Vagy: vettem be a' mult vásárcor 9 ftot, 15 krt; azelőtt pedig 5 ftot, 8 krt: mennyit vettem be mindöszve? — Végre számlálhatni százásokat is öszve, elsőben kerékeket, azután másféléket.

Hogy pedig az öszveszámlálás annál könnyebben menjen, jól meg kell tanulni betéve, az itt következő táblát, melly az egy-meg-egy.

*Az egy-meg-egy. *)*

1 meg 1, az 2.	3 meg 3, az 6.	5 meg 8, az 13.
1 meg 2, az 3.	3 meg 4, az 7.	5 meg 9, az 14.
1 meg 3, az 4.	3 meg 5, az 8.	
1 meg 4, az 5.	3 meg 6, az 9.	6 meg 6, az 12.
1 meg 5, az 6.	3 meg 7, az 10.	6 meg 7, az 13.
1 meg 6, az 7.	3 meg 8, az 11.	6 meg 8, az 14.
1 meg 7, az 8.	3 meg 9, az 12.	6 meg 9, az 15.
1 meg 8, az 9.		
1 meg 9, az 10.	4 meg 4, az 8.	7 meg 7, az 14.
	4 meg 5, az 9.	7 meg 8, az 15.
2 meg 2, az 4.	4 meg 6, az 10.	7 meg 9, az 16.
2 meg 3, az 5.	4 meg 7, az 11.	
2 meg 4, az 6.	4 meg 8, az 12.	8 meg 8, az 16.
2 meg 5, az 7.	4 meg 9, az 13.	8 meg 9, az 17.
2 meg 6, az 8.		9 meg 9, az 18.
2 meg 7, az 9.	5 meg 5, az 10.	
2 meg 8, az 10.	5 meg 6, az 11.	
2 meg 9, az 11.	5 meg 7, az 12.	

Tízket összeadni, igen könnyű. Ha tehát kilenczet kell adni valamelly más számhoz: ott a' 9 helyett tízet kell ahhoz adni, 's a' summát egy hi-jával venni, p. o. $5 + 9 = 15$, egy hi-ján, azaz: 14. Vagy: $8 + 9 = 18 - 1$, azaz: 17. Más: $24 + 9 = 34 - 1$, azaz: 33. Más $86 + 9 = 96 - 1$, azaz? Ha pedig nyolczat kell valahová számlálni, ott is tízet gondolunk fejünkben, kétfő hi-ján, p. o. $8 + 6 = 16 - 2$, azaz: 14. A' héttel való össze-adásban is a' hetet tíznek kell gondolni 3 hi-ján.

A' tízes számok' összeadásában, külön kell szakgatni az egyeseket és tízeseket, és külön össze-summázni, p. o. 32 meg 13? Itt először össze-adom a' kerék számokat $30 + 10 = 40$. Most még

*) Ezt és a' többi efféle táblákat minden héten ismétlje a' tanító a' gyermekekkel; — még azután is, mikor már azokat tökéletesen megtanulták.

hozza a' $2+3=5$. Tehát $40+5=45$. Így kell könnyebbíteni magunkon a' százások' összeadásánál.

Az összeadandó példákban mindenkor a' kisebb számot kell a' nagyobbikhoz adni, nem pedig a' nagyobbat a' kisebbhez; és ha így diktáltatnék is, elmédben azonnal meg kell fordítanod. Így 9hez könnyebben adhatok hetet, mint 7hez kilenczet. Ha tehát diktálnák: adj 12 fthoz még 62töt, megfordítom fejemben, így: $62+12$, s elszakgatva. ($60+40$, és $2+2$.) megtudom hamar, hogy az 74.

Sokat könnyebbít az összeadáson az is, ha jól tudod az egyszer-egyet, melly majd odább következik. Mert annál fogva, ha több ugyanazon számot kell összeadni, p. o. $3+3+3$, vagy $8+8+8$; tehát így vedd ki hamarjában: $3 \times 3=9$; és $8 \times 3=24$.

B.) Táblán és írásban.

Itten a' következő regulákra kell vigyázni:
1.) Írd le az összeadandó számokat egymás alá; úgy, hogy az egyes, egyes alá essek, tízes tízes alá, százaz százaz alá s a' t. Legjobb így írni le azokat akkor is, ha eleintén csak egy folytatában (így p. o. $5+9+12+3+26$;) írtuk volna is.

2.) A' leírt számok alatt, — nem éppen igen többen, — egy vonalt (lineát) kell húzni; azért, hogy a' kijöendő summát, (melly a' linea alá fog iratni), a' többi számmal össze ne zavarjuk.

3.) Az összeadást jobb kéz felől, az egyesek' során kell kezdeni, és a' sor-summákat egyenesen annak alája írni, ha a' summa is egyes. Így a' tízesek' és százások' summáját is, ha egyes. P. o. $2+71+16$ for. Vagy: $123+311+434$ font. Irjátok le a' táblára.

4.) Ha a' sornak summája tízes (vagy szinte százaz) szám lenne, akkor a' sor alá csak az egyest kell írni; a' tízest pedig vagy elmédben tartsd meg, vagy írd apró számjeggyel a' linea fölé, a' legközelebbi bal-sor alá, és tüstént add ahhoz a' sorhoz, — rajta kezdvén el a' számlálást. Így kell bánni a'

többi sornak summájával is, és csak a' legszélsőnek summáját kell leírni egészen úgy, valamint van, p. o.

144 for. Itt az első sorban a' summa 23, vagyis
 719 — 3 egyes és 2 tizes, tehát a' 3 a' linea alá
 642 — jut, az egyesek' irányába, a' 2 pedig a'
 53 — tizesekhez számláltatik. Addig is meg-
 355 — rogom a' linea fölé, balról. A' második
 sorban a' summa 24, azaz: egyes 4, ti-
 zes 2, tehát az egyest leirom az ő sora
 alá, a' tizest a' közelebbi sorhoz adom, 'sa' t.

1913

5. A' leírandó számok közül, akármelyiket irod előbb vagy hátrább, főlebb vagy alább: az mind egyre megyen ki.

6. A' sorokban előforduló nullákat által kell ugorni, vagy ha egy sorban mind nulla állna: a' summába is csak egy nullát írni.

7. Ha nagyon sok számok diktáltatnának, hogy az oszlop hosszúra vetne, és nehéz lenne egy húzamban összeadni: akkor több oszlopra is el lehet szakasztani, és aztán az oszlopok' summáját is megint összeadni.

Legvilágosabban fogja megmutatni az összeadás' reguláit az itt leírt példa:

2 8 6 4 8
 5 4 2 5
 8 9 9

2 2 ez az egyesek' summája
 és ennyit tesz: $20 + 2 = 22$

1 5 • a' tizesek' summája, tesz
 15-ször tizet, azaz: $= 150$

1 8 • • a' százások' summája, tesz
 18 százat, azaz: $= 1800$

1 3 • • • az ezéreseké, tesz 13 e-
 zeret azaz: $= 13000$

2 • • • • a' tízezereseké, itt két-
 szer tiz, azaz: $20 \text{ ezer} = 20000$

3 4 9 7 2 ez az összes summa 34972

C.) Feladni való példák.

1. Egy atya a' fiának vesz könyvet 2 forinton, kalapot 4 forinton, csizmát 3 fr. hány forintot adott ki egyszerre a' fiáért?

2. Tudok egy gazdát, kinek van ökre 2, lova 3, tehene 8, bornyuja 3, disznója 7, birkája 15: hány darab bármiai vannak?

3. Ugyan azon gazda' feleségének megszámláltam az udvaron egy seregben 10 ludját, 25 csirkéjét, 9 tyukját és 16 pulykáját: hány darab baromfija van a' gazdaasszonynak?

4. Egy kis szűk iskolában, hol a' padok szorosán esnek, ül az első padon 9 gyermek, a' másikon 7, a' harmadikon 12, a' negyediken 11: hány gyermek jár abba az iskolába?

5. Egy szolgáló vásárlott a' zsidótól piros szalagot (pántlikát) 12 garasárát, kéket 9 garasárát, fehér kötöt 8 gar. hány garast adott ki egyszerre szalagért?

6. Az öreg Sebestyén nem tudja maga is hány esztendő, hanem azt tudja, hogy mikor katonának elvitték, akkor 21 esztendő volt, a' katonaságnál 12 esztendeig volt közlegény, 8 esztendeig káplár, 15 esztendeig strázsamester, akkor haza jött, megházasodott, lakott együtt feleségével 18 esztendeig, 3 esztendeje mióta özvegy: tehát hány esztendő?

7. Egy uri háznál elkél egyik hónapban 49 for. másikon 107 for. harmadikban 95, negyedikben 68, ötödikben 73, hatodikban 91: hány forint kél el hat hónap alatt?

8. A' tudósok már esmérnek a' szoptató állatok közül 236 fajokat, a' madarak közül 939, az uszómászók közül 296, a' halak közül 424, a' bogarak közül 2995, és a' férgek közül 1164 fajokat: hány fajukat esméri hát az állatoknak mindössze?

9. Egy tehetős, magzat-nélküli ember meghalozván hagyott egyetlen egy öcscsének 3000 ftot, az iskolára 1600at, az árva'knak 1500, a' kórházra

(ispotálra) 1200at, a' templomra 1100 ftot: hány forintot testált el öszveségesen?

10. Krisztus' születésekor már a' világ 3971 esztendő óta állott: attól fogva ismét már 1836 folyt le: tehát hány esztendők óta áll a' világ?

Próbálja az öszveadásnak az, hogy az ember a' feladott számokat vagy maga adja öszve, vagy mással adassa öszve még egyszer, és pedig fölülről kezdve alá felé. A' kilencznek kihányása igen hosszas próba és meg is csalhat, p. o. $103 + 750 = 853$, mellyben a' kilenczeket kihányva marad 7; de 7 marad ha 583mat tesztek is summának, pedig hibásan. Így: $468 + 259 = 727$, az igazi summa; de a' kilenczes próba szerint jó lenne 277 vagy 772 is.

VII. A sokszorozásról vagy is multiplikációról.

Erről általában megjegyezhetni, hogy ez nem egyéb, mint az öszveadásnak egy más neve és folytatása; csak hogy rövidebb uton-módon. Mikor p. o. meg akarom tudni, mennyit tesz $3 + 3 + 3 + 3$, tehát a' helyett hogy ezen számokat egymással öszveadnám, azt veszem fel, hogy itt a' három négyszer van, tehát röviden így vetem ki a' sokszorozással: négyszer három, mennyi? Felelet: 12. Vagy: ha négy mérő buzát adok el, minden mérőt 5 forintjával; a' helyett, hogy így vetném ki a' négy mérőt: 6 for., meg 5 for., meg 5 for., meg 5 for., csak így szólok: 4szer öt mennyi? Felelet 20, forint. A' sokszorozás tehát nem egyéb, mint megrövidített öszveadás. — A' sokszorozásnak jegye: X. Sokszorozáshoz nem éppen szükséges, hogy a' számok ugyanazon nevek legyenek, hanem sokszorozni különböző dolgokat is lehet p. o. pénzt emberrel, mértéket pénzzel, gyümölcsöt állattal 's a' t. Ezzel különbözik a' sokszorozás az öszveadástól. Élünk pedig a' sokszorozással ilyen forma esetekben. Mikor valamelly egyes tárgynak az árát tudom, 's abból a' többt is meg akarom tudni. Vettem, vagy eladtam ennyi 's ennyi darab

marhát, darabját ennyin : mire megyen az árra? Vagy : ennyi s ennyi napszámoknak ennyi garasával mi jár mindössze? Vagy: harmincz funt faggyunak 24 krjával mi az árra? Vagy: 10 réf kötőnek 4 krjával? — Aztán: mikor a' nagyobb mértékeket, pénz darabokat, kisebbekre akarom kicsinálni, p. o. ennyi-ennyi forint, husz garasával hány garas; 60 krjával hány krajczár? ennyi-ennyi akó 64 itczéjével hány itczé? Hat hónapban hány nap van?

A.) Fejben.

Mindeneknek előtte meg kell tanulni az egyszer-egyet könyvnélkül ugyan csak jól; először úgy a' mint van; azután össze-vissza, előre-hátra, majd a' nagyobb számokat előbb téve; nem is egyszeri leokkéré, hanem izenként felvéve. Ezen szám-táblának feltalálójául Pythagorást és Cebest régi görög bölcseket tartják: honnét az ő névokről Pythagorás' vagy Cébes' táblájának is neveztetik (tabula Cebetis, tabula Pythagorica). Az immár így következik.

a.) A rend szerint való egyszer-egy.

1-szer	1	az	1	3-szor	6	az	18
2-szer	2	az	4	3-szor	7	az	21
2-szer	3	az	6	3-szor	8	az	24
2-szer	4	az	8	3-szor	9	az	27
2-szer	5	az	10	3-szor	10	az	30
2-szer	6	az	12	4-szer	4	az	16
2-szer	7	az	14	4-szer	5	az	20
2-szer	8	az	16	4-szer	6	az	24
2-szer	9	az	18	4-szer	7	az	28
2-szer	10	az	20	4-szer	8	az	32
3-szor	3	az	9	4-szer	9	az	36
3-szor	4	az	12	4-szer	10	az	40
3-szor	5	az	15				

5-ször	5	az	25	7-szer	8	az	56
5-ször	6	az	30	7-szer	9	az	63
5-ször	7	az	35	7-szer	10	az	70
5-ször	8	az	40	8-szor	8	az	64
5-ször	9	az	45	8-szor	9	az	72
5-ször	10	az	50	8-szor	10	az	80
6-szor	6	az	36	9-szer	9	az	81
6-szor	7	az	42	9-szer	10	az	90
6-szor	8	az	48	10-szer	10	az	100
5-szor	9	az	54	10-szer	100	az	1000
6-szor	10	az	60	10-szer	1000	az	10000
7-szer	7	az	49				

b.) A tökéletes egyzer-egy.

1-szer	1	az	1	3-szor	3	az	9
1-szer	2	az	2	3-szor	4	az	12
1-szer	3	az	3	3-szor	5	az	15
1-szer	4	az	4	3-szor	6	az	18
1-szer	5	az	5	3-szor	7	az	21
1-szer	6	az	6	3-szor	8	az	24
1-szer	7	az	7	3-szor	9	az	27
1-szer	8	az	8	3-szor	10	az	30
1-szer	9	az	9	4-szer	1	az	4
1-szer	10	az	10	4-szer	2	az	8
2-szer	1	az	2	4-szer	3	az	12
2-szer	2	az	4	4-szer	4	az	16
2-szer	3	az	6	4-szer	5	az	20
2-szer	4	az	8	4-szer	6	az	24
2-szer	5	az	10	4-szer	7	az	28
2-szer	6	az	12	4-szer	8	az	32
2-szer	7	az	14	4-szer	9	az	36
2-szer	8	az	16	4-szer	10	az	40
2-szer	9	az	18	5-ször	1	az	5
2-szer	10	az	20	5-ször	2	az	10
3-szor	1	az	3	5-ször	3	az	15
3-szor	2	az	6	5-ször	4	az	20

5-ször	5	az	25	7-szer	9	az	63
5-ször	6	az	30	7-szer	10	az	70
5-ször	7	az	35	8-szor	1	az	8
5-ször	8	az	40	8-szor	2	az	16
5-ször	9	az	45	8-szor	3	az	24
5-ször	10	az	50	8-szor	4	az	32
6-szor	1	az	6	8-szor	5	az	40
6-szor	2	az	12	8-szor	6	az	48
6-szor	3	az	18	8-szor	7	az	56
6-szor	4	az	24	8-szor	8	az	64
6-szor	5	az	30	8-szor	9	az	72
6-szor	6	az	36	8-szor	10	az	80
6-szor	7	az	42	9-szer	1	az	9
6-szor	8	az	48	9-szer	2	az	18
6-szor	9	az	54	9-szer	3	az	27
6-szor	10	az	60	9-szer	4	az	36
7-szer	1	az	7	9-szer	5	az	45
7-szer	2	az	14	9-szer	6	az	54
7-szer	3	az	21	9-szer	7	az	63
7-szer	4	az	28	9-szer	8	az	72
7-szer	5	az	35	9-szer	9	az	81
7-szer	6	az	42	9-szer	10	az	90
7-szer	7	az	49	10-szer	10	az	100
7-szer	8	az	56	10-szer	100	az	1000

Jegyzés: A' 0 a' sokszorozás által mindig csak nulla marad; és így $1 \times 0 = 0$; $2 \times 0 = 0$; $3 \times 0 = 0$'s a' t. És megfordítva is $0 \times 1 = 0$; $0 \times 2 = 0$; $0 \times 3 = 0$'s a' t.

Az egyszer-egyben a' hány a' sor, annyi kis példája van a' sokszorozásnak. Hogy pedig ebben mindenképpen jártosak legyetek: feleljetek meg a' következő kérdésekre: mennyi 4×8 ? Hát 8×4 ? 3×9 ? 7×3 ? 5×8 ? 9×5 ? 8×7 ? 6×3 ? Jegyezzétek meg magatoknak, hogy könnyebb a' nagyobb számot kisebbel sokszorozni, mint a' kiesinyt a' nagyobbbal. Azért ha úgy diktáltatnék is előtökbe,

hogy a' kicsiny számot a' nagyobbbal sokszorozzátok, p. o. ha kérdezik 8×3 ? fordítsátok meg gyorsan a' fejetekben, és így tegyétek a' kérdést magatoknak 3×8 ? 's mindjárt tudjátok mennyi.

Ha 4-szer 9 forintot elveszek 36-ból: mennyi marad? De ha csak 5×7 forintom van, mi hiba még a' 36-nak? Hát ha van 5×8 ftom, akkor a' 36-nak mennyi hiba?

Ha 3×8 hoz még hatot adok: mi marad a' 3×10 -ből? Egy gyermeknek 6×6 diója volt, a' testvérjének pedig 4×9 : mellyiknek volt több? Egy rabra esaptak 3×8 -at, a' másokra 4×6 -ot: mellyikre vágta többet? Egy ember' erszényében vagy 7 \times 7 garas; a' felesége' ládájában is vagy 6 \times 8 garas: mellyiknél van több pénz?

En most gondolatomban egy számot 7tel sokszoroztam, és 63 jött ki belőle: mellyik száma volt az? Most a' hetet más számmal sokszoroztam és 49 jött ki: mellyik szám vala az? Ugy-e a' 8?

Hány krajczár jő ki 5 hetesből? kettőből? 7ből? 9ből? 8, 6, 3, 4, 10 hetesből? — Hány krajczárt ad 3 garas, 5 garas és 2 garas?

Ha összeadok $3 + 2$'s annak summáját sokszorozom hattal: több-e az 30-nál vagy kevesebb?

Gyakran az ember a' számot önmagával sokszorozza (p. o. 8×3 , 2×2): ti is sokszorozzatok fejtekben valamelly számot önmagával, 's csak azt mondjátok meg nekem, mi jött ki belőle, majd én aztán eltalálom, mellyik szám volt ez? még egy példát! — Most majd én teszek így, és megmondom mi jött ki a' magokkal sokszorozott számokból: ti viszont mondjátok meg aztán, mellyik számok azok: 9, 100, 64, 4, 81, 16, 36, 25, 49.

Micsoda számmal kell sokszoroznom kettőt, hogy 8 jöjjön ki? mellyikkel kell ugyan kettőt sokszoroznom, ha azt akarom, hogy 20 jöjjön ki? hogy 10? 18? 14? 16? — mellyik két számot kell sokszoroznom, ha 15-öt akarok kihozni? Hát ha 24-et? 28, 20, 72, 90, 10, 24, 42, 54, 60, 80, 30, 50?

Mennyiszer 5. husz? mennyiszer kettő husz? Hányféleképpen találhatik fel husz az egyszer-egyben? Mondjátok meg kétféleképpen ugyan az egyszer-egyben a' 12öt? 30, 24, 16, 18, 36, 40?

Ha egy funt marha-hus 9 kr., hát 4 funt? Ha egy hétben 7 nap van, hát 8 hétben? Ha egy réf posztó 3 for., hát 10 réf? Ha egy öl fa 9 forint, hát 6 öl? Ha egy mérő buza 5 for., hát 20 mérő? Egy garasért adnak 4 almát, hát 7 garasért? Jóska eltört 3 ablak-fiókot, mindeniket 8 garasért csinálja meg az üveges: mennyi kárt tett? Egy háznál naponként 6 kötetet fonnak: mennyit 6 nap alatt? Naponként 6 vagy 7 óráig ültök az iskolában, egy hétig tehát hány órát töltetek itten?

Ha nagyobb számokat kell egyessel sokszorozni: tehát a' nagyot el kell szakgatni kerék tizesre, és egyesre, úgy külön mindeniket az illető számmal sokszorozni, 's mind azt a' mi kijött, összeadni, p. o. 35 mérő buza 4 forintjával mennyi? a' 35-öt megszakatom $30 + 5$. Most már mondom $30 \times 4 = 120$ for. aztán $5 \times 4 = 20$. Most 120 meg 20 = 140 for.

A' nagyobb számokat legjobb úgy képzelni a' fejben, mintha le volnának írva táblán, és velek úgy dolgozni: a' minthogy önkényt rá jó az ember sokféle könnyítő fogásokra, ha egyszer sokszorozni írással is tud.

Csak még a' 9 számnak különös tulajdonságára figyelmeztetek titeket a' sokszorozásban. Ezt t. i. akármellyik egyes számmal sokszorozzátok: a' summájának számbetűi, egymással össze adva, ismét kilenczet adnak mindenkor. Próbáljuk bár a' számokon renddel végig sokszorozni, $1 \times 9 = 9$. $2 \times 9 = 18$. Itt az $1 + 8 = 9$. Tovább: $3 \times 9 = 27$, itt is a' $2 + 7 = 9$. Tovább: $4 \times 9 = 36$, itt is a' $3 + 6 = 9$, 's a' t.

B.) Táblán és írásban.

Méltó megtudni, hogy egyszerre csak két számot lehet sokszorozni, melyek közül a' nagyobbikat *sokszorozandónak* szokás hívni, a' kisebbiket *sokszorozó* számnak. A' mi belőlök kijő, azt sokszorozási summának (*produktumnak*) hívják.

A' sokszorozni való két számokat immár (valamint az összeadásban tettünk, a' szerint itt is) úgy kell leírni egymás alá, hogy egyes egyes alá, tízes tízes alá, s'a't. jusson. Alájok aztán lineát kell húzni.

Ekkor a' sokszorozónak egyesével kezdve, a' sokszorozandónak minden számait, jobbról balfelé, végig kell sokszorozni, és a' summát a' linea alá írni, úgy a' mint az összeadásban már tanultatok.

Következtetni kell a' sokszorozónak másik számbetűjét, és azzal is a' sokszorozandó számon végig menvén, a' summát alá kell írni, kezdvén a' sokszorozó számbetűnek erányjában (alá felé t. i.).

Igy kell cselekedni a' sokszorozónak minden többi számaival, ha volnának.

Végre a' linea alá jött számoknak is lineát kell alájok húzni, azokat mintha összeadási példa volna, össze kell adni, és az lészen a' sokszorozási summa (produktum); p. o.

Egy fonó-leány husz hét' elforgása alatt megfon 234 réfre valót: hát két leány ugyan annyi idő alatt mennyit fon meg? Vagy más szókkal: mennyi 234×2 ?

réf: 234, ez a' sokszorozandó,

leány: 2, ez a' sokszorozó.

réf: 468, ez a' sokszorozási summa.

Hány óra vagyon egy esztendőben? Vagy 365 napban 24-gyével számlálva, (niivel minden napban 24 óra van), mennyi óra találtatik?

Nap	^{c b a} 365	sokszorozandó	365
Óra	24	sokszorozó	24

20: ez a' 4 (egyesnek) és a'-nak summája.
 240: ez a' 4 és b'-nek summája.
 1200: ez a' 4 és c'-nek summája.

100: ez a' 2 (tizesnek) és a'-nak summája.
 1200: ez a' 2 és b'-nek summája.
 6000: ez a' 2 és c'-nek summája.

A' 4 egyes' egész summája. 1460
 A' 2 tizes' egész summája. 730

Óra: 8760 a' sokszorozási summa, összeséggel: 8760

A' ki minden nap 8 garast megiszik: mennyi-
 be kerül a' bor-ivás annak esztendőit által?

Négy testvér közül egyenként mindenikre ju-
 tott örökségbe 837 for. ezüstben: mennyi maradt
 reájok mind összeséggel?

Ha a' szappan-főző minden funt gyertyáért 35
 krajczárt vesz be: mennyit árul 12 funtból?

Ha egy ló könnyen elhuz 312 funtot: hány
 funtot lehet felrakni 26 lóra?

Ha egy birka bőr 35 garas, hát 241 bőr?

Ha egy szabó-legénynek heti bére 23 garas,
 hát 52 hétig (azaz: egy esztendeig) mennyit keres?

Ha minden egy katonának 48 töltés adatik tar-
 solyába: mennyi töltés kell 3265 katonának?

Egy lakodalomban 4 tűzhelyen sütnék-főznek;
 mindenik tűzhelyen négy-négy nyárs van: minde-
 nik nyárson 6 vendégnek való pecsenye: hány ven-
 dég van abban a' lakodalomban?

A' nullával sokszorozásnak regulái.

1. Ha szélről áll a' nulla, és pedig ha a' sokszo-
 rozó végeződik egy vagy több nullákon: akkor
 azokkal nem is szükség sokszorozni, hanem csak
 KÉZI KÖNYV. 15

le kell azokat írni a' linea alá, önmagoknak erányjokba, úgy a' mint vannak, a' sokszorozást a' többi számokkal a' főlebb előadott módon vivén végbe, p. o. 25 forintban hány krajczár van? (Vagy: 60 krajczár 25-azör véve mennyi?) Leirom

$$\begin{array}{r} \text{vagy így: } 60 \\ 25 \\ \hline 300 \\ 12 \\ \hline 1500 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} \text{vagy: } 25 \\ 60 \\ \hline 1500 \end{array}$$

Más példa: $456 \times 370 ?$ — $\begin{array}{r} 456 \\ 370 \\ \hline \end{array}$

Más: $371 \times 200 ?$ $\begin{array}{r} 371 \\ 200 \\ \hline 74200 \end{array}$ $\begin{array}{r} 31920 \\ 1368 \\ \hline 168720 \end{array}$

Ha tehát 10zel kell sokszorozni, akkor a' sokszorozandó számhoz csak egy nullát kell ragasztani, és kész a' sokszorozás: 48 akó bor 10 forintjával? $48 \times 10 = 480$ for.

2. Ha a' sokszorozandó végződik nullákon, akkor is e' szerint kell cselekedni, és a' sokszorozó számokat nem a' nullák alá, hanem azokon belől helyezettetni, a' nullákat szélről hagyni és a' summában csak leírni ugymint vannak; p. o. 3670×69

$$\begin{array}{r} 3670 \\ 69 \\ \hline 33030 \\ 2202 \\ \hline 253230 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 2500 \\ 13 \\ \hline 7500 \\ 25 \\ \hline 32500 \end{array}$$

3. Ha szélről van nulla egyszerre mind a' sokszorozóban mind a' sokszorozandóban: akkor a' számjegyeket a' nullák nélkül reudesen sokszorozván, a' summához jobbról annyi nullát kell tol-

dani, a' hány van mindössze a' sokszorozott két sorszámában szélről p. o. 7500×580 ?

$$\begin{array}{r} \text{Igy hosszasan: } 7500; \text{ leírom így: } 7500 \\ \quad \quad \quad 580 \end{array} \left. \begin{array}{l} \text{szélről van} \\ \text{mindössze} \\ \text{3 nulla.} \end{array} \right\}$$

$$\begin{array}{r} 600000 \\ 37500 \\ \hline 4350000 \end{array} \quad \begin{array}{r} 600 :: \\ 375 \\ \hline 4350000 \end{array}$$

Mds: 820×3400 ?

$$\begin{array}{r} 820 \\ 3400 \end{array} \left. \begin{array}{l} \text{itt is 3 nulla van} \\ \text{szélről mindössze,} \end{array} \right\}$$

$$\begin{array}{r} 328 :: \\ 246 :: \\ \hline 2788000 \end{array}$$

4. Ha a' nulla a' sokszorozó' közepén fordul elő, azt által kell ugorni, (valamint cselekedtünk az összeadásban), mintha ott sem volna; p. o.

$$\begin{array}{r} 46721 \\ 302 \\ \hline 93442 \\ 140163 \\ \hline 14109742 \end{array}$$

5. Végre, ha a' sokszorozandóban fordulnak elő nullák, akkor vagy csak a' nullákat kell aláírni, vagy ha a' legközelebbi sokszorozott számokból tizes jött volna ki, azt a' tizes számot egészen; p. o.

$$\begin{array}{r} 16502 \\ 39 \\ \hline 148518 \\ 49506 \\ \hline 643578 \end{array}$$

Egy gazda bevesz egy negyed esztendőben 109 forintot: mennyit vesz be egész (vagy 4 negyed) esztendőben? — 109 for.

4

436 for.

Próbája a' sokszorozásnak

Az, hogy a' kész példát sokszorozza az ember jól végig még egyszer. Vagy sokszoroztassa mással valakivel; vagy a' ki már tudja a' felosztást is, ossza el a' kijött summát a' sokszorozóval: és ha a' sokszorozandó lesz az osztalék, akkor jól készült a' példa.

Még sokszorozni való példák.

1.) Egy forint 60 krt. tesz; hány krajczárt tesz 36 for.?

2.) Egy tallér 30 garast tesz, hát 100 tallér?

3.) Egy ezüst-tizes 25 krt. tesz réz-pénzben: hát 3 tizes?

4.) A' ki egy nap 8 óráig aluszik, hány órát aluszik egy esztendeig (vagy 365 napig)? Hány órát 60 esztendeig?

5.) Egy regiment katonaság, melyben 2346 ember van, napról napra fejenként 9 krajczárba kerül: mennyibe kerül tehát naponként az egész regiment? — Most vedd ki, mennyibe kerül 7 napig? — mennyibe egy esztendeig?

6.) Egy funt dohányt pipázok el minden héten, melynek ára 24 kr. mennyibe kerül a' dohányzásom egész esztendőt által (vagy is 52 hétig)?

7.) Rend szerint egy itcze buzában 20,200 szem van; mennyi van egy mérőben? Rozsból egy itczében 26,400 szem, hát egy mérőben? Nagy szárazságkor, midőn a' gabnának apró szemei vannak, találtatik buzából egy itczében 25,800 szem; hát egy mérőben? Rozsból egy itczében 33,100 szem, hát egy mérőben?

8.) Kimér egy korcsmáros esztendő *át* 85 akó bort, és bevesz minden akóból 17 forintot: hány forint jövedelme van a' bormérésből? —

Rövidítések a' sokszorozásban

Sokfélék vannak. de azokra (ha jó számvetők lesztek), majd magatoktól is reá-találtok. Így p. o. mikor 11-el vagy 111-el kell sokszorozni, akkor csak a' sokszorozandó számot annyszor, a' mennyi az 1, kell leírni maga alá, de úgy, hogy az alsó sor vagy balra vagy jobbra egy helylyel beljebb kezdessék íratni; ezeket össze kell adni és készen van a' feladott példa. P. o. 486×11 ?

$$\begin{array}{r} 486 \\ 486 \\ \hline 5346 \end{array} \quad \text{vagy:} \quad \begin{array}{r} 486 \\ 486 \\ \hline 5346 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} \text{Más: } 486 \times 111? \\ 486 \\ 486 \\ 486 \\ \hline 53946 \end{array} \quad \text{vagy:} \quad \begin{array}{r} 486 \\ 486 \\ 486 \\ \hline 53946 \end{array}$$

VIII. A' levondásról vagy szubtrakciónról.

Levonás vagy kivonás az, mikor valamelly kisebb számot a' nagyobból levonunk, lerovunk. Ide értendő, hogy levonni egymásból csak ugyan-azonféle dolgokat lehet, p. o. pénzt pénzből, funtot funtból 's a' t. Különböző dolgokat egymásból kivonni nem lehet, p. o. nap-számot mázsa-számból, ember-számot birka-számból; 52 ökröt 400 lovas ménesből el nem lehet hajtani, 's a' t. Élünk pedig a' kivonással ilyen-forma esetekben: Voltam adós ennyivel, fizettem belőle ennyit, mivel vagyok hát még adós? Vagy: volt pénzem ennyi, költöttem belőle ennyit, mennyi pénzem maradt? Vagy: ilyen 's ilyen jószágom volt, és ennyi darab; elad:

tam vagy elvittek belőle ennyit; mit nyertem vagy vesztettem, vagy mennyinek kell még lenni? P. o. Vásároltam egy tehenet 86 forinton, de elvénül-
vén nálam a' tehen, csak 45 for. adhattam el: mennyit vesztettem rajta? — Vagy, mikor azt akarom kivetni hány esztendő vagyok, és hány esztendeje, hogy ez vagy amaz a' dolog történt? P. o. egy ház épült 1649. esztendőben, öszvedült 1723.; hány esztendeig tartott? Végre a' számadá-
sok' megvizsgálásában, mikor meg akarom tudni, egyik szám mennyivel nagyobb a' másiknál? p. o. Volt a' falu' kasszájában 480 for., kiadott a' bíró már 237 for.; mennyinek kell még lenni benne? — A' szubtrákeciónak jele egy illy vonás: — *)
p. o. 8—3, azaz: nyolcz, három híján, vagy 8ból hármat ha elveszek, (8—3=5) annyi mint 5. A' mi a' levont számokból kijő, annak *maradvány* a' neve. Ha 5 almából hármat megeszel, kettő lesz a' maradvány.

A.) Fejben.

1. Eleintén az ujjakon számlálhatni csak egyesekkel; nagyobb számon kezdve vissza felé egy-
gyel, kettővel, hárommal 's a' t. Nyolczból egyet? kettőt 's a' t. Hatból kettőt? Hétből hármat? Ki-
lenczből négyet?

Legkönnyebb levonni olly számokat, mellyek közül a' kisebbik éppen hasonfele a' nagyobbik-
nak, mint: 14—7? 12—6? 10—5? 8—4?

2. Most szubtráálhatni tizesekkel, és pedig előbb csak kerék számokban, mint: 20—10? 40—
10? 30—20? 40—30? 90—10? 80—10? 's a' t. Azután páros és páratlan számokban, mellyek kö-
zül jó haszna fog lenni a' *feltagolásnak*; 26—16? 15—10? 23—10? 24—12? Ez utolsókat tagold el

*) Számvetésen kívül akárhol fordul elő ez a' jel, az rö-
vidítő; jelentése: —ig, addig; p. o. Január.' 7.—10.; ezt
így kell olvasni: Januárius' hetedikétől fogva tizedikéig.

kerék számokra, és így szubtrahálj: $20-10=10$ és $4-2=2$; most a' 10 meg $2=12$ a' maradvány, 34-et 86-ból? (vagy: $80-30=50$; és $6-4=2$; tehát 50 meg $2=52$ a' maradvány.

3. Kikérdezni való például im' ezek fognak nyújtani fejbéli jó gyakorlást; renddel vévén fel ezeket, a' mint következnek:

a) $\begin{array}{r} 23456789 \\ 12345678 \\ \hline \end{array}$	b) $\begin{array}{r} 3456789 \\ 1234567 \\ \hline \end{array}$	c) $\begin{array}{r} 456789 \\ 123456 \\ \hline \end{array}$	d) $\begin{array}{r} 56789 \\ 12345 \\ \hline \end{array}$	
marad 1,	marad 2.	marad 3.	marad 4.	
e) $\begin{array}{r} 6789 \\ 1234 \\ \hline \end{array}$	f) $\begin{array}{r} 789 \\ 123 \\ \hline \end{array}$	g) $\begin{array}{r} 89 \\ 12 \\ \hline \end{array}$	h) $\begin{array}{r} 9 \\ 1 \\ \hline \end{array}$	i) $\begin{array}{r} 10 \\ 1 \\ \hline \end{array}$
marad 5.	marad 6.	marad 7.	marad 8.	marad 9.
k) $\begin{array}{r} 10 \\ 2 \\ \hline \end{array}$	l) $\begin{array}{r} 10 \\ 3 \\ \hline \end{array}$	m) $\begin{array}{r} 10 \\ 4 \\ \hline \end{array}$	n) $\begin{array}{r} 10 \\ 5 \\ \hline \end{array}$	o) $\begin{array}{r} 10 \\ 6 \\ \hline \end{array}$
marad 8.	marad 7.	marad 6.	marad 5.	marad 4.
	p) $\begin{array}{r} 10 \\ 7 \\ \hline \end{array}$	r) $\begin{array}{r} 10 \\ 8 \\ \hline \end{array}$	s) $\begin{array}{r} 10 \\ 9 \\ \hline \end{array}$	
	marad 3.	marad 2.	marad 1.	

4. Könnyíteni fogja a' kivonást, ha a' gyermekek jól megtanulják könyv nélkül a' kivonások tábláját, vagy is az

Egyet - egyből:

1-et 1-ből	marad 0	2-öt 2-ből	marad 0
1-et 2-ből	marad 1	2-öt 3-ből	marad 1
1-et 3-ből	marad 2	2-öt 4-ből	marad 2
1-et 4-ből	marad 3	2-öt 5-ből	marad 3
1-et 5-ből	marad 4	2-öt 6-ből	marad 4
1-et 6-ből	marad 5	2-öt 7-ből	marad 5
1-et 7-ből	marad 6	2-öt 8-ből	marad 6
1-et 8-ből	marad 7	2-öt 9-ből	marad 7
1-et 9-ből	marad 8	2-öt 10-ből	marad 8
1-et 10-ből	marad 9	2-öt 11-ből	marad 9

3-mat	3-ből	marad	0	6-tot	13-ből	marad	7
3-mat	4-ből	marad	1	6-tot	14-ből	marad	8
3-mat	5-ből	marad	2	6-tot	15-ből	marad	9
3-mat	6-ből	marad	3	7-et	7-ből	marad	0
3-mat	7-ből	marad	4	7-et	8-ből	marad	1
3-mat	8-ből	marad	5	7-et	9-ből	marad	2
3-mat	9-ből	marad	6	7-et	10-ből	marad	3
3-mat	10-ből	marad	7	7-et	11-ből	marad	4
3-mat	11-ből	marad	8	7-et	12-ből	marad	5
3-mat	12-ből	marad	9	7-et	13-ből	marad	6
4-et	4-ből	marad	0	7-et	14-ből	marad	7
4-et	5-ből	marad	1	7-et	15-ből	marad	8
4-et	6-ből	marad	2	7-et	16-ből	marad	9
4-et	7-ből	marad	3	8-at	8-ből	marad	0
4-et	8-ből	marad	4	8-at	9-ből	marad	1
4-et	9-ből	marad	5	8-at	10-ből	marad	2
4-et	10-ből	marad	6	8-at	11-ből	marad	3
4-et	11-ből	marad	7	8-at	12-ből	marad	4
4-et	12-ből	marad	8	8-at	13-ből	marad	5
4-et	13-ből	marad	9	8-at	14-ből	marad	6
5-töt	5-ből	marad	0	8-at	15-ből	marad	7
5-töt	6-ből	marad	1	8-at	16-ből	marad	8
5-töt	7-ből	marad	2	8-at	17-ből	marad	9
5-töt	8-ből	marad	3	9-et	9-ből	marad	0
5-töt	9-ből	marad	4	9-et	10-ből	marad	1
5-töt	10-ből	marad	5	9-et	11-ből	marad	2
5-töt	11-ből	marad	6	9-et	12-ből	marad	3
5-töt	12-ből	marad	7	9-et	13-ből	marad	4
5-töt	13-ből	marad	8	9-et	14-ből	marad	5
5-töt	14-ből	marad	9	9-et	15-ből	marad	6
6-tot	6-ből	marad	0	9-et	16-ből	marad	7
6-tot	7-ből	marad	1	9-et	17-ből	marad	8
6-tot	8-ből	marad	2	9-et	18-ből	marad	9
6-tot	9-ből	marad	3	0-t	0-ből	marad	0
6-tot	10-ből	marad	4	0-t	1-ből	marad	1
6-tot	11-ből	marad	5	0-t	2-ből	marad	2
6-tot	12-ből	marad	6	0-t	3-ből	marad	3

0-t — 4-ből marad 4		0-t — 7-ből marad 7
0-t — 5-ből marad 5		0-t — 8-ből marad 8
0-t — 6-ből marad 6		0-t — 9-ből marad 9

A' gyermekekkel való élő-szóbeli kivonás ilyen formájú kérdésekből és feleletekből állhat. K. Te Sándor! van neked otthon eltéve tíz almád, ha abból nekem ajándékba adsz kettőt, magadnak mennyi marad? F. Nyolcz. K. Miért marad 8. F. Mert 8 meg kettő 10. K. Mennyi 2 meg 8? F. Kettő meg nyolcz is tíz. K. Hány almám van most nekem? F. Kettő. K. Hány van neked? F. Nyolcz. K. Mennyi van mind a' kettőnknek együtt? F. 10. — K. A' te 8 almádból adsz nekem még hármat, mennyi marad még magadnak? F. Marad 5. K. Miért marad 5? F. Mert $5+3=8$. K. Hát 3 meg 5? F. Az is 8. K. Hány almám van most nekem? F. Öt. K. Hát neked? F. Három. K. Miért van nekem most 5? F. Mert az előbbi 2 és a' mostani 3, az öt. K. Mennyi van mind a' kettőnknek együtt? F. Tíz. K. Miért 10? Fel. Mert $5+5=10$. — És így más példával is.

B.) Táblán és írásban.

A' levonandó számokat (szinte úgy mint az öszveadásban) le kell írni egymás alá, — egyest egyes alá, tízest tízes alá 's a' t. és lineát kell alattok vonni. A' kivonást is pedig kezdeni kell jobb kéz felől az egyesekkel, és úgy menni odább bal kéz felé. A' maradványt a' linea alá írom. Ha p. o. 947 forintból le kellene vonni 514 forint költséget, így írnám le:

947

514

433

és kezdeném így: 4-et a' 7-ből marad 3, aztán 1-et a' 4-ből $= 3$, $9-5=4$,

A' kivonás közben előfordulható más esetek immár, melyekben szükség a számvetőnek magán segíteni tudni, im' ezek lehetnek:

1. Midőn az alsó számot a' felsőből kivonván semmi sem marad, akkor semmit írok a' linea alá, azaz 0 (nullát); p. o. adós vagyok valakinek a' házamért 286 for., de már lefizettem 182től, mennyivel tartozom még?

$$\begin{array}{r} 286 \\ 182 \\ \hline \end{array}$$

Még: 104 gyel-tartozom,

2. Ha nullát kell kivonni valamelly számból; akkor azt a' számot csak le kell írni, mert az a' szám ez által kisebbé nem lesz. Ha pedig a' levonandó számok alól-fölül nullák, akkor szinté nullát kell leírni alá is; p. o.

$$\begin{array}{r} 205 \\ 103 \\ \hline 102 \end{array} \quad \begin{array}{l} \text{és:} \\ 746 \\ 200 \\ \hline 546 \end{array}$$

3. Midőn a' felső szám, melyből az alatta állót kivonni kellene, kisebb; ugyhogy belőle azt levonni nem lehet: akkor azon felső számhoz a' mellette álló bal szomszédjától kell kölcsönözni egyet (1.), és azt neki melléje állítva képzelni. Egyszersmind ezt a' kölcsönt meg kell jegyezni, a' kölcsönöző számhoz fölül egy pontot téven: (·). Ezen kölcsön-vevésnél fogva a' kölcsön-adó szám egygyel szegényebb lesz; a' kölcsönöző pedig, mint tanultatok már *), tizzel lesz gazdagabb, úgy hogy akkor már az alsót belőle kivonhatni könnyen. P. o. Alma-szedéskor kaptál 12 almát, melyből már megeszegettéél 5-öt; mennyinyi van még? Írd le így:

*) Főntebb a' II. Előcsmérétek' 3. száma alatt, 193. lapon.

$$\begin{array}{r|l}
 12 & \text{ötöt kettőből nem vonhatsz ki, te-} \\
 5 & \text{hát a kettőhöz a' szomszédját (az 1-et)} \\
 \hline
 7 & \text{kölcsön-veszed, és így lesz a' 2 most 12,} \\
 & \text{ebből már levonhatsz ötöt, és marad 7,} \\
 & \text{Az egy szám fölment, és semmivé lett.}
 \end{array}$$

Más: Van egy hentesnél: 84 funt szalonna, el-
kelvén belőle 56 funt, mennyi marad még?

$$\begin{array}{r|l}
 84 & \text{Hatot négyből nem vehetek el, tehát} \\
 56 & \text{kölcsönözök a' 8ból egyet, lesz 14;} \\
 \hline
 28 \text{ lb.} & \text{most hatot 14-ből, marad 8. A' felső 8} \\
 & \text{most már egy híján 8, azaz: 7; tehát} \\
 & \text{7-ből 5-töt marad 2,}
 \end{array}$$

Más: Van egy parasági gabonatárban (gránárium-
ban) 1583 mérő rozs; kimérték belőle 264 mérőt,
mennyi van még benne? 1583
264

Marad 1319 mérő.

Más: Egy királyi sóházban van lerakva 3640
lb. só; elhordtak belőle 569 lb.; mennyi van még?

$$\begin{array}{r|l}
 3640 & \text{kilenczet nullából nem lehet levonni;} \\
 569 & \text{tehát kölcsön-veszek egyet, és lesz a' 0} \\
 \hline
 3071 & \text{most 10, 9-et 10-ből marad 1. A' felső} \\
 & \text{szám 4 most csak 3; 3-ból hatot nem} \\
 & \text{lehet, kölcsön-veszek ismét az odábbi szomszédtól} \\
 & \text{1-et, lesz 13, 's a' t.}
 \end{array}$$

Más példák: 5431—1779? 38579—16760?

4. Midőn pedig annak a' számnak sincsen sem-
mije is, mellytől kölcsönözni kellene, azaz: ha
nulla: tehát odább kell menni; ha viszont az is
semmi volna, ismét odább, mind addig, míg vala-
mely más számjegyre találsz. Attól aztán kölcsön-
vészesz egyet, és megjegyeled: ez által a' nullák
mind kilenczekre változnak el; a' kölcsönöző szá-
m lesz pedig az a' kölcsön kért 1 szám, melly az-

tán azt tizessé teszi. Így p. o. ha 604 ftból volna kiadva 476 for.? —

604 Hatot négyből nem lehet, kölcsön-
476 nőzők a' 6-tól 's most már a' fel-
Maradvány: 128 ső számot úgy képzelem, mintha
e' számokból állana: . . . 500
90
14

Summa: 640

Más: 1000-ből le kell vonnom 76-tot:

leiom 1000 a' kölcsön-vevés által az 1000 e'
: : 76 számokból áll: 900, 90, 10, azaz:
924 ezer. Így vonok ki tehát: hatot
tizből, marad 4.; hetet 9-ből ma-
rad 2, semmit kilencből, 9. Az egy a' kölcsönözés
által semmivé lett, tehát 0 jó alá.

Más: 5003; az 5003, így gondoltatik: 4000
1476 900
3527 90
13

azaz: 5003

Más: 40006; a' 40006 most már
25648 így gondoltatik: 30000
14358 9000
900
90
16

azaz: 40006

Mások: 50—1? 100—87? 206—139? 802—
402? 3053—74? — Egy uraság' kocsisa esztendőt
által kap 100 for. fizetést; az idénre már kivett
belőle 75-töt, még mennyi van hátra?

V. Levonáshoz mindenkor csak két sor szám
kivántatik. Azonban megéshetik, hogy ez a' két.

szám több kisebb summákból áll, és akkor azokat előbb egy-egy summába kell összevenni, úgy aztán leírni, kivonás végett. P. o. Egy gyermek kapott ajándékuul karácsonkor atyjától 16 almát, sógorától 14-et, kereszt-atyjától 24-et: de közülök 11 férges, mennyi ép almája van? Itt látni-való, hogy az egyik szám, melyből kivonni kell, több summákból áll, melyeket tehát előbb egy summába kell összeadni, és úgy belőlök a' 11-et kivonni, így $16+14+24=54$ az alma mind össze, és most már $54-11=43$.

Más: Egy gazdaasszonynak van 780 szál káposzta-plántája: abból elültetett 300-at, eladott 200-at, 50-t eltiportak: mennyi plántája van még? Itt viszont a' kivonandó (kisebb) szám áll több summákból, melyeket előbb össze kell venni egy summába, és úgy kivonni. Tehát $300+200+50=550$, most $780-550=230$.

Más: Kiáll az ellenség eleibe 4500 katona, közülök elesik 732, elfogatik 409, kórházba kerül 388, elszökik 80, felakasztatik 25: hány ember jött vissza a' csatáról? $732+409+388+80+25=1634$. Tehát $4500-1634=3866$.

Még más: Egy külföldi kereskedő a' Budai hegyben összevásárlott sok borokat, nagy hordókban; egy hordóért adott 130 for., egy másikért 245-töt, egy harmadikért 384-et, a' negyedikért is ugyanannyit. Ottkűn eladta az első hordót 180 ftért, a' másikat 300-ért, a' harmadikat 400-ért, a' negyediket 450-ért. Mennyi a' nyeresége? — Itt látni-való, hogy mind a' kivonni való szám, mind a' kivonandó több summákból áll, melyeket előbb egybe kell összevenni; tehát

$$a' \text{ kivonni való: } 180+300+400+450=1330$$

$$a' \text{ kivonandó: } — 130+245+384+384=1143$$

$$\text{Nyereség: } 187$$

Még más levonni való feladatok.

1. Egy torony épült 1310, ledült 1815-ben hány esztendeig állott?

2. József császár született 1744, római császárrá lett 1766, hány esztendő volt akkor József császár?

3. Tóbiás gazda meghalt 1800-ban, volt pedig 63 esztendő; tehát melyik esztendőben írtak, mikor született?

4. A' Jéruzsálemi híres templomot Salamon király elkezdette építeni, a' világ' teremtmése után 2934. eszt.; elpusztították pedig a' Rómaiak 3365-dik esztendőben: hány esztendeig állott az az épület?

5. Amerikát 1492-ben fűdözték fel; hány esztendeje annak most már (t. i. 1836-ban)?

6. Könyveket már 1554-dik esztendőből fogva tudnak nyomtatni: hány esztendeje már ezen mesterség' feltalálásának mostan?

7. Péter az idén 40 esztendő, Pál pedig 1788-ban született: mennyivel idősebb egyik a' másiknál?

8. Mátyás király született 1443, meghalt 1490: hány esztendőt élt?

9. Egy kereskedő zsidó bankrottá lett; mert már 9800 forintra mentek adósságai, holott a' maga értéke csak 5340 forintot ér; mennyit vesztenek azok, a' kiknek adós?

10. Egy deáknak küldtek a' szüléi 45 for., azon vett csizmát 6 forintért, kalapot 4-ért, könyvet és papirost 3 ftért, szállásáért is kifizetett 20 for.; még mennyi pénze maradt meg?

11. Esik a' János gazdára porció 78 for., már befizetgetett belőle egyszer 20 for., máskor 21-et, ismét máskor 8-at, még is máskor 39-et: még mennyi van hátra fizetni való? Vagy talán már előre is van a' másik esztendőre?

12. Vettem egy házat, kerttel, szőlővel együtt 890 for., letettem az árából mindjárt a' megalkuváskor 605 for.; mennyivel vagyok még adós a' házam' árába?

Próbája a' kivonásnak

Az összeadás, azaz: ha a' maradványt valamelyik kivonandó számmal (legközelebb az alsóval és a' kisebbikkel) összeadom, és a' summa a' nem-összeadott kivonandó számmal megegyez: akkor jól van a' kivonás. Mert ugy-e bár, ha 12 forintból levonok 8-at, marad 4. Ha pedig a' levont summát megint hozzá teszem a' maradványhoz (8+4), tehát ismét meglesz az egész 12 forintom. Így van a' dolog nagyobb példákkal is; mint ha p. o.

az egész 493 for.	19 4 3	7 6 1493
levonandó belőle 168	6 9 7	9 6150
a' maradvány: 325; ezt és a'	12 4 6	6 6 5343
levontat összeadva: 168	6 9 7	9 6150
ismét kijő a' 493 egész.	19 4 3	7 6 1493

IX. A' felosztásról vagy divízióról

A' felosztás nagyon közel atyafias a' kivonáshoz; de attól mégis némelyekben különbözik. Lássuk példában. Három gyermekek egy tele kalap almát nyertek valahol, melyet aztán felakartak osztani magok között. Megszámlálták az almákat és találták 15-nek. Fogja tehát az egyik gyermek, kinél volt a' kalap, elvesz a' 15 almából és oda ad fejenként mindeniköknök egy-egy almát, aztán megint egyet és így tovább. „Ej! (felszólalt a' másik gyermek), így sokáig megyen az elosztás; hanem nekem jut eszembe az egyszer-egyből, hogy 3-szor öt 15, vegyen mindenikünk ötöt, és meg leszünk osztotva.“ — „S ime! itt van a' különbség a' kivonás és felosztás között. A' kivonás is megszoztatja a' számot, a' midőn abból valamely kisebb számot egyszer kivonunk. De a' felosztás még inkább megszoztatja a' számot, midőn abból valamely kisebb számot nemcsak egyszer vonunk ki,

hanem többször is, és mind addig, míg már azt belőle kivonni nem lehet. Ugyde nagyobb számokkal ez a munka szerfölött unalmas és sokáig tartó volna. Csak vennénk fel például 72 ftot, melyet 8 testvér között kellene egyaránt elosztani, abból a' nyolczat 9-szer kellene kivonni egymás után, hogy megtűchassuk, miképpen jut kilencz forint mindeniknek. A' felosztással e' munkában rövidebb uton véget érünk. Tűstént elgondolja az ember elméjében, valljon az a' kisebb szám hányszor foglaltatik abban a' nagyobbikban: és reá találunk a' kívánt summára szinte olly bizonyosan, és hamarabb is. Vagy ha felvesszünk 12 szilvát, melyet három-felé kellene elosztani; a' helyett, hogy így számolnám: $12-3=9$, $9-3=6$, $6-3=3$, $3-3=0$; csak azt mondom: 12ben 3mat talállok 4szer. Ha tudjuk jól az egyszer-egyet, akkor nagy gyorsasággal megmondhatjuk, mennyiszor foglaltatik egyik szám a' másikban. Így 8 a' 72ben 9szer foglaltatik, mert $8 \times 9 = 72$. Hat 60ban 10szer, mert $6 \times 10 = 60$. És ekképpen a' felosztás a' kivonásnak folytatása, s nem egyéb mint megrövidített kivonás. Ez a' spécziés azt tanítja, miképpen kelljen valamelly summát több egyenlő részekre rövid uton-módon felosztani; a' midőn csak azt keresi, hányszor találtatik a' kisebb szám a' nagyobbikban. — Azonban még egy más különbözése a' felosztásnak a' kivonástól abban áll, hogy a' felosztáshoz való két számok mindenkor különbféle dolgot jelentenek, holott kivonni egymástól csak ugyanazon egyféle dolgokat lehet. Mint a' fölebbi példában 72 ftot 8 ember között felosztván: a' 72 pénzt jelent, a' 8 pedig embereket. — Élünk a' felosztással ilyen-forma esetekben: Ennyi-ennyi pénzt kell felosztani ennyi emberre, mennyi jut egynek-egynek? Ennyi réfes kötőt, vagy gombolyagot vettem ennyin: mibe kerül réfe? Ennyi darab marhát vettem ennyin: mibe van egy darab? Ennyi számu marháért fizetek ennyi fűbért; mennyibe esik egy

darab marha? Ennyi-ennyi kisebb nemű pénz, hány forintot, tallért, aranyat téssen? Vagy végre, hogy valamelly kisebb szám hányszor találtaik a' nagyobbban; p. o. ha valaki meghal 80 esztendőskorában, hányszor élt annyit, mint az 5 esztendőskorában meghalt gyermek; vagy: ha valaki elkártyáz egy estve 100 flot, hány szegény érhetne volna be azaz a' pénzzel esztendeig, ha csak 25 for. kellene egynek-egynek? A' felosztásnak jegye a' kettős pont (:), és így mondatik ki p. o. 3:12, három tizenkettőben, vagy hárommal felosztva tizenkettőt, lesz 4. Más módja a' felosztási számok leírásának egy közöttük elvont részsutos linea p. o. $\frac{1}{3}$ azaz: 12 felosztva 3mal.

A.) Fejben.

1.) Kezdeni kell a' felosztást a' legkisebb számokon, azokat megfelelvén, vagyis 2vel elosztván, és úgy menni mindig nagyobb és nagyobb számok-ra; p. o. 8nak fele 4, mert $4+4=8$; 14nak fele 7, mert $7 \times 7=14$ 24: 2=12.

2.) Aztán következhetik a' számok' megharmadolása, negyedelése azaz: 3, 4, 's a' t. számokkal felosztása; p. o. 15: 3=5 (kiírva: 15nek 3mad része, vagy 15 3mal felosztva tesz ötöt); 20: 4=5, azaz: 20, 4 részre elosztva tesz ötöt; 35: 5=7, azaz: 35töt elosztva öt részre, tesz hetet.

3.) Ha százaz számokat kell felosztani, akkor azokat fel kell tagolni kerék százásokra, tizesekre, egyesekre, p. o. 360 lb. hus 3 felé osztandó: először tehát csak a' 300at veszem, aztán a' 60nt. — 812töt 4 felé? azaz: $800+12$: $4=200+3=203$.

4.) Az egyszer-egynek nagyobb summáit oldozák fel a' gyermekek kérdések által. P. o. $6 \times 9=54$. Ebben e' két kérdésre foglaltatik felelet: hányszor van 6, 54ben? És hányszor van 9, 54ben? 8×9

=72. Hányszor van tehát 8 a' 72ben? hányszor a' 9? — Még inkább közelít a' tanuló az írásbeli felosztáshoz, ha olly summát oldozgat fel így kérdésekben, melly nincs meg az egyszer-egyben, de nem messze jár ollyan számtól, melly abban megvan. P. o. hányszor találtatik 9 a' 76ban. Ez a' szám az egyszer-egyben nincs meg, de megvan a' hozzá közeljaro 72, azaz: a' 8×9 . Tehát 9 a' 76ban találtatik 8szor, és még fönmarad 4. Más példa: 8at 78ban talállok 9szer, és fönmarad 6.

5.) Következik itt már a' felosztás' táblája, vagy is az

Egyet - egyben.

1-et	0-ban	találok	0-szor
1-et	1-ben	—	1-szer
1-et	2-ben	—	2-szer
1-et,	3-ban	—	3-szor
's a' t.			

2-öt	2-ben	egész	3-ig	találok	1-szer
2-öt	4-ben	—	5-ig	—	2-szer
2-öt	6-ban	—	7-ig	—	3-szor
2-öt	8-ban	—	9-ig	—	4-szer
2-öt	10-ben	—	11-ig	—	5-ször
2-öt	12-ben	—	13-ig	—	6-szor
2-öt	14-ben	—	15-ig	—	7-szer
2-öt	16-ban	—	17-ig	—	8-szor
2-öt	18-ban	—	19-ig	—	9-szer

3-at	3-ban	egész	5i-g	találok	1-szer
3-at	6-ban	—	8-ig	—	2-szer
3-at	9-ben	—	11-ig	—	3-szor
3-at	12-ben	—	14-ig	—	4-szer
3-at	15-ben	—	17-ig	—	5-ször
3-at	18-ban	—	20-ig	—	6-szor
3-at	21-ben	—	23-ig	—	7-szer

3-at	24-ben	egész	26-ig	találok	8-szor
3-at	27-ben	—	29-ig	—	9-szer
4-et	4-ben	egész	7-ig	találok	1-szer
4-et	8-ban	—	11-ig	—	2-szer
4-et	12-ben	—	15-ig	—	3-szor
4-et	16-ban	—	19-ig	—	4-szer
4-et	20-ban	—	23-ig	—	5-szor
4-et	24-ben	—	27-ig	—	6-szor
4-et	28-ban	—	31-ig	—	7-szer
4-et	32-ben	—	35-ig	—	8-szor
4-et	36-ban	—	39-ig	—	9-szer
5-öt	5-ben	egész	9-ig	találok	1-szer
5-öt	10-ben	—	14-ig	—	2-szer
5-öt	15-ben	—	19-ig	—	3-szor
5-öt	20-ban	—	24-ig	—	4-szer
5-öt	25-ben	—	29-ig	—	5-szor
5-öt	30-ban	—	34-ig	—	6-szor
5-öt	35-ben	—	39-ig	—	7-szer
5-öt	40-ben	—	44-ig	—	8-szor
5-öt	45-ben	—	49-ig	—	9-szer
6-ot	6-ban	egész	11-ig	találok	1-szer
6-ot	12-ben	—	17-ig	—	2-szer
6-ot	18-ban	—	23-ig	—	3-szor
6-ot	24-ben	—	29-ig	—	4-szer
6-ot	30-ban	—	35-ig	—	5-szor
6-ot	36-ban	—	41-ig	—	6-szor
6-ot	42-ben	—	47-ig	—	7-szer
6-ot	48-ban	—	53-ig	—	8-szor
6-ot	54-ben	—	59-ig	—	9-szer
7-et	7-ben	egész	13-ig	találok	1-szer
7-et	14-ben	—	20-ig	—	2-szer
7-et	21-ben	—	27-ig	—	3-szor
7-et	28-ban	—	34-ig	—	4-szer
7-et	35-ben	—	41-ig	—	5-szor
7-et	42-ben	—	48-ig	—	6-szor

7-et	49-ben	egész	55-ig	találok	7-szer
7-et	56-ban	—	62-ig	—	8-szor
7-et	63-ban	—	69-ig	—	9-szer
8-at	8-ban	egész	15-ig	találok	1-szer
8-at	16-ban	—	23-ig	—	2-szer
8-at	24-ben	—	31-ig	—	3-szor
8-at	32-ben	—	39-ig	—	4-szer
8-at	40-ben	—	47-ig	—	5-ször
8-at	48-ban	—	55-ig	—	6-szor
8-at	56-ban	—	63-ig	—	7-szer
8-at	64-ben	—	71-ig	—	8-szor
8-at	72-ben	—	79-ig	—	9-szer
9-et	9-ben	egész	17-ig	találok	1-szer
9-et	18-ban	—	26-ig	—	2-szer
9-et	27-ben	—	35-ig	—	3-szor
9-et	36-ban	—	44-ig	—	4-szer
9-et	45-ben	—	53-ig	—	5-ször
9-et	54-ben	—	62-ig	—	6-szor
9-et	63-ban	—	71-ig	—	7-szer
9-et	72-ben	—	80-ig	—	8-szor
9-et	81-ben	—	89-ig	—	9-szer.

B.) Táblán és írásban.

A' feladott számok' leírásában a' nagyobbikat, (mellyet *felosztandónak* szokás hívni), mindkét felől be kell keríteni, és a' kerítésen kívül balra kell írni a' kisebbiket (mellynek *osztó*, a' szokott neve); és úgy kell elkezdni a' felosztást, olly formán, hogy felveszi az ember a' felosztandónak balról eső (és tehát legmagosabb) számbetűit egyenként, és kérdezi, hányszor találtatik fel abban az osztó szám; a' hányszor feltaláltatik, azt a' számot a' jobbik kerítésen kívül írjuk, és az így nyert számnak neve *osztalék*. Most az osztaléket sokszorozzuk az osztóval, és a' summát az osztandóból felvett szám alá írjuk, abból kivonjuk. És így folytatjuk az

osztandónak többi számain is felosztani, és vinni az írást aláfelé. Van a' felosztandó számok' leírásának más módja is, de mi csak ezzel az alá-felé menővel tartunk. Ezt immár legjobban meg fogják magyarázni a' leírandó példák, mint: 85 forint 4 testvér között lévén elosztandó, leirom így:

$$\begin{array}{r} \text{felosztandó} \\ \text{az osztó } 4 \overline{) 85} \mid 21 : \text{ez az osztalék.} \\ \underline{8:} \\ 5 \\ \underline{4} \end{array}$$

1 ez a' maradvány.

Szólok így: 4-et 8ban találók 2-szer; 2-szer 4=8, ezt leirom a' 8 alá; — 8at 8ból, marad semmi.

Most következik a' felosztandónak második számbetűje az 5, melyet a' linea alá írok le, hogy vele annál szabadabb helyen dolgozhassam, 's szólok: 4-et 5-ben 1-szer, 's ez 1-et az osztalékhoz írom, most sokszorozom az 1-et a' 4-gyel, 's a' summát alája írván az 5-nek, belőle kivonom, a' mi fönmarad legalul, az a' *maradvány*, — mely itt az 1. Tehát 85 ftot ha 4 felé elosztok, jut egynek-egynek 21 for. és 1 fönmarad osztatlanul.

Most eleintén, még csak egyes számokat fogunk választani osztónak, úgy majd utóbb tizeseket, százásokat is; p. o. egy munkát általjában felvállaltam 16 garasért, eltartott 5 napig, hány garasom esett egy napra?

Más: Három személy hogyan osztozik 642 ft.? leirom így:

$$\begin{array}{r} 3 \overline{) 642} \mid 214 \text{ for. jut mindeniknek.} \\ \underline{6::} \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 4: \\ 3: \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 12 \\ 12 \end{array}$$

itt megmarad 1, azért az osztandónak következő számát a' 2-tőt e' mellé szálítom le, és vele együtt veszem fel, mondván: 3-mat 12-ben 4-szer.

Más: 5 gyermeknek hágy az atyjok 710 for.; mennyi jut egynek-egyenek? — Irjátok le ti magatok.

Más: Egy hétben 7 nap van: tehát 91 nap hány hét? (vagyis: hányszor találtatik 7 a' 91ben?)

Más: Hat személyt osztottassatok meg 7418 ftb.?

6 | 7418 | 1236 forint jut mindeniknek.

$$\begin{array}{r}
 6 \overline{) 7418} \\
 \underline{6} \\
 14 \\
 \underline{12} \\
 21 \\
 \underline{18} \\
 38 \\
 \underline{36} \\
 2
 \end{array}$$

• 2 forint megmarad.

Ha egyszer a' tanulónak egy kis gyakorlottsága van: nem szükség leírni a' kivonandó cikelyeket; hanem csak a' felosztandókat. Ezzel sok időt és helyet megnyer az ember. Csak így p. o. 736: 2?

$$\begin{array}{r}
 2 \overline{) 736} \\
 \underline{13} \\
 16
 \end{array}$$

A' felosztásban előforduló többi esetek im' ezek lehetnek:

1. Ha az osztó nagyobb mint az osztandónak szélső számbetűje, vagy ha az osztót abban feltalálni nem lehet: akkor az osztandónak két számbetűjét kell összevenni, és úgy bálni vele, mint föntebb előadatott. Példát láss alább az a) mellett. Ott a' 8-at 4-ben egymagában nem lehet, tehát kettőt fogok össze: 4-et és 8-at, azaz 12-at, és mondom: 8-at 12-ben, 6-szor.

2. Ha az osztó egy vagy több nullára végződik, akkor az osztóból a nullákat, az osztandóból pedig jobbról annyi számokat, a' hány az osztó' nullája, el kell keríteni, 's a' többi számokkal úgy bánti, mintha semmi nulla sem volna szélről. A' munkának vége lévén, az osztandónak elkerített summáit le kell írni a' maradványhoz, mint mutatja odább a' b) mellett álló példa, hol az elkerített szám 6; és az is iratik le a' maradvány mellé.

3. Ha pedig mind az osztónak mind az osztandónak szélről nullák vannak: akkor elkerítvén mindkettőből annyi nullát, mennyi az osztóé; csak a' többi számokkal kell végbe vinni a' felosztást, mint mutatja a' c) mellett példa.

$$a): 8 \overline{) 48460} \mid 6057. \quad b): 6(0 \overline{) 743(6} \mid 123.$$

$$\begin{array}{r} \cdot \cdot 46: \\ 40: \\ \hline \cdot 60 \\ 56 \\ \hline \cdot 4 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 14: : \\ 12: : \\ \hline \cdot 23: \\ 18: \\ \hline \cdot 56 \end{array}$$

$$c): 5(00 \overline{) 673(00} \mid 134.$$

$$\begin{array}{r} 17: : \\ 15: : \\ \hline \cdot 23: : \\ 20: : \\ \hline \cdot 300 \end{array}$$

Példák: az a)-ra. sok mindenfélét kellett összevásárolnom: többek közt vettem 9 réf posztót, de már elfeledtem, hogy' volt réfe; hanem arra emlékezem, hogy a' posztós-boltban 45 forintot hagytam: valljon mennyibe kerül posztómnak réfe? — A' tyukász a' tojást 5-tével szedi, azaz: 5 tojást vesz egy gyarasért; van pedig együtt 216

tojásom: valljon mennyit kapok értök? — 1206 krajczár hány garast tesz? — 696 forintot lek kell fizetnem 8 hónap alatt: hány forintot kell letennem egy-egy hónapban? 127 koldusnak az uraság kenyeret osztat ki, egy-egy kenyeret ötfelé vágva: hány kenyér kell a' 127-nek?

A' b)-re. Van egy zacskóban 3669 krajczár, valljon hány forint az? Számláltunk pénzt garasával már 730-ig; hány forintot számláltunk már? 60247 garas hány tallér? Egy csoport ellenségen ötven katona rajta ütven, elvett tőle 2400 forintot, mennyi jut egyre? — Minden órában meghal a' föld' kekségén 3600 ember, hány hal meg minden minutában?

A' c)-re. Földesurunk' raktárában (magazin-jában) van 13600 ctr. (mázsa) gyapju, zsákokba tömve, egybe-egybe 20 ctr.; hány gyapjus zsák van abban a' raktárban? Most fordítsuk meg a' példát: azt a' 13600 mázsa gyapjut az uraság eladta, de zsákok nélkül, és a' vevőnek még nagyobb zsákjai voltak, melyekbe a' gyapjut áltűríteté; megtöltött pedig 400 zsákot: hány mázsa jutott egybe-egybe?

4. Midőn tizes, százaz vagy többes számú az osztó, akkor is úgy kell vele dolgozni, mint az egyessel, csak hogy az olyan osztóval dolgozni nehezebb, mint az egyessel. De gyakorlás által ebbe is bele tanulhat a' gyermek. Itt néhány leírott példa:

$\begin{array}{r} 14 \overline{) 36410} \mid 2600. \\ \underline{28} : : : \end{array}$	$\begin{array}{r} 21 \overline{) 47980} \mid 2284. \\ \underline{42} : : : \end{array}$	$\begin{array}{r} 365 \overline{) 6935} \mid 19 \\ \underline{365} : \end{array}$
$\begin{array}{r} \bullet 84 : : \\ 84 : : \\ \hline \bullet \bullet 10 \end{array}$	$\begin{array}{r} \bullet 59 : : \\ 42 : : \\ \hline 178 : \\ 168 : \\ \hline \bullet 100 \\ 84 \\ \hline \bullet 16 \end{array}$	$\begin{array}{r} 3285 \\ 3285 \\ \hline \bullet \bullet \bullet \end{array}$

Példák: Egy öreg atya az ő 14 unokáinak hágy. 3972 ftot: mennyi jut egynek-egynek? — 25 házhoz 290 katonát kell bekvártélozni egy éjszakára: hány katona jut minden házhoz? — Egy napban 24 óra van: hány napot tesz 8544 óra? — Egy esztendőben van 52 hét: hány esztendőt tesz 2912 hét? Egy tuczat 12 darabot foglal magában: 430 gomb hány tuczatot ád? — 15 vendég megiszik 52 messzely bort: hány messzelyt fizet egyegy? — A' föld' kereksege 5400 mértföldet tesz: hány napig kellene utazni egy hajónak, melly azt körülhajózni akarná, ha mindennap 18 mértföldet haladna? — Ez a' kézi könyved, nézd meg, hány lapot számlál; és vedd ki, hány árkus van benne, egy-egy árkusra 16 lapot számítván? — Próbáljatok példákat százás osztókkal is: Matuzsálem 353685 napig élt: valljon hány esztendőt tesz az, 365 napot számlálván egy esztendőre? — Salamon' templomán folyvást 153600 ember dolgozott, kikre 3600 palliér vigyázott fel: hány munkásra kellett vigyázni mindenik palliérnak? Ha egy országnak 250,000 lakosai vannak, és adót 3,650,000 forintot kell fizetniök: mi esik egy-egy lakosra? Hazánkban országSZerte 2000 vásár esik öszveséggel esztendőnként: hány helyen van vásár minden egy napon?

C. Próbája a' felosztásnak

Abból áll, hogy az osztalékot sokszorozza az ember az osztóval, (a' maradványt is, ha van, hozzá adván); és ha a' sokszorozási summa az osztandó számmal megegyez, tehát jól van kivetve a' példa.

D. Rövidítések a' felosztásban.

a) Ha tizzel, 100-zal, 1000-rel kell felosztani valamelly számot, akkor nem kell tenni egyebet, mint a' felosztandóból jobb felül annyi szá-

mot kell elkeríteni, a' mennyi nullája van az osztónak: a' többi szám adja az osztalékot, és kész a' példa. 345 ezüst krajczárból hány tizes pénzdarab lenne? $34(5$. Ném rég az ujságban olvastuk, hogy a' tengeri halászok egy akkora halat fogtak, hogy 74538 funtot nyomott; ugyan hány mázsa lehetett az? $745(38$. Számláltam egy folytában két garasos darab pénzeket 280 -vant, hány forint az? (Egy forinthez hány két garasos pénz kívántatik)? $28(0$. — Gondolok a' fejemben 4630 denárokat egy határra hányva: mennyi forint volna az, (egy forintba száz denárt számlálva)? $46(30 = 46$ for. és 30 denár.

b) Ha kell osztást tenni 20 -al, 200 -al, 2000 -rel, akkor is így cselekszem, és a' ki-nem-törölt számnak felét veszem, 's kész a' példa. 45 garas hány forint (egy forintba t. i. 20 garast számítván)? $4(5 = 4: 2 = 2$ for. és marad 5 garas. — 200 leégettek között el kell osztani 3259 forintot: mi jut egyre-egyre? $32(59 = 32: 2 = 16$ forint; és még 59 fönmarad.

c) Ha kell osztani 5 -tel, azaz fél-tizzel: tehát akkor is a' felosztandó számból egyet eltörlek, a' megmaradottat pedig kétszerre veszem, 's kész a' példa. 74 köből gabnát öt vevő közt akarom egyenlően elosztani, jut egynek $7(4 = 7 \times 2 = 14$ köből, 's még 4 fönmarad. — 1930 forinthez öten vannak részesek: jut egynek-egyenek $193(0 = 193 \times 2 = 386$ for.

d) Ha kell osztanod 25 -tel mint negyed-részével a' kerék számnak, (mellyel t. i. felosztani olly igenkönnyű): tehát sokszorozd az osztandót 4 -gyel, 's a' ki jött summát oszd fel 100 -zal, azaz: vágj el belőle jobbról két számot: és kész a' munka. P. o. $365: 25 = 365 \times 4 = 1460$, ezt az $1460: 100 = 14$. A' maradvány mindég csak század-rész, itt 60 század-rész, a' mi tehát nem sokra vet, mint utóbb a' tört számokban meg fogjátok tanulni.

e) Végre igen hasznos, és gyakran előforduló neme lévén a' felosztásnak a' 2 -vel osztás, vagy is a' felezés: ebben éppen jártosnak kell lenni a'

számvetőnek. Ezt pedig nagyobb számokkal röviden csak úgy kell végbe vinni, hogy leírod a' megfelelő számot, alája lineát vonsz; most renddel veszed a' számokat balról kezdve jobb kéz felé haladva, és minden számbetűnek felét alája leírod; ha maradvány volna, azt a' közelebbi másik számbetűhez foglalod, 's annak is (melly most már így tízes lett) felét veszed, és így végig. P. o. 482 félkrajczár pénzdarab hány egész krajczárt tesz? Annyit a' hányszor benne találatik 2 félkrajczár; mivel két félkrajczár tesz egy egészet. Tehát röviden így osztom el, vagy leírva, vagy csak fejben, úgy gondolván, mintha leírva volna:

$$\begin{array}{r} 482 \text{ félkrajczár} \\ 2) \hline 241 \text{ egész krajczár.} \end{array}$$

Mds: 574 félkrajczár hány egész krajczár?

u u

574 félkrajczár

287 egész krajczár. Itt az ötnek fele 2, de fönmarad egy, mellyet a' legközelebbi számhoz a' 7-hez foglalok, 's lesz 17, ennek fele 8, de itt is megmarad 1, ezt viszont a' 4-hez veszem, lesz 14, ennek fele 7.

Felezzétek meg ti is most e' számokat: 620; 852, 304, 920568, 701243.

*X. A' négy spécziések, több-soru számokkal
egyszerre. *)*

Mind eddig a' négy spécziésekben csak egy-soru számokkal dolgoztunk; de sok eset van,

*) E' négy spécziéseket hibásan mondják némelly könyvek *megnevezett* számmal dolgozásnak; mert lám az egyszerű spécziésekben is adunk neveket a' számoknak.

hogy egyszerre több-soru számot is kell öszveadni, kivonni 's'a't. P.o. egyszerre forintot is, krajczárt is; vagy egyszerre mázsát is, fontot és latot, melyből aztán két-soru, három- és több-soru öszveadás, kivonás 's'a't. jó előnkbe. Az effélékkel való dolgozásnak regulái következnek tehát mostan rövideden. És ide kívántatik meg immár elmulthatatlanul a' pénzek', mértékek', nehezekek' kisebb nagyobb nemeinek tudása, a' mit azonban ti már a' négy egyszerű spécziesek' kezdetén megtanultatok. Valamint már az eddig tanultakból azt is kell tudnotok, hogyan kell nagyobb mértékeket és pénzeket kisebbekre p. o. forintokat garasokra, krajczárookra változtatni (deákosan szólván: rezolválni); ellenben a' kisebbeket nagyobbakra kicsinálni (deákossan redukálni). Mondjátok meg hogyan?

Mind ezen négy spécziesek felől általjában meg lehet jegyezni: hogy a' több szám-sorokat (vagy rendeket, oszlopokat), itt is balról jobb felé kell egymás mellé írni, legelső oszlopban a' nagyobb neműeket, utána a' kisebbeket. A' számvetést viszont itt is a' jobb szélről álló oszlopokkal vagy a' legkisebb nemű számokkal kell elkezdni, és úgy menni bal felé, renddel által a' nagyobbakra, kivévén a' divíziót, hol ellenkezőképpen kell cselekedni. Hogy az egy-egy oszlopokba eső számok' leírásában itt is egyest egyes alá; tizest tizes alá 's'a't. kelljen helyeztetni: az ugy is már magában értendődik.

1.) *Az öszveadás több-soru számokkal.*

Itt a' hány sor diktáltatik, annyi summába kell öszveadni azokat. De mindent. világossabban meg fognak mutatni magok a' példák. Ha tehát volna 3 erszényem, az egyikben volna 5 for. 4 garas, a' másodikban 3 for. 1 gar. 2 krajczár, a' harmadikban 2 for. 11 garas 1 krajczár. Akarnám tudni, mennyi pénzem van öszvesen a' három erszényben. Látom, hogy itt három

nemű pénzekről van szó, forintról, garasról, krajczár-
ról; tehát három-sorú összeadás kell hozzá, így: *)

	(első sor).	(második sor).	(harmadik sor).
	forintok:	garasok:	krajczárok.
Egyik erszényben:	5	4	—
2-dik erszényben:	3	1	2
3-dik erszényben:	2	11	1
Summa:	10 for.	16 gar.	3 kr.

Esik rám az idén porczio 85 for. már befizet-
tem egyszer 12 for. 10 kr. másszor 8 for. ismét
másszor 15 for. 24 kr. utólján 20 for. 7 kr.; men-
nyit fizettem már be? Itt az összeadás két-sorú
lesz:

for.	kr.
12	10
8	—
15	24
20	7
Summa	55 41 kr.

Más példa: Tartozom árendával 120 fttal; be-
lőle megadtam:

	for.	gar.	denár
egyszer:	25	5	2
másszor:	30	—	1
ismét:	5	4	1
mégis:	2	10	—
Summa:	62 for.	19 gar.	5 denár.

*) Igen fogantatos lenne, ha a' tanító az első kis pél-
dákat valóságos kész pénzzel a' gyermekek eleibe az
asztalra szünte úgy, mint számaikat a' táblára felírja,
kirakná, összeadná, kivonná, sokszorozná és felosz-
taná.

Más: Öszve kellene vennem egy summába:

for.	—	gar.	—	kr.
17	...	9	...	2
25	...	11	...	1
5	...	—	...	2
8	...	17	...	1

Summa 55 for. 37 gar. 6 kr.

E' példában krajczár már annyi jó ki, hogy garas is válik belőle, tehát a' 6-tot 3-mal felosztom, 's jó ki éppen 2 garas, krajczár nem marad semmi, a' két garast pedig a' garasok' sorához adom: $37+2=39$ gar. Ugyde 39 garas is már van annyi, hogy válik belőle egész forint is, azért azokat 20-szal felosztván forinttá teszem, 's jó ki belőlők 1 for., marad még 19 gar.; az 1 ftot. végre a' ftok' sorához adom: $55+1=56$. 's most leszzen a' summa helyesebben kicsinálva: 56 for. 19 gar. 0 kr.

Igy kell cselekedni a' kisebb nemű sorokkal mindenkor, akár pénz- akár mérték-nemeket jelentsenek azok; mint erre utmutatást fognak adni im' e' példák:

a) Van borom a' pinczémben négy hordócskával, az

	akó	itcze
egyikben:	7	30
másikban:	12	—
harmadikban:	4	45
negyedikben:	5	20

Summa: 28 akó és 95 itcze
vagy: 29 akó és 31 itcze.

b) A' borsos tót' fűszeres skátulyáiban van:

	funt.	lat.	nehezék.
az A-ban:	6	12	1
a' B-ben:	9	3	3
a' C-ben:	8	23	2
a' D-ben:	13	1	1

Summa: 36 39 7
Vagy: 37 funt 8 lat, 3 nehezék.

c) Árultam tojásból 2 for. 12 gar., turóból 9 gr. 1 kr., vajból 5 for. 3 gar. 2 kr.; sonkolyból 16 gar. 2kr.; mennyit árultam összeséggel?

d) Három falura kiosztanak kövecsezni való ország-utat: mérnek az egyiknek 45 ölet, 3 lábot, 10 hüvelyket, a' másiknak 72 öl. 1 láb. 8 hüv.; a' harmadiknak 104 öl. 2 láb. 4 hüv. Hány ölnyi hosz-szu a' megcsinálendő ország-ut?

e) Megfont a' télen Örszike 3 darabot, 4 kötetet, 25 ígét, 2 szálat; Zsuzsika 5 dar. 2 köt. 33 ig. 1 szálat; Marinka 7 d. 1 k.; az anyjok 8 d. 9 k. 17 ig. 2 szálat: mennyit fontak össze ezek négyen?

f) Jóska midőn oskolába beadták, 7 esztendős, 4 hónapos, 9 napos volt; járt oskolába 5 eszten-deig, 8 hónapig, 25 napig; már most mióta inas, annak 2 esztendeje, és 15 napja: hány esztendős a' Jóska most?

g) Egy szekerezőnek kocsijára felraknak egy hordót, melly nyom 3 ctr. (mázsát) 17 lb. (funtot); egy butyort 3 ctr. 84 lb.; mennyi terhet raktak szekerére?

2.) Sokszorozás több-soru számokkal.

Az idevaló regula im' ez:

Leirván a' sokszorozandó szám-sorokat, a' sokszorozót ird a' legkisebb nemű szám alá, 's vonj lineát, sokszorozd vele renddel a' sorokat; a' summát mindenik sornak alája irdván. De' itt is meg kell tartani azt, a' mit az összeadásnál, t. i. hogyha a' kisebb nemű sornak summájából nagyobb nemű szám is válik, tehát arra kell redukálni és ahhoz adni, mellyikre redukáltuk. P. o. a) Bóka János minden hónapra fizet adót: 13 ftot, 12 krajczárt: mennyit fizet 3 hónapra?

for.	kr.	b) mennyit fizet 5 hónapra?
13	12	13 fl. 12 kr.
	3	5.

Summa: 39 for.	36 kr.	Summa: 65	60
		Vágy: 66 for.	— kr.

c) Mennyit 8 hónapra? 13 for. 12 kr.
8

Vagy: 104 — 96
105 for. 36 kr.

d) Mennyit 12 hónapra? 13 for. — 12 kr.
12

26 — 24
13 — 12

156 — 144
Vagy: 158 for. — 24 kr.

e) Egy ember 25 esztendeig viselte a' bíróságot; minden esztendőn volt belőle 264 for. 45 kr. haszna: mennyi hasznot vett életében a' bíróságból?

f) Egy akó bor, helyre állítással együtt kerül a' korcsmárosnak 14 ftba és 24 krba: mennyibe jő neki 37 akó?

g) Ha egy réf posztó 4 for. 16 kr. hogy' lesz 9 réf?

3.) *Kivondás több-soru számokkal.*

E' munkában ezek az esetek fordulnak elő, úgy mint:

a) Mikor minden rendesen megyen, ilyenformán kell kivonni:

Bevettem: 146 for. 18 gr. 4 denár.

Kiadtam: 95 — 12 — 1 —

Marad: 51 for. 6 gar. 3 den.

Más: 435 lb. 24 lat. 3 nehezék.

396 — 8 — 2 —

Marad: 39 lb. 16 lat. 1 nehezék.

b) Mikor a' felső szám kisebb az alsónál, úgy hogy belőle az alsót kivonni nem lehet: akkor kölcsönözni kell a' legközelebbi bal szomszédától.

nagyobb nemű számot, egyet, azt a' kisebb nemű-re rezolválni, és ahhoz, mellyhez kellett, hozzáadni, 's ugy aztán folytatni a' kivonást. P. o.

Vagyok adós:	646 fttal	9 garassal	2 den.
Lefizettem már:	393 fttot	14 garast	3 den.

Mi marad még fizetendő?

Mivel sem 3 denárt kettőből, sem 14 garast 9-ből ki nem vonhatok, tehát kölcsönözök a' denárokhoz a' garasokból egyet, azaz: 5 denárt, 's most lesz $(5+2=)$ 7 denárom; a' nyolcz garasokhoz pedig a' forintoktól egyet, azaz 20 garast, és lesz $(20+8=)$ 28 garasom; 's most a' példámat így képzelem magamnak leírva:

645 for.	28 gar.	7 den.
393 for.	14 gar.	3 den.

Még fizetendő: 252 for. 14 gar. 4 den.

c) Mikor valamellyik felső szám nem csak kisebb, hanem egészen hiányzik is, akkor a' szomszéd nagyobbbtól egy kölcsönvétellel kell azt egészen pótolni: p. o. ha egy magazinban gyapjú van 407 ctr. és 4 lb.; 's kimázsszáttatott belőle 300 ctr. 30 lb. és 12 lat: itt mindjárt észrevehetem, hogy az egyik kivonandó számban hibázik a' lat; azért a' funtoktól kölcsönözök egyet: azaz 32 latot, és ezzel kitöltöm az üres helyet:

A' példa tehát:	407 ctr.	4 lb.	0 lat.
	300 —	30 —	12 —

így fog állani:	407 ctr.	3 lb.	32 lat.
	300 —	30 —	12 —

Vagy tökéletesen kiegészítve: 406 ctr. 103 lb. 32 lat.

	300 —	30 —	12 —

Marad: 106 — 73 — 20 —

d) Mikor sem a' legközelebbi, sem a' második számtól nem kölcsönözhetni, hanem el kell menni szinte a' legfőbb számhoz: akkor attól kell kölcsön kérni egyet, azt kisebb neműekké rezolválni, ezektől megint egyet kölcsönözni és azt is kisebb neművé tenni, 's így a' felső üres helyeket kipótolni. P. o. a' sós tiszt úr bevett sőt 5698 mázsát, kimért 4369 mázsát, 34 funtot, 16 latot: mennyi van még keze alatt? A' helyett tehát hogy leírnám:

	5698	ctr.	0	lb.	0	lat.
	4369	—	34	—	16	—
így irom le:	5697	ctr.	99	lb.	32	lat.
	4369	—	34	—	16	—
Marad:	1828	ctr.	65	lb.	16	lat.

Mivel tehát sokszor minden többi kisebb számok hibázván végre a' legfőbb nemű számra szorulunk: azért a' kivonandó számok' leírásában mindig csak a' legfőbb nemű számokat kell nézni a' végett, hogy mellyik álljon fölül, mellyik alatt; és ha a' kisebb számok között az alól irandók nagyobbak lennének is a' felsőknél, abban meg nem kell zavarodni. P. o. 60 ölnyi és 3 lábnyi árkot kell megadni; meg van pedig már ásva belőle 49 öl és 5 lábnyi: mekkora árok ésatlan még? Más: Arattott egy gazda búzát 72 keresztet, 5 kévét; elcsépett belőle 20 keresztet, 15 kévét: mennyi van neki még asztagban?

e) Különös nemét teszi ezen kivonásnak az a' munka, midőn valamelly élő embernek élet-idejét kell kivetni, a' mikor tehát felső kivonandónak mindenkor a' nagyobb szám áll, azaz: a' mostan folyó esztendő, hónap, nap és óra. P. o. A' született Juliusnak azaz: a' hetedik hónapnak 22-dik napján 1764-dik eszt. reggeli 9-órakor: mennyi idő mostan, azaz 1836. Decembernek vagyis a'

12-dik hónapnak 30-dik napján déleesti 3. vagy is az egész nap folytában $(12+3=)$ 15 órakor?

1836 eszt.	12 hón.	30 nap	15 óra
1764 —	7 —	22 —	9 —

72 eszt. 5 hón. 8 nap 6 óra. Ennyi idő az A ember.

Az esztendőkkal való számvetésről még azt tanuljátok meg, hogy abban sokféle rövidítésekkel szokás élni, mellyeket érteni kell az olvasónak. Az esztendőt a' szám mellé oda sem írjuk, hanem csak hozzá értjük; a' születést csak egy sz-szel tesszük ki, vagy így: *szül.*; e' szót meghalt, csak így: *megh.*, vagy egy hosszú + s a' t. P. o. Mátyás király szül. K. u. 1443. Márcz. 27., † 1490. Apr. 6. Ezt így kell olvasni: Mátyás király született Krisztus után 1443-dik esztendőben Márczius hónapnak 27-dik napján, meghalt 1490-dik esztendőben Aprilis hónapnak 6-dik napján. — *Mds.*: Az öreg-atyám szül. 1738. Jun. 11. d. u. 7 ór., megh. 1800 Jan. 31. d. e. 8 ór. Magam szül. 1824. Sept. 1. d. e. 9 ór. Valljon most mennyi idő vagyok én és öreg-atyám?

4.) Felosztás több-sorú számokkal.

A' számvetésnek e' nemében nem a' kisebb nemű számokon kell elkezdni a' dolgozást, hanem a' nagyokon, bal kéz felől, és úgy menni jobb kéz felé renddel a' kisebb nemű számokra által. Egyébiránt itten leginkább im' e' három esetek adhatják elő magokat, mellyekhez' regula szükség:

n) Ha az osztó egyszerű szám. Leirván a' felosztandó számokat, huzz kétfelől mellettük függőleges lineákat, s ird oda balról az osztót. Most vidd végre az osztást szokás szerint; ha alatt valami megmarad, azt add a' következő kisebb nemű számhoz, — azzá is rezoval-

ván; — és így cselekedvén a' többivel is foly-
vást: p. o.

$$6 \overline{) 37 \text{ for. } 17 \text{ gar. } 4 \text{ den.}}$$

Itt a' $\frac{1}{2} = 6$; marad 1 for. melyet a' garasok-
hoz csapok, de garasokká rezolválva. Tehát 1 for. =
20 gar.; $20 + 17 = 37$. Most $\frac{1}{2} = 6$ gar.; marad 1 gar.
Ezt ismét a' kisebb nemű számhoz csapom, de az-
zá változtatva: 1 gar. = 5 den.; $5 + 4 = 9$. Most $\frac{1}{2} =$
1.; fennmarad osztatlan 3 den.

Tehát a' példa újra leírva így lesz:

for.	gar.	den.	for.	gar.	den.
6 $\overline{) 37}$	17	4	6	6	1
: 36	1	+	5		
: 1 fr. = 20	1	5			
: . . .	6 $\overline{) 37}$	6 $\overline{) 9}$	6 $\overline{) 9}$	1	
	36	6	6		
	1 gar. = 5 den.	3 den.			

b) Ha az osztó nagyobb, mint a' fő elosztan-
dó szám: akkor azt az osztandó számot kisebb ne-
művé kell rezolválni, a' kért kisebbeket hozzá-
vévén, és úgy osztani. P. o. ha 4 lb. 16 latnyi
husból 8 helyre kellene adnom kóstolót: mennyi
jutna egyegy helyre? — Vagy: ha 3 főt 50 kraj-
czárt 5 ember között kellene felosztanom?

8 $\overline{) 4 \text{ lb. } 16 \text{ lat}}$	18 lat.	5 $\overline{) 3 \text{ for. } 50 \text{ kr.}}$	46 kr.

A' 4 funtot latokká teszem: $4 \times 32 = 128$, ehhez
a' 16-tot = 144 lat. Ezt most 8 részre osztva, jut
18 lat. — Ugy a' 3 főt, mivel 5-tel felosztani nem
lehet, krajczárokká rezolválom: $3 \times 60 = 180 \text{ kr.} +$
 $50 = 230 \text{ kr.}$ Ezt 5 felé, lesz az osztalék 46 kr.

c) Ha az osztó is kettős számból áll, vagy szinte hármashból is: ilyenkor mind az osztót, mind az osztandókat egy kisebbféle számra kell rezolválni, és úgy tenni meg az osztást. P. o. 450 ftért és 45 krajczárért, hány aranyat válthatnák, darabját 11 ftjával és 30 krajczárjával számlálva? Itt előbb mindent krajczárrá tesztek: $450 \times 60 = 24000 + 45 = 24045$ krajczár. Aztán 11 for. $\times 60 = 660 + 30 = 690$ kr. Most már a' feladott példát a' helyett, hogy

így írnám: 11 for. 30 kr. | 450 for. 45 kr. |

csak így írom le: 69(0 | 2404(5 | 34 arany egészen.

207:

334

276

585 kr.

Jegyzés: A' fentebb előadott egyszerű felosztásban találkozó példákbl könnyen csinálhat a' tanító ide szolgáló több példákat is. (L. a' IX. 2. czikkely alatt).

XI. A' tört számokról (frákcziókról).

A' felosztásból származnak azok a' számok, melyek egy egészen alúl vannak: a' fél, harmad, negyed (fertál), ötöd, nyolczad (oktál), 's a' t. melyeket *tört számoknak* szoktunk hívni, mivel azok által az 1 egész szám sokféle darabokra mintegy szelleltöretik. A' tört számok, valamint az egészek, előfordulnak a' közönséges életben, minden tárgyban; van p. o. fél alma, fél esztendő, negyed funt hus, harmad réf posztó, egy ötöd rész forint; nyolczad rész mérő gabona 's a' t. Ugy iratnak pedig a' tört számok, mint a' felosztani valók, p. o. egy harmad részt így írok le: $\frac{1}{3}$. Így írom le az olly

esztendő-számot is, melly két rendszerinti esztendőbe esik, p. o. 183%. (Lásd ide a' VI. r. 27dik számát.)

Különbféleképpen is fejezhetem ki a' tört számokat, — úgy hogy mégis ugyanazt jelentik. P. o. ezt a' számot: *harmadfél*, így is mondhatom: kettő és fél, így is: két egész és egy egésznek fele; így is: fél hiján három egész. Ezt a' számot: *másfél* így: egy egész és egy fél, három fél, kettő fél hiján.

A' tört számokat leghelyesebben fogjátok képzelhetni, ha majd valósággal is megmutatjuk, hogyan lesznek. Irok ide példának okáért egy lineát:

_____ melly legyen 1 egész linea, ha elvágom két egyenlő részre $\overset{A}{\text{---}} | \overset{B}{\text{---}}$

lesz az A egy kettőd-része az egésznek, vagy fele; az A és B két kettőd-része az egynek vagy maga az egy *egész* ismét együtt. Ha elvágom 3 felé

$\overset{A}{\text{---}} | \overset{B}{\text{---}} | \overset{C}{\text{---}}$ akkor lesz az A-ig egy har-

mad-része az egésznek; a' B-ig két harmad-része, a' C-ig három harmad-része, azaz: együtt az egy

egész. Ha elvágom 4 felé, így: $\overset{A}{\text{---}} | \overset{B}{\text{---}} | \overset{C}{\text{---}} | \overset{D}{\text{---}}$

lesz az A egy negyed-része az egésznek, 's a' t. — Látjátok ebből, hogy egy fél nagyobb mint egy harmad; $\frac{1}{2}$ nagyobb mint $\frac{1}{3}$; $\frac{1}{3}$ nagyobb mint $\frac{1}{4}$, 's a' t. Lehet pedig a' részeket még kisebb részekre is törni, p. o. eloszthatom a' kettőd-részeket megint

új kettőd-részekre: $\overset{a}{\text{---}} | \overset{b}{\text{---}} | \overset{b}{\text{---}} | \overset{b}{\text{---}}$; a' har-

mad-részeket megint új kettőd- vagy 3ad-részekre;

$\overset{a}{\text{---}} | \overset{a}{\text{---}} | \overset{b}{\text{---}} | \overset{b}{\text{---}} | \overset{b}{\text{---}}$; a' negyed-részeket megint két-

tőd-részekre: $\overset{A}{\text{---}} | \overset{a}{\text{---}} | \overset{b}{\text{---}} | \overset{B}{\text{---}} | \overset{b}{\text{---}} | \overset{C}{\text{---}} | \overset{c}{\text{---}} | \overset{D}{\text{---}} | \overset{d}{\text{---}}$'s így tovább.

Állítsatok ehhez, hogy fele a' félnek $\frac{1}{2}$; fele a' harmadnak $\frac{1}{3}$; fele a' negyednek $\frac{1}{4}$; 's a' t. Megfordítva: egy harmad-része egy félnek $= \frac{1}{2}$; 3ad-része egy harmadnak $\frac{1}{3}$; 3ad-része egy negyednek $\frac{1}{4}$; 3ad-rész 's a' t.

Lássuk ugyanezeket most egy almán: — majd egy itcze vizen, egy réfen, egy funt huson, az idők mértékén, és utóljára a' pénzeken.

Ita van tehát egy alma, melly egy egész. Elvágom két részre, és lesznek belőle két kettődrészec, minasz: felek. Mi neve ennek az egyik darabjának? Hány ilyen-darab kell egy egészhez? — Most itt van egy másik egész alma; ezt elvágom 3 felé; egyegy darabot ezekből minnek hívunk? Hány ilyen harmadrész kell egy egészhez? Hadd lássuk, tedd össze két darabját, lesz-e egész? Hát mikor lesz ismét egész? — Most még egy másik egész almát vegyünk, és osszuk el négy felé. Végy el közülök egyet, 's mond meg hányad-rész: végy el kettőt, 's mond meg számon? Végy el hármat, 's mond meg mennyi? Végy el négyet, 's mond meg mennyi? Negyed-részekből tehát hány kell egy egészhez? — Mit gondoltok most, ezeket a' negyed-részeket eloszthatnánk-e még többfelé is? El-e száz felé is? Vágjuk el még mindeniket kétfelé, 's most számláljátok meg, hány részre van osztva az egy egész alma? Vedd el ennek most egy darabját, 's nevezd meg törött számnak? Vedd el két darabját 's a' t. Most állítsuk össze az almát egészsze. Most vegyük kétfelé; hány nyolczad rész esik mindenik félbe? Tehát $\frac{1}{2}$ vagy $\frac{1}{2}$ mind egy-e? Vegyük a' félnek megint felét, az hányad-része lesz az almának? De hány 8ad-rész van ebben a' fertál almában? Tehát mindegy: $\frac{1}{2}$ és —?

Lássuk a' tört számokat pénzekkel. Ime' le-számlállok ide az asztalra egy forintot, azaz: 20 garast, vagy 60 krajczárt, vagy 100 denárt részben. Vegyünk egy garast, melly 3 krajczárból áll; ennek tehát $\frac{1}{3}$ része hány krajczár? $\frac{1}{3}$ része? $\frac{1}{3}$? azaz: egy egész garas. Egy krajczár tehát a' garasnak

hányad része? 2 kr. ? 3 kr. ? — Most vegyük fel az egész forintot: ezt, ha úgy nézed mint garasokat, hány részekből áll? ha úgy nézed mint krajczárokat, hányból? Nézzük előben is mint garasokat, és vegyük felét, lesz? negyed-részt, lesz egyegy részben? ötöd-részt? és lesz? tized-részt? — És hány részét? Egy garas tehát hányad-része egy egész forintnak? 2 garas? 4? 5? 10? — Vegyük most a' forintot, úgy mint krajczárokat: hány részekből áll így a' forint? Egy hatvanod-rész forint: tehát mennyi? $\frac{1}{60}$? $\frac{1}{60}$? 's a' t. 'S megfordítva a' kérdéseket, mint a' garasoknál.

A' tört számokkal is lehet összeadni, kivonni, sokszorozni, felosztani, valamint az egészekkel. Két negyed mérő rozsot és $\frac{1}{4}$ m. összeadhatok, és lesz $\frac{1}{2}$, tehát több $\frac{1}{4}$ -nél (azaz: 1 egésznél) egy negyed részzel. Egy funt cukorból adhatok a' hűgornak egy negyed funtot, 's marad magamnak $\frac{3}{4}$. Fél forintot eloszthatok háromuk között és jut mindenikünknek 10 kr. — De a' tört számokkal való dolgozásnak bővebb eszmérete inkább kalmárokat illet. Ti csak a' pénzekről tanuljátok meg jól az itt következő táblát:

Egy egész forintnak

$\frac{1}{2}$ = 60 kr. (Van ilyen papirosból is, ezüstből is egy darabban).

$\frac{1}{3}$ = 30 kr. vagy 10 garas.

$\frac{1}{4}$ = 60 kr.

$\frac{1}{5}$ = 40 kr. vagy 13 garas, 1 kr.

$\frac{1}{6}$ = 20 kr. (Van ilyen egy darabban ezüstből).

$\frac{1}{8}$ = 60 kr.

$\frac{1}{10}$ = 45 kr. vagy 15 garas.

$\frac{1}{12}$ = 30 kr. vagy 10 garas.

$\frac{1}{15}$ = 15 kr. vagy 5 garas.

$\frac{1}{20}$ = 60 kr.

- $\frac{1}{2}$ = 48 kr. vagy 16 garas.
 $\frac{1}{3}$ = 36 kr. vagy 12 garas.
 $\frac{1}{4}$ = 24 kr. vagy 8 garas.
 $\frac{1}{5}$ = 12 kr. vagy 4 garas.
 $\frac{1}{6}$ = 10 kr. vagy 3 garas 1 kr. (Ilyen van egy darabban, ezüsthöl).
 $\frac{1}{12}$ = 6 kr. vagy 2 garas. (Ilyen van egy darabban, rézből).
 $\frac{1}{24}$ = 5 kr. vagy egy garas és 2 kr. (Ilyen van egy darabban, ezüsthöl).
 $\frac{1}{36}$ = 4 kr. vagy egy garas egy kr.
 $\frac{1}{72}$ = 3 kr. vagy 1 garas. (Ilyen van egy darabban, mind rézből mind ezüsthöl).
 $\frac{1}{144}$ = 2 kr. (Ilyen van egy darabban rézből).
 $\frac{1}{288}$ = 1 kr. (Ilyen csak rézből van, de kétféle, papiros- és ezüst-értékű).

Van tehát egyegy darabban pénzünk: egy krajczáros, kettős, hármas, ötös, hatos, tizes, huszas, 60nos vagy 1 forintos, két for., öt forintos, 10 for. 's a' t.

E' táblából már mondjátok meg renddel: mennyi krajczár a' forintnak $\frac{1}{2}$? $\frac{1}{3}$? $\frac{1}{4}$? $\frac{1}{5}$? $\frac{1}{6}$? — $\frac{1}{12}$? $\frac{1}{24}$? $\frac{1}{36}$? — $\frac{1}{72}$? $\frac{1}{144}$? 's a' t.

Megfordítva: mondjátok meg, hányad-része egy egész forintnak 30 kr? ($\frac{1}{2}$ vagy $\frac{1}{3}$ vagy $\frac{1}{4}$ vagy $\frac{1}{5}$ vagy $\frac{1}{6}$ vagy $\frac{1}{12}$ vagy $\frac{1}{24}$'s a' t.) Hát 35 kr.? az is $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$'s a' t. csak hogy föle van 5 kr. Hát 28 kr.? az is $\frac{1}{3}$ csak hogy 2 kr. hiával. — 20 kr. hányad-része egy forintnak? $\frac{1}{5}$ vagy $\frac{1}{4}$, vagy $\frac{1}{6}$'s a' t. Hát 23 kr.? az is annyiad-része, csak hogy 3 kr. van föle. Hát 17 kr.? az is, csak hogy itt viszont 3 kr. van hiya. — 15 krajczár hányad-része egy forintnak? 's a' t.

Egy forintban hány két garasos van? Hány tizes? hány huszas? — Fejezz ki különbözőképpen 3 fíot? két tallért? 60 garast? 180 krt? három huszast? 30 krt.? 's a' t.

A' ki ezeket tudja, az a' krajczárokkal való számvetésben sokféle rövidítéseket csinálhat magának p. o.

1) Ha 60 számról van szó, akkor éppen annyi egész forint lesz a' keresendő summa, a' mennyi a' krajczár. 60 funt só, 12 krajczárjával = 12 for. Más: 60 réf 36 krajczárjával? = 36 for. Megfordítva ha a' bornak itczéje 8 krajczár, tehát akója (hatvan itczéjével számlálva) lészen 8 for.

2.) Ha 120-ról (azaz kétszer hatvanról) van szó: akkor, a' krajczár-szám kétszer véve fogja tenni a' keresendő forintok' summáját p. o. 120 birkabör, 40 krajczárjával? = 80 for.

3.) Ha 30 számmal, azaz: 60-nak felével van dolgod: akkor vedd a' krajczár' számának felét forintok gyanánt és kész a' példa: Igy 30 funt fagygyunak ára 24 krajczárjával, éppen $\frac{2}{3}$ azaz: 12 for.

4.) Ha 20-szál (azaz a' 60-nak egy harmad részével) kell dolgozni: tehát a' krajczárok' számának vedd harmadát, és az fogja tenni a' keresendő summát. 20 funt gyertya 36 krajczárjával? = $\frac{2}{3}$ = 12 for.

5.) Ha 15-tel (azaz a' 60-nak $\frac{1}{4}$ vel) kell dolgozni, akkor a' krajczárok' számának vedd egy negyedét, és az fogja adni a' keresendő summát. És így tovább, ha kell dolgozni 5-tel, tizzel, hattal, azaz: a' 60nak 12-töd-, hatod-, tized-részevel 's a' t.

Az efféle rövidítésekkel való hamar-számvetést *olasz praktikanak* szokás hívni, mellyből még csak a' tőkepenzek' (deákosan: *kapitálisok*') és kamatok' (deákosan: *interesek*') kivételének rövid módját igtatjuk ide: (L. XII. rész. V. 8. szám.

Ha a' tőkepenz úgy van kiadva, hogy százától esztendőnként 5 for. kamatot (deákosan: 5 *procento* interest) fizetnek: akkor az interest mindenkor $\frac{1}{20}$ részét teszi a' kapitálisnak, mivel az 5

éppen egy huszad-része a' 100-nak. Tehát a' tőke számát fel kell osztani 20-szal (mint tanultátok a' X-dik czikkelyben a' 4. b. számnál) p. o. 4532 for. tőkének mi az interese? $= \frac{4532}{20} = 226 \text{ for. } 12 \text{ kr.}$

Legtöbbit könnyít e' számvetésben az, ha a' forintokat kispénzekben (denárookban) gondoljuk, azaz: egy forintot 100 kispénzben. E' szerint az 6 procentos kapitálisból százáért esztendőnként jár 500 kispénz, egy forintért 5 kispénz, 2 ftért $2 \times 5 = 10$; 3 ftért $3 \times 5 = 15$, 's a' t. $=$ A' 6 procentos kapitálisnak százáért jár 6 ft, vagy 600 kispénz, tehát 1 ftért 6 den., 2 ftért $2 \times 6 = 12$ den., 's így tovább.

De a' 6 procentos kapitálisok' intereseinek fel-számolása körül különösen az a' rövidítési regula is van, hogy a' kapitálisnak száma denárookban gondolva, adja egyszeriben annak két hónapi interestét. Már pedig ha két hónapra tudjuk, hamar kivethetjük 3, 4, 5, sőt 12 hónapra (azaz 1 egész esztendőre is. P. o. 3500 for. kapitálisnak interese két hónapra éppen 3500 denár; ennek fele adja az egy hónapi interest; a' 3500 den. kétszer véve adja a' 4 hónapi, 3-szor véve a' 6 hónapi (vagy félesztendői) interest, 's a' t. — Hogyan kellessék pedig a' denárokat egyszeriben forintokká redukálni, azt már tanultátok (X. 4. a.).

XII. Egyveleg példák és kérdések, az eddig előadottak' ismétélése végett.

Következnek immár a' hármass regula (regula de tri), a' társaság' regulája, a' keverése, és a' mé-sés regula; de mind ezeknek csak neveiket említjük meg itten. Azzal, a' mit kézi könyvetekből tanulhattok, kivettek mindent a' mi nektek szükséges. Az interesteknek kivetett tábláját készen fel-találhatjátok minden nagyobb kalendáriumban. A' fontosabb számolások (komputusok) pedig egyéb-iránt is a' bírák előtt és a' nótárius által vitetnek

végbe. Ha azonban még is valamelly szövevényesebb számot kellene kicsinálnotok, mellyen el nem tudnátok igazodni: tehát folyamodhattok a' helybeli felesküdtetett notáriushoz (jegyzőhez). A' notáriusoknak és iskola-mestereknek dolga, érteni a' számvetést tökéletesen, és náluk találhattok számvetésre még bővebben megtanító könyveket is. — Azért e' könyvben befejezésül csak néhány példák és kérdések fognak még helyet lelteni, mellyeknek mindenikénél ama' kérdésre kell először is megfelelni tudni, valljon mellyik spécziessel kell azt kivetni, 's aztán hogyan?

1.) Volt kibérelve 135 birkám, haza hozta a' juhász 43nak a' bőrét, mennyi van még? — 2.) Miben egyez a' kivonás a' felosztással? Miben különbözik egyik a' másiktól? 3.) — Felváltottam egy 5 ftos banknótát, mennyit kapok érte váltó pénzben? — 4.) A' sokszorozás és öszveadás miben egyeznek meg; — miben különböznek egymástól? — 5.) 160 garas hány forint? — 6.) 720 krajczár hány forint? — 7.) Van váltó czédulában 30 ftom, 2 garasom; réz pénzben 1 tallérom, és van egy darab aranyom is: hány forintom van váltóban? — 8.) Volt egy zacskóban 85 forintom, kivettem belőle egyszer 10 ftot, máskor 21gyet, ismét máskor 9et: mennyi pénzem van még a' zacskóban? 9.) Miben egyez az öszveadás is a' kivonással? Miben különbözik ez a' kettő? 10.) Ádám 930 esztendőért, Krisztus 33mat: hány annyi ideig élt Ádám mint Krisztus? (*Felosztás*). 11.) A' mohácsi veszedelem történt 1526; hány esztendeje immár annak? 12.) 8 pár cipőért, 35 garasával mennyi jár? (Hány forint 280 garas?) 13.) A' téglának ezere 18 for. hogy' lesz 4000 téglá? 14.) Egy mázsa só 160 garas ezüstben, hogy' lesz egy negyed mázsa? 15.) Miben egyez a' sokszorozás és felosztás? Miben különbözik? 16.) 5 forint és 1 huszas ezüst pénz, hány huszas? 17.) Ha 5 vég vászon 120 for., mennyibe esik egy vég? L. a' X. 4. c) számot. 18.) 144

diót 5 gyermek között osztatok fel fejtekben? — 19.) Gázdám adott kezemre 125 ftot, hogy vásároljak neki borjukat; 96 ftot kiadtam, 45tel megcsaltak: mennyit adhatok csak vissza neki? — 20.) A' patikában orvosságot veszek, ára 9 gar. v. cz; ugyde egy ezüst huszast adok: mennyi jár belőle vissza? 21.) Volt a' falu' kasszájában 457 for.; kiment belőle bucsukor 24 for. 21 kr., bíró-választáskor 11 for. 40 kr., a' falu' házára 100 for.; mennyi ment ki a' kasszából? — 22.) Az én 5 gyermekeim kaptak öszvesen 1 ftot ajándécul, mennyi jut egynek? 23.) Oszszatok el 4 koldus között 3 ftot? 10 között 9et? 12 között egyet? 3 között felet? 24.) A' melly béresnek esztendei fizetése 75 for., mennyi jár 1 hónapra? 25.) Ha 1 tuczat phéh-kalán 28 garas, mennyibe esik 1 kalán? 26.) Vettem 34 garason 1 motring pamut-czérnát, mellyben van 12 kötet: mennyibe esik egy kötet? 27.) Mennyibe jó egy szoknya, mellyhez 9 réf karton kell, ha réf 42 krajczár? 28.) Egy zsák kolompér tavasszal 16 garas: mit adnak 9 zsáknyiért? 29.) Töltetek egy 20 itezés vándolt zsirral, 14 garasával itezését: mi jár érte? 30.) 3 alma 5 gyermek között hogyan osztatik el? (Mindenik alma 5 részre.) 31.) Van többféle pénzem félre téve a' ládában: huszas pénz 50 for., tízes 25 for., egy ezüst garasos 5 for., banknóta 30 for., váltó czédula 42 for., rézpénz 9 for.; mennyi pénzem van öszveséggel váltóban? ezüstben? — 32.) Egy zöld fán ül 9 madár, ha lelőnek közülök 5töt, hány marad meg rajta? (Egy sem, mert a' többi elrepül.) 33.) Van a' takácsnál 38 réfere való hetes vásznom; minden réfert jár 7 krajczár, azon kívül 8 garas vető-pénz: mennyi pénzt kell öszveszereznem, mire vásznomat meghozza a' takács?

HATODIK RÉSZ.

AZ IDŐ-SZÁMLÁLÁS TUDOMÁNYA.

1. Egyik reggeltől a' másikig, vagy egyik estvétől a' másikig való idő egy *napot* teszen ¹⁾). Egy napi idő 24 órára osztatik fel ²⁾); melyeket akár egy huzamban, akár megazakasztva számlálunk, az mindegyre megegyen ki. Az is mindegy, akármikor kezdjük és végezzük a' napnak számlálását. Lehet kezdeni reggel, estve, délben, éjfélkor ³⁾). Mindenféleképpen számlálnak a' nemzetek a' világon. Az olaszországiak p. o. esen 24 órákat egy huzamban számlálják. Mi magyarországiak olly rendet tartunk e' dologban, hogy a' nappali időnek fele-részt éjféltől kezdve délig, 12 órában számláljuk; és ezután viszont egyen előlkezdve délben számláljuk a' nappalnak másik felet éjfélig, ugyan 12 órában ⁴⁾); úgyhogy a' mi dél-utáni 1 óránk a' nappalnak tulajdonképpen 13dik órája; a' dél-utáni 2., 14dik ⁵⁾) s a' t. Egyegy egész napnak részei ezek: nappal, éjjel, éjfél, reg-hajnal vagy szürkület, reggel, délelőtt, dél, délután, délest, estve, esthajnal vagy alkony, nagy-estve vagy öreg-estve ⁶⁾).

Kérdések: 1) Mennyi időt értünk egy nap alatt? 2) Egy-egy nap hány órára osztatik fel? 3) Hányféleképpen lehet kezdeni a' napnak számlálását? 4) Mi Magyarok mikor kezdjük és végezzük a' napi órák' számlálását? 5) A' mi délutáni 3d. óránk tulajdonképpen hányadik órája az egész napnak? 6) Számláld elő egy egész napnak részeit?

2. Hogy időnket és órdinkat pontosan számílhassuk, és dolgainkat a' szerint elrendelhessek: a' végre szolgálunk az idő-mérő eszközök, t. i: az *óra-művek* ⁷⁾). Ezeket már régen találták fel ⁸⁾). De a' régicéknél csak nap-órák, vízi- és homok-órák voltak ⁹⁾). Mai napság pedig már vannak tökéletesebb órák: toronyba, szobába 's falra való; tokosok; órákat, negyed-órákat kiverők; repetáló, muzsikáló, csinosak, kerekesekek; sőt kicsinyke zseb-órák is, mellyek vernek ¹⁰⁾). Ezek az óra-művek pontosan megmutatják és kiütik nemcsak az egész órát, hanem azoknak negyedeit (a' fértálokat) is, — sőt a' minutákat és perczeket is. Van pedig egy egész órában négy negyed, vagy mintha öszvesen hatvan; minden egy minutában viszont számláltatik hatvan percz. Kösületek az órák' számlálását ki esmérí? Ime' itt van egy zseb-óra; — itt egy fal-óra; próbáljátok? — A' ki még ezt nem tudja, tanulja meg minél előbb; hogy p. o. minden óra' számtábláján két mutató van; egyik az egész órát mutatja, másik a' fértálokat; hogy emés mindannyiszor megkerüli az egész táblát, valahányszor amiaz egyik órától a' másikig halad; hogy az első fértál a' háromnál, a' 2dik a' hatnál van 's a' t.

3. Azon idő-közt, mellyben 7 napok elfoly-nak, egy *hétnek* hívjuk. Azok a' 7 napok imigy következnek: első mindenkor a' vasárnap, 2. hétfő, 3. kedő, 4. szerda, 5. csütörtök, 6. péntek, 7. szombat. Ezek közül a' kedő nap annyit teszzen, mint a' dologtevő napok kettő, vagyis második napja; a' szerda, csütörtök és péntek elnevezések tót szókából vannak véve, és annyit tesznek, mint: középső, ötödik, hatodik; — a' szombat zsidó el-

- 7) Hogyan tudjuk számlálni pontosan a' nap' óráit? 8) Mikori találmány az óra-mű? 9) De a' régicéknél csak milyen óráik voltak? 10) Hát ma már az óra-csinálók minemű tökéletességre vitték mesterségöket? 's a' t.

nevezés, és nyugodalom-napot jelent, mivel a Zsidoknak ez az 6 vashárnapjok és nyugodalmi napjaik. A Zsidók a hetet szombattal kezdik, a Törzsek péntekkel. A héti napokról neveztek el a mi régi eleink sok falukat és városokat is, p. o. van Szombat-hely, Szerda-hely, Kedd-hely s. t. Még fordulnak elő ezek az elnevezések: Korbély-hely fő *), hushagyó-kedd, hatvamos-szerda, aldosó-csütörtök, nagy-csütörtök, nagy-péntek s. t.; aztán: nagy-hét fekete-hét s. o. t.

4. Négy ilyen hét tesz egy hónapot, vagy hódnapot; így nevezve azon idő-szaktól, melly, állatt a' földünket egyezer magkerüli. A' hónapok neveik ezek: Januárius, Februárius, Márczius, Április, Május, Junius, Julius, Augustus, Szeptember, Oktober, November, December. Egyegy hónapban van 30 vagy 31 nap. Csak Februáriusban van 28 nap; mellyhez bizonyos okból minden negyedik esztendőben a' csillag-vizsgálók becsusztatnak (szöktetnek) egy napot, és akkor lesz 29 napja. Mellyik hónapban legyen kerék-száma 30, mellyikben 31 nap: leghelyesebben megtudhatjuk egy régi római vitéznek nevére, melly volt *Appianszeno*. E' névnek szillabái adják éppen a' 30 napos hónapok neveinek kezdő szillabáikat, úgy mint: *Ap*, Április; *Jun*, Junius; *Sze*, Szeptember; és *No*, November. Mind a többi hónapok (Februáriust kivéven) 31 naposak. Levelek' végén vagy elején a' napnak, hónapnak és esztendőnek kitevését deákosan dátumnak szokás nevezni. — Mondjátok meg mostan: mellyik a' legelső hónap? A' legutolsó? A' harmadik? A' hetedik? Hát viszont hányadik hónap a' Februárius? A' Május? A' November?

5. Tizenkét hónap aztán téssen egy esztendőt vagy egy évet (deákul annus, anno). Van tehát egy

*) A' mesterlegényeknek *blauer Montag*-jok; mellyben azonban a' jó mester-legény nem részvesz.

esztendőben: hónap 12, hét 52, nap 365. Csak minden negyedik esztendőben van 366: egy nappal több, mint máskor, — azzal a' nappal, melly akkor a' Februárius' napjaihoz toldatik és szöktetik be; honnét az illy esztendő szökő-esztendőnek neveztetik. Illyen p. o. az 1836. Az esztendő is pedig sokféle. Van név szerint:

a.) Csillag-vizsgálói esztendő, melly mindenkor Márcziusban kezdődik.

b.) Katonai esztendő, mellynek kezdete Nov. 1.

c.) Egyházi esztendő, melly Advent' első vasárnapjával, Dec. elejével kezdődik.

d.) Nap-esztendő, Ján. 1. — Dec. 31.

e.) Hód-esztendő, melly annyi időt tesz, a' mennyi alatt a' hód földünket tizenkétszer körülkerüli. Ez tehát néhány nappal rövidebb, mint a' nap-esztendő. — Végre

f.) Polgári esztendő, melly egyez a' nap-esztendővel. Ezt kell érteni mindenkor, valamikor köz-beszédben van szó esztendőről. E' szerint számlálnak minden keresztyén népek. Ezt értjük e' kézi-könyvünkben is. — A' Zsidók' új-esztendeje Szeptember' vége felé kezdődik.

6. Minden egy egész esztendő' folytatában nevezetes idő-szakaszok: a' tavasz, nyár, ősz, tél; aztán, az új esztendő' elején: a' farsáng, utána a' böjt, továbbá a' tavaszi vetés' ideje, széna-takarásé, aratásé. Az aratási idő után esik az u. n. kánikula, magyarul: eb-napok, azaz: mikor a' Nap-csillag egy olly csillag-bokornál járja utját, melly hasonlít egy kis ebhez, deákul kánikulához *), — és ollyankor szoktak lenni a' legrebbenőbb hévségű nyári napok. Most következik aztán idő szerint: a' kender-nyüvés, sarju-takarás, őszi vetés, szüret, fászás, sörtés-öldözés, fonás 's a' t.

*) Több illy csillag-bokrokról, mellyekről a' hónapok is más névvel neveztetnek, lásd a' VII. résznek 9dik számát.

7. Harmincz esztendő egy nemzedéket téssen, (ember-nyomot, generációt); száz esztendő pedig tésszen egy év-századot.

8. Az év-századok' számlálása iránt a' következőket szükség megjegyezni. Minden egy év-század akkor telik ki, mikor a' számlálás 99 után nullákra, azaz: kerék számra megyen ki. A' mi a' kerék számon túl ismét elől-kezdődik, az, egészen a' 99-ig, ismét ahhoz az év-századhoz tartozik, mellynek kerék számát majd csak a' 99 után mondjuk ki. Így p. o. Krisztus' születése után a' 70dik esztendő, az első századnak esztendeje: de Kr. u. a' 120dik esztendő már túl van a' kerék százon, következőleg már a' második év-századba esik, — melly azonban csak a' 199 után telik ki egészen, t. i. a' kerék 200-ban. Vagy: ha vesszük Kr. u. a' 256-dik esztendőt: az is viszont sokkal túl lévén a' kitelt kétszázon, már a' harmadik-századba esik, melly a' 299 után, azaz: a' 300-dik esztendővel telik be. Vagy: ha vesszük az 1382-dik, azaz: a' tizenhárom-száz nyolczvankettődik esztendőt: az többé nem a' 13-dik év-századhoz tartozik, — mert az kitelt, mikor 1300-at irtak; hanem tartozik a' 14-dik év-századhoz, melly az 1301-től fogva 1400-ig folyó esztendőket foglalja magában. Azért, ha leírott esztendő-számokat látok, és azokból az év-századot még akarom mondani: mindig egygyel többet kell felvennem, mint a' hány száz előttem leírva áll (ha csak nem éppen kerék a' szám). Így, ha olvasom, hogy a' Magyarok 895-ben jöttek be ez országba: itt a' 8 helyett 9-et mondok; és az fogja tenni az év-századot, mellyben bejöttek a' Magyarok. Tudniillik az a' szám: 8, nem a' 8-dik századot fejezi ki, hanem a' 9-diket. Vagy: ha olvasom, hogy a' Törököt 1686-ban verték ki az országból: az a' szám — noha 16 százat fejez ki, mégis — nem a' 16-dik év-századba esik, hanem a' 17-dikbe.

9. Hadd lássuk most már, értitek-e az év-századok' számlálásának módját. Feleljetek meg: hányadik századba esik Krisztus után a' 630-dik esztendő? 985? 1140? 1200? 1791? 1817? 1532? 's a' t. Es viszont: mellyik esztendőket foglalja magában az 5-dik század? a' 9-dik? 15-dik? 18-d?' s t.

10. Kezdtették pedig az emberek számlálni a' mi mostani esztendeinknek sorát a' Krisztus' születésének esztendejével, melly ezelőtt 1836 esztendővel történt; és így mostan, — a' 18-dik év-század hetelyén, — már a' 19-dik év-században élünk. De az esztendőket sem számlálják minden népek ezen szerint: hanem csak a' keresztyének. A' zsidók p. o. a' világ' teremtésétől kezdve folytatják a' számlálást még maig is. A' törökök Mahomednek futásától fogva *) számlálnak, azaz: Krisztus' születése után 622-dik esztendőben elől-kezdve. (Ők tehát most hányadikban irnak? vesd ki). Mikor tehát valamely esztendő-szám előtt e' betűket látod: K. U. sz. u. — azokat hogyan olvasod? Hát ezeket: K. U. sz. e.?

11. Van egy könyv, melly az idő-számlálást pontosan megmutatja: a' *kalendárium*. Ez a' könyv külső formájára nézve lehet különbféle, nagy és kicsiny; — a' helyekre nézve, mellyeken nyomtatták, pesti, budai, kassai, debreczeni, komáromi 's a' t. Titulusa is különbféle lehet, p. o. Vándor, Vezér, Házi Barát 's t. eff. De belséjére nézve mindenik egyiránt mutatja az időnek számlálását. Készítik a' kalendáriumot az idő-számláláshoz értő tudós férfiak, a' csillagvizsgálók. Kinyomtatják pedig és árulják a' könyvkereskedők. Ha az ember kalendáriumot vásárol, tehát jobb, mennél nagyobbbat venni; mert annál többféleképpen lehet tanulni belőle. Belső tartalmára nézve annyiféle a' kalendárium, a' hányféleképpen számlálják az esztendőket, p. o. a' rendszerint való, mellyel mi

*) Lásd XI. r. 64...

is élünk; az ó kalendáriom, mellyel a' göröghitű keresztyének élnek; a' zsidóké, törököké, 's a' t.

12. A' kalendáriomban mit kell nézni? Azt, hogy mikor, mellyik és hányadik nap, hét és hónap vagy; hány órákor kel vagy nyugszik a' napcsillag; mikor esik a' hódnak változása; mikor lesz ez vagy amaz innep; és mikor lesz vásár itt vagy amott. Hát azt, hogy mikor lesz jó vagy rossz idő, nem kell-e a' kalendáriomban nézni? Azt soha sem. A' ki ezt cselekeszi, az igen értetlen és babonás ember, és nem tanulta az iskolában, hogy időjárást sokkal előre megjövendölni, egyáltalán fogva lehetetlen. *) Hogy pedig az időváltozás a' kalendáriomban is néha el vagyon találva: az csak vák történet. De mig egyszer eltalálva van, addig el van hibázva százszor is.

13. A' kalendáriom könyvön kívül nevezd más neveit is az időjövendölő kalendáriomoknak? Meg tudják előre az időjárásnak változásait: üvegben tartott leveli békák, csikok, elevenkénese-csök (barometrum), pókok. Sok embernek pedig — kinek sebei vagy sérült tagjai vannak — testében van időprófétáló kalendárioma. A' babonás emberek sokat építenek még a' luczazöldfü- és hagyma-kalendáriomokra is.

14. Miért is állnak tehát az afféle haszontalan időjövendölések a' kalendáriomokban? Régi szokás, az emberek' ámitása és a' pénzcsalás téteti ezt mai napig is sok kalendáriom-árulókkal. Azonban az újabb időkbeli kalendáriomokból az efféle esztelenségeket már csakugyan hagyogadják. — Így kell itélni azokról a' jegyekről is, mellyek a' napok mellé nyomtatva állanak; és azt felírni, hogy mellyik gyermek milyen jegy alatt született, ismét csak esztelen babonaság.

15. Mit jelentenek kalendáriom' elején ezek a' szók: aranyszám, vasárnapbetű, nap'cyclusa 's a' t.?

*) Lásd: VII. r. 67. sz.

Azokat érteni a' tudósoknak, névszerint a' csillagvizsgáló tudósoknak dolga. Azonban megérthetitek azokat ti is, ha a' kalendáriom' magyarázatjáról írott különös könyveket vagy értekezéseket *) valaha megolvassátok.

16. Hát valljon az, érvágást nem kell-e tétetni kalendáriom szerint? Éppen nem. Ez volna még a' legveszedelmesebb babonaság.

17. Micsoda napok azok, mellyeket az Istennek tisztelésére szentelünk? *Vasárnapok és innepek.*

18. Meg tudnád-e nevezni esztendőn által a' fő-innepeket? Karácson, Husvét, Pünköst; — mellyek sátoros innepeknek is neveztetnek, és a' mellyeket mindenféle keresztyének egyiránt megtartanak.

19. Hogy ezek az innepek mire emlékeztessenek, azt már ti alkalmasint egyébként is tudjátok; de mégis, hadd halljam, mire emlékeztet a' Karácson? Mire a' Husvét? Mire a' Pünköst?

20. Kisebb innepek is vannak, p. o. Krisztus' fogantatásáé (minek hívjuk ezt máá szóval?), környülmetéltetéséé, a' három királyoké vagy bölcséké, Máriának tisztulása. Mellyeknek sorában nevezetek ti még más innepeket is: mártirokét? szentekét? boldogságos szüz Máriáét? — Mind az efféle szent napokat kinek-kinek az ő hite' regulája szerint buzgón meg kell innepelni. Mert ha azokon nyugoszunk, azzal szegényebbekké nem leszünk, — csak a' dologtevő napokon sörénykedjünk. És a' mit a' szent napokon keresünk, azt az Istentől lopjuk el.

21. A' magyarországi kalendáriomban tehát minden vallásbeli felekezet' innepeinek meg kell írva lenni: a' minthogy írva is van kitűnő vörös betűkkel. Névszerint és különösen megvannak benne a' római katolikusok' innepei, a' protestánsokéi, göröghitű (vagy ó-hitű)-ekéi, és a' zsidókéi.

*) P. o. Tudományos Gyűjtemény, 1829. ötödik kötet.

22. Az innepek' elrendelésére nézve legnevezetesebb innep a' *Husvét*; melly mindenkor a' tavaszi legelső hódtölte után való vasárnapon esik; tehát hol korábban hol későbben. És ahhoz szabják magokat a' többi innepek is, mellyeknek bizonyos napjok nincsen.

23. Megmutatja a' kalendáriom még a' római katholikuskoknak és ó- vagy görög-hitűeknek böjtös napjaikat is; nevezetesen a' négy Kántorokat, vagyis fertál esztendőnként forduló böjtnapokat, — mellyek mindenkor szerdai napon szoktak esni.

24. Az innepek' és szentek' neveiről neveztetnek el még másképpen a' főt megirt 12 hónapok, p. o. Deczember mondatik Karácson' havának (hó-jának), mivel abban esik Karácson; Aprilis mondatik Szent-György' havának, mivel abban esik szent György' napja; 's a' t. — Sok helység is a' szentekről kapta nevét.

25. Imé' itt vagyon egy kalendáriom; lássátok. Vagyon ilyen (ugy reménylem) otthon mindenitknél. De ha nem volna kalendáriomod, hogyan számlálnád az időt egy-egy esztendőben? Megjelelek magámnak esztendőt-által néhány bizonyos napokat, mellyek minden esztendőben állandóul ugyan akkor esnek; és azok szerint számlálom a' heteket. Az illy *paraszt kalendáriom* p. o. imígyen szólhat:

Öt hetek folynak le Gyertya-Szentelőig;
Attól kétszer hat kell Szent-György' innepéig.
Jakabig is annyi. Kilencz Szent-Mihálhoz.
Hat kell ama' hires Szent-Máton' napjához.
Karácsonig is hat; — 's még hat napnyi idő:
's ki léssen számlálva az egész esztendő.

26. Mondám: így is számlálhatni az időket és napokat az esztendőben; de leghelyesebb ezt még is kalendáriom szerint tenni. A' ki kalendáriomot nem tart, vagy ahhoz nem ért: az soha sem tudja számlálni a' napokat és időket teljes pontossággal. Az

ollyan ember holmi változó környülállást, vagy holmi házi esetet vesz fel mértékéül az időnek; és sokszor nevetségessé teszi magát mások előtt. Így az egyszeri asszony kérdeztetvén, hány esztendő volt az ő kis leánya, imigy felelt: „Szapuláskor mult két esztendő.” Egy másik tudatlan ember azt tette határául az esztendőnek, mikor hagy sár volt. Még egy másik: mikor a’ szilva érett. ’S melly nevetséges aztán az illy számlálás!

27. Még tanuljátok meg, hogy egy-egy esztendő ugyan tulajdonképpen Januárius’ első napján kezdődik, és Deczember’ utolsó napján végződik: azonban lehet számlálni esztendőt, akárhol kezdve is. P. o. a’ szolgál-leányok’ esztendeje sok helyen Szent-György napkor kezdődik, és a’ másik Szent-György napkor végződik; a’ pásztoroké Miklós napkor, sa’ t. Hivatalt viselő embereké akkor, mikor hivataljokba beállítottak; házasoké mikor össze- esküdtettek; mindenikünk életéé, mikor születünk. Ekkor aztán az így számlált esztendő két rendszerint való esztendőbe esik bele, p. o. az 1834be és 1835be; vagy az 1835be és 1836ba: a’ mit így szokás kiírni számbetűkkel 183%, 183%.

28. Végre megjegyezni méltó, hogy a’ napokat és órákat mind egyiránt az Isten teremtetten, és azok közül egyiket sem mondhatni szerencsésnek vagy szerencsétlennek. Sok babonás ember mégis a’ *pinteket* (p. o.) szerencsétlennek tartja: azért akkor nem merészelne sem utnak indulni, sem valami fontos dolgát tenni. Más viszont az éjféli 11. 12. órákat tartja olyanoknak; a’ mikor nem bátorzkodnék kimeríteni házatól egy lépést is. Azért én illy esztelen nem leszek; hanem bátorságban hiszem magamat minden napon, minden helyen, — még a’ kereszt-utakon is. Mert azt tartom, hogy az Isten van velem mindenütt és mindenkor; ki nem hagy rajtam erőt venni sem sátánnak, sem más hatalmasságnak; — ha jó leszek.

HETEDIK RÉSZ.

TERMÉSZET - TUDOMÁNY (Physica).

VILÁG' ALKOTVÁNYA. ELEMENTUMOK. TERMÉSZET' HÁROM ORSZÁGAI.

I. *A' világ' alkotványáról.*

1. **Kérdés:** Eget, földet, és mind azon dolgokat, a' mellyek ezekben vannak, egy szóval minek hívjuk? *Felelet:* Világnak.

2. Hát micsoda az a' természet? Az is az összes világot jelenti, vagy is a' világi dolgok' tulajdonságait.

3. Ebben a' világban a' Föld, mellyen mi emberek lakozunk, millyen helyet foglal el? Közép helyet; és a' többi sok égi testekhez képest csak igen kicsiny helyet. A' mi Földünk' kereksege csak valami nagyon csekély részecskéje ennek a' ropant világnak.

4. Tehát vannak-e a' Földön kívül más testek *) is, az égen? Vannak igenis, számtalanok; kisebbek is, mint ez a' mi Földünk, de véghetetlenül nagyobbak is. Égi testeknek, vagy cillagoknak hívjuk azokat.

*) E' tudományban a' *test* szó nem az emberi testet (húst, vért, csontot) jelenti: hanem általjában mind azon tárgyat, a' mi testi érzékenységeinkbe tűnik.

5. Mikor láthatjuk ezeket a' nagy égi testeket? Leginkább az éjszakai sötétségben látjuk azokat felénk ragyogni, kibeszélhetetlen pompával és dicsőséggel. Az égen vannak pedig nappal is, csak-hogy akkor a' napfény miatt nem látszatók.

6. Honnét tudjuk, hogy azok közül sokan nagyobbak, mint ez a' mi Földünk? Ha nagyobbak nem volnának, nem látszanának el hozzánk; holtól tőlünk sok ezer meg' ezer mértföldnyi távolságra vannak.

7. De miért látszanak olyan kicsinyeknek, mintha kis égő gyertyák volnának? Eppen azért, mivel olly igen szörnyű nagy messzeségre vannak tőlünk. Lám csak vegyük p. o. a' torony' keresztjét, innét a' földről nézve az csak egykét arasznyinak látszik: pedig, ha közel vehetnénk és megmérhetnénk, egy ölnyinél is nagyobbak találnánk.

8. Nevezz ilyen égi testeket? Nap, Hód, Hajnal-csillag, *) Jupiter, Szaturnus, az üstökös csillagok (millyent láttunk 1835ben őszön), 's a' t. A' Téj-ut sem egyéb, mint temérdek sokaságu csillagoknak hozzánkig ható gyöngye fénye,

9. Hát azt hogyan kell érteni, mikor a' kalendarium így szól: ekkor-ekkor lép a' Nap a' Bikába, Halba, Rákba, Szüzbe 's a' t.; vagy mikor a' csillagokat így halljátok neveztetni: Amott van a' Fias-tyuk; emitt a' Gönczöl-szekér **) 's t. e.? Ezt úgy kell értenem, hogy számtalan csillagok egész bokronként állanak együtt szemeink előtt; és olyan figurát mutatnak, mint a' bika, hal, rák, medve, fias tyuk, kaszás ember, szekér, 's t. eff. Mikor aztán az ég-vizsgálók, a' Napnak esztendei

*) Ez a' szép fényes csillag deákul *Lucifer*-nek neveztetik. Rosszul van tehát mondva, midőn néha a' magyar ember a' másikat boszujában *lucifer*-nek szidalmazza.

**) Gönczöl, annyit tesz, mint *ég-sark*, *föld-sark*, deákul *pólus*, melly kettő van: az éjszaki és a' déli pólus.

pályafutását a' bika-formájú csillag-bokornál látják: akkor mondják, hogy most jár a' Nap a' Bikában.

10. Mi tartja ezeket az égi testeket a' levegőben? Sem oszlop, sem támaszték azokat nem tartja; hanem szabadon függnek és forognak az ég' üregében, — nekünk megfoghatatlan csodálatos módon.

11. Ez a' mi Föld-csillagunk (mint látjátok), önmagában fekete és homályos: valljon mi világosítja azt meg? Nappal az a' fényes dicső csillag, melyet Napnak hívunk; éjjel a' Hód, és a' sok ragyogó csillagok; télen pedig még azon fölül a' hó-világ is.

12. Mit tudunk ma már bizonyosan a' csillagok' forgásáról? Azt, hogy a' Nap egy álló csillag. Körüle forognak: ez a' mi Földünk' golyója, és a' többi bujdosó csillagok (planéták). Tudjuk, hogy a' Föld a' maga tengelye körül is forog, és Földünk körül viszont a' Hód forog. Mind ezt pedig teljesítik szörnyű sebességgel, de reánk nézve észrevehetlenül.

13. Ha a' Nap álló csillag, miért mondatik róla, hogy felkel, és lenyugszik? Ezt csak úgy szokás mondani, és nekünk — kikkel a' Föld mindig forog, — úgy is látszik, mintha a' Nap jőne-menne szemeink előtt; holott pedig mi távozzunk tőle és közeledünk hozzá a' Föld' forgásával.

14. Mennyi ideig kerüli be a' Föld a' Nap-csillagot? Azon nagy utjához a' Föld-planétának 365 egész napok és néhány órák szükségesek. 'S ezen egy fordulója Földünknek a' Nap körül, teszi nekünk (Föld' lakosinak) a' mi esztendőnket.

15. Mi okozza a' tavaszt, nyarat, őszt és telet? Ugyanez a' Földünk' kerengése a' Nap körül; melly kerengésnek egyik felén a' Napnak sugarai csak rézsut és gyöngén lövelnek a' Földre, és szerzik a' hideg időszakot (az őszt és telet); másik felén pedig fölülről egyenesebben lövelnek reánk a' napsugarak, és szerzik a' melegebb időszaka-

köt (a' tavaszt és nyarat). Az pedig igen bölcsen van elrendelve az Istentől, hogy a' meleg nyárra nem következik hirtelen és egyszerre a' hideg tél; sem erre a' hévséges nyár: hanem lassanként váltja fel egymást ez a' két időszak, a' mérséklett levegőjü tavasz és őszi közben járulván.

16. Hát azt mi munkálja, hogy a' nappalok és éjjelek majd hosszabbak, majd rövidebbek? Azt is a' Földnek kerengése a' Nap körül. Mikor t. i. a' Föld olly tájakon jár a' Nap körül, honnét ennek sugarai egyenesen reá szolgálnak: akkor a' nappal sokáig tart, az éjjel kevés órákig. Ellenben mikor a' Föld olly tájakon jár a' Nap körül, honnét ennek sugarai csak rézsut szolgálhatnak reá: akkor fénye nem sokáig tart, a' nappal rövid, az éjjel pedig hosszú.

17. Millyen szerencsések vagyunk mi e' részben, sok egyéb más földtájak fölött? Nálunk, mikor a' nappal legrövidebb, mégis tart 8 óráig: de vannak országok, hol a' rövid nappalok csak egy pár órányi világosságot adnak. Sőt vannak olly országok és népek, hol hónapokig tartó szüntelen éjjel van, 's mind ezen idő alatt az áldott Napnak fénye nem látható, mint p. o. az északi és déli föld-sarkoknál lakó népeknél.

18. Mennyi idő kell a' Földnek, míg a' maga tengelyében egyet fordul? Ahhoz 24 óra kell neki: melly idő határozza meg nálunk az éjjelt és nap-palt, és szerzi ezeknek rendes egymásra-következésöket; — nem tigran hirtelen, hanem naptámadat előtt a' hajnalt bocsátván elő: napnyugot után pedig az esthajnalt. És ez megint nagy bölcsen van így intézve a' természet' urától, az Istentől.

19. Mennyi idő kerül bele, míg a' Hód megjárja utját a' Föld körül? Ehhez mintegy 28 nap kívántatik: melly idő' leforgása alatt a' Hód' fénye négyféle változásokon megyen által (megújul, nő,

megtelik és fogy); 's ezt a' Hódnak egy fordulóját a' Föld körül, *hónapnak* hívjuk.

20. Mi az a' Nap- és Hód-fogyatkozás? Az alatt ezen csillagoknak azon állapotját kell érteni, mellyben néha bizonyos ideig elsötétednek; és valami előttök álló akadály miatt (a' mit a' csillagvizsgálók tudnak), egy ideig elvesztik világosságukat. De mind ez természeti módon megyen végbe; nem kell tőle félni semmit; és nem is kell csillagokból jövendőlni semmit, — mert ez vétkes babonaság.

21. De hogyan tudhatni mind ezeket a' csillagokról; vagy talán mind ez csak szép költemény, és nem is igaz? A' csillag-vizsgálóknak és földmérőknek mély tudománya hozta mind ezeket olly világosságra, hogy rajtok semmit sem lehet kételkedni többé. Ok vizsgálják most is az eget, mesterséges néző üveg-csőkkal; és meg tudnak mondani előre sok változásokat az égi testekre nézve; — melly változások azon szerint bizonyosan be is teljesednek.

22. Hogyan tudjuk meg, mikor lesz Nap- vagy Hód-fogyatkozás? Ezt is a' csillag-vizsgálók számlálják ki előre, és minden embernek tudtára adják a' kalendáriumban.

23. Valljon mire valók az égen azok a' sok számtalan ragyogó testek? Azt ember nem tudhatja elgondolni bizonyosan. Minden esetre az Istennek hatalmát és dicsőségét hirdetik minekünk, és a' világ' minden egyéb okos lakosinak. Mert hogy a' többi csillagoknak is vannak lakosaik, az semmi kétséget sem szenved.

24. Mióta áll ez az ég, Föld, és az egész világ' alkotványa illy szép renddel? Tudtunkra legálább is hat-ezer esztendő óta. De ezt tökéletesen kiszámolni nem lehet! valamint azt sem, hogy mikor lesz vége a' világnak. Ezek az Istennek titkai közé tartozandók.

25. Hány fő tájékaik vannak a' világnak? Négy, ugymint: kelet, nyugot, dél, éjszak.

26. Merre vannak a' világnak ezen négy fő tájékaik? A' merre a' Nap tavasz' és ős' elején fölkel, arra van kelet; a' merre viszont ugyanazon időben alászáll, arra van nyugot. Ha immár az ember kiterjesztett karokkal úgy áll, hogy jobb kezével keletre mutat, bal kezével nyugotra; tehát éppen háta mögött lészen dél, előtte egyenesen pedig éjszak. (Hátha arcczal kelet felé fordulsz, akkor hogyan esnek a' világ' négy fő tájai?)

II. Az elementumokról.

27. Mik azok, a' mellyeket mi, — e' Földnek lakosai, körülünk minden dolgokban észre-veszünk? A' levegő, világosság, víz, tűz és föld. Ezek kisebb nagyobb mértékben minden tárgyakban a' Földön feltalálhatók, és *elementumoknak* nevezetnek.

28. Hány elementum van tehát? A' régiek csak négyet tartottak: a' *levegőt, vizet, tüzet, földet*. De a' mai természet-tudósok több dolgokat is tartanak elementumoknak, jelesen, még a' *világosságot*.

29. Legelőször is tehát, és legközelebb mi az az átlátszó finom szer, melly nélkül egy szempillantatig sem élhetünk, és a' mi bennünket mindenütt körül-veszen? A' *levegő*, más rövidebbszóval: *levég, lég*; deákosan pedig *áer*.

30. Van-e olyan hely a' Földön, a' hol nem volna levegő? Nincsen. Mert még bent a' földben, és a' vízben is van levegő.

31. Mire szolgál a' levegő? Ez elmulhatlanul szükséges az embereknek és állatoknak éltetésökre; sőt levegő nélkül még a' fák és füvek sem nőhetnének meg, hanem kihalnának. A' hang is csak a' levegő által terjedhet odább, és verődhetik vissza,

— melly utóbbi esetet *ekho-nak* (*vi-saszhang-nak*) hívjuk. *)

32. Miről tudjuk, hogy körülünk mindenütt levegő van? Ha kezeinkkel arczánk felé legyintünk, érezhetjük, hogy arczánkat valami gyöngéden megüti. Mikor pedig a' levegő nagy mozgásba jő, azaz: mikor szél fú, akkor éppen érezhetjük a' levegőt.

33. Micsoda tehát az a' szél? A' levegőnek erős mozgása.

34. Mi az oka, hogy így mozgásba jő a' levegő? Annak okát mindenkor még magok a' természet-tudósok sem magyarázhatják meg. Az Isten, a' természetnek ura, bocsátja és csillapítja is le azokat, — nála tudva lévő uton-módon. Azért a' szeleket sem szidni, sem ördögének káromolni nem szabad.

35. Mindig és mindenütt egyformán jő-e mozgásba a' levegő? Nem. Hanem ennek is lépcsői vannak. A' levegő t. i. majd csak csendesen mozogdogál, és akkor *szellő*-nek hívjuk. Majd erősebben mozog, és akkor az *szél*. Majd pedig olyan nagy erővel mozog, hogy fákat kiteper, tornyokat, házakat üszvedöntőget; és akkor *szélvész*. Sőt fúnak más messze országokban olyan veszedelmes szelek, mellyek embert, állatot megfojtanak, ha előlük magokat meg nem óvják mind emberek mind állatok.

36. Még másképpen a' szelek hogyan osztatnak fel? Azon tájékok szerint, honnét fúnak, p. o. éjszaki szél, vagy is föl-szél; déli szél, vagy is al-szél; keleti, nyugoti szél.

37. Mit jegyezzünk meg a' forgó-szélről? Az sem egyéb, mint a' levegőnek keringő, forgó mozgása, vagy több ellenkező szeleknek öszveütközése. Hogy tehát azt boszorkányok vagy garabonczások támasztandk: az csak kinevetni való mesés babonáság.

*) Hires okho van hazánkban a' Tihanyi vár mellett — Lásd VIII. r. 112. sz.

38. Mi hasznok van a' szeleknek? A' levegőt az ártalmas gőzöktől megtisztítják; az álló vizeket, tavakat és tengereket meghánytorgatják, nehogy a' hosszas állásban megposhadjanak; továbbá elhajtják a' felleget mindenfelé; — tavasszal a' földet kiszárítják; — hajtanak' malmokat, hajókat; és a' növények' magvaikat széllel-hordják.

39. A' levegő mindenütt egyforma-e az egész Föld' színén, valamerre járunk-kelünk; vagy különböző? Igenis különböző. Sok helyen a' levegő szinte egészségtelen is, mint p. o. a' kőszén-bányákban, mocsárok és ganéj-gödrök körül, a' sokáig zárva állott vermekben, hol új borok forrnak; és kriptákban. *) Legtisztább és leg-egészségesebb levegő található a' hegyeken és a' szabad mezőn. De az igen magas hegyeken a' levegő már megint nem jó; mert annyira vékony és ritka, hogy az ember nem is élhetne meg benne. — A' természet-tudósok pedig mesterséggel is tudnak csinálni különféle levegőket: fojtót, éltetőt a' a' t.

40. Ha tehát hallanátok valamikor emberről, a' ki felröpült volna a' csillagokba; mit itélnétek e' dolog felől? Annyi igaz, hogy levegői hajót már találtak fel az emberek, és tudnak is hajózni fönt a' levegőben: de hogy a' csillagokig fölemelkedhessenek, az már csak azért is lehetetlen, mivel mennél magasabba emelkednének föl-felé, annál vékonyabb és fűlasztóbb lenne a' levegő; — és mennél messzebb eltávoloznánk a' Föld' színétől, annál sötétebbre is akadnánk.

41. Mi az a' kék boltozat a' fejünk fölött? Az nem egyéb, mint magasan álló levegő-réteg; melly azért játszik olly szép kék színt, mivel ott már elkezdődik a' sötétség; — mint lám nagy hegyek' körületén is sötét-kéknek látjuk a' levegőt.

*) Lásd: IX. rész. I. szám.

42. Mennyire lehet még föl-felé, embernek megélhető földi levegő? Legalább is tíz mértföldnyire; némelly bölcsek' állítása szerint pedig harmincz, sőt szinte száz mértföldnyire is.

43. Honnét sűrűdhetik meg a' levegő? Onnét, ha nagyon megtelik vizes gőzökkel. Az ilyen levegőt aztán *ködnek* szoktuk hívni; melly úgy mulik el, hogy vagy alá-hull a' Föld' színére, vagy föl-emelkedik a' levegőbe mindenestül és felhővé lesz.

44. Micsoda tehát a' *felhő*? Fönt a' levegőben magasan uszkáló sereg köd.

45. Miért olly különbféle színűek a' felhők? Azt a' napnak reájok sütő sugarai okozzák.

46. Mennyi magasságra uszkálnak fönt a' levegőben a' felhők? Mennél terhesebbek vízzel és gyúladó szerekkel, annál nehezebbek, és annál alantabb is járnak a' Föld felé: ellenben mennél kevesebb bennök a' víz, annál könnyebbek, és annál magasabra is emelkednek, — némellykor szinte három mértföldnyire.

47. Mit nevezünk *harmatnak*? Azon jó-nemű gőzöket, mellyek meleg nappal a' földből kipárolganak, a' hives éjjeleken által pedig megsűrűdnek, és vízcöppökké válva ismét a' földre visszaesnek.

48. Mit hívunk *dérnek*? A' megfagyott harmatot.

49. Némellykor hallhatjátok az öregektől azt is, hogy ma *ragya volt*: micsoda az? Az is harmat, de ártalmas harmat; a' mit csak akkor esmérni meg leginkább az elfonnyasztott zöld levelekről, mikor már elmúlt. Az illy ártalmas harmat miatt szorgalmasan meg kell mosni a' kerti-zöldségeket is, midőn azokból a' konyhán ételeket főzni szándékozunk.

50. Mit hívunk *esőnek*? A' felhőkből alá-hulló vízcöppöket.

51. Mondj különbféle neveit az esőnek? Sze-metelő (permetező)-eső, zápor-eső, rőtás-eső, ör-

szárazos-eső, felhő-szakadás. Még van azután jég-eső, vér-eső, hernyó-eső, kénkö-eső, 's a' t. . .

52. Mi az a' *dara-eső* és *jég-eső*? Az, kisebb vagy nagyobb csoportokká megfagyott eső. És így nagy esztelen babonáság, azt hinni, hogy — ha valamelly halottat a' határon keresztül visznek — azt a' határt azért elverné a' jég-eső.

53. Hát valljon mi lehet az a' *vér-eső*? Az nem vér, hanem csak megvörösített eső-lév. Vannak t. i. bizonyos apró pillék, melyek annyi vörös nedvességet bocsátanak magoktól, hogy attól még az eső is megvörösödik, mint 1800-ban a' Balaton körül történt. Az álló vizeket viszont más állatcsoportok yörösítik meg így, — nevék balha-kandics. És így tehát a' megvörösödött vizek sem dög-halált, sem háborut vagy drágaságot nem jelentenek.

54. Mit tartasz a' *béka-eső* felől? Ez nagy, hosszú szárazság után szokott megtörténni; midőn a' sok apró szomjus békák az esőre előjönnek lyukaikból, szomjuságukat oltani. A' békák tehát nem úgy hullnak az esővel a' levegőből, hanem úgy pezdülnek elő föld-lyukaikból, és a' föld' színén elegyednek az eső közé.

(Hát az mit jelent, mikor a' szép esőről azt mondják, hogy most arany-eső esett?).

55. Mit tevé legyen a' gazda-ember, mikor *hernyó-eső* esik, vagy mikor az esővel hernyók pezdülnek elő, mint a' békák? Az öly helyre, hová sok hernyó hullott, tüstént sörtéseket kell hajtani, hogy a' férgeket fölegyék.

56. Micsoda a' *kénkö-eső*? Ezt csak fenyves erdők körül tapasztalhatni; midőn Májusban, a' virágzó vörös-fenyő-fáknak' pora az eső közé elegyedik.

57. Mi az a' *ténta-eső*? Mikor a' szénbányák' körületében a' szén-portól a' fürgeteggel járó eső megfeketül, mint a' ténta.

58. Az esztendőnek melyik részeiben hull a' mi országunkban eső a' levegőből? Nyáron, őszön és tavaszon leginkább, télen ritkán.

59. Miért nem télen? Akkor a' viz-részeoscák megfagyottan hullnak le a' levegőből, szép kis fejer csillagformában: a' mit *hónak* hívunk. Ha több illy kis fagyott vizcsillagocskák is öszveragadnak, abból lesznek aztán a' hó-pölyhedékek.

60. Mi haszna vagy ártalma van a' hónak? A' mi az esőnek. Azonkívül téli időn a' füveknek és magvaknak takaróul szolgál, hogy el ne fagyjanak. Ártalmi pedig leginkább a' nagy hegyek körül tapasztalhatók; hol sokszor egész házakat és falukat elborítanak az aláomló hótömegek.

61. Micsoda a' *szivárvány*? Az, mikor a' nap sugarai a' neki általellenben hulló esőbe megütöznek, és szép színeikkel együtt visszaverődnek. Szivárványt pedig csak reggel és este táján láthatni. (Valljon miért csak ekkor?)

62. Valljon nem veszedelmes-e künn állani szivárványkor? Teljességgel nem, sőt gyönyörűség. Csak igen habonás és tudatlan emberek azok, kik a' szivárványtól félnek; olyas mit mesélvén róla, hogy az szíjja fel az égbe a' vizeket és az embereket is.

63. Mi az a' hód' udvara? Az is szivárványnak neme, melyet a' gőzőktől visszavert hód' fénye okoz. Így a' gyertya-világ körül is lát udvart a' fájós vagy gyöngé szemű ember.

64. Nyáron a' hév napokban, minemű szerek is gyűlnek meg a' levegőben? Sok gyúladható szerek, melyeket a' tudósok akár micsoda néven hívnak (villanynak, elektromnak 's t. e.) az nekünk mindegy.

65. Azok a' gyulékony szerek miben rejteznek kíváltképpen? A' zivatart hozó terhes nagy felhőkben.

66. Minek nevezzük azokat, ha meggyülvén, lángra kapnak? Villámlásnak, melyre rendszerint

nagy menydörgés és csattogás is szokott következni. — (Van-e villámlás télen? Miért nincsen?)

67. Mikor az ilyen villám-tűz igen bőven kirohanik a' felhőből, akkor mi is történhetik? Le csap a' földre szörnyű csattanással. És ez az úgynevezett menykő-ütés; de a' melly (mint most már értitek) tulajdonképpen nem kő, hanem villám-tűz.

68. Mit mondasz ahhoz, mikor azt hallod beszélni, hogy láttak menykövet, és mutatnak is olyat; — hogy az hosszukás; mélyen bele van furakodva a' földbe; — és hogy az hasznos volna a' háznál sokfeléről? Mind ezt babonáságnak tartom, el sem is hiszem, — minekutána már tudom, mi az a' menykő.

69. Mi haszna vagy ártalma van az illy villámlásnak és menydörgésnek? Van annak néha ártalma is ugyan, de a' haszna mégis sokkal nagyobb.

70. Mi kárt tesz az illyetén leesett villám-tűz? Ha házat, vagy élőfát talál, azt széllelszakgatja vagy öszveégeti; ha pedig állatot és embert ér, azt megsiketíti, elnémitja, vagy hirtelen meg is öli. Azonban mindezek csak ritkán történnek, és nem is mindenütt.

71. Mi haszna van a' villámlásnak és menydörgésnek? Az égi háboruk meghívésítik a' rekkenő nyári levegőt, és az ártalmas gőzöktől megtisztítják; az eső pedig, melly olyankor hull, a' földet termékenyebbé teszi, mint akármelly más vízzel való megöntözés. És így nem okosság azt gondolni, hogy égdörgéskor az Isten haragudnék az emberekre.

72. A' terhes felhőt és égi háborut el lehet-e szélleszteni álgylövöldözés vagy harangozás által? Nem lehet. Sőt veszedelmes is lehet a' harangozás; és már nem egy példa van arra, hogy a' menykő a' toronyba leütve, a' harangozó személyt agyon csapta. Az ilyenkor harangozás nem is arra való, hogy ez által a' felhő eloszlattassék; hanem arra, hogy a' népnek jel adassék haza ta-

karulni és imádkozni. Az ausztriai tartományokban el is van tiltva királyi rendelés által.

73. Azt mondják, hogy mai időben már a' jégesős felhőt is el tudják hárítani a' szántóföldekről? Próbákat tettek ugyan, de még csekély fogattal. Hanem vannak u. n. (ugy nevezett) *jégkár-mentő intézetek*, melyekbe a' ki beiratja vetését, és ezt a' jég elveri, kára azon intézet által pénzben tüstént megtérítetik.

74. De a' menykő-ütés ellen még is lehet-e magunkat mególtalmazni? Attól igen is lehet. Erre valók a' menykő-fogók, azaz: villám-vezető vasrudak; — melyeket láthatni jelesebb házak és urasági épületek fölött. A' mely házon ilyen vasrud van, azt a' reája eső menykő nem üti meg, hanem az lefut a' vasrudon a' földbe. Aztán a' mely ház mellett sok magas élő-fák vannak, abba sem üt le a' menykő; hanem inkább a' fákba száll, melyek azt a' villám-tüzet magokhoz szívják. Tehát élőfákat a' ház körül ültetni, már csak azért is igen hasznos és tanácsos.

75. Hát még hogyan tehetjük magunkat bátor-ságba a' menyköütés ellen? Okos, magunkra-vigyázás által, ama' mondás szerint: *Őrizd magadat, ember; úgy őriz meg az Isten is.* Az okos magunkra-vigyázásnak regulái pedig im' e' következőkben állnak: a.) Mindenek előtt azt kell megtudni, mennyi távolságra van tőlünk a' zivatar. Ha a' villámlás után igen hamar csattanik: jele, hogy közel van a' terhes felhő. Ha ugyanazon pillanatban villámlik és csattanik is: jele, hogy a' zivatar fejünk fölött van; — és ilyenkor méltán lehet félni. Ha a' villámláskor ujjodat kezednek ütő-erére (pulszusára) téven ered' ütését számlálod a' menydörgésig: ez megmutatja a' zivatarnak távol-létét. Ha t. i. ezen idő közben husz ütést számlálhatsz, bizonyos, hogy a' menyköves felhő egy egész mértföldnyi távolságra van még tőled. Ha tizet számlálhatsz, fél; ha ötöt, fertál mértföldnyire; ha

kettőt, hármat, — körülötted van a' veszedelmes felhő. Tehát még ilyenkor nem szükség félni. b.) Ha a' mezőn avagy úton volnál égi-háborukor: eszedbe se jusson, hogy fa alá szaladj: mert a' menykő a' fákba, tornyokba és más magas csucsos tárgyakba siet. Örökkén megálló regula ez: *Ha dörög a' meny, fa alá ne menj!* — Baglya és kepe mellé se bujj ilyenkor. Inkább állj mind az efféléktől 8—9 lépésnyire távol, és ülj le, — vagy, a' mi még jobb, fekdüdj le csendesen a' földre. Ha lóháton vagy szekéren mész; állítsd meg szekeredet, és valahová kösd meg a' lovadat, — magad ezektől is távol állván. Ha ásó, kapó, sarló, vagy más sok ércz-nemű volna nálad: mind azt letedd magadtól jó távolságra. Orizkedjél pedig, hogy ilyenkor seregesen együtt ne dolgozzatok, hanem szeljedjétek el, és kiki vonuljon el magán külön-külön. Aztán magadat izzadásba se hozd; mert az erős izzadás és sebes mozgás is nagyon szívja maga felé a' menykövet. Ugyanezt cselekszik a' vizek és mocsárok is, melyektől tehát hasonlóképpen távol kell maradni. c.) Ha otthon vagy, ne állj fal mellé, kémény alá, tűzhelyhez, ablakhoz, kályhához, oszlophoz, se az ajtó eleibe. Tartózkodjál inkább szobádnak a' legközepén. Veszedelmes égi-háborukor az ajtót vagy egy ablak-szárnyat nyitva tartani azért tanácsos, hogy — ha a' menykő házadba találna ütni — meg ne fúladj füstje miatt. d.) Házadnál meg ne engedd, hogy ilyenkor a' konyhán tűz égjen, és a' kémény füstölögjön; mert ez is igen szívja magához a' menykövet. Tehát eloltass ilyenkor minden tüzet. Végre, ha olly szomorú eset történnék körüléd, hogy valakit a' menykő agyonütne: azt ne kárhoztassad; mert az szinte olyan boldog neme a' halálnak, mint akármelly más.

76. A' levegőben történendő változásokat: esőt, szelet, menydörgést, 's a' t. meg lehet-e előre tudni? Néhány nappal előre ugyan megtudhatni: de

hetekkel, hónapokkal vagy szinte esztendővel előre semmiképpen nem.

77. De lám a' kalendáriomban meg vannak jövődvél minden idő-változások napról napra: mit mondasz ehhez? Az elég nem jól van, hogy a' kalendáriomban még maig is ilyen ámitások iratnak bele. Azok minden esetre csak vak eltalálások, mellyek mig egyszer megesnek, tizszer is megcsalhatnak. Okos ember az idő-járást nem kalendáriomból nézi ki; hanem tudja, hogy vannak arra más bizonyos elő-jelek.

78. Kevés nappal előre micsoda jelekből tudhatni meg az időnek változását? Van erre szolgáló bizonyos eszköz, mellynek barometrum, vagyis légmérő (levegő-mérő) a' neve. Azonkívül pedig vannak számtalan idő-próféták, mellyek közül néhányat immár ide is iगतunk.

a) Hosszu és jó őszt jelentenek: a' Mihál-nap utáni égdörgés, favirágzás; és ha a' tyukok farkukról vedlenek, nem pedig nyakukról.

b) Ha fecskék vizen repdesnek,
'S szárnyokkal bele verdesnek:
Akkor te csak bizvást elhidd,
Hogy esős idő közelít.

c) Mikor récze, lud és buvár
Lábát mossa; 's csapattal jár
Sok vizi madár egy időben:
Ázunk nem sokára esőben.

d) Ha békák korán reggel neszeznek:
Azok is esőt éreznek.

e) Ha télen a' hideg alább száll,
'S minden ember havat prófétál;
És sok sötét felhő is látszó:
Én azt mondom, eső lesz, — nem hó.

- f) Ha kutyád' hasa kúreg-korrog,
Sok füvet rág, ásít és morog:
Ritkán hibáz az ilyen jel,
Hogy az eső nem jőne el.
- g) Ha gyermekek nyugtalanok éjjel,
Házból füst nem oszlik fel 's széllel;
Ha rokkán szolgáló álmosul,
Só magában meglatyakosul;
Lovat bagócsok igen csipkednek;
Harapnak, bögnek a' tehenek;
Fekete az erdő, bokor, liget,
'S a' nap szokás ellen éget: —
Mind ekkor (apámtól hallottam)
Eső készül; 's ritkán is csalogtam.
- h) Ha piros az ég, alkonyatkor:
Szelet várhatsz bizonyosan akkor.
- i) Millyen az újhódnak harmad' s negyed napja,
Olyan lesz az egész hónap' folyamatja.

79. Hallottál-e már valamit a' tüzes emberről, lidérczről, és tüzes sárkányról? Igenis hallottam; és volt az idő, hogy szinte féltem tőle, — mikor azt beszélték, hogy ezek utána mennek az embernek; hogy fénylenek, mint a' fáklya, mozognak, ugrálnak; hogy éjjel temetőknél, mocsároknál mutatják magokat, kéménybe is beszállanak, szekér' farkára felülnek: de mióta megtanultam, hogy azoknak csak a' nevök tüzes ember, lidércz, sárkány, — tulajdonképpen pedig azok nem egyebek, mint a' levegőben uszkáló és meggyult szerek — nem félek tőlök semmit is; tudván, hogy mind ezek természeti dolgok. Erdőkben pedig néha a' pudvás fa-törzsökök (névszerint a' cser- és bük-fái) is úgy fénylenek a' sötétben, mintha ott valami tűz volna.

80. Hát ha azt hallod, hogy a' föld-alatti kígyó fölvetette magát, és látták a' lángját: mit ítélsz

erről? Ott is ilyen gyulékony szer lehetett a' levegőben. Vagy hogy csak képzelték, a' kik azt látták. Vagy költemény és csalás mind az efféle beszéd 's dolog.

81. Mi az a' csillag-tisztulás vagy csillag-futás? Az sem egyéb, mint fönt magasan a' csillagok felé, meggyúladt levegőnek fénye; melly olyankor alá esik a' föld felé, és a' szemnek úgy tetszik, mint ha a' csillagok közül esett volna le valamelyik. — Hanem hogy néha (de igen ritka helyen) kövek esnek le a' földre a' levegőből: az valóság és nem mese-beszéd.

82. A' levegői tűnemények jelentenek-e valami rosszat? Azok sem hadat, sem pestist nem jelentenek: hanem ártatlan természeti dolgok.

83. Altalában akármiféle tűneményt látsz az égen, a' mit nem tudnál is magadnak megmagyarázni: a' felől miképpen gondolkodol? Nem félek, meg sem ijedek; sem abból valami rosszat nem jövendölök: hanem azt gondolom és hiszem, hogy az Istennek vezérlése alatt nem lehet ártalmára az sem embernek, sem állatnak.

84. Mit tartasz a' hódnak és egyéb csillagoknak mi reánk emberekre és ez egész földre való befolyásáról? A' dologban van valami igazság, de az nagy fontossága alig lehet.

85. Valljon azok a' levegői tűnemények igazán úgy vannak-e, valamint azokat eddig tanultatok? Mindezek bizonyosan úgy vannak, a' mint tanultuk. A' természet-vizsgáló bölcsek jártak ezeknek végére, sok és hosszas próbatételek és vizsgálódások után. Mai napon úgy kitanulták már mindezeket, hogy levegői változásokat magok is tudnak mestersegesen kicsinálni. Tudnak csinálni esőt, menydörgést, villámlást, menykő-ütést; 's szivárványt p. o. úgy csinálhat akárki is, ha egy tisztán kimosott gömbölyű üvegpalaczkot tiszta vízzel megtölt, és az ablak-táblákat mind bétévén, a' szobát sötétté teszi; de az egyik ablak-táblán (melly-

re a' napfény szolgál), egy lyukat fur; és a' vizzel tölt palaczkot a' szobában azon lyuk elébe tartja. Így a' szobában szép kis szivárványt láthatni.

86. Az újabb természet-vizsgálók mit számlálnak mindjárt a' levegő után az elementumok közé? A' világosságot.

87. Minek köszönhetjük legfőképpen a' világosságot? Napnak, hódnak és az égő tűznek. Mert a' minemű világosságot és fényt a' csillagok és némelly állatocskák (p. o. a' Szent-János bogár, és sok más bogarak a' tengereken), aztán a' levegőtűnemények és redves fák 'st. e. adnak: az még csak igen gyöngé és haszonvehetetlen világosság.

88. Tűz és világosság: mindegy-e ez? Nem mindegy, hanem ezek két különböző dolgok.

89. A' világosságra nézve a' testek *) hogyan különböznek egymástól? Némellyek a' világosság-sugarakat nem eresztik által magokon, és magok mögött árnyékot csinálnak: honnét átláthatlanoknak neveztetnek. Más testek, p. o. a' kisimított ércz, a' sötét fenekű viz, az egy felől czin-vegyűléssel megborított üveg (a' tükör): a' világosság-sugarakat igenis erősen és mindenfelé visszaverik. Mégis más tárgyak ellenben a' világosság-sugarakat magokon átereszti, és azért átlátszóknak neveztetnek; millyen p. o. a' tiszta viz és az üveg. A' gyujtó üvegek pedig, a' szemüvegek (pápaszemek, okulárok), és a' néző-csók (perspektívák), a' világosság-sugarakat különös módon szedik össze és eresztik által.

90. Mi hasznai vannak a' világosságnak? A' világosságból kimondhatatlan haszon és gyönyörűség hárámlik az emberekre. Nélküle örök sötétségben tapogatóznánk, és sem a' földnek különbféle ter-

*) Olly értelemben véve, mint már fentebb a' 4dik kérdésnél megmondatott.

méseiben, sem a' csillagos égnek pompájában, sem a' levegői tűnemények' szemlélésében nem gyönyörködhetnének.

91. Nevezz egy csodaszépségű levegői tűneményt, melly különösen csak Magyarországon, az alföldön, a' Tisza-melléki pusztákon szemlélhető? Ez az úgy nevezett *delibáb*. Nyári napokban, fényes délbén, a' messze előre néző szemnek úgy rémlik, mintha az előtte elterülő határt végzetlen nagy tó borítaná el, mellynek hajjai fákat, asztagokat helységeket, városokat, tornyokat tükröznek vissza, — és ezek a' sokféle tárgyak úgy látszanak, mintha valamely kiáradott nagy víznek közepében állanának, vagy mint egy kis szigetről a' tenger látszik. Az olly utas, ki ezt az alföldi levegői tűneményt még nem esméri, első látására megbotránkozik benne, és ha feléje kell mennie, elijed és aggódik, hogy mi módon mehet azokon a' nagy vizeken által. De közeledvén a' helyhez, az egész jelenés lassan-lassan elenyészik, és nem lát ottan semmi vizet, hanem csak a' pusztá száraz földet. Ezt a' levegői tűneményt országunkon kívül máshol egész Európában nem láthatni; és csak az ázsiai sivatag pusztákon tapasztalják ezt az utazók.

92. Névszerint még minemű fontos munkálata van a' világosságnak? Az okozza a' különbféle színeket. Ezek pedig legkivált hétfélék (mint azokat a' fénylő nap' sugarainak visszaverődésében, a' szivárványban, jól megláthatni), u. m. a' piros, sötét- és világos-sárga, zöld, sötét- és világos-kék, és a' viola-szin.

93. A' világosság miképpen munkálja a' színeket? A' millyen színű világosság-sugarat valamely test visszaver, ollyan színt mutat ez szemünknek. P. o. a' melly tárgy csak a' piros sugarakat veri vissza, azt pirosnak látjuk, 's a' t. A' melly test minden sugarat visszaver, azt fejrnek látjuk. A' melly pedig egyet sem ver vissza, hanem mindent elnyel: az fekete.

94. Mi hasznosat tanulsz ezekből? Azt p. o. hogy a' fejr színü ruhák nyáron hüvesebbek; a' feketék viszont mindig melegebbek akármedly más színünél is.

95. A' színek elrendelése körül, miben látszik ki legfőképpen az Istennek bölcsessége és jósága? Abban, hogy a' földet zöld színnel, az eget pedig kékkel ruházta fel; ugymint a' medly színek az ember' szemeinek leginkább jót tesznek, és azokat erősítik.

96. Levegőn és világosságon kívül micsoda az, a' mi a' földet körülveszi? A' viz; medly egyszersmind az elementumoknak egyike.

97. Mondd a' vizeknek különbféle neveiket? Tenger-viz, (medly zöld, sós és ihatlan); érczes-vizek, savanyú-vizek; tavak', folyók', források' és ásott kutak' vizei.

98. Mi hasznai vannak a' vizeknek? Viz nélkül csak kevés napig élhetnénk el; mert mit innánk, mivel sütnénk kenyérünket, főznénk étkeinket, mivel mosnánk szennyes ruháinkat? Az egészség' fontartására és a' vérnek frísítésére viz a' leghasznosabb eszköz. Viz hajtja a' malmokat, azon járnak a' sok hajók; benne élnek számtalan állatok, medlyeknek hasznokat veszszük. A' terger' s tavak' vizéből szállanak föl a' föllegek, medlyek mindenféle szerté-széllal elhajtattván a' szelek által, a' földre esőt adnak. Vizben terem a' szivacs (spongya), az igaz gyöngy, a' sok jó halak és rákok. *)

99. Vannak-e olyan helyek a' föld' színén, medlyeken vizben szükségét látnak az emberek? Vannak több helyek is olyanok, és azok igen szomorú lakóhelyek. Illyen falu hazánkban is p. o. Csobáncz, a' Balaton tó mellett; medlynek nincsen

*) A' viznek dicséretéről elmés verseket láss a' IX-d. résznek 5-dik száma alatt.

semmi vize, és lakosai a' szomszéd faluba járnak vizért,

400. Mi kárt tehetnek a' vizek? Mikor vagy felhő-szakadás van, vagy tavasszal hó-olvadáskor folyók és patakok kiáradnak, vagy a' jég megindul: akkor a' vizek szántóföldeinket, réteinket, kerteinket elpusztítják; házainkat elmoszák, az élőfákat tövestül kiteperik és habjaikkal elsodorják. Ilyenkor ember, állat, a' vízbe-fúladásnak veszedelmében forog. Az ilyen vízi veszedelem pedig rettenetes, és nincs is az ellen embernek más ótalma, mint töltések, árkok, gátok, csatornák és hajók. Ilyenkor szerencsés az is, a' ki az uszást gyermekkorában megtanulta. *) A' tolongó jégre álgyni is szoktak.

401. Már tanultatok a' levegőről, világosságról és a' vizről: mellyik még a' negyedik elem-tum? A' tűz; ugymint a' melly mindenütt és minden testben találtatik.

402. De hogyan találatnék tűz minden testekben, holott mi azt nem úgy látjuk? Elég jele az, hogy mi annak melegét érezzük. Mert valahol meleg van, ott tűz is lappang elrejtve.

403. A' tűz' melege mit eszközöl a' természetben? Azt, hogy mindenek élnek, mozognak, nőnek és virágoznak. Mert mihelyt a' tűzi melegség valahonnét egészen eltávozott, ott a' megmerevedés vagyis halál van készen, — mint láthatni a' vizeken, mellyek téli időn, a' melegnek elfogytával jéggé állanak össze; a' melegnek visszatérülésével pedig ismét folyókká lesznek.

404. Hogyan lehet a' tüzet föléesztetni, lángra kaptatni, vagy egy szóval, szemeinkbe tűnővé tenni? Azt leginkább négyféleképpen lehet végbevenni: 1.) Dörgölés és ütés által; így p. o. ha a' vasat sokáig kalapácsolják, megtüzesül; a' kocsi-ten-

*) Lásd: IX. rész, VI. szám.

gelyek a' sebes menésben meggyúladnak; két fa, erősen egymáshoz dörzsöltetve megtüzesül, (igy élesztenek tüzet a' vad emberek); aczél és tűzkő öszvekecozoltatva szikrát adnak, — és mi ezzel a' móddal élünk legközönségesebben tüzclesztés végett. 2.) Gyújtó üveggel, melly a' nap' sugarait fölfogja, és öszvetüzi. 3.) Idegen szerek öszvekeverése által; p. o. ha mészhez vizet töltünk. 4.) Egyikégo testnél meg lehet gyujtani sok más egyebet is. Mai időben pedig vannak már sokféle mesterséges tüzgyújtó eszközök, mellyeket akár-mellyik fűszeres boltban olcsón megvásárolhatni.

105. Mi haszna van a' tűznek? Azzal világítunk a' sötétben, télen szobáinkat melegítjük; annál sütik a' kenyeret, főzik az ételeket; aztán tüzzel olvasztják és tisztítják az érczeket.

106. Mi kár eshetik a' tűzből? Midőn házak, istállók, pajták, kazalok, vagy egész erdők meggyúladnak: olyankor nemcsak hogy az emberek kárt vallanak, hanem még életét is elvesztheti ember, állat.

107. Miképpen óltalmazhatjuk meg magunkat a' tüzi veszedelem elől? Annak eltávoztatására szolgálunk a' következő vigyázási rendszabályok:

1.) Minekelötte lefekszel, vagy házadtól eltávozol, szorgalmasan megvizsgáld a' tüzhelyet; jól betakard a' tüzet, reá fődöt tevé; és bezárd, a' konyha-ajtót, hogy macska ne férhessen a' tüzhöz; mert a' macska szeret a' tüzhöz feküdni, és szőre meggyúladván elfut, és könnyen kárt tehet. A' tűzszerszámot tartsd jó karban; de mihelyt hasznát vetted, jól kinyomd a' taplót, és bátorságos helyre tedd el. A' sajtárokban mindenkor álljon viz éjszakára. Kutyát, macskát tüzhöz közel húzódni soha ne engedj.

2.) Ha éjjel gyertyánál fönmaradsz, a' gyertya-tartót tedd cserép-tányérra vagy tálra. Így cselekedjél akkor is, midőn mécset égetsz. hogy annak hamva veszedelmet ne okozzon. A' gyertya' ham-

vát se hányd el ide 's tova, hanem vagy koppan-
tóval (hamvvéővel) vedd el, vagy másképpen ol-
tsad el jól. Ágyban soha ne dohányozzál.

3.) Be nem takart világgal mindig veszedel-
mes színybe, istálóba és más olyan helyre menni,
hol széna, szalma, vagy más könnyen gyúladó
tárgyak vannak. Ollyankor okvetetlenül, jól ké-
szült üveg-lámpásokban kell a' gyertyát vinni.

4.) Ha az istálót füstölteni szükséges, a' szén-
tartó fazekat egy vízzel megtöltött vödörbe kell
tenni.

5.) Pipával ne járj padláson (a' ház' héjában),
vagy istalóban; a' színyben és az utcákon sem; —
ez már magában is illetlen lévén.

6.) A' konyha-falakról és kéményből a' kor-
mot gyakorta lesöpresd.

7.) Kályha' szájában, vagy benne, 's fűlt ke-
menczében nyers fát soha ne szárogass.

8.) Az ollyas tüzelni-valóból, a' mi hirtelen
föllobban, keveset tégy egyszerre a' tüzre. Mikor
pedig tüzed pattog, sőt egyébkor is, valahányszor
a' tüzhely mellől hátra mész a' szalmás kertbe és
udvarra, előbb ruhádat mindenkor lerázd, és ke-
zeddel az egész testedet lesimítsd, — hogy így,
ha talán reád sziporka pattant volna, azt magadon
az udvarra ki ne vigyed.

9.) Mindennemű zsiradékot ép és nem hasadt
edényben kell megolvasztani; és mikor valamit
zsirba akarunk tenni, előbb a' zsirt a' tüzről le-
kell venni, és úgy bele tenni a' mit akarunk. Ha
a' zsir meg talált gyúladni, távol legyen, hogy
vizet önts reá; hanem zárd el tőle a' levegőt
(p. o. reá minél gyorsabban födöt borítván), vagy
pedig öntsd a' hamu közé.

10.) Sörtés-öléskor jól távol menj minden
épülettől porzsölés végett; és a' megmaradt szal-
mát hagyd ott; házadhoz vissza ne hordasd.

11.) A' hamut, melyet a' tüzhelyről el akarsz
tenni, tartsd legalább egy hélig olyan helyen,

hol a' meggyúlástól nem félhetni. De ne tedd fa-, hanem cserép-edénybe. A' kovács-szenet is pinczékben, vagy más bátorságos helyeken kell tartani.

12.) Oltatlan meszet olyan helyen, hol az megázhatik, nem tanácsos egy határban hagyni; mert igen könnyen meggyúlad.

13.) Nedves szénát, szalmát, gabonát ne tömj igen nagy rakásra öszve egy helyre; mert mindezek, ha megfűlednek, önmagoktól könnyen meggyúladnak, — mint erre példát adnak sok helyeken a' nagy kazalok, melyekből néha önmagoktól kiüt a' láng. Hogy ez ne történjék, a' nagyobb kazalokban jó hagyni belső üregeket, melyek aztán a' szénának szellőzés gyanánt szolgálnak. Lángra kaphat még a' galamb-ganój is, a' hol vastagon van; úgy szinte a' fűrész-por, kender, len, 's a' t. Az illyeseket néha-néha széllelhányni, és szellőztetni kell. A' kendert kemenczében szárítani éppen veszedelmes, Azért jobb, ha a' későn nyítt kender ázatlanul eltételek tavaszra, és akkor munkáltatik el.

14.) Értetlen gyermekekre, világtalanokra, részeg emberekre, eszelőökre, vénekre, soha sem kell tüzet bizni, sem tűzszeres számot. A' gyermekeket kicsiny koruktól fogva figyelmetessé kell tenni arra, melly nagy szerencsétlenség származhatik abból, ha a' tüzzel játszanak, vagy vigyázatlanul bánnak. Háztetön álló madárra lőni sem kell soha; mert az illy lövés miatt is már számtalan épületek lettek hamuvá.

15.) A' lakodalmakban és vendégségekben egy értelmes józan embert kell rendelni, ki a' tüzre vigyázzon. Melly sokszor megtörtént már, hogy a' pajkos lövöldözés miatt egész faluk leégtek! Azért őrizd magadat, óh ember! úgy őriz meg az Isten is.

16.) A' kinek tehetsége van. vegye épületeit cserép zsindely alá, vagy készítsen úgy nevezett

habán-födél; a' melly agyaggal megtapasztott szalma-lapokból áll, olcsó könnyű födél; és már-már szokásba is kezd jöni. *)

17.) Készakartva hozd elő cselédeiddel való beszélgetéseidben — olyankor is, mikor nincsen semmi veszedelem — e' kérdezősködést: „Ha hirtelen tűz támadna, mitévők lennétek, mit kapnátok ki legelőször a' szobából, és azt hová rejténetek?“ Melly cselétra szerfölött nagy és nehéz ládákat vagy szekrényeket csináltatni soha sem jó; hanem csak akkorákat, hogy egy vagy két ember elmozdíthassa. Minden esetre legyenek a' két végeiken vas karikák, hogy azokat meg lehessen fogni és odább vinni.

18.) A' legújabb időkben most már ugy nevezett *tűzkár-mentő intézetek* is állanak fön, mellyekbe a' ki házáat és javait (csékély pénzért) beiratja, ha aztán tüzi szerencsétlenség éri, kára azon intézet által neki tüstént kifizettetik. Okosan cselekszik tehát minden ember, kinek háza és jószág van, ha azokat az olyan intézetbe beiratja. A' mire pedig szert kellene tenni minden helységnek, az volna: *vízi-puska* (föcskendő) *csáklya*, *lajtorja*, *vödörök*, és *tűz-oltó pemetek*, — mellyek aztán hozzá-férhető helyen és mindenkor készen tartatnának. Nagy városokban használják ma már az *ásbest-kőből* készült öltözeteket is a' tűz-oltás körül; melly öltözetek éghetetlenek. **)

108. Mit kell cselekedni tüzi gyűlés' esetében?

a) Mindenekelőtt üss lármát, és kiáltozz teli torokkal az utcán: „*Tűz van!*“ — hogy segítségére siessenek.

b) Tűzoltás végett jegyezd meg általjában és mindenkorra, hogy *tűztől* mindenekelőtt a' leve-

*) Lásd e' könyvet, melly kijött 1835. Nagy-Szombatban, illy cím alatt: Szalma-nemű éghetetlen ház-födelekről, írta Uzovics Sándor. Ára 40 kr. p. p.

**) Lásd: VIII. rész, 128. sz.

gőt kell elzárni igyekezned, — 's ezt tedd bármiképpen, a' hogy' hamarjában végbeviheted. Mert a' tűznek tápláléka a' levegő; és akármiféle gyúladás is azonnal elaluszik, mihelyt levegő nem férhet hozzá. Így p. o. ha szobában támadna a' tűz, vagy más szoros helyen: mindjárt rakj be ajtót, ablakot szorosan, terítsd le a' tüzet valamelly vastag ruhával; verd széllel; hányj rája homokot, sárt, ganéjt 's t. e., és így fojtsd el tőle a' levegőt. Ha a' tűz kemenczéből jött ki, dugd be a' kemencze' száját egy csomó ganéjjal, sárral, vagy vizes zsákkal, a' mit leghamarább kaphatsz.

c) Ha a' tűz házadon kívül, máshol gyúladott ki, siess oda segítségül, de saját házadat is vedelmezzd. Az ajtókat, ablakokat szedd le; vagy, ha főnhagyod, tapasztazad be sárral; ha vastáblák vannak, azokat rakd be: a' ház' födelét pedig vond be vizes vagy sáros ponyvával. Hordd a' vizet dézsákban, vödörökben, kádokban, hordókban; ha pedig mocsár van közel, hordd a' vékony sárt, — melly még sokkal oltóbb mint a' víz.

d) A' nagyobb gyermekeket az istállóba kell futtatni, hogy oldozzák el hamar a' barmokat, hajtsák és vezessék ki a' mezőre, a' szilajoknak bekötván szemeiket; maradjanak a' mezőn velek és őrizzék azokat. A' szabad ég alá kihordott pogyászok és holmik mellé is kell állítani őrizőt a' tolvajok ellen; mivel ilyenkor az őszvecsődülő nép között találkoznak olly rosszlelkű emberek is, kik azért jöttek oda, hogy a' zavarban valamit eldughassanak és lophassanak.

e) Ha tüzi veszélykor ottben szorulnál a' füstben, a szobában: teríts magadra megvizesített selyemkeszkenőt: az megment az elfúladástól. Vagy akár melly más, több-rétűen őszvehajtott keszkenővel, jól megvizezve, kösd be szájadat és orrodát.

f) Ha valaki a' füstben szerencsétlenül megfúladozott volna, az olyant mihelyt hozzáférhetni, ki kell hozni a' szabad fris levegőre; 'testén min-

den ruhát megoldozni; fölpóczalt fejjel a' földre lefektetni, és egész testét szüntelen öntözni men-
nél hidegebb és bővebb vízzel. — A' villám-tüztől megcsapott, vagy menykő-ütötte emberrel hason-
lóképpen kell bánni; leginkább mellét öntözni fris
hideg vízzel; mellét, karjait, lábait, talpait, víz-
be vagy olajba mártott kefével kefélgetni; fejére
hideg eczetes vízbe mártott ruhát kötni; szaglását
erős szeszekkel (spirituszokkal) izgatni; midőn pe-
dig föltenyészedet, neki vízzel elegyített bort nyuj-
tani. A' mit még továbbá az illy esetekben tenni
kell, az már aztán az orvos' dolga, kiért mienni
kell haladék nélkül.

Az utolsó elementum a' föld; mellynek leírása
immár részént alább a' VIII-dik részben, részént a'
most következő czikkelyben foglaltatik.

III. *A' természetnek három országairól.*

Mind az, valamit a' föld megterem, háromféle
lehet: vagy ásvány, vagy növény, vagy állat. Es ezek
a' három osztályok a' tudományok' oskoláiban a' *ter-
meszet' három országainak* neveztetnek; — melly
csak olyanforma szólás-mód, mintha azt monda-
nám, hogy a' mi oskolánk' népe elosztatik férfiak'
és leányok' országára. A' róluk szóló tudományt
pedig *természet-historiának* szokás hívni.

A.) *Az ásványokról.*

Ezek minden érzés nélkül való holt és hideg
testek. Takáltatnak a' föld' gyomrában és a' vizek
alatt. Hozzájuk tartoznak: a' földnemek, a' kövek,
sók, éghető ásványok és az érczek.

A' föld-nemek rétegenként fekszenek a' föld'
gyomrában egymás fölött: a' mit megláthatunk
akkor, midőn mély vermet vagy kutat ásunk. Leg-
fölül van elterítve a' porföld. Benne terem minden
növény (plánta). Beljebb a' föld' mélyében találni

a' mész-földet, melyből égetik a' mi meszünket; agyag-földet, melyből lesznek a' mindennemű cserép-edények, kondérok, fazekak, bögrék, csuporok, poharak, lábosok, medenczék, tányérok, kályhák, pipák, vályog (muglicz) és téglák. Az agyagnak legtisztább neméből csinálják a' porcelán-edényeket, Magyarországon is p. o. Tatában, Pápán, 's a' t. A' csapó-föld. A' gipsz, mely képoszlopok' csinálására használtatik. A' kréta, melyből egész hegyek vannak. Lehet pedig a' kréta fehér és vörös; ebből készül a' vörös plábasz.

Könnemek: a' márvány (fehér, piros, csikos, tarka), melyből a' sok különféle képoszlopok csináltatnak; a' tüzkö; az alabastrom; a' kristál; a' drága kövek, melyeket kifényesítve, láthatni gyűrűkön és nagy urak' ékességeiken. Leghasznosabb kő a' malomkő: megörülhet pedig egy jó malom-kő tíz ezer mérő gabonát, mire haszonvehetlenné lesz. A' tenger alatti kősziklákon (a' gránitokon) terem a' szivacs, vagyis a' spongyia. Az ásbést, melyből készülnek a' tűz-ellenes megéghetetlen szövetek, vásznak és papirosok. — A' kővécből vagyis kavicsból, és fővényből csinálják az üveghutákban, azaz: üvegfabrikákban a' mindennemű üvegeket, p. o. palaczkot, ivó poharat (glázlit), téhelyt és tükröt. Az üvegcsinálást is pedig (melly azonban igen régi találmány) az újabb időkben vitték az emberek nagy tökéletességre, úgy hogy már az ma tudva van és elterjedett mindenfelé. Ma már a' szegény ember' kunyhóján is üveg-áblak lehet. Régenten az nem volt így; üveg helyett kárpitok, rostélyok szolgáltak nyáron; télen pedig olajbamártott papiros, hártya, vékonyra vakart bőr és békatéknő használtattak uri és köz rendnél. Még csak ezelőtt 300 esztendővel is üveg-áblakokat látni ritkaság volt. Az üveg-készítményeknek még különös és nevezetes nemét teszik a' mindennemű nézőcsók és szemüvegek — nagyítók, kicsinyítők, közelítők, távolítók, égetők 's a' t. — mely nemű üve-

gek által a' természet-tudósok mind több-több csodálatos dolgokat fődöznek fel az égen és a' természet' három országában.

Még hasznos neme a' köveknek a' mész. Vizzel megoltva a' falak fejeztetésére és máltérhozhasználtatik. Oltatlanul is sok haszna van; és a' nélkül nem kellene lenni soha is a' jó gazdának. De az oltatlan mészszel igen vigyázva kell bánni; mivel tűz támad belőle, mihelyest nedvesség éri. Egy gyermek a' kőmivesektől ellopott egy darab oltatlan meszet, és zsebjébe dugta. Haza menvén, atyja lovait elvezette az usztatóba, maga reá ülven az egyikre. A' ló, mihelyt vízbe ért, lefeküdt, a' gyermeket levetette, — kinek zsebében a' mész azzonnal forrni kezdett. Eleget rimázkodott, hogy őt égeti valami; de a' parton állók kinevették, hogy vízben tűz égetné. És így a' mész beégett belső részeibe, és szörnyű halállal megölte; — holott egyébiránt uszni tudott és megmenekedhetett volna. — A' mészkövekhez tartozik a' tajték-kő is.

Még a' kövek' sorába számlálандók azon testek is, mellyek a' vízben vagy földben való sokáig állástól megkövesülnek (p. o. darab fák, állatok 's t. e.) és kővé vált testeknek nevezetnek.

A' sók közül említendő a' konyha-só, mellyet vagy vizekből főznek, vagy egész kövekben ásnak: mint ilyen kő-só-bányák vannak Magyarországon is. *) Kő-sóban mindig a' fejez a' jobbik. — A' salitrom, puska-por' készítéséhez szükséges; melly végett a' salitrom-fűzők a' falukon a' szobák' földjét is kivájják; mivel abban sok salitrom találkozik. — Timsó, szalamia, és gáliczkő, a' füstékek csinálásához kellenek. — A' széksó terem a' magyar alföldön is, a' füveken; és azzal készül a' híres és jó debreczeni szappan. (Láttatok-e már ilyen szappant?) — A' sók fűszerül és ervosságul szolgálnak az embereknek. — A' keserű só, melly a' patikák-

*) Lásd: VIII. rész. 121. sz.

ban találhatók, a' kutforrási savanyú vizekből főzik. — Ide való a' hamuzsir is, melyet hamu-lugból főznek, és a' melly a' szappanfőzéshez szükséges. — Só a' czukor is, de édes só.

Megéghető ásványok: a' kő-olaj; gyánta; kénkő; mellyből huzzák a' konyhabeli kéngyertyákat; a' gyémánt-kő (ez a' drága kő), melly az üvegeseknek üveg-metszéshez szükséges; és a' kőszén, mellyel tüzelnek kályhákban és kemenczékben sok helyeken.

Érczek: az arany, ezüst (nem *üst*), réz, czin, ólom vagy ón, és vas. Az érczek minden természeti testek között a' legnehezebbek. Teremnek pedig vagy tisztán és egész darabban, vagy pedig vegyítve másféle ásványokkal. A' hegyeket, melyekben teremnek, *bányáknak* hívjuk. Azok sötét, hideg, nedves, földalatti boltok. A' bányász-legények azokban egy kis mécsnél dolgoznak éjjel-nappal, és sanyaru életet élnek. Száz és több ölnyi mélységben dolgoznak a' föld alatt. A' bánya-üregeket ugyan, hogy be ne omoljanak, gerendákkal és deszkákkal felgyámolják és kipadlássalják; támasdékokkal is megerősítik. Így p. o. országunkban a' Selmeczi bányának alja sok ezer meg ezer duczokkal és oszlopokkal van megtámogatva, mellyekre huszonnégyszáz mesterek vigyáznak éjjel-nappal; és mihelyt valamellyik romlani kezd, helyette tüstént újat állítanak. De mégis sok bányászok ott lelik halálukat. Azért, mikor alá-ereszkednek, mindenkor előbb imádkoznak a' bánya-kápolnában és meggyóznak, megáldoznak. A' bányákból csigakerekeken tekerik fel az ásványokat, és viszik a' hámorokba, hol megtisztogatják, azaz: kalapácsokkal apró darabokra széllel-zuzzák, porrá törik, megszitálják, megmossák, vagy olvasztó kemenczékben megolvasztják, és így jutnak a' tiszta érczhez. Mindezen nagy munkákat pedig malomokkal és gépelyekkel (masinákkal) viszik véghez. *)

*) Lásd: XI. rész. 74. sz.

Az *arany* és *ezüst*, mint a' legnemesebb érczek, fordítatnak pengő-pénz verésre, gyűrűkre, drága eszközökre, ékességekre. Aranyot emberi mesterséggel csinálni nem lehet; azért az aranycsinálók szinte olly balgatatag és olly ámitó emberek, mint a' kincs-ások. A' tiszta arany soha sem rozsdásul meg. Számláltatik pedig nem funt, hanem márka szerint. Egy márka tiszta aranyban van 24 karát. De az aranymivek soha sincsenek egészen tiszta aranyból, hanem mindig van hénnek valami kevés ezüst is. A' szerint aztán, a' mint vagy több vagy kevesebb ezüst van elegyítve az arany-mű közé, neveztetik (a' 24-en alul): 23, 22, 21 's a' t. karátos aranynek. — Ezt kell megtudni az ezüstről is; csakhogy az ezüstről egy márka tiszta ezüstben 16 lat számláltatik; és így az ezüstmivek ezen alul vannak: 15, 14, 13, 12 's a' t. latosok vagy próbások. — Van az aranynek egy újdonság feltalált neme is, melly fejér színű, és azért fejér-aranynek (*platindnak*) neveztetik. Illyen Magyarországon nem terem.

A' *rész*ből lészen apró vagy kongó-pénz, kánnak, bogrács, kazán, üst (vas-fazéknak rosszul mondatik), serpenyő, fazék, szelencze (piksis), és különféle masinák (gépelyek).

*Czín*ből készül a' harang- és álgyu-szer, a' tükörök boritéka (*stanniól* névalatt), 's más sokféle eszköz és szerszám.

Ón- vagy ólomból készülnek: a' mindenféle puskák és álgyugolyók, az apró golyók (sörét), ablak-foglaló, az író-ón (plájbász), és az öntött betűk, — millyenekkel nyomtatták ezt az én kézikönyvemet is. Az ón minden érczek között a' legpuhább.

*Vas*ból készülnek a' sarlók, kaszák, kardok, puskák, kések, lánczok, tük, hajókhoz a' horgonyok vagyis az u. n. (ugy nevezett) vas-macskák; aztán a' fűrész, kalapács, — hát még? — hát még? Vasból dolgoznak a' kovácsok, lakatosok, 's a' t.

Vasból készen az aczél is; a' fekete pléh, a' fejr pléh (bádog), és a' lemezek vagyis lapított vass-táblák. — Vasnak neme a' mágnes is, melly vaskő; és az a' különös tulajdonsága van, hogy a' vasat magához szívja; és a' belőle készült tű, az éjszak-tű (kompassz), melly szabadon fordulhatván, mindenkor éjszak felé fordul; színe feketés zöld. A' tengerekben vannak mágnesből egész hegyek, mellyek tehát a' hajókra nézve nagyon veszedelmesek. (Miért, valljon?)

Az ásványoknak ennyiféle sok hasznaik mellé szükség megemlíteni végezetre azoknak *ártalmas voltokat* is. Vannak azok között is olyanok, a' mellyekkel való vigyázatlan élés életünkre és egészségünkre nézve veszedelmesek lehetnének. Vannak *mérges ásványok*, p. o. az ón, az eleven-kénéső's a' t. Azért csúzt vagy sebes fejet ólomos vagy eleven-kénésős orvossággal kenni soha sem kell. Különösen az eleven-kénésővel (melly fél-ércz-nemű ásvány), igen vigyázva kell bánni. De leg-erősebb a' mérges ásványok között az egér-kő, vagyis az árzenik. — Mivel pedig a' füstékek is jobbára ásvány-neműkkel vannak elegyítve: tehát ez uttal jól megtanuljátok még azt is, hogy semminemű füstéket, vagy füstött ruhát nyalogatni, nyálozni, szá-jatokba venni vagy rágicskálni nem kell; mivel az mérges jószág.

B.) A' növényekről.

A' növények vagy plánták, már nem holt, hanem élő teremtvények; de még ezek is olyanok, hogy sem éreznek, sem mozognak. Magvból kelnek a' földben, de a' melly magvakat nagyobb részent nem emberi kezek hintenek el, hanem az Isten hinti azt, önmagok a' növények és a' szelek által. A' magvból csira lesz és gyökér, ebből hajtás és levelek, aztán galyak (zöld ágacskák), nagyobb ágak, aztán bimbók, virágok, gyümölcsök és ismét mag-

vak. A' növényeket az emberi mesterség ültetés és oltás által is tudja szaporítani. Ertetnek pedig a' növények alatt: fák, csemeték (bokrok), füvek, virágok, gombák, mohok, — sőt ide tartozik még a' penész is, és a' szivacs (spongya). Közülük némelyek rövid életűek. Ugyanazon egy nyár folyamán kikelnek, felnőnek, virágoznak, magvat teremnek és elszárodnak. Mások kitelelnek és több nyarat is élnek. Leghosszabb életűek a' fák. Így p. o. a' fenyő él 300, a' tölgy 500 esztendeig. Sőt a' rengeteg és erdőkben találkoznak oly mamulandó nagyságu és vénségű élőfák, melyek a' teremtetés ideje óta élnek és föntállanak. De vannak sokféle nyavalyák is a' növényeknek: derekuk megcsomósodik vagy elpudvásul; és a' tápláló nedvesség benne megdugul; leveleik öszvezsugorodnak; virágjokba üszög esik. A' növények között a' legnagyobbak és legfelségesebbek nem a' mi országunkban teremnek, hanem messze idegen országokban. Mi rájuk nézve tehát elég, az esméreatesebb plántákról tanulni; — mint azok már itten következnak.

Az *élő-fák* között nevezetesek és esméreatesek is előttünk: a' tölgyfa, melly épületekhez legtartósabb fát, a' bórnek kikészítéséhez pedig gubacsot szolgáltat; és héjából kérgek lesznek. A' cserfa bő hamujáért és azon böcsös makkjáért emlékezetes, mellytől a' sörtések hiznak. A' fenyőfából, melly a' hideg és hegyes tartományokban terem leginkább, válnak a' sok deszkák és az épületeinkre való sok szálás fák. Ezen nemű élőfáknak tövis-leveleik vannak. Fenyőből forr ki a' terpetin. Fenyőből készülnek a' skátulák; belőte főzetik a' szurok, kulimáz (kalamász), és a' festő-korom. Rájta terem az a' jó füstölő és rágni való boggyó: a' fenyő-magv. A' vörös-fenyő különös tartós épület-fát szolgáltat, mivel abba szuly nem esik. A' bükfa és kőrösfá asztalosoknál kelendő; azonkívül adnak jó tüzelő fát is, és ha-

mut a' szapuláshoz. Jól égő fa- a' gyertyánfa; és belőle lesz a' legjobb szenök a' kovácsoknak. A' vad-gesztenye fának gyümölcséből, mozsárban liszté törve, válik igen jó és olcsó szappan. A' nyirfa' vesszőjéből söprűk lesznek; leveleiből sárga fősték, koromjából könyv-nyomtató ténta készül. A' nyir-viz, melly e' fából tavasszal lecsapoltatik, bornemű ital; és nagyon egészséges. Az eper-fának, vagyis szederj-fának leveleivel él a' selyembogár. A' bodza is egy áldott hasznos jó fa. Levelei a' kecskék' számára jó takarmánynul szolgálnak. Virágja jó herbathét, bogyója orvosságot ad; fájából pedig mi, gyermekek, puskát, főcskendőt és sípokat csinálunk. A' rekettyéből és fűz-fából készülnék a' fonott kocsi- és méh-kasok, és a' különböző szép kosarak. A' kerti gyümölcs-fákat mindnyájan jól esméritek: nevezeték közülök némelyeket?

A' külföldön termő fák közül híresek ezek: a' kávé-fa; a' keregfá, mellyből lesznek a' csizmakérgék, üveg-dugaszok, úszáshoz való öltözetek, és tengeri veszélyhez a' mentő csónakok, — mivel ez a' fa igen könnyű, és vízben nem ül alá; citrom-fa; kámfor-fa, mellyből forr ki, mint mézga (csippa, macska-méz,) vagy főzetik az az erős szagu orvosi szer, melly mindnyájunk előtteméretes, — a' kámfor. *) A' szerecsen-dió-fa. Az a' böcsös fa, melly az u. n. fahéjat adja. Továbbá: a' figefá, olajfa, — mint ezeket nálunk is nagy ürásokok kertjeikben, fült üveges meleg-házakban ti is megláthatjátok még valaha. — Mégis: a' anágyó-pálma-fa, mellynek lisztes beléből az az apró kása-formájú jó szág készül, mellyet nálunk is árulnak a' fűszeres boltokban, és a' mellyből nagyon tápláló és jóízű

*) A' kámfor, födetlenül hagyva, lassanként úgy elszáll a' levegőbe, hogy végre semmivé lesz. De jól betakarva megmarad. Az tehát, hogy hozzája mindenkor borszemet kellene tenni, és ez megőrizné: babonáság.

eledeleket lehet készíteni, — kivált gyöngye gyomruak, és betegek számára.

A' *bokrok* és *csemeték* közül nevezetesek: a' szőlő-tő, mogyoró, csipke, kökény. Külföldön pedig: az édes-gyökér-csemete, melly Német-Olasz- és Spanyol-országban bőven termesztetik; leve nagyon egészséges; leszűrt levéből pedig készül a' jóféle fekete czukor (medve-czukor). A' pamutfa (nem pamuk), melly apró tokokban termi azt a' szép fehér gyapottat, mellyből készül a' karton, czicz, patyolat, muselin, parkhet, és más többféle finom pamut-szövetek.

A' *fűvek* között legelső helyet foglalnak a' gabona-neműek. A' rozs adja a' legtáplálóbb és legerősítőbb kenyeret; egyszersmind legzaporább is. Belőle főznek pálinkát, melly a' legjobb pálinka. — A' buza ad finom süteményeknek való lisztet, darát, apró-kását, keményítőt. Szalmájából fonják az uri asszonyoknak szalmakalapjait, Olaszországban. A' többi gabona-neműek: a' tönköly, árpa, zab, pohánka, hajdina, köles és kukoricza. — A' káka hasznos a' hordókkoz, és gyékényeknek. A' nád jó tüzelni és ház-födélre. A' czukor-nádnak kifőzött nedvét (melly egyébiránt tőlünk messze, tul a' tengereken terem) széthordják mindenfelé; és abból készül a' nádméz, vagy a' fehér czukor, melly minden fűszerárus boltban árultatik. Az u. n. spanyol-nádot is: pálczáknak, a' czukor-nádból csinálják ki. — A' dohányt fel-pipázzák az emberek; a' belőle készült port pedig, a' tobákat (bűrnótot) felszipákolják. — A' len és kender adja nekünk a' mi fehér-nemű ruházatunkat. Azokból szövetik: a' vászon, a' gyolcs, a' csipke; azokból fonják a' hajókra való és másféle köteleket, a' hálókat 's t. e. A' vászon-nemű hulladékokból és rongyokból pedig, a' papiros-malmokban, a' temérdek sok és különféle papirost készíttik. Azonban mai időben papirost már nemcsak rongyból tudnak készíteni, ha-

nem más szerekből is: p. o. selyemből, szalmából, 's a' t.; a' tűz ellen szolgáló éghetetlen papírost pedig (mint már fentebb tanultuk) az ásbetű-kőből.

A' *virágok* közül mindnyájatok előtt ismertesek: a' rózsza, tulipán, liliom, szegfű, viola, hiá-czint, nárcisz 's t. De a' tulipánnak gyökerei és magvai mérgesek; és a' ki eszik belőlök, meghal bele. A' liliomnak viszont a' szaga nagyon veszedelmes és kábító.*)

Az *orvosi füvek* és gyökerek hasonlóképpen számtalanok. Hozzájok-értő személyek által esztendőnként annak idejében meggyűjtetnek, és a' patikákban vagy orvos-doktoroknál eltéve tartatnak hasznóvételre. Illyenek a' bodza-virág, pipitér (vagyis székfű), fejemálva, cziczifark, ezerjófű, ökörfark, üröm 's a' t. Az illyen füvekkel megesterkedni igen jó és használatos. Magunk is élhetünk velök házainknál, betegségben. Ha pedig orvosi füveket a' patikákba szolgáltatni tudunk: abból szép pénzt nyerhetünk. Efféle balzsamos-illatu füveket tehát, legalább házaítokhoz beszerezni annak idejekor el ne mulasztátok; hogy ne kelljen értők fáradni és költségeskedni patikába. Kivált a' leforrázott pipitérnek leve, kevés cukorral, nagyon áldott egy ital gyomor-fájásokban, rágaókban 's a' t.

Olajt üthetni a' len- és kender-magvból; úgy nem különben a' tök- és napraforgó-magvakból.

Kerti zöldségek: a' káposztának sok nemei, saláta, paréj, petrezselem, sárga-répa (murok), ugerka, paradicsom-almá, répa, ~~torma~~, ~~retök~~, bab (zölden paszuly), tök, borsó, 's a' t. Kivált a' sárgarépa nagyon tápláló étket nyújt; és ha gilisztás gyermekek eh gyomorra nyersen eszik, tölök elhajtja a' gilisztákat.

Fűszert adnak étелеinkbe: a' sáfrán, gyömbér, bors (magyar-bors, paprika vagy török-bors, fe-

*) Lásd: IX. rész, I. szám.

jér-, fekete-, szegfű-bors); majoránna, kömény, kapor, hagymák. De a' safrányról tanuljátok meg, hogy annak soka olyan mérég, melytől az ember mindig névet, aztán álomba merül és meghal. Még a' szaga is szédítő, és szélütést okozhat.

Füstök-adó fűvek is vantak a' növények között. Legjelesebb ama' külföldi indigó-fű, melyből a' finom kék füstök készül. A' bürzsön-fa (brazíliai vagy kámpes-fa), piros színt ad. 's a' t.

A' *gombáknak*, mint a' növények' sorában a' legalábbvalóknak, sok nemei vannak, p. o. szömör-csök, vargánya, csiperke, szarvas-gomba; aztán a' fa-gomba, melyből — miután hamuzzsir-luggal megitatott, és puhára gyuratott — lesz a' tapló. Ez a' neme a' növényeknek nagy hirtelenséggel nő, kivált esőzésekör; de hirtelen ismét el is veszik.

A' *mohák* fákon, köveken, kősziklákon és csőtokon teremnek. Hány helyeken pedig a' vizeket vastagon benövik; és belőlök lesz a' tőzeg *), mely tüzelő fa gyanánt szolgál a' han-melléki lakosoknak.

Ertettetek az eddig olvasottakból, mennyi sok haszna van az embernek a' növényekből. Mellyekhez még jegyezzétek meg a' következőket. A' növényeknek minden részecskéik haszonvezetők a' gyökér, törzsök, szár, rost, levelek, virágok, nedvek, a' héj, bél, gyümölcs és a' magvak. A' legtáplálóbb és legegészségesebb eledel a' növényekből fűszereztetnek is meg. Ugyan belőlök lesznek sokféle italok is: a' bor, sör, p. linka 's a' t. Magvaik olajt szolgáltatnak. A' hol erdőségek, és sok élő-fák találkoznak, ottan tisztább még a' levegő is; mert azok, az eső-felhőket magokhoz szívják, és a' földet végső szárazságra jutni nem engedik. A' növényeknek még betegségeik is haszonvezetők, így p. o. a' fák töven termő tapló tűz-élesztésre használtatik. A' guba vagy gálles (melly egy bi-

*) Mi ez, lássd: VIII. rész, 72. sz.

g
r
g
r
r
r
a
r
a
gal
pin
mā.
sor
eks
elly
nat
sok
ek-
A
ōk
ok,
A
k-
ek
g-
sok
egō
jak.
A
etōk
tēare
y bi

zonyos bogárral a' cserfa-levelekbe tett befurdas és bele-tojása miatt terem *), tisztának jó, és füstéknak. Végre, minekutána a' növények kihaltak és elrothadtak: a' földnek trágyaul szolgálának, és azt termékenysnyé teszik. Azt a' gyönyörűséget ide nem is számilván, mellyet zöldelő mezők, rétek, virágokkal ékeskedő és gyümölcs-fákkal rakott kertek és szőlő-hegyek szereznek a' mi szemeinknek és szíveinknek.

De vannak a' növények között is *ártalmások* és mérgesek; mellyek magokból nem jó gőzöket párologtatnak ki; és ha azokat meg találtuk enni, halált okoznak minékünk. Illyenek p. o. a' bökén, ebszőlő, bürök (kivált a' vízi-bürök), farkas-alma, miya-rozs, a' muszlagos nadragulya, tetű-fa, a' gombák többnyire mindnyájan, s a' t. Ezeket eszmérni kell, hogy tőlök óvakodhassunk. Kivált gyermekeknek soha sem kell enni olyan fűből, magvból vagy gyümölcsből, mellyet még soha sem ettek, és nem is esmérnek: hanem valahányszor olyant látnak, így kell gondolkodniok:

Ezt a' bogyót, — bár szép; mivel nem esmerem, En a' száron hagyom, s megenni nem merem.

Bakony-Bélben történt, hogy egy gyermek haza jöven az erdőről, mindjárt dicsekedve elbeszélte, hogy ő vad-cserésnyét talált, és evett is abból. Még a' vacsorát otthon is jó ízűen elköltötte, és nem mondotta semmi baját. Hanem lefeküvén, éjfél tájban nagy égető szomjuságot érzett; de a' vizet, mellyet neki nyujtottak, csak alig tudta lenyelni nagy nehezen. Utóbb el kezdett félrebeszélni (fantazirozni), gyomor-görcsöket kapott, feje szédült és a' hányás erőttette. Végre mély álomba merült. Szüléi megörültek, hogy elmúlt baja és gyetlen egy jó fijknak. De melly igen megijed-

*) Lásd: II. rész, 61. VII. szám.

tek, midőn reggelre kelvén és felébredvén, úgy találták, hogy az ő kedves Ferkó-fajok mindkét szemére megvakult. Siettek most értelmes orvosdoktórért menni, ki ugyanazok még jókor jött; és a' szülék' elbeszéléseiből megértvén, hogy a' fiú valami mérges bogyókat evett az erdőben, — hánytatót adott be neki. A' midőn aztán a' gyermek' gyomrából kijött a' sok gonosz magv és bogyó; meglátszott ekkor, mit evett a' fiú, t. i. nadragulyát. A' fiú szerencsésen meggyógyult, és szemeinek világát is visszakanyerte.

Hogyan lehet a' mérges füvekre rájok esmérni? A' melly fünek kellemetlen nehéz szaga van; a' mellyet nem eszik meg sem disznó, sem szarvasmarha; a' melly nedve rejtak helyeken, mocsárookban, tavakban, és vizekben terem; mellynek virága mocskos színű; levele homályos színű és szőrös: az bizonyosan mérges plánta, és annak békét kell hagyni.

Az Isten még a' mérges füveket sem teremtetta hiában; mert az orvosok azokból hathatós gyógyító szereket tudnak készíteni; — más növények viszont, mellyeknek hasznokat nem tudjuk, ha egyébre nem valók, egészséges levegőt párologanak ki; a' rosszat pedig beszívják.

C.) Az állatokról.

Az állatok élő, mozgó, és érező teremtvényei az Istennek. Minden állatokkal közös tulajdonság az, hogy velek született ösztöntől vonatnak mind arra, a' mit nekik tenni szükséges. Ez pótolja ki nálók, az ész, mellyel megajándékozva nincsenek. Annál fogva nemöket föntartják, bizonyos időben párosodnak *), fiaikat hoznak világra, azokról gon-

*) A' him azaz: kan, és a' nő (más szóval nőstény, nőcske), a' párosodás, és a' maga nemének szaporítása megvan még a' növények' országában is. Itt is minden plán-

dot viselnek; mikor éheznek, önkényt vesznek magokhoz éledelt; — és pedig ki tudja keresni éppen a' nekik valót. Sőt némelyek a' jövő időkről is tudnak gondoskodni, mint a' méhek, hangyák, hörcsögök. Tudnak magoknak való lakhelyet, fészkeket és lyukakat készíteni. Tudják aztán magokat ellenségeik ellen is védelmezni. Tudnak végre különféle mesterségeket megtanulni az emberektől; millyenekre tanítatnak név szerint a' majom, kutya, ló 's a' t.

Erzékenységeik olyanok vannak az állatoknak, hogy azokkal némelyek még az embert is fölülhaladják; p. o. látással a' sas, szaglással a' kutya, hallással a' vad disznó, kóstolással a' majom 's a' t.

Ellenségeitől ótalmazni magát, minden állat az ő módja szerint tudja. A' tyukoknak p. o. az ölyv az ellenségek, és üldözőjök. Ez a' gonosz madár olly magasán lebeg a' tyuk fölött a' levegőben, hogy az ember szeme alig veheti észre: de a' tyukoknak olly éles szemet adott az Isten, hogy azt az ő ellenségeket, azonnal meglátják; és vagy futnak, vagy buvnak előtte. A' csirkék még nem tudják, mi legyen a' veszedelem; mégis megértik anyjok intését, 's azonnal annak szárnyai alá rejteznek, vagy a' legközelebbi dudva közé. A' majmok és más állatok a' magók bátorságokra strázsákat állítanak ki, a' mellyek aztán lórmát ütnek, mikor veszedelem van. A' téntás hal valami fekete nedvet tart magában; és, ha kergetik, kibocsátja azt magából a' vízbe, mellyel a' víz megzavartatik, és ő elfut. A' szagos petymég és a' görény olly utálatos

tában és virágban van him és nőske. Némelyeknél alig észrevehetőek szemeinkkel; némelyeknél pedig, mint külön növények, nyilván vannak. Ez utóbbiak-féle p. o. a' kender, mellyben az u. n. virágos kender, a' him-fél; a' magos (azaz: magyat, gyümölcsöt termő és nemét szaporító) kender, a' nőstény-fél.

büzt és bűdös nedvességet bocsát ki hátul, mikor hozzája ellensége közelit; hogy miatta mind embernek, mind állatnak el kell futni tőle. A' lovak, a' megtámadó farkas ellen, fejfelé összebuvnak, és magokat hátulso lábaikkal védelmezik. Ellenben az ökrök farral fordulnak össze ilyenkor, és szarvaikkal állanak ki felé, az ellenség ellen. — A' disznó az agyaraival; a' kutyák, farkasok és róka-k harapással ótalmaznak magokat. A' vízi madarak — mint p. o. a' sárca, vízi-tyuk, — a' veszedelem idején hirtelen lebuknak a' víz alá; és onnét nagy távulról jönnek ismét fel a' víz színére. A' tekenősbékák, a' katylók és a' csigák, az ő házaikba; a' tuskés-borzok az ő tuskés bőrökbe buvnak be. A' madarak orraikkal és körmeikkel vágnak, vagy elröpülnek. A' méhek és darázsok csipnek. Sok férgek, kivált bogarak, összevuzzák magokat, leesnek a' földre, és holtaknak tettetik magokat. Más állatok, melyek az ellenállásra erőtleneek, sebes futás által mentik meg életüket; mint p. o. a' nyulak, szarvasok és az özek.

Hogy az állatoknak némű-némű *okosságuk* is van, erre sokféle elbeszélések szolgálnak, melyek közül néhány ime' itten következik.

1.) Egy *elefánt* egykor valamelly utcán végigmenvén, egy szabónak ablakja előtt kellett elmennie. Az ablak alacsony volt, és éppen akkor nyitva állott. Az elefánt, azon elmenett, ormányát (azaz: hosszú orrát) az ablakon szaglászás végett benyújtotta. Az egyik szabó-legény olly pajkos volt, hogy tujével az elefánt' ormányát megszurdalta. Erre az elefánt szép csöndesen csak ment ám egy zavart tócsához, melly onnét nem messze volt; egész ormányát (valamennyi csak bele fért) abból a' zavaros vízből tele szivta; visszament a' nyílt ablakhoz, és mindazt a' sok csunya mocsár-vizet a' szabóműhelybe beföcskendette.

2.) Egy kalmárnak volt valamelly igen hív és vigyázó *kutyája*. Egykor a' kalmár, haza felé utazni

szándékozván egy vásárról, mellyen sok pénzt árult; lóra ült, és pénzét háta mögé egy katona-zsákban paripájára felcsatolta. A' kutya mindenütt mellette futott. Utazás közben a' csat-szijak, mellyekkel a' katona-zsák átszorítva volt, megtágultak; úgyhogy a' zsák leesett, a' nélkül, hogy azt a' kalmár észrevette volna. A' kutya pedig látta, és mindjárt is nyihogni kezdett. A' kalmár erre nem ügyelt semmit. Midőn a' kutya még erősebben ugatna, a' kalmár az ostorral néhányszor jól reá vágott. De a' jó kutya még most sem hallgatott el. Felugrándozott a' lóra, annak lábait harapdálta, hogy ne menjen odább; és még az orra is habzott. Most a' kalmár azt hitte, hogy az ő kutyája megdühödött; azért kirántván pisztolyát bele lőtt a' kutyába, melly tüstént öszverogyott. Ő pedig odább nyargalt. Már jó darab földet elhaladott, midőn háta mögött tapogatott, és (nem kevés megijedésére) észrevette, hogy nincsen a' katona-zsák. Most visszalovagolt; kutyájának vérét látta minden nyomon; végre eljutott oda, hol a' zsákja leesett volt. Ott feküdt a' húséges kutya a' zsák mellett, csóválta a' farkát, urának kezét megnyalta, és — kiment belőle a' pára.

3.) Régenten olly bárdolatlan szokás uralkodott Róma városában, hogy az ollyan embereket, kik valami czégyeres bűnért halálra ítéltettek, vad állatoknak vetették eleikbe, mellyeket már előre bezárva tartottak és koplaltattak, — hogy a' szerencsétlen emberre annál dühösebben rohanjanak. Egykor valamelly elszökött katonát (dezertort) fogtak el, és illyen kegyetlen módon akarták kivégezni. Egy kiéhezett szörnű *oroszlánt* eresztettek ki reája. Dühösen rohant ki a' fenevad; de hah! melly csoda! — az oroszlán, a' szökött katonát megpillantván, hizelkedve lábaihoz simult, azokat megnyalogatta, és örömét mindenképpen kimutatta. Az ítélő-bíró maga eleibe hivatá a' katonát, és tudakozá tőle, miképpen legyen az, hogy az oroszlán őt nem bántja. Akkor a' szökött katona e' következendő histo-

riát beszélé el: „Mikor én elszöktem, féltemben az erdőbe rejtetem, hogy senki reám ne találhasson. Ottan egykor igen fáradt lévén, valamelly barlangba bujtam, magamat kipihenni. De alig hogy benne voltam, csak jöttám utánam egy nagy oszlán, mellynek ez volt a' tanyája. Majd szörnyűt haltam volna ijedtemben; de az oroszlán lassanként közelített felém; nagy esennen nézett reám, és a' jobbik lábát ölembe tette. Akkor láttam, hogy a' láb egészen megdagadva és már eves is volt. Megvizsgáltam tehát, és úgy tapasztalván, hogy az állatnak egy nagy szálla ment a' lábába, azt mindjárt kihuztam, a' sebes lábát egy silány keszkenővel bekötöttem; mellyre aztán hamar meg is gyógyult. Az oroszlán ezen nagyon megörült, engem nyalogatott, farkát csóválta, és megtudatta velem óhaját, hogy csak bátran maradnék meg nála; — mivel sejdítette, hogy igen félek tőle. Most már mindennap hozott számomra friss hus-darabokat, azon állatokból, mellyeket prédájává tett. Így folyt a' a' dolog sok ideig. Végre az oroszlán nem jött többé vissza; és én nagy szomorúságomra azt gyanítottam, hogy kelepczébe esett és elfogták. Most immár én sem maradhattam tovább a' barlangban; odahagyta tehát mind a' barlangot, mind az erdőt; és nem sokára én is olly szerencsétlenül jártam, hogy üldözőimnek kezökbe kerültem. Befogva lettem, halálra ítéltettem, és irtózással vártam valamelly fenevad által leendő öszveszakgatatásomat, Meg is nyílt a' vas kalitka, előrohant belőle egy nagy oroszlán; de az történt, a' mit látatok mindnyájan. Az oroszlán békét hagyott, mivel éppen az volt, mellynek sebes lábát én meggyógyítottam, és a' ki viszont engem táplált. „Az ítélő-bíró e' dolgon megilletődven, a' halálos rabnak megkegyelmezett, és életén 's szabadságán kívül neki ajándékozta az oroszlánt is, melly most már az embertől soha el nem maradt, hanem

mindenütt mellette forgott, mint a' kutya ; és holtig késérgette nagy szeliden.

4.) Egy notáriusnak volt *seregély* madara, olyan okos, hogy tudott nemcsak többféle dalokat és énekeket elfütyölni, hanem szókat is kimondani. Volt neki egy kis kényes leánykája is, ki minduntalan sirt, jajgatott, nyefegett és makranczoskodott. A' seregély addig vigyázta és próbálgatta a' kis leánynak rivó hangjait, hogy végre szinte úgy tudott sirni és jajgatni, mint az a' gyermek. Valahányszor aztán a' leányka sirva fakadt, a' seregély is reákezdett, és ilyenkor mindig elszégyenlette magát a' kis leány: azt vélván, hogy őt a' madár kicsufolja ; — a' minthogy aztán ilyen módon el is szokott a' rivástól.

5.) K. városkában viszont bizonyos péknél (sütőnél) egy *papagály* madarat tartottak a' szobában. Ez addig vigyázta a' szókat, hogy már egészen csacsakává lett. Egykor rutul felcsufolta a' pékgazdát. Ez az ember t. i. hamis mértékű apró zsömléket is sütkérezett, de a' mellyeket külön szobában elrejtve tartott. Elfogyván pedig az igaz mértékű zsömlék, cselédeinek gyakran szokta kiáltani: *Nézzetek a' másik szobában!* 'S e' szókat is (többek között) megtanulta a' papagály. Midőn aztán a' vármegye' esküdtje jött, a' 'zsömlék' és kenyerek' mértékét vizitálni, és a' külső szobában (mellyben volt a' papagály is) mindeneket igaz mérték szerint talált, és mármár odább menni készült: akkor a' papagály elkiáltotta magát kalitkájából: *Nézzetek a' másik szobában!* A' vizitáló úr a' dolgot nem vélván tréfának, tüstént vizsgálódott a' benyíló szobában is; és hát ime'! itt reáakadt a' hamis mértékű sok apró zsömlére, és az álnoklelkű mester-embert, érdeme szerint megbüntette. *)

*) Több efféle érdeklletes anekdotákat láss ezen czimű könyvben: *Csodálatos állatok' kabinetje*, készítette

Midőn az állatok elfáradnak, pihenésre és *aluvásra* van szükségök, hogy erejük visszajöjön. Aluvások' ideje némellyeknek az éj; de az éjjeli madaraknak és ragadozó állatoknak a' nappal. A' melly állatok pedig télen által nem találnának élelmet, és nem is gyűjtének télrevalót: azok, a' hideg bekövetkezvén, félre elfeküsznek, és az egészet alatuszszák megmerevedten. Csak tavasszal ébrednek fel viszont. Illyenek p.o. az ürge, borz, medve, békák, bogarak és a' kigyók, — mellyekről innét az a' mese is van, hogy egy utas, megsajnálván a' hidegen megfagyott kigyót, felvette kebelébe, hogy felmelegítse; de felelevenedvén, jöltévőjének azzal fizetett, hogy agyonmarta.

Eledelök az állatoknak különbféle: némellyeké hus, némellyeké növény. *Italuk*: némellyeké vér, némellyeké virágok' és fűvek' nedvei. Szert tesznek pedig ezen eledeleikre vagy erejük által, mint a' farkas és oroszlán; vagy ravaszsággal, mint a' róka és a' macska; vagy hálóba - kerítéssel, mint a' pókok. A' baglyok a' kicsiny madarakra, altokban ütnek rájuk. Megszerzett prédáikat sem egyformán emésztik meg az állatok. Némellyek az ételeket fogaikkal megörölvén, vagy egyenesen a' gyomorba viszik, vagy előbb a' bögybe, onnét a' gyomorba. Sok állatoknak pedig (mint a' mi szarvas-marháinknak is) kettős gyomrok van. Az egyik csak egy nagy zacskó, mellybe az eleséget besöprik. Eből azt felökrendezvén megrágják (kérőznek), és úgy bocsátják le a' másik gyomorba, melly az igazi emésztő gyomor. Némelly állatok pedig (mint a' kigyók, halak és madarak) elevenen nyelik el prédájokat; és minekutána annak husát, vérét megemésztették, a' csontokat és tollakat szépen kiokád-

ják: mint ilyen okádott izéket láthat az erdön akárki is, ha vigyáz erre.

Hangot minden állat ad magából; kivált mikor haragszik, éhes vagy jókedvű. De minden állat más hangot ad; mint p. o. a' farkas ordít, a' kutya ugat és vonít, a' kígyó sziszeg, hát a' bagoly? a' tücsök? a' béka? a' juh? a' tehén? a' lud? a' récze? — De hát a' halak?

Ruházatja minden állatnak, éppen neki-való van: némellynek tollas, és pedig zsiros is (védelemül az eső ellen); másoknak viszont pikkely vagy vastag bőr.

Az állatok *élet-idejök* tartóssága is véghetetlenül különböző. A' pillék csak kevés napokig élnek úgy, mint pillék; sőt van egy pille-faj, mellynek élete csak egy napig tart. Ellenben más állatok 100—200 esztendeig is élének, mint az elefánt, tekenős-békák, osuka, sas, holló, hattyu 's a' t. A' szarvasmarhák 20 esztendeig élnek; a' lovak 30-ig, a' kutya mintegy 12-ig; a' juh, róka, keoske, és nyul 8—10-ig. A' békákban, kígyókban és sok bogarakban az élet rendkívül szívos, azaz: ezek az állatok sok sérelmeket el bírnak szenvedni, és sok ideig eledel nélkül ellehetnek, és még sem vesznek el. — (Egy vadász-inas nem hitte, hogy a' holló 200 esztendeig is élélne; azért fogott egyet, és meg akarta próbálni rajta, ha igaz-e. Mit mondasz ehhez?) —

Mi emberek immár, kiknek az Isten az oktan állatokon uralkodást engedett, azoknak sok *hasznaikat* vesszük. Husok eledelünkre szolgál. Azonkívül zsirjokat, tejöket, véröket, tojásaikat, velejöket, sőt némelly állatoknak belső részeit is megeszszük. A' nagyobb állatok' kövérségéből és faggyújából gyertyát és szappant készítenek. A' nagy halak' zsirját mécs-égetésre és bőrök' 's szijak' kenésére használják. Az ökör-vér szükséges a' czukor-készítéshez, könyv-kötéshez, és a' sötét kék füstékhez. Az állatok' tejéből készül a' vaj, túró és

sajt. Sajtok közül hiresek: a' svájczér és Magyarországhban a' breznyói (a' primza-sajt). Az állatok' beleikből készül a' hur. A' lovak, ökrök vonják az ekéket, kocsikat és szekereket. A' lovak' hátukon nyargalóznak az emberek. Szamarak, tevék, öszvérek nagy terheket hordoznak egyik helyről a' másokra. Csontjaikból az állatoknak, szarvaikból, és fogaikból, készítetnek a' kés-nyelek, fésük, pipa-szárok, piksisek, hal-héjak. Elvetendő csontjaikat, melyeket a' mi országunkban nem tudnak használni többé semmire, más országokban meggyűjtik, öszvetörlik apróra, és trágyául használják. Inaiból, porcizogóikból, körmeikből főzik az enyvet. Bőreikből, timárok és cserző-vargák által kikészítve, lesznek a' talpak, és lábbeliknek, kocsiknak, lószerszámoknak való bőrök. Kecskék' bőréből készül a' szattyán; szamarakéból a' pergamén; bak-kecskékéből a' kordován. Az irha és bagaria is az állatok' bőréből kerül. Más állatok' szőrös bőrei (mint a' rókaé, medvéé, nyesté, menyété, hörcsögé 's a' t.) szőrösen meghagyatnak, és téli ruhákra, prémeknek, bundáknak használtatnak. (Ki az a' mesterember, a' ki a' bundákat készíti? Hát a' kik kikészített bőrből dolgoznak, azok minemű mesteremberek?) — Az állatok' szőreikkel székeket, kocsi-vánkosokat, laptákat és derekaljakat (matrácizokat) tömnek ki; a' juhok' gyapjából lesz a' posztó, flanel, molton, szür és pakrócz. A' nyulak', kecskék' és kutyak' szőreikből készítetnek a' kalapok, és harisnyák. A' sörtékből lesznek a' különbféle kefék, meszelők, borosták és ecsetek (föstő pemsztli). A' hajakból és kecskeszőrőkből lesznek a' parókák és álhajak, A' madarak' tollai ágyi ruhákra, író-szerszámra és fejékeségekre használtatnak. A' selyem-bogarak' szövetségéből számos selyem-ruháknak való materiák készülnek, p. o. szalagok (pántlikák), tafota, atlasz, bársony, sínór, czérna. A' méhek' szorgalma után nyerünk mézet, márczot, és viaszt (mellyből

végzetlen sok szép miveket tudnak ma már készíteni, mint p. o. viaszos vásznót, gyertyát, viaszgyöngyöket, viasz-figurákat, képeket 's a' t.). A madarak emésztik és fogyasztják a' férgeket és dögöket. Végre az állatoknak trágyájok is nagyon használatos a' földekre; sőt ha megszárad, tüzelnek is azzal sok helyeken. — Még némelly állatokat megtanítanak különféle mesterségekre, melyekkel aztán azokat országról országra, városról városra hordozzák, és pénzért mutogatják. Cselekszik ezt névszerint az Olaszok, és pedig elég kegyetlenül: a' medvét, kakast p. o. tánczolni úgy tanítják, hogy sip-szó mellett azokat olly vaspléhre állítják, melly alatt tüzelnek. Majmokat tanítanak meg legtöbbre.

Sok állatnak hasznát pedig ember-nem is tudhatja, valamint nem azt a' czélt, mellyből azokat az Isten teremtetten. De' az Isten tudja, mire való. És nem kell gondolnunk, hogy minden állatnak éppen ember hasznára vagy szinte kedvéért kellene teremtvé lenni. Némelly állatok pedig mintegy dicséretes és követendő szép tulajdonságokkal is bírnak; úgyhogy tőlök méltán tanulhatnak még az emberek is. Minden esetre az állatok a' teremtés után arra is szolgáltak, hogy az ember azokat utánozta, és tőlök sokat tanult. Ugyanis az embernek legszükségesebb mesterségei és számai (mellyekre mindjárt a' legelső embereknek szert tenniök kellett) olyanok, hogy azok az állatoknál is feltalálhatóak, p. o. a' szövés a' póknál, ház-csinálás a' méheknél és hódaknál, fűrészhálnál, éneklés és sipolás a' madaraknál. A' darázs-fészek is figyelmöket az embereknek korán magára vonhatta. Azért én sem szégyenlek tanulni az Istennek ezen csodálatos teremtvényeitől, az állatoktól. Tanulok: munkásságot, békességes együttlakást és iparkodást a' méhektől és hangyáktól; engedelmeskedést és hűséget a' kutyától: csinosságot a' macskától; korán-kelést és korán fekvést a'

tyukoktól és éneklő madaraktól; szelídséget a' galambtól; béketürest és állhatatosságot a' lótól és számártól; takarékoságot és előre-gondoskodást a' hörcsögtől és gözütől; vigyázást a' kakastól és fias-tyuktól 's a' t. Innét a' régi és újabb bölcsesek sok szép tanulságos mesék' irására is vettek alkalmatosságot az állatokról; mineműek ama' mesék a' rókáról és hollóról; a' juh-bőrbe öltözött farkasról; a' farkasról és a' folyamnál ivó báránycáról. Illyenek e' kézi-könyvben is: II. rész. 4. 10. 36. 45. 55. szám — IV. rész 3. 5. 20. 26. szám.

De az állatok, ennyi sokféle hasznaik mellett, sok kárt is tesznek az embereknek. Néha megemészti mind azt, a' mit az ember az ő maga számára akart termesztetni. A' vakond felturészsa a' földet, és az által a' növény-termesztést akadályozza. Az egerek és a' cserebogarak' hernyói megeszik a' növények' gyökereit; azoknak gyöngye leveleiket viszont a' csigák és kukaczkok keresik fel. A' hernyók és bogarak némelly esztendőben elszaporodván, megemészti a' fák' leveleit, és ez lesz oka annak a' nagy kárnak, hogy az olly esztendőben semmi gyümölcs nem terem. A' sáskák és tücskök feleszik réteken a' füveket, a' szántó-földeken a' gyöngye gabonát, és gyakran nagy károkat tesznek. A' darázsok kiszívják az édes gyümölcsök' levét. A' verebek is segítenek nekik; és e' miatt az emberek sok cseresnyét és szőlő-gerezedet elvesztenek. Továbbá megemészti: az egér és zsiszék padláson és hambárban a' gabonát és száraz főzeléket; a' denevér (szárnyas-egér) a' szalonnát; a' hangya a' czukrot és mézet; a' moly a' szőrös bőrt és a' gyapjút; a' nyüvek a' hust; az atkák a' sajtot. A' szú az épületek' fáinak, a' tengeri férgek a' hajóknak veszedelmesek. A' tetük, balhák, csimazok, és más illy apró állatok az emberek' és állatok' testén alkalmatlankodnak. Az emberek' belső részeiben pedig különféle giliszták és férgek tartózkodnak; és nekik veszedelmes nyavalyákat okozhat-

nak. A' rókák, menyétek és a' kárvalyok a' gyöngé állatok után leselkednek. A' nagyobb ragadozó állatok ellenben néha az embert is megtámadják. Sok kigyók, és más egyéb csuszó-mászó állatok szinte meg is dühösznek: melly nyavalyájokban harapásuk mérges és halálos. Mindezen állatoknak kártételeik ellen az által védelmezzük magunkat, hogy azokat pusztítjuk, öljük; és mind önmagunkról, mind jószágunkról lehetőségig gondot viselünk.

Hogy immár az állatokról szóló egész tudományt annál könnyebben elménkbe vehessük: a' tudósok az állatok' özsves seregét *hat fő osztályokra* osztották el, mellyek imigyen következnek: szoptató állatok, madarak, két-lakuak (vagy uszó-mászók), halak, bogarak és férgek. Mindenik féleléből meg fogunk esmérkedni közelebb is némelyekkel. Hanem megjegyezzük azt itt mostan mindjárt, és az állatok' országának mind a' hat osztályára nézve, hogy a' legnevezetesebb, legnagyobb és legszörnyűebb állatok nem a' mi országunkban teremnek, hanem tőlünk igen messze tartományokban. Mi azokat nem láthatjuk, ha csak lefőstve nem; vagy, ha elevenem is nem mutogatják, pénzért az állathordozók. A' mikor az olly ritka állatokat megnézni el sem is fogjuk mulasztani. Tehát mi csak azokról az oktan vad *) állatokról fogunk tanulni valamit, a' mellyek itt ez országban mikörülünk is találtnak.

a.) *A' szoptató állatok*

Meleg piros vérűek, és eleven fiakat hoznak a' világra. Közülök nevezetesek: a' czet (hal) és az elefánt, mint a' legnagyobb élő állatok yizen,

*) A' szelid, és házunkhoz fogadott állatokról lásd a' X-dik résznek III. E.) számain.

földön. A' czet' nyelvéből (melly akkora, hogy tiz mázsúnál is többet nyom) lészen a' halzsir; állkapczájából a' halhéj. Az elefántnak két nagy agyaraiból vannak az u. n. elefánt-csontból készült mi-vek. Az oroszán a' legerősebb állat a' föld' ke-
rekségén; a' tigris a' legdühösebb és legvéreng-
zőbb. A' szelid szarvas (más névvel: az irám, ta-
ránd, nyargalócz) az éjszaki tartományok' lakosai-
nak böcsös házi állatja, legfőbb világi kincse és egy
mindene. A' teve viszont a' napkeletieknél megbő-
csülhetetlen hasznos állat; mely nekik háznál pa-
ripa, kocsi, szekér gyanánt szolgál; a' sivatag ho-
mok-pusztákon való utazásban pedig egész hajó
gyanánt. A' majom leghasonlóbb állat az ember-
hez; névszerint ennek az a' faja, melyet orángu-
tágnak hívnak. — Még e' rendbeli állatok: a'
medve, szarvas, őz, tengeri borjú, tengeri kutya
's t. A' hazánkban is feltaláltató, és előttünk es-
méretes szoptató állatok közül valók im' e' követ-
kezők:

1.) A' *farkas*. Kutya-faju állat. Színe sötét
szürke; morcz, vad, egyedül-bujdokló állat: de
téli és nagy erdőségekben csapatonként is jár.
Gyöngé állatok' husával él, p. o.? — Féltetni kell
tőle a' lovakat, csikókat és az aklokat. Az embert
csak nagy szorultságban támadja meg. Ellene úgy
kell magunkat védelmezni, hogy tüzkövet kell
szikráztatni, tüzet rakni, vagy lánczot zörgetni;
vagy magunk után egy kölönczöt, darab ruhát és
más effélét kell huzni. A' duda-szó is elfutamtat-
ja. De ha több farkas is van együtt: akkor ellenök
nincs védelem; ha csak fára fel nem futhatsz. Mert
az utasra, ha magát védelmezi, hovat szórnak elől-
hátnál, betemetik és megfojtják. Németországban
a' farkas olly ritkaság, hogy pénzért mutogatják.
Azt tartják, hogy életében csak egyszer kölyke-
zik. Elél 15—20 esztendeig. Ugy lövik agyon,
vagy vermet ásnak neki, 's abban fogják. Bőréből
ollyan bundák lesznek, melyekbe soha sem esik

moly. Nevét emberek is viselik, mind vezeték-, mind kereszt-névül. Küldött farkas nincsen, és az csak mese. Valamint mese az is, hogy — ha me-zőn a' farkas az embert meglátja, — az ember el-rekedne.

2.) A' *róka*. Közönségesen vörös; farka lom-pos. Föld alatti lyukakban lakik, melyekből töb-belé is van kijárás, hogy a' kutyákat megcsalhassa. Hogy pedig lyuk-ásással ne vesződjék, bele megyen a' borz' lyukába; abba bűdösséget és csunyaságot csinál, mellyel a' borzot elüzi, és lyukát magának elfoglalja. Elfogja és megeszi a' bárányt, az őz-fiát, nyulat, madarakat, és a' házi boromfiakat, kivált a' tyukokat. Ha megszorul, megeszi a' ha-lat, rákot, gyikot és békát. A' gyümölcsöt és a' szőlőt kiváltképpen szereti, valamint a' mézet is. Hires állat az ő sokféle ravaszságairól. Mikor p. o. nagyon éhes; leereszti lompos farkát a' vízbe, és mikor érzi, hogy már néhány rák bele-csipeszke-dett, hirtelen kirántja a' szárazra, és felhapsolja azokat. Máskor viszont, ha balhák nagyon hábor-gatják, egy gyüret szalmát vagy mohot szájába ve-vén, farral lassanként a' vízbe ereszkedik; és mi-kor már a' balhák — futván a' víz elől — mind-nyáján a' szalma-csutakon keresnek menedéket; azokat a' csutakkal együtt hirtelen a' vízbe éjti és ott hagyja. — Az efféléket a' rókával az ész csele-kedetteti-e, vagy micsoda?

3.) A' *nyul* félelmes mezei állat; honnét a' fé-lénk embert és gyermeket is nyul-szívűnek szokás mondani. Futni nagyon sebesen tud; honnét van az a' magyar példabeszéd: *felkötni a' nyulak bocs-korát*. Szemeit altában sem hunyja be, mert szem-pillái rövidek. Olly szapora fajú, millyen a' négy-lábu állatok között több egy sem. De nem szapo-rodhatik el fölöttébb; mert emberek és állatok üldözik. Sőt varjuk is birnak vele; és ha két varju összeáll, addig zaklatja, mignem végre a' nyul ki-fárad és predájuk lesz. Husát a' zsidók nem eszik

meg; de nekünk keresztyéneknek az kedves falat; melly kapós az urak' asztalán is. Köz embernek azokat vadászni tilalmas; és ezt mulatságul magok az uraságok szokták magoknak főntartani. Megkeresi a' káposztás kerteket, mellyekben sok károkat tesz. Télen lerágja a' gyöngé fáknek héjait is. Legkedvesebb falat neki a' petrezselem, mellyel is csalogatják a' vadászok. Rőla az a' beszéd: hogy, ha az ember előtt uton keresztül fut, rosszat jelent, hiábavaló babonaság. Ha eleven nyulat akarsz agyonütni, csak a' tenyered' élével üsd meg a' füle' tövét, és odavan. Szőre a' nyulnak (mint minden más szőrös állatoknak is) nyarad-szaka ritkább és elhull; télre megnövekedik és sűrű. Nyulszőrből mik készülnek: ki tudja megmondani a' főntebbtanultakból? — A' házi nyulat tartani nem gazdaság; mert kaparásaival sok károkat tesz, és husa is émelygős ízű.

4.) Az *ürge*, sehol a' földön olly nagy számmal nem terem, mint Magyarországbán. A' földbe vájt lyukakban lakik, mellyekből vízzel önthetni ki. Husát némelylek megeszik.

5.) A' *hőrcsög* mérgeességéről nevezetes állatocská. Szembe merészel szállani ebbel, lóval, emberrel; földlyukakban lakik, mellyekbe nyáron sok gabona-szemet eltakar; de a' mit nem télen eszik meg, (mivel akkor megmerevedten aluszik); hanem tavaszra kelve. Csaptató vassal lehet fogni. — Mijét lehet használni a' hőrcsögnek, ha megfoghattuk?

6.) A' *görény* veszedelmes állat a' baromfiakra nézve. Fa-, nád-, és kő-rakások alatt vonja magát. Midőn tyuk-ülőbe lopakodik, éktelen büdösséget ereszt, mellytől a' tyukok az ülő-fákon megszédülnek, és leesnek. Eppen úgy cselekszik, midőn ingerlik és bosszontják. Feldulja a' méhkásokat is. Görény-ládával szokás fogni. Azt tartják, hogy a' kövön való köszörülésnek hangját éppen nem szívelheti. Azért ha a' görényt elé aka-

rod ugratni, csak fészkéhez közel kést köszörülj; és ki fog rohanni a' köszörülőre nagy mérgesen; és akkor agyonverheted. Ha a' tyuk-ülő az istáló fölött, vagy hozzája közel esik: jó, a' marhákra kis harangokat kötni, mellyeknek csöngése elűzi a' görényeket. Eltávozik görény a' tyuk-ólaktól akkor is, ha ezekbe, főtt friss disznó-husnak csontjai hányatnak széssel.

7.) A' menyét is baromfi-ellenség. A' köznép menyét-asszonynak nevezi: és különbféle meséket tud beszélni róla. Hogy a' tehenek tölgyeit megcsipkedi, abban van igazság.

8.) Az eger, nagyon szapora állat. Csaknem minden hónapban fiadzik, és mindenkor ötöt hatot. Fijait két hét múlva már ételre kaptja. Csak 13 hétig él. Az életes kamarákban sok károkat tesz; mellyért hát az egeret emészteni kell. Erre szolgál az eger-fogó, melly nem egy féle. Csinálhatni azt p. o. imígyen is: Végy egy bögrét, egy tányérra vagy deszkára borítsd le, egyik oldal-szélnél fogva egy fél dión (mellybe egy kis szalonnát is tehetsz) olly formám felgyámolva, hogy a' dió' bele beféle legyen fordítva. Midőn aztán az eger abból eszeget, lecsappanik a' fazék, és ő alája szorul. Vagy így: Végy egy tejes fazekat, kössd be száját feszesen erős papirossal; mellynek közepén illyen X vágást tettél. A' vágott csucokra tégy egy kevés szalonnát; 's így állítsd oda a' fazekat. E' szerint megfogódnak a' fazékban egymás után több egerek is, — ha kivált a' szalonna újítatik. A' bepotyogottakat hagyni kell együtt egész végső éhségökig, midőn aztán az erősebbek a' gyöngébbeket feleszik, és így tovább. Végre az eger-evéshez szokott egereket bocsásd el az egeres helyre, és öszve-eszik minden állat-társaikat lyukaikban. Még az is elűzi háztól az egereket, ha vészesz az asztalos-műhelyből forgácsot, azt fekete-kő-olajba megmártod és széllelhinted. Jó eger-fogdozó a'

tüskés-borz is, és a' bagoly. De a' legjobb egér-fogó mégis a' macska.

9.) Egér' neme a' *szárnyas-egér* (vagy: a' *denevér*); és ennek egy nagy faja a' vámpir, melyet a' köznép lidércznek vagy ludvércznek nevez.

10.) A' *gözü* a' gabonát pusztítja, a' midőn lyukába télre sokat félre takar. A' babonás emberek róla azt beszélnek, hogy ha hét garmadát nem tudott öszvehordani, tehát felakasztja magát. Ez hiábavaló költemény. Annyi azonban igaz, hogy néha a' gözü, — az éhhalál elkerülése végett, magát valami tövisre vagy kóróra felakasztja, midőn sovány termésű esztendő van; úgyhogy nem szerézhethet télre elegendőt.

11.) A' *patkány*, fölöttébb kártékony állat. Öszverág mindent, valamit ér. Altlyukgatja a' falakat is. Olak, istálók, padlások, malmok körül tartózkodik. Patkány-üzéssel a' szélleljáró ámitók sok csalást visznek végbe; kiknek tehát vigyázva kell hinni. Eltávozik a' patkány, ha az ember, ott, hol járnak, főtt friss disznó-hus-csontokat hány széllel. Vagy: süss meg sós vajban spongyiát, lapítsd el szépen, és metéld apróra, 's hintsd széllel a' patkányok' és egerek' lyukaikhoz. De melléje tányéron vizet is tégy. Ettől megdöglenek. — Megdöglenek az eleikbe tett oltatlan mész-portól is, ha közéje sok ozukor van keverve, és melléje víz edényekben, — hogy ihassanak reá. Patkányokat is lehet az egymást megezésre szoktatni, mint az egerekről tanultuk fentebb.

12.) A' *sárkány* mesés állat. Azért ha hétfejű sárkányról, vagy más illyesről hallok, vagy olvasok: azt nem hiszem, és csak költeménynek tartom.

b.) *A' madarak.*

Ezeknek is piros, meleg vérök van; de legfőbb, sőt egyedüli tulajdonságuk nekik a' tollak. Ezek rajtok esztendőnként ősszel megújulnak, és

a' télre sűrűbben nőnek, — a' mit vedlésnek hívunk. Illyenkor a' madarak betegesek. Aztán a' madár-állatokban különös nevezetesség a' vándorlás és költözködés; mellynél fogva sokan közülök a' téli hideg idő elől elmennek meleg országokba, hol a' telet kitöltvén, tavasszal ismét visszatérnek fészkeikre. Illyenek: a' gólya, fűcske, fűr, daru, fülemile (más szóval: csalogány), vad galamb, bárázda-billegető, rigó, бүдös-babuta 's a' t. De soha sem jönnek meg előbb, mint mikor már az ő eledelök is készen van. Így a' fűcske nem jó meg előbb, mint mikor már a' szunyogok fölelevenedtek; a' gólya nem előbb, mint mikor már a' békák szólnak. Mikor ősz felé már meg akarnak indulni, bizonyos helyen őszvegyűlnek, vezért választanak, és seregesen indulnak utra. A' gyöngéket vagy elkésettéket itt hagyják; mellyek aztán itt elvesznek. Tőlünk kövéren indulnak meg, de soványan térnek vissza. Kisebb számmal is térnek vissza, mint elmentek volt. Mert hosszú utjukban elfáradván vagy a' tengerekbe vesznek, vagy — midőn nyugvás végett a' hajókra leszállanak — a' hajósoktól elfogdosztatnak. Azon az idegen földön a' szép szavu fülemile és rigó elvesztik szövegüket, és csak krákognak. — A' fűcske felől babonás vélekedés az, hogy: ha az ember fűszkét elrontja. — ártalmukra lesz a' szarvas-marháknak. — Fijaikat a' madarak nem elevenen, hanem tojásban hozzák a' világra; melly tojásból aztán a' rajtok-ülés és melegengetés által kelnek ki az eleven fiak. Némeltyeket szavak' kimondására is meg lehet tanítani, p. o. a' papagályt, a' szájkót, rigót, seregélyt, 's t.

Madarak közül legelsőben nevezendő a' struccmadár, melly a' legnagyobb; aztán a' sasoknak sok nemei, mellyek mindnyájan ragadozó madarak. A' varju emészti a' mezői egereket, mellyek ha nagyon elszaporodnának, valljon mi lenne annak szomorú következése? A' veréb, czinege, fűcske, az ártalmas bogarakat és hernyókat fogdozzák

és emésztik. Őrizkedjete, nehogy a' szegény madarak' fészkeiket elrontsátok, és fiaikat elszedjétek. A' czinegét szobában szabadon röpdezni hagyni nem tanácsos; mert orrával kivágja a' csöcsemő gyermekek' szemeit. Ha a' föscke olyan helyen kezdene rakni fészket, hol nem akarnád, csak kend be a' kiválasztott fészek-helyet olajjal, hogy a' sár meg ne ragadja. A' gólyák; géme, tűzokok, fogyasztják a' gyíkokat, békákat. Hogy a' gólyák áldást hoznának arra a' házra, mellynek kéménye fölé fészkelnek: az nevetséges babona. Sőt az olly áldás-hozásnak nem is kell örülni semmit; mert sokszor megesett már, hogy a' kigyó, mellyet a' gólya az ő fijainak a' fészekbe vitt, lemászott a' kéményen, alá a' házba. Mindaz is megvetendő balgatagság, a' mit beszélnek a' kakukról, hogy megjövendőli, meddig élünk; a' szarkáról, hogy vendéget csörög; és a' bagolyról, hogy a' beteg emberek' haláluk' óráját jövendőlné meg huhogásával, — holott a' maga halála' óráját sem tudja, hogy mikor lövi le a' vadász a' fáról. A' bülönbika is nem vizi bika, hanem egy kis vizi madár; de nagy bögést tud tenni, mint a' bika. — A' féniksz, hárpia, és méropsz, meg' annyi mesés madarak. A' hattyu, gyönyörű fejr tollairól nevezetes vizi madár, mellyről az a' mesebeszéd van, hogy halálát megérezné, és előre elénekelné a' maga halotti énekét.

c.) *Az uszó-mászók.*

Az uszó-mászóknak vagy két-laku állatoknak hideg piros vérök van, mellyért egész testök szüntelen hideg. Szörnyű szívos életűek. Lélekzés és eledel nélkül is megélnek esztendeig, sőt tovább is. Némelly gyíkok, és a' leveli béka, bőrök' színét el tudják változtatni: a' mi tehát nem boszorkányság, hanem természeti dolog. Illyen tulajdonságu a' baziliskus is. Legnevezetesebb az uszó-má-

szók között: a' krokodilus Egyiptomban, — egy irtóztató nagy gyík, melly az embert is elnyeli egyszerre. Tekenős-békák eledelül is szolgálnak az embereknek. A' békák' kummogása felől némmelgy gyermekek azt beszélnek, hogy fogaikat kiolvassa: de te azokat nevedd ki mint balgatagokat. A' mit béka-nyálnak hívnak közönségesen, az nem a' békák' nyála; hanem valamelly vízi-növény. A' kigyóknak más országokban olly nagy fajaik vannak, hogy egy ökröt elnyelhetnek; azon fölül mérgesek is. De a' mi országunkban a' minemű kigyók teremnek, azok közül kevés mérges; p. o. a' palagi kigyóról (Tiszán-tul, Ér-melléken) állítják, hogy mérges volna; mellynek porával azért az odavaló vén asszonyok sok ámitásokat és kereskedést is űznek. Az a' beszéd a' kigyókról; hogy össze gyűlnek néha, és ollyankor követ fúvnak, — mese-beszéd, valamint az is, hogy: minden házban kellene lappangani egy házi kigyónak, mellyet elémészteni nem volna tanácsos a' házban lakókra nézve. — Ha kertedben vagy házadban kigyó jár; szórj el utjaira ruta-füvet, vagy pipa-hamut és mocskot, oltatlan mész-porot, kőrisha-levelet, kőrös-bogarat: és eltávozik. Az állatok között nagy üldöző és emésztő ellensége a' kigyóknak a' sólyom-madár és a' gólya. — A' tüzes-béka a' hasának tűzszone azaz piros színe miatt neveztetik úgy.

d.) *A' halak*

Hideg piros vérűek; pikkelyesek; tüdő helyett kopoltyujok van, és azzal szivják ki a' vízből a' levegőt. Véghetetlen szaporák. Egy csukában van sok ezer meg' ezer tojás; a' nagy halban találkozik millió is. A' halak t. i. tojásban jönnek világra, mellyet (míg az anya-halnak hasában vannak, ik-rának hívnak). Elnek a' nagyobb halak a' kisebbekkel, 's tehát a' magok nemőkbeli állatokkal; — aztán békákkal 's más vízi állatokkal és dögökkel.

Nevezetesebbek: a' czápa, harcsa, csuka, ángolna; a' héring nagy kereskedési cikkely, és mindennek előtte-sméretes böjti ételt ad; a' csík, mellyet lékekben, azaz: téli időn a' jégbe csinált lyukakban fognak. (Találjátok el, mit hív a' magyar ember vak-csíknak?*) A' tőkehal (németül: stokfis) tengeri hal, az ostobaságnak szimboluma (példaképe). A' fogas, egyedül a' Balatonban termő jóízű hal, mellyet az urak szeretnek fogni fogaik közé. A' viza, tengeri hal, de bele-jő a' Dunába is, és sokszor találtatik a' magyar Dunában. Hólyagából készül amaz erős enyv, a' viza-hályog. — A' halakat hálóval és horoggal fogják; a' nagyokat pedig lövik álgyuval, és szigonnyal szurdalják agyon.

e.) A' bogarak.

Ezeknek vér helyett fehér hideg nedvesség foly testeikben. Tüdejek nem lévén, bőreiken való párányi lyukak által szivnak magokba levegőt. Ezen állat-osztályban nevezetes az ó sokféle elváltozásuk életökben. Többnyire tojásban jönnek világra; abból kibúvván kukaczkok (lárvák) lesznek, bőreiket levetkőzik, és ezen állapotból változnak el szárnyas bogarakká (pillékké). De ekkor aztán nem sokáig élnek többé; hanem nemök' szaporítása végett tojásaikat lerakják és meghalnak. — Némellyek más állatok' testeiken laknak, mint a' tetvek, balhák. A' tetvek' tojásait sörkéknak szokás hívni. — Némellyek rendes társaságban élnek együtt, mint a' méhek (a' vadak odvas fáiban, a' szelidek házak körül kasokban); a' darázsok, mellyek azért hasznosak, mivel a' pilléket üldözik; — s a' hangyák. A' hangyáknak bábjaikat, azaz: újonan kikölt fiaikat, mellyek mint kukaczkok mászkálnak, — hangya-tojásoknak szokás hívni. Más bogarak ellenben egyedül-valóságban élnek, mint a' pókok.

*) A' kolbászt a' savanyú káposztában.

Hogy a' póknak reánk szállása szerencsét jelentene, az babonaság. — Nevezetesebb bogarak: a' selyem-bogár, melly ama' böcsös szálakat ereszti; — a' kermes-bogár, mellyből készül a' legszebb vörös füsték a' világon, a' bibor és karmazsin; — a' rák, melly visszás menéséről esméretes, és megehető. Némelly bogarak (a' mezai pókok), öszön bizonyos fejér szövetet eresztenek magokból, melly a' mezőn szélllel-szállong, és ökör-nyálnak neveztetik. — A' vacsora-vesztő nevezetű kis bogártól, ha ételembe csapódik, nem kell undorodnom.

A' bogarak közül sokan ártalmasok a' gazdaságra nézve, p. o. a' cserebogár. Ez nemcsak hogy a' fáknak minden leveleit és gyümölcsseit egészen megemésztí, és a' fának növekedését akadályozza: hanem mint hernyó, négy esztendeig rágdalja a' növények' gyökereit, és azokat elsínylesztí. A' magv-törő holló cserebogarakkal él, és egy-egy megeszik naponként 15—20 cserebogarat. Azt a' madarat tehát pusztítani nem kell. Henyélő apró gyermekekkel is lehetne, csekély jutalomért pusztítatni ezt a' kártékony bogárnemet, midőn nagyon elszaporódott. Az Olaszok még okosabban cselekesznek; mert — hogy a' cserebogár az ő gyümölcszeit meg ne ehesse — ők magok eszik meg a' cserebogarakat.

Más bogaraknak a' csipésök mérges; sőt az a' gyümölcs is mérges, mellyet megmáasztak. Azért a' gyümölcsöt, minekelőtte megenném, előbb mindenkor meg fogom törülni, vagy hámozni. — A' bagócsok a' marhát kinozzák nyári időn. Ellenök a' lovakat és szarvas-marhákat jó, megdözsölni tök-szárral vagy tök-levéll. — Akármi állati mérges csipés ellen, a' sértett helyet vízelettel vagy sós vízzel mosom meg; a' pók-mászta helyet pedig édes téj-jel. Méh-csipe tagra tüstént megnedvesített sót, vagy hagyma-levet teszek. — A' szunyog is nagy alkalmatlanságára van az embernek, állatnak; vizes tájékokon kivált. Ellensége a' föcske és a' szita-kötő-bogár; mellyek azt üldözik és föleszik. De

egyébiránt nincs ellene semmi elűző szer. Csak olly embereket nem csip, kiknek kigőzőlgéseiket nem szereti. Csipésének (mint más bogárenak is) gyógyítása végett, mossd a' csipett helyet hideg vízzel, vagy tégy reá nyirkos agyagot. — Ha a' bűdös-féregtől (más néven poloska, csimaz) akarsz menekedni: meszeld és kend be helyöket e' férgeknek, hal-zsirral megoltott fris mészszel, azon melegében; — és elvesznek még tojásaik is. — Ha bogár a' füledbe mászott, feküdjél le a' másik oldaladra, töltsd tele a' fájós fület fa-olajjal, vagy borral; eczettel; és dugd be pamuttal vagy ruha-tépéssel; — de a' mellyet előbb czérnával keresztül köss, hogy kihuzhasd. Egykét óra mulva aztán nyisd meg a' fület, és próbáld a' férget füledből kaláccával kikeresni. — Moly ellen a' bunda-nemű ruhákat úgy óvhatod meg, ha azokba kámfort vagy lavendulát tészesz. — A' balhák az ürmöt és csombor-füvet nem szenvedhetik. — A' légy' pusztítására mérget szobában elrakni nem tanácsos *); hanem elrakhatni üveg-poharakban szappanyos vizet, vagy pálinkát, — kenyérhéj-fődelet téven a' pohárra, s áltlyukasztván azt középen. — Ha tücsöktől akarsz menekedni: csinálj körüle füstöt parázson, fris bodza-ágakkal; vagy szórj el borsó-szár-csutakokat (mellyekben a' tücsök igen szeret lakni), és ha bele buvott, vesd a' tűzbe. — Az ugynevezett halál-óra is, melly a' szobák' zugolyaiban sokszor olly hallatszó neszszel szól, nem egyéb, mint egy kis parányi bogár.

f.) *A' férgek közül*

Említendők: a' bél-férges (giliszták), a' mé-tely, a' piócza (más névvel nadály), csigák. A' piócza az újabb időkben igen használtatik ér-vágásra. De ollyankor vigyázz, hogy a' piócza szájadba vagy

*) Lásd: IX. rész. III. sz. Juliskáról.

máshová beléd ne buvjék. A' melly vidéken sok piócza terem, ott a' lakosok szép hasznót vehetnek belőle, ha azt szedni nem röstelik. A' kerti-csigát némellyek megeszik, de fölötte kemény étel. Erről az állatocskáról van a' példabeszéd az igen szegény emberre: *Hátán hdza, kebelében kenyere*. A' tengerek' fenekén találkozó csigákban terem az igazgyöngy; mellyért az ollyan drága csigákat a' tenger' mélyéből élet-halál' veszélye között hozzák fel a' buvárok. A' spongyia is bizonyos férgeknek lakóhelye, a' tenger' fenekén találkozó kősziklákon. — A' pondró (nyüv) ellen hathatós szer külsőképpen a' kőolaj; és a' fejer nyárfának levele, a' marhának kenyérben vagy másban beadatva.

A' férgeknel, ugy tetszik a' mi szemeinknek, mintha az állatok' országa megszűnnék. De csak a' látható állatok' országa szűnik itt meg. A' természet-vizsgálók, nagyító üvegekkel nézven, felföldözték mint bizonyost, hogy vízben, levegőben, borban, eczetben, és minden folyadékban, (ha még olly tiszta is az), megszámlálhatatlan apró állatocskák eviczkélnek; mellyeket azonban pusztá szemekkel nem láthatunk.

De hát maga az ember, valljon a' természetnek mellyik országához léssen számítandó? Kétség kívül a' szoptató állatokéhoz. Mert testére nézve ő is állat; de lelkére nézve ő egy szellemi (lelki) világgal rokon: az angyalokkal, sőt magával az Istennel. Az ő lelkének ereje, azaz: okossága által uralkodik pedig ő a' természetnek mind a' három országain.

Ama' sokféle látható állatok közül azokat, melyek haszonvehetőbbek, az emberek az ő házaikhoz befogadták, és az ő vad állapotjokból kiszelidítették. Illyenek a' mi országunkban: a' ló, számár, öszvér, tehén, kecske, disznó, kutya, macska, lud, kácsa, galamb, méh 's t. Ezek *házi-állatoknak* neveztetnek, és rólok a' gazdaság-tudományban tanulunk különösen.

Nem gondolom pedig, hogy az állatoknak ezen előszámlált rendei mind külön-külön valahol föllelhetők volnának együtt, — úgy, a' mint e' könyvemben együtt előszámláltattak. Mert így csak a' természet-tudósok osztották fel és rakták együvé azokat. Valósággal azok a' természetben szélelészórva és egymással összekeverve találhatók. Együtt láthatni mégis azokat az állatos kertekben; minemüeket tartanak a' királyok, p. o. a' bécsi állatos kertben, 's t. hasonlókban.

Most már mondja meg valaki közületek: az állatoknak melyik seregéhez tartozik a' vakond? Hát a' csuka? A' pacsirta? A' tüzes-béka? A' vacsora-vesztő? — Most próbáljatok magatok mondani egykét állatot mindenik osztályból, p. o. emlős-állatot? madarat? 's a' t. — Most tekintetek körül ebben az iskola-szobában; és mondjatok itten tárgyakat a' földi terméseknek mind a' három országaiból? Most önmagatokon nevezetek tárgyakat ugyanazon háromféle természet-országokból külön-külön? — Micsoda fán terem a' tők? Hat a' szép fényes arany és ezüst? Hát az az arany-menyegző vajjon mi lehet?

NYOLCZADIK RÉSZ.

FÖLDLEÍRÁS, VAGY-IS: GEÓGRÁFIA.

I. Általában a' földről, és annak lakosairól : az emberekről. *)

1. *Milyen formája van ennek a' földnek?* Azt nehéz volt meghatározni, mivel magunk is rajta lakunk, és egyszerre csak igen kicsiny részét láthatjuk. Azonban a' nagy tudósok szerint, kik ezt is már kitanulták; és az utazók' hiradásai szerint — e' földnek formája gömbölyü, mint a' golyó.

2. *Hogyan volna gömbölyü, holott rajta annyi sok hegy, völgy és egyenetlenség van?* Ezek az ő gömbölyűségét el nem rontják. Mert a' földhöz képest mindezek még csak akkorák, mint valamelly nagy almán a' bibircsók vagy apró morzsalékok.

3. *Mintegy mekkora lehet ez a' föld-golyó?* Ez, derékban körülmérve, éppen 5400 mértföldnyi. Vastagsága pedig, ugyan derékban keresztülmérve: 1720 mértföld. És így több idő kellene fél esztendőnél, a' földnek megkerüléséhez; — ha jó lovakon éjjel nappal egyiránt utaznánk is.

4. *Mekkora föld-köz egy mértföld?* A' mekkorát folyvást menve, gyalog két óráig, jó lovakon egy óráig elhaladhatunk.

*) Lásd ide a' VII-dik résznek első tíz kérdéseit.

5. *Esmérjük-e a földnek belsejét is? Mi emberek, a földnek csak a külső színét ésmérhetjük; belső részét nem esmérjük; és a földnek belsejébe még csak fél mértföldnyi mélységre sem tudtak hatni az emberek.*

6. *A kerék földnek egész külső színét hogyan képzeled magadnak? Az egy göcsörtös szörnyű nagy golyó. Nem is mindenütt ilyen száraz föld; hanem vizek és tengerek sokkal többet borítanak el, mint a mennyi száraz belőle. Ugyhogy a száraz föld-részek a vizekhez képest csak meg' annyi szigetek, mellyek a vizekből kiállanak.*

7. *Hogy az ember a föld' színét magának annál elevenebben képzelhesse: a végett mit cselekesznek a tudósok? A föld' színének képét veszik; és azt kicsinyében papirosra lerajzolják; melly rajzolatokat föld-képeknek, deákul mappáknak szokás nevezni. *) Az ilyen képeken azonban mind a tengernek mind a száraznak csak a főbb osztályait lehet lerajzolva látni. Le lehet pedig így fösteni minden egy-egy országnak színét is külön-külön; minden egy vármegyét, minden egy falut, sőt minden egy határt is, — mint az uraságoknál láthatni. A mappát úgy kell előnbe terítenem, hogy én éjszak felé legyek fordulva; és a mappán álló betűk felem fekvőre essenek.*

8. *Mondd meg tehát p. o. a tengernek né-melly főbb osztályait? Jeges tenger, nagy terger, vörös t., fekete t., keleti tenger's a't.*

9. *Merre van mihozzánk tenger legközelebbre? Dél felé, Olaszországon innen: melly tenger-szél Magyarországhoz is tartozik.*

10. *Öszvefüggnek-e azok a tenger-osztályok? Azok mindnyájan öszvefolynak, és (ugy szólván) csak egy tengert formálnak.*

11. *Most nevezd meg a száraz földnek főbb osztályait? Európa, Ázsia, Afrika, Amerika, Ausz-*

*) Láss ilyen föld-képet e' résznek végén.

trália. Ezek közül a' három elsőt ó világnak is szokás hívni; a' két utolsót pedig új világnak.

12. *Öszvefüggnek-e ezek a' száraz föld-országok is mindnyájan?* Nem mindnyájan; hanem némelyiket a' másiktól megmérhetetlen tengerek választanak el.

13. *A' föld színe mindenkor ilyen volt-e eleitől fogva, mint most?* Éppen nem. Ez a' mi földünk — azóta, hogy teremtetett — többféle igen nagy változásokon ment által, mellyeket okoztak benne és rajta a' víz-özönök, föld-indulások, tűzokádó hegyek, és a' hadak. Sok helyen — a' hol most pusztaság, vagy tenger és víz-állás vagyon — valaha szép városok és helységek voltak. *) Ellenben a' hol most hegyek, halmok állanak, ott valaha tenger lehetett. A' hol most szép róna mezők és bevetett földek vannak, ott régenten sűrű vadon erdőség volt, 's a' t.

14. *Hogyan tudjuk mindezeket?* A' régi históriás könyvekből, az eltett régi oklevelekből, és a' földből kiásott régiségi maradványokból.

15. *Ezen most megnevezett öt részei közül a' föld kerekiségének, mi mellyikben lakunk?* Európában, ugymint a' legkisebbik, de a' legböcsösebbik részben; mellynek a' levegőből is, mérséklett levegő és idő-járás jutott részül.

16. *Tehát a' föld színén nem mindenütt így van az idő-járás; és nem mindenütt ilyen mérséklett a' levegő, mint mindünk?* Éppen nem. A' földnek keleti és déli részeiben p. o. szakadatlan melegség és forróság uralkodik; — ott örökkén nyár van; a' föld önkényt terem, minden mivélés nélkül; a' fák levelei soha el nem hullnak; a' méző soha meg nem üresedik; hanem virágzás, gyümölcsözés, vetés, aratás egymást nyomban érik és felváltják folyton; — ott az embereknek sem

*) Lásd alább a' 121-dik kérdés alatt, és a' XI-dik résznek 117-dik számát.

meleg ruhára sem kályhára nincs szükségök; hanem félmeztelenen járnak, és bőreik a' naptól fekete-barnára megégetettek.

17. *Hát a' földnek éjszaki részeiben, milyen tulajdonságu a' levegő és idő-járás?* Vannak ott olly hideg tartományok, hogy örökkén tél uralkodik. A' hideg alig enged egykét hónapig, ismét beáll. Ott a' föld sovány és nem teremhet. Az emberek állatoknak husával, névszerint az irám-szarvasával élnek; és ez az állat nekik minden kincsök és gazdagságuk.

18. *A' tengereken kívül, még miket vehetünk észre a' föld színén?* Különbféle magasságu hegyeket, mellyek közül más országokban vannak olyanok is, hogy néha tüzet okádnak; tavakat, folyó-vizeket, patakokat, kut-forrásokat, erdőket, pusztákat, mezőségeket, és mindezekben a' megszámlálhatatlan sokféle élő állatokat, — mint a' földnek meg' annyi lakosait.

19. *Hát a' tengerek' fenekén, vagyis a' vizek alatt, milyen a' földnek színe?* Ott is, mint a' szárazon, igen különböző. Ott is hegy, síkság, kő, föld, fővény, pusztaság, mezőség és erdők egymást felváltva találkoznak.

20. *Kicsoda a' legnevezetesebb lakosa a' földnek?* Az ember.

21. *Hány ember lakik öszveséggel a' földnek színén?* Öszveséggel mintegy nyolczszáz - vagy ezer-millió. Lakhatnék pedig rajta még két annyi is.

22. *Ha ez a' föld gömbölyű, tehát tőlünk általellenben is laknak emberek bizonyosan, kik tehát lábbal vannak fordulva mifelénk: miképpen történik, hogy azok nem esnek le a' földről?* Ok éppen azon okból nem esnek, le a' földről, a' melly okból ni, ez országnak lakosai, nem esünk le. Tudniillik maga a' föld is szivja az embert magához; fölöttünk pedig kétszáz mázsányi levegő-teher-nél több nyomaszkodik mindenikünkre; melly

teher az embert a' földhöz nyomja, és attól elszakadni nem engedi.

23. *Hogyan kell ezeket érteni még világosabban?* A' tudósok' tapasztalásaik szerint a' földgolyónak közös-közepében valami titkos erő van elrőjtve; melly maga felé szív minden dolgokat, valamellyek a' földben és föld fölött találtatnak. Ugy szívatnak pedig a' földnek szíke felé minden testek a' tengereken túl is, mint minálunk. Ezen okért nyomul a' levegő a' föld felé és mireánk is. Ezen okért nem fordulnak ki ágyaiból a' folyó-vizek és tengerek. Ezen okból siet alá a' földre az alma, vagy akármi, a' mit a' levegőbe fölvetettünk; és soha fönt nem akad a' levegőben. Sőt, ha lehetne lyukat fúrnunk a' földnek közepéig, a' fölvetett test egészen addig alá-esnék, de ott aztán megállapodnék. Így van a' dolog az emberrel is. *)

24. *Ílyen formán tehát a' földnek tulsó oldalain lakozókról nem lehet mondani, hogy ők mi alattunk laknak?* Ok (noha lábbal felénk vannak fordulva) szinte úgy nem laknak mi alattunk, mint mi nem lakunk ő alattuk. Mindnyájan úgy lakunk a' gömbölyű földnek színén, hogy lábunk annak szíke felé van fordítva; — melly felé egyiránt is vonatunk mindnyájan. A' föld' színén nincsen sem fönt, sem alatt. — És mindez a' nélkül történik, hogy mi azt észrevevénénk.

25. *Mindenfelé akkora emberek teremnek-e a' földön, mint minálunk?* Az emberi állatnak rendszerinti magassága mindenütt öt lábnyi: de vannak hideg tartományok éjszakon, hol az ember aprón marad, és nem nő magasabbra négy lábnyinál; ellenben olly nagy emberek is találtatnak néhol, kivált a' földnek déli részein, kik hét lábnyi nagyok. Ha ennél nagyobb magasságról vagy kicsinységről

*) Ezt a' táblára rajzolva is meg kell világosítani a' gyermeknek.

hallanánk: az mese-beszéd, vagy különös nagy ritkaság. Ugyan is helylyel-közze találkoznak néha minden nemzetek között olyan egyes emberek, kik részint 4 lábnyinál is kisebbek, és ezek törpéknek neveztetnek; részint 7 lábnyinál is magasabbak, és óriásoknak hivatnak.

26. *Hát színökre nézve hogyan különböznek egymástól a' föld színén lakozó sok emberek?* Az emberek Európában fejr ábrázatuak és bőrűek; Áfrikában feketék, és néger, barna, szerecsen neven hivatnak; Ázsiának lakosai olaj-szinü sárgák; az Amerikaiak vörös-barnák. Illy színekkel születnek, és színöket rólok lemosni semmiképpen nem lehet.

27. *Ha tehát valaha még út-jártodban, nagy városokban, olyan fekete vagy réz-szinü emberrel találkoznál össze: mi jutna akkor eszedbe?* Az, hogy attól nem kell félnem; azt nem kell sem csufolnom, sem nevetnem; mert ő is olyan ember-társom, mint a' fejr emberek, csak hogy a' bőrének színe különbözö; — és mindnyájan ugyanazon egy szerető mennyei atyának, az Istennek, gyermekei.

28. *Mi okozza az emberek' bőrén és ábrázatján ezt a' különbözö színüséget?* A' levegő, az ég, és a' faj.

29. *Hátha vagy régi könyvekben olvasdád, vagy másoktól hallandád, hogy itt-itt a' tengerekben, vannak egy-lábu, egy-szemű emberek, fejetlenek, kutya-fejük, pusztán levegővel élők s t. efféle: mit mondasz az illy beszédekhez?* Azt mondom, hogy a' régiek hittek és könyvekbe irtak is efféle babonákat, vagy tudatlanságokat: de az újabb utazók már mindazokat megczáfolták; és ma már tudjuk, hogy ilyen csodás alkotásu nemzetek a' földön sehol sincsenek.

30. *A' földnek lakosai még mire nézve is különböznek egymástól?* Nyelvökre nézve, nemzetökre és vallásokra nézve. Számptalan sokféle nyelv

vek vannak pedig a' föld' színén; és ugyanannyi külön népek és nemzetek, p. o. német, tót, cseh, rácz, görög, franczia, angol, olasz, spanyol, török, orosz nyelv és nemzet; továbbá: persák, chinaiak, indusok 's a' t. Vallásukra nézve az emberek vagy bálvány-imádók (pogányok), vagy egy Istent imádók. Emezek viszont keresztyének, mahumedánusok, zsidók; — mind a' kiknek megint sok különböző felekezeteik vannak.

31. *Ezek között a' sokféle nemzetek között van-e valami öszveköttetés?* Van igen is. Egyik országból a' másikba szüntelen jönnek-mennek a' sokféle utasok; mineműek a' kalmárok, kereskedők, tudósok, mesterlegények komódiások, nagy uraságok, a' fejedelmek' követjeik, és a' posták.

32. *Az utazást hányféleképpen lehet tenni?* Gyalog, lovagolva, kocsin, vízi- és levegői-hajón.

33. *Minemű segítő eszközök vannak az utazásra?* Erre szolgálnak a' sokféle csinált és töltött utak, mellyek egyik nevezetes városból a' másikba visznek; mineműek p. o. az ország-ut (vagyis posta-ut) Győrtől Pestig. Erre szolgálnak aztán uton-utfélen, falun, városon azok a' házak, melyekben az utasok éjjel-nappal megszállhatnak, és pénzért mind magok mind cselédjeik és barmaik szállást és tartást kaphatnak: ezek a' vendég fogadók, csapszékek, korcsmák, csárdák; — a' tengeri utasoknak pedig vesztéglő intézetek, azaz: bizonyos napokig (míg a' netalán velük hozott pestistől kiszellőznek) vesztég-állásra rendelt házak. De mind az efféle intézetek csak a' pallérozott országokban találhatók fel. Törökországban, és más még pallérozatlan országokban az utasok' számára vendég-fogadók állítva nincsenek. A' gyorsabb utazás és portéka-szállítás végett, az újabb időkben vas-utak is készítetnek, és azokhoz alkalmaztatott szekerek. A' levegőben utazásra pedig szolgálnak az u. n. levegői hajók; de a' mellyeken való uta-

zás még nem diszlik mindenképpen: és csak ritkaságul mutattatik imitt-amott nagyobb városokban.

34. *Az egymással közlekedésre mellyik mégis a' legnevezetesebb segítő eszköz?* A' posta, mellynél fogva egész Európában mindenfelé, a' királyok' rendelkezéséből, a' jelesebb utakon, bizonyos helyeken (posta-stációkon) kocsik, lovak és cselédek tartatnak, mellyek az utasok' szolgálatjára éjjelnappal készen állnak. Leveleket is postán lehet küldözni mindenfelé leghamarább és legbiztosabban. Ezen az uton küldöztetnek széllel az országban a' nyomtatott ujság-levelek is. *) Pósta is pedig csak a' pallérozott nemzeteknél vagyon. — A' lovas postán kívül még a' galambokkal (sőt főkékkel) is hordatnak leveleket némelly országokban, p. o. Német-alföldön, és ázsiai Törökországban. — Végre gyors közlésekre szolgálnak, kivált háboru' idején, a' tornyokból tornyokba adott híradások, az u. n. telegráfok.

35. *A' folyó-vizeken hogyan történik az utazás?* Keresztül fölöttük: hidon, kompon, repülő hidon, bürün; hosszant rajtok pedig hajókon. A' hajók számtalan neműek lehetnek; mint a' kisebbek közül a' ladik, sajka, csónak, bárka, dereglye 's a' t.; a' nagyobbak közül: gálya, gőz-hajó 's a' t. A' hidak szinte olly sokfélék; van p. o. kő-hid, fa-hid, hajó-hid, láncz-hid, oszlop-hid, kötél-hid, felvonó-hid, álló-hid 's a' t.

36. *Hát a' tengereken által hogyan utaznak az emberek?* Gályákon, és más nemü roppant nagy hajókon, mellyek — mint valamelly nagy roppant kástélok — ugy usznak a' vizek' hátán. Ezekben a' hajókban, szoba, konyha, kamara, és minden feltaláltatik, valami egy jól elrendelt házhoz szükséges. És mivel a' tengeren utazóknak sok

*) Közrendnek való ujság legújabbán a' *Vasárnapi újság*, melly olcsó is; azaz: egész esztendőre négy forint v. cz.

ideig kell lakni a' vizek' hátán: tehát az olyan tengeri hajókba betakarnak bőven mindennemű enni- és inni-valót; különösen pedig kétszer sült kemény kenyeret, (czvibakot), káposztát, füstölt husokat és ivó-vizet, — mivel a' tengeri víz meg nem iható. Van a' hajón orvos és patika is. Mivel pedig sokszor ellenség is üt rájuk: tehát vannak velök katonák, álgjuk és fegyverek. Azon kívül az evezésre a' sok hajós-legények, sok szörnyű kötelek, és a' horgony (vas-macska). Az ilyen tengeri nagy hajók különös tulajdon nevet is viselnek, melyet akkor adnak rájuk, mikor újdón elkészülnek és legelsőben a' tengerre bocsáttatnak; p. o. Pannónia, Ferencz, Kolumbia st. e. Sokféle nemei vannak pedig a' tengeri hajóknak; — újabb időkben olly hajók is vannak, melyekkel a' víz alatt hajóznak minden vitorlástul, emberestül együtt láthatlanul. Egyébiránt a' hajózás' mesteriségét ma már nagyra vitték az emberek; és a' hová azelőtt fél esztendeig lehetett elérni (p. o. Angliából Amerikába), oda most 30—40 nap alatt elérnek.

37. *Hogyan van, hogy a' tengeri hajósok nem tévednek el a' tengeren?* Vannak nekik különös tengeri mappáik, melyeken le vannak rajzolva az utak mindenfelé. Aztán a' hódra és a' csillagokra vigyáznak. A' tenger-széleken pedig mindenfelé vannak felállítva világító tornyok, melyekben éjszakánként nagy tűz lángol a' magason, és messze ellátszik a' hajósoknak. De mégis legfőbb és legbiztosabb vezérök a' tengeri hajósoknak az úgy nevezett kompasz vagy éjszak-tű. Ez valamelly piksis, mellyben egy kis mágnes-tű fekvést úgy van fölgymolva, hogy szabadon fordulhat mindenfelé; alatta pedig van a' föld' négy főtájékainak rajzolt képe. Ennek a' kis mágnes-tűnek immár az a' különös tulajdonsága vagyon, hogy mindig éjszak felé fordul, ám a' hajó akármelly erősen hanyattassék. Ennél a' kompasznál fogva min-

dig el tudják irányozni, merre járnak *); tudják kikerülni a' viz alatt rejtező nagy kő-sziklákat, a' mély örvényeket, és a' mágneses hegyeket (Miért ezeket? Mit tanultatok a' mágnesről? VII. r. III. sz.).

38. *A' tengeri hajózás mi okból igen veszedeelmes?* A' tengeren számtalan sokféle szerencsétlenségnek vagy on az ember kitétetve. Legelőször is megkerüli az embert az úgy nevezett tengeri nyavalya, mellyen által kell esni minden utasnak a' hajón. Aztán támadnak irtóztató szélvészek, mellyek a' hajót utjáról félre elsodorják, a' hajókat elbódítják, úgy hogy nem tudnak érni céljokhoz, hanem a' tengeren bolyonganak. kifogynak élelmökből, italokból; éhséget szenvednek; majd a' tengeri haramiák' kezeikbe esnek. Ezek ellen fegyvert és sok puskaport kell magokkal hordozniok. Ha a' puskaporos kamarába csak egy kis sziporka talál is esni: a' puskapor egyszerre lángot vet, az egész gályát izre-porrá szakgatja, és azt a' rajta lévő emberekkel együtt fölveti a' levegőbe. Majd a' menykő alácsap a' hajóba és azt elégeti; vagy pedig a' szörnyű tengeri halak a' hajót megfújják vagy el is súlyeszthetik.

Mindezekre a' szomorú esetekre több példákat is hirdetek az újság-levelek esztendőnként. P. o. nem régiben egy vén hajós-legény ezt a' históriát beszélte el magáról:

1810-dik esztendőben, a' Szent-Ilonai szigeten, az őriző seregnél pattantyus lévén, egyik napon (Junius hónap' 10-dikén) *Kanon* nevű pajtásom kérdőre vett, nem volna-e kedvem elszökni vele; mivel most jó alkalom volna erre. Egy amerikai hajó állana éppen a' part-szélen, és annak kapitánya befogadna hajójába zászlója alá. Szerencsétlenségemre ráállottam, és a' meghatározott időre megjelentem a' tenger-parton. Találtam ott még más négy katona-társai-

*) Így a' nagy erdőségekben elbódultakat is az segítheti ki, ha az éjszák-tájt el tudják irányozni. Ezt pedig nekik megmutatják magok a' fák, ha azoknak héját nézik, melly az éjszaki oldala felől mindig mohosabb és zordonabb, mint más oldalán.

mat is: *Kinon*, *Briguszt*, *Parrt*, és *Konvájt*. *Parr*, a' ki jól értett a' hajózáshoz, azt ígérte, hogy bennünket egy kis ladikban Ascensio-szigetre elvisz, vagy a' kikötő-hely előtt addig ide 's tova evez, míg az amerikai hajó (Kolumbia nevű) megindul. Estve 8 órakor a' napnyugot felől való kősziklához mentünk, és ott a' Kolumbiának egy kis csónakjára találtunk, melyben már három ember reánk várakozott, és bennünket a' nagy hajóra átvitt. Alig voltunk ott fél óráig, midőn ketten közülünk arról gondoskodván, hogy a' Kolumbián keresni fognak bennünket; azt tanácsolták, hogy egy czet-vadászónak hajócskáját vegyük el és abban ereszkedjünk a' nagy tengerre. Ezt mi meg is cselekedtük. A' hajócska egy nagy kőhöz volt csatolva. Őt evezőlapátja volt, és egy hajó-kötél darabja. Mi eloldoztuk a' kötelet, és estve 11 órakor rajta a' Kolumbiához értünk. Egy szempillantat múlva sok embert láttunk a' tenger-parton lámpásokkal ide 's tova szaladozni, nagy lármát is hallottunk; és azt gondoltuk: minket keresnek. A' hajócskánkba ugrándoztunk, 's bele vetettünk hamarjában 25 font kenyeret, 13 pint vizet, egy kompaszt és egy nap-órát: mellyekkel a' Kolumbia' kapitánya a' jándékozott meg bennünket. Siető átköltözésünk alatt, a' nap-óra kétség kívül elveszett; legalább, mi azt többé nem találtuk sehol. A' hajócska félig vízzel tele, és semmink sem volt, a' mivel kimerhettük volna. Illy szomorú állapotban eveztünk bele a' nagy tengerbe, és messzére eltávoztunk a' szigettől, olly reménységgel, hogy az amerikai kapitány, ígérete szerint, néhány óra múlva fölvesz bennünket hajójába. Másnap délig egy helyben maradtunk, és várakoztunk; de hiába, mert az amerikai hajó nem jött. *Parr* megígérte, hogy Ascensio-szigetre elvisz bennünket, midőn a' hajót éjszaki napnyugot felé kormányozta. Egy evező lapát volt az árbocz-fánk, mellyre keszkenőinket kötöttük. Két nap erősen fujt a' szél; de harmad napon igen szép kies időnk lett. Junius' 18-dikán sok madarakat láttunk, de semmi szigetet sem. *Parr* azt állította, hogy Ascensiot elhibázta. Megváltostattuk tehát utunkat, és napnyugot felől éjszaka eveztünk, hogy Amerika' partjaira érjünk. Midőn láttuk, hogy keszkenőink igen győnge vitorlák, az ingeinkből más újakat csináltunk. Nem sokára az éhségnek minden kinjai megtámadtak hennünket. Hiába szorítottuk magunkat egy lat kenyére és két kanál vizre 24 órában: Junius' 28-dikán minden kenyerünk elfogyott, és a' legrettenetesebb halált láttuk szemeink előtt. *Kinon* egy bambus-nád-pálczát talált, azt kezdette rágni. Mindnyájan reá-rohantak ezen nyomorú eledelre 's a' bambust ették. Én a' csizmaimat próbáltam enni, de a' talpak sós vízzel

40. *A' tengereken túl fekvő részeit a' föld' kerektségének hogyan hívjuk csak: mellyitek tudná megmondani a' már eddig tanultakból?* (Lássd a' 11. kérdést).

41. *Mi ezekről külön-külön tanulni nem fogunk; hanem általjában mit jegyezhetünk meg p. o. Ausztráliáról?* Ez van legmesszebb mi' tőlünk; éppen általellenben hozzánk, és tehát itt laknak a' mi láb-ellenteseink. Merő sziget-bokrok-ból áll. Itt vannak még valóságos vad emberek, kik fél-mezítlenen járnak; föld-alatti lyukakban laknak; nyers hussal, földdel, kövel és gyökerekkel élnek. Sőt ember-hust evő lakosok is itten találhatunk. Ezt a' részét a' föld' kerektségének csak nem is régóta födözték fel. Más nevei Dél-India, és Polinézia. (Lássd: XI. r., 71. sz.).

42. *Mit jegyezhetünk meg általjában Amerikáról?* Ez a' földnek öt részei között a' legnagyobb; és csak ezelőtt 400 esztendőkkel födözte fel valamelly Amerikus nevű hajós-kapitány. Ebben a' föld-részben vannak roppant magasságu hegyek, és a' legnagyobb folyó-vizek. Lakosai jobbra pallérozottak, keresztyének, és a' földnek más részeivel mindennemű öszveköttetésben vannak. Sőt nem rég a' mi felséges királyunknak leányát is Amerikába vitték férjhez egy császárhoz. A' dohányt és krumplit innét ültették által mihozzánk is. A' czukornak való nád-méz maig is onnét hozatik mihozzánk a' hajókon. Aztán Amerikában találhatunk a' világon a' leggazdagabb arany-, és ezüst-bányák, sőt gyémánt-bányák is.

43. *Mit jegyezhetünk meg általjában Afrikáról?* Ez éppen a' nap alatt fekszik függőlegesen; úgy hogy ott az embereknek árnyékjuk sincsen, mivel éppen magok alá esik az árnyék. Ebben eget a' nap legsütősebben. Itt laknak a' feketék (a' négerék és szercesenek), kiknél az ember-adás-vevés maig is szokásban vagyon. Égevényes sovány földjök lévén, hogy éhvel meg ne haljanak, magokat

és gyermekeiket nagy olcsón áruba bocsátják a' gazdagoknak és európaiaknak; kik viszont más kereskedőknek árulják el; és így vitetnek széllal a' világba mindenfelé. De legtöbb afrikai rab-ember vitetik ki Amerikába; hol a' czukor-nádat ezekkel a' szerencsétlen fekete rab-szolgákkal munkáltatják. Továbbá Afrikában van a' híres Egyiptom földé*); de egyszersmind a' Barbária is, mellyben laknak a' sok tengeri rablók és haramiák, kik a' keresztyéneket a' hol érik elfogdozzák, mint a' barmokat eladják, minden kigondolhatóképpen sarczolják; és csak nagy summa pénzért lehet őket tőlök kiváltani. Ilyen keresztyén rabok pedig mai napon is mindig vannak Afrikában nagy számmal. (Mi jut eszedbe tehát, valahányszor czukrot lász, avvagy kóstolsz?)

44. *Mit jegyezhetünk meg általtjában Ázsiáról?* Ez nap-keletnek fekszik. A' világ' teremésekor az Isten ide szállította a' legelső ember-párt; ebben volt a' paradicsom**); és ebből szaporodtak el és költöztek ki a' sok népek, nemzetségek mindenfelé a' világra: a' mi magyar eleinknek eredeti hazájok is valaha itt volt Ázsiában. Továbbá: itt vagyon a' szent-föld, mellyre maig is elutaznak az áhitatos keresztyének, megnézni azokat a' szent helyeket, mellyeken az Isten' fija, az Úr Jézus született, járt-kelt, szenvedett és eltemettetett. Ázsiából jó hozzánk a' kávé, risikása, sok fűszer; onnét jött a' selyem-tenyésztés, holott azelőtt a' selyem szörnyü drága volt, és azt hitték róla az európaiak, hogy az Ázsiában a' fákon terem. Innét származott által hozzánk a' kender, melly Indiában maig is vadon terem. Ugyane' föld-részben vannak a' legmagasabb hegyek (Himalaya név alatt); szörnyü nagy homokos pusztaságok (Arábiában); és

*) Lásd: XI. rész. 42. kérdés.

**) Hozzávetőleg a' mai Mezőpotámiában.

a' legroppantabb országok és birodalmak, p. o. Khina, Tatárország, India's a' t.

45. *Mit jegyezzünk meg általjában Európáról?* A' többihez képest ez éjszak felé fekszik, és legkisebb része a' földnek, de a' legnépesebb. Lakosai fejeér ábrázatuak és keresztyének. Az európaiak uralkodnak a' földnek többi részeiben is sok helyeken. O nálok virágzik tudomány, kereskedés, mesterség legszebben. Európában vannak a' legpallérozottabb országok; itt van a' legjobb rend-tartás, legtöbb bátorság; a' királyok és uraságok is itt bálnak az alattvalókkal legemberibben.

46. *Az emberek megjárta-e már tökéletesen a' földnek minden részét és szegleteit?* Még koránt sem egészen. A' földnek déli részeit a' szörnyű hévség és fene-vad állatok miatt nem lehet beutazni. Éjszak felé pedig a' jeges tenger áll ellent a' hajósnak. Sok utazók, kik próbát akartak tenni a' földnek még esméretlen részeit megjárni, — oda veszték ut-jártokban, és vissza soha nem jöhettek.

47. *A városok miért nevezetes helyek akár-melly részében is a' földnek?* Ott lakik együtt legtöbb ember, kik egymással mindig érintkezésben lévén, rendszerint pallérozottabbak is, mint a' falusiak. Ott vannak a' legfőbb rangu urak, méltóságok, kincses polgárok. Ott van nagy mód mindenben, üzetik nagy fény, pompa; — divatoz a' mindenféle sok mulatság, játék, táncz, muzsika. Ott találtnak mindenféle iskolák, alacsonyok és magasabbak; törvény-székek; ott van posta, orvos-doktor, patika; vannak számos mester-emberek, mindenféle fábrikások, nagy-kereskedők, boltosok, vendéglők. Ott tanyáznak rendszerint katonák is mindig. Ott megyen ország-ut, esnek a' legnagyobb vásárok (sokadalmak), és ott láthatni a' leggyönyörűbb házakat, roppant és ékes épületeket.

48. *A földnek melyik részét esmérjük leg-tökéletesebben?* Azt, a' melyben mi is lakunk: Európát.

II. Különösen Európáról és Magyarországról.

49. *Európában melyek a' nevezetesebb országok?* Délfelé Spanyol-, Franczia- és Olaszország; napnyugot felé Németország és Anglia; éjszak felé Svéd- és Oroszország; napkelet felé Törökország.

50. *Kik uraik és igazgatóik ezeknek a' sok országoknak?* Császárok, királyok, fejedelmek, hercegek és világi uraságok. Sőt Olaszországban olly birodalom is vagyon, mellynek papi személy a' fejedelme, t. i. a' *szentséges római pápa*. Sok országokban pedig a' lakosok semmi fölöttük való urat nem esmérnek; hanem magok magokat igazgatják.

51. *Hát Magyarországnak örökös ura kicsoda?* Ő Felsége V. Ferdinánd egyszersmind Ausztriai Császár; lakik Bécsben.

52. *Magyarországon kívül még mellyik tartományokat birja Ő Felsége?* Birja Ausztriát (ennek fővárosa a' pompás és roppant Bécs város, három-száz-ezer lakosokkal); Csehországot, Sziléziát, Morvát, Gallicziát, Erdélyországot, Stájerországot 's a' t.

53. *A' magyarokkal együtt összesen hány alattvalói vannak Ő Felségének?* Kerék számmal 32 millió: németek, tótok, magyarok, olaszok; keresztyének, zsidók; és sok mindenféle nyelvű és vallásu népek.

54. *Ennyi sok népet mennyi katonaság ortalmaz az ellenségek ellen?* Két-száz hetven-ezer ember állandó katonaság, mindig készen tartatik fegyverben, kik regementenként vannak elszóratva az egész birodalomban; háborukor pedig előállítatik három annyi is, A' katonák minden napon bizonyos zsoldot (bért) huznak a' királytól, melly zsold az adózó népre kivetett adóból kerül.

54. *Az europai hatalmasságok között az ausztriai császár millyen tekintettel bír?* Igen nagy

tekintettel; és Oroszország után az ötvé legnagyobb birodalom Európában.

56. *Hát Magyarország milyen helyet foglal el az ausztriai tartományokhoz képest? A' legjellemesebbet.* Egy maga Magyarország csaknem annyi, mint a' többi ausztriai birodalom. Aztán olly szerencsés fekvése van, hogy ez az ausztriai tartományok között éppen középen áll; és jobbára köröskörül nem idegen hanem ausztriai nemzetek a' szomszédjai, mint meg' annyi védelmező erősségek.

57. *Magyarország melyik tartományokkal határos nevezet szerint?* Azok im' e' következők: éjszak felé Morva, Szilézia, Galliczia; kelet felé Erdély- és Oláhország; dél felé Török-, Tót- és Horvátország; nyugot felé Karinthia, Stájerország és Ausztria.

58. *Ezt az ígét határ, még másként minemű szókkal is szokás kifejezni? Megye és vonal (linea).*

59. *De mi különbség van mégis a' megye, határ és vonal között? A' határ leginkább faluról mondathatik; a' megye egy-egy egész vidékről, — mint országunkban a' városok és várak' megyéik, vagy a' vármegyék; a' vonal vagy gránicz mondatik egy országról.*

60. *Csupán maga Magyarország hány mértföldet foglal? 3853 négyszegű*) mértföldet; melyen kerék-számmal 9 millió ember lakik; és időről időre szaporodik.*

61. *Magyarország' határának, azaz: földének színe milyen formájú?* Csaknem mindenütt hegyek kerítik be, — kivált éjszakról és keletről: Pozsonytól egész Erdélyig a' Kárpát hegyek övedzik körül. Ellenben az ország' közepe nagyobb ré-

*) A' tanító magyarázza meg, hogy itt a' mértföld nemcsak hosszában értetik; hanem olly darab földet jelent, melly széleiben-hosszában, sőt minden felől egy-egy mértföld. Lásd V. rész: IV. 8—10. szám.

szént síksághól álló. Nagy kiterjedésű róma pusztaságok, p. o. a' debreczeni, kecskeméti, és más puszták. Nagy erdőségek a' *Bakony* és *Vértes* erdők. Nagy tavak: a' *Fertő* és *Balaton*. Folyó-vizek, mellyek ez ország' határaitban folynak: *Duna*, *Tisza*, *Dráva*, *Száva*, *Rába*, *Vág* s a' t. Azonkívül forrás és savanyu- (érczes-) viz ez országban annyi van, mennyi Európában egy országban sincsen; legnevezetesebb van *Füreden*.

62. *Mi különös levegői tüneményt láthatni Magyarországnak Tisza-melléki pusztáiban? A' delihábot, **)*

63. *Mellyek tehát a' fő folyó-vizek Magyarországnak? Közöttök legnagyobb a' Duna és a' Tisza. Mind a' többiek ezekbe folynak; ezek pedig végre magában a' Dunában egyesülve, a' Fekete-tengerbe ömölnek. És így Magyarország' földje a' Fekete-tenger felé lejt: a' mit hommét tudunk? —*

64. *A' folyó-víznek mellyik a' jobbik, mellyik a' balog oldala és partja? Képzeld az ember magát a' folyó víznek közepén állva, arczozal arra fordulva, merre a' víz foly; és akkor a' melly partja a' víznek jobb-keze felől esik, az lesz annak jobbik partja; a' melly pedig bal-keze felől esik, az lesz annak balog partja.*

65. *Millyen irányban foly a' Duna? Ered Németországban nyugot felől, és foly kelet felé. Kezdetül utazza Német-, Magyar- és Törökországot, és végre beleömlik a' Fekete-tengerbe.*

66. *Miről nevezetes folyó-víz a' Duna? Ezen járnak fel és alá a' nagy gabona-kereskedő-hajók, és a' pompás utazó gőz-hajók. Belőle fogják a' sok halat; ama' tengeri halat is, a' vizát. Rajta vannak a' sok malmok; sőt néhutt aranyot is mosnak a' vizéből. A' szigetek, mellyeket csinál: Csaló-köz, Sziget-köz, András-szigete, Csepel-szigete vagy Ráczevi, és Magaréta-szigete. Állandó hid rajta*

**) Leírását lásd a' VII-dik részben, a' 91-dik kérdés alatt.

még eddig országunkban sehol sincsen, hanem hajóhid van által-csinálva rajta: Pozsonynál és Pestnél. Másutt u. n. röpkülő hidakon járnak által.

67. *Millyen irányban foly a' Tisza?* Ez, észak felől, a' Kárpátokból eredve, foly dél felé, és a' Dunába ömlik.

68. *Miről nevezetes a' Tisza?* Ez a' folyó rendkívül sok csavargásokkal jár; mi által nagy postványágokat csinál, és gyakran ki is árad; de ennek még eddig nem lehetett elejét venni. Járnak rajta kereskedő-hajók is; névszerint rajta szállítják a' sok sót és fenyő-fát. Hallal, rákkal annyira bővelkedik, hogy a' Tisza mellett lakozók még sörteiket is azzal tartják. Kivált kecségei híresek. Állandó hid van rajta által Szolnoknál, Szegednél a' t. helyeken,

69. *Nevezz kisebb folyókat, mellyek a' Dunába ömlenek?* Alulról folynak bele a' *Lajta, Rába, Rábca, Dráva, Száva*; fölülről a' *Vág, Garam, Ipoly*, maga a' *Tisza, Béga, Temes*. (Tehát a' Dunának bal szélébe mellyik folyók ömlenek be? Hát a' Rába, a' Dunának mellyik felén ömlik be?)

70. *Nevezz kisebb folyó-vizeket, mellyek a' Tiszába folynak?* Jobbról a' *Bodrog, Hernád, Zagyva*; balról a' *Szamos, Körös, Maros*.

71. *Van-e olyan folyó, melly az országban veszi eredetét, de nem ömlik sem Dunába sem Tiszába, hanem más országba foly által?* Illyen csak egyetlen egy van: a' *Poprád*; a' Kárpátok aljában. — (Valljon mellyik országba foly ez ki? —)

72. *Mellyek Magyarországnak főbb termései?* A' magyarországi termések a' természetnek mind a' három országaiból kimeríthetetlen bőségűek és különös jóságúak; — a' minthogy erről el van híresedve Magyarország a' legtávolabb külföldön is. Névszerint az *állatok' országából* nevezetes termések: a' lovak, juhok, ökrök és sörtesek. A' *növények' országából* a' gabona, bor, dohány; gyü-

mölcs, tüzelő, és ennek pótolására a' tőzeg. (Termem pedig a' tőzeg hanas vidékeken, és olyan földzsombék, melly öszvérothadt füvek' és mohok' gyökereiből áll; és gyántától, kénkőtől által van hatva.) Az *dsudnyok' országából*: arany, ezüst, só, kőszén, az opál nevű drágakő's a' t. Csak fejer-ón (czin) és tűzkő nem találtatik Magyarországbán.

73. *Hogy Magyarország igen áldott jó élő föld, azt honnét is észrevehetni kívánlábeppen?* Onnét, hogy a' lakosok ebből más országokba kiköltözni nem szoktak; holott ellenben ide más idegen országokból seregesen költözködnék be az emberek.

74. *A földnek termései mimódon széllesztetnek el mindenfelé?* A' kereskedés, adás-vevés, és cserélés által. Mi végre szolgálnak a' számos vásárok (vagyis sokadalmak) az országban. Jeles helyek p. o. ló-vásárra nézve *Győr*; szarvas-marhavásárra nézve *Fejérvár*; gabona-vásárra nézve *Bácska, Győr, Mosony, Soprony*; épület-fákra nézve *Szolnok, Komárom*; sörtésekre nézve *Soprony*; mindenre nézve a' *Pest és Debreczen* városokban eső nagy vásárok. Esik pedik ország-szerte esztendőnként, öszveséggel két-ezer vásár.*) — Hány helyen van tehát vásár esztandót-által minden napon? —

75. *Mit tudsz Magyarország' lakosairól általjában?* Nincs egy ország is több Európában, mellyben annyiféle lakosok volnának öszveelegyedve, mint ebben a' kised Magyarországbán. Nemzetökre nézve, laknak ebben magyarok, palócz-magyarok, tótok, németek, oláhok, horvátok, ráczok, ürmények cigányok, vandalusok, izraeliták

*) Itt a' tanító figyelmeztetheti a' gyermekeket, a' nagy vásárookban és caméretlen népes városokban való okos magokra-vigyázásra; hogy p. o. el ne báméskodjanak, vezetőjüktől el ne maradjanak, és el ne bóduljanak, — hozváu elő példáit az elveszett, vagy elveszett, kidobott és megtaláltatott gyermekeknek s. t. e.

(azaz: zsidók), francziák, olaszok 's a' t. Vallásukra nézve: keresztyének, zsidók; — amazok viszont római katolikusok, két-féle evangélikusok, és göröghitűek. Rangjokra nézve nemesek és nemtelenek. A' nemesek viszont vagy főrangú nemesek és mágnások (hercegek grófok, bárók, püspökök); vagy köz-rendű nemesek. A' nemtelenek is viszont: városi polgárok, és adózó jobbágy parasztok. — (Lásd: XII. rész. II. III. szám).

76. *Hát az igazgattatásra nézve hányfélék a' magyarországi lakosok?* Az igazgattatásra és személyes állapotjukra nézve a' lakosok vagy papi; vagy polgári, vagy hadi rendhez tartozandók mindnyájan; — a' kőborló cigányokat kevevén, és a' zsidókat, kik polgári jussal nem birnak, és csak bizonyos summának fizetéséért sziveltetuek (melly az u. n. *tolerancz-pénz*).

77. *Minemű különféle telepedésekben laknak Magyarországon a' lakosok?* Vannak itt is e' végett (mint más egyéb országokban) szerte-széllal mindenfelé: szabad királyi városok, püspöki városok, mezővárosok, rendesen épült faluk *) vagyis helységek; aztán puszták, majorok, csárdák, szállások, tanyák, kunyhók, viskók, putrik, azaz: föld-alatti lakások. Sátorok alatt már most csak az országban ide 's tova vándorló oláh-czigányok tengődnek. A' hegyek' tetején épült régi várakban pedig ma már nem lakozik senki; és azok elhagyatva és megromolva állnak.

78. *Azok a' sokféle nemzetek immár hol és merre laknak az országban?* A' magyarok leginkább alsó Magyarországon, Tisza' táján és Dunán túl laknak, A' németek a' királyi városokat birják, mellyek' száma negyven; — laknak aztán Szepesben, Tolnában, Mosonyban, Vasban, és ország-szerte sok

*) Falut kell érteni a' magyar nyelvben, valähányszor *fa*. vagy *falva* végezetű helység-név említetik; p. o. Iván-*fa*, azaz: Iván' falva, faluja; Mihál-*fa*, azaz: Mihál' falva s. t.

egyes falukon közben – közben. A' tótok a' Kárpát' mentében eső vármegyéket töltik el; de azokon kívül másfelé is találkoznak sok falukban. Az oláhok Erdély felé laknak. A' zsidók elszórva mindenütt, — kivévén a' bánya-városokat, melyekből ki vannak tiltva. A' palócz-magyarok Nógrád, Hont, Gömör, Borsód, és Heves vármegyékben laknak. *)

79. *Vannak-e egész vármegyék is tiszta magyarok, tiszta németek, vagy csupa tótok?* Ilyen vármegye nincsen egy is. A' magyarok azonban az ország' öszves lakosamak majd felét teszik, azaz: vannak négy millió számmal. Beszélnek pedig magyarul még többen is; és ma már a' többi nemzetű lakosok igen magyarosodnak. De akármennyi-félék is Magyarország' lakosai, azért mindnyájan ugyanazon egy hazának gyermekei vagyunk; egy törvény, egy király alatt állunk; és tehát tartozunk egymást bocsúlni, tűrni és szeretni. Gyűlölni vagy színtüldözni és nyomni nem szabad egyiket is.

80. *Hogyan osztatik fel Magyarország?* Különbféleképpen. Fekvésére nézve p. o. felosztatik: 1.) felső és alsó Magyarországra; de az bizonytalan felosztás; azután 2.) a' négy kerületekre; ezek vármegyékre, ezek viszont járásokra. És ez már a' bizonyosabb felosztás.

81. *Mit értünk felső Magyarország alatt?* Az országnak éjszaki hason-felét, vagyis a' Dunán-innen és Tisza-melléki kerületeknek azon vármegyéit, melyek a' Kárpátok felé esnek.

82. *Mit értesz alsó Magyarország alatt?* Az országnak déli hason-felét; vagyis a' Dunán-tuli kerületet egészen; a' többi kerületeknek is pedig déli részeiket. — Mi tehát alsó vagy felső Magyarországhan lakunk-e? —

*) Lásd a' XI. résznek szerzőlétét, 12. sz.

83. *Hát a' négy kerületet, melyekre Magyarország felosztatik, hogyan neveztetnek?* Dunán innen, Dunán tul; és Tiszán innen, Tiszán tul való kerületek.

84. *Minemü állásba kell magát az embernek képzelni, hogy ezen elnevezéseken meg ne bóduljon?* Képzelni kell magát a' Duna és a' Tisza közé, névszerint az ország-gyűlések' helyeire (Rakos' mezejére vagy Pozsony' városába), hol t. i. ezt a' felosztást régenten rendelték. Onnét felvéve aztán, a' mely részei az országnak Dunán innen vagy tul, és Tiszán innen vagy tul esnek, a' szerint neveztetnek mai nap' is. — (Ha ezen kerületeket a' Duna' és Tisza' jobb vagy bal oldalához képest kellene elnevezni: akkor a' Dunán-inneni kerület valljon melyik partjára esnék a' Dunának? Hát a' Tiszán-tuli? Hát a' Dunának jobbik partjára melyik kerület esnék? Hát a' Tiszának bal partjára?)

85. *A' négy kerületet viszont mikre osztatnak fel?* Vármegyékre, melyek az egész országban összesen 52 számmal vannak; t. i. a' Jászságot, Kun-ságot, és más külön vidékeket is hozzájok értve.

86. *Megmagyarázva mit tesz ez az elnevezés: vármegye?* A' váraknak vagy városoknak megyéit, azaz: határait, kiterjedéseit teszi.

87. *A' vármegyék az ő neveiket honnét veték?* Valamelly folyó-viztől, várostól, vagy jeles embernek nevétől.

88. *A' Dunán-inneni kerületről mit kell tudni általjában?* Ez, az egész országon végig fekszik, és mind a' négy kerületek között a' leg-hosszabb.

89. *Hány vármegyét foglal magában a' Dunán-inneni kerület?* Tizenhármát.

90. *Miképpen neveztetnek azok, és milyen renddel fekszenek?* Pozsony, Nyitra, Trencsin, Árva és Liptó egy karéjban fekszenek az ország' szélein. Alattuk fekszik Turóc; ez alatt Bars; ez alatt Esztergam. Liptó alatt fekszik Zólom; ez alatt

Hont, és Nográd vármegye; ez alatt Pest, a' Kis-Kunsággal; végre Pest alatt Bács vármegye. *)

91. *Mit jegyezhetnimeg Pozsony vármegyéről?* Ebben vagyon a' nagy Duna-sziget *Csalóköz*, mellyet termékenysége és sok gyümölcse miatt arany-kertnek nevez a' köznép; de rossz vizeitől a' lakosoknak golyvájok nő. Vagyon e' vármegyében öt királyi város, u. m. *Pozsony, Nagy-Szombat, Modor, Bázing, Szent-György*. Közöttök Pozsony a' legnagyobb: 34,000 lakossal; a' Duna' bal partján. Itt szokás *ország-gyűlést* tartani, és királyokat koronázni. — Nagy-Szombatban sok posztó készül, és itt találtatik az egyik legnagyobb borbordó a' földön, melly 2100 akós, és tele van. — Még nevezetes helyek: *Somorja, Püspöki*, 's a' t. *Tallóson* van gonosztévő rabok' számára, ama' híres fenyíték-ház, melly azelőtt *Szenczen* volt.

92. *Miről nevezetes Nyitra vármegye?* Ennek igen különös formájú környülete vagyon. Végig folyja a' *Vág*' vize. Királyi városa: *Szatolcza*. Nevezetes mezővárosai: *Nyitra*, hasonló nevű patak mellett; püspöki lakó hely; a' püspöki vár az országban lévő régi épületek között a' legrégiebb, és ezer esztendőknél sokkal idősebb. *Privigyé. Érsek-Ujvár. Sassin*, hol jeles karton-fábrica van, melly esztendőnként többet foglalatoskodtat 6000 embernél. *Holicson* a' király Ó Felségének szép mulató helye, és selyem-gyapjas juh-garudasága van. *Pöstény* (vagy *Pistydén*) mellett híres meleg fürdő van, mellyre messzünnen eljárnak a' lakosok. Zsidó egy vármegyében sem lakik annyi, mint Nyitrában.

*) A' vármegyék', tartományok' és egyes helyek' fekvéseinek meghatározásában szorgalmasan kell gyakorolni a' tanulókat; mindenkor a' lak-helyet vévén föl álló-pontnak: hogy tudják magokat minden esmeretlen helyeken is orientálni.

93. *Mit jegyzesz meg Trencsin vármegyéről?* Ez már hegyes, völgyes és erdős vidék. Itt a' földmivelés nem igen diszlik; de annál inkább diszlik a' gyümölcs-termesztés, és a' juh-tenyésztés, mellyből a' lakosok élnek is *). A' *Vág* foly végig ezen is. Van benne egy kis királyi város: *Trencsin*; hozzá közel fekszik a' *Teplicz* falu, melly az ő gyógyító meleg fürdőjéről híres. Nevezetesebb mezővárosok: *Pukhov*, hol készül a' derék pukhovai posztó. *Beczkó*. — A' drótozó tótok jobbára Trencsin vármegyéből járnak szerte-széllel.

94. *Miről emlékezetes Arva vármegye?* Nevét az *Arva* vizről viseli, melly kebelében foly. Az országban ez a' legsoványabb földű vármegye; a' lakosok zab-kenyérrel élnek, mivel kösziklás határaikban zabnál egyéb gabona nem terem meg. És mégis ekkora darab földön, mint ez, alig lakik valahol annyi számú ember, mint itten. Mert munkás, szorgalmatos tótok lakják. Nyáron egész familiástul leköltözködnék az alsó vármegyékbe dolgozni, és *Hornyakoknak* neveztetnek. Mezővárosai: *Alsó-Kubin*; *Velicsna*, 's a' t.

95. *Mit kell megjegyezni Liptó vármegyéről?* Ebben esnek a' Kárpát-hegyeknek legmagasabb csúcsaik, mellyekről a' hó soha sem fog el. Mezővárosai: *Szent-Miklós*; ennek tövében ered a' *Vág*. *Bócza*; itt piskolcz-, és arany-bánya van; határán soha nem szántanak, azért ott veréb nem lakik. Liptóból sok sajtot hordanak ki az országba mindenfelé. *Hibbe* mezővárosának minden utczái Szent-Irásbeli nevekről hivattatnak; így egyik utca Betlehem, másik Emmaus, harmadik Jérikhó, Samária, Zsodoma, Gomorrha 's a' t.

96. *Mit tudsz Turóc vármegyéről?* Ez egy nagy szép kerthez hasonlít, körülfalazva Kárpátokkal, végig öntözve a' *Vág* és *Thuróc* folyamok által. Az ugy nevezett *Olajkárokat*, azaz:

*) Lásd: X. rész, III. C. 3, 7. szám.

a' különbféle olajokat áruló puttonos tótok ebből a' vármegyéből valók. Mezővárosa: *Szent-Márton*. *Stabna* faluban meleg fürdő-víz forr a' földből.

97. *Mi jegyzésre méltó van Zólom vármegyéről?* Ebben foly a' *Garam*' vize. Királyi város öt van benne: *Korpona*, *Zólom*, *Besztercebánya*, *Libet-bánya* és *Brezno-bánya*. A' három utóbbiak egyszersmind bánya-városok; mivel vidékeiken szerfölött sok ezüst és réz ásatik. Breznón készül az ugy nevezett jó *primza*, sajt melly kis zseterekben ország-szerte széthordatik, és nagyon kapós.

98. *Mi nevezetesség van Bars vármegyében?* Ebben fekszik ama' két híres bánya-város: *Új-bánya* és *Körmöcz-bánya*. Utóbbikban ásatik a' legszebb és legtöbb arany Európában. Hétszáz ember dolgozik folyvást a' bányákban. Itt verik a' világ-szerte esmérletes *körmöczi aranyokat* (dukátokat), és más pénzeket. Arról esmerni reájok, hogy a' képes oldalukon, alatt egy *B* betű áll. A' körmöczi lakosok többnyire mindnyájan golyvások, a' víztől, millyen ott terem. Mezővárosok: *Léva*, *Aranyos-Marót*. *Hlinik*ben malom-köveket fejtenek.

99. *Esztergam vármegye miről nevezetes?* Ezt a' Duna kétfelé hasítja; úgyhogy fele Dunán innen, fele Dunán túl esik. Királyi város benne a' *Duna*' jobb partján: *Esztergam*, régi város, az ország' főpapjának (a' *primás*nak vagyis a' romai katolikus főérseknek) lakó-helye. Itt van olly nagy templom, mellyhez hasonló az országban több nincsen. Itt született és keresztelkedett meg a' magyarok' legelső királya *szent István*, ezelőtt ezer esztendővel. *Esztergamnál* ömlik Dunába a' *Garam*' vize. *Párkány* mezőváros, *Esztergam*nak éppen általellenében.

100. *Mondj valami jeleset Hont vármegyéről?* Ez mintegy végig van hintve hegyekkel. Azért bővelkedik is mindennemű érczel és jó kövekkel. Benne foly az *Ipoly*' vize, mellynek csu-

kái híresek. Királyi és bánya-város: *Selmecz*, mellynek a' bánya-mívelésre nézve nincs párja Európában. *Bányász-akadémia* is itten vagyon, melly az egész országban egyetlen. Az egész városnak alja kiásott üreg immár, mellyet fa-oszlopok tartanak, hogy alá ne süllyedjen: de mégis néha történik szerencsétlenség. Van most is *Selmecsen* 18 bánya, és azokban 8000 ember dolgozik éjjel-nappal. Esztendőnkint két millió forintnyi p. p. jövedelmet hoznak be a' királynak. — Még királyi városok: *Béla-bánya* és *Baka-bánya* is. — *Ipoly-Ság* mezőváros. (Hát másutt hol van helység *Ság* nevezetű)? *Kospallagon* híres dohány terem.

101. *Számláld elő Nógrád vármegye nevezetességeit?* Ezt is az *Ipoly'* vize folyja keresztül, és a' *Zagyva'* vize. Benne laknak sok *palóczok* is, kik különös magyarsággal beszélnek. Mezővárosai: *Balassa-Gyarmat*, és *Losonc*. *Gács*-on legjobb posztó-fábrica van az országban; melly a' gyapju-fonással a' körülie fekvő falukon 2000 embernél többet tart és éltet. Ugyanott plájbász-fábrica is vagyon. *Podracsányban* és *Tamási*-ban cserép-pipa-fabrikák vannak.

102. *Mellyek Pest vármegyének jelességei?* Ez igen nagy kiterjedésű vármegye. Benne van az országnak két legfőbb városa, *Buda* és *Pest*, mellyeket egymástól csak a' Duna választ. Rólok van az a' tréfás példabeszéd: *Buda mellett mindig pestis vagyon.*

Pest számlál 80,000 lakost. Itt annyi a' nevezetesség, hogy azt röviden előszámlálni lehetetlen. Itt tartatnak esztendőnkint négyszer a' legnagyobb vásárok az országban; mellyekre még külföldi kereskedők is megjelennek, és a' mellyek mindenkör két hétig tartanak. Van tizenkét piacza. Itt vannak a' *legfőbb ítélő- és törvény-székek*, — ugy nem különben a' *legfőbb iskolák* (egyetem). Az a' *tudós társaság* is itt szokott össze gyűlni, mellynek e' mi kézikönyvünket köszönhetjük. Itt futtatnak

lovakkal versenyt, kitett jutalomért; mellyhez paraszt gazdák is juthatnak. Közel e' városhoz van az a' híres *Rákos' mezeje* (így nevezve a' közepén folyó kis *Rákos patakról*), hol régenten az országgyűlések tartattak, szabad ég alatt; most itt tartatik a' ló-verseny-futtatás. (Hol tartatnak az országgyűlések mai napon?)

Buda 36,000 lakossal. Itt lakik az ország' nádor-ispánja (a' palatinus), ki a' király után az első személy. Régenten Budán laktak a' magyar királyok is. Itt tartatik az ország' koronája és minden drágasága *). Az országban a' fő hadi kormány-szék is Budán vagon. Buda' tövében van a' híres *Szent - Gellért'* hegye, de a' melly nem boszorkányok' tanyája (mint róla babonásan mesélik), hanem áll rajta egy szép *csillagvizsgáló torony*. Híres még a' budai bor, melly vörös színű és nagyon jó; aztán a' budai fürdő, mellyhez a' víz, a' Duna' partján, olly melegen bugyog ki a' kősziklából, hogy egy tyukot is le lehetne forrázni vele.

Pest vármegyében vannak a' következők mezővárosok. *Pilis* és *Zolt*, mellyekről hajdan külön két vármegye neveztetett, de a' mellyek most már csak az egy Pest vármegyében foglaltatnak. *Vác*, hol van a' *siket-némák' intézete*, melly egyetlen egy a' hazában **). *Kecskemét*, mellynél nagyobb mezőváros az országban nincsen: 31,000 lakossal; kivált híres a' pusztája: ez a' Tisza mellett terjed el, temérdek sok barom-legel rajta, valamint a' királyi ménes is. Faluk helyett az utas itten csak szállásokat talál. Még nagy helységek ebben a' vármegyében: *Szolnok*, *Kőrös*, *Czegléd*, *Abony*, *Duna-Vecse*.

*) Lásd a' XI-d. résznek *szerzelékét*, 27. sz.

**) Ennek esmértetését, és hogy miképpen vétethetni be abba, lásd megírva bőven a' Tudományos Gyűjteményben, 1817., VII. kötet. 1818., IV. kötet.

103. *Pest vármegye' közepén micsoda különvált vidék fekszik? A' Kis-Kunság.*

104. *Mit tudsz a' Kis-Kunságról? Ez különös régi szabadságokkal bír; nem függ a' vármegyétől hanem egyenesen a' palatinustól. Negyvenhét négyszegű mértföldet foglal el, melly mérő síkság; gabonát, dohányt és sok görög-dinnyét terem. Három mezővárosai: *Halas, Félegyháza, Kun-Szent-Miklós.* Vízből, fából ez a' vidék szűkséget lát, és fa helyett tőzeggel él.*

105. *Mi teszi nevezetessé Bács-Bódog vármegyét? Bácska' név alatt ez az egyik legnagyobb gabona-tára országunknak. Jobbára rácok lakják. Ebben fekszik a' *Pulicsi* nevű nagy tó. Ezen megyen keresztül a' *Ferencz-csatorna* *), melly a' Dunát a' Tiszával öszveköti, 14 mértföldnyi hosszu; és akkora, hogy nagy terhes gabonás hajókat meghír. Királyi városai: *Szabadka, Zombor, és Újvidék.* Mezővárosai: *Ó-Becse, Baja, Zenta* 's a' t. Ezen vármegyének alsó csucsán, a' Duna' és Tisza' öszvefolyásánál vagyon az úgy nevezett *Csajkások' vidéke.* A' csajkások különös szabadsággal bíró hajós-legények (tulajdonképpen katonák), rácok jobbára; és szám szerint ezer-kétszázan. Ezek őrzik itt e' csúcson az ország' széleit. Hajóikon vannak álgynik is. A' legnagyobb hajó 9 álgynus, hordoz 100 embert. Fő tisztjek' lakhelye mindenkor *Tüttel* mezőváros.*

106. *Hány vármegye számláltatik a' Dundántúli körületben? Tizen-egy.*

107. *A' Dundán túli körületről általában mit jegyezhetni meg? Ez nagyobb részint magyar lakosokból álló körület. Itt találtnak az országban*

*) Lásd XI. r., 161. sz.

a' legnagyobb erdők, u. m. a' *Bokony* és *Vértes*; úgy nem különben a' legnagyobb tavak, u. m. a' *Fertő* és *Balaton*. Ebben a' kerületben van a' két gazdasági nagy iskola is (*Keszthelyen* és *Ó-Váradon*), melyeknél jelesebb nincsen az országban.

108. *Milyen renddel következnek egymásra a' Duna túl vármegyék?* Földről kezdvén, az ausztriai széleken nyúlik el *Mosony*, és *Soprony* vármegye; a' Stájer-határokra dül *Vas* és *Szala*; Horvátország' szélére dül *Somogy* és *Baranya*; *Baranya* fölött, a' Duna' jobb partján fekszik *Tolna*; e' fölött *Fejér*, e' fölött *Komárom*, e' fölött *Győr*; melly aztán *Mosonynyal* határos. Legközépen fekszik *Veszprim*. Magyarországnak e' kerületét hajdan *Pannóniának* hívták.

109. *Mit jegyezhetni meg Mosony vármegyéről?* Fekszik a' Duna és *Fertő* között, kies vidéken és szép róna földön, mellyet közönségesen *Nyílásnak* szokás hívni. Öntözi a' *Lajta*' vize, melly rákokkal gazdag. A' *Fertő*' széléin nagy *hanság* terül el, mellyen bő széna-takarás esik. A' nádasokban sok farkas lakik. Majdnem az egész vármegyét német parasztok lakják, kiknek ékes faluik tehetőségre mutatnak, és az utazót gyönyörködtetik. Mezővárosai: *Ó-Vár*, hol a' gazdaságot-tanulók' számára jeles intézet vagyon. *Mosony* híres gabonakereskedő hely, és a' sok gabonás hajóknak tanyája. *Nézsider*, a' *Fertő* mellett, nagy gabona-vásáraitól nevezetes. Itt vannak még: *Rajka*, *Orosz-Vár*, *Köpcsén*. A' bécsi nagy ország-ut ezen a' vármegyén megyen keresztül.

110. *Mit méltó tudni Soprony vármegyéről?* Ez a' legnépesebb vármegye; és egyébkint is a' legszebb és legtermékenyebb vármegyék közül való. Ebben esik a' *Fertő*, és részint annak süppedékes nagy *hansága* is; melly még 100,000 holdnyi földet foglal el, de már munkába van véve, hogy nagy csatornák (kanálisok) által lecsapoltatik a' Dunába; egerfa-erdővel vagyon beültetve.

(Onnét tehát csak mikor lehet fát hordani?) A' Fertő partjain kellemetes látomány a' sok drága szőlők és a' sok halász-kunyhók. Királyi városai: *Soprony*, igen régi takarékos város, lakosai bortermesztésből élnek, melly bor nagyon finom is; a' város' tornya az egész országban legmagasabb, azaz: 32 ölnyi; köszén-bányája, cukor-, kártya-, és burnót-fabrikája is vagyon e' városnak. — *Rust*, az országban a' legkisebbik királyi város. Falait a' Fertő mossa. Ennek borai még a' sopronyinal is finomabbak. — Mezővárosai: *Kis-Marton*, *Csepreg*, *Eszterháza*. *Balfon* a' Fertő szélén, kénésös fürdő vagyon; *Rákoson* kő-fejtő hely. *Vimpaszsziny* falunál van a' linea, vagy is az ország' határa, és kezdődik az ausztriai tartomány. — Ebben a' vármegyében esik a' bő-termésű *Rába-köz*, mellynek buzája országszerte dicséretes; benne vannak a' nagy helységek; *Csorna*, *Beled*; mezőváros: *Kapuvár*. A' *Vünyédi* dohány is Soprony vármegyében terem. Még itt terem az u. n. osávi fehér föld is, *Czáva* nevű német faluban; melly minden falusi gazdaasszony előtt esméretes.

111. *Miről nevezetes Vas vármegye?* Ez is a' legnépesebb vármegyéknek egyike. Falu ebben vagyon legtöbb minden vármegyék között. Éjszaki részén a' széleket *hiénsz-németek* lakják és *vandalusok*, kik ezen kívül másutt az országban sehol sem találtnak. Többi részeiben magyarok laknak, kiknek legkiesebb vidékők *Kemenes-alja* nevet visel. Van e' vármegyében egy királyi város: *Kőszeg*, a' *Gyöngyös* partján; gyümölcsseiről híres. *Szombathely*, püspöki város, mellyben a' fő templom az országbeli legpompásabb épületek közül való. Más mezővárosok: *Pinkafő*, *Rohoncz*, *Körmend*, *Ikervár*, *Sárvár*. *Tarcsán* jeles savanyú-víz és fürdő-intézet vagyon. *Kemenes* alatt esik a' három *Dömök*: egyike *Kis-Czel* név alatt esméretes; és *Jánosháza*; valamint a' *Ság*

hegy is, mellynek bora a' somlyaiival egy böcsünek tartatik.

112. *Mit illik tudni Szala vármegyéről?* Ebben fekszik egyikben a' *Balaton* tava mellynek hegyes és szőlős partjai az egész országban a' leggyönyörűbb tájjal díszeskednek; és a' mellyben terem a' különös jóízű fogas-hal. A' *Balaton*nak nyugoti partján van a' híres *Füredi* savanyu-víz és fürdő-intézet, mellyre nagy messzün-nen is elutaznak az uri rendek. *Tihany*, benn a' *Balaton*ban egy meredek hegyen. Itt oly ekhó van, melly egy egész hosszú strofát visszamond, *Keszthelyen* vagyon a' gazdaságot-tanító híres intézet. Itt van rév és általjáró hajós-intézet a' *Balatonon*. Még más mezővárosok: *Szala-Egerszeg*, *Kanizsa*, *Sümeg*. Ebben a' vármegyében esik *Mura-köz* is, mellynek mezővárosa *Csaktornya*, ma-csáros helyen.

113. *Mit kell tudnunk Somogy vármegyéről?* Fekszik a' *Dráva* folyó és a' *Balaton* tava között. Gabona- és bor-termesztéssel gazdag vármegye. Sok benne az erdőség is, *Királyi* városa ennek sincsen, mint *Szalának*. Mezővárosa: *Kaposvár*, *Szigetvár*, *Csurgo*, *Marczali's* a' t,

114. *Baranya vármegye miről nevezetes?* Fekszik a' *Duna* és *Dráva* között. Gabonát, dohányt és bort sokat termeszt. *Királyi* városa *Pécs*, melly egyszersmind püspöki lakás; mellette *Mecsek* hegy, melly 1798. tüzet okádott ki. Mezővárosai: *Pécsvárad*; *Siklós*, hol márványt fejtenek; *Mohács*, melly a' magyar nemzet' históriájában híres hely, és szomorú dolgokra emlékeztet *).

115. *Mi van nevezetes Tolna vármegyében?* Ez a' *Dunára* dül, mellyen fekvő mezővárosai: *Földvár*, *Paks*, *Tolna*, jeles gabona-kereskedést üznek. *Földvár*ott fognak a' *Dunából* vi-

*) Lásd: XI. r., 134. sz.

zárkat is. *Szekszárdon* híres jószágú vörös borok teremnek. *Ozórán* és *Iregen* nagy urasági ménes, vadas-kert és gazdaság találtatik. Még más, mezővárosok: *Bonyhád*, *Simontornya*, *Szent-Lőrincz*.

116. *Mi érdemli meg figyelmünket Fejér vármegyében?* Ez is a' Dunára dül. Benne esnek a' hegyes *Vértés* erdők, és a' *Velenczei* tó, mellynek vidéke gyönyörű. Királyi városa: *Székes-Fejérvár*, mellyben laktak és temetkeztek régenten a' magyarok' több királyaik; de a' kiknek sír-boltjaikat a' Török kirabolta. Mezővárosai: *Cadixvár*, *Mór*, *Bicske*, *Lovas-Berény*. *Badacsonyi* fürdő-intézet vagyon.

117. *Mi van tudni-való Veszprim vármegyéről?* Ebben húzódik végig a' *Bakony* nevű rengeteg tölgy-fás erdő, mellyből kerül a' sok tüzelő és épület-fa, a' sok kövér sörtés, melly itt makkon hizlaltatik seregenként. Ebből kerül a' sok mindenféle vad, mellyet a' királynak asztalára, névszerint a' *Szent-Gályiak* (mint szabados királyi vadászok) szolgáltatnak. Aztán taláztatnak a' *Bakonyban* üveghuták; mész- és szén-égetők; egy tapló-fabriká; talicska-, lapát- 's egyéb fa-eszközcsináló német és tót faragók, egész falukkal. Elgondolhatni, hogy sok csavargó rossz emberek is tartózkodnak benne. Ebben a' vármegyében fekszik a' *Somlyó* hegye, mellynek borai olly híresek. Királyi városa nincsen. *Veszprim* hegyes völgyes kösziklás helyen épült mezőváros; püspöki lakás. *Pápa*, magyar mezőváros, *Veszprim*nél népesebb; 13,000 lakossal, mellynek majd harmad-része zsidóság. Épülve van a' *Tapolca* nevű patak mellett, melly télen-nyáron egyiránt foly, sok malmokat hajt, és a' pápai molnárokat 's kenyér-sütőket híresekké teszi. Más mezővárosok: *Devécsér*, *Zircz* (a' *Bakonyban*), *Palota*, *Vázsony* 's a' t. *Ugodon* sok meszet égetnek. Ugyan ott és *Szent-Lászlón* fürdő-intézet vagyon. E' vármegyében fekvő falu *Rátót*

is, mellynek lakosairól sokféle balgatag elbeszélések forognak a' köznép' szájában. (Mellyik még más ilyen falu?)

118. *Mi a' nevezetes Komárom vármegyéről?* Egyik fele a' Dunán innen, másik a' Dunán túl fekszik ennek is (mint mellyiknek?). Ebben van a' királyi város: *Komárom* a' Duna és Vág között, azon csucsban, mellyet a' Vágnak Dunába ömlése csinál. A' Dunán úgy nevezett röplő hidon járnak által, melly miatt a' közösülés Komárommal gyakorta elakad; és ezért azt szokás mondani köz példában, hogy *Komárom* 100 mértföld. A' város mellett van amaz erős vár a' vizek között, mellyet még semmi ellenség be nem vehetett. Azért czimerül reá egy koszorus szűz van kifaragva kőből, A' vár' aljában nagy üregek vannak, tele hadi eszközökkel és mindig katonaság őrzi a' várt, Hires még kenyéréről és azipójáról is. Csapóság lakja és kereskedők. Nemes kúria egy városban sincsen annyi, mint Komáromban. Igazgató-helye a' Dunán hajózók' társaságának. Van Komárom több is p.o. Kis-Komárom, Lajos-Komárom; az itt szóban lévő királyi város: *Rév-Komárom*. Nevezetes mezővárosai: *Szőny*; *Tata*: itt sok pácóc-ésinálók laknak, és márvány fejtetik. Az itteni forrás legnagyobb az országban. A' tatái uraság' pinzéjében 500, 600, 1400 és 2150 akós bor-hordók találtnak, (Hol vagyon még illy nagy bor-hordó az országban?) *Kocs* arról nevezetes, hogy itt csinálták Magyarországon a' legelső kocsit, honnét az nevét is vette. *Neszmélyen* jeles bor terem, *Bábolád*n királyi ménes vagyon. Ezt a' varmegyét gyakran látogatja földindulás.

119. *Miről nevezetes Győr vármegye?* Ez is vizekkel bővelkedő kis vármegye. Ebben folynak össze a' Dunának ágai, és ebbé itt ömlik a' *Rába*, *Rábca*. Ez utóbbik sok áradásokat és hanságokat is okoz benne, mellyért azon vidékét tó-köznek hívják. E' vármegyében van vizek kö-

zött a' királyi város: Győr (a' kis Duna' jobb partján), melly valaha nagy erősség volt, de a' franczia háboru után (1821.) bástyái leromboltattak. Most leginkább gabona-kereskedésről és hajóiról hires; de jó vize még sincsen neki, és a' házokhoz talyigások hordják az ivó-vizet pénzért a' Dunából. Tüzelő fábol is szükségét lát, A' győri czipó a' komáromival és pápaival vetekedik, — Róla van ama' köznépi vers-rim: *Nem szeretem Győr' várában 's városában laktomat; mert a' Duna', Rába', Rábcsa' rákja rágja lábomat.* Van Győr több is p. o. *Diós-Győr, Borsos-Győr, Szolga Győr 'sa't;* az itt szóban lévő királyi város: *Nagy-Győr,* — Mezővárosok: *Hédervár; Szent-Márton,* a' mellette magasra emelkedő szent-mártoni várral (melly máskint *Pannon-hegye*). A' *Sokoró-hegy,* a' *Méfői* és más hegyek bort teremnek. *Gyarmaton* az uraság' nagy pinczéjét méltó megnézni az idegennek: az egy erdő alatt huzódik el, és széles utcza-formára van építve. A' faluk között példa-beszéd Győr vármegyéről, hogy itt; *Két barditon és három nyulon szántanak,* Mit téssen ez? *)

120. Mit mondhatunk a' *Tiszán-innen* területéről általában? Ez a' legkisebbik kerület a' négy között; és fekvése, egy hegyre állított ékhez hasonlít, mellynek csúcsa éppen az ország' közös-közepére szolgál.

121. Hány vármegyét foglal magában? Tízet.

122. Mikint neveztetnek azok és milyen renddel következnek egymás után? Oda fönt a' Kárpátok' mentében fekszenek: Szepes vármegye (vagy a' Szepesség), Sáros, Zemplin, Ung és Bereg; Szepes alatt Gömör és Torna; Sáros alatt Abaúj; ettől nyugot felé Borsód; ez alatt Heves az ék' csúcsán.

*) Azaz: két falu van *Bárdi*, három *Nyul* nevezetű.

123. Szemlöld elő Szepes vármegye' nevezetességeit? A' Kárpát hegyek' legmagasabb csúcsai (*Tátra* név alatt) itten vannak; itt ered a' *Vág'* és a' *Poprád'* vize (mit tudsz erről? *); levegője olly hives, hogy a' gabona is későbbben érik meg, mint másutt; és csak Augusztusban arathatnak; bora nincs, de van henné sok vas, borsó, len és kender; kisdé királyi városok; *Lőcse* és *Késmárk*. Ezen vármegye' kebelében fekszenek az ugy nevezett tizenhat szepesi korona-városok, mellyek különös régi szabadságaikkal birnak és nem a' vármegyétől függenek; közülök való p. o. *Igló*, mellynek vas- és réz-bányái, ugy nem különben vas-hámorai vannak. *Betlenfalván* gránát- és opál-követ fejtenek. *Schmölniczen* híres réz-bánya és pénzverő hivatal vagyon, és az itt vert pénzek a' képes felökön egy *S* betűt viselnek. — *Gölnicz* is bánya-város, sok vas-hámorral és kés-csinálókka.

124. Mit kell *Sáros vármegyéről* megjegyezni? Ez is hegyes vármegye, melly fával érczel, sóval és drága opál-kővel bővelkedik. Három kis királyi városai vannak: *Eperjes*, *Szeben* és *Bártfa*. Bártfán híres savanyu-víz és fürdő-intézet vagyon. A' *Sóvár* nevű faluban vannak hő sós-kutak, mellyekből a' király sok sót főzet: esztendőnkint 120 ezer mázsát; mellyre naponkint 15 öl fa ég el. — A' drága opál-kő-bánya, 's kővágás ott vagyon és árendások birják.

125. Mit kell tudni *Zemplin vármegyéről*? Ebben nyulik el a' világ-szerte híres *Tokaj* városka' szomszédságában, az a' nevezetes *Hegyalja*, mellynek halmain ama' böcsös szőlő terem, melly egyetlen a' föld' kerekségén. A' *Hegyalja* öszveséggel 5 négyszegű mértföldet fog el. A' *Bodrog'* vize ebben a' vármegyében foly. Ez arról nevezetes a' nemzet' históriájában, hogy eleink, mikor Azsiából Magyarországra beköltöztek, en-

*) Lásd a' 74. kérdést.

nek partjain telepedtek meg. Királyi városa nincsen. Jelesebb mezővárosai: *Új-Hely*, *Sáros-Patak*, *Tarcza*, *Tálya*, *Máda* és a' már említett *Tokaj*. Laknak e' vármegyében is palóc-magyarok. (Még melyikben laknak?)

126. *Mit tudsz Ung vármegyéről?* Ez egy kisded hegyes vármegye, az *Ung* folyó körül. Mezővárosai: *Ungvár*, görög-hitű püspöknek lakóhelye. *Szobráncz*, hol jeles vas-bányák vannak.

127. *Mi van tudni méltó Bereg vármegyéről?* Ez is nagyobb részint hegyes vármegye. Két mezővárosai vannak: *Bereg-Szász*, hol malomkő- és kréta-fejtő hely van. *Munkács*, a' *Latorcza*' vize partján. Tőle fél órányira van a' magas közsiklán épült munkácsi vár; híres az ő erős tömlőczeitől, melyekbe küldetnek a' özégéresebb rabok az országból. Ugyan itten salitrom-, és timó-fűzés is találtatik. A' mi magyar eleink ebbe a' vármegyébe jöttek be és telepedtek meg legelőszőr. (Lásd: XI. r. 84. sz.)

128. *Mit jegyezhetni meg Gömör vármegyéről?* Ehhez van kapcsolva a' régi *Kis-Hont vármegye* is. Bővelkedik vassal, rézzel és eleven-kénesóval. Benne foly a' *Sajó*' vize. Mezővárosai: *Rosnyó*, püspöki lakó-hely. *Csetnek*, hol van a' legjobb vas az országban; és itt készítenek a' sok ló-békok és rab-bilincsek. *Rima-Szombat*, hol csinálják a' sok pipa-szopókákat. *Dobsinán* híres papiros-malmok vannak, melyekben az ugyan ottan találtató ásvest kőből elégilletlen kő-papírost is tudnak készíteni. *Agtelek* nevű falu mellett fekszik egy rendkívüli nagy földalatti barlang, *Baradla* nevezetű, melly csepegő kőből áll és csodálatos tulajdonságu. *Murány-vára*, zsiványos vadon erdőségek között. Gömör vármegyében lakik legtöbb cigány. A' palóc-magyaroknak ez a' vármegye is hazájok, több helyek között.

129. *Torna vármegyének van-e valami nevezetessége?* Ez az 52 vármegyék között a'

legkisebbik; hegyes, és fát kivévén, másból nem termékeny. Mezővárosa; *Torna*, *Sziliczenél* egy csodálatos nagy barlang van a' hegyek alatt, melly nyáron tele van jéggel, télen meleg és száraz.

130. *Abauj vármegyéről mit tudsz?* Ezt a' *Hernát* folyó hasítja, Mindennel bővelkedik, Vagyon egy királyi városa is; *Kassa*, melly egyszersmind felső Magyarországnak fővárosa, a' *Hernát* partján, 13 ezer lakossal, Itt van fegyvertár. Mezővárosai; *Szepsi*, *Jászó*, *Szikszó*, *Göncz*, *Nagy-Idát* a' zsidók és cigányok tették híressé, Egykor tudniillik e' városnak ótalmaszása a' Török ellen reájok bízott: vitézül is viselték magokat; de midőn a' Török elmenni készült, utána kiáltoztak, csufolván őket: hogy ha tudták volna, hogy nincsen nálok (a' cigányoknál) egy szem puska-por is, győzedelmesek lehettek volna, Mellyre a' Törökök haragjokban visszafordultak, Nagy-Idát bevették, és szörnyű vérontást tettek a' cigányok között, Vagyon is a' cigányoknak különös *amoru* nótájok Nagy-Idáról, A' zsidók pedig, valamennyien csak a' föld' színén laktak, itt tartottak gyűlést, 1650., az iránt, hogy eljött-e már a' Messiás vagy sem? — Azóta illyen gyűlések sehol sem volt. *Cserneviczánál* vagyon a' leggazdagabb opál-bánya az országban.

131. *Mondj valami jeleset Hórsód vármegyéről?* Ezt a' *Sajó* vize öntözi. Érczekből gazdag. Népes magyar mezőváros benne: *Miskolcz* 21 ezer lakossal, Nagy kereskedést üz borral, dinnyével, gabonával. Más nevezetes helyek: *Onod*, *Szendrő*; *Diós-Győr*, hol sok fa-csutorákat, palackokat készítenek. Árpád' vára ebben a' vármegyében volt alkalmasint. (Ki volt az az Árpád? *)

132. *Mi teszi emlékezetessé Heves vármegyét?* Ezzel össze van kapcsolva a' régi *Kül-*

*) Lásd: XI. rész, 96. sz.

48 - *Szolnok vármegye*. Bele nyúlik a' Kárpát hegyeknek egy nagy águk, *Mátra* név alatt. *Eger*, érseki város, melly vörös borairól és csillag-vizsgáló tornyáról híres. A' kő-tábláknak való pala-követ itt fejtik. Mezővárosok: *Iásztó-Gyöngyös* a' *Mátra*' tövében. *Szolnok* a' *Tisza*' partján nagy só-magazinokkal, és épület-fák' rak-helyével. *Debrő* nevű faluban különös jó dohány terem, mellyet a' dohányosok jól csmérnek. *Túron*, viz-korsókat készítenek. Valami *Tihamér* nevű városnak is találtak nyomaira a' föld alatt, melly hajdan virágzó város lehetett, de elpusztult. *Hatvan*, jeles mezőváros, mellyről van az a' tréfás példa-beszéd: *Budától Pestet csak a' Duna választja; mégis hatvan hat mértföldnyire van tőle.*

Ebben a' vármegyében esnek a' *Jászság* és *Nagy-Kunság* nevű kerületek. Jászsági mezővárosok: *Jász-Berény*, hol az első magyar vezérek' egyikének Leelnek kürtjét (vagy a' jász-kürtöt) mint különös drága ritkaságot őrizik és mutatják. *Jász-Apáti. Arok-Szállás*. — *Nagy-Kunság*-ban, melly egy posványos róna-föld, mezőváros: *Kardaszág*.

133. *A Tiszán-túli kerület felől általában mit mondhatni?* A' többi kerületek között ez a' legnagyobbik. Ebben a' kerületben vannak a' legroppantabb vármegyék, a' legnagyobb pusztaságok, és üres népetlen térségek; — mellyek hajdan lakosokkal rakva voltak, de a' tatárok és törökök által kipusztítottak. Nagyságához képest tehát még is ebben a' nagy kerületben lakik legkevesebb nép. Ezen kerületi alföld még arról is nevezetes általában, hogy mezején sok szék-só és salitromos fű terem.

134. *Hány vármegyét foglal magában a' Tiszán-túli kerület?* Tizenötöt.

135. *Mikint neveztetnek azot; és milligen rendel feküsznek egymás mellett?* Az országnak leg-éjszakibb csücsán terül el Maramaros; alatta egy kis karéjban Ugocsa, hosszasan pedig és nyugot felé Szatmár; ez alatt Közép-Szolnok, Kraszna és Kövár vidéke, Szatmárhoz nyugotra Szabolcs, és ettől ismét keletre Bihar, melly egy maga az egész Tiszán-túli vidéket keresztül fogja. Bihar alatt egymás mellett nyúlnak lefelé a' Tisza felől Békes, Erdély felől Arad és Zaránd. Békes alatt esik Csongrád és Csanád. Csanád alatt Torontál; Arad alatt Temes, és ez alatt Krassó vármegye.

136. *Miről nevezetes Maramaros vármegye?* Ez a' nagy vármegye legbeljebb fekszik éjszakra. Benne hegynél-völgynek egyebet nem láthatni, azért ott a' szegény oláh lakosoknak a' föld csak kolompért és kukoriczát terem; úgy hogy sok ember van, kinek egész esztendő-által sincsen házánál egy marok buza liszt is; és mégis ez az országnak az a' tája, melly nélkül el nem élhetnénk; — mert itt vannak a' kimeríthetetlen nagy sóaknak, mellyekből esztendőnkint másfél millió mázsányi kő-sót fejtenek ki, és szállítanak el mindenfelé az országba, a' Tisza hátán, melly itt fakad. Róna-szék nevű faluban vagyon a' fő bánya; mellyben naponkint 300 embernél több dolgozik. Sziget nevű népes mezővárosban pedig vannak a' fő só-magazinok. A' Huszti magas vár-toronyból alá-nézve, láthatni, mikint hordatik a' kincs szer-te-széllel mindenfelé a' megterhelt nagy hajókon.

137. *Mi van említendő Ugocsa vármegyeről?* Kisded vármegye. Irtóztató erdőség. Keves népe vagyon. A' Tisza hasítja kétfelé. Hallal, rákkal bővelkedik; sőt mindenféle élelményekre nézve ez már termékenyebb, mint Maramaros. Mezővárosai: Nagy-Szőllös, mellyben sok rossz zsidók laknak; Tisza-Ujlak; Holmi.

138. *Mi tudni való vagyon Szatmár vármegyeről?* Ez szinte olly gazdag a' nemes ér-

ezekben, mint Bars vármegye. Sok mocsár vagyon benne; névszerint az *Ecsedi* mocsár több mértföldet elfoglal; egyébiránt földje megterem minden szükséges élni-valót is. Királyi városa: *Nagy-Bánya*, hol aranyat, ezüstöt ásnak, és pénzt vernek, mellynek esmértető jele a' reányomott G betű. Mezővárosok: *Nagy-Károly*, *Felső-Bánya*, 's a' t.

139. *Mi különösségeit tudod Szabolcs vármegyének?* Nevét viseli maig is, a' magyarok' legelső vezéreib' egyikéről, Szabolcsról, ki az ő csapatjával e' vidéken települt meg. Ez végig róna, és minden termésekben bujálkodásig gazdag föld; — kivált ha benne a' Tisza' posványai annyi helyet el nem foglalnának. Hires a' *Hortobágyi* mocsár, mellyben a' parasztok temérdek sok rákokat fognak. Élnek e' végre, póznákra akasztott bundabőr-darabokkal, mellyeket a' rákok dögnék vélvén, százankint beléjek csipeszkeszkesz. Mezővárosai: *Nagy-Kálló*, salitrom-főzéssel. *Nyíregyháza*. *Nádudvar*.

E' vármegye' kebelében vannak az ugy nevezett hat *Hajdu-városok* mellyek különös szabadsággal birnak, és nem a' vármegyétől függnek. Közülök való p.o. *Böszörmény*, *Szoboszló*, *Nánás*.

140. *Számláld elő Bihar vármegye' nevezetességeit?* Ezt tartják legnagyobb vármegyének az országban. Ez is elég gazdag földdel dicsekszik; a' *Körös'* vize arany-port is hord, a' *Berettyó'* vize gyöngyöt is terem neki. De ennek is az a' baja, a' mi Szabolcsnak, hogy t. i. sok a' mocsár kebelében. E' vármegyének ejszaki szélén fekszik nagy homokos sík-térségen *Debreczen* szabad királyi város, 42 ezer lakossal; nagy vásáraitól, szappan-főzéséről hires; határa szörnyű kiterjedésű, és a' pusztája 15 négy-szegű mértföldet fog el, (következésképpen akkora, mint az egész *Torna* vármegye). *Nagy-Váradi*, püspöki város. Mezőváros: *Derecske*. *Diószegen* hajdan a' vásárok bizonytalan napokon estek, úgyhogy sokszor hiába

fáradtak el oda az adók-vevők; azért maig is a' hiába-tett utra azt szokás mondani példa-beszédben: *Megjártad a' diószegi vásárt.*

141. *Mit tudsz Közép-Szolnok vármegyeről?* Hogy felette hegyes völgyes vármegye, mellyben töménytelen sok kővé vált tengeri állatok' maradványai találtatnak. A' Szamos és Kraszna vizek folynak rajta keresztül. Mezővárosai *Zilah; Tasnád*; híres volt egykor *Zsibón* a' báró Wesselényi' ménese.

142. *Miről nevezetes Kraszna vármegye?* Sok hegyeiről és erdeiről, mellyek közt a' legszebb völgyek, sok savanyú-víz-források és számtalan vadak találtatnak. A' Kraszna' vize ketté vágja ezen kis vármegyét. Főhelye *Szilágy-Somló* nagy vásárral, jó savanyú vízzel 's egy omladozó várral, melly hajdan a' Báthori házá volt.

143. *Miről nevezetes Békes vármegye?* Nagyságához képest ez, legszegényebben van megnepesítve; mert szinte örül az utas, ha sok órányi menés után valahol ismét egy torony-csúcsot megpillanthat. Földe síkság és a' legjobb buzát termi, — pedig tömérdek mennyiségben. Fából is az emberek szükségét látják; azért szalmával, náddal és ganéjjal tüzelnek. Sok nép lakik még is egy helyen, im' e' mezővárosokban: *Békes-Gyula, Szarvas, Oroszháza, Tót-Komlós, Mező-Berény.* Csaba tót falu, de akkora, hogy egész Európában nincs párja; — husz-ezer ember lakik benne. *Szarvason* jeles gazdaság-tanító intézet vagyon.

144. *Beszéld elő Csongrád vármegye jeles tulajdonságait?* Fele Tiszán innen, fele túl esik. Nem nagy vármegye, és róna, úgy hogy kies nappal egy toronyból az egész vármegyét körülláthatni. Mocsárok. Szállásokkal van tele nagyobb részint, és falu csak hat van az egész vármegyében. Néhány jelesebb helyek benne ezek: *Szeged*, királyi város és valaha erősség, 30 ezer lakossal; a' Tisza' jobb partján, hol túlról a' *Maros* bele öm-

lik. Itt van híd a' Tiszán. Határa ennek a' városnak tiz mértföldnyi kiterjedése. Vannak itt nagy kő-só magazinok, hajó-építő műhelyek, és ugyan itten főznek is söt. Hires a' szegedi fenyítő ház is. — Mezővárosok: *Vásárhely, Szentés, Csongrád.*

145. *Miről nevezetes Csandd vármegye?* Földe nagyon termékeny. Benne foly a' *Maros* vize. *Magyar-Csandd*, püspöki város. Más mezőváros: *Makó; Nagy-Lak*; és *Mező-Hegyes*, mellynek határában legel a' világ-szerte hires nagy számu királyi ménes, mindössze három-ezer darab ló. Legelőjük 4 négy-szegű mértföldnyi.

146. *Mi megjegyzésre méltó fordul elő Arad vármegyében?* Ez, a' természetnek minden javaival meg van áldva. Lakosai nagyobb részint Oláhok, kik nagy sörtés-makkolást üznek. *Ó-Arad*, királyi város és erősség; itt lakik az oláh püspök. *Ménés* nevű falunál terem a' hires ménesi bor, melly nagyon édes és vörös színű.

147. *Miről nevezetes Zardnd vármegye?* Hogy egy része Arad vármegyéhez csatoltatott, és sok arannyal, ezüsttel bővelkedik. Keresztül foly rajta a' *Fejér-Körös* vize, mellyben aranyat mosnak. Főhelye *Körös-Bánya* a' *Fejér-Körös* mellett jeles aranybányákkal.

148. *Mi nevezetik Bándtnak?* Ez a' három vármegye együtt: *Krassó, Temes, Torontál.*

149. *Mit kell megjegyezni a' Bándtról általjában?* Ez mindenből a' legáldottabb vidék az egész országban. Ez az országnak (ugy szólván) az életesháza. Itt az égalja nagyon meleg, a' gabona korán megéri, és Juniusban már aratnak. Nemcsak mindazt bőven termi, a' mit más vármegyék; hanem olly termésekkel is dicsekszik, mellyekkel több egy sem dicsekedhetik az országban. Termeszt t. i. selymet is, és rizs-kását annyit, hogy az országot Bándt tartja rizs-kásával. Szilva-palinkát is sokat főznek itten. A' méhes-gazdaság nagyjában üzetik; és a' falubeliek' méh-házaik mindenütt

künn vannak a' réteken, hol külön pásztorok őrzik azokat. A' lakosok leginkább oláhok, kik nagyon bárdolatlan emberek, és az ember-ölésre is hamar készek. A' bánátusi föld posványokkal teljes, azért levegője nem éppen egészséges.

150. *Névszerint mi különbözteti meg egyebektől Torontát vármegyét?* Ebben van öt falu, franczia lakosokkal. Ennél több franczia helység nincsen az országban. Nagy-Becskereken, a' Béga' vizén olyan magas hid van építve, hogy nagy hajók is eljárnak alatta. Más mezővárosai: Török-Becse, a' hajós kereskedők' rakodó helye. Kikinda. Szent-Miklóson gazdaságot tanító jeles iskola vagyon.

151. *Miről nevezetes Temes vármegye?* Ebben vagyon ama' kulcsos erősség és királyi város *Temesvár*, a' Béga-csatorna mellett. Ebben már törökök is laknak. Határiban pamutot is természetnek. Fenyíték-háza kiváltképpen híres, és ide küldetnek az országhól a' legczégéresebb gonosztévők. *Versecz* is királyi város; lakosai selyembogár-tenyésztésből élnek, nagy selyem-fábrica levén itten. — *Új-Arad*, *Lippa*, mezővárosok.

152. *Mellyek Krassó vármegye' jelességei?* Rakva ez érczes hegyekkel, mellyeken bor is sok terem. Sik földén jobbra kukoriczát termeszt. Mezővárosai: *Oláh* - és *Német-Lugos*, a' *Temes*' vizén, egymásnak átalellenben, (mint mellyik városok?). *Dognacska* és *Ruszka-Bánya* a' legfinomabb fejr márványt fejtik.

153. *Mit tudsz Kővár' vidékéről?* Hogy az igen hegyes, erdős és terméketlen vidék, mellyben a' lakosok többnyire szén-égetéssel, és marha-tenyésztéssel keresik kenyeröket. Vannak benne arany-, ezüst-bányák és savanyúvíz-források is. Főhelye *Kapnik-Bánya*, nevezetes arany-, ezüst-, és ólom-bányáiról; *Kővár*' omladozó vára egykor igen hatalmas erősség vala.

154. *Ezen előszámlált vármegyéken kívül, Magyarországhoz még mi is számláltatik rendszerint?* Horvát- és Tótország, a' tenger' melléke, Dalmácia, és azon katonák' lakó vidéke, kik mindezen országok' határ-széleit, Törökország felől őrizik éjjel-nappal. (Tehát merre képzeled azokat a' Magyarországhoz tartozandó mellék-országokat?)

155. *Hogyan kell értenünk a' határ-őrök' vidékét világosabban?* Azon keskenyen és hosszan elnyúló vidék ez, melly az öszves magyarországi tartományoknak keleti és déli határaik' szélein (Erdélytől fogva az olaszországi tengerig) végig vonul. E' vidéknek lakosai rácok jobbára, parasztok, falukban és mezővárosokban laknak, de föl vannak mentve minden adótól és urasági szolgálattól, katonai módon igazgattatnak, és az a' kötelességök, hogy a' törökök' áltcsapongásaik ellen az ország' határ-széleit őrizzék és ótalmazzák. Mellyre nézve ők mindnyájan katonák, és regementekre vannak fölosztva. Külön regementjei vannak pedig Magyarországnak, külön Erdélynek, Horvát- és Tótországnak. Az egész határ-őrök' vidéke 800 négyszegű mértföldet fog el, mellyen egy millió ember lakik. Ezek közül 70 ezer mindig fegyverben áll, a' széleken lévő ör-házakban, mellyekkel a' határ-szélek mindenütt sűrűen meg vannak erősítve. Mikor kire a' sor kerül, ott hagyja paraszti munkáját, házát, háznépét, és katonai készüllettel megyen az órállásra, ott maga zsoldján él; és az órállás' ideje kitelvén, ismét haza tér paraszti dolgaira. 'S ez így megyen folyvást.

156. *A' tenger' mellékének főhelyei mellyek?* A' három kikötő helyek: *Fiume*, *Buk-kari* és *Portoré*. Az elsőbbik kettő szabad királyi város is. — Itt már olaszul beszélnek a' lakosok.*)

*) Ez egész tudomány' végezetével illő dolog, hogy minden tanító a' maga vármegyéjével még különöpen és bővebben is megismerkedesse növendékeit.

III. Ezen föld-leíráshól teendő próbáló kérdésekre néhány példák.

Mi az az Europa? Számláld elő a' földnek többi részeit is? Mondj néhány országot Európában? Mellyik a' mi országunk? Mellyik a' legnagyobb vize Magyarországnak? Legmagasabb hegye? A' legnagyobb tava? Legnagyobb városa? Erdeje? Legmagasabb tornya? Legtermékenyebb vidéke? Mellyik a' legnagyobb vármegye? A' legkisebb? A' legnépesebb? Legnépetlenebb? Hol terem a' legszebb buza az országban? Hová viszik a' czéggéres nagy rabokat? Hol van a' siket-némák' oskolája?

Mutasd meg ujjoddal, merre esik Somogy? Merre Szepes? Hát Maramaros? Hát Mosony? Mi fekszik alább, Bácska-e vagy Pest vármegye? Mi fekszik föntebb, Gömör-e vagy Szepes? Somogy-e vagy Szala? Bécshez (hol t. i. a' király lakik) melyik vármegye esik legközelebb? Mellyik legtávolabb?

Ha kimennél Soprony vármegyéből nyugot felé, micsoda országba érnél? Hová érnél Biharból, ha belőle kimenneél kelet felé? Hát vashól ha nyugotra mennél? Hát Baranyából dél felé?

Mikor Körmöczből Bécsbe megyen az ezüst- és arany-hordó szekér, mellyik folyókon kell általmennie? Mellyik vármegyéken? Mellyik nagy városon is? — Komáromból Györbe hány vármegyén kell keresztül menni? A' ki Somogyból Veszprembe akar utazni, micsoda vizet nem kerülhet el? És az olyan utas akkor fölfelé megyen-e vagy alá felé? Hát Pestről Debreczenbe micsoda tájnak kell utadat venni? Ha Baranyából gyapjut kell vinni az uraság' számára Sopronyba, mellyik vármegyét kell beutazni? Mikor Bakonyból a' szent-gáliak őzekkel, szarvasokkal, nyulakkal, vad-disznókkal megrakodva Bécsbe mennek, a' király' konyhájá-

ra vad-hust vinni: merre mennek, micsoda vármegyéken? Mellyik folyókon? Városokon? Hol érnek ki az országból? Az égnek mellyik tája felé mindig?

A' Duna' mentében nevezs városokat; a' bal partján? A' jobb partján? Nevezs várost a' Tisza' mentében? A' Duna' két partján egymásnak által-ellenben nevezs városokat? A' Temecsen is így áll két város egymással szemközt: mellyikek azok? Mellyik vármegyeék fekszenek Dunán innen is, túl is? Mellyikek a' Tiszán innen is, túl is?

Mellyik vármegyében esik Debreczen? Miskolcz? Ménas? Tokaj? Somlyó? 's a' t.

Miért nem láthatjuk innét a' bécsi tornyokat? Az ázsiai nagy hegyeket?

Mellyik vármegyében terem a' legtöbb vas? Hát a' legtöbb arany, ezüst? Selyem és rizs-kása? Mellyikben van legerősebb méhes-gazdaság? Egy helyen olyan papiros-malmok vannak, hogy még kő-papirost is tudnak készíteni: hol van az?

Mondj híres borokat? Nagy bor-hordókat? Híres dohány-nemet? cserép-pipákat?

Ha akarsz látni nagy gabonás-hajókat, hová kell elutaznod? Ha nagy só-magazinokat? Ha szép paraszt falukat? Ha nagy ménest? Hát selyemjuhokat hol láthatnál? Ha gazdaságot akarnál tudományosan tanulni: hová kellene elmenned oskolába? Hát ha tengert akarnál látni életedben, ahhoz merre érnél el legközelebb? Ha beteg volnál, és valamelly gyógyító fordőre kellene menned: tudnál-e híres fordókat?

Hol élnek az emberek zab-kenyérrel? Hol sütik a' legszebb czipót és kenyeret? Hol csinálják a' legjobb ízű sajtokat? Hol terem az embereknek golyvájok? Mitől?

Ha valaha katonává lennél, és elkerülnél messze idegen földre: hogyan küldenél haza levelet?

Mellyik városban nyomtatták ezt a' te kézikönyvedet? 's a' t.

KILENCZEDIK RÉSZ.

EGÉSZSÉG - TUDOMÁNY.

Életünket az Isten adta ¹⁾, és pedig úgy adta, mint drága jót, és igen böcsös ajándékot ²⁾; — mellyet tehát megőrizni kötelességünk ³⁾. Nagy bünt követ el az olyan ember, a' ki életét készkartva rövidíti, vagy szinte magát erőszakkal meg is öli ⁴⁾. Élélhet pedig az ember, (ha egyébkint ép testtel és tagokkal bir) mértékletes élésmód, és maga-óvás mellett 70—80 esztendeig ⁵⁾. Vannak ugyan hosszabb életü emberek is; de azok már ritka példák ⁶⁾.

Hogy az ember örülheessen életének, szükséges, hogy testében, lelkében egészséges legyen ⁷⁾. Az egészség, az élet után, legfőbb kincsünk. Ezt a' kincset tehát megőrizni; és, ha el találtuk veszteni, ismét visszanyerni: tudni kell minden okos embernek ⁸⁾. Mivel pedig számtalan okok miatt eshetünk nyavalyába, és megromolhatik egészsé-

Kérdések: 1) Ki adta nekünk életünket? 2) Csekély vagy böcsös ajándék-e Istennek ez az élet? 3) Mivel tartozunk tehát az Istennek ezen ő ajándékára nézve? 4) Mit mondasz az olly emberekről, kik önmagoknak gyilkosaivá lesznek? 5) Az ép testü ember hány esztendeig élhet el? De csak minemü feltétel alatt mégis? 6) Ennél idősebb emberek nem volnának a' világon? 7) Hogy pedig életünknek örülhessünk, mire van szükségünk leginkább? 8) Mi a' kötelessége minden embernek az egészségre nézve?

günk: azért szükséges megismerkedni mindazokkal a' dolgokkal, melyek egészségünknek árthatnak vagy jót tehetnek. Ezek névszerint: a' levegő, lakás, ruházat, étel, ital, mozgás, aluvás, tisztaság és az indulatok⁹⁾, más szóval: szenvedélyek)

I. A' levegőről és lakásról.

Nem mindegy az egészségre nézve, akármilyen levegőt szivunk magunkba. A' tiszta, szabad levegő élesíti az egész embernek testét, lelkét; a' mit abból is észrevehettek, hogy, — mikor a' gőzös levegőjü szobában vagy iskolában sokáig bezárva voltak, és aztán abból kibocsáttatok, — melly igen jól esik az tinektek: mintha újjá születnétek, úgy érzitek olyankor magatokat. Ellenben a' megromlott nedves, rossz levegő nagyon árt az egészségnek. A' miatt járja sok embereket a' főfájás, csúsz, köhögés és hosszas hideglelés. Ugyan a' rossz levegő miatt vagyon az is, hogy sok gyermekek pöffedtek, potrohósak, sebes szájuak, viricskesek s a' t. Az tehát itt a' fő regula, hogy a' levegő, mellyet beszivunk, legyen mindenkor tiszta, friss és száraz.

A' legegészségesebb levegő a' szabad ég alatt vagyon, télen-nyáron, és többnyire minden helyen. Tiszta a' levegő kivált ottan, hol sok zöldség, növény, élőfák és erdők vannak. Az élőfák a' levegőt különösen tisztítják; és vagy csak ezen okból is jobb lakni falun mint városon. Csak a' hol mozsárok állnak; aztán az elhánty dögök, a' temetők, szemét-gödrök, ganéj-dombok körül nem tiszta a' szabad ég alatti levegő is. Az állat-dögöket tehát szorgalmasan el kell ásni a' földbe, és nem hagyni a' földön fölül. Sir-ásáskor sem kell koporsó-

9) Számláld el azokat a' dolgokat, melyek egészségünknek árthatnak vagy jót tehetnek? 's a' t.

kat és ember-ösontokat felhányni, és temetetlenül hagyni.

A' szobákban akkor romlik meg a' levegő, ha p. o. kicsiny szobában sok emberek összeegyűlnek egy rakásra, és azt lehetetlenné tele fűvják; vagy pipa-füsttel tele eresztik; kivált ha még a' befűtött kálha' gőze, és a' füstölő olaj-mécs is hozzá járul. Az is rondaság, midőn a' szemetet az ágy vagy láda alá öszvesöprik, a' helyett, hogy kitakarítanak a' szobából. Tízta aszany és szolgáló ezt nem fogja tenni. Nagyon ártalmas gőz származik abból is, ha a' meleg kályhára valami zsírosat teszünk (olajt, fagyut). A' szén-gőz is már sokakat megfojtott alvásokban. Valamint az sem szerez jót az egészségnek, ha a' szobában nehéz szagu jószágokat tartunk: liliumot, sáfrányt, birsalmát, majorságot, vagy ollyasokat, a' miknek a' kamarában és istállóban volna helyök, p. o. káposztás hordót, kendert, hagymát, lisztet 's t. eff. Névszerint birsalmát nem kell tartogatni sem ládáinkban sem szobáinkban, mert erős szaga kábít, és szél-ütést is okozhat.

Mindezeket tehát, ha egészségünket szeretjük, szobánktól el kell távoztatni. Ha pedig ebben nem volna módunk, tehát legalább azt kell tenni, hogy naponkint több ízben is, de kivált reggel a' söprés után, szobánk' ajtaját és ablakait kinyissuk, és az ablakok' szárnyait egy ideig nyitva tartjuk. Egy-szersmind ki is kell füstölni a' szobát fenyő-maggal, vagy meggyujtott és a' szobában meghordozott vörös-fenyő - hasogatványokkal; vagy eczettel, melyet tüzes vasra föcskendezünk. Még okosabban cselekszik az, a' ki szobájában (midőn vagy rossz levegő van benne, vagy betege vagy on) eczetet gőzölögtet. Ez ugy történik, ha egy csészének fenekére eczetet öntünk, és azt a' csészét egy kis bögrére tesszük, melly tele van töltve forró vízzel. Ez a' gőzölés nagyon tisztítja és frisíti a' szobabeli levegőt. De jól megjegyezzük, hogy ez az

edény, melyben füstölni parázst viszünk a' szobába, zsiros ne legyen; mert akkor fojtó levegőt gőzölög ki, nem hogy a' rossz levegőt tisztítaná. Annak kipróbálására, hogy jó-e a' szobában a' levegő, vagy megromlott és veszedelmes; legcsalhatatlanabb eszköz az égő gyertya, mécs, vagy fáklya. A' melly levegőben a' gyertya megég, abban megélhet még az ember is. De a' mellyben már a' gyertya nehezen ég, és elaludni készül: abból esetek kitakarodni, ha megfúladni nem akartok. A' régen zárva tartott vermekbe, kriptákba, pinczékbe és kutakba is igen vigyázva kell beléjek menni; mivel azokban is gonosz fojtó levegő lehet. Azért minekelőtte azokba bele mennél, tarts előbb bele égő gyertyát, és azzal próbáld meg a' levegőnek mineműségét.

Megromlott levegő vagyon az újonan füstött, sikárolt és meszelt szobákban is, mellyekben a' ki lakik vagy szinte hál is, veszedelmes nyavalyákat kaphat. De nincs rosszabb levegő, mint az olly fűtött szobában, mellyben nedves ruhák vannak felaggatva, szárodás végett. Ettől az emberre főfájás és szédülés jöhet; sőt szél-ütés által meg is halhat nagy hirtelen. Halljátok csak, mint járt Budán egy Müller nevű vendégfogadós. Ez egykor nem alhatván egész éjjel, másnap délben akart lenyugodni egy kevesig. De a' vendég-szobában szüntelen a' nagy lármá volt. A' felesége tehát azt tanácsolta neki, hogy a' felső emeletben lévő és jól félre eső szobába menne fel, hol csöndesen fogna alhatni, minden háborgatás nélkül. Még maga vezette fel férjét, és bezárta reá az ajtót, azzal az ígérettel, hogy egy jó óra múlva fel fogja őtet költöteni. Ebben a' szobában sok vizes ruha volt felaggatva; de az asszony erre nem ügyelt. Midőn egy óra múlva felment a' férjét felköltöteni, azt a' szeltől megütve, halva találta a' karszéken.

Hogy pedig a' szabad levegő egészségünknek meg ne ártson: szükség, hogy annak mindennemű

változásaihoz testünket korán hozzá szoktassuk. (Emlékeztek-e: mellyek a' levegői változások?) Ha mind a' mellett történnék, hogy nagyon átfáztunk volna, vagy az őszi erős hidegekben, vagy téli időn: tehát haza-érkezvén tüstént vetkőzzünk le, öltözzünk szárazba, vegyünk lábvizet *) és igyunk eczetes meleg vizet egykét csészével, kis fél-órányi idő-közre egymás után: 's így menjünk meleg ágyba jól betakarózván, hogy testünk izzadásba jöjön. — Névszerint őrizkedni kell a' meghűléstől a' nyári hives éjszakákban; mert attól származik a' vérhas.

Ha a' hideg levegőn kezeid, lábaid megmerevedtek volna: ne vidd azokat a' meleg kályhához; hanem attól távol maradva, dörgölgesd kezeidet meleg posztó vagy flanel-darabbal. Ha pedig tagjaidat a' fagy is megcsipte volna: igyekezzél azokból a' jeget kivenni hóval dörzsölgetés vagy eczet-gőznek fölé-tartása által. Jó bekötni és borogatni a' fagyvette tagot (vizes-tetüt) tehén ganójjal, vagy főtt köles-kásával is azon melegében, vagy kenegetsd gyakran sáfrán-szeszszel. — A' kifakadt fagyos tagot borogathatni terpentín-olajjal és tojás-székivel: mellyeket egy darab jéggel flastrommá kevergettél.

Télen utazó ember minekelőtte házatól kiindulna, dörgölje be lábait, kezeit, orrát, ajkait és füleit olajjal, vagy faggyúval. Kapczának ilyen esetre igen jó, és olcsó is az itató-papiros. Uton az ember ne igyék égett-bort nagy hidegben, mert az elálmosítja 's akkor hamar megfagyhat. Sőt ha az embert álmoság megkerülné is, az ellen teljes erejéből viaskodjék, mozogjon, fusson, ugráljon és vesztég ne üljön **). Megfagyás ellen az is tanácslandó, hogy az utas igyék eczetet; és keményebb 's vastagabb ételekkel éljen mint egyéb-

*) Lásd ennek módját odább, a' tisztaságról szóló cikkelyben.

**) L. II. rész, 66. sz.

kor. — A' megfagyott embert nem szabad meleg szobába vinni; hanem csak más árnyékos helyre, ott hóba kell eltakarni, míg nem megérkezik az orvos, kiért azonnal menni kell. Hó nem levén, jeges vízbe kell tenni a' fagyott embert, vagy jég-vizes pakróczokkal borogatni. *)

A' megromlott levegő miatt ártalmas az olly lakás is, melly sötét és a' mellynek nedves falai vannak. Mivel azonban a' lakhelyben minden ember nem válogathat: tehát segítsünk a' bajon azzal, hogy szobáinkba tiszta levegőt eresztünk, és azt esztendőnkint legalább egyszer mindennemű szeméttől kitisztítsuk és kimeszszeljük.

Téli időn a' szobák' fűtése különösen nagy fontosságu körülállás az egészség' föntartására nézve. Fűteni tehát mindig csak mértékletesen kell és akkor éppen nem soha, mikor már lefeküdni akarunk. Altalján az erős kályha-hévség az embert ostobává és kábulttá teszi; és nagyon meleg kályha mellé állani, ülni vagy feküdni soha sem tanácsos.

Berényben, Toldinének, egy özvegynek, kinek két felsördült leányai voltak, egykor ki kellett éjjelre a' háztól maradni, hogy beteg nénjénél virraszthasson. A' két leány így gondolkodott: hogy most ez egyszer magoknak valami jót fognak tenni; és kedvökre befűtenek: a' mit cselekedtek is; a' kályhát szerfölött befűtven, mivel hideg volt nagyon. Azután tüstént ágyba mentek nagy örömmel, minekutána a' kemencze' száját előbb jól becsinálták. A' szerencsétlenek! soha sem keltek fel többé; mert a' kályha a' nagy hévségtől meghasadt; egy darab fa, melly csak félig volt elégve, meggyüladván, az egész szobát betölté füsttel. Mind a' két leánynak minden segítség nélkül meg kellett fűladni. Az egyik ugyan felébredt alvásából; de haszontalan igyekezett az ajtóhoz

*) Lásd II. rész, 13. sz.

jutni. Iszonyú alakban elterülve találta a' földön; halálos gyötrődésében egész ábrájátát össze-körömszélte és haját kitepte. Minő pillantat volt az a' szerencsétlen édes anyának; midőn reggel mind a' két kedves gyermekét, öregségének gyámolát és reménységét, már nem találta életben! — Oh! tanuljátok meg kedves gyermekek! hogy valamint élteteket szeretitek, olly vigyázva bánjátok a' tüzzel, és a' téli kályha-fűtéssel: hogy veletek is valamikor efféle szerencsétlenség ne történjék. — Azon esetre pedig, ha repedezett kályhátok volna, tanuljátok meg, hogyan kelljen olcsó és erős kályha-ragasztékot készíteni. Csindlj keveréket agyagból, hamuból, lisztből, olly formán: hogy agyag és liszt egyenlő mértékben véssenek; hamú pedig annyi, mennyit a' másik kétféle mindössze tesz. Ezzel tapaszt be a' repedéseket, és a' legerősebb fűtésben is zárva lesznek. Vagy: végy söt és hamút egyenlő mértékben, és elegyítsd össze kevés vízzel, és kend be a' repedést; — akár hideg akár meleg legyen a' kályha akkor.

II. *A ruházatról.*

A' ruházatban a' doktoroknak arany regulájok im' ez: *Tartsd fejedet hidegen; hasadat, lábadat melegen; nyakadat, melledet hivesen: 's így léssz sok bajtól mentesen.* Tehát a' ruházat, rajtunk inkább könnyű legyen, mint nehéz és igen meleget tartó. Általában őrizkedni kell minden-nemű szoros és szűk ruházattól; mert a' ki ilyen ruhákat visel, az télen fázik, nyáron izzad. A' férfiak nadrágjokat fölöttébb szorosan ne viseljék; mert azzal csipőiken csúnya törést okoznak, beleiket szorongatják; hamar sérültekké és vérpökökké lehetnek. A' fejérszemélyek hasonlóképpen megóvják magokat az öszveszorongatott öltözetektől és mell-füzőktől, mellyeket azon hitvány oknál fogva

viselnek, hogy szép növéstű testök legyen. Mert a' szoros ruha akadályoztatja a' vérnek forgását a' testben; és főfájást, elalélást, szélütést von maga után; kivált ha még az olyan szűk ruhákban tánczolnak vagy futkoznak is. Névszerint veszedelmes reájok nézve megszorongatni a' harisnyákat. A' szoros és magas sarku lábbelik mind férfiaknál mind asszony - személyeknél tyukszemekre és görcsökre adnak alkalmatosságot, mellyekkel aztán sokan holtig kínsokodnak. Hogy a' lábbelik egyiránt szakadjanak, és félre se nyomattassanak, a' végre felváltva kell azokat viselni a' jobb és bal lábön. — A' gyermekeket szoktatni kell, hogy nyakukat és fejüket mezítlenül viseljék. Nekik a' meleg sipka kimondhatatlan sokféle bajokat szerezhet. Ha még sebes is a' fejök: akkor azt éppen szükséges, földetlenül tartani mindenkoron. Kisdedeknek sem tesz jót, őket szorosan bepólyálni.

Fejér-ruháidat felváltsd tisztákkal gyakorta; legalább is minden héten egyszer. Mikor pedig vagy nagyon áltáztál, vagy izzadásig kihevültél: akkor tüstént levedd a' nedves ruhát, végy magadra szárazat és a' vizeset testeden megszáradni ne hagyd; — mert abból csúzt, hideglelést, vérhast, kholerát, és sok más egyéb nyavalyákat kaphatsz.

Még azt is jól megjegyezd a' ruházatra nézve, hogy esméretlen embernek ruháját soha magadra ne vedd; annál inkább a' ragadós nyavalyában megholt atyádfiainak ruháiktól őrizkedjél, mint pestistől; — ne hogy a' megholtak nyavalyája reád ragadjon, és téged is utána sirba vigyen.

III. Az evésről-ivásról.

Enni azért kell, hogy testünket, míg kicsiny még és növendék, növeszszük, — utóbb pedig tápláljuk és erőben föntartsuk. A' sok koplalás ártalmas az egészségnek, valamint ártalmas a' sok evés is. De kellenlenül, és mikor nem vagyunk éhesek, soha

sem kellene ennünk. Hogy pedig az emberek többnyire mindnyájan többet esznek, mint a' mennyire a' testnek szüksége vagy: abból származnak az ő legtöbb nyavalyáik. Mert ha kelletténél többet eszünk, azt a' gyomor meg nem emésztheti; epe-sárrá válik a' gyomorban, — a' mi aztán csak a' sokféle betegséget szerzi.

Hogy egészséges légy 's érhesz jó vénaéget,
Évésben tarts főképp' mértékletességet.

Az evésre nézve tehát a' következő regulákat kell megtartani, hogy az egészségünknek meg ne ártson:

1. Tarts rendet evésedben; és egyél bizonyos órákban: reggel, délben, ozsonára és estve. Gyermekek többször is ehetnek, de egyszerre csak keveset egyenek.

2. Igen sokfélét öszve ne egyél, és gyomrodat ételkekkel meg ne terheld. Finnyás és ételben válogató ne légy, hanem szokjál hozzá minden eledelhez.

3. Mindig egyféle étellel se élj; hanem változtasd azokat. Mert ha mindig csak egyfélét ennél p. o. mindig csak kenyeret, mindig hust, krumplit vagy főzelékeket: végre ártalmára lenne egészségednek. A' ki sok tésztás ételkeket eszik, annak gyomra utóbb eltaknyosul. A' sok hus a' vért megrothasztja, A' sok zsíros étel epét csinál, és abból származik a' giliszta-húgyozás. Az étel mennél zsírosabb, annál nehezebben emészti meg a' gyomor. Különösen a' sok disznó-hust, és annak kövérségét kerülje az ember; mert abból származik a' magyar nyavalya: a' csömör; aztán a' patécs, a' forró hideglelés. Legjobb azért az eledeleket változtatni, vagy egymással elegyítve élni azokkal.

De valljon változtathatja-e eledelét a' szegény gazda-ember? Nem szegény, hanem rossz és röst gazda az, a' kinek Magyarországon egész eszten-

dőt - által nincsen jó kenyéren kívül bőven káposztája, leneseje, babja, borsója, hajdinája, kölese, kerek -, sárga- és karró-répája, krumplija; nyáron pedig salátája, kel-káposztája. Mindezeket a falusi gazda-ember bőven termeszteti magának, csak akarja. Bősége van országunkban a' tojáshoz és tejhez is. Mind a' mellyekből jó izü és tápláló eledeleket lehet készíteni. Miért nem változtathatná tehát eledeleit a' szegény ember is? Valóban, ön röstsége vagy együgyűsége többnyire annak oka, ha az ő mindennapi elégséges eledeleiben is szűkölködik a' magyar köznép.

Orizkedjete a' nyalánságoktól is. Melly rossz-
szul üthet ki sokszor a' nyalakodás, arra tinektek
ittén egy szomorú történetet beszélek el.

Juliskának azon rossz szokása volt, hogy nyalánságból mindent megkóstolt, a' mit csak enni-
és inni-valót látott. E' végre gyakran megbüntették ötöt szülei; mert a' nyalakodás nemcsak igen
illetlen, hanem annak is okává lesz, hogy az ember általjában nem tanulja meg kíváncsiságát mérsékelni és zabolában tartani. Semmi büntetés sem tartóztathatta fel Juliskát, ha kedve jött a' nyalakodásra. Ő miatta mindig zárva kellett a' kertajtót tartani, míg gyümölcs volt a' kertben; mert még éretlenül is mindent leszakgatott, a' mit csak elért; az almákba és körtvélyekbe beleharapott, 's ha még kemények voltak, elhajgálta azokat. Így ő ha egyszer a' kertbe férkezhetett, csaknem annyi gyümölcsöt elrontott, mint a' bogarak és férgek. Igen szeretett a' tejes kamarába belopódzni, hol a' tejes edényekből ujjjaival leszedegette a' téjfölt. Eleinte azt gondolták, hogy a' macska követi el ezen tor-
kosságot, 's kiirtották azt; de nem sokára kisült, hogy Juliska igen jól fel tudta a' tejes kamarának kulcsát találni. Nem lehetett tehát csodálni, hogy szülei semmi bizodalmat sem helyeztek benné, 's mindent elzártak előle, mint a' tolvaj elől. Egy-néhányszor a' borhoz is férkezett, mellyet az aty-

ja a' pohárszékben tartott jó barátjainak számára, 's attól megreszédett és majd halálos betegségbe esett. Egykor maga volt a' szobában, 's az ilyen időt szokta ő nyalakodására használni. Körülnézett, valljon nincs-e valamellyik almáriom nyitva, vagy nincsenek-e ott tálok; végtére megpillantott az almáriom' tetején egy kis tálacskát. Azonnal elkészült annak megtekintésére, valljon nincsen-e abban valami nyalakodni való. Egy széket tett az almáriom mellé, 's mivel még ez sem volt elegendő magas, tehát az asztalt is oda huzta, 's így a' székről az asztalra lépett és levette a' kis tálacskát. Czukor-forma fehér por volt benne, bemártotta abba ujjá' hegyét és megkóstolta; édes ize volt 's ugyan azért ő azt kíváncsian nyalogatta. Hirtelen belépett az anyja. Juliska úgy megijedt, hogy majd leesett az asztalról; de még nagyobb volt az anyjának ijedtsége, midőn látta, hogy Juliska mérget evett, melly a' legyek' számára volt a' kis tálba téve. „Szerenosétlen gyermek! — így kiálta fel — mit cselekszel?“ Azonnal levette őtet az asztalról, elküldött az orvosért, tejet adott be neki, hogy hányjon, és minden módokat elkövetett, hogy őtet az irtóztató haláltól megmenthessé. De nem sokára a' legkeservesebb kinokat érezte belső részeiben, 's úgy kiáltozott, hogy kiáltása egynehány ház' távolságára is elhallatszott. Eljött az orvos és azt rendelte, hogy folyvást még több tejet igyék; 's más orvosságokat is adott be; de sokat kellett már neki a' méregből felnyalogatni. Élete ugyan megmaradt; de egyszersmind elméje mindig igen gyöngé, és tagjai örökre reszketők maradtak.

Hogy ne szenvedj betegséget,
 Megbőcsöld az egészséget.
 Közönséges étkekkel élj,
 Czifra nyalánkságoktól félj.
 Kinek nyalánk 's torkos szája,
 Könnyen támad nyavalyája.

A' ténztát tollból kiszopni, a' ténztá-cseppet felnyalni, vagy tollat rágicskálni is ártalmas és veszedelmes nyalakodás: mellyet tehát szorgalmatosan el kell távoztatni.

Ebédkezés és vacsorázás közben im' ezekre vigyázz:

1.) Forrón az ételt ne edd. A' forró ételtől a' fogak elromlanak, a' száj és nyelv megegetődik, a' nyeldekklő-gége és gyomor pedig fenés sebet kaphat, a' mi aztán meggyógyíthatatlan. Ha még is vigyázatlanságból belső részeidet forró étel-nyelés-sel megegetted volna: tehát nyelegess utána hideg téjfölt, melly enyhlít és gyógyít is.

2.) Jól öszverágd az ételt, minekelőtte lenyeled. Mennél jobban öszverágd, annál könnyebben emészti a' gyomor; ellenben mennél rágatlanabban falod le, annál erősebben fekszik a' gyomrodban és nem is válik egészségedre. E' végre tehát szokjál lassan enni, és hagyj időt magadnak az evéshez.

3.) Hust, zöldséget mindenkor kényérrel öszverágvá edd, és ne magán külön egyiket is.

4.) Jó kedvvel légy és nyugodtan, mikor eszel. Haragban, ijedésben, és más heves indulatban, vagy erős test-mozgas után hamar enni: ártalmára van az egészségnek.

5.) A' kövér falatokat megsózva edd meg. — Az erős sózáshoz azonban ne szokjál, kivált ha sovány ember vagy. Mert a' sok só-evésből származnak a' vér-veszés, köszvény, elhervadás és a' hólýag-kő.

6.) Tejes étel után valami fanyart gyomrodba ne vgy.

7.) Ebédkezés közben sok vizet ne vedelj. Jobb több ízben inni, és mindenkor csak keveset. Lehet bővebben inni inkább ebéd után egy pár órával, a' mikor aztán egészséges.

Hogy ha ebédet eszel, vele sok vizet innia nem kell:
Mert véred hidegül 's gyomrod erőtelenül.

Végezetre, szükség megismerkednetek az ételeknek azon neveivel mellyek az egészségre nézve ártalmasok és veszedelmesek. Ezek közé tartozandók: az éretlen gyümölcs *), az igen csipős és elérett sajt, az igen kövér ételek, a' zsirtól csepő sűtemények, a' szaladós; a' beteg állatnak teje; húsa, vére és fajzatja, a' bűdös vizekben vagy kender-áztatókban fogott halak; a' mérges növények és névszerint a' sok gomba-nemek. Mindezekről az okos ember magát szorgalmasan megtartóztatja; és készebb' száraz kenyeret eszik, mint sem azok miatt egészségében kárt valljon.

Minden ételek között legegészségesebb a' jól elkészített rozs-kenyér; mellyre pedig szert tehet minden jó magyar gazda ember. Olly szerencse, mellyben nem minden országbeli polgár részesülhet. P. o. éjszaki Németországban, Német-alföldön, és a' híres Francia- 's Angolországban a' lakosok maig sem tudnak sütni jóízű kenyeret. Azért mikor a' francziák itt voltak (1809.), nem győzték dicsérni a' magyar embernek kenyerét. Svédországban, éjszaki Európában, szinte a' fák' héjainak őrlött porából sütnék nyomoruságos, kenyeret. Hazánkban is a' hegyes kárpátusi vidékeken zab kenyérrel élnek az emberek.

De a' jóízű rozs-kenyér is ártalmassá lesz, ha dohos lisztből van készülve; ha vagy jól meg nem költ, vagy által nem sült, vagy ha szalonnás. Art a' kenyér akkor is, ha azt melegében eszszük.

Élj szép mértékkel, lyukacsos költ púha kenyérrel.

Ám ne vegyed melegen, ne vegyed ha béle sületlen;

És ne egyed héját, vérednek növeli sárját.

*) Míró! esmérhetni meg az érett gyümölcsöt? Éretten a' szilva fekete-kék, puha, és magvától könnyen elválk; a' cseresnye tökéletesen piros és puha; az almának és körtvélynek magvai feketék 's a' t. — Hát a' cseledes cseresnye micsoda?

Kiváltképpen beteg állatnak husát soha meg ne egyed; ha még olly szépnek látszanék is az; ha még olly igen olcsó áron mérnék is azt a' faluban; ha a' magadé volna is, vagy ha mások még ollyan igen biztatnának is, vagy szinte ennék előtted azt a' dög-hust, a' nélkül, hogy nekik megártana. Mert addig-addig vakmerőködnék, hogy keserűen lakolnak meg oktalanságjokért. Ellenben midőn a' máskint egészséges marha hirtelen lábát törí ki, vagy felfűvődik, és minden késedelem nélkül levágatik: akkor husát bátran megehetni.

A' levágandó marhában mire kell vigyázni, annak kitanulása végett, ha valljon egészségs-e? Im' a' következendőkre: ha bír-e járni, és szemei tiszták, frisek-e? ha még kérődzik-e? nem hideg-e szarva, füle, szája, órra, farka? nem foly-e nyál vagy más rutság szájából, orr-lyukaiból, füleiből? bőrén nem látszanak-e valami pörsenések? nem látszanak-e fekélyek nyakán, fülei tövénél? tölgyei nem forrók vagy dagadtak-e? nincs-e az állaton nagy has-menés, vagy fölöttébb nem sovány-e? Mind ezek a' jelek beteges állapotra mutatnak. Felbontatván pedig a' vágott marha, nyálványának jelei benne ezek: husában a' vörös, kék, zöldes és más csodálatos színű pattanások; kemény máj; tüdejében a' hólyagok, mellyeket ha fel-metszünk, belőlök bűdös víz szivárog.

Az igen vén és elérett sajttól a' vizelet-hólyagban kövecsek teremnek: a' mi a' legkínosabb nyálványák' egyike.

A' mi illeti a' mérges növényeket, nem jó szokás az a' gyermekek között: midőn a' maszlagnak tüskés gyümölcsével játszanak, azt tüskés disznónak mondván, leölik, és belőle a' magvat megesszik; — vagy ha bürök' szárából sipot csinálnak, azt szájokba, veszik, fúják és nyálokat lenyelik. Ezek veszedelmes játékok; mellyeken egyszer csak keserűen rajta veszhetnek.

A' gombákról meg kell tudni, hogy azok a' leghitványabb eledelt adják minden eledelek között a' világon. Állat nem is eszi meg azt egy is. A' gomba a' testet sem táplálja, sem erősíti; sőt könnyen egész háznépnek halált okozhat: mint ezt számtalan példák bizonyítják. A' gombák t. i. annyifélék, hogy a' mérget a' jótól csakhatatlanul megkülönböztetni alig lehet. Azért legjobb ezt az étel-nemet a' háztól egy általján fogva eltiltani; és inkább mások' kárán tanulni, mint a' magunkén. Ha pedig ezt a' hitvány eledelt mégis áhitanánk: tehát minekelőtte azt megennénk, így kell megpróbálni, valljon jó-e az, vagy mérges? Abba a' fazékba, melyben a' gombát főzöd, mikor immár forr, vess bele egy fej fehér-bélü vörös hagymát. Kis vártatva vedd ki. Ha fejéren marad, megeheted a' gombát; ha pedig az megfeketült, jele, hogy a' gomba mérges: és akkor el kell önteni félre egy gödörbe és eltemetni. A' konyhára viendő zöldségek között is nagyon kell vigyázni, hogy petrezselyem helyett, bürköt ne vegyünk; vagy más efféle mérges füvet *). Általában ez legyen a' regulánk:

Nem eszem meg semmit, a' mit nem esmérek:
Édes gyökérben is rejtezhetik méreg;
Jól megnézem, a' mit készítek konyhában,
Gonqsz fű teremhet sokszor virág-ágyban.

Ivás nélkül szinte ugy nem élhetünk el, mint evés nélkül. De inni is csak akkor kell, a' mikor szomjuhozunk; és kellenetlenül inni soha sem jó.

Az italoknak pedig sokféle nemeik vannak. Legtermészetesebb és legegészségesebb itala embernek a' víz; pedig a' forrás- vagy folyó-víz: az nem lévén, a' jó friss kut-víz. A' jó víznek jele az,

*) Lásd: VII. r. 42. sz.

hogy nincsen neki sem ize, sem színe, sem szaga. A' *kutakat* esztendőnkint legalább egyszer ki kell merni és feneköket kitisztítani. Kutba nem szabad bele dobálni semmit. Még az sem jó, ha eső és hó száll bele. Ha pedig véletlenül kutya, macska vagy akármilyen állat és rutság esett volna bele: akkor tüstént ki kell merni az olyan kutat, és addig vízből nem kell inni. Kutra ne szolgáljon se ganéjlév-csatorna, se házfödélnek hullatós-csatornája.

A' melly gyermek egészségét szereti, az nem fog magához venni jeget, havat és eső-levet is; mert mindezek nem embernek való italok.

Munkásoknak nyári hévségben a' viz közé eczetet vagy pálinkát kell elegyíteni; úgy nem árt meg nekik, sőt hivesíteni fogja őket.

A' *ser* is egészséges ital, ha jól készült. Hivesít és táplál. De soka nagyon ártalmas.

A' hol sok gyümölcs terem, ott almából is tudnak jó italokat készíteni. De nekünk böcsös italunk a' szőlőnek kipréselt leve, azaz: a' *bor*. Ez mennél inkább ó, annál egészségesebb. Ha az ember vele mértékletesen él, és vízzel is keveri: akkor erősít, táplál, vidámít, sőt ritkán véve, kész orvosság is. De a' ki mértékletlenül él vele, az azzal gyomrát elrontja; mert az öszve zsugorodik és az ételt nem kívánja; végre pedig az olly ember vízi-betegségbe esik, és abban kell megfúladnia, a' mit életében olly igen gyűlölt azaz: vízben. A' részegség pedig különben is igen utálatos, veszedelmes és gyógyíthatatlan vétek. Mert a' miatt az ember elszegénykedik és mindenét elkölti. A' részeg ember nincsen eszén, másokkal veszekedik, agyon-eshetik, téli uton kirabolhatják, öszveverhetik, sőt elfeküdven meg is fagyhat. Gyermeknek éppen nem való a' bor; sem más szeszes (erős) ital; — kivéven, ha sápadtak és gilisztások, a' midőn kevés jó ó bor nekik orvossággul szolgál.

A' bornak ártalmas következtéseit szépen elő adja im' ez a' példa-beszéd. Mikor Noé a' legelső

szőlő-hegyet plántálta 's ott hagyta; oda ment a' sátán a' szőlő-tőkéhez, 's így szólott: „Megtrágyázlak én tégedet, szép plánta!” Hirtelen oda vitt három állatot: egy bárányt, egy oroszánt és egy disznót, 's mind a' hármat megölte egymásután a' szőlő-tőnél. Az ő véröknek ereje áltjárta a' szőlő-tőkéket, 's még most is kimutatja magát annak termésében. Tudniillik, ha az ember egy pohár bort iszik, akkor jó kedvű, szelid és nyájas, mint a' bárány' természete. Ha kettővel iszik, akkor oroszlánná lesz, 's azt mondja: „Ki ér fel énvelem?” — 's igen nagy dolgokról beszél. Ha még több poharakkal is iszik: akkor elveszti az eszét, és végre a' sárban fetreng, mint a' disznó. Azért mondják a' bölcsek: „*Mikor a' bor bemen, akkor az esz kijő.*” —

Még egészséges ital kora tavaszon a' nyír-víz is, melyet a' nyírfák' megfurása és lecsapolása által nyerhetni.

Ártalmas italok: a' márcz, a' must, a' korcsmákban árultatni szokott, megédesített és megfőstött borok: mind a' mellyekben t. i. méreg van. Továbbá mindennemű pálinka, és a' tisztátalan vizek. A' sok pálinka-ivás még ártalmasabb a' bor-italnál; és nehezebben is lehet elszokni tőle. Még leginkább lehetne tanácsolni a' sokféle pálinka-nemek *) között a' tiszta rozs-pálinkát. — Okatlanul cselekesznek azok a' szülők, a' kik gyermekeiknek korán nyujtanak bort, pálinkát olly czélból, hogy attól derékek és erősek legyenek: holott attól inkább csak hitványok lesznek. Mert lám a' kutya-kölykeknek is; mellyeket törpékké akarunk nevelni, pálinkát adunk.

Részegítő italokkal, mint neked ártalmasokkal,

Éppen ne vagy csak ritkán élj: erőd' 's eszed' fogytától félj.

*) P. o. szilva-pálinka (szlivovicza, szilvórium), törkölpálinka (égottbor), krumpli-pálinka 's a' t.

Ártalmas italt szolgáltatnak még az álló-vizek, a' tavak, mocsárok, és kender-áztató helyek: melyekből ne csak emberek, de még barmok se igyanak. A' melly ember nyári hévségben uton utfélen megszomjuzván, csak iszik abból a' mit előtalál: könnyen beihatik valamelly mérges kis állatot, vizi-borjut, pióczát vagy tojásaikat; melyek aztán a' gyomorban megnőnek és az embert előlik. 1784-ben beszélték az ujság-levelek ezt a' következő történetet: „Bukovinában egy oláh paraszt utazván, szabad mezőn a' hol elestvéledett, csak letelepült és meghált. Fáradt lévén jó izüen eddegelte vacsorára tarisznyájából a' száraz kenyeret, és reá a' legközelebbi tócsából kalapja szélével nagyot ivott. Mohón nyelte a' vizet; és mivel egyébiránt is sötét volt, észre sem vette, hogy lenyelt három apró békát elevenen. Ezen állatokat gyomorra sem meg nem emészthette, sem ki nem hányhatta. Eleget erőködött, de hijába. Mignem végre a' török hátár' szélén találkozó Sárái savanyu-vizhez jutott. Erről régen hallotta már, hogy minden állatnak halálos, csak az embernek használatos. Eből tehát a' szegény oláh igen bőven ivott. Szerencsén vetett is ki két kis békát. De a' harmadik semmiképpen nem akart kijőni a' gyomrából. Kinnozta az embert egész ősön- és télen-által, és végre tavasszal meg is ölte.“

Az is nagy hibájok sok tudatlan embereknek, hogy mindenféle nyavalyát mindjárt szeszes (erős) italokkal akarnak orvosolni: holott azokkal csak még rosszabbá teszik a' nyavalyát. Vérhasban p. o. éppen veszedelmes pálinkát és bort adni a' betegnek.

A' kholera ellen is a' legjobb ótalmazó szer: az evésben-ivásban való magára vigyázás, és mértékletesség.

Vers: a' viz' böcséről.

Sok ezerek versézének, sok papírost rontának;
Majd mindenről van már ének; minden fűnek és fának,
Menynek, földnek, nemzeteknek, nagy és kicsiny embereknek
Oly barátja érkezett, a' ki nekik versezett.

Áldott jó víz! mégis téged mindenik elfelejtett:
Pedig a' te szivességed mindazokkal sok jót tett.
Valójában kimondhatlan, hogy ember oly háladatlan;
Pedig nem voltál soha, senkihez is mostoha.

Főképpen a' sok versző — az egyik úgy, mint a' más' —
Mind a' bornak volt kedvűző; aszu-szóló vagy másolás,
Messzely, flaska, kufacs, kancsó: mindig ez a' sok díszes szó
Ékesíté versöket, és emelé tűzőket.

Hírré teszem mindeneknek, hogy nekem a' bor nem kell;
'S példájokat ökelmőknek nem követem versemmel.
Éljen a' viz, vesszen a' bor! Vizen van már egyszer a' sor,
Hogy olyan is érkezzen, a' ki róla versessen.

Bor-uram megvesztegeti — ha csak lehet — bírát,
'S ezért észre sem veheti sok ember a' hibát.
Részegítő erejével játszik mások' elméjével,
'S a' kancsótól nehéz fő ugyan derék ítélő!

Noé atyánk volt az első, ki nevelni kezdette;
De milly szegényt vallt vele ő, — szegényt mire vezetete!
Fijával kicsufoltatta, 's egészen elváltoztatta
Az ártatlan jó embert: — csak ez, a' mit vele nyert.

Most is, a' ki barátságba' él vele, és szereti,
Viszi sok rossz társaságba; még a' sárba is veti:
A' köntösét bepiszkolja; hírét, nevét elgázolja; —
A' ki vele sokat él, attól minden okos fél.

Bezzeg a' víz nem viseli senkihez és így magát :
Minden; a' ki őt kedveli, benne ezer szépet lát;
Sőt szegény! még arra jutott; hogy általa sok olty rítat,
A' mit a' bor reánk rak, mindent szépen femosnak.

A' bor bűnnek, bolondságnak volt mindenkor kútfeje:
Jaj annak a' társaságnak, a' hol elhat ereje.
Tréfálódzik egyelőre, de hamar szúr mérges töre
's a' mi egymást szereti, azt is egybe-veszteti.

A' barátból pörlekedőt, a' szelidből gorombát,
A' jámborból veszekedőt, a' nyájából otrombát,
Szemérmesből tisztátalant, a' munkásból haszontalant,
A' bölcsebből is esztelent tett; a' hol csak megjelent.

De a' vizről ilyeneket nem is lehet hallani;
Szépnél, jónál egyebeket ki is merne mondani?
Sőt olly áldott, hogy e' helyett a' legelső vétünk, melyet
Ádám atyánk ránk hoz, a' szent víz feloldozza.

Bor nélkül a' roppant egész *) könnyen él is lehetne;
De ha víz nincs, minden kivész, semmi meg nem élhetne:
Fűnek, fának, virágoknak; mindenfélé állatoknak;
A' mi csak él és lehel: mindeneknek friss víz kell.

A' rózsának patyolatját a' friss eső éleszti,
A' reggelnek gyöngy-harmatját az égi víz termeszt.
Fák' zöldelő leveleit, édes-levű gyümölcseit,
Mind csak a' víz neveli, míg a' nap megérleli.

Ember, barom, féreg, madár, a' cset 's a' kis kővi-hal,
A' mi úsz-mász, röpkül és jár: él és lehel víz által.
Víz nőteti gabonánkat, víz főzi ki pálinkánkat,
A' szilvasós hegyeken kék cseppekkel fityeg fenn.

*) Az egész szó itt annyit tesz, mint *mindenség*, azaz:
az Istennek minden teremtvénye.

Nap-fényével váltogatva bővít mindent 's olcsóít;
 De a' dolgot megforgatva, mit mondjak a' borról itt?
 A' mint kiki jól láthatja, mi dolgának fogamatja,
 Kinek használ, mit mivel. Bár, a' mit tesz, hagyná el!

A' bor-uram még maga is nem terem, ha nines eső;
 Jött a' zápor, 's lám milyen fris, gerezdje milly büszkén nő!
 Ki hallotta azt valaha, ki olvasta könyvben, hogy: ha
 Egyszer bor nem teremne, aztán vizünk sem lenne.

A' viz' nyájas szelidsége mindenkhez egyenlő,
 Jöjön hozzá ellensége, még anniak is szolgál ő.
 Koldust 's királyt fris kristálja egyformán ő megkinálja:
 Annak, a' ki őt iszsza, enyhülést fizet vissza.

Nincs több olly nagy ellensége a' szépségnek, mint a' bor.
 Légy barátja, majd a' vége egy tüzelő pulyka-orr.
 Arczád' bőrt megdurvítja, patyolatját ránczosítja,
 Rózsa-azínét hervasztja, szemed' tüzét bágyasztja.

Viz ellenben fejríti, takarítja bőrödöt,
 A' ráncokat kifeszíti, élesíti szemedet.
 Ezért, mikor új havat hány Márczius, az okos leány
 Gyűjt belőle fölösen; hogy szép bőre lehessen.

A' bor' heve felgyúlasztja egészséges vérünket,
 Testünk' nedvét elrothasztja, megőszíti fejünket.
 Zavaros szem, megtompult ész, álmatlanság, reszkető kéz,
 Görcs, köszvény és roszt gyomor: — mi az oka, mint a' bor?

Viz ellenben orvossága ezerféle sebeknek;
 Mindenütt van, nem is drága, mégis jó a' betegnek,
 A' kinn orvos nem segít már, az a' híres fürdőkre jár,
 Felgyógyulást ott keres 's ott reménye sikeres.

A' szőlőnek mivélése, üresíti zsebünket ,
Mégis a' bor' rossz termése hányszor meg nem csal minket !
De a' hol bármelly kis forrás magának egy ágyacskát ás :
Hogy a' szomjút megcsalja , soha senki sem hallja.

Eltűnt a' ház' boldogsága , ha iszákos gazdája ;
Sok árvának koldussága szerencsétlen példája.
Böcstelen férj, fene atya , ki a' kancsót nem hagyhatja ;
Semmi ember , rossz polgár ; hogy lehel , még az is kár.

Viz ellenben szegényeken számtalanszor segített ,
Kereskedő tengereken a' gazdagság' anyja lett.
A' ki koldus a' azárazon , hajóra ül , reménye van ,
Hogy a' viz' segedelme által lesz majd élelme.

Végezetül , pöcsét helyett , annak , ki még szebbet kér ,
Mondok egy olly vizet , mellyet bor, tudom , hogy fel nem ér.
A' fájdalom' enyhítőjét , a' rész-vétel' késérőjét ,
Minden vizek' legszebbjét , egy érző szív' *köny-csepjét*.

Elég is már ! Minden ember , a' ki nem vak , láthatja ,
Elsőséget hogy a' viz nyer ; velem tehát mondhatja :
Éljen a' viz , vesszen a' bor ! Méltán vizen volt mára a' sor ,
Hogy ollyan is érzezett , a' ki róla versezett.

IV. *A mozgásról (vagy komédiáról).*

A' testnek mozgása, kivált a' szabad levegőn, egyik fő megkívántatás az egészségnek állandóságához. Sokáig legalább a' nélkül egészségesek nem maradhatunk; mint ezt láthatni azokon, kik henye és ülő életet folytatnak, és a' miatt idején-korán halálos nyavalyákba esnek. A' testi mozgásnak nevei immár a' következendők. Gyermekéknél a' játékok, lapdázás, korcsolyán és talpon csuszkálás, gyalogolás, futás; nagyobbaknál a' tánczolás, lovon vagy szekéren menés, és mindennemű kézi munkák.

A' gyermeki játékokban arra kell vigyázni, hogy oly sokáig és oly erősen soha se fussatok, hogy a' lélekzetet elvesztsétek, vagy szív-dobogást érezzetek, vagy kihevüljete. Futás közben pedig lélekzetet nem tátott szájjal, hanem csak örrotokon venni szokjatok. *)

A' táncz már sokakat sirba vitt idő előtt. Azért abban mértéket tarts; és ha élni szeretsz, sokáig egy huzamban erősen ne tánczolj, senkinek a' kedvéért is. Ha pedig azt vennéd észre, hogy tánczolás közben nem tudsz lélekzetet venni tökéletesen: tehát tudd meg, hogy a' tánczolás éppen nem is neked való; és hagyj föl vele.

Mindennemű testmozgás körül vigyázatok a' következendő regulákra:

1.) Soha erőtöknek fitogtatásából, fölötte nagy terheket ne emeljete, vagy versenyt dolgozván másokkal vagy fölfogadásból magatokat meg ne erőtessetek, melleteket ne verjete, pajkosan ne birkózzatok. Mert az effélék miatt az ifju ember hamar megszakadhat, hektikába eshetik, derekát elronthatja, és teljes életére nyomorék lesz.

*) A' sebes-futó komédiásokról és kengyel-futókról valamit élő szóval mondjon maga a' tanító.

2.) Ha történnék, hogy a' munka és mozgás közben nagyon fölhevültünk volna; olyankor egyszerre le ne ülünk; hirtelen le ne vetközzünk, léghuzamra (levegő-folyásra) ne álljunk; hideg vizet, vagy szinte bort, pálinkát ne igyunk; hanem lassan menjünk által a' meghülésnek és nyugovásnak állapotjára. A' hévségre magunkba vett hideg ital megrontja a' tüdőt, és hektikát okoz. Lám még a' lónak is, midőn erősen meghajtottuk, nem hagyunk mindjárt innia; hanem előbb megvárjuk, hogy kifújja magát; annál inkább kell ezt cselekedni minmagunkkal.

De hát ha az ember nagyon eped és nem türeheti tovább a' szomjuságot: valljon akkor sem ihatik-e? Ihatik igen is; de csak keveset egyszerre, és az ivás után ne vesztélgeljen, hanem mozogjon. Még jobb, ha az ivás előtt keze' fejét és arczát friss vízzel megmossa; egy falat kenyéret lenyel és arra iszik. Legjobb pedig, ha égető szomjuságát ilyenkor vízbe vagy serbe mártott darabka kenyérral oltja el.

3.) Megizzadtak lévén, ha lehet, nedves feje ruháinkat magunkról tüstént levessük és szárazat vegyünk. Az izzadtságos ruhát testünkön nem kell hagyni megszáradni.

4.) Fölhevültek lévén, ne ülünk le hideg földre, sem hideg fal mellé. Ne feküdjünk gyöpre a' fű közé; annál inkább akkor az illetén hűs helyeken ne aludjunk. Máskülönben csúzt, náthát, hideglelést és más gonosz nyavalyákat kaphatunk.

V. Aluvás.

Aluvás nélkül sem élhetnénk meg sokáig, sem egészségünket fönt nem tarthatnánk. Az aluvásnak természeti ideje pedig az éj, melynek éjfél előtti órái a' leghasznosabbak az egészségre. A' ki az éjt ébren tölti, az azt a' nappali aluvással soha ki nem pótolhatja. Azért tarts rendet aluvásodban is, és

az Istentől arra rendelt időt másra ne fordítsad; mert máskint annak kárát látod. Az ebéd-utáni aluvás nem tesz jót az egészségnek. Csak öreg, sovány és gyöngé embereknek, és kis gyermekeknek engedhető meg; de azoknak is csak egy fél óráig, mint a' versben vagyón:

Szükség azt tudnod: keveset kell délre nyugodnod;
Mert hármias romlás: mint röstség, nátha, fő-fájás
Származik (el sem mul), a' déli röstös álomból.

A' ki jól akar aludni, a' következő regulákra vigyázzon:

1.) Ágy-helye ne legyen sem úgy, hogy a' nap a' szemébe süssön, sem éppen a' kályha' tövében. Télen a' kályha' melege az aluvónak nem egészséges. Mikor már lefeküdni készülsz, akkor a' szobát be ne fűtsd. Jobb hideg szobában aludni, mint befűtöttben.

2.) Ágyodat reggel vessed meg, nem pedig esteve a' lefekvéskor.

3.) Agyi ruháid tiszták legyenek. Mi végett gyakorta ki kell azokat rakni a' nap-fényre, megveregetni és reájok friss czihákat huzni.

4.) Ha mód van benne, minden egy embernek külön ágya legyen, és többen együtt ne háljanak. Kivált beteggel egészséges ember vagy gyermek ne háljon.

5.) Tele gyomorral sem egészséges lefeküdni; azért meg kell tartani ama' verset:

A' hosszas vacsora tested' veti nagy nyavalyára:

Hát hogy könnyű lehess, légy vacsorától üres.

6.) Nem kell aludni verőfényen, mert az nagy főfájást okoz.

7.) Ne szokjál aludni tátott szájjal, — kivált a' szabad ég alatt; mert bele búvhatik az ember?

szájába béka, gyík, vagy másféle féreg. Szopós gyermeket is fűre letenni nagyon veszedelmes; mert vannak példák: hogy a' fűben lappangó kígyó-fi a' gyermek' tejes szájába bele búvott és annak halált okozott.

8.) Órizkedni kell, esméretlen emberrel vagy beteggel együtt hálai. Mikor pedig uton vagyunk, vendégfogadóban legjobb csak vetkőzetlen feküdni le vagy szalmával megalégedni, mint esméretlen ágyi ruhákból valami nyavalyát kapni. (Különösen itt jól megjegyezzétek azt: hogy avult ágyi ruhát esméretlentől soha se vegyetek; mert ki tudja, milly veszedelmes nyavalyájú ember fekketett abban; mint p. o. a' ki az abczerungban (tűdősorvadásban) meghalt emberck' agyukban egy ideig fekszik, megkapja azt a' betegséget, és nem sokára meghal bele.) — Legfeküdvén pedig ugy szokjátok, hogy eleinte a' jobbik oldaltokra feküdjétek, és azon is aludjatok el, lábaitokat összehúzáván. Utóbb alhattok más helyzetben is. De sem hanyatt, sem hason feküdni nem egészséges. A' hason fekvés ostobává tesz; a' hanyatt fekvés pedig rossz, nehéz álmokat okoz, mert akkor igen sok vér nyomul a' szívre. A' fej' alja csak keveset legyen felpóczolva; de alá ne lettyenjk. Kezeteiket fejétek alá ne tegyétek altotokban. Altotokban a' rajtatok lévő ruha is tágon legyen, megoldva és nem szorosan. Előre magatokat kiürítsétek. Fejéteket be ne takarjátok.

Gyermekek! mihelyt felébredtek reggel, tüstént kikeljetek ágyatokból, és abban sokáig ne heverészszétek, mert ez sem tesz jót.

Az álom-por méreg és veszedelmes.

VI. A tisztaságról.

Egyik főntartója az egészségnek a' tisztaság. A' tisztátalan háznál soha sem fogy el a' beteg. Ki kell terjedni a' tisztaságnak lakásunkra, ruhá-

zatunkra és testünkre. A' lakást a' tiszta gazdaszony naponként megsöpöri, kiszellőzteti, lepókhálózza; — kivált asztal fölött lógni pókhálót meg nem szenved, hogy az ételbe ne essék a' pókháló vagy maga a' pók. Kutya, macska, béka, szabadon röpdöső madár, vagy akármilyen állat egy szobában emberrel ne lakjék. A' tisztaságot szerető házi-gazda pedig azon van, hogy házában kemény legyen, ha még nem volna; mert a' hőt keménytelen konyha vagyron, ott szó sem lehet a' tisztaságról.

Tisztasághoz való továbbá, hogy öltöző és ágyi ruháink tisztán tartassanak; úgy nem különben a' szobabeli bútorok, és a' konyha-edények, melyekben az ételek készítetnek. Sok ronda asszony azzal akarja menteni rondaságát, hogy ő szegény; de ez kopasz mentség; mert a' tisztaság nem kerül semmibe; és szegénytől, gazdagtól egyiránt kitelhetik, csak akarni kell és örömet tenni.

De értetik a' tisztaság alatt mégis legkivált a' mi testünknek tisztán-tartása, a' mi vizion mosdás és fürdés által történhetik meg. Tanuljátok meg tehát, hogyan kell *okosan mosdanotok* reggelenkint, ha fölkeltek. A' ki valamint a' tollas ágyban fölébred, ha bár fél-izzadásban volna is, folugrik; neki men a' leghidegebb víznek, két markát tele veszi, egyenesen a' szemeit mosván ki vele legelőször is, hogy az álom menjen ki belőlök: az oktanul cselekeszik, és készíti szemeit az idő-előtti megvakulásra. Az sem mondik okosan, a' ki szájába vett, vagy másképpen vett csekély vízzel bekenti ábrázatját; pedig talán még ollyannal, melly éjszakán által a' korsóban állott. Hanem mikor fölkel, úgy cselékedjél, hogy ne mosdjál meg mindjárt abban a' szempillantásban; vagy ha kénytelen volnál vele, tehát a' hideg vízzel előbb a' homlokodat mosogasd meg, azután halántékaidat, szájad' körületit; azután húzd végig csak a' vizes kezedet néhányszor szemciden, és úgy

mosd: lassan-lassan mind több-több vízzel; végre sok vízzel és huzamosan. Csak az ilyen mosás az igazán hasznos mosás. Érted hozzá azonban, hogy mosó víz: friss legyen, azaz: nem állott, hanem a kútból vagy folyóból, forrásból éppen akkor merített. Arozdat ha lugba mosod, hogy szép legyen: megbánod.

A reggeli mosdaskor el ne feledd kiöblíteni szájadat is; felszívni vizet az orrodba; és füleidből a mocskot kimosni. A fülekben meggyült mocsok fülfájossá és siketté teszi az embert. Szájadat kimosni mindenkori ebéded után se mulaszd el. A testnek tisztaságára és erősítésére nézve nagyon jó a hideg vízben való fürdés is. De mivel az könnyen veszedelmes lehet, tehát tartsd magadat az itt következő regulákhoz:

1.) Olyan helyet válassz a fürdésre, hol ninesen semmi veszedelem.

2.) Ha lehet, végy magad mellé fürdő-pajtást, és magad egyedül ne menj a folyó-vizre fürödni.

3.) Soha se fürödjél tele gyomorral se felhevülten.

4.) Ne lassankint, hanem egyszerre és hamar bukjal a vízbe egész testeddel; — legfőlebb is ha fejedet előbb megmosod.

5.) A fürdőben ne ülj vesztég, hanem vagy uszszál, vagy mozogjál.

6.) Fürdés után is (ha csak ágyba le nem fekszel) ne nyugodjál, hanem járkálj. — Hogy pedig bátrak lehessünk a vizekben, jó, ha megtanulunk uszni. Ennek a mestersége könnyű is, és főképpen ezekből áll: hogy szájadat befogd, fejedet hátra szegd, melleidet kifeszítsd, lélekzetedet visszatarthatod, aztán a víz alatt kezeiddel, lábaiddal evez, de kezedet soha föl ne told a víz fölé. Oly ember, kinek lábait görcs járja, folyóban ne fürödjék; nehogy a görcs fürdés közben jöjön rája, és ő vízbe fulljon.

KÉZI KÖNYV.

Midőn meleg fürdőt veszünk: azt inkább langyosan vegyük, mint sütősen; és befűtött szobában (t. i. téli időn). Sok esetekben, p. o. fő-fájásokban, nagyon jót tesz a' láb-fördő is, estve lefekvés-kor véve. Mellyet, hogy ne ártson, hanem használjon, imígyen kell végbevinni: forralj két pint vizet; vess bele előre egy marok söt és két öszves marok korpát. Mikor forr, tégy fűzfa-zöldágokat bele; vagy porcsint, vagy répa' héját, vagy retek' héját, hadd forrjon benne néhány perczig. Akkor vedd ki a' vizet a' tüztől, és befödözve tétessd oda melléd, a' hol láb-vizet akarsz venni. A' láb-viznek való sajtárba töltsd hideg vizet két ujjnyi magasságra; vedd abba bele a' fűzfaleveleket és locsants a' forró vízből is annyit bele, mennyi azt a' hideg vizet olyan meleggé tegye, mint a' millyen lehet lábaidnak melegség. Ekkor tedd bele lábaidat. Alig lesznek lábaid benne ezen igen langyos (hanyag) vízben, hogy azt hidegelik. Tölts tehát abba, a' melletted álló forró láb-vízből, csak igen keveset; és melegítsd fel úgy, hogy az a' lábaidnak jól essék. Ezt a' fölmelegítést folytatd így fél óráig; vigyázzván arra, hogy a' víznek fölmelegítése a' láboknak terhőkre ne legyen; és azokat föl ne hevítse, hanem csak fölmelegítse. Fölül a' lábaidat térdeidnél terítsd be. Fél óra múlva aztán lábaidat a' fürdéből kivéven, törülgesd meg jól; vigyázz, hogy meg ne hüljenek; így menj az ágyba, és ott is tartsd azokat melegen.

A' gyermekeket szenes-vízzel megmosdatni, mikor forróságban vannak, nem árt, mert hivesít. De hogy az a' forróság az igézéstől volna, és az igézés ellen a' szenes - víz használna: az nevetséges babonaság.

VII. Az elme-indulatokról.

A' felgerjedő indulatok, mineműek a' harag, gyűlölség, megijedés, — irigység, szégyenvallás,

szereltem, öröm, szomorúság és aggodás: szinte olly ártalmatos az egészségnek mint a' mérges le-
vegő és eledel. Azon kell tehát lenni, hogy ezek az indulatok rajtunk erőt ne vegyenek. Ifjak és azúzek: őrizkedjétek a' tilalmas és illetlen öszveba-
rátkozástól, szerelmeakedéstől. A' búbánatot, melly meg is bódíthatja elménket, igyekezzünk mérsékel-
ni, eloszlatni és szívünket fölvidámitani. Haraggal ne együnk semmit. Hogy semmitől fölöttébb meg ne rettenjünk, szoktassuk magunkat korán a' bá-
torszivűséghez. Nincs pedig gyászosabb nyavalya, mint az elmének bódultsága. Ha valamelly házi-
fámília olly szerencsétlen volna, hogy egy tagja elméjében megbódulna; azzal következendóképpen kell bänni. Eszelőst és bolondot mindenkor vigyá-
zattal sőt zárva szükséges tartani. Ne bizzál benne, ha csöndes is, mert hirtelen neki jó egy megindulás és ollyan kárt tehet, melly kipótolhatatlan; olly gyászba dönthet, mellyet holtig siratsz. — Elme-
bódultak' számára van külön intézet Bécsben: van ollyan készülöben hazánkban is.

VIII. *A' szemekről.*

A' szemeknek leginkább árt az igen fényes, egyenetlen és hirtelen változó világosság. Ugyan-
azért mikor olvastok, varrtok, vagy valami más finom munkát tesztek: soha se üljétek úgy, hogy arczczal valamelly újonan bemeszelt fal felé legye-
tek fordulva; vagy hogy a' nap a' papirostokra süssön. Szinte olly veszedelmes az is, ha az ágyak
úgy vannak helyeztetve, hogy a' nap-világ egye-
nesen szemekre sugározzék. Vigyázzatok továb-
bá, hogy ne nézzétek igen közlelöl, vagy rézsutt,
vagy oldalról. Megromlott levegőben, porral, füst-
tel és nedves gőzökkel megtölt szobában sokáig ne
tartózkodjatok. Ollyas munkákat, mellyeknél sze-
meiteket meg kell erőtetni, soha se vegyetek elő
alkonyodáskor, sem a' téli estvéken a' rossz olaj-

gőzeknél, vagy erős kályha-melegségnél. A' napba nézni éppen szörnyű veszedelmes pajkoskodás. Ha szemeiteket törölni kell: ahhoz nem jó a' kék vagy más füstött ruha, nem is a' pamut-készkenő: hanem legjobb a' végre a' fehér gyolcs készkenő. Míelőnnem pedig szemeiteknek valami baja érkezik, akkor azokat hideg vízzel mosni megszüntetitek. Egyébiránt őrizkedjétek mindennemű füstöléstől, galicz-köves vizektől és akármiféle kenősektől; és szemeket egyedül csak olyan orvosi szerekekkel gyógyítsátok, melyeket értelmes orvos doktor rendelt. Ártatlan és szem-erősítő szem-víz p. o. a' kömény-víz és a' rózsavíz.

Fördő, szél, borítás, bors, tűz, por, hagyma, vigyázás,
A' siralom, szerelem, rontja valóba' szemem'.

Szemekben igéző vagy megverni tudó erő nincsen; azért az efféléket hinni okos emberhez nem illő.

IX. A' fogakról.

A' fogak is testünknek azon részeihez tartoznak, melyeket nagy gonddal kell igyekeznünk egészségben megtartani. Mert nemcsak a' beszédre, hanem az eledelnek öszverágására is szükségesek, pedig egészen halálunkig. Ha tehát azt akarjátok, hogy tartós és egészséges fogaitok legyenek, tehát mindeneknek előtte őrizkedjétek az igen meleg ételektől és italoktól; és főtt ételre mindjárt hideget ne igyatok. Fölkeléskor és ebéd után öblítsétek ki fogaitokat is. Szokjátok rágni egyiránt, mind a' két felől. Étél után jó; ha kemény kenyérhejat lassan megrágcsáltok: ez a' fogakat megtisztítja, és az emésztést elősegíti. A' fanyar ételektől és italoktól is őrizkedjétek. Ne szokjátok korán dohányzásra. A' meleg füst nagyon ártalmas a' fogaknak. Kemény magvaknak, diónak, mogyorónak felhara-

pásában, vagy fonálnak fogakkal elszakasztásában, soha dicsőséget ne keressetek. Ne is piszkáljátok fogaitokat késsel, villával, tüvel; hanem a' végre hegyes fácskát, vagy tollat használjatok. A' kinek rossz fogai vannak, az ne orvosi szerekekkel erősítse azokat; hanem egyedül csak a' tisztaság, friss levegő, és hideg víz által. Legfőlebb is ha zsálának főtt levével öblögetitek és mosogatjátok ínyeiteket.

A' mi illeti a' fogaknak elhuzatásukat: vannak ugyan esetek, mellyekben az ember a' rettenetes fog-fájásokat nem tűrhethván, elszánja magát, hogy fogát kihuzassa. De erre vetemedni nem egykönnyen kell; és előbb meg kell próbálni mindennemű jó enyhítő szereket. Azonban itt is őrizkedni kell, minden embernek tanácsát csak bevenni és követni. Hanem egyedül azt használjuk, a' mit értelmes orvosok rendelnek és javasolnak. Artatlan eszköz patikákban p. o. a' mirha-essenzia, mellyből 60—80 csepp egy césze lágy-meleg vízbe téve, és szájba véve, nagyon enyhíti a' fájdalmakat. — A' kinek fogai elväsottak, kemény sajtot rágjon vele, és megjavulnak.

A' katonaság elkerülése végett némelly otromba esztű legények, úgy cselekesznek, hogy fogait készakartva kitördelik. De ezzel ők céljokat el nem érnek; mert egy különös királyi parancsolatnál fogva az olyanok éppen elmulthatatlanul befogatnak és katonai szolgálatokra állítatnak. Azonfölül holtig csufok, csorbák is maradnak.

X. *Abrázat' festése.*

Abrázatját fejér vagy piros színnel bemázolur, igen nevetséges szokás. Az ilyen czifraság nagy hűságot jelent 's nem csak tiszteletet nem szerez, hanem inkább az értelmes embereknek felőlünk való jó vélekedésektől is megfoszt. A' tisztességes viselet minden festésnél ezerszer többet ér, 's a'

mesterséges festékek soha sem pótolhatják ki azt, a' mit a' természet megtagadott. Azonkívül a' tapasztalás is bizonyítja, hogy minden ábrázat-festő szerek (még azok is, melyek legártatlanabbaknak tartatnak), legalább a' bőr' lyukacsait betömik, és a' kigőzölgést akadályoztatják; a' honnét a' bőr időnek előtte elcserepesedik és megránczosodik. A' kigőzölgés' gátoltatásából is egy bizonyos nehéz szag származik, melyet csak mesterséges jó illatokkal lehet megorvosolni, vagy inkább csak mérsékelni. De hogy sokszor az ábrázat-festő vizekhez igen ártalmas szerek is vétetnek, azt a' következő igaz történet megbizonyítja: „Egy olyan palaczk, mellyben egy, minden újságokban megdicsért és ajánlott festő viz volt, történetből egy közép rendbelli fámiliának konyha-asztalára került. Az asszony a' szolgáló által eczetet vitet benne, salátát akarván önteni; 's a' szolgáló elfelejti az üveget tisztán kimosni. A' saláta elkészítetik az ezen palaczkban lévő eczettel, 's a' gazda, gazda-asszony 's gyermekeik jóízűn esznek estve a' salátából; nem sokára mindnyájan nagy rágást éreznek belső részeikben, egyszersmind hányás is érkezik őket, leginkább pedig a' gazdát, ki a' salátából legtöbbet evett. Orvos hivatik, 's ez mindjárt meggyőztette, hogy ön' vagy eleven-kénese' olvadékból származott méregnek kellett a' bajt okoznia, 's a' szerint intézte gyógyítását. A' betegek csak egy-néhány napok múlva lettek jobban. Az orvos eleinte nem tudta kitalálni az eczetes palaczkot, mellynek fenekén az abban elébb tartatott festékes viznek fejr-sárgás söpreje még ekkor is megvolt.“ És ez eléggé megbizonyítja, melly ártalmasok az ugy nevezett szépítő vizek. Ez a' történet egyszersmind intésül is szolgálhat az asszonyi nemnek, melly nagy vigyázással kelljen az olyan edényeket megtisztítani, mellyekben ételek főzetnek vagy tartatnak.

Soha nem bájolt testednek csábító szépsége,
 Ha nem éleszt lelkednek belső nemessége;
 A' természet 's szin, akarmelty szép, magában csak halt
 bálvány kép.
 A' szépség' gyöngé rózsája, muló fényt ruház rád;
 Ha csak az érdem hozzája, olly virágot nem ad;
 Mellyet akkor is böcsülnek, ha arczádon ránczok ülnek.

XI. Az orról.

Hogy orrod épen maradjon, azt tartsd tisztán, szívi fel bele reggeli mosdúskor és estve vizet; és tobákoláshoz ne szoktasd. A' kit kivált a' tobák nem tüsszögtet, annak az nem is való, és az hagyjon fel vele. Náthában sem használ a' tobákolás, sőt inkább árt. Általában az orr igen kényes tag lévén, azt békével kell hagyni. Ha sebes, ne csipkedd, benne ne vájkálj; mert e' miatt lesznek a' fenés-sebek és a' hus-kinövések, mellyek gyógyíthatatlanok. Orrodba ne is dugj semmit, nehogy úgy járj, mint 1831. a' Gutai gyermek Nógrád vármegyében. Ez orrában szalma-szálat dugván és azt a' száján is ki tudván venni; midőn ezt egy más gyermek látta, utána majmolta; és ő viszont egy bab-szemet dugott az orrába, hogy majd a' száján kivegye. De azt többé ki nem huzhatta, mert felszivódott az agy-velejébe. Melly miatt a' gyermek elméjében megbódult; feje mint egy szakasztó kosár megdagadt; a' bab, feje tetején kihajtott; a' hajtat elvágták, de ismét kinőtt. Végre is a' szegény gyermek nagy kinosan meghalt bele. Hat esztendő volt csak.

Gyermekeknél az orr' viszketése a' belekben levő gilisztákat jelent.

XII. A fülekről.

A' fülek sárga mocsokkal vannak kívül bevonva, a' pornak és férgeknek behatása ellen. De ha

ez a' mocsok meggyülekezik, ki kell tisztítani fül-vájóval, — melly azonban ne legyen hegyes. Ártalmára van a' füleknek az erős arczul-csapás, — melly ajándékot tehát sem magamnak nem kívánok, sem én másnak nem osztogatok; — aztán a' fülmászó féreg, melly ha bele mászna; azt a' fülbe töltött olajban kell kihalászni; továbbá, az erős durrulás, csattanás, álgjuk', mozsarak' elsütése; mellyre nézve illy eszközöktől, mikor elsüttetnek, távol kell állanom, nehogy megsiketüljek. — A' folyó fület elfojtani nem kell. — A' fül-csöngést valami hír hallásra magyarázni: babonáság. Ellenben a' fülvizsketés sokaknál bizonyos elő-jele a' közelgető idő-változásnak, p. o. esőnek, hónap.

XIII. A' füröl.

A' főnek nagyon egészséges, ha szoktatjuk magunkat, azt födetlen viselni, télen nyáron egyiránt; tisztán tartani, megfésülni, kefélni, és meg is mosni. Gyermeknek a' meleg sipkától lesz sebes fejük. Azonkívül a' miatt kapnak náthát, szem's fül-folyást, fog-fájást; és buták lesznek. Kis gyermekeknek az agyvelejeket az rontja meg, ha őket a' bölesőben igen erősen ringatják; melly miatt ostobák és együgyűek lesznek. A' hajnak zsirozásában nem kell keresni semmi szépséget. Az nem szépség, hanem tisztátalanság, melly magatokon a' ruhát mocskitja, másoknak pedig undorodást szerez. Jó a' haját néha meg is nyírni; névszerint fejer-népek a' hosszú hajnak hegyeit nyírálhatják gyakorta. Babonás emberek azok, kik azt tartják: hogy a' gyermek' haját nem kell megnyírni, minekelőtte hét esztendő; mivel azzal elmenne a' gyermek esze. El ám az, a' mi a' hajban volt. — Keringelni és bukfenczet hányni sem jó a' főre nézve. Tétvek ellen ártatlan szer a' vörös-és fokhagyma' leve, a' petrezselyem-magv, mellyel a' fejet be kell hinteni. Az eczet a' sörkéket öli el.

De minden szert fölülhalad, a' szorgalmatba fészülködés és tisztálkodás. — Az nagy nevezett tetűkenőcsöket kerülni kell.

XIV. *Regulák a' betegségben.*

Ha az ember magát rosszul érzi, azonnal szün-
jék meg erőset dolgozni; keveset és könnyű ételt
egyék; vagy éppen semmit se. Ha, szemjusa, iha-
tik vizet, kivált olyant, mellybe néhány darab
eleven szemet vetett. Így vesztévalyon néhány pa-
pig, ha önkényt nem tágul a' nyavalya: siessünk
értelmes orvosért, kinek rendeléseit aztán köve-
sük pontosan.

Sok emberek, midőn nyavalyába esnek, ma-
gokat éppen nem orvosoltatják; részint fősvénységtől,
részint azért, mivel azt tartják, hogy a' mit
felölök Isten elvégezett, az megleszen, — akár él-
nek orvosossággal, akár nem. Így gondolkodnak ők:
„Ha Isten akarja, hogy meggyógyuljak, meg tud
gyógyítani orvosság nélkül is; ha pedig akarja,
hogy meghaljak, minden orvosság mellett is meg-
hálhalnom.“ De az olyan emberek nem okosan
gondolkodnak. Az ő Istenbe vetett bizodalmauk nem
okos, hanem oktalan, vak bizodalom. És így hin-
ni: nem a' keresztényen hit, hanem török hit az.
Mert való ugyan, hogy Isten az, a' ki meggyógyít
hat és halál fája tehet; de az Isten mindig esodát
nem tesz; hanem mindeneket csak eszközök által
cselektetik. A' nyavalyákat is csak eszközök által
fordítja el rólunk; mellyek az orvosok és orvos-
ságok. Minek is oltott volna fűvekbe, fákba gyó-
gyító erőt; minek volna nek rendelve mindenfelé
az emberek között a' tanult orvosok; mint azért,
hogy éljünk velek, midőn nyavalyába esünk? Ha
pedig ezekkel az eszközökkel nem élünk, és mégis
meggyógyítást várunk az Istentől; ezzel csak kí-
sértjük Istenünket, bűnnel terheljük lelkünket,
rövidítjük életünket; idő előtt meghallhatunk; és

mindezekért szívesen adunk az ítélet napján. Ti tehát, kedves gyermekek, így ne tegyétek. *Ember! orvosold magadat, úgy orvosol még az Isten is.*

De még attól is őrizkedjék minden beteg, hogy nyavalyájában ne folyamodjék úgy nevezett tudósokhoz, kuruzsló vén asszonyokhoz vagy hóhérhoz (süsterhez); és ezeknek orvosi szereiket be ne vegye. Nem kell vásárolni orvosságot házaló puttonos kalmaroktól is; mert az nem egyéb pénzszalárnál és benne mérég lehet elrejtve. Azt sem kell elhinni; hogy volna olyan orvosi szer, melly minden nyavalyáról használhatna. Valamint az is esztelen bálványkezdés, midőn valaki azt hiszi: hogy bosszorkányság, megverés, rontás, vagy öntésbe-hágás miatt is eshetik az ember nyavalyába. Holott minden betegség természeti okból származik. De egyáltalán csak természeti szerek által is gyógyíthatók a nyavalyák. Megvetendő hitvány babonáság tehát, midőn valaki a nyavalyát kiküldtja; a beteg ingot kiakasztja, a betegre reá olvastat, a t. e. f. bolondságok. Hányás végett nem kell inni az úgynevezett mérég-pohárból is; sem sárfü-alkermes-gyökereket vagy magvakat elnyelni; mert mindezek könnyen halálosak lehetnek.

Peti olly könnyen-hívó volt, hogy minden igaznak tartott, a' mit hallott; a' nélkül, hogy megvizsgálta volna, valljon igaz lehet-e? Ezen könnyen-hívóság vitte őt a' babonaságra is. Mert ha valaki azt mondotta neki, hogy ebben vagy amabban a' házban kísértet jár, azonnal elhitte, és úgy beszélt el azt másoknak, mint bizonyos igazságot. Vagy ha elámították, hogy az ollyan házban, a' melly előtt bagoly huhog, vagy kutya dudól; valakinek meg kell halni; ő arról legkevésbé sem kételkedett. Egyszer a' lába' szárán egy nagy pörsenés támadott. A' helyett, hogy orvostól kért volna tanácsot, egy vén asszonytól el hagyta magát ámitatni, hogy: ha a' sebet az úgynevezett szelencze - (vagy orgona-) fűcskával — melly

szent János' napján metszetett le a' fáról — naponta háromszor megérinti, egyedül az által mindent más szerek nélkül meg fog gyógyulni. Mivel a' vén asszony azt állította, hogy az már sokaknak használt, a' kiket névszerint meg is említett; tehát Peti olly annyira bizott benne, hogy a' rendes orvoslásról nem is gondoskodott. Azonban a' seb mindig veszedelmesebb lett, 's végtére csont-fene járult hozzá. Ekkor már kénytelen volt az orvost hivatni, a' ki (mivel már máskint segíteni nem lehetett) az egész lába' szárát elfűrészelte, és még örülni kellett neki, hogy életét el nem vesztette.

Az ámitok pénzért merő hazugságot.

Adnak, 's nem valami hasznos orvosságot.

És így, — mint a' szegény halak a' hálóban,

Úgy szednek rá a' betegek yalóban.

Ha tehát nehéz nyavalyába találtak valahia esni: az értelmes orvoshoz folyamodjatok. A' betegségeket esmerni és orvosolni: ehhez töménytelen sok tudomány és hosszas tapasztalás kivenatik. Az orvoshoz pedig teljes bizodalommal viseltessetek, és a' mit rendel, azt éppen úgy a' mint rendelte, teljesítsétek. Ha aztán minden eszközökkel éltetek, a' miket Isten a' betegek' gyógyítására rendelt: jó reménységek lehet a' felgyógyulásra, ha Istennek úgy fog tetszeni. A' mindnyájunkkal közös sors ellen pedig, melly a' halál, nem őrizhet meg semmi orvos.

Minden orvosi szereknél többet tesz a' betegek körül a' szép és okos velek-bánás és hűséges ápolgatás, melly a' következendőket foglalja magában. Abban a' szobában, mellyben a' beteg fekszik, tiszta levegő legyen mindenkor; és a' beteg körül csöndesség uralkodjék. Légyen a' szoba legyektol mentes, és inkább sötétes, mint nagyon világos: de körös-körül az ágyat lepedővel (superlással) be-

keríteni, nem okosság. A' beteg külön egyben fűküdiék, de a' melly ne legyen közel sem a' tűzhez, sem meleg kályhához. Az agyi ruhát naponta fel kell ruházni, és tiszta fehér ruhát gyakran cserélni. A' természeti szükségének megfelelően a' beteg nem járjon ki a' szobából; mert egyáltalán könnyen meghűlhet, a' mi pedig halálhoz vezet. A' tápságot tüstént ki kell vinni a' szobából. Betegnek sok embert jöni-menni ne engedjünk. Artatlan éledelek betegeknek: árpa-kása, ris-kása, hús-leves, főtt és sült gyümölcs. Ellenben nem betegnek: jó, ledelek: a' hús, vaj, tojás, tészta, étel, savanyu kenyér s a' t. Artatlan italok: az oltott víz, citromos, cukros víz s a' t.

Az embernek önmagát orvosolni nem tanácsos. Ervágást, köpölyt, purgációt és hánytatót éppen nem kell venni soha, értelmes orvosnak híre és tanácsa nélkül; kivált öregeknek és soványoknak irtózni kell az ervágástól, mivel ők ahány eret vágatnak, annyi szeget csináltatnak koporsójokhoz.

Betegeket látogatni szép keresztényi virtus; de hogy virtus legyen, okkal-móddal kell cselekedni. Megvilágosodottak hozzá az időt, mikor megyünk, hogy nekihözünk ne essünk. Náluk lévén ne folytassunk beszélgetést táncról, vagy mulatságról, de ne is szörnyű nyaralyokról, istóztató kintokról vagy meghalásról; azemébe ne mondogáljunk, melly igen odáig van Annál inkább magunk között ne suttogjunk, a' beteg megmarad-e, nem marad-e. Betegnél sokáig ne is késsünk. Altalában a' betegget nem szabad sem bosszontani, sem szomorítani; hanem minden módon biztatni kell és vigasztalni.

Kiváltképpen mikor vesászik észre, hogy betegünk nagyon megnehezedik; és közel van a' meghaláshoz: megtartóztassuk magunkat a' fölötté való sirástól és jajgatástól. Mert azt a' haldokló hallja; a' fülnek hallása legutolsó lévén a' haldoklásban: és csak kínosabban hal meg a' beteg. Azért

ilyenkör különösen vigyázzunk arra, hogy a' haladókló beteg körül csendesség legyen. Egő gyertyát kezébe ne tegyünk; mert annál inkább elréml a' haláltól. Kedveseit ilyankör eleibe ne vezessük. A' vánkost feje alól el ne rántsuk.

A' lábadozó betegnek pedig nagyon mértékletesnek kell lenni mind evésében-ivásában, mind dolgainak tevéseben. Magát nagy hidegre vagy szélre is mindjárt ki ne tegye. Mert hamar visszaeshetik előbbi nyavalyájába; pedig a' visszaesés többnyire, halálos szokott lenni.

A' halál (vagy inkább a' meghalás) szinte olyan természeti dolog mint a' születés. Valamint ezt nem éreztük, úgy nem fogjuk érezni halálunkat is. Az tehát sem valami irozttató kaszás ember, sem valami rém vagy angyal, hanem nyavalyás testünknek légvégső változása. Azért a' haláltól felni és rettegni nem kell.

XV. A' halottakról.

Midőn házunknál valakinek halála történik, igen lélekben-járó dolog megtudni bizonyosan, ha valjón megholt-e az valósággal. A' valóságos halálnak jelenségei im' ezek:

- 1.) Ha a' szem beesett, megtörött és elfordult.
- 2.) A' száj és szempillák nyitva maradnak.
- 3.) Ha a' test meghidegült, az ütő-ér nem lüktet, és a' lehelet eláll.

4.) Ha a' tenyere, talpa sárgák; és a' keze' ujjá' közei gyertya világ felé tartva, nem világítanak által. De legbizonyosabb a' halál akkor, midőn már rothad a' test, bűdös, puffadt, rajta kék vagy fekete foltok látszanak, bőre megreped, foly; és ha nem adja jelenségét az életnek akkor is, ha talpai tüzes vassal megsütögettetnek. Mindezeket az-

ért kell a' halott körül szorgalmasan megvizsgálni, nehogy felholtat (szinholtat) temessünk el; — mint erre sok példák vannak, kiváltképpen a' kholerás világban. Midőn pedig az ember felholtan eltemettetik, utóbb ott a' sírban magához jár, és úgy kell neki meghalni nagy kínok között: ennél irtóztatóbb állapotot gondolni sem lehet.

A' többek között Gyarmaton történt ilyen szomorú eset, Ujfalusi kapitány úrnak házastársával, a' ki gyermek-szüléshez közelgetvén, nehéz nyavalyába esett, és egyszer sokáig elájulva lévén, mint holt a' kriptába eltemettetett. Nem sokára utána meghalálozott maga a' kapitány úr is; és már annak eltemetéséhez is készülleteket tettek. Elment először az egyházi a' sirásokkal a' família kriptájába, hogy a' testnek helyet készítsenek. De mihelyt az ajtó kibontva lett, csak lerogyott ijedtében az egyházi, megrettenvén attól az irtóztató képtől, melly ott neki szemébe tűnt. A' sirások pedig az egyházfinak lerogyásán ijedtek meg, nem tudván, hogy mi lelhetett. De mihelyt azután szemeket fölvetették, és meglátták a' mit az egyházi látott; ők is azonnal elholtak, hajók' szálai fölborzadtak, és minden tagjaik úgy reszkettek mint a' nyárfa-levél. Tudniillik a' megholt kapitányné ott ült egy koporsó fölött, a' maga feje selyemből készült halotti ingében; hátát a' krypta falának támasztotta, és az ölében valami olyanforma feküdt mint egy kis gyermek; hosszú selyem ruhája sok helyen vérről volt bemázolva, és az ábrázata valami szörnyűség volt. A' sirások az egyházfit azon helyen hagyták, hol lerogyott és elájult; magok a' templomból kívánszorogtak, hirt adni a' faluban. Az alatt oda futott az egyházfinak a' kutya is, gazdája fölött ordított; mellyre az egyházi föleszmélt, és sietett (a' mint tudott) a' kastély felé, a' dolgot megjelenteni. De a' nagy ijedtség miatt elfúladván, nem szólhatott többet, csak ezen szokat kiáltozta töredezett hangon: „Jaj! a'

megboldogult tekintetes asszony — a' kriptában! — Jaj! az Isten' szerelméért!“ — A' tisztartó; ki a' kísértetet soha sem hitte, maga mellé vett mindjárt néhány embert; elment, hogy meglássa, mi-ben van a' dolog. És ime'! nagy rémülésekre, szivök' fájdalmára meglátták, hogy az a' kép valóság-gal a' fél esztendővel azelőtt megholt ifju asszony-nak holt teste. Minek okáért a' tisztartó és a' vele lévőök ilyen jaj-szókra fakadtak: „Jaj! jaj! az Istenért jaj! mi lelte a' mi megboldogult kedves kapitányné asszonyunkat!“ E' mellett sirtak és zokogtak nagyon, észrevévén, miképpen eshetett meg az a' gyászos történet, hogy az ifju asszony a' maga koporsójából kijött 's a' szegletbe egyenesen felült legyen: úgy tudnillik, hogy még akkor nem volt meghalva igazán, mikor eltemették; hanem csak valamelly igen erős elájulásba esett: a' minthogy vannak ájulások, mellyek az emberen több napig is eltartanak. A' kriptában tehát ismét föléledt az ifju asszony, és ijedtében, kinjában mind-ábrázatjáról mind kezeiről a' hust leszakgatta; 's mivel végre a' koporsó' födelét feltörte, és belőle kijött, nagy rettegései miatt szülte el kétség kívül a' maga gyermekét idétlenül. Mi után még inkább elerőtlenedvén, mivel segítségére sem ment senki, utóljára megholt. — Ezen siralmas esetnek éjjel kellett történni, mert az egész faluban senki nem emlékezett reá, hogy valamikor zörgést vagy lármát hallott volna a' templom körül: ámbár az is igaz, hogy a' templom távol van egy kevéssé a' házaktól. Mivel pedig a' koporsó, mellyre az ifju asszonyság ült vala, éppen egy szegletében volt a' kriptának: ez volt az oka, hogy az ő teste holta után sem dült el, hanem csak föntülve maradt, és annál irtóztatóbb volt reá nézni. E' szörnyű esetnek hire elterjedt mindjárt az egész faluban; és mindenek sirtak és jajgattak, hogy annak a' kedves ifju asszonyságnak illy szerencsétlenül kellett kimulni a' világból. Még az

örög tisztelendő úr is úgy sirt, mint a' kis gyermek *).

Hogy tehát senkit fölholtan el ne temessünk, várjuk be a' királyi parancsolat által kiszabott 48 órát; és halottunkat eltemetni ne siessünk. Tegyük a' halottat ágyra, vagy nyílt koporsóba; vigyük külön szobába, vagy kamarába, és ott őriztessük valakivel. — Egyébiránt halott fölött énekelni nemcsak illő, hanem szükséges is. Hogy pedig a' holt-test hamar meg ne fakadjon, el kell zárni tőle a' szabad levegőt; ablakot, ajtót jól betétve tartani. A' külföldön és hazánkban is néhutt a' német falukban külön halottas házak vannak minden helységeken, melyekbe vitetik és 48 óráig tartatik a' halott, akármelly háznál történjék az. És ez okosan van, 's követésre méltó szokás. 1828 óta p. o. Tolnában is minden faluban van olly halotti-ház.

XVI. Különbféle hasznos regulák.

1.) Akármilyen bajod vagy nyavalyád vagy, azt sokáig el ne titkold: hanem födözd fel édes szülédnek vagy gondviselődnék. A' nyavalyának titkolása halálos veszedelembe ejthet.

2.) Szájadba ne végy tüt, szalmát, vagy sást. Tollat ne rágicskálj. Mert mindez könnyen lefuthat torkodba, és megfúladhatsz.

3.) Körmeidet ne rágd, ne is szakgasd; hanem ha megnöttek, metéld el éles kis késsel vagy ollóval; de ne igen töben. Kezeidet hideg vízből süttös melegbe dugdozni veszedelmes; mert körömmérget okozhat, melly nagy kinokkal járó seb, és könnyen lehet halálos is.

*) Színholtak' példáit láss az 1836. Társalkodónak 3-d. számában. Egy elevenen eltemettetettnek kínos sorát pedig leírva olvashatni: Társalkodó 1836. Nro 8.; Széplíterat. Ajándék 1824. 177. lap.

4.) Tesseden keletkezett sebet, bibircsót, vart, szőcsint ne csipkedj; kíváld a' mi orrodon és ábrázatodon támad, azt hagyd békével, és ne lépj szőrt is a' testedből. Mert olyan módon keletkeznek a' holt tetemek, kinövések és fenés. sebek (uszógös, rák) mellyek gyógyíthatatlanok és rettenetesek. Hogy szőcsint keresetlen fával el lehetne veszteni: azt, és más afféle babonát, el ne hidd; és ne is kövesd.

5.) Természeti szükségidet se igen ne erőtesd, se vissza ne tartóztasd. Ha erőteted, héd' vége kifordulhat. Ha pedig viszatartóztatod, még több baj érhet. — Szemérmes testedet hagyd békével: mert máskülönben ez is árt az egészségnek.

Négy nyavalyád léssen, szeledet ha szorító erősen:

Görcs, kolikás inség, szédelgés, vízi - betegség.

6.) Nyáloedat ne vesztegesd. A' nyál elmúlhatatlanul szükséges az élédelek' rágasához és megemésztéséhez. Azért el kell távoztatni mindazt, a' mi által töletek sok nyál elvesznék, p. o. dohányozást, dohányrágást, fonáskor a' kendernek nyálozását, gyakori pökdözést. Korán éppen nem kell szokni a' dohányzásra. — Az egészséges éh nyál orvosság is sebekre, és gyenge szemek' erősítésére.

7.) A' himlő be legyen oltva mindenitekben. A' mi ha nem volna; és mindeddig nem is himlőztetek volna: magatok is rajta legyetek, hogy a' himlő belétek oltassék. Gyöngyösön egykor a' ragadó himlő nagyon kezdett uralkodni. Elvitt sok gyermekeket; mások miatta csufokká lettek, megvakultak, megsiketültek, fekélyesekké lettek, vagy ábrázatjuk olyan maradt, mint a' rongyos ruha. A' szüléknek az a' dolog nem kicsiny keserűséget okozott. Az igaz, hogy mindezt elkerülhették, ha jó papjoknak sokszori intéseire figyelmeztek volna; a' ki őket számtalanszor serkentette, hogy

gyermekükbe a' mentő himlőt mindjárt kised korukban oltassák be. De azok úgy el voltak foglálva a' halvélekedéstől, hogy minden okos eleikbe-adást siket füffel vettek; és még a' jó példa sem nyitotta fel szemeiket, mellyet nekik a' szomszéd falúbéli okosabb emberek adtak, kik tudniillik gyermekeiket a' beoltás által minden afféle veszedelmektől megmentettek. — Samu már két testvéreit elvesztvén a' himlő miatt, és magát is veszedelemben látván: gondolkodni kezdett arról az oktatásról, mellyet a' mentő himlőről az iskolában hallott; és szüleinek tudta nélkül csak elfutott az oltó orvoshoz, és önmagába beoltatott. Példáját több gyermekek is követték; és így megmenekedtek nagy örömökre szüleinek, kik most már minden halvélekedést letettek, és Istennek hála adtak, hogy a' pestises himlő ellen ilyen áldott eszközt adott az embereknek. Nem csak gyermekekre jó pedig a' himlő-ragadvány, hanem embernői emberekre is. Így Mária Terézsia néhai dicső emlékezetű magyar királyné, többek közt arról is nevezetes, hogy asszonykorában himlőzött meg.

8.) Igen megóvd magadat a' nagyot-emeléstől. Tehát se pajkosságból, se tréfából, se fogadásból vagy pökhendiségből, betyárkodásból erődön fölül ne emelj. Mert ez által lesznek sok szép ifjak sérültekké, szakadtakká, nyomorékokká; sőt sokakat ez víz koporsóba hosszas elsínlődés után.

XVII. Némelly hirtelen esetekről.

1. Ha valaki *mérget*, vagy mérges ételt, italt nyelt be, és utána magát nem jól érzi: azon legyen, hogy azt kihányhassa minél előbb. E' végre dugja ujjá hegyét torkába; és igyék lágy meleg vizet, tejet, irót vagy savót.

2.) Ha valaki *üveg-darabot*, csontot, szálkát, tűt, gombot vagy pénzt nyelt le: egyék bőven kását, vaját, kenyeret, vagdaltat; és igyék reá olajt.

3.) A' ki *bogarat*, pióczát, 's más efféle állatot nyelt le: igyék bőven eczetet, fa-olajt, vagy sós vizet.

4.) Hát ha a' *lehelő-gégébe* (a' *czigány-utczába*) *ment valami*, mi tévők legyünk akkor? Ha az valami hig szer, tehát egyék az ember reá kenyeret; azután szivjon magába meleg viz-vagy téj-párát. Jó, ha hátát veregetik, tobákkal vagy borssal tüszköltetik, vagy hányatják is. — Ha pedig kenyérmorzsa 's más valami keménység ment rossz felé: akkor nincs más mód a' felköhögésnél és krakogásnál. Oka pedig az illy esetnek nem az, hogy valaki az ételt megpanaszolta volna (ez babonaság!); hanem az, hogy mohón ettél: a' mit tehát el kell távoztatni.

5.) A' *megégetett és leforrázott test*' helyét vagy hamarjában sárral, vagy sűrű téjföllel kell vastagon bemázolni; vagy rozs-liszttel behinteni; vagy fa-olajból és tojás sárgájából készült habarékkal kenni. De mindeneknek előtte a' hólyagokból (ha volnának) fölmetéssel a' csipős vizet ki kell eresztetni.

6.) Ha testeden nagy *ütés* vagy rázás történt: azt friss vízbe mártott ruhával kell burokatni, gya-korta megújítva; vagy eczettel, borral, vagy tojás' fehérével öszvehabart égett-borral kell megkenni; melly megszívja a' daganatját. Nagy és mély metszést boríts be hamarjában egy vagy több leütött tojásnak fehér hártájával, belső nedves felét fordítván a' sebre. Mig be nem gyógyul a' seb, nem válik le róla. — Nagyot esett gyermekeket borral kell megmosni egész testökben.

7.) *Kelés támadván* testeden, hogy azt minél hamarabb megérlelhesd; arra való a' tüzes hamuban megsült vörös-hagyma, vagy kovászszal öszve-

elegyített méz. — Ha pedig testeden üszögös (brandos) fekete pattanást, vagyis *pokol-vart* vennél észre támadni: siess azt burogatni nyers marhahús-szeletecskékkal; hatot-hetet kéznél tartván; és mihelyt a' felkötött szelet melegülni kezd; másik friset, vevén, és így folyvást. Ez eloszlatja a' gonosz pattanást; melly egyébiránt 24 óra mulva az embert meg szokta ölni.

8.) Ha valaki *elájult*: annak testén a' ruhákat oldozzuk meg, legyezzünk reá friss levegőt; arczára és halántékaira főcskendezzünk hideg vizet, vagy mossuk azokat vele; kezeit pedig borral vagy eczettel. Tartsunk órra alá erős bor-eczetet; dörgöljük ugyan eczettel hátgerinczét és szivgödrét; talpait pedig és tenyerét keféljük. Elájult asszonyoknak a' nyakezигolán lévő rövid hajaikat kell huzkodni.

9.) Ha valakit *kötör a' nyavalya*: annak fogai közé öszvesodrott fehér ruhát szorítsunk, hogy nyelvét öszve ne rágja; aztán vigyázzunk reá, hogy magát kőbe vagy fába ne csapkodja.

10.) Ha *lábaid feltörték*: dörgöld be egy kis darab fehér szappannal, mellyet előbb megnedvesítettél égett borral. Ezt ismételhetni többször is. — A' kipálott lábujjak' közét meleg faggyuval kenegesd.

11.) Ha *szemedbe valami esett*: menj sötétes helyre, pillogass és a' felső szem-héjat huzd reája az alsóra, így sokszor kivehetni belőle a' beesettet.

12.) A' *csuklás*' szüntetésére valami melegítő italt kell inni, és a' gyomor-fejet melegen dörzsöltetni.

13.) *Orr-vérfolyást* elállító módok ezek: a' nyavalyáson a' ruhákat meg kell eresztetni, és őtét hűs szobába vinni. Aztán mosni kell fejét, nyakcsigáját hideg vízzel; ha az nem használna, szivjon órrába eczetes vizet, és azzal mosassék is egész ábrázatja; vagy: köss azon kezednek ütő-erére, melly felől orrod' lyukaiból vér foly, egy keves-

se megzuzott fokhagyma-gerezdet. — Az is használ, ha a' kupádra kulcsot, aczélt vagy akármilyen darab vasat tartasz. Végső esetben burogass a' szemérmes-testre hideg vizes (jeges) ruhákat.

14.) *Nagy ijedésben*: ereszse ki az ember vizeletét, esztét figyelmeztesse valami más meglepő (de kellemes) tárgyra, hogy amazzal vele elfelejtése. Ne egyék az ember ijedten; ellenben az ivás tanácslandó.

15.) Ha valakit *dühös kutya* talált *megharapni*: az olyan ember tüstént vesse le magáról azt a' ruhát, melyet az eb benyázott. Addig is, míg orvos érkezik, sebet mossa ki vizeletével men-nél jobban; tegyen rá földet, vagy port, vagy tobákot, a' mi magába szívhasza a' mérget. Vagy még jobb: ha mosogathatja a' sebet mindjárt erősen luggal; vagy dörgölje sóval, mossa sós meleg vízzel, és ezt folyvást, hogy jól kivérezze magát a' seb. Hogy pedig megtudhasd bizonyosan, valljon a' seb valóságos dühös ebnek harapása-e vagy nem? azt így próbálhatod ki: megtört dió-belet vagy kenyeret köss a' sebre flastrom-formán; hadd álljon rajta; aztán vedd a' tyuknak: ha megdöglik tőle, akkor az eb dühös volt valójában, és nagy a' veszedelem.

16.) Ha valamely bor- és pálinka-izsák em-bernek teste belőlről *meggyúladt*, és száján, órrán lángok jönnek ki: annak szájába tölts tejet, vagy száját hamar tömd be friss földdel. Más szer itten nem használ.

17.) Ha *ujjod* *hegyének fájdalomát* érzed, és gyanítod, hogy köröm-méreg akar belőle lenni: vedd elejét azzal, hogy üsd forró vízbe, és burogasd folyvást meleggel.

18.) Ha valamikor éjjeli időn, a' házak' tete-jén járkáló embert találnál látni, meg ne ijedj; ha-nem tudd meg, hogy az *hód-korságos*, azaz: ál-mában járkáló beteg ember. Órizkedjél az olyan

szerencsétlenül reá kiáltani; vagy őt akármiképpen álmából fölébresztteni; mert akkor leesnék és szörnyű halált halna. Inkább siess nagy csendesen az illy dolgot bejelenteni az előljáróknak, hogy megmentése iránt hamar rendelést tehessenek. Az olly nagy betegnek orvoslása végett pedig a' legértelmesebb doktorokhoz kell folyamodni.

19.) Ha valaki *vizbe fúl*adt, és hamar rajta-érted; huzd ki a' vizből okos vigyázattal, hogy meg ne sértődjék, és feje az emelés közben alá ne csüggyön. Valaki tüstént orvosért fusson. Te pedig addig is a' szerencsétlent fektesd le száraz helyre hanyatt, kevéssé fölpóczolt fejjel, és arcát jobbra fordítva. Távol legyen, hogy őt fejjel alá fordítsad a' végett, hogy a' viz folyjon ki száján; mert ekkor (ha még élne is) bizonyosan halált okozsz neki. Nem is kell hentergetni földön, hordón; hanem néha egy kis rázintása a' testnek nem árt. Száját a' sártól, fővénytől ki kell tisztítani. Ruháját le kell fosztani róla, vagy inkább késsel lehasogatni. 'S ekkor a' testet melengetni kell mindeképpen; betakarni megmelegített szürbe, pakróczba; dörzsölgetni meleg flanállal; különösen a' gyomort burogatni meleg égett-borba mártott flanállal. Használhatni a' melegített téglákat és melegítő serpenyőt is. És ezt folytatni kell 3—4 óráig; míg aztán az orvos megérkezhetik.

20.) Midőn valaki elméjének bódultságában, vagy más szerencsétlen történetből fel találta *maga*t *akasztani*; az ollyant (ha a' dolog nem régen történt és még a' test meleg) tüstént mesd le; de vigyázva, hogy nagyot ne essék, és az által teste meg ne sértessék. Azután ereszd meg testén minden ruháit, fektesd le felpóczolt fejjel: fődözd be könnyű takaróval, és forgasd hol jobb hol bal oldalára. Addig is, míg az orvos elérkezend, melengetted; hátát vergesd; talpaít dörzsöld kefével. Ha az életnek jelenségét adná, fuvalj reá hives

szellőt, és locsold arcáját hideg vízzel. Adj neki kanálankint meleg italt; herbatét bodzából, pítérből.

21.) A' megfagyottakkal bánás-módról lásd ezen résznek első számát.

22.) A' megégettek és menykő-ütöttek iránt lásd: a' VII. rész II. 89., 9. számait.

XVIII. A' kholeráról.

Vannak olyan nemeik is a' nyavalyáknak, melyek ragadósak, és egyszerre egész ház-népeken, falukon, városokon, sőt egész országokon és nemzeteken uralkodnak: és nagy hirtelenséggel számtalan sok embereket halál' prádájává tesznek. Az ilyen pusztító gonosz nyavalyákat pestisnek (mirigynek, döghalálnak) szokás hívni.

Sokféle lehet pedig a' pestis; sőt támadhatnak oly nemei is, melyek hallatlanok, és melyeket még magok a' tanult orvos-doktorok sem esmérnek. Illyen újnemű pestis p. o. a' himdő, de a' melyet már most (Istennek legyen halál!) ártíhatatlanná tehetni beoltás által. De ilyen legközelebb mai napon a' kholera (más szókkal: epe-mirigy, epe-kórság, görcs-mirigy), melly ellen még nincs feltalálva bizonyos orvosi szer. Ez abból áll, hogy az embert hirtelen előfogja fészédülés, gyomor-émelygés, hányás, has-menés; görcs, és az egész testnek elhidegülése: — úgy hogy, ha segítség hamarjában nem nyújtatik, az embert megöli egyikét nap, sőt néha kevés óra múlva.

A' kholera napkelet felől származott el mi hozzánk, és minden országokra a' föld' színén. Jött Ázsiából, hol egyébkint is gyakran döghalál uralkodik. Onnét már régóta hallatszott hirt; de Európába csak nem rég áradott el; — levegő vagy

emberek által-e, nem tudhatni voltaképpen. Utját Oroszországon keresztül vette, és bejutott Magyarországra is, 1831-ben, nyárfolytában. Melly esztendőben, eljárt minden részeit az országnak, és (bár nem mindenütt, de mégis számtalan sok helységekben és városokban) rémítő pusztítást tett az emberek között. Eleget akadályozta volna a' gondos felsőség, mindennemű elzárással; de mind hiában. Mert majd itt majd amott ütött ki; úgy hogy utóbb minden elzárások — mint haszontalanok, és zendülésekre alkalmat szolgáltatók — félretették és megnyitattak. Volt akkor nagy rémülés, fájelem és sívás-rívás a' hazában mindenfelé. De történtek irozóztató kicsapongások is. Mert a' tudatlan köz-nép (melly soha nem látott pestist, és róla valami okosat nem is tanult) nem hitte, hogy az hozzánk természeti uton-módon áradott volna; hanem azt ütötte bele, hogy az országban szerteszéllel valakik alattomosan a' kutakba mérget hánynak, és attól hull rakásra a' sok ember. Innét ha valamelly idegen, vagy utazó úr, vagy orvos valahol gyanúba esett: ott kegyetlenül bántak azzal. Utóbb, nagy későre, ez iránt is felvilágosodtak a' tudatlanok; és ma már azt nem hiszi senki. Maga a' kholéra is az ő pusztító érejből immár sokat vesztett; sőt úgy nézethetik, mint már megszűnt. Azonban még mindegyre tartani lehet, hogy visszatér, és maradós nyavalya leend az emberek között.

Nincsen pedig ellene más óvó-szer, mint a' rendes élet-mód, és a' testnek egészségére való vigyázás általjában; aztán különösen a' tisztaság, szorgalmatos mosódás, névszerint langyos eczetes vízzel; végre az Istenben bizó, bátor, nyugott elme, s minden indulatoskodásnak eltávoztatása.

A' kholerába esetteknek (addig is, míg orvós érkezhetik) kell adni bodza-virágból, pipitérből (székfűből), méhfűből öntött meleg herbatékat, azaz: olyt italt, melyet e' füveknek forró vízzel le-

öntésekkel nyertünk. Kell testöket burogatni jó melegen, dörgölni száraz meleg flanelokkal, — a' beteget szorgalmasan befödve tartván. A' görcsös tagokat kámforos eczettel vagy pálinkával kell dörgölni. Ételök tyukhus-lév, és riskása lehet; italuk főtt árpa' leve.

A' kholerás betegek' ápolgatói azt tartják meg, hogy legyenek bátrak és ne féljenek; eh' gyomorral beteghez ne járuljanak; szájokban fenyő-magvat, vagy borsot 's más effélet rágszáljanak; kezeiket, arczaikat erős eczettel mosogassák, mellyet azért magokkal mindenkor hordozzanak.

TIZEDIK RÉSZ.

GAZDASÁG - TUDOMÁNY, VAGY ÖKONÓMIA.

Gazdálkodni annyit tészen, mint szabados uton-
módon valami jószágot szerezni; a' szerzettet meg-
őrizni és jó haszonra fordítani. A' kik ehhez a'
mesterséghez értenek, azok jó gazdák; a' kik nem
értenek, azok rossz gazdák. Olyan jószágok: p. o.
ház, házi butor, kert, rét, szántó-föld, szerszá-
mok, műhelyek 's t. eff. (Kik tehát a' jó gazdák?
Kik a' rosszak?)

Szabados uton-módon kell szerezni a' gazdá-
nak (azt mondtuk). Ezt pedig leginkább csak
munkával és észszel vihetni végbe. Juthatni ugyan
néha gazdasághoz szép módjával, munka és ész
nélkül is, p. o. jó házasság, örökség, testálás,
ajándékozás vagy nyerés által. De mindezekre az
ember ne támaszkodjék. Az örökségnek reménylé-
se megcsalhat. A' gazdag házasságra minden ember
nem tehet szert, és nem is üt ki jól mindenkor.
Kártyázásra, kockázásra, lotteriára (álom után!)
vagy más játékokra pedig jó lelkű ember ne vesse
fejét, ha buját látni nem akarja. Mert mindezek-
ben bizonyosabb a' veszteség, mint a' nyerés. Hanem
a' munka és ész által szerzett kereset egyedül az,
mellyben az ember bízhatik, és a' melyben leg-
több gyönyörűségét találhatja. Vannak olyan ámi-
tok is, kik pénzért kincset akarnak mutatni, melly
a' földben volna eltemetve, és csak föl kellene

ásni. Az ilyen család embereknek hitelt ne adjatok; se kincs-ásásra soha fejeteket ne vessétek; mert ez sem istenes módja a' szerzésnek és gazdaságnak. Nem istenes módja ennek az uzsoráskodás is, mert az nem illik keresztyén emberekhez *). Kiváltképpen pedig az igazságtalan keresménytől őrizkedjétek; és tilalmas uton-módon gazdaságtokat szaporítani soha ne törekedjétek **); mert: *Az ebul gyűjtött marhának ebul kell elveszni.* Az igazságtalan örökség nem állandó. Másnak rétjét, vetését marháitokkal lopva föl ne etesétek. Szántó-földeitekhez másból ne szántsatok barázdákat; a' határ-követ vagy kompot helyéről meg ne mozdítsátok. Más tyukait, ludait, csirkéit, zsibáit be ne kerítsétek, és el ne jegyeljétek.

Gazdálkodni pedig a' világon minden embernek kell; csakhoggy máskint gazdálkodik a' kalmár, máskint a' bányász, máskint a' mester-ember, máskint a' városi polgár, máskint a' falusi (vagy mezei) gazda. Azonban gazda-embernek tulajdonképpen még is csak azt hívjuk, a' kinek fő mestersége és egész foglalatossága a' mezei gazdálkodás. A' falusi embernek tehát ezt a' mezei gazdálkodásnak mesterségét kell érteni kiváltképpen; mellyet ugy tanulhat meg, ha ahhoz már gyermek-korában szokik; ha vigyáz, mit cselekeszik az atyja, anyja (főltéven felölök, hogy jó gazdák). Ha pedig az atyja, anyja nem volnának jó gazdák, tehát azokra nézzen a' gyermek, kik a' faluban jó gazdák-nak tartatnak mindenektől; és azoktól tanuljon. Aztán örömet olvassassa a' gazdasági oktatásokat a' kalendáriumokban, könyvekben, és legközelebb ebben a' kézikönyvben is. A' kik a' gazdaságot még mélyebben akarják tanulni, azoknak számokra külön fő-oskolák is vannak országunkban Keszthelyen, Ó-Várott és Szent-Miklóson (Torontálban). A' leg-

*) Lásd: XII. rész: V. 8. 9.

**) Példát erre lásd az első résznek elején.

jobb tanító még is a' mezei gazdaságra, kinek-kinek a' saját tapasztalása és próba-tétel: Kell pedig tanulni a' gazdálkodást nem csak férfi gyermekeknek, hanem leányoknak is: mivel majd asszonyokká lévén, rajtok fordul meg a' belső gazdaság, és sokszor rajjuk marad az egész külső gazdaság is, mikor t. i. özvegyiségre jutnak.

Igen áldott, tisztességes és böcsülendő állapot pedig a' mezei gazdálkodás. Sőt ettől függ az egész ország boldogsága és virágzása. Járnak ugyan ezzel is (mint akármelly más állapottal) sok terhek és nehézségek, — melyeken azonban könnyíteni lehet okosság, iparkodás, engedelmesség és jámborság által. De sok szép örömei is vannak a' paraszti állapotnak. Ebben maradhat az ember derék, erős és egészséges; és a' természetnek ártatlan örömeiben majdnem egyedül csak ez az állapot részelteti az embert szakadatlanul. S aztán a' paraszti állapot egyik a' leghasznosabbak közül a' világon, melyet azért minden okos ember nagy böcsben tart. Régenten a' szent pátriárkák is nem egyebek voltak, mint pásztor emberek és mezei gazdák. Hajdan királyok és fejedelmek sem szégyenlettek szántással-vetéssel foglalatatoskodni. Dicső emlékezetű József császárunk egykor Morvaországban maga kezével szántott *), és az ekét, mellyen szántott, maig is eltéve tartják örök emlékezetül. Országunkban az uri renden lévők maig is meg'annyi mezei gazdák. A' nagy Khinai-császárságban pedig (Azsiában) esztendőnkint tavasszal, maga a' császár megyen ki a' mezőre, és ő maga kezeivel szántja a' legelső barázdát; annak jeléül, hogy az országban ő a' legelső gazda. Az Austriai birodalomban is állanak fön állat-tenyésztő és más gazdasági társaságok, mellyeknek tagjai a' legfőbb rangu urak és méltóságok; melly tár-

*) Lásd a' XI. r., a' 156-dik kérdést.

saságoknak az a' céljok, hogy a' gazdaságot hazánkban előmozdítsák, és virágoztassák. Sőt a' melly magyar paraszt-gazda elégséget tud tenni királynak, uraságnak, vármegyének, papnak, helységnek, és háza' népének: az olyan kettős tiszteletre méltó ember.

Gyönyörű nekem ez a' falusi élet!

A' városi volna gyötrelmem 's itélet.

A' gazdának immár mindenkor e' hármat kell tartani szeme előtt, mint fő célját minden fáradozásainak; hogy tudniillik 1.) háza' népének tiszteséges eltartására eleget szerezhessen; 2.) hogy megfelelhessen az adónak, és a' közjót illető mindenmü terheknek; végre 3.) hogy valamit félre is tegyen arra az esetre, ha szerencsétlenség érné, vagy nyavalyába esnék, vagy elöregednék. Hogy akkor legyen neki mihez nyulnia, és koldus-botra ne szoruljon.

Mikor mindened van, az jussón eszedbe,

Hogy még. szükséget, is láthatsz életedbe'.

Légy azért előrelátó. Soha se fogyaszd ki magadat egészen a' gabonából. Mert nem tudhatod, ha nem következik-e reád szükség, drágaság, szűk termés, jég-eső; a' mikor aztán a' félretett jól fog esni elővenni.

Az új gazda mindéneknek előtte tegyen szert olyan feleségre, ki jó gazda-asszony legyen. Mert azt mondja a' példa-beszéd, hogy: *Nem győz ott kaparni a' kakas, hol nem takarítja meg a' jércze.* Fogadjon jó cselédek is, kiknek beszélgetéskor adja eleikbe a' cselédek' kötelességeit, mint meg van írva ennek a' kézi könyvnek XII. és II. részé-

ben. Maga pedig a' házi-gazda tartsa magát a' cselédek előtt bizonyos tekintetben, és tudjon nekik okosan parancsolni; de béröket előre ki ne adja. *)

Tartson a' jó gazda egy külön jegyző-könyvet, mellybe szorgalmasan feljegyezze, mikor mit vesz be, és mikor mit és mire ad ki; jól reá vigyázván, hogy többet ne költjön, mint a' mennyit bevesz, mert máskint rák' módjára megyen előbbre a' gazdasága. Ugyan abba írhatja fel azon házi eseteit is, mellyek tetemesebb költséget kívánnak, p. o. ha gyermeke születik, ha valaki meghal, házasodik, férhezmegyen 's a' t.

A' szükséges tulajdonságok egy jó paraszt gazdában im' e' következők: a' dolog-szeretés és a' szorgalmatosság, szemesség, takarékosság, jó rend-tartás, és Istenben vetett bizodalom.

1. Gazda! légy munkás és szorgalmas.

Fáradtság nélkül nem adatik az embernek semmi. Ha van szántó-földed, vagy mesterséged, tehát van jószágod. De üzd is ám azt a' mesterséget, a' mellyben vagy, és élj eszeddel: mert máskülönb konyhád és kemenczéd hideg lesz. Mesterségedet soha el ne hagyd, és az sem hágy el téged soha. A' ki dolgozik, annak van kenyere; és a' dolgozó embernek ablakán bekukucsál ugyan az éhség, de házába bemenni nem mer. A' szorgalmas gazdának a' dulók sem mennek ajtajára; mert ő az adóját be tudja keresni annak idejében. Korán lefeküdni, korán fölserkenni: ez az út gazdag és egészséges lenni. Kivált az, a' ki az eke után akar meg-

*) Ajánltatik e' tárgyban azaz értekezés: „A' cselédi rendnek romlottságáról“, melly a' Tudományos Gyűjteményben olvasható, az 1834-diki év-folyamatnak XI-dik kötetében.

gazdagulni, fogja meg az eke' szarvát maga is. A' mit magad megtehetsz, arra mást ne kérj. Ha azt akarod, hogy dolgaidd jól menjenek elő, magad láss utánok: ha azt nem akarod, küldj mást. Vagy mint mondani szokás: ha kell, menj magad; ha nem kell, bízd másra. És mivel többet ér egy ma, mint két holnap; tehát:

A' melly dolgot megtehetsz, az azonnal tedd meg.

Azt ne halaszd a' holnapra.

Soha sem szabad heverni a' jó gazdának: még télen sem. Akkor faragjon; szerszámokat, eszközöket csináljon; igazítsa épületeit, sövényeit, kerítéseit; hordjon fát; kössön kosarakat, zsomport, vékát; fonjon köteleket, vagy egygyel-mással kereskedjék, szekerezzen s. t. c. Oh! gyermekek! melly szép volna, ha ti is mindezt megtanulnátok! mennyi pénzt és költséget megtakarít az olyan gazda, a' ki önmaga tud segíteni házi szükségein. A' szorgalmatosság azonban ki nem zárja a' nyugovást és pihenést. Sőt meg kell adni a' testnek a' nyugodalmat, és azt megerőtétet nem kell; mert akkor több kárt teszünk gazdaságunkban, mint hasznat.

2. Gazda! légy vigyázó és gondos.

Szemes legyen a' jó gazda. Ő legyen a' háznál első a' fölkelésben; utolsó a' lefekvésben. Mindenét zárva tartsa. „A' gazdának szeme többet szeréz, mint a' két keze.” Azért utána lásson mindennek. A' ki munkásaira nem vigyáz: az nekik érszényét hagyja nyitva. Ide tartozik, hogy a' gazda minden csekélységekre kiterjeszsze figyelmét; mert sokszor a' csekélységnek elmulasztása tetemes károkat okoz. „A' lovas katondnak paripájáról, mivel elveszett a' patkó-szeg, elveszett a' patkó is; mivel a' patkó elveszett, a' paripa megsántult; mivel a'

bő megadintult, nem tudott nyargalni szokás szerint; mivel nem nyargalhatott, a' lovaszt az ellenség utól-érte és levágta.“ Látjátok, gyermekek! hogy ha ez a' lovas ember szemesen vigyázott volna a' kis patkó-szegekre, életben maradott volna.

Névszerint még vigyázni kell a' mezei gazdának az idő-járásra is, hogy megválassza, mikor mit tegyen. Mert nagy gazda az idő. Ha ez kedvez, áldás ugy lesz.

3.) *Gazda! légy takarékos mindenben.*

Ha gazdagulni akarsz, ne csak szerezni tanulj, hanem légy takarékos is. A' ki nem tud szinte ugy takarítani, mint szerezni: az turja bár órával a' földet, még sem hágy egy fillért is maga után. Tarts kis konyhát, a' kis konyha nagy gazdaság. „*A' kővér konyha, sovány testamentomot csinál*“; és a' nyálánk szája koldus-botra juttatja az embert. A' hol az asszonyok a' ruhákat inkább vásáron veszik, mint fonják; a' hol a' férfiak előbb veszik kezeikbe a' palaczkot, mint a' kaszát, kapát: ott a' pénz a' mint jó ugy el is megyen. Azt hiszed, hogy egy kis jó falat étek, egy kis czifrább ruha; néha-néha korcsmára menni, vagy vendégséget tartani: nem sokba kerül esztendő-által. De csalatkozol. Mert bizony. „*A' sok kicsiny sokra megyen. Csak egy kis lyuk a' hajó-deszkán, elsüllyesztheti az egész hajót.*“ Tudj tehát parancsolni szájadnak, torkodnak, és hiúságodnak. Ide tartozik, hogy az ember ne tartson se gyermek-születéskor nagy paszitát (keresztelési vendégséget), se halál esetében tort, — sőt se ember-tort, se disznótort. Egy pár koma elég ahhoz a' szent dologhoz; több már szükségtelen és fönnhéjazásnak a' jele. Azért, ha egész faluban szokás volna is, sok komákat öszvehivni, költséges paszitákat és torokat tartani: te ne gondoldj vele, és merj ellenére tenni a' rossz szokás-

nak, — azaz: takarékosan gazdálkodni minden dolgaiban.

Más pedig a' takarékság, más a' fővénység. Erről olvassátok meg az itt következő kis elbeszélést:

Midőn Pörök nevű helységben a' templom' építésére pénz szedettet össze: a' kiküldött szedők egy kis házhoz is értek, mellynek ajtaja félig nyitva volt, 's mellyben egy öreg ember éppen akkor pörölt a' szolgájára, azért, hogy a' kénygyertya' végeit elhányta, 's a' szeméttel együtt kisöpörte. Itt bizonyosan nem sokat fogunk kapni, ezt gondolták magokban. Azonban csakugyan megszóftították az öreget, a' kit ezen zörgölődésénél fogva irgalmatlan fővénység tartottak; 's kérték tőle alamiznát az említett végre. Tétovázás nélkül felnyitotta az almáriomát, kivette erszényét és száz tallért adott. Elbámolván a' szedők ezen bőkezűségén, egyenes szívvel megvallották neki, hogy 'semmit sem reménylettek tőle; mivel az elvetett kénygyertya-darabokért oly igen pörölni hallották. „Uraim! mondta az öreg, én különös módon gazdálkodom; kimélem is, ki is adom a' pénzt; kimélem annak idejében, hogy mikor szükséges, legyen mit adnom.“

4. Gazda! tarts jó rendet mindenekben.

Minden dolgoknak lelke a' jó rendtartás; a' mi még egy igen szükséges tulajdonsága a' jó gazdának. Miben áll tehát a' gazdaságban a' rendtartás? Abban, hogy minden személynek a' háznál, ki legyen szabva az ő foglalatossága; hogy minden annak idejében menjen végbe, a' legszükségesebb legelőbb; — hogy minden eszköz, szerszám, bútor éjjel-nappal a' maga helyén álljon, vagy ha onnét elvétetik, ismét oda visszatéessék pontosan; hogy így reá lehessen vigyázni, benne kár ne essék, és hogy mikor az ember valamit keres, egyszerre reá lehessen akadni, és ne kelljen a' keresgéeléssel, tudakolással a' drága időt vesztegetni. Az illy rendtartáshoz pedig még gyermekeknek is szükséges korán hozzászokni, hogy ruháikat, könyveiket és já-

KÉZI KÖNYV.

tékaikat ők is mindig bizonyos helyen tartták. A' cselédeknek, a' kezeikre bízott szerszámokat, szám szerint kell általadni, és tőlök elő is kérni. Jó azokat meg is bélyegezni.

5. Gazda! feld az Istent, és bízdál benne.

Mindezen szép tulajdonságaihoz a' jó gazdának járuljon végre az Isteni félelem, az áhítatosság, imádkozás, és Istenben vetett erős de nem vak bizodalom: hogy ő meg fogja áldani a' jámbor gazda-embernek fáradozásait. A' munka és az imádkozás; ez a' két kincs-hordó szekere a' keresztyén gazdának, mellyeknek egyikén az áldást a' menyből alá, a' másikan a' földből fölhozhatja. Hogy az embernek nem lehet magát elbizni gazdaságában: arról egy pár elbeszélés fog nektek adni még bővebb fölvilágosítást.

Egy bizonyos ifju, gazdag szüléi lévén, így gondolkodott magában: hiszen elég pénze van az atyámnak, mi szükségem volna tanulni? Így tehát tudatlanságban és ostobaságban nőtt föl. Minekutána az atyja meghalt, rá szállott az egész jószág. Ekkor goromba és kevély lett; azt cselekedte a' mi eszébe jutott. Mindig így gondolkodott: elég pénzem van, és így soha sem lehet semmi bajom. Minden ember haragudott rá 's gyűlölni kezdték őt. Midőn egykor verekedett, azt reménylette, hogy a' rá esendő büntetés alól, pénssel kiszabadíthatja magát. De a' bíró a' törvény' értelme szerint mindenk' láttára megvágatta, és nem vette el tőle a' pénzt. Mivel pedig semmit sem tanult, a' mi által életmét kereshette volna, hanem csupán a' késtet kellett költenie; ugyanazért az csakhamar elfogyott. Nagy szegénységbe esett, 's végre mások' ajtaja előtt koldulással kellett kenyerét keresnie.

Ne bizakodjál pénzedben és gazdagságodban; mert ez által csak vétkekbe eshetsz és gyalázatra juthatsz. A' ki csupán csak gazdagságára támaszkodik, az semmivé leszén, 's nyomorúságra jut; az igazságosak pedig szerencsések lesznek. Így gondolkozz-

zai néha: melly könnyen elvesznek: a világi javok, melly sokan voltak gazdagok, s végre mégis szegényül haltak meg! Sokan tűz, víz, háború, drágaság, és más szerencsétlenségek által jószágaiknak nagy részét elvesztették, sokakat az éhnek adósok, vagy az elfajult fiak tettek koldusokká. Mi lehet bizonytalanabb a világi kincsnél! Szerencsések mind azok, a kik az Istenben bíznek! Legnagyobb gazdagság az, a mit tanulták. Azt sem tűz, sem víz, sem elleneség el nem ragadhatja tőled.

Más elbeszélés a magyar históriából:

Bars vármegyében, a mai Új-bánya nevű városnak hajdan gazdag arany-hegyei voltak. A dolgozóknak, a ruhájokra ragadott por éngedtetett által bér gyanánt. Bár a király a királyok is sok jót tettek ezen város lakosaiért. Mellyőrt azok elbízta magokat meggazdagulásokban; nagy fényt és pompát űztek, a bányákban dombóroztak, vendégeskedtek, Istentől elfeledkeztek. Végre egy vendégség alkalmával a bánya bedőlt, és 400 embert ott szorított; egy hogy az ember-vér több napokig folyt a lyukakon. És az arany-érre sem akadhat rá többé soha.

Igen jó volna, ha minden falusi gazda, az 6 gazdasága mellett még valamelly kézi mesterséget is tudna: és azt a külső munka szüntével gyakorolhatná, mint cselekeaznek a tótak és németek, sőt némelly uri szülők is megtanítatják gyermekeiket valami szép kézi mesterségre.

Illyen jó gazdák legyetek ti is, édes gyermekeim! akkor boldogok lesztek, és ezt mondhatjátok:

Ha lesz egy kis házam és néhány földcsakém.

S e mellett jó dolgom hív feleségecském;

Egész boldogságom meglesz e világon.

Nyugazom, mint vig madár a szőlő ágán.

II. A házi vagy belső gazdálkodásról

A mi a belső házi-gazdálkodást illeti, az nagyon sok és különböző tárgyra kiterjesztendő.

Kell az embernek gazdálkodni mintlennél: pénzzel, kenyérrel, fájával, sójával, márkájával, gyertyájával, épületével, takarmányával, ruhájával, s a' t.

1. *Pénz*szeddel úgy gazdálkodjál, hogy ne azt vásárolj rajta a' mi kellene; hanem csak azt, a' mi nélkül el nem lehetsz. „*Csak azt vegeged, a' mi nem éppen szükséges; majd kénytelen leszest eladni, a' mi nélkül el nem lehetsz.*” Aztán semmit se vásárolj (ám ha csak lehet); és semmit se szerezz, hacsak mindjárt ki nem fizetheted az árát. Mindjárt kész pénzzel fizess, ha vészesz. Végre adósságot ne csinálj; ha pedig csinálsz, előre már kiszámold, megfizetheted-e vagy sem, és miből, hogyan, mikorra? Az adósság' lefizetésének ideje nagyon rövid, és a' hitelező mindenkor jobb emlékezettel bír, mint az adós. Tudjátok-e kinek van kevesebb a' semminél? annak, a' kinek sok adóssága van. „*Menj inkább vacsora nélkül az ágyba, mint sem adóssággal keli föl abból.*” Az adósság együttvándorol a' hazugsággal; és az embernek elveszi a' bátorságát és jó erkölcsét; mert: „*Az üres' zsebk nem állhat talpon és merevén.*” Altalján úgy költö a' pénzből, mint a' véredből. Akarjátok-e tudni a' pénz' böcsét? Kikölcsönöztek és kárjátok vissza kikölcsönözött pénzeteket; majd megtapasztaljátok, könnyen megkapjátok-e azt vagy nehézen. — Ide tartozik még az is, hogy pénziteknek jól gondját viseljétek; hívált a' papiros pénznek, hogy el ne szakadjon, vagy kis gyermekek' kezeikbe ne kerüljön.

2. *Liszt*szeddel úgy gazdálkodol, ha belőle képesint vészesz, és jól gondját viselled, azaz: tisztán kisöpört ládába teszed, azt szellős száraz helyen tartod; gyakran a' lisztet megforgatod, hogy meg ne molyosodjék, és dohos ne legyen. Molyok ellen jónak tartják a' lisztet vászon ruhával letakarítani, és a' ruhát fölül egy kovács sóval behinteni, de legbizonyosabb az a' molyosodás ellen az, ha a'

lisztet mindjárt mikor a malomból megjő. Mida-
ba el nem tesszük, hanem előbb kiterítve jól
megszárogatjuk, megsítáljuk és a csomókat ben-
ne szétválasztjuk. Egy személyre esztendő-átal
hét mérő gabonát szokás számítani. Beörlení egész
esztendőre legjobb Mátyásiban.

3. *Kenyereddél* úgy gazdálkodol, ha kellettén
kívül nem fogyasztod, ha cselédeidnek is bitangol-
ni nem engeded; ha tegértől, pénzértől, fagyótól
megőrized; ha minden mérzsáját megböcsölöd és hé-
ját is el nem hányod. De a legfőbb dolog a ke-
nyérrel gazdálkodás körül az, hogy a kenyér min-
denkor jól készítessék. A jól sült kenyér a háznak
a csimere, és a gazda-aszonymnak legazabb dicse-
rete. Hogy tehát jó kenyered legyen, tartsd meg
a következőket.

Jegyezd meg mindenneknek előtte, hogy: ha
csak lehet, kenyérnek mindenkor rozsot őrlés
inkább mint másféle gabonát. Mert a rozs-lisztből
valik a legegészségesebb és legtáplálóbb kenyér; —
csak hogy a lángjáról ki ne vesse.

Minden gabonát pedig, melyet kenyérnek szán-
tál, minelőtté malomba vinnéd, ne rostald jól
megtisztogatni az olly magvaktól, melyek az egész-
ségnek ártalmasak, sőt kész mérgek; millyenek az
anya-rozs, koldustetű és az úszóg. E végett a ga-
bonát meg kell rostálni, aztán meg is mosni nagy
edényekben jól fülkevergetvén; a mikor aztán a
rozs magvak mind különválnak, font uazkálnak,
és szét lehet szedni a jó gabonát.

Kenyer-sütéshez gondoskodjál előre, hogy min-
denkor friss korúsdod (sütni való, sütyu téz-
tű) legyen. Végy aztán kila lisztet Málából annyi
zsompornyit lisztet, a' adag kenyeret sütni akarsz.
Ezt tedd tekőbe. Téli időn, vagy hideg őszi's ta-
vaszi napokban a sütés előtt jóval előre kirendeld
a meleg szobába, és kevergesd, hogy a liszt által-
melegedjék, és hideg ne legyen. Ekkor tedd meg
a kővet, langyos vizet, melybe egy kú sőt

vetettél. Megkelvén a' tett kovászos tészta, elegyítsd össze és dagaszd meg vele az egész kenyérlisztet, langyos melegségű vízzel, melybe sőt olvasztottál el, (minden kenyérhez egy kis maroknyi sőt számlálván). Azonban a' kemenczét csak fűtesd, hogy mire a' kenyér-tészta megkel, és kenyereket szakasztani kell; akkorra a' kemencze is meg legyen fűlve. De hogyan tudhatod meg, mikor fűlt meg jól a' kemenczéd? Arról tudhatod meg, ha feneke fehér; vagy pedig így próbáld meg azt. Hints a' kemencze' szájába egy maroknyi lisztet, ha az tüstént megvörösödik: akkor jól megfűlt a' kemenczéd; ha fejezen marad, még több fűlés kell neki; ha pedig megfeketül, tehát fölösleges a' hévség, és akkor a' kemenczét hűteni kell. Minekelőtte a' kenyeret bevetelnéd) (beölténéd), megvizésített pemettel jól ki kell a' kemenczét pemetelni, vagy még a' beöltendő kenyereket is megvizezni. A' bevetélt kenyér ha 4 funtos: egy óráig maradjon a' kemenczében; ha több funtos, más fél vagy két óráig. Kisülvén a' kenyered, ne hűtsd meg hirtelen, hanem lassankint. Elvégre fektesd le a' kenyereket domboru felökre valamelly ágyra, és könnyűden takargasd be.

Miképpen viheted végbe, hogy a' kenyér meg ne penészesedjék? Mikor dagasztasz, elegyíts a tésztába egy kevés gyöngyöget is, — hat kenyérhez egy mészelyt számlálván. Ez nem árt az egészségnék, a' kenyeret pedig nem hagyja megpenészesedni. Ugyanazt viszi végbe az is, ha őrletéskor babot keverünk a' kenyérnek való gabona közé; egy össze-maroknyit, minden egy fél mérőhez (véka-hoz). Azonkívül jó, ha egyszerre nem sütsz igen sok kenyeret; és azt szellős helyen tartod.

Egyébiránt a' kenyér-sütésnek többi mesterségét, hogy p. o. mi módon kell csinálni jó sütnivalót, hogyan kell tenni a' kovászt, szakasztást; meddig kelljen dagasztani a' t. — majd otthon tanuljátok meg ti leánygyermek, voltaképpen

édes anyátok-asszonytól vagy a' jó süttőktől; és mutattassátok meg magatoknak. Azoktól látásból még többet is fogtok tanulni a' kenyérrel való gazdálkodásról, mint e' kézi könyvetekből *). Kovász helyett a' finomabb liszt-süteményekhez sör-élesztőt, komlós-korpát; a' czukor-süteményekhez tojást, a' mézes bábokhoz (siflihez) hamusót szokás venni.

De hát ha kicsirázott gabonád vagyon, mi tévő légy akkor, tudván azt, hogy kicsirázott gabonából enni nagyon ártalmas az egészségnak, és számtalan sok veszedelmes nyavalyáknak leszen oka, kivált a' gyermekekre nézve? A' kicsirázott gabonával következendőképpen kell bánni, hogy belőle egészséges kenyér váljék; mindeneknek előtte jól ki kell az olly gabonát szárítani, és (ha lehet) tavasznak előtte nem is kell azt kenyér-sütésre fordítani. Ha pedig vele várakozni nem lehetne: tehát más módot kell keresni a' kiszáritásban. Lisztjét is szellős helyen kell tartani, és mikor sütéshez készíted, akkor még különösen is a' kályhán meg kell szárítani. Továbbá a' csírá gabona lisztjéhez, sütéskor, egy harmad-résznyi árpalisztet kell keverni. A' kovász-tevéskor kevesebb vizet kell venni, mint a' jó liszthez. A' kovász is erősebb legyen, mint máskor; só is több tétessék bele. Köményt is jó bele tenni. A' kenyereket kisebbekre kell szakasztani, mint egyébkor. A' frissen készült kenyeret melegen enni soha sem egészséges, de az ilyen kenyeret éppen nem. — A' dohos gabonát viszont úgy teheted jóvá, ha forró vízzel leöntöd; úgy hogy a' víz a' gabonát befödözze;

*) Gazda-asszonyaink' számára írott jeles értekezést kenyérről és kenyér-sütésről olvashatni: Tudom. Gyűjtem. 1817. VI. köt.; — Hazai Vándor 1835-re; és Füllértár 1855. 2. szám, és 160. lap,

hagyd rajta meghűlni a' vizet; asután azúrd le, és szárítsd meg cserényen. — És így.

A' mi romlott és hitványság,
Tegye jóvá az okosság.

Lehet sütni *krumplis kenyeret* is, mellynek legjobb és legokosabb készítés-módja im' ez: megtevéen estve a' kovászt, mint egyébkor, és reggelre kelvén; főzz meg egy vas-fazéknyi krumplit, szépen megmosva, és e' végre az öregét és lisztesét válogatva. A' megfőtt krumplit, bőrétől megfosztván, törd által sűrű szitán. Most dagaszd bele a' kovászos tésztával megegyelítendő egész kenyértésztába. Annyit dagaszsz pedig bele, a' mennyit a' liszt és tészta bevesz. De vizet hozzá tölteni nem szabad egy cöppet is; és a' sőt is, apróra megtörve, csak úgy hímtegesd el a' dagasztás közben. A' krumplis kenyér-tészta ilyenformán sokkal keményebb fog lenni, mint az egyébkint dagasztott tészta. A' kemenczét is erősen meg kell fűteni; mert a' krumplis kenyér nagyobb meleget és erősebb sülést kíván, mint a' puszta lisztből süttött kenyér. Ha a' són kívül egy kevés kömény-magvat is hintesz a' tésztába; a' krumplis kenyér annál kedvesebb ízű lesz. — Így kell tehát sütni egészséges krumplis kenyeret. Az asszonyok sokféleképpen készítik azt is; de nem helyesen. Ti azért, kedves leányim! ha valaha magatok kezére juttok, a' kenyér-sütés körül ahhoz tartsátok magatokat, a' mit ezen könyvetekből tanultatok.

Különs nemei a' kenyérnek a' prófunt és a' czibak, vagy tengeri kenyér. Amazzal élnek a' köz katonák, emezzel a' tengeri hajós utazók.

4. A' *Sóval* is úgy gazdálkodol, ha belőle keveset vészesz, és azt száraz helyen tartod, nehogy elolvadjon. Aztán sót (ha csak lehet) nem funtonkint, hanem nagyobb mennyiségben kell bevásárolni; nem is zsidóktól és kis boltosoktól, hanem a'

királyi só-házaktól. Nagy szaporája leszén savadnak, ha azt langyos vízben — több napig benne állni hagyván — egészen felolvasztod, és megsűröd, és ezzel a' só-vizzel sütsz, főzsz. Számlál-tatik pedig só esztendőnkint egy személyre (a' baromtartást és gazdaságot is hozzá tudván), tizenkét funt.

5. *Tüzelő-fáddal* úgy gazdálkodik okosan, ha azt ugyancsak apróra felvagdaldod, és csak akkora tüzet raksz, mekkora a' te konyhádra elmul-hatatlanul szükséges; — továbbá, ha akkor mossz, mikor a' főzéshez úgy is kell fát égetni a' tűzhelyen; ha téli időn a' kályhában főzsz, a' mit lehet; ha házad körül és mezőn mindent meggyűjtesz, valamit tüzelésre használhatni; tuskókat, mákszárt, kórót 's a' t. *Fát égetni, pénzt égetni*: ezt mondja a' példabeszéd. — Ti gyermekek, hadd halljam, beszéljétek elő, hogyan kell tüzhelyen, kályhában és kemenczében 's a' t. hamarjában és okosan tüzet rakni? Hadd lássam, ha ti ezt a' szükséges munkát értitek-e? — Mikor a' tüzre tett nedves fa sutorog és zuhog, ezt szokták mondani, a' tűz haragszik: mit mondasz ehhez? Miért sutorog tehát az a' fa?

6. A' *gyertyával* gazdálkodás azt hozza magával, hogy a' házi-asszony tudjon jó gyertyát mártani: a' mit így vihet végbe. Bélhez végy felét lenfonalat, felét pamutfonalat; mellynek szép simán fonnottnak kell lenni. Se igen tágon, se igen szorosan ne sodord. A' megsodrott beleket áztatd meg erős bor-csoztban, és szárítsd ki jól: a' mi aztán a' gyertyának füstölgesét és büztét elveszi. A' mártás előtt még a' beleket meg kell huzkodni, viaszból és faggyúból összeolvasztott keverékkel, Faggyut leggazdag-sabb úgy venni, hogy egy harmad-része legyen marha-faggyu, két harmada ürü- vagy birka-faggyu. Legjobb pedig mindenből a' vese-faggyu. Ellenben a' régi faggyuból és a' dögölt marhákéból nem lesz jó gyertya. Mártás közben a' gyertya

vízbe ne érjen; mert különben serozegő lesz. A' kész gyertyákat aztán nem felakgatva kell eltenni; hanem zsup-szalmára lefektetve. Gyertya-égetés közben azt jegyezd meg, hogy nagy hamvát neki soha ne hagyj; mert az szerfölött siettetí elfogyását. Ha a' gyertya olyan helyzetben égetik, melyben jól hárántékosan áll, és nem merőn egyenesen: akkor gazdaságosabban ég, és hamvát sem kell annyiszor venni.

7. *Épületeiddel* úgy gazdálkodik, ha rólok gondot viselsz; esztendőnkint legalább is egyszer a' falakat besározod és hemeszeled. Aztán, ha minden kis hasadékot tüstint bedugsz, befoltozsz, és elejét veszed a' romlásnak. — Épületnek való fákat télen kell levágni, hód' fogytán. — A' vásárlandó fenyő-szálfát megpróbálni, ha belül ép-e vagy nem, imígyen kell. Egyitek tartsa fülét a' fának végéhez, éppen a' centrumhoz (közös-közepéhez); másitok pedig a' fának tulsó végét üsse meg gyöngén kulccsal: ha jó és ép a' szálfá, áthallik, — habár 60 lábnyi hosszú volna is az.

8. *Takarmányoddal* (a' szülességgel) úgy gazdálkodik, ha minden barom az ő eledelét bizonyos mértékkel kapja, és azon fölül többet nem kap; — mivel egyébkint azt csak elgázolja, és a' takarmány idő előtt elfogyván, azt pénzen kell vásárolnod. Mellyre nézve a' széna-, szalma-kazalok és baglyák jó rendben és takarékosan tartassanak, és a' házi állatoknak porczió-számra adassék ki az eledel.

9. *Ruháiddal* úgy gazdálkodik, ha azokat megkíméled, megfoltozod, és csak a' magad sorsához illő, mennél egyszerűebb ruhát viselsz mindenkor. Tudjátok-e pedig azt a' mesterséget, miképpen kell véghevinni, hogy a' ruhán soha se kelljen nagy lyukat befoltozni? Ime' megtanítlak arra titeket. Foltozzatok be a' lyukat, míg még kicsiny: így el lehet kerülni az új ruhának szerzését, és sokáig lehet huzni avult öltözetünknek tartósságát. Aztán

azon legyenek, hogy magatok természetek ki ruházatotokat. Mert a

Maga-szótt, font ültözet,

Legszebb paraszt viselet.

A' ki olly dolgokat vásárol, mellyeket maga is megcsinálhatna; az önmagát lopja meg. A' vásáron vett ing és gatyá olly nem jól áll parasztoknak, mint az ugy kölcsönözött ruha. Jobb, hogy legyen szántó-földed a' mezőben, tehened és ökröd az istállóban, pénzed az erszényben: mint hogy a' huszasok a' hátodon, vagy a' forintok a' nyakadon legyenek. Az öltözetben való pompát szegényeknek kerülni kell, mint a' pestiát. Mest az, olly szemtelenné teszi az embert, mint a' koldus. Ha egyszer t. i. vásárlottál magadnak egy szép darab ruhát: még más tizet is kell venned hozzá, hogy rajtad minden öszveillő legyen. Szegény a' gazdagot soha ne majmolja. A' mit ha mégis eselekedni valaha kedved jőne: emlékezzél meg ama' békáról a' mesében, melly felfuvta magát, hogy akkora lehessen, mint a' mellette legelő bika; és halálra repesztette magát. — A' kevély fölöstökömöz bővséggel, vacsoráz szégyennel és gyalázattal.

Ti annakokaért, kedves fiaiim és leányim! ha majd nagyok lesztek is, mindenkor egyszerűen ruházodjatok; és a' nemesi rendnek, az uraknak, a' gazdagoknak és városiaknak módos öltözetjeiket utánózni soha ne vágyjatok.

Beszeg részadettek egykor a' családi leányok az ilyen csifra módizással. Ez egy ollyan paraszt falu, melly a' körülfekvő sok nemes helységek között egyedül maga áll, mint szegény jobbágy-falu. A' lakosok, ő kegyelmek, a' ruházatban éppen ugy akartak tenni, mint körülöttök látták a' nemeseket és uri rendeket hogy tesznek. Kivált a' fejér-népek és a' leányok elkezdtek mód nélkül csifrázkodni; a' redőse pendelt helyett drága karton-szoknyákat vásárlottak, nyakukra selyem-készkenőket és gyöngyöket akgattak, fejükre bod-

ros sejkötőket tettek. Felső ruha volt rajtuk tarka-barka, de alul nem volt szép feje-ruba-neműjük; hanem egyik ing; a' testen, másik a' kerten. — Eleintén tetszettek a' férfiaknak ezek a' szép czifra pillék körülöttök. De meghallották, hogy a' pompázó falukban mennyi sok jó gazdák elpusztultak: hogy az adót fizetni nem tudták; fűg ülték az adóságságban, végre ekzekválták mindenöket, és örökségüktől megfosztatva bujdosókká lettek. Tehát a' családok csakhamar észrejöttek. És, hogy a' gonosz dolgot mindjárt kezdetében elfojtsák, — im' ezt a' derék fortélyt gondolták ki. Házassuló ifjajknak eleikbe adták, melyly igen sokba került a' pompára vágyó feleségnek tartása; — hogy ugy a' gazdaságot soha meg nem győzik, ha náluk tovább is ugy tessz az asszonyi nép, a' mint már egy idő óta kezdi. Mellyre öszvebeszéltek a' legények, és megfogadták egymás között, hogy egyik sem fog soha megkérni olyan leányt, a' kinek öltözetében csak egy darabka lesz is valami, a' mit nem maga állított elő; és hogy inkább más faluba fognak házassodni, hol még nincsen semmi pompa, mintse a' magoké; — ha a' leányok fel nem hagyják a' pompázásukat. Tovább arra is megesküdtek egymást, hogy eljegyzett mátkájának egyik se möröngöljön többet negyven forintra; se ne csúfáltaison neki olyan jegy-ruhát, a' melyly öt forintnál többbe kerüljön; és menyasszonyi ajándékul inkább egy tehenet vagy juhot küldjön neki, mint gyöngyöt, vagy más cseccse-becsét. Ezt határozták meg alattomban a' legények. De mivel némellyek öközlők jegyben is voltak már akkor: azok tehát kibeszélték titkon az egész dolgot a' magok mátkáiknak; és kérték őket szeretettel, hogy magokat a' szerint alkalmaztatnák; — értéőkre adván egyszerűmind nekik, hogy abban az ő végezésökben igen jó czél volna elrőjtve. Mert ha arra, Isten seggdelme által, reá mehetnek: soha sem látnak oly sok szükségét egész házassági életökben. Ezt hallván a' családi leányok, igen könnyen reá vették magokat; az esmérőseiknek is azonnal kibeszélték a' dolgot, a' melylyből csakhamar az lett, hogy lassankint hagyogatták a' bédros sejkötőt, a' selyemkeszkenőt, a' karton ruhákat; és alig tölt bele két esztendő, már a' leányok egészen a' magok vásznából készült és füstetett ruhákban jártak. Végre az asszonyok is, elszéylenlették magokat a' czifra ruhában, a' azokat egyenkint elhagyogatták. És mivel mind az asszonyok, mind a' leányok azon kezdtek egymás között vörösvörözni, melylyk kaphasson fel jobban a' férfiak előtt: tehát mindennik azon iparkodott, hogy meamél ezebb és vékonyabb vásznat fonhasson; és mind magát mennél csinosabban viselhesse, se', mind a' házat, konyhát és minden házbeli a' konyhabeli

eszközöket mennél tisztábban tartbassza. A' honnét a' takarosság, mindenkinek tisztán-tartása olly nagy módjává lett a' családiaknál, hogy azt gyönyörűség volt nézni. A' pénz a' háznál jobban megmaradt; több hust ehettek, több bort íhattak, mint azelőtt; erősek, pirosak voltak; és mind a' porcziót (adót) meg tudták fizetni, mind pedig a' magok szükségekre is maradt pénzök.

A' czifraság nem ad éssét és méltóságot,

Mert sokszor csigány is hord vörös nadrágot:

A' mely cszöny maga azó, fon ház-népének,

Semmi hijsa sincsen szép öltözetének.

10. Jó eczetet is a' gazdaasszonynak magának kell tartani a' háznál mindenkor. Eczetet készíteni lehet ugyan gyümölcs' levéből is: de az igazi és legjobb eczet csak borból válik. Hogy tehát eczeted legyen, és az tartósan elálljon: szükség, hogy annak jó ágyat (söprüt, alját) készíts. Az eczet-ágy készítésének számtalan sokféle módja van. A' legegyszerűebbek közül való p. o. im' ez a' mód. Nyers lenosára — nem pörgöltre — tölts kész finom erős bor-eczetet: és ez így álljon három napig, azután tölts hozzája felforralt ó bort. Mikor hűlni kezd, önts még bort rá. Rázd meg jól mindennap. Kilencz nap múlva megéri. Mikor aztán lefogy az ágyról az eczet, töltsd fel ó borral; és így folytathatod több esztendőig. Hogy pedig az under szalek-féreg eczetedben meg ne teremjenek: tégy eczetedbe — különösen az ágyába, mikor készíted — néhány fekete-bors magvakat. Tartani kell pedig az eczetet mindig, száraz és meleg helyen.

11. Végre még fontos ozikkelye a' belső gazdaságnak a' fonás, szövés, és szóval: a' házi vászonnak készítése. Tehát kendert, lent, sőt gyapjút is fonni: korán meg kell tanulni a' leányoknak; és pedig úgy, hogy a' rokkát (guzsalyt) ne csak mindig ugyanazon egyik lábukkal, hanem felváltva mind a' két lábaikkal hajthassák. Nem volna pedig szégyen, a' fonást férfiaknak is megta-

nuhni és téli időn gyakorolni: mint ez szokás van a' németeknél és tótoknál. Főzds közben a' szálat nyáloddal nedvesíteni; ártalmas az egészségnek; azért jobb a' helyett egy kis köcsőben a' rokka-szárhoz kötve vizet tartani; és az ujjaidat abba mártogatni. A' kapocs-aljakot nem kell nagyra fontni, mert egyébkint ledül a' fonál a' matolázás közben az orsóról, és csak veszteledik.

Az orsókön álló fonalt azután matolásra fel kell gombolyítani. A' matóla (áspa) legjobb, ha egy réf hosszúságu, mellyen egyezzen egész kerülő tesz egy szált; 120 kerülő vagy 120 szál pedig tesz egy kötetet. Ezeket a' 120 szálat a' fonál-matolázás közben ige-számmra is szokás számlálni. Egy ige tudniillik annyi, mint 3 szál; és így mondd meg: hány ige lesz egy kötet? Egy darab fonálban matoláshoz annyi kötetet a' mennyi tetszik; p. o. vékonyabból ötöt; hatot; vastagabból háromat, négyet. Minden egy darab fonalt egy külön gombolyagba kell felgombolyítani; előbb a' fonál-darabokat szépen megszapulván, és jól megszerítván. Minden egy-egy gombolyagból egy réf vászon kerül.

A' gombolyagban lévő kötetek anennyiségűek képest a' vászon vagy keskenyebb lesz és durvább; vagy szélesebb és finomabb. Ez e' szerint nevezetik el a' vászon négyesnek, ötösnek, hatosnak, hetesnek, nyolczasnak; vagy mindeniket kétszerfevére, nyolczasnak, tizesnek, tizenkettőnek, tizen-négyesnek, tizenhatosnak. Ha p. o. egy darab fonálban, és következésképpen egy gombolyagban négy kötet van: úgy abból négyes vászon lesz, vagy nyolczas; ha van benne öt kötet: úgy a' vászon ötös lesz, vagy tizes, és így tovább. A' három kötetekből szőtt vagy hármás (közönségesen hatos) vászon tehát már igen keskeny, és zaáknak való, vastag. A' tizenhatos házi vászon pedig a' legfinomabb és legszélesebb. (A' tizenhatos vásznot tehát mondd meg másképpen? Hány kötet van itt egy

-gombolyagban? Hát a' takács-gombot, vagyis fonál-gombot hogyan kell csinálni?)

Mikor a' gombolyagokba kicsinált fonalat a' szövő-takácsnak adod, azt vagy gombolyag-számra adhatod által neki, annyi réf vásznót várván tőle, a' hány gombolyagot neki adtál; vagy funt számra, annyi funt vásznót várván tőle, a' mennyi funt volt a' fonál. Ha funt-számra adod ki fonaladat, akkor nem szükség arra is vigyázni, hogy hány réfet vársz a' takácstól, és hogy hat kötetes fonálból éppen hatos vásznót szövess, — hanem ekkor szövethetsz hatosból hetest; hetesből nyolczast, csak annyi funtnyi vásznót kapj, a' mennyi funtnyi fonalat adtál. De akárminth mesterkednek a' házi asszonyok, a' takácsok azért ki szokták venni részöket a' fonálból; és azt szokás mondani, hogy ha réf-számra adod ki, a' takács is réf számra lop; ha funt-számra adod ki, a' takács is funt számra lop. Mennyiért tartozik pedig a' takács egy-egy réfet szőni, azt mindenkor a' Tekintetes Vármegye határozza (limitálja) meg: a' mit minden helység előjáróitól megtudhatni.

Ha a' fonalat kétszeresen öszvefonod, öszveviszálod: abból lesz a' czérna.

A' vásznó-fejérités van még hátra. Vásznót fejériteni annyit tesz, mint belőle a' sok mocskokat kirotasztani. Ennek mestersége tehát im' ezekben áll. Ha csak lehet, patak- vagy folyó-vízzel kell öntözni. Egészen soha sem kell hagyni megszáradni; ellenben nedvesen se álljon sokáig. Néha-néha gyenge meleg luggal meg kell mosni és sulykolni. Hogy pedig hirtelen ne száradjon (a' mi hasonlóképp' egyik fő dolog a' fejéritésben), tehát a' fák virágzásának idejét, azaz: Aprilis és Május hónapokat kell e' munkához választani. (De mikor Aprilisre vagy Májusra sem kész még sok háznál a' vászon, kicsoda annak az oka? Hát még mi is lehet oka?)

A' fejér-ruhával bándshoz tartozik annak tisztogatása, azaz: mosása, szapulása 'sa't. Melly körül a' jó gazda-asszony arra fog törekedni, hogy ruháját mennél kevesebb rontással, költséggel, fá-, és idő-vesztéssel moshassa; mint ezt látás és gyakorlás után tanulhatni meg leghelyesebben.

III. Különösen a' mezei gazdaságnak ágairól.

A' mezei gazdasághoz tartoznak névszerint: 1) a' földmivelés, azaz: szántás-vetés, rétek', kertek' munkálása, élő-fák' nevelése és a' szőlő-mivelés; 2) a' kisebb és nagyobb házi állatok' tartása, vagyis baromtartás, majorság-eresztés, méhek' és selyembogarak' tenyésztése. Ide járulhat még a' vadászás és halászás.

A.) A' szántó-földekről.

A' termő földnek sokféle nevei vannak, mellyek közül legnevezetesebbek: a' sikeres föld, vagyis az agyag; a' homokos föld és a' kerti föld, fekete föld, gyp - vagy pázsit-föld: és ez a' legjobb. De a' földnek sokféle nevei közül valamelyiket tisztán és magánosan egy szántó-földben sem találni föl: hanem mindenik-feléből van; és az a' legjobb föld, melly között legtöbb a' kerti föld. Ezzel kell meghordani és összekeverni az olly földet is, melly sovány és termésre nem mindenképpen alkalmas. Föld' javítására szolgál még a' trágya, valamint agyagos földön a' tarlónak bele-szántása, ritka földön pedig a' tarlónak meggyújtása és fölégetése: mert a' hamu termékenyíti a' földet még akkor is, ha már belőle lug öntetett.

Ha a' földeken a' viz megállapodik, csinálj melléjük oszatornákat, és tedd a' szárlást ormosati.

Ha olly darab telkeid volnának, mellyeket homok és fővény borít, úgy hogy haszon-vehetetlenek;

azokat úgy teheted haszon-vehetőkké: ha alacsony sövénynyel bekerítvén, széna-polyvával beveted, galyakat szórsz el a' veteményre, úgy aztán a' fűmagv kikelvén, benő szép zöld pázsittal, — vagy ültess be nyirfa- és fűzfá-ágokkal: mellyek megfogamszanak akármi homokban is, és hasznót hoznak a' gazdaságra.

Hát a' tavas és vizenyős helyeket lehetne-e valamiképpen haszonra fordítani? Igen is, ha fűz-, és egerfával beültetjük, melly fák a' vizes földben is diszlenek, mint p. o. vízben álló egész erdő vagyon egerfából a' Fertő' hanságában Soprony vármegyében.

A' melly szántó-földet pedig a' csigák (t. i. a' meztelen, házatlan vagy parlagi csigák) tesznek haszonvehetetlenné: azon úgy kell segíteni, hogy az elvetendő magvat áztassa meg az ember olly vízzel, mellyben egy pár maroknyi fokhagyma szétzuzva, ázott 24 óráig. Ennél nincs hathatósabb szer a' csigák' pusztítására.

Sokszor a' földet az igen elgyökerező gaz teszi terméketlenné, minemű a' földi-bodza, pörje, káka, sikló-fű és t. eff. Ezeknek kiirtásukra a' tapasztalt gazdák sokfélélt javasolnak; p. o. irtsa ki az ember azokat Magdolna és Bertalan napok között valamellyik hét napon, dél-tájban; — vagy Május' elején, míg a' gonosz gaz még gyöngye, vágja el azt az ember, mindjárt az első czikkelye alatt, olly időben, mikor az eső közelget; a' meleg esőtől a' megsértett növény fenét kap, melly behatván a' gyökérre, kiveszti az egész növényt. Még mások olly sarlóval javasolják elvagdálni a' makacs gatz, mellyet választó vízzel nedvesített kövön köszörültek. De legfogatosabb eszköz e' végre, ha az ember a' földet gyakran, és mélyen szántja, kapálja, boronálja. Ültess be tehát az olly földi-bodzás földet krumplival vagy kukoriczával, kapáld meg készakartva több ízben, ugyancsak emberül jól földhányva, és éppen a' forró napokban,

Igy a' leggonoszabb gaz is ki fog veszni földedből bizonyosan.

A' trágya mindaz, valami a' házi állatokból természeti uton jó ki, egy kupaczban meggyűjtetik, és szalmával 's mindenféle szeméttel és hulladékkal összeelegyítve megposhad. Az istálókban, a' barmok' alját nem kell kihányni minden napon, hanem alattok kell hagyni tovább is, naponkint friss szalmával meghintvén: hogy így a' ganéj már az istalóban félig megérjen. A' ganéj-gödör olly helyen álljon, hová nem süt a' nap mindenkor, hogy a' trágyának olajos részecskéit ki ne szivja. A' juh-ganéjt kivéven, minden állatok' ganéját egybe lehet hordani és érleltetni. Így megjavul a' sertés-ganéj is, melly egyébiránt sovány trágyát szokott adni. A' trágyázásban e' következő regulákat kell megtartani.

1. Ne hordd addig ki a' trágyát, míg jól össze nem poshadott; a' ganéj-levet ne előbb, míg buborékozni meg nem szűnik.

2. Ne hordasd előbb a' trágyát a' szántó-földekre, mint csak akkor, mikor azt vagy néhány nap múlva, vagy mindjárt alá-szánthatod. Mert a' trágya, ha a' földön sokáig elszórva hagyatik, minden balzsamát és javító erejét elveszti. Az őszi vetés alá tehát Juniusban, a' tavaszi alá Márcziusban kell trágyázni; vagy is akkor, mikor a' keverőre a' szántás nyomban reá következik. A' tavaszi trágyázás még is mindenkor hasznosabb, mint az őszi.

3. Mennél többet visszaadhatsz a' földednek az ő adományaiból: annál háláadatosabban fog az fizetni teneked. Azonban még se öld meg a' földet igen sok trágyával. Mennyit kellessék valamelly földre hordani, azt annak a' földnek mineműsége határozhatja csak meg; és más felől a' benne termesztendő vetésnek tulajdonsága. Az olajos plánták, p. o. a' repcze, mák, több olajt, és így több trágyát kívánnak. A' trágyának jobb vagy alább való voltától is sok függ. A' galamb- és tyuk-ganéj

p. o. két annyit ér, mint a' marha-ganéj. — Néha trágya gyanánt szolgál, ha a' földet a' marha-csordák meggazolják. Rend szerint 36 szekérnyi trágyát szokás számlálni egy holdnak illendő megtrágyázására.

4. A' soványabb földekre, vagy ugyanazon egy földnek soványabb darabjaira több és jobb trágyát hordj. Hogy a' soványabb helyeket kitanulhasd, jegyezd meg aratáskor, hol volt rossz a' termés.

5. Mindenféle trágyát oda vígy, a' hová milyen kívántatik. A' ganéj-levet a' rétre; de ne száraz, hanem esős időben. Ugyan oda az utca-földet; a' galamb- és tyuk-ganéjt is, és a' fa-vágító' alján találkozó földet. A' marha-ganéjt a' szántó-földekre, a' disznó-ganéjt a' füves-kertbe, a' veteményes kertbe pedig juh-, lud-, tyuk- és galamb-ganéjt.

A' jóféle fekete föld legtovább el-lehet trágya nélkül. Mikor pedig trágyázni kell, leghasznosabb arra mindenféle trágyát összekeverve hordani. Ellenben a' homokos és kövecses föld legtöbb trágyát kíván. Az agyagos földet pedig tehén és juh-ganéjjal, valamint az iszapost legjobb, ló-ganéjjal trágyázni.

Külföldön használják trágyául a' meszet és gipsz-földet is, és a' csontlisztet, melyet a' mindenemű elszórt és meggyújtott állati csontokból készítenek. (Nálunk az állatok' csontjainak mi a' sorsuk? —)

A' szántásban fő törvény az, hogy a' földek jó mélyen, azaz: egy hüvelykes tenyérnyire és aprón fölshántassanak; és az által részint minden gáztól jól megtisztíttassanak, részint porhanyuvá tétessenek. Csak ott nem kell mélyen szántani, hol a' jóféle föld-terület igen vékony, és az eke sovány homokos földet forgatna föl. A' melly gazda reá ér, hogy az őszi vetés alá négyszer vagy ötször, tavaszi alá pedig háromszor is megszántsa az ő földét: az ezen szorgalmának bőséges jutalmát fogja tapasztalni, — kivált ha földje sovány és nem por-

hanyu. Azt tartják a' példa-beszédben: „*A' hány szántás annyi szelet kenyér.*“ — Az is egyik regulája a' gazdának, hogy esőben se ne szántson, se ne boronáljon; mivel az olyan szántás a' földet cserepessé és göröngyössé teszi. Az esőben tett boronálás pedig a' gazt igen szaporítja, mivel a' kiszántott és a' borona által elszakgatott dudvák' gyökerei olyankor hamar ismét megfogamszhatnak. A' vetőre való szántásról azt is meg kell jegyezni, hogy az úgy legjobb, ha minden öt közönséges férfi lépésekre tizennyolcz, vagy legalább tizenhat barázdák számlálnak. — Jó volna pedig a' földet minden szántás után meg is boronálni, és nem csak vetéskor.

Mire való a' szántás? Arra, hogy a' föld a' fölforgatás által a' nap' és levegő' jöltévő erejének kitétessék, hogy a' benne találtató gaz kiirtassék, a' kikelni készülő gaz pedig megakadályoztassék, és így a' föld a' jó magvnak tisztán leendő befogadására elkészítessék.

A' *vetés* idejét meghatározni szorosan nem lehet. De jobb azt korábban tenni, mint későn. A' magvhoz pedig a' legszebb és legtisztább egészséges gabonát kell venni; és (ha lehet) legyen a' magv egy esztendő. Mennyi magv kell egy-egy földbe, azt mindenik földnek nagysága határozza meg. Rend szerint egy holdra két poszonyi mérőre való magvat számlálunk. A' ki a' magvat jól elkészített földbe veti, és azt megfordított vagy sima boronával boronálja be: az egy negyed részszel kevesebb magvval beérheti, mint az, a' ki vas vagy túske boronával boronál. Mivel a' vas boronák sok magvszemeket fönnhagynak a' föld' színén, melyeket a' madarak megesznek.

Az őszi gabonáknak név szerint a' buzának minemű ellensége vagyon? Az üszög. Ez pedig olly nagy baj a' gazdaságban, mellynek bizonyos orvosságát maig sem találták. Többek közt p. o. úgy lehet elejét venni leginkább, ha jól kiszáritott egész-

séges ó magvat vetünk, nem nedves földbe, és nem éretlen ganéjjal trágyázottba.

Mit tartunk sovány mit középszerű, és mit gazdag termésnek? Ha a' bevetett föld, hold-száma 8 pozsonyi mérőnél kevesebbet terem: ezt sovány termésnek tartjuk. Ha egy hold föld 10 mérőtől fogva 16-ig terem: ezt középszerű termésnek mondjuk. Ha pedig egy holdnak termése 18 mérőnyi gabonánál is több: azt gazdag termésnek hívjuk.

Az asztag-rakáshoz különös ügyesség és tudomány kell, a' mellyet pedig meg kellene tanulni minden jó gazdának, hogy másra ne szorulna.

A' kész gabona-szem' eltevéséhez való edények: a' hambár és zsákok. Okos gazda nem fog tartani házánál nagyobb zsákokat mint másfél pozsonyi mérőseket; — inkább kisebbeket: t. i. hogy könnyen lehessen velek bántni.

A' szokásban levő gabonákon kívül még a' szántó-földekben micsoda veteményeknek termesztése nagyon hasznos? Kukoriczáé, krumplié, répáé, lené, kenderé, máké, kölesé, dohányé, repcéé, komlóé, napra-forgóé, hajdináé (tatárka, pohánka) 's a' t.

Mi az az abajdócz-gabna? Buza és rozs öszveelegyítve. Másképpen kétszeresnek is mondatik.

Gabona-fejet kalásznak kell hívni egy szóval.

Mire kell vigyázni a' *kukoricza*-termesztésben? Azt úgy ültetni legjobb, és helyét esztendőnkint változtatni. Trágyás és jól munkált föld kell neki. A' gödröcskék 2—3 lábnyira essenek egymástól. Egy-egy gödörbe 3—4 szemet kell vetni, és gyöngén betakarni. Ültetéshez egészséges kukoriczaszemeket kell venni, és pedig fejéreket; a' sárgák már nem olyan jók; a' fekete és vörös magvak éppen a' legrosszabbak. Kétszer meg kell kapálni. A' másodszori kapáláskor a' fölösleg szálokat ki

kell tépdesni, és csak kettőt hármat kell hagyni egy bokorban. Szeptember' elején pedig a' czimerét és leveleit le kell törödelni, hogy a' nap a' szemekhez jobban hozzá férhessen, és a' kukoricza nagyobbra nőjön. (Hát a' letördelt zöld leveleket mire használhatni? Eleségül a' marhának). Kukoricza között természetelni tököt is, paszulyt, répát, káposztát 's a' t. A' száraz és ó kukoricza két annyi áron elkél, mint a' nyers és az új. Kukoriczát más szókkal *tengerinek* és *török-buzának* is szokás hívni. A' tejes kukoriczából mértékkel kell enni, mert hamar vér-hast okoz.

Miben áll a' *krumpli*-termesztésnek mestersége? Krumplinak száraz föld való és szalmás trágya. Földjét ennek is változtatni kell esztendőnkint; mert igen meghuzza a' földet. Ültetni, középszerű nagyságu krumplikat kell válogatni. A' lyukakat egy arasznyi mélységre kell vágni, és egymástól egy lépésnyire. Kétszer meg kell kapálni; egyszer sikéren porhálva, másodszor mélyen és feltöltve. Szent-Mihál'-napja a' krumpli érettségének ideje: annál előbb azt se meg ne edd, mert nem egészséges; se szárait le ne metéld, mert növést akadályozod. Akkor sem jó enni a' krumplit, mikor egyszer már csirába ment. Mind jobb, mind alább való nemeit külön ültessd.

Lehet a' krumplit ültetni magváról is, de akkor igen aprón marad.

A' krumpli áldott egy termés, mert annak sokfélére lehet hasznát venni, p. o. mire? Még is? — Legujabban czukrot is főznek belőle. Hogyan kell vele kenyeret is sütni, már tanultátok *); most még tanuljátok meg (ti leányok kivált!) azt is, hogyan kell krumpliból keményítőt készíteni. Itt következik."

*) Főntebb a' II. 3. számok alatt.

1. Válogasd ki a' legnagyobb krumplikat; vas reszelőn reszeld által egy vizes dézsába (sajtárba), melybe tölts előre tiszta vizet.

2. Minekutána eleget reszeltél, szürd le csöndesen a' víznek fölét, hogy a' vastag héja kimenjen, a' szépe pedig fenekén maradjon: vagy pedig valamely ritka szítán szürd által egyik edényből a' másikba.

3. Készíts nagy ruha-zacskót, tedd abba a' mi a' szítán általment, 's nyomogasd ki kezeid alatt a' mi a' zacskóból maradt, öntsd félre; mert az rossz. Így cselekedjél háromszor egymás után.

4. Mikor a' krumpli már így minden söprejétől elválasztatott, tedd teknőbe, tölts tiszta vizet reá, és rázd meg, vagy mosd meg benne; azután tölts ismét friss vizet reá, mindaddig, valámig a' róla leszűrt víz egészen tiszta nem lesz, mintha rajta sem lett volna. Ebbe bele kerül 3 nap, ha jól tenni akarod.

5. A' teknő' fenekén lévő 's már egész hőszerű keményítőt nyomogasd meg kétszer háromszor tiszta ruhával; az kiszívja, ha még valamely mocsok maradt volna benne. Azután rakd tiszta deszkára, vagy annak fölébe tedd ruhára, szárítsd meg a' napon. Így igen szép keményítőd lesz, és nem szükség, hogy a' tiszta buzát vesztegesd reá, vagy hogy pénzen végy a' boltban keményítőt.

A' krumplit másképpen így is hívják: kolompér, pityóka, burgonya.

A' répa (név szerint az úgy nevezett karó-répa, vagy fejer- vagy kerékrépa) a' learatott tarlós földben, ez jól folszántatván, megterem hamar. Olly hamar nő, hogy éjszakának idején növést szinte hallani is. Magvról vettetik, és ha semmi munka hozzá nem járul is, megnő. Késő ősszel kiszedetik, és használatos eledelt ad embernek, baromnak. Az emberek részint fenyőfa-tungra elteszik lereszelve; melly módon megsavanyodik, mint a' káposzta, és jó ízű zöldség-ételül szolgál teled-szaka.

Résztint úgy a' mint van, édesen is élnek vele. Barmoknak leaprítva nem különben jó széna-pótlék; és a' teheneknél a' tejelést bővítő táplálék. Böcsös neme a' répának a' czukor-(bunczi, fanos) répa is. Ez amannál még édesebb. Még egy más fajából a' répának a' legújabb időkben czukrot is tudnak készíteni, szinte hazánkban is.

A' *kender* és *len* kövér és jól megszántott földet kíván, és inkább nedvest, mint szárazat. Sűrűen kell vetni, úgy lesznek vékony szálaik. A' len-magv úgy jó, ha két esztendő és jól megtisztított. Nyúni akkor kell, mikor már levelei sárgulnak és hullani kezdenek. A' magvas kender inkább, mintsem későre essék munkálása, és a' hideg miatt kemenczében kellessék szárítani (a' minagy veszedelemmel jár és könnyen tüzi gyuladásra adhat alkalmat), jobb eltenni a' tavaszra és akkor munkálni meg.

A' *mák* kövér és tisztán megszántott és megboronált földet kíván. Mindenik mák-szár, három fertál lábnyira ejtessék egymástól. Ehhez képest kell tehát a' gyomláláskor a' sűrűjét kiszakgatni. Egyszer vagy kétszer meg is kell kapálni. Legjobb pedig a' máknak azt a' nemét vetni, melynek feje önmagától nem nyílik meg. A' mákot sokáig nem kell tartani a' háznál, hanem el kell adni minél előbb; máskülönb sokat vesz olajos részeiből. Sok mákot természetnek hazánkban p. o. a' bakonyi tót helységek, hol zsák-zámra árulják és adják el. Mákból készül az altató-szer *mákony* (deákul: opium); de a' melly méreg, és csak orvos tudja, hol és mikor kell használni. Hogy mákot hallgatva kellene vetni: hitvány babonaság.

A' *köles* is jó kövér földet szeret. Ritkán kell vetni, meg kell boronálni, és lábbal letiporni: a' gaznak kigyomlálása itt igen hasznos. Egy holdba vetni 40—50 itcze kell. Gyöngén, takarmányt is jót ad szarvas marhának.

A' *dohány*-termesztést im' így gyakorolja a' mezei gazda. A' *dohány*-magvat meleg-ágyba kell vetni. Mikor egyszer a' *dohány*-plántának öt levelei vannak, akkor el kell azt ültetni, egymástól illendő messzeségre, homokos de jól megtrágyázott és jól megmunkált földbe. Ezt pedig eső után estvé felé legjobb véghezvinni. A' kapálás, feltöltés és gyomlálás elmulthatatlanul szükséges foglalatosságok. Az elültetés után 4 héttel, a' legalul lévő leveleket le kell tördelni; ugy hasonlóképpen a' fattyu-hajtásokat is. Minden héten meg kell tisztogatni a' gabona-pilléktől. Mikor a' levelek barnások, akkor a' három legalsó leveleket tüstön-tőben le kell tördelni; a' többi leveleket meg kell hagyni. Ha pedig a' *dohány*' szára fölül ki akar hajtani és virágozni, azon új hajtást is (valamint minden egyéb fattyu-hajtásokat és ápró leveleket) le kell' szakgatni. Juliusban kell a' megérett *dohány*-levelek' beszedését alulról elkezdni, folytatni lassankint, mindenkor csak azon leveleket szakgatván le, melyeken sárga foltok látszanak; és ugy kell alkalmaztatni, hogy Augusztus' utóljára ezen munka véghezmenjen. A' leveleket markonkint egymásra kell rakni, nedves helyen szalmával betakarni, mignem egy hét múlva egészen megsárgulnak. Akkor czérnára kell fűzni, és árnyékos, szellős helyre fölakgatni. Ha megszáradtak, néhány éjszakára a' harmatra ki kell tenni; nappal pedig ismét megszárogatni, mignem megbarnulnak. Akkor le kell fűzni, csomókra rakni, és megnyomtatni. Mennél régiebb a' *dohány*, annál jobb a' pipázásra. Használtatik pedig a' *dohány* a' pipázáson kívül az orrba fölshipákolásra is; de a' melly végett porrá törethik mesterség által, és tobák vagyis burnót nevet kap. E' végre szolgálnak külön fabrikák, millyen tobák-fabrikák vannak hazánkban is, p. o. Sopronyban.

Ha magvát akarod venni a' *dohány*-növénynek, a' legszebb szárokat kell kiválogatni, s arról is

minden fattyu-hajtásokat és leveleket le kell szagatni; az ollyan aztán kihajt, virágzik és jó magvat ad: a' melly Szent-Mihál-napra meg is érik. Egy köblös föld ad dohányt $3\frac{1}{2}$ — 4. mázsát.

Komlót természetni ollyan országokban hasznos, mellyekben sok sört főznek. Nálunk nincs divatban; és igen sok munkát is kíván ez a' neme a' veteménynek: de a' mellyért aztán nagyon drága is az.

Sokkal fontosabb reánk nézve az *olajnak termesztése*. Némelly plántákat tehát a' jó magyar gazdának a' végett kell természetni, hogy olajt vehessen azoknak magvaikból, a' téli estvéken mécs-égetésre; — mert az enni-való fa-olajt nálunk természetni nem lehet, és az csak fűszeres boltokból megszerezhető. Azon végre immár szolgálnak a' tőknek, napra-forgónak, repczének, répának, kendernek magvaik. — De hogyan vihetni végbe, hogy a' mécs-olaj ne füstölögjön? Ezt megmutatja im' ez az elbeszélés.

Csabára, melly az Alföldön egy nagy roppant falu, nem rég egy új vendégfogadás került, — egy fiatal és iparkodó ember. Ez eljárván a' falui korcsmákat, azt találta, hogy a' téli estvéken mindenütt csunya füstölgő olaj-mécacsél világítanak a' borozó vendégeknek, kik az olaj-füstjétől többnyire mindnyájan füladoztak és keheltek. Fogta ő, úgy elkészítette olaját, hogy nem füstölgött, és minden vendégek ő hozzája kezdtek járni. Ennek az okos vendég-fogadónak a' mestersége immár ezekben állott: az olajt, mellyet maga ültetett az általa termesztett magvakból, tisztán tartotta üvegekben; ezeknek szájaikat is jól bedugván. Azután az olajt az égéshez még különösen is elkészítette. Vett egy jó-polharat (glázlit), azt tele töltötte vízzel; a' vízben fölolvasztott annyi sót, a' mennyi benne fölolvadhatott. Ebbe a' sós vízbe mártogatta több ízben is a' mécs-bélnék való pamutot, mindenkor a' bemártás után azt jól megszáritván. Most a' sós vizet egy kis messzelyes üvegbe töltötte, abba ugyanannyi olajt töltött, és ezeket jól öszverázta és le hagyta ülepedni. Ez a' sós víz kivette az olajból mindazt, a' mi a' bűdös füstöt okozta volna. Az így megtisztított olajból töltött aztán a' mécsbe mindenkor, hozzá megmártott beleket is vett's olly

tisztán égett mécsé, hogy legkevesebbet sem füstölgött. A' csabaiak jobban is szerettek Bálint mesternek olaj-mécsénél üldögelni, mint a' többi fogadósoknak gyertyáiknál. Haza vitték pedig a' hirt a' férfiak asszonyaiknak is, kiknek addigi mécsők a' füladozáson kívül még azt a' boszuságot is okozta, hogy az egész szobának falait befogta, és meszélgni kellett minduntalan. Kaptak tehát az új korcsmárosnak mesterségén, tőle eltanulták és szobájok falai szép fejéren maradtak egész télen. Sőt a' mécsessel gazdálkodást még többre is vitték annyiban, hogy ahhoz való bérnek a' drága pamut helyett hitvány ruha-rongyokat vagy szinte megszártott béka-nyált vettek.

Még ugy is el lehet venni a' mécs-olajnak füstölését, hogy a' gerendából egy eczetbe mártott és gyöngén kipréselt spongyia-darabot lóggassunk az asztal fölé. A' mécszet éppen irányában a' lóggó spongyiának kell helyeztetni az asztalra, hogy a' spongyia az égő mécsztől egykét arasznyi távolságra essék. Az az eczetes spongyia magába szív minden ártalmas kigőzölgést: csakhogy naponkint meg kell mosni és újra eczetbe mártva fölfüggeszteni.

Még sokképpen hasznos és termesztésre méltó a' *napra-forgó*. Ennek levelei apródonkint leszedve a' marháknak alkalmas eleséget nyújtanak. Magvai olajt is adnak ugyan, még pedig jelest, csakhogy keveset; inkább lisztesek lévén mint zsirosak; de főkép használhatók baromfi-tartásra, melly azok által hizik és kedves ízű lesz. Sőt táplálhatni velek sörtést és juhót is. Szára pedig, levágatva és megszártva tüzelő fául szolgálnak, jól égnek, és jeles lughamut adnak; mivel sok a' széksó bennük. — Két faja vagyon pedig a' *napra-forgónak*; egyik az egyszerű, melly csak egy szárat hajt; a' másik az ágas, melly bokrosan hajt ágokat. Az utóbbik faj haszonra nézve a' böcsösebb. Eszten-dőnkint tavasszal ültetik magva; egy lányi távolságra egymástól; és kettő vettetik minden egy gödröcskébe. Egyéb ellensége nincsep, mint a' tartós csőzés.

B.) *A' rétekről.*

Jó rét az, melly völgyes helyen és patakhoz vagy érhez közel fekszik, a' nélkül, hogy attól elöntetnék; a' mellynek kövér földje vagyon és a' mellyen hasznos füvek teremnek.

Ártanak a' rétnak a' kövek, bokrok, mellyeket tehát ki kell irtani; a' csere-bogár-férgék, mellyeket szappan-hamunak vagy más valami csipős szernek elhintezésével kell elpusztítani; és a' vakondakok, mellyeknek lyukaikat a' turásnak széllelhányásával kell elrontani. — A' vakondakok' kiirtása végett javalt sokféle módok közül egyik az, hogy az ember minden fris turásba halkan valami bottal addig szurjon, míg csak a' bot vége e' földbe mehet. Ezen lyukból aztán a' botot igen csöndesen kell kihuzni, hogy be ne omolják; a' lyukba pedig magától porrá omlott (azaz oltatlan) meszet kell színig hinteni, 's a' vakondak-turást egy keveset lábbal megnyomni. A' vakondak ezen turás alatt ismét visszamenvén, orrával a' lisztes mészbe érvén, attól azonnal megdöglik. Azt is tartják: hogy a' koriándromnak zöld levele vagy magva és a' fokhagyma is elüzi és elveszti a' vakondakokat, ha lyukaikba tétetik.

A' kopasz helyeket a' réteken be kell hinteni vagy luczernai lóher-magvval, vagy fű-magvval, melly a' pajtában a' széna-kazalból kihull; vagy széna-polyvával.

Még egy nagy csapása a' réteknek Magyarorszában, a' rajtok való legeltetés is, mellynek semmiféle tilalommal elejét nem vehetni. Ezen a' bajon nem lehet máskint segíteni, mintha az a' dicseretes szokás (melly külföldön divatban vagyon) nálunk is bevétetik, hogy a' marhák télen-nyáron istállókon tartassanak, a' közös legelők eltöröltesenek és a' helyeik hasznos füvekkel beültetessenek.

Mellyitek emlékeznek a' fontebb már megírottakból: a' rétekre millyen trágyát kell hordani és mikor? Hát azt ki mondja meg, mi a' sarju?

Mellyikek pedig a' szénát, sarjut pótoló fűvek? Illyenek a' lóhernek sokféle nemei, különösen a' luczernai lóher, a' bükköny, vagy lednek; hajdina a' birkáknak; varju-borsó, vad-lencse, köles marháknak; mohar lovaknak; csalán, repcze, gyöngé kukoricza és zab; krumpli, répa 's a' t.

Hogyan kell bálni p. o. a' lóherrel, ha azt termesztetni akarjuk? Lóhernek megporhanyult föld kell, melly végre, ha pusztán állott földbe akarnánk azt vetni, előbb az illy földet krumplinak beje-ültetése által kellene jól megporhanyítani. Ősszel meg kell trágyázni és megszántani, tavasszal a' vetés előtt ismét megszántani és boronálni, és ugy elvetni Április' vége felé. Egy mérő földhöz hat font luczerná-magv kívántatik. A' magvat zabbal elegyítve kell elvetni és könnyen beboronálni. Ha megerősödött a' lóher, és már az elszáradástól nem félhetni, akkor a' zabot le kell kaszálni. Első esztendőben a' lóhert csak egyszer kaszálhatni. A' pusztán maradt helyeket, másik Április' végén újra be kell vetni magvval. Télen, ha megtrágyáztatik, igen szereti.

Hogyan pótolhatni a' széna' hiját gyöngé zabbal? Vessd el a' földet zabbal darabonkint, ugy hogy az egyik darab ma, a' másik két hét múlva, a' harmadik négy hét múlva vettessék el; még pedig sűrűbben mint egyébkor. Így ha jó ideje jár, Május' utólján már egy lábnyi magasságra felnő. Akkor azt a' harmad részt, melly legelőször vetetett el, lekaszálhatni kicsinyenkint, 's mire a' második és 'harmadik harmadrészre kerül a' sor, akkorra azok is olly nagyra nőnek. 'S az alatt, mig a' sor egyet kerül, az első harmad rész ismét akkorára nő, hogy kaszálhatni. De, ha háromszor akarunk kaszálni, ollyankor kell a' kaszálást el-

kezdeni, míg még a' zab szárba nem indul, különben nem érhetjük el célunkat.

Mire kelljen vigyázni a' szénának kazalba rakása körül, lásd: VII. rész, 107, 13. Egyébiránt ahhoz különös ügyesség és hozzáértés kívántatik, — mellyet meg kellene tanulni minden jó gazdának.

A' szántó-földek' mivélése körül még arra általjában mindig vigyázzon a' gazda, hogy semmi földje se heverjen; mert nem a' termés rontja meg a' földet, hanem a' gaz, melly benne a' hevertetés-kor terem. A' learatott földbe tehát tüstint vehetsz p. o. kerék-répát, mellyből egy holdba egy funt kell; hajdinát, mellyből egy holdhoz egy pozsonyi mérő kell; mohart, mellyből egy holdra fél mérő kell; repczét, kölest 's a' t.

C.) *A' kertekről.*

1.) A' veteményes kertek.

Veteményekhez kövér és porhanyu föld kell, és trágya bőségesen. Az ágyokat 4—5 lábnyi szélességre kell kicsinálni. A' veteményeket úgy alkalmazzad, hogy a' magasabbak ne vessenek árnyékot az alacsonyakra. Mirenézve a' magasra növekedő plántákat éjszak felé rendeld, az alacsonyakat dél felé. Változtasd a' földet és a' magvakat esztendőnkint; — nem különben a' trágját is, úgy-hogy majd juh- majd szarvas-marha-ganéjt, majd pedig utca-földet hordj a' kertbe. Az ásást jó mélyen tegyed. Veteményes magvat ne a' magad kertjéből végy; hanem jobb, ha azt másokébol veszed, vagy cserében vagy pénzért.

Azon kerti vetemények, mellyek olcsóba és kevés munkába kerülnek, és a' mellyekből szép pénzt lehet árulni szegény embernek is, im' a' következendők: a' szelid és vad sáfrány, földi mo-

gyoró, hagyma, ugorka, sárga-répa, borsó, spinát, petrezselyem, pásztinák, torma, zeller, retek, paradicsom-alma, saláta, és a' káposztának sokféle neme.

A' veteményes kertnek ellenségei:

1.) A' *földi balhák*. Ezek ellen az a' jó tanács, hogy veteményezz korán. Így aztán, mire a' földi balhák előjönnek, akkorra a' plánták erősek lesznek. Továbbá: hintsd meg az ágyakat vékonyan szalmás ganéjjal. Vagy: áss hangya-fészkeket, és hintsd a' hangyákat a' veteményes ágyra; ezek megemésztik a' balhákat. Vagy: locsold az ágyokat leforrázott ürömnök és dohánynak levével. A' kertészek igen foganatosnak tartják azt a' vizet is, melyben krumpli főtt.

2.) A' *hernyók*. Ezeknek fészkeiket kell szorgalmasan fölkeresni, és úgy azokat elvesztetni. A' földi giliszták' számára áss gödröcskéket, töltsd meg ló-ganéjjal; oda siet minden giliszta, és könnyen elemészthető.

3.) A' *kerti csigák*. Ezeket öszvezuzott, ujdön égetett mészszel veszíthetni ki, ha a' föld azzal reggel estve egy ideig meghintetik. Az apró csigákat réczék is felfaldozzák. Ha jól laktak, vízre kell a' réczéket hajtani, és úgy még mohóbban kapkodják a' csigákat. A' tüskés-borz is pusztítja a' csigákat.

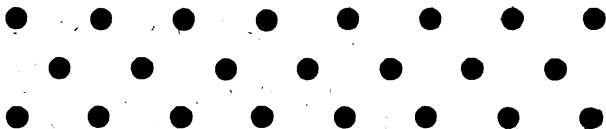
4.) *Kártékony gyermekek, barom-fiak, vagy sörtések*. Ezek ellen szolgál az árok, és a' jól megtüskélt sövény-kerítés. *)

Veteményes kertre pedig szert tehet minden gazda ember; és keríthet magának kertecskét fundusán, — ha másutt nem telnék, még udvarán is. A' mit ha nem cselekszik, az ő rőtsége az oka, ha a' zöldség-nemü jó eledelekből szükségét lát.

*) Lásd: VII. rész, III. B. szám.

2.) *A káposztás kertek.*

Ezeket lapos és szabad helyre kell rendelni, és a' házoktól, hol t. i. a' hernyók tartózkodni szoktak, mennél távolabb. A' hernyók' eltávolztatása végett a' kertészek azt is ajánlják, hogy a' káposzta-ágyat vesse be az ember, körös-körül kender-magvval. A' földjét jól meg kell trágyázni. A' plántákat fél lábnyi mélységre és egymástól másfél lábnyi messzeségre kell ültetni, és nem egymás mellé egyenes lineában minden rendet, hanem ilyen módon:

Az elültetést mindenkor eső után és este kell végbeinni. Ha pedig az esőt elvárni nem lehetne, olyankor a' gödröcskéket előre meg kell öntözni vízzel, és azután kell ültetni beléjük. Az ültetés után két óra múlva ismét öntözni kell. Mennél főlebb nő a' plánta, annál magasabban kell annak szárát földdel megtölteni, nagy hévségben. Mindennemű hernyók ellen pedig locsold meg a' káposztákat olyan vízzel, mellyben fris vaj mosatott, és a' melly az állásban megbűszhődött.

Káposztás-kertben eső után mindjárt járkálni nem jó; este és reggel sem jó bele járni, hanem délben: hogy a' levelek le ne tördelessenek, és a' nedves föld keményre ne tiportassék. Csak azokat a' leveleket kell leszedni, mellyek könnyen letörnek, millyenek p. o. a' sárgult levelek. A' zöld levelek a' káposzta' növéseire szükségesek. Igen korán tehát és kiméletlenül a' káposzta-leveleket meg ne étesd marháiddal.

Miképpen és mikor kelljen a' káposztát bevág-
ni, eltenni télre: azt otthon szüleitök' házánál ta-
nuljátok meg. Egyszer egy városi leány kis-kertjé-
be magvakat vásárolván a' boltban, többek között
savanyu káposzta-magvat is kért elő a' boltostól:
mit mondatok ehhez? Beszéljétek tehát, eleitől
fogva, hogyan lesz a' savanyu káposzta?

3.) *A gyümölcsös és fás kertekről.*

Ezekben leggazdaságosabb termeszteti: a' szil-
va-fát, cseresnyét, körtvélyt és almát. Mivel ezek
ölcson szerezhetők, hamar nőnek, kevés vesződ-
séget kívánnak és egészséges gyümölcsöt adnak.

Nevelhetni pedig a' gyümölcs-fákat vagy gyö-
kéről vagy magvról, és a' vad törzsökbe beoltás
által. Oltani fákat háromféleképpen lehet: sze-
mezés, párosítás és hasítékba oltás által. Minden-
nek módját látásból kell megtanulni. Ültetni fá-
kat késő ősszel kell, vagy korán tavasszal.

A' fákkal-bánás körül is fő dolog a' földüknek
szorgalmas megmunkálása, és megbordása trágyá-
val, vagy (a' mi még jobb) utcazfölddel. Ganéj-
löv fák gyökerére ne folyjon. Jó a' fákat készakart-
va néha meg is rázni, — mint ezt a' szelek is cse-
lekeszik: ez erősíti és termékenyebbé teszi azokat.

Ellenségeik a' növendék élő-fáknak:

1.) *A' nagy téli hideg.* Ez ellen csinálj be azo-
kat szalmával. Töveikre tipord reá jól a' havat. A'
betakarás által nem férhetnek hozzájuk a' nyulak
is, mellyek a' fácskák' gyöngé hejait megrágják.

2.) *Az erős szelek;* mellyek ellen verj a' fák
mellé karókat, és ezekhez kösd meg tágan a' fács-
kákat. De a' karókat úgy verd le, hogy se a' gyö-
kereket, se az ágokat meg ne sértsék. A' dörzsöl-
ődés által okozott sérelmet kend be sárral.

3.) *Akármiféle sebek,* p. o. az ágak' lemetzésé-
sökkor. Azokat tehát gondosan be kell kenni és

kötözni. Így kell tenni a' fattyu-hajtások' lemet-
szésekor is; mellyeket azonban le kell metélni ki-
mélés nélkül.

4.) A' *bogarak*, *hernyók*, *hangyák*, *csere-bo-
garak* 's a' t. ugymint a' mellyek a' fák' leveleit és
virágait megemésztik. Eltávoztatásuk végett, késő
ősszel, teled-szaka és korán tavasszal (míg a'
hernyók ki nem kelnek) fészkeik leszedetnek és
elégettetnek. Vagy: a' fákra rakj széssel estvén-
kint, posztó - vagy gyapju-szövet darabokat; reg-
gel ellepve fogod azokat találni hernyóktól, mellyek
a' hideg és nedvesség ellen azon kirakott posztó-
darabokon kerestek menedéket; és így megöldöz-
hetsz közülök naponkint sok ezereket. — A' csere-
bogaraknak ellenök állani majdnem lehetetlen:
azonban fogyasztani azokat csakugyan hatalmunk-
ban áll; p. o. ha azokat naponkint déltájban a' fák-
ról lerázzuk, vízzel töltött edénybe hányjuk, és
azután kidöntve, kövekkel összevesszük. — Gyön-
ge fákkal még azt is tehetni hernyók ellen, hogy
tekerjük derekukat körül olly madzaggal, mellyet
kénesős hájban meghuztunk.

5.) A' *fák' vénségét* megorvosolhatni, ha az ágak'
hegyei a' fák' derekaitól egy réfnyre elvagdaltat-
nak; és ha derekaikról a' moh lenyesetik tompa
késsel. Mindez a' fákat megifjítja.

6.) A' *lepkék* (pillék). A' kutya-cseresnyének,
más szóval: a' zelnicze-megynek, van az a' kü-
lönös tulajdonsága, hogy a' melly kertben az
találtatik, abból a' lepkéket az nemcsak elűzi, ha-
nem el is veszti.

7.) A' *házi állatok*, a' *barmok*, midőn a' fákhöz
dörgölődznek, vagy zöld ágait lerágják; a' *tyukok*
's a' t. Ezek ellen a' fákat jó kerítéssel kell meg-
óntalmazni.

8.) Végre ellenségei az élő-fáknak gyakran, a'
vásott rossz gyermekek is; midőn a' fák' ágait go-
rombán letördelik vagy lehasítják; a' fák' héjait és
kérgéit metélik, azokba betűket vésnek 's t. eff.

Mindezek miatt pedig az ártatlan élő-fa megbetegszik, és elszárad idő előtt. En tehát az áldott élő-fácskáknak mindenütt békét hagyok, és eszemben forgatom gyakorta ezt a szép találós mesét:

Kikeletben megvidámit, nyári hévségben hivesít;

Ősszel gazdagít gyümölcscsel, télen szolgál tüzelővel.

Micsoda ez? — Az élő-fa ez, melyet mindenikünk valaha annyit természet, valamennyit akar. Sőt elkezdhetjük e' szép munkának gyakorlását (a' fának természetét) akár most mindjárt gyermekkorunkban. A' Bádeni és Argani (Svájzi) tartományokban; úgy szinte hazánkban Trencsin vármegyében; a' Motesiczki urodalomban, vagyon egy igen dicséretes szokás, melyet jó volna bevenni és követni mindlunk is. Ottan t. i. minden legény tartozik ültetni legalább is három gyümölcs-fát, és addig nem szabad neki megházasodni, míg általa ültetett három gyümölcs-fát föl nem mutathat. A' mi időnkben, mellyben az erdők olly igen fogyasztatnak, és a' tüzelő-fa ollyan drága: minden gazdának a' maga jóllétéért kötelessége, a' fával takarékosan bánni, és esztendőnkint új-új fákat ültetni és szaporítani. Mert korántsem növekedik annyi élő-fa esztendőnkint, mint a' mennyi elfogy ugyan esztendőnkint. De egyébiránt is kötelességünk, gondoskodni azokról is, kik utánunk élni fognak.

Egykor egy atya így szólott a' fiához: „Nem örülsz-e annak, fiam, hogy annyi sokféle alma — és körtvély-fák vannak a' kertünkben, mellyekről jó gyümölcsöt ehetünk?“ „Igen is — felele a' fiú — szép és jó dolog az; de kicsoda plántálta ezeket a' fákat?“ „A' mi nagy-atyáink ültették ezeket — felele az atya — és ámbár ők még akkor azon kis fákról kevés vagy éppen semmi gyümölcsöt sem kaptak; mégis örültek, hogy azok olly szépen megfogamszottak, és növekedtek; — mert így gondolkoztak: majd maradékaink hasznukat fogják venni, 's bőven szedhetik rólok a' gyümölcsöt, és hálákat adnak az Istennek, hogy gyümölcs-fákat ültettünk e' kertben. Valljon nem szépen gondolkodtak-e

a' mi nagy atyáink? és nem méltó-e, hogy emlékezetöket még most is tiszteletben tartsuk, midőn ők már a' mennyeknek országában veszik az Istentől szorgalmuk' jutalmát? Láttod, kedves fiam; ők szerzették és hagyták nekünk ezt a' házat, kertet; kövesd tehát, kedves fiam, az ő példájokat; úgy még késő maradékaid is áldani fognak tégedet. — De a' magad hasznáért is tartsd még ezt a' kis versecskét:

Bármelly kicsiny fundusocskád,

Ültess te' arra szép fácskát;

Ápolgasd szorgalmasan,

Megjutalmaz bizonyosan! **)

Tüzelésre és épületekhez melyik fát lehet legkönnyebben és leghamarább termesztetni? A' fűzfát, nyírfát és bodza-fát. Fűz-fák' neme a' nyárfa is.

Hogyan kell tehát ezeket termesztetni? Csak egy zöld ágokat kell a' földbe dugni, és azonnal meggyökereznek. E' végre tehát másfél réf mélységű gödröket kell ásni ősszel, és úgy hagyni telel-szaka; hogy a' föld megporhanyuljon a' fagyon. Tavasszal aztán ezen nedves gödrökbe 4—5 réfnyi ágokat kell ledugdosni, a' felhányt földet töveikhez jól oda takarni és tömni, és támaszul melléjük egy karót szúrni. Vigyázni kell, hogy az elültetendő ágnak héja meg ne sértessék. Az első esztendőben a' tövön nőtt fattyu-hajtásokat le kell nyesni; és 3—4 esztendeig ótalmazni kell a' fácskákat, hogy marhák hozzájuk ne férkezzenek. **)

Az erdő-tenyésztésnek tulajdon mestersége és tudománya vagyon, mellynek megtanulása végett, nagy-gazdák' és erdő-mesterek' számára; külön tanító-intézet áll fön, hazánkban is egy helyen, Kis-Martonban.

*) Még ide-valót láss: VII. rész. 74. az.

**) Ezen hasznos fák' ültetése és ápolása felől különös oktatást bocsátott széllel a' nagyméltóságú kir. helytartó tanács; mellyet, ha a' falu' ládájában feltalálni nem lehetne, újra kinyomtatva megolvashatni a' Tudományos Gyűjteményben, 1835. VIII-dik köt.

D.) *A szőlő-művelésről.*

Miképpen plántáltatik a' szőlő? A' plántálásra rendelt helyen, egy ölnyi távolságra egymástól, két talp mélységű hosszas gödrök ásatnak ősszel vagy korán tavasszal; — mellyekbe, vagy ősszel levél-hullás után, vagy tavasszal, jóval fakadás előtt, a' jó-fajú szőlő-töről levágott érett venyigék egymáshoz 3—4 hüvelyknyire beültetnek. Ha sovány a' föld, kövér gyöp-földet rakni a' gödörbe igen hasznos. Betáposztatván a' vesszőkkel berakott gödör, a' föld színén fölülmaradt venyigék végei két szemre megmetszetnek, és földdel beborítatnak annyira, hogy csak a' felsőbb szemecske legyen ki egy kevéssé. Ezen esztendőben az ültetés több ízben meggyomláltatik; egyszer kétszer sikéren megkapáltatik, és aratás felé a' föld egy kevéssé elkapartatik az ültetvényektől; késő ősszel pedig ismét befödetnek.

Miképpen munkáltatnak az ültetvények a' második és utóbbi esztendőkben? Korán tavasszal kinyittatnak, és apró növéseik tövig lemetszetnek. Tavaszon és nyáron által kétszer háromszor megkapáltatnak, ősszel pedig befödetnek. Hasonló módon műveltetnek az ültetvények a' harmadik esztendőben is; azon különbséggel, hogy már ekkor meg is karóztatnak és megkötöztetnek a' töveik. A' negyedik esztendőben már az ültetvény vesszei a' homlításra (bujtásra) alkalmasak lévén, egymástól harmadfél vagy három talpannyira álló sorokban elhomlítatnak.

Hát a' megállapodott szőlő-tövek körül minemű munkák fordulnak elő? A' metszés, nyitogatás vagy első-kapálás, karózás, kötözés, bujtás; második s harmadik kapálás, gyomlálás, trágyázás, szedés, karó-huzás, fődés. (A' trágya a' bort sokasítja ugyan, de nem nemesíti). Látjátok ezekből, hogy a' szőlő-műveléshez igen sokféle és szakadatlan munka kívántatik; és igaz az a' példa-

beszéd, hogy: „*A szőlő szolgát és nem urat szeret.*“

A' borokkal-bánásnak módja a' pinczében a' következőkben áll:

1.) Legyen elég mély és száraz pinczéd; tartsd azt tisztán, és ne tarts benn másféle dolgokat. A' tisztaságra vigyázz. Ha békák teremnek benne, pusztítsd azokat minden utón-módon; p. o. forrázd le fészkeket, tapasztsz kulimázt lyukaikba, hintezz rutát széllel; s t. eff.

2.) Töltsd boraidat jól elkészített, tisztán kimosott, kiforrázott és nem dohos hordókba; és míg a' must kiforr, hagyd a' hordókat egy arasznyira töltetlenül. Az új hordókat, minekelőtte bort töltenél beléjük, megforralt bor-söprűvel kell megöblíteni; azt két napig benne is hagyván, és kívül zsirral bekenni, hogy meg ne penészesedjenek. Kén-füstölőt (áinslágot) is kell nekik adni. Az újdonsírt bor, ha söprűjétől meg van fosztva; elsóványkodik, sőt el is romlik.

3.) Míg a' bor meg nem forr, addig a' hordó lyukját csak gyöngén be fődve kell tartani, és csak a' kiforrás után lehet az aknáját erősen becsinálni.

4.) Az új bort Februáriusban vagy Márczius' elején hód' töltével (általában, míg a' szőlő-tőkékben a' nedvesség meg nem indul) és csöndes tiszta idővel fejtsd le a' söprűről; kén-füstölőt adván a' hordóba (tizenkét akósrá egy lat kén-füstölőt számítva).

5.) A' másodszori lefejtésnek Május' utólján; a' harmadszorinak Augusztus' utólján kell véghez menni, szinte hód' töltén és csöndes idővel.

6.) Második esztendőben a' bort ismét le kell fejteti Februáriusban és Augusztus' végén; de akkor már csak fele kén-füstölőt kell adni. Harmadik esztendőben csak egyszer; utóbbi esztendőkben pedig egyszer sem kell lefejteti; ha t. i. a' bor friss és tiszta, azaz: ha pohárba-töltéskor gyöngyözik.

7.) Mindenkor a' java-borral kell a' borokat feltölteni, és a' hordókat mindig tele kell tartani. A' töltögetést pedig minden hétben egyszer meg kell tenni; 's ugyan akkor a' hordókat kívül is szépen megtörölgetni, és megvizsgálni, nincs-e valami bajok.

8.) Arra is kell vigyázni, hogy a' hordók egyenesen álljanak a' gántár- (csántér-) fákön.

9.) Mihelyt a' hordó megürül, ha ajtaja nincsen; ki kell venni egyik fenekét, meg kell tisztogatni, és ha lehet, a' levegőn meg kell szárogatni; azután kevéssé meg-kén-füstölni, úgy befenekelni, jól bedugni, és hives de száraz helyre eltenni.

Tökek közé mást sokfélélt ültetni ártalmas a' szőlőnek; kivált fanos répát (fanczit, bunczit, koszmácskát). — A' boltokban árultatni szokott apró és öreg (vagy mazsola) szőlő, különös neve a' szőlőnek, mely a' mi országunkban nem terem.

E.) *A' barom-tartásról.*

A' gazdálkodáshoz tartozó barmok és házi állatok leginkább ezek: a' ló, ökör, tehén, juh, kecske, sörtés, tyuk, lud, pulyka, galamb, méhek, selyembogarak, kutyák, macskák 's a' t.

Fő dolog ez ágában a' mezei gazdálkodásnak az, hogy jó faju állatokat tartsunk, A' rossz fajt, leginkább a' jóval-párosítás *) által lehet nemessebbé tenni. Hogy pedig a' már jó faju állat ebben az állapotjában meg is maradjon állandóan

*) Az állatok' párosodása körül előforduló magyar szók majdnem annyifélék, a' mennyi az állat-faj. P. o. a' madár-faj kotlik, a' hal ivik, a' szarvas-marha üzelkedik, a' ló sánlik, az ebek forognak, a' sörtés görget és kanoz 's a' t. Fijaik' világra hozásának (megszaporodásuknak) kifejezésére pedig im' e' szók fordulnak elő: fiadzik, kölykezik, ontozik, ellik, borjuzik, csikózik, malacozik, fészken ül és költ 's a' t.

mind maga mind ivadéka: jól tartására nagy gondot kell fordítani. Mert a' marha nem a' sok ételtől gyarapodik, hanem a' jó gondviseléstől és rendtartástól. Ide szolgálnak nevezet szerint a' következendő regulák:

1. Csak annyi állatot tarts, a' mennyit emberül eltartani meggyőzősz. A' mit pedig tartasz, azt tápláld jó és elégséges eledellel, és annak idejében. Különösen jól és kedvére tartsd a' barmot akkor, mikor még csak újonan jött a' világra, és még növendék, a' nagyobbbat pedig mikor poczos és vemhes.

2. Néha-néha sőt is kell nyújtani a' házi állatoknak; és pedig száraz időkben gyakortább, azaz minden héten egyszer; nedves időben (kivált ha fűvön is jár még a' marha) ritkábban, azaz: minden harmadik hétben egyszer.

3. Legyen nekik alkalmas, világos és szellős istállójuk; és mindenikféle állatoknak bizonyos álló helyök, melyet változtatni nem kell. Lovak' helyére szarvas-marhákat állítani nem jó, és ezeknek nyavalyát szerez.

4. A' tisztaságra minden barom körül gondod legyen; és megvakard gyakorta nem csak lovaiddat, hanem szarvas-marháidat is. Hogy pedig magok is dörgölözhessenek: szükség lenni a' legelőkön helylyel közzel, levert fa-oszlopoknak vagy élő-fáknak.

5. Barmaidat ne szidd, ne káromold, ne üsd-verd kiméletlenül; azután meg ne erőtesd, annál inkább ne kínozd; mert mindezt bánja az Isten, ki a' barmot is teremtette; és előbb-utóbb megverérette.

I. A' ló drágába kerül és fölötte sok nyavalyának is vagyon kitéve: melyre nézve úgy látszik, hogy lovat tartani, nem szegény gazda embernek való. De ez az állat igen hasznos a' gazdaságban. Egy ló mindenkor megtehet annyit mint két ökör; és ha sz ember mindent számba vesz, egy lónak tartására sem kívántatik több költség, mint az ökö-

rére. Kivált ha a' gazda leginkább kanczákat tart, azok nevelhetnek neki csikókat, egy-egy ötöt, hatot; melyekből szép pénzt vehet be; azonkívül járhat is rajtuk 10—12 esztendeig. Ha pedig jeles vérű lovakat tud nevelni, kiállhat velök vörösfuttatás végett esztendőnkint a' *pesti gyöpre*, és ha a' szerencse neki szolgál, nagy jutalmat nyerhet el *). Mig él is nagy hasznu állat, de kolta után is ad még hasznót a' gazdának. Husát ugyan (mellyet igen édes ízűnek mondanak) a' mi országunkban megenni nem szokás; de hasznos a' bőre, melyből készül a' bagaria-bőr; a' szőre, mellyel a' zsöllesztékeket és derekaljakat tömök ki, különösen jó, ecseteknek (pemsztliknek); — első fogaival a' könyvkötők papirost simítanak; — farka' szőre, hegedű hűrokhöz alkalmas. Szavát nyerítésnek szokás hívni.

A' ló-nevelésnek regulái immár ezek:

1. Egy kanczát sem kell addig megháгатni a' mén-lóval (monyással, csödörrel), mig nem teljes három esztendős elmúlt. Terhét a' ló 3 hét' hi-ján egy álló esztendeig hordozza. Terhes (más szóval poczos, vemhes) lovat nem szabad zaklatni, ütni-verní, vele erőset huzatni vagy orron ütni; mert könnyen elvetélkedhetik. Ugyanazt okozhatja az is, ha erdőkben vad almát találna enni. A' megcsikózás után meg kell várni az időt, mig nem a' kancza sánlik, és csak akkor kell újra megháगतni. Ha kancza-szamarat ménló háг meg: abból lesz az öszvér.

2. A' háगतásra legjobb a' téli időt vagy Junius' hónapot választani, mivel akkor az ellés olly idő-re esik, mellyben a' kanczát kiméleni lehet.

3. Mikor a' kancza megcsikózott, fíját (vemhét) meg kell hinteni sóval, hogy nyalja és meg-

*) Lásd: VIII. rész 102. sz.

szeresse; de a' csikóhoz éppen nem kell nyulni. Az anyjának kenyeret és bort kell adni, és jó melegen betakarni.

4. A' csikót tizenkét napok múlva már meg lehet kínálni szénával, hadd egyék az anyjával.

5. Elválasztani a' csöcstől 5—6 hónapos korában kell, — lassankint és nem egyszerre fogván el tőle a' tejet. De ilyenkor a' csikót nagyon kell ápolni, istálóban tartani, a' zablóba neki kevés szénát és abrakot tenni; itatni is egy hétig liszttel elegyített langyos vízzel, — hideg kutvízzel éppen nem. Az anyjának tejét pedig minden nap jól ki kell fejni, s olyan mély vízbe nem kell vele menni, melly tölgyét érné.

6. A' csikót fél esztendő korában meg kell lakszáltatni, két lat piskolczczal (a' patikából), mellynek felét reggel, felét estve kell az abrakja közé hinteni.

7. A' csikó legjobban növekedik, ha a' legelőn maga keresi élelmét, hol egyszersmind kedvére ugrálhat, és testét gyakorolhatja. A' mindig istálón és jászolhoz kötve nőtt csikónak lábai erőtlenné lesznek. A' mezei legelésen kívül seczka és abrak is legyen a' csikó' eledele. Ha tizenkét fogai vannak, azonnal adhatni neki a' zabot abrakul; eleinten naponkint két itcze elegendő; utóbb esztendő koráig négy itcze. A' zabtól a' csikó' husa keményedik, egész teste erősödik és jobban nő. Mennél apróbb a' seczka, annál könnyebben megemésztheti.

8. Soha sem kell csikókat hideg vízzel itatni, hanem álljon a' víz előbb egy ideig tiszta sajtárban az istálóban. Jó vetni a' vízbe egy kis szénát is, hogy a' víz lágyuljon, és a' csikó mohón ne ihassék.

9. A' csikókat nem kell hámba fogni előbb, mintsem tökéletesen megnőttek és megerősödtek. Ez pedig 4—5 esztendő korokban leszen meg. Mennél korábban befogatnak a' csikók, annál előbb elromlanak: ellenben mennél későbbben kezdenek

használtatni, annál tartósabbak lesznek és tovább élnek. (Ki tudja, merre van tüled ¹⁾), megre hozzád ²⁾? Mellyiket szokás hívni rudas ¹⁾ lónak, mellyiket nyergesnek ²⁾?)

Megnövekedvén a' lovak, utóbb miről lehet megismerni, hogy hány esztendősek? Fogaikról, és pedig ilyenképpen. A' lónak alól fölül hat-hat kapa fogai vannak, mellyek közül a' két középsőt harmad-fél esztendő korában kiveti, és ezen csikó-fogai helyett ló-fogai nőnek, 's ekkor harmad-füvesnek mondatik. Negyed-fél esztendő korában ismét kiveti a' ló-fogak szomszédságában lévőket, 's ekkor negyed-füvesnek mondjuk. Ötödik esztendőjében, pedig a' két szélső fogait is kiváltja, és ekkor ötöd-füvesnek mondjuk. Továbbá a' lófogak közepében fekete színű gödröcskék vannak, mellyek idő-jártával lassan-lassan elkopnak; ezen elkopásnak kisebb vagy nagyobb mértékéből ítélte-tik meg a' lónak élet-ideje: mellyben való ügyes-séget az ember tapasztalás által szerezhethi meg. A' tavali csikót rugott vagy nyirett csikónak is hívják.

A' lovak' mekkoraságát hüvelykes morakkal szokás mérni. A' közönséges nagyságu ló, tizen-hat markos szokott lenni.

Mennyi eleség kívántatik egy lónak kitartásához esztendőt-által? Nyáron' zöld takarmányon; napjában 60—80 fontot emészt meg egy nagy ló. Ha pedig a' ló télen-nyáron istálón tartatik, tehát egy-egy ló naponkint kapjon legalább is szénát tiz funtot, zabot nyolcz itczét. Ha zab nincs, akkor széna kétannyi kell, azaz 18—20 funtnyi. Ha pedig-csak szalmával tartatik, még több kell. Egy pár lónak tartásához egy esztendőre kívántatik tiz szekér széna és 50 mérő zab.

Mire-kell vigyázni a' lovak körül a' rajtok menés közben? Egyarányos és közepszerű sebességű

1) Az ülő kocsisnak jobb-kéz felől esőt?

2) Az ülő kocsisnak bal-kéz felől esőt.

menésre kell azokat szoktatni. Fölötte árt a' lovaknak, ha rajtok sebesen és messzire nyargalnak; és azokat homokban, vagy hegynék zaklatják. Sok esetekben az egyszeri erős meghajtás örökre elrontja és haszonvehetetlenné teszi a' lovat. Ha kimelegedett a' ló, míg ki nem pihente magát, vízbe ne hajtsd, annál inkább meg ne itasd, mert olyankor a' tüdeje tele van levegővel, meg van melegedve, és föl van fuvódva. Ha aztán olyankor hideg víz éri: könnyen tüdő-romlás következhetik belőle. Tehát várakozni kell az itatással egy jó fertál óráig, hadd hüljenek: és úgy kell adni mind enniök mind inniök. Általában ló-állatot soha sem jó igen hideg vízzel itatni, hanem egynehány óráig kell a' víznek az istállóban egy tiszta sajtárban állani; vagy legalább vessen az ember a' ló' víz-itálába egy kevés szénát, hogy a' víz lágyuljon, és hogy a' lovak ne olly könnyen zabálhassanak meg. Ennek eltávoztatására az ivás közben többször is el kell a' lovakat a' víztől vonni. A' folyó-víz nekik legegészségesebb. Uton a' lónak több abrakot kell adni, mint egyébkor; de inkább többször és keveset egyszerre, mint ritkán és sokat: ne hogy megzabáljon. Itatás előtt jó egy marok szénát vetni eleikbe, úgy az itatás után is, minekelőtte az utolsó abrakot kapnák. — A' rosszul-vonót jobbra (rudasnak), a' jól huzót balra (nyergesnek) kell befogni.

Mire kell vigyázni a' ló-patkolásban? Hogy a' lovak vagy igen sokszor ne patkoltassanak, vagy sokáig patkolatlan ne maradjanak; vagy a' körmök ne rászpoltassék, 's igen mélyen ki ne vájassék. Továbbá, hogy a' patkó a' ló' lábára jól reáalkalmaztatott legyen, és illendő vigyázással üttessék föl, és igen melegen reá ne próbáltassék. — Lóról az a' példa-beszéd, hogy annak *csak egy lába van.*

Lovakkal hogyan kell bántni istállóban?

1. Nem a' fölösleg abrak kövéríti meg a' lovakat, hanem a' mértékletes abrak, és az étetésben

való jó rend-tartás. Ha a' ló egy óráig evett, és egy vagy két abrak után egy kevés széna is adatott neki: akkor egy fél óracskaig evés nélkül kell hagyni, azután itatni. Hogy a' jó-kedvű lovak a' hivalkodásnak és nem-evésnek üres órái alatt egy vagy más rossz szokást magokra ne vegyenek: kell ottan-ottan egy kevés szénát eleikbe tenni, a' mivel magokat mulathassák.

2. A' zablónak és sráglyának mindenkor tisztának kell lenni. A' zabot és szénát is mindenkor jól meg kell portól, tolltól 's más szeméttől tisztítani; egyébiránt a' por és sár, melyet megennének, nekik veszedelmes nyavalyákat okozhatna. Az istálló' gerendáit és falait a' pókoktól, és hálók-tól gyakorta meg kell tisztogatni.

3. A' rendszerinti vakarás és tisztogatás fele abrakjok a' lovaknak. A' lábaikat is jól meg kell kefélni, és spongyiával megmosni olyankor, mikor melegjök nincsen. A' szemeiket is gyakorta ki kell mosni hideg vízzel.

4. Ha a' lovak mélyen állanak a' ganéjban, lábaik meghimpókosodnak, vagy másképp' elromlanak. Az istálót tehát mindenkor tisztán és szárazon kell tartani. Kipadlózva ugy legyen az istálló, hogy a' padlók között a' vizelet leszivároghasson; vagy a' lovak' első lábai alatt a' padlók kevéssé magasabbra álljanak, és így a' vizelet a' padlókról önkénynt elfolyhasson.

Hogyan kell bántani lovakkal a' jó kocsisnak? A' jó kocsis egyarányos menésre szoktatja a' lovakat; nem hajt czigányosan, azaz: majd ló-vesztében, majd mászkálva; — ut-csavaruláson, lejtős helyen 's hidon nem hajt sebesen, sem a' lovakat meg nem csapja; hajt a' faluban és városon végig folyvást és kész-akartva, hogy a' kocsi-kerekeket kipróbálja; és ha valami a' kocsiban törni akar, törjön inkább a' faluban, mint útfélen.

Hát a' legelőkön mi árthat a' lovaknak? A' zuzmora, köd és a' nagy ártalmas harmat, mely

míg el nem múlik, lovakat legelőre bocsátani nem tanácsos.

A' minden pásztor nélkül széll-el-kószáló lovakat bitang lovaknak szokás hívni. A' pásztori őrizet alatt legelő rideg ló-csorda ménesnek neveztetik.

Van-e valami titkos szer, a' mivel a' lovakat mindig egészségesen és kövéren lehet megtartani? ilyen szer, az itt előadott velők bánás; ennél egyéb titka ennek a' mesterségnek nincsen. Legfőbb is még, ha néha az abrak közé egy kevés megszáritott csallán-magvának porát elegyítesz, melyet nyáron e' végre beszerezhetsz és eltéve tarthatsz.

A' tátos lovakról való beszéd hitvány mese; mert tátos lovak nincsenek. Az is hijábavaló mese, hogy a' lovak, mikor hirtelen megijednek, lelket látnának.

II. *A' számár* (csacsi) leginkább hegyes vidékeken hasznos, terhek' hordására. Igen buta és röst állat. Bőre kemény, mellyért az ostortól nem fél; és azzal nem is indíthatni meg a' gyorsabban menésre; hanem ha fülét, nyakának negyedik forgó csontjánál kulcs-véggel vagy más effélével csiklandozza a' rajta ülő, akkor tüstint futásnak indul. Tartani olcsóba kerül; mert akármi rossz gizzelgazzal beéri. Teje könnyű és némelly nyavalyákban orvosság. Elél husz esztendeig. Husát mi nem eszszük meg. Bőréből készül a' pergamen. Illy hasznos állat lévén a' számár: goromba gyermekek annak nevére nem helyesen csufolják el egymást és másokat. — Az orvosok és természet-vizsgálók az ő próba-tételeikhez ezt a' szegény állatot szokták használni és a' kutyát.

A' kancza-szamártól, mén-ló meghágása után, lesz az *öszvér*, melly a' terh-hordozásra hasonlóképpen igen alkalmas; de a' mellyet nálunk csak uraságok' major-házai körül láthatni. Ellenben Spanyolországban olly nagy divatban vannak, hogy fényes hintók eleikbe is fogatnak.

III. A' *szarvas-marhák* a' leghasznosabb állatok a' gazdaságban; mivel nem csak terh-huzásra és trágya-csinálásra használhatók; hanem tej-házalékkal, jó-ízű husokkal, sőt bőreikkel is szolgálnak. Ha elkorosodnak, azaz: kilencz, tíz esztendő korukban, meg is lehet azokat hizlalni, és drága pénzen elárulni. A' meghizlalt szarvas marhákat göbölöknek szokás hívni.

A' szarvas-marhák' élet-idejeket hogyan lehet megismerni? Fogaikról. Tudniillik nekik, világrajöttökkor az alsó állukban nyolcz kapa-fogaik vannak; melyek közül a' két középsőt másfél esztendő korukban váltják ki; a' két mellette valót, harmadfüves korukban; a' hátra-levő 4 fogaik közül pedig kettőt a' negyedik, kettőt pedig az ötödik esztendejekben. Továbbá életidejek a' fogaknak kopásából ítéltetik meg. Ugy nem különben, ha szarvaik egészen megtisztulnak; és azoknak hegyén levő gomb-forma csont leválik. Elélnek pedig 30, és több esztendőig is.

Mit kell tudni a' szarvas-marhák' párosodásukról? Jóllehet már másfél esztendő korukban párosodhatnak: mindazáltal jobb, azt nekik csak harmadik esztendejekben engedni meg. Hordozza pedig a' tehén az ő vemhét 4¹ hétig.

Mire vigyáz a' jó gazda, a' szarvas-marhák' etetésében? Tudnia kell, hogy zöld takarmányt mindig többet tudnak megemészteni, mint szárazot. Zöldet napjában egy-egy marha megemész 70—100 funtot; szárazot pedig (telepszaka t. i.) 20—40 funtot. Ha azt akarod, hogy izéket ne hagyjanak, tehát egyszerre keveset tégy jászolyukba; mert ha sokat tészesz, orr-párájok általfárja 's aztán nem eszik meg. Ha pedig a' szalmát szecskának megmetszve teszed eleikbe, akkor éppen semmi izékök sem marad. Egyszerre hirtelen, se zöld takarmányról szárazra, se szárazról zöldre nem kell fogni a' marhákat; hanem megközletve, és aprónként általmenvén egyik-féléről a' másikra. Telelés' foly-

tában naponként meg kell a' marhákat kevéssé a' szabadon jártatni; a' mi p. o. itatáskor a' kuthoz kieresztés által történhetik meg, — csakhogy a' kut körül jég ne legyen, melyen eleshetnének, és vagy lábaik kitorhetne, vagy elvetélkedhetnének.

Miről tudod meg, ha marhádnak valami nyavalyája esik? Ha bög, nyughatatlan, ha félre vagy hátra tekintget; ha felkelni nem akar, ha szemei zavarosak, fülei hidegek és lekonyultak, száraz és igen meleg vagy belől sebes, hólyagos; ha nyála foly, szőre borzas; ha az előtte lévő takarmánytól (vagy abrakról) messze félre áll; ha fejét szomorúan elereszti; horpasza jár mint a' fuvó; ha lépéseiben botorkál és röstebben megyen mint máskor szokott.

Mit tevő legyen ilyenkor a' gazda? Azonnal hagyjon fel a' rajta-dolgozással, és semmi kemény eledelt neki ne nyújtson. Azután siessen, és menjen el olyan marha-gyógyítóhoz, ki a' vidéken leghiresebb (ne ám a' legolcsóbbikhoz!): beszélje meg neki barmának baját körülállásosan; kérjen tőle tanácsot, és kövesse azt pontosan. Így p. o. felfuvódott marhán egykét minuta alatt segíthetsz, ha száját, órrát, kalapoddal jól befogod, és beszorítva tartod. — Jó tartani a' háznál baromorvosló könyvet is. *)

A' bikától függvén a' jó marhák' tenyésztése: szükséges, hogy az derék, ép, egészséges állat legyen, és jól tartassék. Hogy fölötte szilaj ne legyen, kicsiny korától fogva kell szoktatni szelidségre, simogatás, czirókálás és nyújas beszéd által. A' hágatásra csak két esztendő korától fogva négyig kell használni, azon túl e' végre nem alkalmas, és meg kell hizlalni 's levágni. Leghajlandóbb pedig a' bika a' hágásra: reggel étetés előtt,

*) Ilyen olcsó könyv p. o. im' ez: „A' házi állatok' nyavalyáiról, szerzette Balásházi János, Pesten, 1833.“

délben és este az étel megemésztése után. Az üzekedni akaró tehenet tehát ilyenkor kell bocsátani a' bika eleibe.

Ugyde miről esméréd meg, hogy a' tehen üzekedni akar? Ha nyughatatlanul ide s tova tekintget, toppogat, nem fekszik le, nem akar enni; ha minduntalan bög, bök; ha az itatáskor szelles, jókedvű, bátor, más marhának utána fut és reá ugrik.

Ökröt a' bika-borjuból, hat hetis korában kell csinálni, kiherelés által. Az ökor-tinót három vagy négy esztendős kora előtt nem kell befogni járomba. Az igába és munkára szoktatáskor mind eleikbe mind utánok két-két öregebb ökröt kell befogni. (Az ökor hány esztendős korában vénül el, és leszzen a' munkára alkalmatlan: mond meg a' fontebbiekből? Akkor aztán mit kell vele tenni? — Merre van *hajsz*? Merre *csálé*?)

Miért fél az ökor egy kis gyermektől is; és hogyan hajthatja az illy nagy állatot illy kicsiny ember? Azért, mert az ökor szeme úgy van alakotva Istentől, hogy mindent nagyítva lát; úgy-hogy a' gyermeket is nagyobbak nézi, mint maga.

A' *tehen* elmulthatatlanul szükséges állat a' gazda-háznál. De a' jó tehénnek vásárlásában nagy vigyázat kívántatik. A' jó tehénnek tulajdonságai immár ezek:

1.) A' szembetünő nagyság és fiatalság. A' kilencz esztendőn fölül való tehen immár nem jó.

2.) A' nagy és alánehezédő has; derék tölgy és teli vastag tejes erek.

3.) Az ösztövérség és soványság; mert a' kővér tehen kevés tejet szokott adni, és ritkán is borjuzik.

4.) Hosszu nyak és hosszú fark.

5.) Jó és sok tej, azaz: napjában adjon három pintet, hogy minden héten lehessen belőle egy két funt vajot csinálni. — Pásztortól és molnártól sze-

KÉZI KÖNYV.

gény embernek marhát vásárolni nem tanácsos: találjátok el, valljon miért?

Miről lehet megtudni, megüzekedett-e a' tehén, és fogott-e fíjat? Ezt némelyek szerint így tudhatni meg. Vegy egy üveg poharat, tölts bele 2—3 ujnyi magasságra vizet; melybe önts a' tehénnek most fejt tejből. Ha a' tejcsepp a' víz fenekére szépen leül, tehát van borju a' tehénben; ha pedig széllal-foly a' víznek színén, tehát nincs. De bizonyosképpen még is csak úgy lehet azt észrevenni, ha a' hasa vastagodik; ha abban valami mozgást lehet tapasztalni; és ha mikor megtapogattatik, visszanez és odább faral.

Mire kell vigyázni, mikor a' tehén megüzekedett? Adj neki akkor valamivel jobbacská eleddel, mint máskor. A' bűdös takarmánytól és fagyott torzától könnyen elvetélkedhetik. Orizd a' társítástól, megnyomatástól, böketéstől, eleséstől; mert ezek miatt is elvetélkedhetik. Ne hagyj erősen futkozni. Öt héttel az előtt, fejésüket is hagyasd abba.

Miről tudod meg, hogy már közel van az ellés' órája? Arról, ha a' tehén tölgye tele van és fölpuffadt; ha a' vékonya nagyon le van szakadva. Bögést is tesz ilyenkor a' marha.

Elléskor hogyan kell bánni a' tehénnel? Menj be az istállóba, betéven az ajtót magad után. (Rendszerint a' két első lábak és a' fej jönnek ki először.) Ha nehéz ellése van a' tehénnek, fösckendezz az órrába egy kevés bort; azután fogd be az órrát, és simogasd a' hasát gyöngédeden alá felé. Vagy: dugj hat — hét vörös-hagymát a' torkába, annyira, hogy le kellessen nyelnie azokat. Ha a' borju burokban jó a' világra, mesd ki abból azonnal, nehogy megfúladjon; kösd el a' borjut, mihelytt sóval meghintetted, és az anyja lenyalta, — távol az anyjától. Ha a' tehénnek elléséhez tartozó valamely belső része kijött: toldd azt vissza, olajjal megkent kézzel. Ne fejd ki a' tölgyét ellés után;

mert az első tej nagyon hasznos a' borjúnak. Szemes eledelt se az ellés előtt, se utána ne adj a' tehénnek: mert az benne szorulást és hevülést okoz; hanem adj neki olyankor jó sarjut, lóhert, krumplit, zöld zabot, meleg moslékot. Ha a' tehén holt borjut ellett, ki kell a' tölgjét valamelly más borjuval szopatni. Hogy pedig ezt a' tehén megengedje, a' szopó borjura a' döglöttnek bőrét kell reá adni.

Rugdosó tehenet, nem véréssel, hanem simogatással és szépségesen kell megszeliidíteni. Azt tartják, hogy a' rugdosó tehén bizonyosan vesztég fog állani, ha kereszt-csontjára hideg vízbe mártott vászon terítetik.

Hogyan kell azon segíteni, ha a' tehén vagy semmi tejet sem ad, vagy rosszat, kéket, pirosat? Ha tejét a' tehén le nem adja, annak többnyire az az oka, a' ki vele bánik. A' rossz eledel, és a' fejésben való rőstség: ezek okozzák ezt a' fogyatkozást; nem pedig a' boszorkányok. Fejj tehát rendszerint bizonyos időben, szaporán és egymás után, az utolsó csöppig kifejvén minden csöcsét; mert ha ezt elmulasztod, a' tehén' tölgye megkeményedik, a' tej a' vérbe, husba vonódik, és végre egészen is elapad. A' megkeményedett tölgyet leforrázott csávai fejer-földdel *) kell bekenni. Kékes tejet a' vén tehének szoktak adni. Kékes tej abból is lesz, ha a' tej-tartó edények tisztátalanok; és végre némelly keserű és savanyú fűvek is kékké teszik a' tejet. — A' vörös téjnek is több okai lehetnek p. o. a' bezárt és megfűledt dohos levegő, melyet tehát új levegőnek bebocsátása által meg kell frisíteni; a', menyét-harapás, a'

*) Csáva, németül Stob, egy német falu, felső Soprony vármegyében. Ennek határa termi legbővebben ezt a' fejer föld-nemet; melyet a' csávaiak mindenfelé elhordoznak. Veszik az asszonyok hán' kenéshez; de van neki orvosi ereje is.

tölgynek meggyűladása és valamelly belső sérélme, hideg vízben uszás, némelly növények és füvek is vörössé teszik a' tejet, p. o. a' vad zeller, a' vörös répa' levelei, és a' tölgyfának gyöngé növései. Eszmértető jele: a' vizeletnek véres volta. A' sérelmes tölgyet gyöngítő füvekkel kell burogatni; vagy sótalan vajjal kengetni. Ha ez nem használna, törj és keverj össze egy funt sót, és egy fertál funt salitromot; 's ebből adj a' tehénnek naponkint négyszer, két-két kalánnyit, lisztes moslékban. Vagyis: itass vele salitromos vizet, valamig a' véres hulygozás meg nem szűnik. — A' dagadt tölgyre nézve: forraíj fel buza-korpát jó sörben; vess bele frís írósvajat, és mosd vele a' tölgyet melegen, de nem sütösen.

Némellykor a' téjnek rossz szaga is van. Ez onnét van, hogy ollyankor a' tehének nehéz-szagu füveket ettek. Némelly tehén maga is kiszopja tölgyét. Ez ellen gyurj pépet (kását), mennél vénebb és elérettebb sajtból, erős eczettel; és azzal kend be a' tölgyét: meg fogja utálni a' szopást. Vagy dugj a' két első lábai közé egy darab fát, mellynek végét lyukaszd ki, és a' beléje vont kötelet kösd a' tehénnek szájához.

Egyébiránt a' ki sok tejet akar fejni, gyakran megitassa tehénét, gyakran sót tegyen élelme közé, és adjon neki kövér eledelt. A' gyökér-nemű takarmány különösen jó a' tejelésre. — Ha több fejős tehened is vagyon, vedd külön mindeniknek tejét. Vannak tehének, mellyek' tejét nehezen lehet megköpülni; az ollyan tejet más tehénével együtt kell köpülni; — de jobb, kiadni az olly tehénen.

A' szopó borju' nevelése körül im' ezekre vigyázz. Szoptasd naponkint háromszor, de egyszerre ne sokáig, — hogy meg ne zabáljon. Ha ez talál történni, 's a' borju bele megbetegszik: tégy egy pint vízbe négy maroknyi sót, adj neki abból minden fertál órában egy kanállal. Úgy szoktasd

továbbá, hogy anyja' tölgyének csöcseit rendében szopja. Ha valamelly igen tejes tehénnek tejét nem tudja mind kiszopni a' borju: ki kell azt a' tölgyet fejni; különben egyszerre elapad, és nem ad utóbb annyi tejet. Már szopós korában reá kell szoktatni a' borjut az edényből való evésre és ivásra. E' végre a' szoptatás' idején, a' szopás' előtt tölts valami kis edénybe tejet, tartsd eleibe, mártsd bele az egyik ujjodat, 's vidd a' szájához. Utóbb keverj közibe vizet, és végre adj neki tiszta vizet. Némellykor — ha már a' borju néhány hetis — kevés jó füvet is kell eleibe tenni: úgy szinte néha egy kevés zabot is. Nem kell tovább szoptatni, mint legfőlebb 6—7 hétig.

Az elválasztott borjunak a' legjobbféle takarmányt és abrakot kell adni; ha pedig nedves és hideg füvet talált enni, azonnal-száraz elelelt, szemet vagy korpát kell neki adni, — kivált ha hasa menne. Az istállóban kell az efféle borjukat tartani, 's a' legelőre ki nem bocsátani. Mindennap többször is meg kell a' borjut vakarcsálni 's tisztogatni. A' tavali borju rugott-borjunak is neveztetik.

A' tejjel való gazda-asszonykodást a' mi illeti, itt is a' legfőbb vigyázat a' tisztaságra fordítassék; hogy tiszta legyen hely és edény, melly a' téjnek van rendelve; és a' kezek, mellyek azzal bánnak. Fölözni tejet nem szabad ujjaiddal, hanem tiszta ezin- vagy pléh-kanállal. Sokáig sem kell a' téjfölt a' téjen állani hagyni; mert mászkint keserű vaj lesz belőle. Köpüléskor, ha a' téjföl (téjszin) nehezen kél meg: tölts bele forró vizet, vagy vess a' köpübe vörös-hagyma héjakat: és azonnal megkél a' nélkül, hogy rossz ize lenne. Ha édes tejet akarsz tartogatni több ideig is; hogy meg ne aludjék, forrald föl befödött edényben, és úgy eláll akár meddig.

A' bial-tehén csak mocsáros határokon diszlik, kényes és drága állat; nem minden gazdának való. Hordozza fiját hasában tízenegy hónapig.

IV. *A juh* más néven birka, birge, gyapjas állat. Ennek szám szerint hetven féle faja van. Országunkban legközönségesebb faj a magyar juh. Nagy hasznót hajt a' gazdának: fajzásával, hússal, tejével, bőrével, trágyájával, de legkiváltképpen a' gyapjával.

A' juhoknak élet-idejét, fogaiknak növéséből imígyen tudhatni meg: Előlről alsó állkapcsaikkban nyolcz téj-fogaik vannak, mellyeknek két középsőt más-fél esztendő korukban, a' mellette valókat harmad-füves korukban, az ezek mellett lévőket negyed-füves korukban, a' két szélsőt pedig ötöd-füves korukban hullatják ki; és azok helyett nagyobb, erősebb fogaik nőnek, mellyek a' hetedik, a' nyolczadik esztendőben már vásni, tőredezni kezdenek: a' ezen kisebb nagyobb vásásból kopásból ítélteik meg hozzá-vetőleg későbbben a' juhoknak élet-ideje.

A' juhok a' párosodásra leginkább más-fél esztendő korukban lesznek alkalmatosak; a' gyöngébbek pedig még későbbben, azaz: harmad füves korukban. Egy-egy him (a' kos) 40—50 anyának is megfelel ugyan, de azért tanácsosabb 25—30 anyánál többet nem számítani egy-egy kosra. Az anyák 21—22 hétig hordozzák vemhőket. Egyszerre csak egy vagy két kost kell a' juhok közé ereszteni; mert a' sok kos, verekedéssel egymást megöli. Az ősz pedig ideje a' hágatásnak. — A' kiherélt kost *ürünek* szokás hívni; melly igen hizodalmas állat; és mind a' hús mind a' faggyuja különösen dicséretes.

A' him bárányokat hat hetis korukban kell kismetszeni; és — ha azt akarjuk, hogy szépek és egészségesek legyenek — mindaddig kell azokat szopni hagyni, míg anyjaik újra meg nem üzekednek. Harmad-fél hónapig minden esetre kell szoptatni azokat. A' két esztendő bárányt toklyónak szokás hívni.

Nyáron a' juhokat legelőn szokás kitartani, télen pedig száraz takarmánnyal. Ilyenkor egy-egy birkára másfél funt széna, és ugyanannyi tavaszi szalma kivántatik meg; vagy egy funt széna és három funt őszi buza-szalma. Ha tiszta szénán tartatnak, akkor két funt a' napi mérték. Szeretik a' birkák a' gyöker-nemű takarmányokat is, öszveaprózva, földes mocskáiktól megmosva és seczkával keverve. Ekkor kevesebb száraz takarmányt emésztenek meg. Bárányoknak és egy esztendő s birkáknak a' sarju nem egészséges; hanem azoknak jó széna kell. Juhok' telettésére hasznosan lehet fordítani, a' fűz-, eger-, mogyoró- és nyirfagalyakat is, megszáritva.

A' birkák' gyapjuja sűrűbben nő, ha a' megnyíres után azok iróval meglocsoltatnak. Egy birká, ha esztendőt-által csak egyszer nyiretik, rendszerint három funt gyapjut ad.

A' juhokkal-bánásnak egyéb módja és minden titka abban áll, hogy a' juh mértékletesen éljen, soha meg ne zabáljon semmi kövér eledelben; — mert az olly bolond állat, hogy mihelytt módját látja, halálra eszi vagy iszsza magát. Azért legjobb azokat sovány legelőn tartani, vagy a' kövéren csak általfutva, és nappal soha sem hagyni inni, hanem éjjel. Portól, forróságtól, ivástól (kivált mocsárokból) kell azokat szorgalmasan ótalmazni. Néha nekik sót nyújtani is szükséges. Ugyan sós kézzel csálhatni ki azokat az akolból tüzi veszélykor is, előcsalván a' kolompost: mirenézve a' kolomp mindig az alkolban tartassék és kéznél legyen.

A' beteg juhokat arról esmérhetni meg, ha zavaros szemök, lecsüggő fülök, kedvetlen járásuk és lágy ganéjuk van; ha nem látnak jól az evéshez; továbbá: ha a' gyapju alatt bőrök nem piros, ha a' gyapjukok feje és imitt-amott mállik; vagy ha meggolyvásodnak.

Eleg ennyit tanulnotok ez uttal a' juhokról. Mondjatok ti még más házi állatokat is, mellyek

rendszerint együtt járnak a' juhokkal, és részint velek atyafiak is? — Ezek a' *kecskék*. Ez az állat jó könnyű tejet ad; kivált mell-nyavalyákban használatost. Husa és faggyuja is haszonra fordítható. Tarthatja akármelly szegény ember is; mivel mindent öszverág és megeszik; szinte a' бүркөт is, — melly pedig minden egyéb állatnak mérég. Bakjának husa, szaga miatt nem izletes. A' kecske-fiat más névén így is szokás hívni: gödölye, vagy gida. Árván maradt szopó gyermeket kecske-emplő-kön helyesen felnevelhetni.

V. A' *sörtés*, vagyis a' disznó, husával és zsirjával leginkább használatos. Sok fajai közül leghizodalmasabb az u. n. mangolicza-faj *), mellyet a' kereskedők a' Törökország' szélein álló nagy tölgyfa-erdőkből szállítanak. A' gazdaságban kétféle disznók fordulnak elő: maglók és hizlalók. Amazokhoz számláltatnak: az emsék (göbék), malaczok (koczák), süldők, azaz: 2 évi disznók, és a' kan; — emezekhez az ártányok vagyis herélt kanok, és a' hizó vagy csak hizlalásra szánt többi disznók. Az emse már esztendő korában meggörög; malaczait 16—17 hétig hordozza; és esztendőnkint kétszer fiadzik, — mindenkor többet egy-nél. De négynél többet nem kell meghagyni anyjok alatt. Az emse annál jobb, mennél több csőcsei vannak.

A' kan két esztendő korától fogva negyedikig haszonvehető a' kanozásra; azután sem e' célra, sem megölésre nem alkalmas. Egy kan 15—20 emsének elégséges. A' kan malaczok 4—5 hetis korukban heréltetnek ki, és lesznek ártányokká. Serdülő malaczoknak szemet is kell adni; azért, hogy a' rágással farkas-fogaikat kitörhessék.

Sörtéseknek legfőbb nyavalyájok a' torok-gyilk, mellyben el is döglenek sokan. Annak eltávoztat-

*) Ez a' szó: *mangolicza* rácز nyelven van, és ezt teszi: kondor szörü.

tása végett óvni kellene azokat a' nyári forráságtól; és moslékjokba minden héten egy maroknyi bükfa-hamut kellene hinteni. Aztán ital' szűkében soha ne legyenek; vizekre, tócsákra gyakorta bocsátassanak; óljok és alomjok szárazon és tisztán tartassék, és legyen oszlopuk is, a' mellyhez dörgölözhessenek.

Nyüveket disznóból kivesszeni úgy kell, hogy az ember zöld málva-leveleknek kifacsart levét tölti a' sebbe, és ezt aztán oltott mésszel bekeni. A' mi pedig még bizonyosabb sikerű szer: adj ennie kenyérben vagy más ételében fejr nyárfa-leveleket.

Hizlalásra mindenkor ártányokat kell választani, és nem emsét, sem kant. A' kan azért nem jó e' végre, mivel görget, és nem hizik; mikor pedig leölik, nehéz szaga van a' husának. Az emse is, hizlalás közben megindulhat a' görgésre, és nem hizik; vagy a' hidasban talál megmalacozni, és akkor megint nagy bajt és hátra-maradást okoz. Ha mégis emsét akarsz választani; tehát, hogy meg ne induljon, előbb metszsed ki ahhoz értő herélökkal, millyenek p. o. Májusban Stájerországból nálunk járnak. Másféle szerek a' megindulás ellen, a' miket hírlenek, többnyire hitvány babonaságok. — Hizlalni tanácsosabb háznál, mint vagy erdőn makkoltatni, vagy hizlaltan vásárolni kövér disznót. A' piaczkon árus hizlalt disznókkal olly csalások gyakoroltatnak sokszor, hogy a' sörtés valami mosléktól ideig nagyon kövérnek látszólag felfuvódik, holott nem kövér valósággal. — A' makkoltatás' ideje alatt a' sörtés elveszhetik.

Háznál hizlalásban arra kell ügyelni, hogy a' disznók' váluja tisztán tartassék, és az étel-maradvány benne meg ne savanyudjék. Mert a' disznó tisztátalan állat ugyan, de mégis tisztán kell vele bánni. És furcsa dolog, hogy éppen ennek a' tisztátalan állatnak valamelly részével élünk mégis a' tisztogatásra; valljon miye az a' disznónak? *) Vi-

*) A' sörtéje,

gyázni kell továbbá, hogy alomjok száraz legyen; erős hidegektől óva maradjanak; az enniök adásban rend és mérték tartassék; és napjában négyszer ötször is kapjanak enni, de csak keveset egyszerre. A' hizlalás' kezdetén lehet veleek tökök és kolompért is étetni korpával, hogy meghusosodjanak. Azután kell következtetni (nem hirtelen men-
vén által) a' szem-étetést. A' kukoricza legjobban hizlal, de jól kiszáradt legyen, különben elvásítja a' sörtés' fogát. — Ha a' sörtés nem eszik jó izüen, tehát ételére, hetenkint kétszer egy-egy késhegynyi porrá tört piskolczot lehet hinteni és adni: a' mi aztán étkessé teszi, és hizását egyébkint is hamarítja. Tizenkét mérő szemmel tíz hét atatt alkalmasan meghizlalhatni egy disznót. Megöléskor legjobb a' disznót forró vízben megköpesztetni, úgy aztán egyszer szalma-tűz-lánggal megfuttatni.

Teletetni disznókat, vagy gyöker-takarmánnyal lehet, vagy polyvával, mellyet megforráznak, és korpával összekevernek; vagy pálinka-, és sör-moslékkal. Vigyázni kell leginkább a' moslék körül arra, hogy az rézedényben (vas-fazékban) sokáig ne álljon; mert az olyan mosléktól a' disznók megdöglenek.

Disznók csunya állatok, hamar harapnak, saját fijaikat is néha megeszik; azért nagyon féltetni és óvni kell tőlök a' kisdedekeket.

VI. *A' baromfiak'* vagy majorság' tenyésztése körül általjában minden ide tartozó házi állatokra nézve figyelmet érdemel az ő szokott nyavalyájok, a' *píp*, mellyben olly sokan eldöglenek. Ez nem egyéb, mint az orrok' lyukainak bedugulása. Hogy ebbe ne essenek, ügyelni kell főképpen arra, hogy a' víz-tartó edények mindig tisztán tartassanak, friss vízzel gyakorta megtöltessenek, és a' meleg napokban állott és elápóródott vizet inni a' baromfiak soha ne kénytelenítenessenek. Jó a' válujokban mindig kakuk-füvet is tartani, mellyről így anak. Ha

pedig már pipjek vagyon: a' nyelvök' hegyét kell megnézni, ha nincsen-e azon egy kis fehér bőröcske. Ha van, le kell azt körömmel csipni, a' helyét be kell hinteni hamuval, és azután borsot vajjal elegyítve be kell nekik adni. Vagy: kend és dörögöld jól be egész fejüket a' baromfiaknak halzsírral. Róka ellen nyakokat a' baromfiaknak megkenhetni szurokkal, mellynek szagát a' róka nem szívvelheti. — A' baromfiak tojásban hozzák világra fiaikat, mellyeknek kiköltésére midőn tüzet kapnak, kotlósoknak neveztetnek. A' bűzhödt tojás neve: záp tojás vagy polozsna. — Baromfi-dög ellen vess válujokba annyi oltott meszet, mennyi az abban álló vizöket fejérré teszi.

1. A' lud vizes helyeken diszlik, mivel mindig szomjuzik. Hasznos a' gazdaságban: husa, zsirja, tolla, tojása, fajzása és trágyája. Él füvel, gazzal, káposzta-levével, salátával, gyökerekkel, béká-lencsével. Elélhet tíz esztendeig. Mikor tollait hánnya, és mikor megmellesztetik: különös kedvezést kíván. Ollyankor zabot, árpát, vagy más szemes gabonát is kell neki adni. De egyébiránt is télen a' szemes eledel indítja meg tojásra a' ludat leghamarább. Egy lud tojik 9—20-at, mellyen négy hétig ül, míg kikelnek. A' zsiákat (libákat) nem kell harmatban vagy hideg és jeges esőben mezőre bocsátani. A' ludak' őlját tisztán kell tartani. A' tetveket belőlök úgy üzhetni ki, ha eleven-kénesővel megkent fonál köttetik a' nyakukra. Nyáron lenmagv- vagy fa-olajjal meg kell kenni füleiket; hogy az apró bogarak azokba be ne mehessenek, és a' ludakat meg ne ölhessék. A' baromfiaknak, és így a' ludnak is mindennemű férgek' elűzésére szórj el ólaikba bűdös pörjét, melly elől minden férget. Vétkesen babonáskodik az olly gazda-asszony, ki lopott szalmára és lopott deszkára ültet ludat, hogy többet tojjék. A' ki pedig ludakat hizlalni akar, kukoriczát vagy borsót adjon neki; a' vizébe (mellynek mindig kell állani

a' lud előtt) tegyen jóféle homokot; a' kukoriczát pedig áztassa meg előre meleg vagy sós vízben. A' hizlalást hód' újulásakor kell kezdeni (ha lehet), és folytatni legfőlebb 35 napig, — melly időn tul a' lud nem hizik, hanem fogy; kivált ha már szárnyai alatt kövérség-bibircsók is keletkeztek. Hizlalásra a' jércze-lud alkalmatosabb, mint a' gunár. A' hizlalásnak helye sötét és meleg legyen. A' betetés előtt tépd ki a' lába között való tollait. Tartsd pedig mindig tisztán.

Egyébiránt a' lud-tartás csak olly helyen diszlik, hol számukra külön legelő van, és víz-folyam is található. Mert a' ludak után a' marha legelni nem szeret. És a' lud-ganéj sem haszon-vehető. A' melly lud sokat tojik, az nem magvnak való. Erről az állatról van az a' mondás, hogy ezt vagy amaszt *elfutotta a' lud-méreg*.

2. A' *kácsák* (réczék) tókat, álló-vizeket, posványokat szeretnek; mivel azokban találják fel eledelőket. Igen falánk állat a' kácsa. A' most kikelt kácsákat mégis vízbe eresztetni, egy pár hétig veszedelmes. Táplálni kell ezeket téjjel, rozs- és árpa-lisztből készített kásával. Az öregebbeknek ló-sóska-magvból is jó eledelt lehet keverni korpával. Husa böcsösebb a' ludénál. Sem kácsának, sem ludnak tök-magot és kukoricza' héját enni ne hagyj; mert azoktól megdöglenek. A' kan-récztét gácsérnak szokás hívni.

3. A' *tyuk*, tojása kedvéért mindenütt tartatik, és elmulthatatlanul szükséges is. Megtojik pedig egy-egy tyuk esztendőt-által 50—70 tojást. A' vele bánás im' e' következőkben áll. A' tyukólnak melegnek kell lenni. Legyenek benne ülfák, mellyeket gyakran le kell tisztogatni. Az ol' padlatja homokkal hintessék meg; és éjjel zárva találtassék. Továbbá a' tyukokat ocsúval, zabbal, kenyér-héjjal, bogarakkal és férgekkel kell táplálni; de nem ám rozsszal, sem árpával vagy kukoriczával, nem is babbal vagy kenyérral; mert

mindezekről meghiznak és tojni megszűnnek. Men-
nél jobb tartásuk van teled-szaka, annál korábban
elkezdik a' tojást, és annál többet tojnak. A' ki
pedig azt akarja, hogy tyukai télen is folyvást
tojjanak: étesse azokat főtt vagy pörgölt zabbal
melegében; vagy adjon nekik gyakorta kender-
magvát, vagy a' csatánnak száraz magvait korpá-
val összevegyurva. Csérebogarat ha esznek, meg-
döglenek. Minden reggel, minekelőtte óljokból ki-
eresztetnének, nézd meg, valljon tojtak-e, vagy
fognak-e az nap' tojni. Ha valamelly tyuk rejtke-
helyre tojik, annak kitanulása végett dörzsölj al-
felébe egy kevés sót, mikor tojás vagy on nála:
és azonnal futni kell neki a' fészekre; akkor less
utána, és megtudod, hová jár tojni. A' fészkeik-
ben mindig kell hagyni néhány tojást. Fészek pe-
dig tizenkét tyuknak csak négy szükséges: Mikor
meg akarjuk ültetni, ahhoz a' legfrisebb tojások-
kat kell venni; még pedig olyanokat, melyeket
a' kakas által megherélt tyukok tojtak. Hogy fri-
sek, azt arról lehet megtudni, ha a' nap - vagy
gyertya-világ felé tartatván által lehet rajtok lát-
ni; vagy ha a' vízbe vetve aláülnek a' fenékre (t.
i. a' régi tojások fönt usznak); vagy ha tűzhöz tart-
va, nedvesség jó ki belőlök. A' harmadik hét után
kikelnek a' tyuk-fiak (csirkék, csibék). Azokat
kosárba kell rakogatni és kölessel étetni. Mihelytt
mindnyájan kikeltek, azonnal anyjok alá kell azo-
kat visszarakni. A' kakas-csirkékből kappanyokat
kell csinálni kimetszés által; melynek akkor van
ideje, mikor a' csirkék el kezdenek kukorikolni.
Ezt otthon tanuljuk meg, és nem itt az oskolában.

A' tyukoknak ellenségeik is vannak. A' gö-
rény, nyest, menyét, róka leselkednek utánok.
Ezek ellen hogyan kelljen a' tyukokat ótalmazni:
hadd halljam, mondjátok meg a' természet-tu-
dományból?

Szinre nézve a' fekete tyuk tartatik legjobb-
nak. A' bóbitás tyuk rossz faj, és nem él soká.

Magynak nevelés végett pedig az ugy neverett *Két-Asszony-nap-közi* csirkéket kell eltenni. (Mikor van az a' Két-Asszony-nap-köz' ideje? mutassátok meg a' kalendáriomban.)

Ha a' tyukokon tetvek vannak; hintsd be óljokat pörnyével; a' minthogy lám a' tyukok önmagoktól is porban szokták magokat tetveikből kifördeni. Ha dög uralkodik rajtok, olyankor egy nagy hangya-fészket kell óljokba bevinni, hangyástól együtt; és a' hangyák mennél öregebbek legyenek. A' tyukok nagy mohón fogják ezeket enni; mellytől has-menést kapnak, és az által ki-gyógyulnak.

A' tojást ugy lehet télen épségben eltartani, ha az ember valamelly tágos edénybe polyvát tesz, és a' tojasokat abba (a' hegyes végöket alól fordítva) állogatja; de ugy, hogy egymáshoz ne érjenek. Ugyan ezt a' szolgálatot teszi a' rozs, ocsú és hamú is.

A' tyuk különös gyöngéd szeretettel viseltetik fiai iránt, és nagy gondnal hordozza azokat; melyért igen szép példa-képe a' gondos édes anyának.

4. A' *pulyka* igen kényes állat; mellyért azt tartani nem minden gazda-asszonynak való. A' pávát pedig még annál kevésbbé. A' páva a' kevélységnek példa-képe.

5. A' *házi-galamb* *). Husa gyöngé eledelt ad, kivált betegeknek. Hamar elszaporodnak; mivel esztendő-t által 6—8-szor is tojnak és költenek. És így a' melly háznál elszaporodtak, ott jó mészárszék gyanánt szolgálnak. Mindazáltal a' galambokat mindenütt tartani nem lehet, vagy nem is szabad; mivel a' ház' födeleiben sok kárt tesznek, és a' bűdös-férgeket nagyon tenyésztik. Két hétig ülnek tojásaikat. Ellenségeik: az ölyv, menyét, görény, macskák.

*) Van t. i. vad-galamb, örvös galamb, gerlicze 's a' t.

VII. Kiváltképpen hasznos állatocskák gazdaságban a' *méhek*, mellyek rendszerint kasokban (más szóval köpükben *), kaptárokban), szoktak tartatni. Méhek olly marha-csordák, mellyek' számára nem szükség aggódnod sem legelőről sem takarmányról; hanem a' mellyek az ő gyöngéd szárnyaikon minden erdőkön, mezőkön szabadon rajlanak; senkinek jószágában kárt nem tesznek, és mégis málháson térnek vissza, 's aranyot hordanak a' házhoz az ő uraiknak. Minden méh-kasban háromféle méhek laknak, mellyek nagyon különböznek is egymástól: a' *királyné* (vagyis az *anyaméh*), a' *munkás méhek* és a' *herék* (himek). A' királyné igazgatja a' társaságot, és azt jó rendben és munkásságban tartja. A' munkások kisebbek, mint az anya-méh; a' herék pedig valamennyi között, legnagyobbak, és fullántalanok. Egy nagy kasban 10—15 ezer munkás méhek, és 700 's több herék élnek egy királyné alatt. Ha a' munkás méhek új lakást akarnak készíteni, tehát előbb enyvet gyűjtenek, mellyet a' mézgás bimbókról rágeszálnak le, és lábaikra ragasztanak. Ezzel a' kasnak minden hasadékait és választékait bekenik, — a' kijáró lyukat kivevén. Aztán viasz-szert hordanak. Ez számtalan virágoknak him-porából áll; mellyet ők megnedvesítvén megemésztene. Csak a' gyomorban válik viaszszá, mellyet azután ismét kiizzadnak, és belőle szép rendes hatszegletű sejteket (lép-lyukakat) készítenek. Ezek a' sejtek rész szerint méz-tartásra, rész szerint pedig a' fajzatnak fészkeül szolgálnak. A' megtöltött sejteket finom viaszhártával beborítják, hogy a' méz kine folyhasson belőlök. Kis örök által a' virágok édes nedveit beszívják, elnyelik 's földolgozzák, kisded hólyagforma méz-gyomraikban, mellyekben a' nedv mézzé vá-

*) Ezek lehetnek szalmából, deszkából, üvegből; lehetnek gömbölyűk, négy-szegletűek, egy vagy több emeletűek 's a' t.

lik. A' királyné minden léplyukba egy-egy tojást, 's az egész nyáron által mintegy 30—40 ezeret tojik. Először olyan tajásokat tojik, a' melyekből munkás méhek lesznek; azután heretojásokat; 's végtére még tizet, a' melyekből királynék lesznek, különösen ezek' számára készített sejtekbe. Egynehány nap múlva a' tojásból pondró (nyű) lesz. Ezt a' méhek szorgosan étetik valamelly péppel (kásával); míg nem mintegy 8 nap múlva befonja magát. Ez meglévén a' méhek a' sejteket viasz-födéllel elzárják. Néhány vetkőzés után 14 nap alatt ezen állatocska méhévé válik, kibuvik a' viasz födél alól, mézzel megéttetik, 's néhány óra múlva a' többivel kiröpül. Mikor valamelly kasban a' méhek igen megsaporodnak, 's kiváltképpen ha több fiatal királynék vannak benne, tehát azoknak egy részét kiűzik. Ezeket *rajot*nak nevezzük. Ezek a' királyné után mennek, 's a' hol es letelepedik, valamennyien oda függesztik magokat igen sűrű gömbölyű rakásban; így azután üres méh-kasbá fogják föl őket. a' hol azonnal elkezdenek munkálódni. Ha az új kasba több királynék mentek be, akkor a' fölöslegesek más nap' a' kas előtt halva találtatnak; mert csak egy uralkodhatik. Ez Májusban és Juniushan történik. Augusztushan, midőn már a' fajzás' ideje elmúlt, a' munkás méhek a' himeket megtámadják és megölik. Mihelyest késő ősszel fagyni kezd, azonnal téli álomba esnek a' méhek, mint minden bogarak nagyobb részint; mellyből (ha a' hideg tartós) csak a' tavasz' kezdetekor ébrednek föl. A' méheknek legalább 200 fajaik vannak.

Micsoda tulajdonságaik vannak tehát a' kasban a' háromféle méheknek? A' dolgozó méhek (legtöbheu is lévén) gyűjtik a' mézet, viaszt; és ezek télen által is életben maradnak. A' herék Áprilisban mutatják magokat először. Ezek nem dolgoznak; hanem csak a' kamarácskáiban lévő tojásokon ülnek; és him-méheknek is tartatnak.

Az anya-méh csak maga uralkodik egy kasban, és a' többieket tojja.

A' ki méheket akar szerezni, tavasszal szerezzen, míg még a' méhek nem járnak, — akár pénzen, akár gabnáért, akár ajándékban tegyen szert az első kasra. Azt a' hitvány babonát a' méhek' adásában félre kell tenni, hogy az elveszi a' többi megmaradtaknak szerencsáját. — De mindenek előtt keressen a' gazda jó helyet, hová a' méh-kosarakat helyeztesse. Az olyan hely legjobb, melly csöndes, mellyet a' hideg éjszaki szél nem érhet, hová a' nap sokáig szolgál, a' hová friss levegő szabadon mehet, a' honnét szabados és tágos kijárás van, hogy a' méheknek ne kelljen füstölő házak fölött elrepülni; és a' honnét közel vannak rétek, virágok, halmok, patakok. A' méh-házhoz közel (ha üres hely van) igen jó olyan virágokat és vetyeményeket is termesztetni, mellyekben sok mézesnedvesség szokott lenni, millyen p. o. a' citromfű, kakukfű, zsálya, repce, bab, rozmarin, ákác-fa's a' t.; nevezetesen a' hársfavirágnál nincsen kedvesebb éldeletök a' méheknek; és a' hársfa éppen akkor is virágzik, mikor új méhek rajzanak. Még a' méz is sokkal böcsösebb ízű a' hársfából.

A' méh-kasok közül legjobb a' zsupból csináltak. Igen kell arra vigyázni, hogy a' kasok valami rossz szagot ne kapjanak; azért is minden tavasszal Márczius' táján jól ki kell azokat tisztogatni. Nyáron a' méhek ön-magok eltartják magokat: de télen sokszor kell őket táplálni és segíteni mézzel, vagy édes körtvélylyel, vagy sült tyukkal. József-nap tájban meleg időben ki kell a' méheket eresztetni, és eleikbe teknőben, mogyoró-fa' barkáját tenni.

Méhek' rajzásakor (melly Májusban, Juniushan és Juliusban szokott megesni), fő dolog arra ügyelni, hogy a' raj el ne szökjék, hanem közel meg szálljon. E' végett egy vászon-sipkát önts be be-

lül sárga viaszszal, csinálj reá hosszú nyelet, azt tartsd-föl a' rajnak, és önkényt bele száll. A' megszállott rajt estve egy üres kosárba kell venni, s mindjárt az arra rendelt helyre kell tenni. A' kosarat sós vízzel kell előre megöntözni belől. Egy-egy kas-méh, kedvező esztendőben 2—3 rajt is ereszt: de legjobb vele csak egyet jót eresztetni, a' mit úgy lehet végbevenni, ha a' rajt-eresztett anya-méh helyére teszik a' befogott rajt, az anya-méhet pedig más helyre a' méh-házban, és toldást is tesznek alája, de egyszerre csak keskenyt, 3—4 hüvelknyit. A' rajokat nagy kasha fogni nem kell, hanem kicsinybe, mivel a' kicsinyekben sörényekben dolgoznak.

A' méhek' ellenségeik: a' tolvaj méhek, mellyek a' legjobb méhekből válnak többnyire. Mert mi-helytt valamelly kasban a' méhek gyöngé szerrel és kevés mézzel vannak; az erősebb szerrel lévő méhek azonnal háborgatják őket, tolvaj-méhekké lesznek, és az erőtlenebb kasnak mézét elrabolni törekeshetnek. Ezek ellen tehát, hogy a' méheket meg lehessen ótalmazni, e' végre Augusztustól fogva Májusig, a' kasok' lyukait (mellyeken a' méhek ki- s beröpdösnek) igen kicsinyre kell hagyni. Továbbá ellenségeik az egér, az úgy nevezett halál-fejek, nagy pillék, madarak, különösen a' föske, békák, mellyek ellen őket védelmezni kell, és a' kasok'alját gyakorta megsöpörni.

Az olyan kasokat, mellyeknek kevés méheik vannak ős' utólján és tavasz' elejen, nem kell a' többiekhez közel tenni. A' méz-szüretnek (mészsedésnek), és a' méhekkal-bánásnak bővebb esmérete végett; vagy ha a' méhek betegeszenek: tanácsot kell kérni valamelly ahhoz értő embertől vagy a' méhes-gazdaságról írott könyvektől.

Vannak vad méhek is, a' sűrű erdőkben; ezeket úgy lehet kinyomozni, ha az ember valamelly fáktól szabados helyen tüzet éleszt, és lépes mézet tesz a' tűzre, mellyben aztán a' viasz füstbe osz-

lik, a' nélkül, hogy a' láng megemészteté. Ekkor az erős méz-szag eltűnődén, mindenfelől nagy sokaságu méhet csalogat elő. Most figyelni kell, hogy miután a' tűz körül való mézből megrakodtak, merre röpülnek. Ezen irányt követve, és a' munkát máskor és másutt is ismételve: könnyen reátalálhatni rejtek-helyeikre.

Némelly méhek a' náddal fődött házak' héjaikba is raknak mézet a' nád-szálókba; és az a' nád-méz: — holott egyébiránt a' czukrot is (mint edes nádból készültet) néha nád-méznek hívják a' magyar könyvek. — (Hát valljon micsoda az a' macska-méz? Es helyesebben minek kell azt mondani?)

Végre mivel a' méhek az erkölcsi világban a' sörény dolgozásnak is példázór; azért tanuljátok meg rólok még az itten álló versecskéket:

Gyermek! menj el a' méhéhez; ehhez a' kis mesternéhez;
Nézd el, mint szeret dolgozni, mindenről mézet tud hozni.
Rövid éltét — mely tordhval teljes — visszi bekézeli,
Későn korán munkát, mivel.
Gondold: hát én meg' hényéjtek? Nem én! bár mi kicsinyt éljek,
Munkásbna' kell nála lennem; mert ész is adott Istenem.
Legszebb korát életemnek, munkásságban szerencsémnek
Szentelem és Istenemnek.
Nem adta az én Teremtőm hivalkodásra szép időm';
Rendelt ő nekem e' végett éltet, ész és tehetőséget;
Hogy úgy aggjak, a' mennyire telik, más szerencsédésc,
Mint saját személyemre.

VIII. A' *selyem-bogarak* (vagyis selyem-eresztő hernyók). Ezeknek tenyésztése is föltötte hasznos, ha valaki nagyjában gyakorolhatja. A' Bónátban p. o. igen divatban vagyon. Kelnek azok torjásokból nap-fényen; mikor a' szeder-fáknak (más szóval: cper-fáknak) leveleik is kezdenek kiakadul-

ni, mellyekkel t. i. élnek; de csak a' fehér szeder' leveleivel. Növés közben többször is levetkőzik bőreiket, mig nem végre egész nagyságukat elérvén, természeti ösztönüknél fogva ön-magokat beszövik sárga vagy fehér színű selyem-burokba, mellynek szálaí aztán lematóláltatnak, és drága pénzért a' fabrikákba elárultatnak. A' burokban a' hernyó elváltozik bábbá, ez viszont lépkévé; lepke-formában aztán megpárosodnak és tojásokat tojván meghalnak. A' tojásokat télen által a' kiköltetés' idejéig száraz és hives levegőű helyen kell tartani. A' velek-bánásnak mesterségét bővebben az e' tárgyban írott könyvekből lehet megtanulni. Az egész munka 2—3 hónap alatt végbe megyen. A' selyembogár-tenyésztés ártatlan és hasznos foglalatosság lehetne kivált gyermekeknek és elaggott öregeknek.

Azon állatok közé végre, mellyek minden gazdának házánál feltalálhatók, és részint szükségesek is, számlálhatni még a' macskát és a' kutyát. Tehát.

IX. A' macskáról. Ez a' házi állat az egerek' és patkányok' pusztításáért tartatik; melly végett szabad-járást kell neki hagyni a' kamarákba, padlásokra, és magv-tárokba. Olly jó szeme van, hogy az egeret még a' sötétben is meglátja. Egyébkint pedig hízelkedő, de torkos, lopó, aláttomos és álnok, gonosz indulatu állat. Egereken kívül elkapdozza és föleszi a' madarakat, galambokat, házi nyulakat és csirkéket is. Legjobban szereti a' tejet. Konyhán nagy vigyázat kell reá; és meg nem kell engedni, hogy a' tűzhelyen melegedjék, hol t. i. könnyen sziporka pattanhat reája, a' tüzet kiviheti, és a' házat felgyujthatja. — Még meg kell jegyezni, hogy a' macska is (valamint a' kutya) könnyen megdühödhetik, és így veszedelmes állat. Ennek eltávoztatása végett soha sem kell hagyni a' kályhánál heverészni. Távol kell tehát macskát tartani a' szobától és kis gyermekektől. Macskát magunkhoz szoktatni, vagy szinte velünk há-

latni: veszedelmes *). Hogy a' roszka beteges macskákat boszorkányok járnak: az hiábavaló mesebeszéd. Ellenben az igaz, hogy a' macskának, kivált téli vastag szőre — meleg szobában megszáritva és dörzsöltetve — villám-ütéshez hasonlító szikrákat hány: de a' mit macskával csak a' természet - vizsgálóknak lehet és tanácsos végbe vinni. A' kan macskát *kandurnak* szokás nevezni.

X. A' *kutya* (vagy eb) a' föld' színén mindenütt feltalálható, és sokképpen nevezetes állat. Az ember után ez a' legokosabb állatok' egyike. Megtanul mindenféle mesterségeket; szókat is tud kimondani; és álmodik is. Legtanítékonyabb a' pudli, vagyis az uszkár-faj. A' kutyának számtalan fajai közül a' gazdaságban leginkább fontos: a' vadász-, juhász-, mészáros- és házi-kutya. Csak azoknak kellene pedig kutyákat tartani, kiknek reájok elmulthatatlanul van szükségök; p. o. faluvégen, vagy magános pusztákon lakozó embereknek, pásztoroknak, molnároknak 's a' t. Mert ez az állat a' gazdaságban nem hajt semmi tulajdonképpen való hasznót, sőt tartása sok alkalmatlansággal és veszedelemmel is jár együtt. Kéztől vár mindig, és ha nem tápláltatik rendesen, hamar házalóvá, torkossá és kártevővé lehet. Harapóssága által testünkben sérelmet okozhat. Mellyért már a' külföldön az eb-tartásra külön adó-fizetés van vetve; hogy ez által a' sok fölösleges és haszontalan ebek' tartása megakadályoztassék. Somogyban is a' falukon minden nagy és haszontalan ebek ki vannak irtva. A' mi pedig a' kutyát veszedelmessé teszi gyakorta: az, az öneki különösen tulajdon rettenetes nyavalyája, a' megdühödés, vagy megveszés, víz-iszony; mellybe olyankor esik, ha italból szükséget lát, vagy bűdös rossz vizet inni kénytelen; ha vele nyári hévségben va-

*) Lásd ide a' II-dik résznek 57-dik számát.

dásznak, ha gilisztás, ha más nagyon vén; ha fölmérgecsitetik, vagy a' kemény téli hidegekben nincsen bujó helye, vagy ha igen meleg kályhánál heverész; ha forró ételt eszik, 's a' t. Nem jó pedig ez a' nyavalya hirtelen reája, hanem készül néhány napig. Esmértető jelei ezek: sem eszik, sem iszik, sem ugat, félre búvik, magánosságot keres, fülét farkát aláeresztvén ide 's tova csapong és dühöng, farkát lábai közé csapja, az idegeneket alátombban megkapja, sőt, a' házi esmérősekhez sem mutat oly nyavasságot, mint azelőtt szokott; komor, kedvetlen. Ha valamelly kutyában tehát ezek a' jelek mutatkoznak: már akkor nem kell bízni benne. Ha pedig szemei könnyeznek és vörösek is, ha száját eltátja, nyálát folyatja, fogait vicorgatja, nyelvét kicsüngeti, és gazdája' szavára sem hajt: már akkor nagy ideje, hogy agyonverjék vagy lövöld, és mély gödörbe eltemessék, — pusztá kezekkel hozzá nem nyúlván, és mindazt, a' mit elnyálazott, öszveégetvén. Ha dühös, vagy más mérges kutya rohanik feléd: ne fuss előle, hanem állj meg, és vess neki elcibe valami fejéret, keskenődet, szürödet, vagy ingedet a' testedről, — és eltávozik; vagy, míg ő azon mérgét tölti, te addig megmenekedhetsz. Sokszor megtartóztat ebet a' rohanástól, az embernek reája meresztett szeme és éles tekintete is. Ha valaki pedig oly szerencsétlen, hogy dühös kutya megharapta, annak tüstint értelmes orvost kell hozni; addig is a' sebre süttessen a' legközelebbi kovácsműhelyben tüzes vasat, vagy gyújtson meg rajta többször is puskaport, vagy mossa a' sebet sós vízzel *). Kutyáról az a' babonája van némelly tudatlan embernek, hogy mikor ordít, akkor tüzi gyuladást érez előre: de az nem igaz; mert a' tüzet előre sem kutya sem más állat meg nem érezheti. Az is babona, hogy a' kutya nem dühödne meg, ha valamelly

*) Lásd a' IX-dik résznek XVI. 15. számait.

folyó-viznek nevét adják rá. A' név-adás körül inkább arra kell vigyázni, hogy a' névben visító, vékony hangok legyenek; hogy az eb könnyen hallhassa: ne pedig gyöngék. Így p. o. jó nevek: **Filán; Vigyáz, Tisza** 's t. e., **Aztán** olly, **nevet** kutyára ne adjunk, melly valami disztelent jelent, vagy kettős értelmű, vagy 'szinte ember' neve.

Végezetre, a' házi-állatoknak párosodása felől tartsátok meg azt, hogy azok is (valamint a' mezei oktalan vad állatok) csak magokhoz hasonlófajú állattal azoktak ugyan párosodni; kutya kutyával, macska macskával 's t.; mivel pedig nekik eszköz nincsen, és csak az állati vak üsztön által vitetnek a' párosodásra is: tehát néha megtörténik, hogy magoktól különböző állattal párosodnak; p. o. kutya disznóval; — és az ilyen párosodásból rendkívül való és csodálatos formájú állat születik a' világra. A' gazdának tehát vigyázni kell, hogy állatai között ilyen rendetlen párosodás ne történjék. Ha pedig még is történnek, és valami csodálatos állat születne a' házában: tudja meg, hogy ez a' természetnek utján történt dolog; hogy az nem tápos; és hogy az efféle eseten semmi nagyot építeni nem kell.

S Z E R Z E L É K.

A' mezeti gazdaság-tudománynak
mesterszavai,

azaz :

*A' gazdasághoz tartozó épületeknek, szerszámoknak,
eselédeknek, és munkáknak név-lajstroma *)*:

I. Az *épületek* közül első a' ház, mellyen
vagyon: *ajtó*, ennek hevederje, ragasztója, alsó fel-
ső küszöbje, sarka, závarja, kilincse, kulcsa, és
néhutt kívülről egy ajtó-mása cserényből, a' sá-
ráglya-ajtó; *pítvar* vagy folyosó, gátor, tornác;
konyha; ebben a' tűzhely, sütő-kemence, kat-
lan, kémény, és ennek sipja és kalapja; kályha-
lyukak, tálos-hely, fazék-pólcz, konyha-asztal,
szekrény, víz-sajtáros pad; a' *szoba*, mellynek
van felső padlatja, és ezt a' sár-gerendák és mester-
gerenda tartják; továbbá vagy a' szobán ablak,
ennek ránája, üvegje, tokja, sarka, fordító-vasa;
van a' falban vak-ablak; rajta a' falon áll a' tükör
és fogas; a' földön vagy a' pad, szék, asztal
(melynek fiókja és alatt asztal-hidja is szokott len-
ni), zsámoly vagy gyalog-szék, láda, almáriom,
nyoszolya, ágy, bölcső, és egy kész oltár-forma
épület, — a' kályha.

A' *kamardban* tartja a' gazda minden élelmét
és szerszámaikat. Itt áll a' hombár, lisztes-láda, sza-
lonnás szekrény, a' kenyér-rács, mángoló 's a' t.

A' *ház-tetejéhez* valók: a' szalu-fák (ollók), a'
szelemen-ágas, a' szelemen-gerenda, a' horog-fák,

*) Lásd e' cikkelyt bővebben: Tudományos Gyűjtemény,
1827. XI. kötet.

a' léczek és maga a' földözet: nádból vagy zsupból. A' ház-tető alatt mindjárt szélről van a' tornác vagy eszterha; beljebb a' héj (padlás), melybe grádicson vagy lajtorján (létrán, lábtón) járnak föl, és reteszen áll bezárva.

Hátrább a' ház' végében vagy on a' fészter (főhaj, szin), melybe a' gazda a' nap és eső ellen szerszámaait szokta berakni. Tartják azt fa-oszlopok is, melyeknek füles és ducz a' nevök. A' szürün (szürün) pedig van a' szem-ház, pajta és a' csür.

Az istállóban vagy on jászol 's előtte a' süvegfa; kerék-jászol. Az ökör' kötelének az a' darabja, melly a' szarvak' tövére körülkötetik, keleviz; ennek egy végén lévő fácska keleviz-pöczök. A' ló' fejébe kötő-féket szokás huzni; és a' mivel befogják a' kocsiba, az a' lószerszám. A' juhok' istállója akolnak nevezetik.

Az udvaron látszanak még az ólak, hidas, válu és a' kut. A' kutnak van: kámvája, ágosa, gémje vagy kankalékja, kölöncze, és sudár-fája, melyre van akasztva a' vödör. Néhutt nem gémes-kut van, hanem csigás-kut. Városon szivatós kutak is szoktak lenni. Néhutt galamb-ducz is vagy on az udvaron.

A' ház-tájnak kerítése lehet fallal, árokkal, náddal, hasogatvány-fákkal (ez a' palánk), vagy deszkákkal (ez a' berena-kerítés), vagy ganéjjal (ez a' ház-garádja), vagy vesszővel és karókkal ('s ez a' sövény), vagy eleven sövénynyel.

II. A' gazdasághoz szükséges cselédek: a' szolgáléányok, a' szolgálak, az ostoros (vagy a' czimbora); a' faragó, majoros, öreg béres, szeke-res-béres, lóggós-béres és a' kocsis. Ezeken kívül kellenek: a' napszámosok, hetesek, szakmányosok, felesok és aratók, kik viszont fogadják a' kettőzőket. Mezőn 's hegyen szükséges a' csósz, erdőben az erdő-örző (erdő-kerülő). Aztán még kellenek a' sokféle pásztorók (és azoknak segédjeik a'

bujtatók), mint a' juhász, kanász (kondás), esordás, csikós, gulyás. A' esordának kun haló helyet anyjának szokás hívni, hol a' pásztorok kunyhóban (kalyibában) vonulnak meg.

III. A' különféle *eszközök* és *szereszközök*. Férágni valók: a' fejsze (hosszu nyélre), a' holtos (rövid nyélre); a' szekerőzé, mely szék és vas, bárd a' banyán. Továbbá a' vonó-kés, véstű, rásoply, luro, fűrés, vas-kapcsók, vonó-szék. Verégetni való a' sutyok. — Földmíveléshez tartozó kézi eszközei a' gazdának: az ásó (ennek van küpüje és nyele), a' kapa (ennek van füle, foka és nyele), a' kapocs, csákánykapa, lapát. Mindezekkel az emberek magok dolgoznak. Következnek már olyan eszközök, mellyekkel a' gazda az ő barmai által dolgozik. Ezek

1.) A' kocsi vagy *ló-szeker*, mellynek alkotó részei: a' két tengely négy kerékkel, és a' tengelyeket összefoglaló egyenes hosszacska fával, a' nyujtóval együtt. A' keréknek van agya, mellyből a' sugarok és a' küllök kiágoznak; talpa, és azon a' sín-karika. Ha a' talpnak valamely darabja ki-csattik, akkor a' talp szakállot vet, mellyet a' gazda egy vas pánttal megörvosol. A' kerék-agynak két végét sápjainak hívják, mellyek ha belül vas kerikákkal beborítva nincsenek, és belülről elkopnak vagy kikotródnak: a' bednár azokat szorosan tele üti fával, és azt újra kifurja: és ez a' puskázás. A' talpakat bent a' végökben egymáshoz foglaló fa-szeg a' csap. — A' tengelynek két végei, a' tengelynek futamatja; mellyek be vannak borítva marok-vassal. A' tengely tövén van az ütköző vas; kétfelől a' végein pedig vannak a' kerék-szegek. — Most következik a' rud. Ennek vannak szárnyai (mellyeken fölül van a' sá-deszka, és a' vak-szeg); nyelve. A' hátulsó tengelyre van téve a' szekér-ágos, mellyet a' tengelyhez vánkós szorít. Ezután vannak a' rakonczához a' rakoncza-

fészkek, rakonczaláncz, a' nyújtó-karika és a' juhá (nyomfa), a' derékszeg, fürgetyü, a' förhécz az ő vasaival, és a' hámfa a' hám-tü-karikákon, az istrámgokkal együtt.

A' kocsi fölsejéhez tartoznak: az oldalok, melyekhez vannak orsók, zápok, löcsök (ezekben löcsfej, löcs' szakállá, fönt a' löcs-karikák, alatt a' kámvá-karikák). Vagyon a' kocsinak még feneké is vagy deszkája, és ez alatt a' hasló-fa; ezen viszont bal felől egy vas-rud: a' csatló, vagyis fel-hágó vas, és hátul a' saráglya. Elöl van a' kö-esis' ülése.

Illyen derék készületű szekere van a' magyar parasztnak. És ő vagy csak ebben is sok paraszt társainál a' földön boldogabbnak mondathatik. Az oláh parasztnak szekerében tojásdad hosszukás kerek forog nagy kinosan. A' külföldi olasz és német paraszt nyomoruságos két-kerekű lektikón hordja egyét-mását. Hollandiában gedig maig is csak szán-talpas szekereken jár a' köznép; kerekre készült kocsik csak a' forangu személyeknek engedtetnek meg, és a' kerek-csináltatás nagy adó alá vagyon vetve.

A' lovat úgy szokás felzablázni (félkantározni); a' gyeplü-szárnak tartaléka az álom-szij. Ide való még a' trenzli és az ostor. Mikor három lovat fognak be, akkor a' kocsi mellé jobbról nyújtva a' lógó is szükséges, melly a' kámván van megakasztva, a' hátulsó kerékszeghez: ennek is első végén hámfa. Mikor négy lovat fognak be, akkor a' rud' orrára, karikánál fogva, kisa-fát akasztanak. Jobbra-menésnek jelszava: *tüled!* Balra-menése: *hozzád!* Paripához való: a' nyereg, terhelő 's a' t.

2. Az ökor-szeker. Ennek nincsen sem sráglyája, sem csatlós vasa, sem förhécze, sem juhája. Oldalai egyenesek és két ölnyi hosszúságuk is. Löcse négy van. Rudjának ágos formájú feje van. Hozzá jó a' járom (vagy iga), mellyen von az ökor. A' járomnak részei: az alfák, belülről a' bél-fák,

szélről a' járom-szegek, alul-fölül a' börcz-szegek. A' jármót a' rud' fejében a' nyak-szeg tartja. A' balra-menésnek jel-szava: *ha, hajsz, hó!* a' jobbra-menése: *csa, csáli, hó!* Ha négy vagy hat ökröt fognak egymás eleibe: akkor készítenek kisebb fejes rud-nyelveket, 's ezek a' tézslák, melyekre fogtalyák nyak-szeggel a' többi jármót. A' tézslák végei pedig lánczczal vagy csikótyu-fával vannak foglalva a' rudnak vagy a' hátrábbi tézslának végéhez.

3. A' *takaruló-szekérhez* még más is kell. Tudniillik kellene hozzá három rudak, kettő oldalról (a' vendégoldalok), egy pedig a' rakott szekér fölött, 's ez a' nyomó-rud, melyet elő-kötéllel vagy rudazó lánczczal szorítanak le. A' szorításban óvni kell magát embernek, a' vakmerészkedéstől, nehogy a' rud vagy kötél elpattanják és kárt tegyen. Kisebb térhú-szekérre csak kar-fák kellene, melyekre jönnek a' vendég-oldalok.

A' vas nélkül való szekér fakó-szekérnek hivatik; valamint a' vasalatlan kerék is fakó-keréknek.

Vannak a' szekérnek még más nemei is, de a' melyek nem a' mezei gazdálkodáshoz valók, p. o. a' tár- és gyors-szekér, 's t. e.

4. Vagyon a' gazda-ember' udvarán még talyiga, targoncza és szánkó. A' szánnak vannak talpai és eplényei, — melyekre jönnek a' deszkák.

5. Az *ekének* alkotó részei: az eke-fej, eke-szarvak (mellyeknek bal ága anya-szarvnak, a' jobb ága fi-szarvnak (rosszul fű-szarvnak) mondatik; az eke-talpak, eke' fara, az ágos-szeg, eke-rud (vagy göröndöl) és annak csapja; a' köldök, a' szántó-vas (vagy lapos vas), a' czimer-vassal, vagy kötő-vassal a' göröndölhöz megerősítve; a' szántó-kés vagy csoroszlya. Továbbá részei az ekének: a' kötő-vas, kormány-deszka, eke-láda (mellyben tartatik az ösztöke, nyelével az ágos-szeghez támasztva); az eke-kaloda, és az eke-ló, melyre az ekét ki- és haza-menet föllovalják. — Mikor az elko-

pott csoroszlyát és ösztökét a' kovács kiugazítja, azt nádolásnak szokás hívni.

Még az ekehez való az *eke-talyiga*, melly két könnyü kerekeken fordul. Részei: a' talyiga-rúd, talyiga-vezér, talyiga-vánkos. A' vezér a' vak-szegezen forogható. Még ide tartoznak a' far-ékek és a' csiptető. Kell hordozni a' talyigával mindenkor egy kis fejszét vagy baltát is.

Az ékét és talyigát a' kakat-szeg és szántó-gúzs tartja össze. A' lónak csak egy kisa-fa kell még. De az ökörnek eleibe fogásához kell a' tézsla, a' cságotyn-szeg (honnét a' hátulso ökrök cságotyus ökröknek hivatnak).

6. *Vetéshez* megkívántató szerszám még a' borona is, melly kétféle: fogas és tövis-borona.

7. *Széna-gyűjtéshez* való eszközök: kasza, favellá, sűrű fogú gereblye és a' petróntze-fák. A' megszáradt széna, gömbölyeg apró kupaczkba öszverakva: petróntze; — nagyobb ilyen csucsos kupaczba öszverakva: baglya; hosszuán, kazal. Egy kis szekérnyi terh szénát csillének mondunk. A' másodszori kaszálás-széna a' sarju. Egy jó szekér szénába tiz mázsát szokás számítani.

8. *Aratáshoz* való eszközök: a' sarló és kasza ('s megköszörülésökhöz a' kasza-kő, ennek tokmánya és a' szolga-fa; kalapálásukhoz a' kalapács és az ülő-vas). A' kaszához kapcsolt gerábljának neve takaró. Kell még kéve-kötő-fa is. A' markokból lesz kéve; kévéből kalangya és kereszt (mellyben a' legfelső kéve a' pap); a' kereszttekből lesz kepe. Egy keresztbe 17 vagy 26 kévét szokás rakni. Földön az aratás után megmaradt szalma' töve a' tarló. Aratás közben a' földön, a' mekkora darabot a' munkások egyszerre föl-fölfognak: azt pásznátnak szokás hívni.

Mindezen gazdasági szerszámokon kívül vannak másfélék is, mellyeket az újabb időkben a' munkának megkönnyebbitésére és hamarítására az

okos gazdák gondoltak ki; és a' mellyekkel élnek is a' gazdák valósággal, mint láthatni a' külföldön és nálunk is az uraságok' majorkodásaik körül. Így p. o. Ausztriában a' paraszt gazdák, a' mi boronánk helyett görgővel vagy henger-fával élnek, és a' földet azzal húzzák (vagy inkább tömők) reá a' magvára. Kukoricza-kapáláshoz vagyon már olyan eke, melly kapával is töltőget egyszerre. Az irtó-ekén egyszerre 4—5 barázdát számthatni, és egy nap elvégezhetni 3—4 holdat is. Van arató-masina is. Az efféle szerszámokat, a' hol alkalmatosságtok leszzen reá, jól megnézzétek, és (ha módot ad Isten benne) magatoknak is megszerezzétek. Gereblyés, vagyis takaró-kaszát már talán úgy is láttatok mindnyájan.

IV. A' *szérűn* öszverakott gabona, asztagnak neveztetik, mellynek vagyon fala, völgyelése, orma, teteje. A' kerék-asztagnak rácz-asztagnak is mondatik. A' csépelés vagy nyomtatás körül előfordul a' beágyozás, forgatás, zsupolás. A' zsup-szalma különbözik a' szalmától, melly csak nyomtatás után leszzen. Nyomtatni való eszközök a' vella, törek-huzó geráblya, szérű-seprű, törek-rosta. Az egy rakásba öszvetolt szemnek garmada neve. A' szemnek a' polyvától kiszzelelése a' szórás, mellyel együtt jár a' fölözés. A' garmadának alja az ocsu. A' tisztagabona, kasba, hombárba vagy verembe eltétetik, — A' gabonának megszelelésére és rostálására különös kézi-malmok is vannak, mellyek egy ember által hajttnak.

V. A' *határ* föl van osztva három részre (nyomásnak, deákosan kalkaturának hívják), ugymint: őszi és tavaszi alá való, és sorban felváltva pihenő (vagyis ugar-) földekre. A' melly föld sok eszten-deig nem szántatik és begyöpösödik, az parlag; mellyet nem felszántani hanem feltörni szokás. A' szántó-földek hold-számra is osztatnak föl. A' holdak' végeit egymástól elválasztó, és egy ölnyi szé-

les eleven föld, dülőnek nevezetetik. A' határok' és minden ember' részének kijelelésére valók: a' kom-pok és a' megyék (mesgyék). A' legelőnek deákos neve páskuum. A' szántásban előforduló nevezetek ezek. Mikor elkezdünk szántani, azt borozdolás-nak mondjuk. Van szántás hajsza, és csáléra. A' szántó-vas után a' földet kocska' vagy balida, a' magv-ház. Lehet szántani alája és fölibe. Szántás' nevei: az agóra, a' keverőre és vetőre szántás. A' helység' kebelében találkozó fekvő jóság' belső fundusnak is nevezetetik; a' helységen kívül való külső fundusnak.

Világos, hogy a' földet a' szántás előtt a' kom-pok és a' megyék (mesgyék) részére osztják fel. A' szántás hajsza és csáléra a' szántó-vas után a' földet kocska' vagy balida, a' magv-ház. Lehet szántani alája és fölibe. Szántás' nevei: az agóra, a' keverőre és vetőre szántás. A' helység' kebelében találkozó fekvő jóság' belső fundusnak is nevezetetik; a' helységen kívül való külső fundusnak.

TÖRTÉNET - TUDOMÁNY, VAGY: HISTÓRIA.

7. Mit tudunk e' földnek legelső állapotjáról?
 Hogy azt az Isten készítette el élő teremtvényeknek meglakható helylyé; ő ruházta fel füvekkel fákkal; ő népesítette meg mindenféle állatokkal, és végre emberekkel is.

8. *Hány embert teremtett Isten a' földre legelsőben?* Csak egy pár meglett koru embert, tudniillik: egy férfiat *Adám* nevűt, és egy asszonyt *Eva* nevűt; és ezektől származnak a' földön minden emberek, népek és nemzetségek, — bár mint különbözzenek is ma már egymástól, színökre, nyelvökre, test-alkatjokra, lakhelyökre és életmódjokra nézve.

9. *Hová helyezte Isten a' legelső pár embert?* Ázsiába, valamelly gyönyörűsége és termékeny tájakra, melly önkényt hozott táplálásukra mindennemű gyümölcsöket. Paradicsomnak, azaz: gyönyörködtető kertnek hívják a' historia-írók.

10. *Az első ember-párnak legközelebbi maradékaival mi történt?* Nagyon elfajult emberek lévén, valamelly szörnyű viz-özön által a' földről mindnyájan eltörültettek; csak egy kegyes ember maradott meg, *Noé* nevezetű; ki háza-népével együtt (összesen nyolczad magával) egy nagy bárkában megtartatott; és a' vizek elmulván ő lett második törzsök-atyjok az embereknek.

11. *Az első világbeli embereknek élet-módjok minemű volt?* A' földnek nyers termékei, és az állatoknak teje, husa szolgáltak nekik táplálékul; az állatok bőrei pedig ruházatul.

12. *Erre nézve micsoda szerszámokat kellett nekik először is feltalálniok?* A' mehekkel magokat a' sok vad állatok ellen ótalmazhassák, védekezhessek, és azokat hatalmukba is keríthessék.

13. *Az embereknek mik voltak legelső szelíd foglalatosságaik?* A' barom-tartás és föld-mivelés.

14. *A' kik barom-tartásból éltek, azok elszaporodván milyen népek lettek?* Pásztorkodó és vándorló népek, kik egy helyen állandóan soha meg nem maradtak, hanem mihelytt a' legelő megfogyott, odább mentek barmaikkal, — magok csak sátorok alatt lakván.

15. *A' pásztorkodó régi emberek közül nevezs valamelly nagy híré nevű és tehetségu kegyes em-*
KÉZI KÖNYV.

bert? Ábrahám volt ilyen, kinek hite neve maig is fönnyagon Ázsiában; és róla a' napkeleti népek mindnyájan nagy tisztelettel emlékeznek, sok jeleset is tudnak elbeszélni.

16. *Mikor élt ez az Ábrahám?* Krisztus előtt két ezer esztendővel.

17. *Hol élt Ábrahám?* Ázsiában, Kánaán' földén (Zsidóországban) mellyet ma a' Törökök hírnak.

18. *Miről nevezetes ez az Ábrahám?* Ő nem bálványozott, mind az akkori egyéb népek, hanem az egy igaz Istent tisztelte, és másoknak is azt hirdette. Aztán: ő volt törzsök-atyja a' Zsidó népnek.

19. *Hát a' kik az első világban a' föld-mivélésre adták magokat, millyen népek lettek?* Azok állandóan egy helyen maradtak; és falukat, városokat építettek.

20. *A' föld szinén, a' legrégiebb városok közül nevez meg néhányokat?* Hanoeh, Sodoma, Gomorha, Babilon, Ninive, Tirus. Sidon, Damaszkus; Jaffa, (melly még a' viz-özön előtt épült és maig is fönnyáll).

21. *Mit tudsz Sodomáról és Gomorháról?* Ez a' két város, lakosainak éktelen gonoszságaik miatt, Istentől úgy büntettetett meg, hogy kénköves eső által tövig leégett; azután pedig elsüllyedt, helyébe nagy viz-állás jöven, melly maig is megvagygon, Sós-tenger (Holt-tenger) nevezet alatt.

22. *Megmaradtak-e az emberek sokáig az ő együgyü élet-módjok mellett?* Nem, mert lassan-lassan az életnek könnyebbségére többféle mesterségeket is találtak fel.

23. *Az imént említett Tirus városában p. o. mit találtak fel?* Az üvegcsinálásnak mesterségét. Ugyan e' város' lakosai, mint tenger-partiak üztek legelsőben hajós-kereskedést a' tengeren.

24. *Ki találta fel az ökrökkel való szántást-vetést?* Jábál.

25. *Ki volt a' legelső kovács?* Tubál-Kain.

26. *Tudták-e az első világban a' kenyérnek készítése-módját?* Nem tudták; a' gabona-szemeket nyersen ették; a' malmokat nagy sokára találták fel, és azután is az ő lisztök csak durva darálás volt, nem pedig illy szép apró liszt, mint a' miénk ma már.

27. *De a' kenyér-sütéshez és ételek' főzéséhez még mi is kívántatott?* A' tűz-élesztés, melyet hasonlóképpen nagy sokára találtak fel *).

28. *Hát a' beszédbeli böltséget, és szokat irásba foglalni, ki gondolta fel legelőször?* Valami 'Taaut nevezetű bölcs ember.

29. *Az első világban mennyi ideig élt egy-egy ember?* Több száz esztendőig is; a' mi arra való volt, hogy az emberek hamar elszaporodhassanak, magoknak mennél több tapasztalásokat gyűjthessenek, és mennél több mesterségeket feltalálhassanak.

30. *Ki volt az az ember, a' ki mindenek föltött legtovább élt?* Matuzsálem, a' ki 969 esztendőig élt.

31. *Meddig tartott ez a' magas élet-koruk az embereknek?* Csak a' vizözönig, melly után megcsökkenet, és utóbb 70—80-nál megállapodott, hol maig is van.

32. *Magok között a' régi világbeliek millyen rendet és igazgatást tartottak?* Minden ház-népnel az atya volt a' király, bíró, igazgató és minden. Utóbb az ellenségek és fene vadak elűzésére több ház-népek is összeállottak, és magok közül valamely vitéz férfiut főnek és vezérnek választottak.

33. *Nevezz egy illyen régi híres vezért az első világból?* Nimród volt illyen híres vitéz, ki szinte egy országot fundált, az *Assiriait*.

34. *Assirián kívül mellyikek voltak a' legrégebb rendes országok és birodalmak?* Zsidóország,

*) Lásd: VII. rész, 104. II. szám.

Babilon, Egyiptom, Persia, Görög-, és Római birodalom.

35. *Ki alkotta a' Zsidóországot?* Mózes, ki nek bölcs törvényeit maig is olvashatjuk a' Szent-Irás' elején mindjárt.

36. *Mózes után Zsidóországnak mint lett sorsa?* Egy ideig bírák, azután királyok igazgatták, ímignem időjártával hatalmasabb királyok e' kiaded országot meghódították.

37. *Kik a' zsidó királyok közül a' legjelesebbek?* Dávid, ki pásztor emberből lett királylyá; és Salamon, ki az ő temérdek sok kincseiről és bölcseségéről volt híres minden akkori királyok fölött. Laktak Jeruzsálem városában, és éltek Krisztus előtt ezer esztendővel.

38. *Mint lett vége a' Zsidó-birodalomnak?* Az őket majd meghódító majd ismét szabadon bocsátó hatalmasságok közül végre a' Rómaiak' hatalmába kerültek; kik ellen midőn föllázadtak, a' Rómaiak az ő országjokat végképpen feldúlták; fő városukat, Jéruzsálemet, rettenetesen elpusztították, és a' Zsidókat úgy elszélesztették mindenfelé a' világban, mint maig is látjuk őket széles-szórva.

39. *Mikor történt ez?* Krisztus után 70-dik esztendőben, Augusztusban, mint ezt a' Zsidók maig mindenfelé külön gyász-inneggel meginnepelik esztendőnkint.

40. *Miért nevezetes legfőképpen a' Zsidó nemzet?* Mert abból származott az igaz Messiás, az Isten' fija, Jézus-Krisztus.

41. *Nevez a' babilóniai királyok közül egy különösét?* Nabugodonozor, ki az ő szörnyű kevélységéről esméretes; mellyért élete' végén az Isten az ő józan eszét elvette, és ollyanná tette, mint a' barom; ugyhogy együtt lakott, evett és hált az ökrökkel.

42. *A régi Egyiptomiak miről emlékezetesek a' historiában?* Ok már akkor sokféle mestersége-

ket tudtak, melyeket kívülöttek senki sem, p. o. a' kenyér-sütést. De egyébiránt bálványokat imádtak, sőt a' macskát, krokodilust és ökröt is imádták. Ugyan az egyiptomi királyok építettek az ő halottjaiknak temető helyül roppant és pompás kő-tornyokat (pirámisokat), melyek közül sokan még maig is föntállanak, és így több mint 3000 esztendőös szörnyű épületek *),

43. *A Persiai birodalmat ki fundálta?* Czirus, vagy máskint Kores.

44. *Mit tudsz Czirusról?* Ez sok hadakat viselt. Meggyőzte többek között a' Lidiai királyt Krözust, ki az ő sok kincseiről híres volt akkor világ-szerte. Ez, midőn Czirus ötet elevenen elégetni szándékozott, és már a' rakás-fára is felkötöztette: s' szókat kiáltozta: „Oh! Szólon, Szólon!” melly igéekkel egy illy nevű bölcsről emlékezett meg, ki neki egykor azt mondotta, hogy bármelly gazdag is valaki, de halála előtt boldognak senkit nem mondhatni. Szívére hatott ez eset Czirusnak, és megkegyelmezett Krözusnak.

45. *Találkozott-e ember Czirusnak meggyőzésére is?* Találkozott, és pedig egy asszony, Tomiris nevű, királynéjok a' Scitáknak (a' Magyarok' eleiknek). Ez győzte meg őt, és véget vetett életének.

46. *Még ki volt híres persa király?* Xerxes, ki szörnyű gögös ember volt, és hirtelen haragú. Egykor haragjában a' tengert megcsapatta és lánczra verette, mivel katonái bele fúltak.

47. *Miről nevezetesek a' régi Görögök?* Ők egy különös finom nemzet voltak, kik a' pallerozottságot mind tudományokban és művészségekben, mind erkölcsaikben annyira vitték, mennyire az időben egy nemzet sem.

48. *Kik voltak törvény-adóik?* Likurgus, Szólon 's a' t.

*) Lásd: VIII. rész. 43. szám.

49. *Kik voltak híres vitézeik?* Herkules, Akhilles, Leonidas, Milcziádes, Temisztokles 's a' t.

50. *Kik voltak jelesebb bölcseik?* Szokrátes, Plátó 's t.

51. *Még vannak-e a' régi görög bölcseknek irományaik még maig is?* Sok megvagyon, és belőlök a' mai tudósok is sok szépet tanulhatnak. De sok elveszett és nem jutott el a' mi időnkig.

52. *Az eddig előszámlált hajdani birodalmakat Ázsiában, ki rontotta el idővel?* Nagy-Sándor, Máczedóniai király, kit azért világgyőző Nagy Sándornak hívnak a' historiák.

53. *Hát Nagy-Sándornak birodalmát kik rontották el?* A' Rómaiak, kiknek birodalmuk aztán a' legroppantabb lett minden hajdani országok között; és kiterjedett nemcsak Ázsiában, Afrikában, hanem Európát is magába foglalta, — úgyhogy a' mostani magyar föld is az ő birásukban volt több száz esztendőig.

54. *Miről olly nagyon nevezetes a' régi Római (vagy Olasz vagy Latin) nemzet?* Nagy kiterjedésű birodalmán kívül arról, hogy a' Görögök után ő vitte legnagyobbra a' pallérozottságot, mint maig is megmaradott könyvei, és egyéb ritkaságai mutatják.

55. *A' Rómaiaknak legelső császárijok kicsoda volt?* Augusztus,

56. *Augusztus' időkora miért örök emlékeztető?* Azért hogy a' Római birodalom akkor volt legszebb virágzásban, és majd nem az egész eszméretes földnek színét magában foglalta. Aztán azért, mivel az ő idejében született a' Jézus Krisztus, Zsidóországban, Betlehem nevű városkában: a' mi olly jeles történet, hogy attól fogva újra elől kezdődik a' világ' esztendeinek számítása.

57. *Akkor időben a' Római volt a' világ szerető híres uralkodó nemzet: valljon az Úr Jézus is tudhatott-e valamit a' Magyarokról?* Ha a' Hunpusok a' Magyaroknak eleik voltak, tehát tudha-

tott; mivel azok akkor időtájban a' Káspiumi, Azovi és Fekete-tenger között tartózkodtak, — azaz: nem messze Zsidóországtól, hol az Úr Jézus e' földön élt,

b) *Krisztus utáni idők,*

58. *Miért olly igen nagy fontosságu történet a' világ' históriájában a' Jézusnak születése?* Mivel az ő általa hirdetett szent vallás (a' keresztyén hit-tudomány) az egész világnak mintegy új ábrázatot adott.

59. *Az akkori római császárok kedvezték-e e' vallásnak?* Nem; sőt azt elnyomni igyekeztek, és a' keresztyéneket üldözték, mint ezt kiváltképpen cselekedte Tiberius, Néro, és t.

60. *De micsoda eset segítette elő legkiváltképpen a' keresztyén vallásnak terjedését?* Az, hogy arra egy római császár is, Konstantin nevezetű, általt; Krisztus után mintegy 300 esztendővel,

61. *A' roppant nagyságu híres Római-császárságnak mi vetett véget?* Részint a' belső háboruk és egyenetlenségek, részint a' sokféle bárdolatlan népeknek felzendülése és feléje tolongása, Krisztus után 400 esztendővel.

62. *Nevezz illetén felzudult és tolongó nemzeteket?* A' Németek, Góthusok, Burgundusok, Vandalusok, Longobardusok, Hunnusok, Avár-
rok 's a' t.

63. *Ezek mire juttatták a' régi Római-birodalmat?* Lassan-lassan végső pusztulásra; mert egymás után elfoglalták; és belőle több országot fundáltak. Belőle váltak aztán a' Francia, Spanyol, Új-Római vagy is Olasz, Német, Magyar és több országok, melyek maig is fönállnak.

64. *Krisztus után 600 esztendővel mi nagy újság történt a' világon?* Támadott Ázsiában egy Mahomed nevű hamis próféta és vitéz, ki új válást hirdetett, és temérdek számu embereket rea

tértett; egyszersmind külön országot is fundált Ázsiában, Áfrikában és Európában.

65. *Mahomed' birodalmát micsoda nemzet rontotta el?* A' Török nemzet, mellynek egyik ága Ázsiában tett nagy foglalásokat, és elfoglalta a' Szent-Földet (Zsidóországot) is; másik ága Európának keleti széleiben telepedett meg, és császárai maig is uralkodnak, a' többi Europai fejedelmek' sorában.

66. *A' tizenegyedik és tizenkettődik században *) mi tett a' világ' történeteiben örök emlékezetességet?* Az europai keresztyén népeknek hadi seregeik (a' keresztes-hadak), mellyek több ízben és szörnyű csapatokkal mentek Ázsiába a' Szent-Földre, hogy azt a' Töröktől visszavegyék, ki azt elfoglalta. Keresztes hadaknak neveztették, mivel magok előtt mindenkor keresztet vittek.

67. *Merre ment azon seregeknek utja?* Éppen Magyarországon keresztül, ennek nem kevés alkalmatlanságára, és terhére.

68. *Mi jeles dolog történt a' tizenötödik században?* A' könyv-nyomtatás' mestersége feltaláltatott, a' földnek mostani negyedik fő része, Amerika, felfödöztetett; és a' puska-porral 's puskákkal élés divatba jött.

69. *Mi nagy dolog adta elő magát a' 16-dik században?* Luther reformációja és a' mindenemű tudományok' föléledése.

70. *Mondj nevezetességet a' 17-dik századból?* Ez teljes a' sok hosszas háborúkkal, mellyeket a' meghasonlott keresztyén felekezetek vallásért egymás ellen viseltek.

71. *Mi teszi nevezetessé a' 18-dik év-századot?* Ennek közepe' táján födöztetett fel a' földnek mostani ötödik része Ausztrália. Ennek vége felé szakasztották el magokat az amerikai nemze-

*) Hogyan kelljen számlálni az év-századokat, lásd a' VI. rész, 8.

tek az európai hatalom alól, és szabad társaságot alkottak, melly maig is példásan fűntáll. Végén pedig történt a' hires és véres franciaországi fel-fordulás (revoluczió),

72. *Mit jegyezhetni meg a' mostan folyó 19-dik századról?* Ezt a' világi történetekben Napoleon (Bonaparte) tette híressé. Ez származására nézve csak közrendű ember lévén, bámulandó vitézsége és tá-lentomai által francia császárságra emelkedett; és egész Európának békességét megzavarta, — becsap-ván Magyarországra is; de a' melly békesség az ő elnyomatása után ismét helyreállítatott.

73. *E' mi időkorunknak minemű elsőségei vannak a' régi idők fölött a' tudományokra, mes-tersegekre és találmányokra nézve?* A' mult év-századokhoz képest ma már az emberek nagyon előre haladtak mindenekben. Nagyra vitték név-szerint az orvosi *) tudományt, a' könyv-nyom-tatásnak és hajózásnak mesterségét. Tudják ma már a' pestises himlőt beoltással eltávoztatni; az égi testeket megmérni; a' villámot oda vezetni, a' ho-vá akarják; tudnak levegőben hajózni; vizen, ten-geren nagy sebességgel és bátorsággal utazni; viz' tetején járni, láthatatlanul a' víz alatt is hajózni, és víz alá a' legmélyebb fenékre is alábocsátkozni. Tudnak továbbá készíteni eszközöket a' levegő' megmérésére; messze látó csöket, halló-tölcsére-ket; író szerszámot vakok' számára; olly másiná-kat, mellyek önmagoktól mozognak, önmagától menő szekeret, önmagától játszó asztalt, önmagá-tól sütő-főző-dagasztó-fonó-vető-arató-szerszámot; beszélő fejforma golyóbisokat 's a' t. A' gőzzel hal-latlan dolgokat visznek végbe. Azonkívül már ki-tanulták, hogyan lehet tűzön járni, égő kemenczé-ben sétálni sértetlenül; viaszból minden kigondol-

*) A' homöopáthia egy újdön feltalált neme a' gyógyítás-nak; éppen ellenkező az eddig szokásban levővel, az allöopáthiával,

ható figurákat és képeket gyönyörűen kicsínálni. A' szemfényvesztők és komédiások' ezerféle mesterségeiket ide nem is számolván.

74. *Mit jegyezhetni meg névszerint az újabb időkben feltalált masinák (más szóval: mozgonyok, gépelyek) iránt?* Ezeknek esméretök mai napon már olly nagy kiterjedésű és fontossága, hogy különös tudományt téssen. Illyenek: az emelő-csigák, hidak, csatornák; a' sok különbféle malmok (szél-malom, vízi, száraz, kézi, gabona-, papiros-, fűrész-, kalló-malom); a' sok különbféle kutak, p. o. gémes, huzó, szökő, ártézi; — a' különbféle építmények, és nagyszerű alkotmányok. Velek az emberek mai napon egész csodákat művelnek. Sokkal könnyebben, hamarább és kevesebb erővel vihetni velek végbe a' munkákat. Masinák által dolgoznak ma már a' mindennemű fábrikákban. Masinákkal fonatnak, szövétnek; könyveket sajtoltatnak; és azon kívül a' masinák olly gazdaságosok, hogy egy masina, néhány embertől kormányoztatva annyit dolgozik, a' mennyit 400 fonóné. Marosban a' Szigetir híres só-bányában, a' hegy alatt egy vas-ut vagyon, mellyen két emberi erővel egyszerre 40 mázsányi teher vitetik ki 's be a' bányából. — A' régiek a' masinákból nem igen bővelkedtek; és a' minemű roppant épületeket tettek, azok megszámlálhatatlan ember-halálba, veszedelembe, és sok erőbe kerültek. Ma annak az erőnek ezred része sem kívántatnék hozzájuk. Legszébb efféle találmánya pedig az emberi elmének a' gőz-masina, mellynek ereje különbség nélkül használtatik bányászatban, hajózásban, selyemfonásban, érczek lapításában, főzésben, 's a' t. Külföldön már gőz-szekér is van divatban.

75. *Mi haszna vagyon mind az efféle historiai esméreteknek?* Már mint okos embereknek illeendő tudnunk, hogy mint volt sorsuk a' mielőttünk élt embereknek. De egyéhiránt is a' historiából tanuljuk meg példáit mind a' követendő jó és

értelmes embereknek, mind a' kerülendő gonoszoknak és eszteleneknek.

76. *A' história hányféle lehet?* Igen sokféle. Vagyon históriája egyes embernek; históriája egy familiának, históriája egy helységnek, városnak, országnak; históriája egy egész nemzetnek, vagy szinte a' világnak, azaz: minden nemzeteknek öszveséggel, — a' miből eddig tanultunk némelly nevezetességeket.

77. *Reánk nézve még különösen micsoda históriát érdeklletes tudni?* A' Magyar nemzetnek, mint a' mi tulajdon édes nemzetünknek históriáját: melly is már most következik.

II. Különösen a' Magyarok' történeteik,

78. *A' Magyarok' históriáját hány fő szakaszokra oszthatni fel?* Legkivált négyre, ngymint:
 1.) Az ő bejövetelöktől vagy fejedelmeiktől fogva Szent István királyig, vagyis 890—1000 eszt. K. u.
 2.) Sz. Istvántól harmadik Andrásig, vagy 1000—1301.
 3.) Venczeltől második Lajosig, vagy 1301—1526.
 4.) Első Ferdinándtól ötödik Ferdinándig, vagy 1526-tól mai napig.

E L S Ő S Z A K A S Z,

A' Magyarok, fejedelmeik' igazgatásuk alatt, vagy Árpádtól fogva Szent István királyig, 890—1000 eszt.

79. *Mennyi ideje már annak, hogy ezt az országot Magyarok lakják?* Kerék számmal annak már ezer esztendeje.

80. *Hát azelőtt a' Magyarok hol laktak?* Napkelet felé Ázsiában az Irtisch folyam' mentében,

81. *Miért nem maradtak meg a' Magyarok az ő eredeti lakhelyöken, Ázsiában?* Résztint más szomszéd nemzetektől háborgattattak; résztint pedig Arnulf, franczia császár hadi segítségül hívta őket, a' Morvák ellen; melly utjokban a' magyar földet megkémlelték, és meg szeretvén csak hamar be is költöztek reá seregesen.

82. *Maradtak-e még Ázsiában Magyarok, és van-e ennek ottan maig is valami nyoma?* Alkalmasint maradtak, és az újabb utazók akadtak is magyar városok' nyomaira; de azoktól az ázsiai Magyaroktól mi europai Magyarok már annyira elkülönödtünk, hogy nyelvöket is alig értenők meg; nem is tudunk felőlök semmi bizonyost és világosat.

83. *Millyen pallérozottságu embereknek képzeled azokat a' mi ázsiai Magyar eleinket?* Mint más vándorló és pásztorkodó nemzetek, ők is vadászásból, halászásból és barom-tartásból éltek; csak sátorok alatt laktak; értettek írást is valamilyest, de pogányok voltak, és legkivált csak a' hadakozást és vitézséget örvendették.

84. *A' Magyarok, mikor bejöttek ez országba, szám szerint mintegy hányan voltak?* Csak a' fegyver-foghatók 215 ezeren voltak, kik 108 nemzetségekre osztattak fel magok között. Háznépeiken kívül pedig (szokás szerint) temérdek számú ökrök, tehének és lovak is jártak utánok kíséretökben.

85. *Merre jöttek be az országba?* Az orosz tartományokon keresztül, a' nagy folyó-vizeken bőr-zsákokon költözvén által; és a' Kárpát hegyek fölött el; legelőször is a' mostani Bereg vármegyébe jöttek be, és telepedtek le, — úgy nyomultak idebb-idebb.

86. *Hát a' nagy Duna-vízen hol költözködtek által?* Budának áltellenben, Pestnél, melly akkor még csak pusztá rév volt.

87. *Ezt a' mi mostani országunkat minemü állapotban találták a' Magyarok; üres laktalan ország volt-e ez, vagy akkor is lakták valamiféle népek?* Lakták igen is, Tótok, Németek 's a' t.; kiket tehát vagy meg kellett hódítani, vagy kiűzni az országból, hogy helyöket elfoglalhassák.

88. *Millyen szerencsével tudták ezt végbevenni a' Magyarok?* Igen kívánatos jó szerencsével.

89. *Mi fortélylyal is éltek a' lakosok' ijesztésére?* Azt hirlelték, hogy ők Attilának maradékai.

90. *Ki volt az az Attila?* A' Hunnus nemzetnek királya, egy világ szerte híres hódító és kegyetlen ember (mellyért Isten' ostorának is neveztetett), a' ki birta ezt az országot az előtt négy-száz esztendővel, és a' kinek hire-neve még akkor is fönvult ez országnak lakosai között.

91. *Valljon a' Hunnusok és Magyarok nem ugyanazon egy nemzet-e?* Némelly tudósok úgy vélekednek, hogy a' Hunnusok, Avárok, Sciták, Törökök, a' Magyaroknak meg'annyi rokonaik, sőt szinte eleik is voltak: de az egész dolog bizonytalan, és a' Magyaroknak históriája tulajdonképpen csak ott kezdődik, mikor világosan e' név alatt *Magyarok*, ez országba bevándoroltak.

92. *Mikor történt ez?* Krisztus után 886 és 895-dik esztendőök között.

93. *Mit cselekedtek az országnak előbbi lakosaival?* Őket hadi erővel meghódították, és vagy odább nyomták a' kárpáti hegyek völgyek közé, magok pedig barmaikkal a' szép róna legelőket elfoglalván; vagy rab-szolgaikká tették őket, és kit magok körül teendő szolgálatokra, kit vár-építések-re 's egyéb dologra fordítottak.

94. *Magok között hogyan osztották fel az országot?* Nemzetség számra.

95. *Hányféle rangok voltak ekkor divatban a' Magyarok között?* Egy rang volt divatban, t. i. a' nemesség. Minden magyar meg'annyi szabados nemes és katona volt. Utóbb a' meghódítottak és

hadban elfogattakból váltak a' rab-szolgák és nemtelenek (parasztok).

96. *A magyar nemzet akkor miképpen igazgattatott?* Akkor a' Magyaroknak még nem voltak királyaik, hanem csak fejedelmeik. Az országba bejöttökkor Álmos, volt közöttök a' fejedelem. Mindenik nemzetségnek pedig még külön-külön volt vezére.

97. *Meddig tartott ez az igazgatás módja?* Mintegy 110 esztendeig. Még Álmos után voltak öt fejedelmek, ugymint: Árpád, Zoltán, Toxus (Taksony), Geiza (Gecse), és Vajk, vagy europaí, keresztyén névvel *István*; de a' ki már királyi méltóságra emeltetett K. u. 1000 eszt.

98. *A Magyaroknak ez országba bejövetelök után mi volt a' fő törekedésök?* Az hogy országjokat mennél nagyobbra kiterjeszszék; melyre nézve sok nemzeteket meghódítottak, és nagy pusztításokat tettek magok körül.

99. *Merre czéltott leginkább az ő külebb terjeszkedésök?* Németországnak, melyet már majdnem egészen elfoglaltak.

100. *Mikor hagytak fel az ő pusztításaikkal?* Midőn Németországban, Augsburg városánál szörnyen megverettettek; feltámadván ellenök minden német fejedelmek. Ekkor az eredeti nemes Magyarok'száma annyira megfogyott, hogy idehaza több volt a' rab-szolga és nemtelen, mint a' szabad nemes.

101. *Hányadik esztendőben történt ez?* K. u. 955.

102. *Ettől fogva a' magyar nemes itthon béke-ségben élvén, mire fordította törekedését?* Arra, hogy önmagát rendbe szedhesse, és a' szomszédos népek' példájára pallérozhassa. Önkényt tehát a' Magyarok ekéhez fogtak, mesterségeket tanultak, és a' kereskedést (ha magok nem üzték is) legalább előmozdították.

103. *A nemzet' pallérozásában ki tette a' legelső nagy lépést?* Az egyik fejedelem Geiza, ki t. i.

egész háza' népével együtt a' pogányságból általtért a' keresztyén vallásra és megkeresztelkedett.

MÁSODIK SZAKÁSZ.

A' Magyarok, Árpádi vérből származott királyok alatt, vagy I. Istvántól fogva III. Andrásig, 1000—1301 eszt.

104. *A' nemzet' pallérozsában kicsoda tett még nagyobb lépéseket? A' legelső magyar király, István; ki utóbb a' szentek' sorába is igtattatott.*

105. *Számláld elő, mi nagy érdemei vannak István királynak a' magyar nemzet körül? Az országot vármegyékre felosztotta; törvényeket hozott; a' pogány vallást irtotta, a' keresztyén vallást pedig megerősítette; annak virágzására jószágokat gazdagon rendelt, és oskolákat fundált.*

106. *Hol lakott Szent István? Esztergamban és Veszprémbe.*

107. *Hát a' magyar nyelvnek virágzásra a' legelső királyok tettek-e valamit? Arról gondoskodni megfeledeztek, és helyette a' deák nyelvet hozták be oskolákba és törvény-székekbe; sőt még a' prédikációk is deák nyelven mondatk, és tolmácsoknak kellett azokat magyarázni.*

108. *Mi volt mind-ennek oka? Az a' környüllállás, hogy a' keresztyén vallás' tanítására külföldről (Olasz- és Németországból) kellett hívni lelkiatyákat; kik magyarul nem tudván, deák nyelven tették tanításaikat mind templomban mind oskolákban. 'S innét van mai napig is a' sok deákos szó a' magyar nyelvben p. o. história, náció, nótárus, rektor, precceptor 's a' t. *).*

*) Láss többeket a' XII. részben, és a' toldalékban.

109. *Szent István után kik lettek királyaik a Magyaroknak?* Ő utána még 22 királyok uralkodtak a tős-gyökeres magyar Árpádi fámiliából, melly aztán kihalt, K. u. 1300-dik esztendő tájban.

110. *Nevez meg néhányat ezen magyar vérből származott királyok közül?* Béla, Salamon, László, Kálmán András 'sa't.

111. *Magyar nemzetre nézve mi jeles dolgot vitt végbe első Béla?* Ő veretett pénzt legelsőben. Az adót leszállította. A' vasárnapon tartatni szokott vásárokat szombatra tette által.

112. *Mit tudsz Salamon királyról?* Ennek az udvari bolondja volt az a' Markalf, kiről annyi sok furcsa mese-beszédek forognak a' magyar köz-nép' szájában mai napság is.

113. *Miről nevezetes Kálmán király' uralkodása?* Ez alatt költöztek által Magyarországon a' többi Európából 5 csapattal jövő nép-csordák, a' keresztes-bucsu-járók; mellyek a' merre mentek, rablottak, pusztítottak, ugyhogy miattok az országban nagy éhség támadt. Egyébiránt Kálmán a' bölcs és jó királyoknak egyike volt, ki jeles törvényeket is hozott; a' boszorkány asszonyok' elégetését tilalmazta; és semméképpen nem hagyta magát reá birni, hogy a' keresztes hadakkal társ-képpen a' Szent-Földre elment volna.

114. *Mondj valami emlékezetességet II. vagy vak Beláról?* Ennek a' felesége Ilona kormányozta az országot, és pedig derekasan. Ő szedetett leg-először katonákat ház-szám szerint.

115. *Mi jeles dolog történt II. Geiza alatt?* Ő szállított a' Rajna mellől a' magyar földre Né-meteket, kik letelepedtek és maig is megvannak Erdélyben és a' Szepességen. Az ő idejében ment által az országon megint egy más keresztes csapat a' Szent-Földre.

116. *Miről emlékezetes III. Béla?* Ez is egy vitéz és eszes fejedelem volt. Ő hozta a' királyi udvart teljes fénybe; állított maga körül udvari

tisztségeket és királyi író-szobát (canczelláriát). A' hozzá folyamodóknak audiencia és írásba tett instanciák által volt csak szabad vele beszélni. A' Magyarokat (kik még mindeddig nagyobb részint csak sátorokban laktak) rendes házak' építésére és falukban együtt lakásra fogta. A' zsidványokat és tolvajokat üldözte. Esztendőnkint légy jeles ifjakat neveltetett a' pallérozottabb külföldön, Párisban (Franciaországban fő városában).

117. *Mik adták elő magokat II. Andrást alatt?*

Ez maga is oda volt a' keresztes hadakkal a' Szent-Földre, Jéruszsálembe, nagy haszontalanul. Honnét mire haza jött, az országot mindennemű rendtelenségben találta; különösen a' Zsidók nagyon elhatalmaztak, ők birván árendában minden királyi jószágokat. A' Németek foglalták el a' legnagyobb tisztségeket: mellyért András a' nemes Magyar-nép előtt gyűlölséggé tette magát. A' Magyarok' megvigasztalásukra tehát királyi levelet (arany-bullát) adott a' nemeseknek, (mellyre meg is esküldt) arról, hogy őket nemesi szabadságaikban sem ő sem maradékaik soha nem fogják többé háborgatni.

118. *Mi van megírva a' históriában IV. Béláról?* Ő kezdett tartani rendes ország-gyűléseket. Buda várát megépítette. Az ő uralkodása alatt ütött be az országba ama kegyetlen pogány ellenség a' Tatár, olly szörnyű sereggel, hogy csak az előjáró csapatja is 40,000 emberből állott. Alsó Magyarországot rettenetesen elpusztította; rabolt, égetett, ölt, vágott, és számtalanokat rab-szizra fűzve magával elhurczolt; ugyhogy két hétig is utazhatott az ember Magyarországhban, és sem házat sem ember-nyomot nem talált. Azután pedig, hogy a' Tatórok mindent feldúltak és semmit nem találván az országból kitakarodtak: nyomban az éhség, dög-halál, farkasok és sáskák lettek az országnak rémitő csapásai. Az éhség annyira ment, hogy az ember-húst is ették és árulták a' piaczokon. A' farkasok pedig elszaporodván még a' bölcsőkből is ki

huzkodták a' csöcsemőket, és a' fegyveres katonákkal is szembe szálltak.

119. *A pusztán hagyatott sok vidékekre jöttek-e ekkor ismét más Magyarok Ázsziából?* Nem jöttek. Hanem az olly pusztá vidékek' megnépesítésére a' királyok más nemzeteket hívtak be az országba, Németeket, Kunokat, Cseheket. 'S innét vannak maig is a' magyar faluk' közepettén a' sokféle idegen nemzetü faluk.

120. *Mi hirt hagyott maga után IV. László király?* Ez igen mocskos életet élt, A' Kunokhoz adta magát, és azoknak asszonyaikkal fajtalankodott; de végre aztán ugyan Kunok is gyilkolták meg. Innét Kun-László lett a' neve. Ő alatta a' Tatár újra becsapott, és az országot minden marháiból kipusztította, — elannyira, hogy vonósok nem lévén, az embereknek magoknak kellett huzni a' két-kerekü kis szekeret: honnét az illy szekeret Kun-László' szekérének hívjuk mai nap' is.

121. *Mondj valamit III. András' uralkodásának idejéből?* Ő alatta volt legelsőben országgyűlés a' Rákos' mezején, szabad ég alatt. A' jobbagyok' sorsán könnyebbített annyiban, hogy nekik szabad költözködést engedett. Méreggel étették meg ellenségei. Benne kiholt az Árpádnak fiú ágon való nemzetsége, K. u. 1301. eszt.

122. *Ezen 300 esztendőnyi időszak alatt milyen világ volt az erkölcsiségre és pallérozottságra nézve?* Igen szomorú. Mint más országokat ugy a' Magyart is bárdolatlanság és lelki sötétség födözte. A' mi kevés tudomány volt, az a' klastromokban talált menedéket. Az erőszakoskodások, rablás, tolvajság szörnyen elhatalmaztak. Szinte az ország' nagyjait is törvénynyel kellett kényszeríteni, hogy ne lopjanak. Hozzá járult a' Tatórok' irtóztató pusztítása és annak gyászos következései.

123. *Mit jegyezhetünk meg az Árpád' véréből való királyoknak lakhelyükről?* Ok bizonyos és állandó lakást nem tartottak sehol, hanem az or-

szágban mindig kaléizoltak, feleségeikkel, számos udvari cselédeikkel, sólyom-hordozóikkal, disznó-csordáikkal 's a' t. együtt; élődtek a' grófokon, és fő-rangu nemeseken, kiken rajtok mentek véletlenül, hivatlanul. Nagy innepeken pedig hol egyik hol a' másik városban ütöttek sátort, nagy tehökre a' lakosoknak, kiktől magokat vendégeltették. Néha királyi majoraikban is idöztek p. o. Dömösön. De mégis legtöbbet laktak Fejérvárott abban az épületben, melly mai napon a' Zirczi szerzetes papok' lakása.

124. *Miért tettek így a' régi királyok?* Azért, mivel az országban rendes törvény-székek még nem lévén szerte-széllal, — magoknak kellett mindenütt igazságot szolgáltatni, egy pár bírókat melléjük vevén.

125. *Mikor lett vége az efféle királyi látogatásoknak?* Csak lassan-lassan hagytak fel velek; minekutána koronázás' alkalmával a' Magyarok törvény által is kötelezték őket arra, hogy az ország' lakosain alkalmatlankodni nem fognak.

HARMADIK SZAKASZ.

A' Magyarok, különbféle nemzetű királyok' igazgatásuk alatt, vagy Venczeltől fogva

II. Lajosig, 1301—1526.

126. *As Árpád' fámiliájából való királyoknak magva szakadván, micsoda fámiliából lettek királyaik a' Magyaroknak?* Akkor egy álló eszteni-deig nem volt király. Attól fogva pedig úgy választottak magoknak királyokat különbféle fámiliákból; és pedig nem is mindig Magyarokból, hanem külföldiekből is. Voltak nekik francia, ausztriai, olasz, német, cseh és magyar nemzetű ki-

rályaik, összesen tizennégyen. És az így ment közel harmadfél száz esztendeig.

127. *Azon különbféle familiából való magyar kirdlyok közül nevezs meg némellyeket?* Károl, Lajos, Zsigmond, Mátyás 's a' t.

128. *Mi jeles dolog történt első Károl uralkodása alatt?* Ő verette a' legelső magyar aranyokat. A' királyi lakást a' mocsáros Fejérvárról Visegrádra tette által, hol állandóan lakozott is. A' boszorkánysággal vádolt személyek' elégetését megszüntette.

129. *Említs nevezetességeket Nagy-Lajos idejéből?* Ő alatta Magyarország igen nagy kiterjedésre jutott, és akkor egész Európában nem volt hatalmasabb potentát, mint ő. Ez időben kezdődtek a' Törökökkel való sok háboruk. A' nagy hatalomra kapott Zsidókat ő az országból kiüzte. A' tudományok' számára fő oskolát (universitást) fundált Pécsen. Az adónak porta vagy ház-szám szerint való fizetését ő hozta szokásba legelőször. A' Hegyalját *) ő ültette be külföldi böcsös tőkékkel.

130. *Mi teszi emlékezetessé Zsigmond uralkodását?* Ez ötven esztendeig uralkodott, meddig Magyarországon egy király sem még. Ő alatta rontottak be a' Törökök a' magyar földre, legelőször. A' jobbágyságnak ő is szabad költözést engedett; a' nemeseket is dézma alá vette (de a' melly rendelete csak 3 esztendeig állott meg). A' Szepességen 16 városokat a' Lengyelek' királyának zálogba eladott. Felesége, Borbála, igen híres rossz személy volt, kit a' Magyarok tőle el is űztek.

131. *Mi újság történt V. László uralkodása alatt?* A' Törökök akkor hozták be Magyarországra legelőször a' napkeleti pestist.

132. *Számláld elő Mátyás király' (máskint Hunyadi vagy Korvinus azaz nagy-orru Mátyás)*

*) Hol van ez a' vidék?

uralkodásának jelességeit? Ő terjesztette ki az ország' határait minden magyar királyok között legmesszebbre. Ő hozta divatba a' huszárokat. Fundált fő iskolát (egyetemet, deákosan universitást) Pozsonyban; és a' tudományoknak 's tudós férfiaknak nagy pártfogójok volt. Alatta a' Török ismét berontott az országba, de visszaveretett. Általában Mátyás igen bölös és igazságos fejedelem volt, Leereszkedett még a' köznéphez is, mellyről maig is sok elbeszélések vannak fön a' nép' szájában p. o. a' kutya-vásárról, a' tétényi leányról, a' czinkotai mesterről *) 's a' t. Holta után példa-beszéddé vált ez a' mondás: „*Megholt Mátyás király, oda az igazság!*“

133. II. *Ulászló' idejéből mit tudsz elbeszéleni?* Ekkor készült a' magyar törvény-könyv, mellyet Verbóczy István (Itélő-mester) szerkesztett. Ő alatta történt a' parasztok' híres és véres lázadása, Dózsa György' vezérzése alatt. Tudniillik a' római pápának felázólitására a' Magyarok is a' Szent-Földre készülődtek, és már is indulásban voltak a' keresztes haddal. Pestnél együttállott már 40 ezer paraszt-ember. De a' helyett, hogy a' Szent-Földre indultak volna, el kezdetek prédálni, pusztítani, gyilkolni és égetni: a' mit folytattak négy hónapig. Akkor fegyveres erővel elnyomattak; Dózsát is elfogták, tüzes székbe ültetve tüzes vasakkal csipkedtették, és végre testét a' maga tulajdon legényeivel (tizennégygyel szám szerint) fölétették, kiket e' végre előbb kilencz napig koplaltattak. A' parasztok pedig azt nyerték vele, hogy ismét örökös jobbággyokká tétettek, ugymint a' kiknek helyük-ről elköltözni ezentul nem volt szabad.

134. *Maga ez a' II. Ulászló még mirő nevezetes a' magyar históriában?* Ő igen is jó, és

*) Olvashatni ezeket im e' könyvekben: „Elmés nyájasságok,“ — „Kedveskedő“ II. 227. lap. „Márton József magyar grammatikája,“ III-dik rész 74 lap.

együgyü ember lévén, a' külföldiektől csak Dob-
 zse-Lászlónak, a' magyar alföldiektől pedig csak
 Laczinak neveztetett el, megvetésből. A' sok aján-
 dékozás, eladás és pénz-kölcsönözés miatt utóbb
 végső szegénységre jutott; elannyira, hogy a' mé-
 szárszékekben sem adtak neki hust hitelben, — pénze
 pedig nem volt. A' budai vásárok' alkalmával te-
 hát inasait azon sátorok alá kiküldözte, melyek-
 ben hust árulni és sütni szoktak; és csak így ehe-
 tett eleget király-létére is. Ezen sátorokat először
 az inasok, azután ország-szerte mindenek *Láci*
konyhájának nevezték el, mint ez a' nevök mai
 nap is.

135. *Melleyek II. Lajos' uralkodásának neve-
 zetességei?* Ez a' légnyomorultabb és legszegényebb
 király volt. Idétlenül született a' világra, életének
 ötödik esztendejében megkoronáztatott, tizedikben
 thronusra ült, tizenharmadikban már hajusza volt,
 tizenötödikben megházasodott, tizennyolczadikban
 öszülni kezdett, és huszadikban megholt. Az ő
 uralkodása alatt még a' özigányok is szabadon ver-
 ték a' hamis pénzt; behozatott az országba a' re-
 formált keresztyén vallás; beütött újabban a' Tör-
 ök is, kivél ama' szerencsétlen megütközésben
 Mohácsnál 1526. az egész országbeli magyar nemes-
 ségnek a' színe 's lángja, öszvesen 22,000 ember
 elesett; és egy *Csele* nevü patakba, futás közben,
 bele halt maga a' király is. A' Török pedig ekkor
 az országnak déli részét elfoglalta.

136. *Zápolya János' királysága felől mi va-
 gyon megírva a' históriában?* Vele uralkodott egy
 ideig első Ferdinánd, Ausztriai vérből származó ki-
 rály is, a' ki II. Lajosnak hugát, Annát birta fele-
 ségül; mignem végre 1540. Ferdinándra hárámlott
 az egész kormány.

137. *Ezek a' különbébe nemzetü királyok hol
 tartották lakásaikat?* Visegrádon is ugyan, és Fe-
 jérvárott: de rendszerint és állandóan Budán laktak.

138. *Az ő királyáguk alatt a' Magyar-nemzetnek mint volt sorsa általjában?* Virágzott tudomány, kereskedés, mesterség és minden.

139. *Millyen becsületben volt a' nemzeti nyelv?* Az hozatott divatba a' királyi udvarnál is, és a' királyi levelek magyar nyelven irattak.

140. *Millyen kedvezéssel viseltettek a' tudományok iránt?* Igen nagygyal, és névszerint Mátyás király a' tudósokat különösen pártfogolta, böcsülte és külföldről is udvarához édesgette. Budán könyv-nyomtató intézetet is állított fel. Az ő könyv-tárának pedig nem volt párja Európában.

141. *Mint vált állapotjok a' különbféle mesterségeknek?* Azok is mindenképpen virágzottak. A' szijon-lóggó hintó ez idő tájban találtatott fel, és pedig legelőször Magyarországon. A' török császárnak magyar mester öntött egy olly szörnyüségű álgyut, mekkorát a' világ többet nem látott. Zsigmond szinte Franciaországból hozatott építőmestereket. Ugyanő emeltetett Budának ellenébe a' Duna-parton egy roppant tornyot, mellyből Buda-várig vont nagy vas lánczok által a' Dunát el lehetett zárni a' hajók elől.

142. *Mit tudunk az akkori kereskedésről?* Annak mindenféle kapu volt nyitva. Lehetett akkor magyar kereskedőket portékáikkal együtt szemlélni: Bécsben, Cseh-, Olasz-, Lengyel- és Burkusország' fő városaikban. A' magyar fa- és kender-portéka kihordatott szinte Törökországba, Arabiába, Egyiptomba. A' magyar vitorla-zászló a' Fekete- és Közép-tengernek minden kikötőhelyeiben lobogott.

143. *Meddig tartottak ezek a' mindennek kedvező idők az országban?* A' szerencsétlen Mohácsi ütközetig, mikor az országnak jelesebb részét a' Török elfoglalván, minden szép intézetet felforgatott, és a' pallérozottság' helyébe bárdolatlanság lépett mindenfelé.

NEGYESDIK SZAKASZ.

**A' Magyarok' a' felséges Ausztriai házból
származott királyok' igazgatásuk alatt; vagy
I, Ferdinándtól ötödik Ferdinándig,
1526—1836, 's t.**

144. *Zápolya János' halála óta kicsoda király
házból való fejedelmek lettek a' Magyaroknak?*
Az Ausztriai házból valók, kik már ma többé nem
is választatnak, hanem főről fira, nemzetségről nem-
zetségre, sőt még a' leány-ágra is szállandó örök-
ségképpen birják ez országot; és Bécsben tartják
udvarokat.

145. *Hányadik király uralkodik ma már az
Ausztriai házból?* A' tizenegyedik.

146. *Nevezz meg közülök némellyeket?* Fer-
dinánd, több is; Maximilián, Rudolf, József ket-
tő, Leopold kettő, Károl, Mária Therezia, Ferencz.

147. *Miről nevezetes első Ferdinánd' uralko-
dása?* Kezdetű uralkodni már 1526-ban, de vele
együtt uralkodott Zápolya is; és az ő egy magának
uralkodása 1540 óta kezdődik. A' jobbagyok sor-
sán valamennyire könnyebbített. A' póstákat ő ál-
lítottá fel. Ot koronázták legutólján Fejérvárott,
és azóta ottan többé egy királyt sem. A' Törökkel
szerencsétlenül hadakozott; ugmint a' ki 1541.
alsó Magyarországot és a' fő várost is Budát vég-
képpen elfoglalta; birván és sanyargatván azt más-
fél száz esztendeig huzamosan.

148. *Mi különös dolgok történtek I. Maximi-
lián' idejében?* Ot koronázták legelőször Pozsony-
ban. Ugyanott tartott ország-gyűlést, mellyen
német katonáktól kísértetve jelent meg, és kíván-
ságait a' magyarországi rendeknek német nyelven

adta elő. Felesége Anna, hires szépségű és jó aszszony volt.

149. *Mi ujságot értek a' magyarok II. Mátyás alatt?* Akkor hozatott be az országba a' legelső kukoricza-magv, Törökországból; és csakhamar elterjedt a' gazdáknál, mind Magyar - mind Erdélyországban.

150. *Rudolf királyról mit tudunk?* Ez nőtelen ember volt teljes életében. A' tudományokat nagy kedvvel szerette és a' tudósokat pártfogolta, A' Török felől való széleken ő kezdette őriztetni az ország' határait rendes katonasággal, mint ez maig is ugy vagyon. A' római pápa' ajánlására, ő vétette be az országgal 1587. azt az újabb kalendáriumot, mellyel maig is élünk (az ó-hitű görögöket kivéván). Az ő idejében volt nagy belső lázadás és háboru Magyar- és Erdélyországban, leginkább vallás' dolgában, Bocskai István' vezérlése alatt.

151. *Mit jegyezhetünk meg tudni méltót III. Ferdinánd' uralkodása' idejéből?* Ez Sopronyban koronáztatott meg, akkor Pozsonyban dög-halál lévén. A' dohánynyal-élés és pipázás az ő idejében jött divatba a' Magyarok között.

152. *Miért nevezetes első Leopold' uralkodása?* Ő alatta veretett ki a' Török az országból, és a' fő város (Buda) megszabadult a' török járom alól, 1686. Sept. 2., minekutána 145 esztendeig sanyargattatott. Ismét nagy zendülés és belső háboru támadt felső Magyarországbán, Rákóczi Ferencz' vezérlése által: melly háborúnak hire maig is fönmaradott, a' *kurucz-futás* nevezet alatt.

153. *Mondj jelességeket III. Károlyról?* Az állandó katonaságot, és az annak tartására való-fizetést ő hozta be. Ugyan ő építtetett az invalidus katonák' számára Pesten egy roppant palotát, és abban ápoló intézetet. Ő állította fel a' nagy-méltóságu helytartó tanácsot, melly Budán vagyon. Az ő halálával az ausztriai királyoknak fiú ága kiholt.

154. *Utána tehát ki lett magyar kirdly?* Az ő leánya, Mária Therézia, ki Ferencz német császárnak volt hitvese.

155. *Mária Therézia' uralkodása alatt mi jeles dolgok történtek?* Igen sokak, p. o. ő a' Török által megrongált Buda' várát kiigazította, és meg is látogatta, a' mi különös öröm és ritkaság volt a' Magyaroknak, — mivel már akkor Buda' vára kétszáz esztendő óta nem látott falai között magyar királyt. A' Csajkások' hadi seregét ő állította fel, valamint a' test-örző magyar nemes vitézi sereget is. A' forspontért fizetést rendelt és az urbáriomot ő hozta be az országba. Az innepeket megkevesítette. Az elzálogosított tizenhat szepesi városokat visszaváltotta. A' boszorkányoknak hitt asszonyok' kinoztatását és elégetését végképpen eltörölte. A' vásárokat (mellyek azelőtt országszerte vasárnapon szoktak tartatni) ő rendelte által más napokra hét-közben.

156. *Mi jeles tettei vannak II. Jósefnek?* Ő, szabadon gondolkodó fejedelem lévén, sok különösségeket cselekedett. Az egész országot fölmérte; a' házakat megszámozta. Az országot nem az eddig szokott vármegyei kormány, hanem tiz királyi biztosok (komissáriusok) által igazgatta. A' német nyelvet hozta divatba törvény-székeken, oskolákban. Könyveket előre-megvizsgálás nélkül hagyott szabadon irni és nyomtatni. A' legelső magyar ujság is az ő idejében indult meg. A' protestánsoknak sok szabadságokat engedett. A' Törökkel szerencsésen hadakozott. Halálakor majdnem minden rendelkezéseit visszavette; a' magyar koronát is — melyet Budáról Bécsbe vitetett — ismét visszabocsátotta Budára. Nem volt megkoronázva a' magyar koronával.

157. *A' köznépre nézve különösen miről emlékezetes II. Jósef király?* Birodalmaiban sokat utazott, és pedig esméretlenül; de mindenütt hagyta nyomait a'tyai kegyességének. Lebocsátko-

zott pedig a' legalacsonyabb rendű alattvalóihoz is. Így történt p. o. Marvaországban, Brün és Olmücz nagy városok között, valami Ruznicz nevű falunak határában, hogy midőn egy paraszt ember az utra dülő földein szántogatna; mellette terem egy esméretlen uri ember, elveszi kezeiből az eke-szarvát és szántogat, — a' paraszt gazdának pedig mint ostorosnak a' lovakat kellett igazgatni. Minekutána már így néhány barázdákat végig szántottak volna: az esméretlen úr felső ruháit kigombolja, és az ő császári arany-csillagait mutatja, a' paraszt gazdának ezeket mondván: „En vagyok József, a' ti császártok és atyátok!“ Azon fölül a' sörény paraszt gazdát meg is ajándékozta, és úgy odább ment. E' szép tettnek örök emlékezetére azon a' szántó-földön, az uthoz közel, egy nagy kő-oszlop emeltetett és áll mai nap is, illy fölirással; „Ezen a' szántó földön szántott II. József, ausztriai császár, Augusztus' 19-dikén, 1769.“

Más szép elbeszélés II. József királynak lebo-csátkozó kegyességéről im' ez: *József császár mint orvos*. Egy szegény beteg asszony Bécsben, előszó-lítá fiaskáját 's monda neki: „Menj és hívj nekem orvost, mert tovább már ki nem állhatom a' kíno-kat!“ Most a' kis fiú szomoruan futkosott egyik orvostól a' másikhoz, de egyik sem akart eljöni; mert Bécsben az orvosnak, valahányszor beteghez megyen, egy forintot kell adni; nekik pedig, a' szegényeknek, könyeknél egyébök nem vala, — mellyeket a' jó Isten ugyan számba vesz, de nem minden ember a' földön. Mikor már a' fiú a' har-madik orvoshoz utban volt, eleibe jöve József csá-szár. A' fiú őt gazdag urnak nézván, így szólítá meg: „Nagyságos uram! kérem igen szépen, nem ajándékozna nekem egy forintot?“ Már ez csak-ugyan keskeny feneket kerít a' dolognak — goudo-lá magában a' császár — ő azt tartja, ha a' forintot megkaphatom egyszerre, nem lesz szükség a' kraj-czárokért hatvanszor külön-külön koldulnom. „Hát

fiam, negyven krajczár nem lenne elég?“ kérdé a császár. A' fiú „nem“ - mel felelt, egyszersmind elbeszélte, mire kell neki most az egy forint. Ekkor a' császár megadta neki a' kívánt pénzt; egyszersmind pontosan megmondatta magának, kinek hívják édes anyját, hol lakik; és az alatt — míg a' fiú a' harmadik orvoshoz siet, a' beteg asszony pedig otthon imádkozik, hogy a' jó Isten ne hagyja el — a' császár a' betegnek lakásához kocsiz, köpönyegével magát kevéssé eltakarja, úgy hogy nem igen lehet vala rá-esmélni. Midőn pedig a' beteg asszony' szobácskájába eljutott (melly üres és szomorú kis hajlék vala), a' szenvedő asszony őt orvosnak hívé, elbeszélte neki testi bajait, valamint azon nagy szegénységét is, mely miatt magát ápoltatni nem képes. Mire így szólt Jósef császár: „Majd hát irok, jó asszony! egy receptet, csak író-eszközt ide!“ Ekkor megírta a' receptet, és megtanítá az asszonyt, mellyik gyógyszer-tárba kellessék azt küldeni, ha a' fiú baza jövend, — a' ezzel ott hagyá az iratot az asztalon. Alig ment el a' császár, belépett az igazi orvos, kit a' fiú hívott. A' sinyló asszony nagyon csodálkozék, midőn hallotta, hogy ő is orvos volna, és mentekozott, hogy imént volt nála egy, és rendelt is neki valamit: „Amott hever édes úr még a' recept.“ Az orvos szemeit merészté, midőn a' receptet kezébe vette, látni akarván; minemű italt, vagy miféle lapdacsokat rendelt amaz neki. „Jám-bor asszony! — úgymond erre az orvos — kelmed különös jó orvos' kezeibe esett; az többet tud mint én; az kelmednek 25 Károl-aranyat (a' mi több 250 ftnál) rendelt, mellyeket a' királyi fizető-hivatalnál kell fölvenni; alul ez van írva: *József*, — esméri őt, jó asszonyom? Illy gyomor-tapaszt és erősítő cseppeket kelmednek én nem tudtam volna írni.“ „Mit? hogyan? a' császár a' mi szegény hajlékunkban volt!“ mondá az asszony; és szemeit egekre emelvén, nem tudott egyebet mondani en-

nél: „Áldassék Isten!“ — Az igazi orvos tehát most az asszonyinak vegyületet rendelt, melly egészségét csakhamar vissza hozá. És így az orvos a' beteg asszonyt gyógyítá meg, a' császár pedig a' szegény asszonyt.

158. Jósef császárnak *) azon rendelkezéseit, mellyek a' magyar nemesi szabadságra nézve ártalmasok voltak, kicsoda tette semmivé? Az ő utána következett kegyes és bölcs király, II. Leopold.

159. *Mit tudsz még II. Leopoldról?* Az ő uralkodása alatt tartatott ország-gyűlésen sok jó igyekezeteit vétette szóba és munkába; de végre nem hajthatta; — hamar elhalálozván. Csak öt negyed esztendeig uralkodott.

160. *Kicsoda következett II. Leopold után?* Első Ferencz, ki 1792. óta uralkodott 1835-ig.

161. *Az ő uralkodása miről nevezetes a' nemzet' históriájában?* Minden királyok között ő koronáztatott Budán legelőször. Ugyan ő tartott ország-gyűlést is Budán 1807. Hosszas hadakat viselt a' Francziákkal, de nem mindig szerencsésen. Az áldott kolompér az ő uralkodása alatt jött divatba mindenképpen. A' pénz nagy változást szenvedett 1811; midőn a' fekete hosszú bankók böcsükben alászállítottak. Ő alatta volt az országban éhség 1816. és kholera-pestis 1831. **).

162. *Nevezd idvezséges rendelkezéseket, mellyeket nem-rég idvezült királyunknak I. Ferencznek köszönhetünk?* A' katonák' állítását, a' fogdozás helyett, sors-vonás által történni parancsolta. Az egész országot öszveiratta; állított intézetet a' siket-némák' számára Vácson, az előregült tisztviselők' és özvegyeik' számára Budán ***); csillag-

*) Az Ausztriai házból való magyar királyok egyszeres-mind Németországnak császárai is voltak; azért viselték e' két titulust: Császár, Király.

**) Lásd: IX. rész, XVII. szám.

***) Ebbe iskola-tanítók is beirathatják magokat.

vizsgáló tornyot építtetett a' Szent-Gellért hegyén (Budánál), a' himlő-oltást közönségessé tette, a' Dunát a' Tiszával öszvefoglalta, egy általa ásatott nagy csatorna (kanális) által, melyet maig is Ferencz-Kanálisának hívnak *) 'sa' t. Megholt 1835.

163. *Hát a' mostan dicsőségesen uralkodó királyunk kicsoda?* Ötödik Ferdinánd.

164. *Altaljában ezek a' legújabb idők miért igen emlékeztetnek?* Ezekben a' fejedelmek és uraságok a' tudományokra és a' nevelésre nagy gondot fordítanak; melly végre fundálnak jeles intézeteket, könyv-tárokat mellyek között legelső helyet foglal a' nemzeti könyvtár és ritkaságok' gyűjteménye Pesten.

165. *Említs jöltévő intézeteket és társaságokat, mellyek a' legújabb időkben támadtak?* A' gazdasági intézetek és társaságok, a' jég és tűzkár-mentő társaság, a' vakokat ápoló intézet, a' jöltévő aszszonyságok' egyesülete Pesten, a' rabmunkáltató intézetek több vármegyében, 's t. e.

166. *Hát a' nemzeti nyelvre millyen kedvezéssel vannak a' legújabb idők?* Ennek új felvirágzásai ideje 1805 óta kezdődött, mióta az t. i. országgyűlési nyelvvé tétetett (a' deák nyelv — más szóval a' római vagy latin nyelv — mind inkább félre tétetvén); és napról napra jobban ápoltatik és terjesztetik. 1831-től fogva pedig külön magyar tudós társaság (akadémia) is áll fön; mellynek fő czélja, a' magyar nyelvnek terjesztése, és pallérozása.

Rekeszsze be a' magyar nemzet' históriáját egy szép dal, melly ötödik Ferdinánd királyunknak tisztességére való, mind német mind magyar nyelven esmérletes, és a' király ő Felsége' névnapján vagy más jeles alkalmatossággal az egész ausztriai birodalomban zeng, tulajdon nótára, mindenfelé.

* Lásd: VIII. rész, 103. sz.

N É P - D A L . *)

Isten! tartad meg Ferdinándot,
Kiben olly jó urunk van;
Soká éltesd Ferdinándot
Mindenben boldogultan.
Lásza, hogy valamerre járt
Neki dísz-koszoru van :
Isten! tartad meg Ferdinándot,
Kiben olly jó urunk van

Diadalom tündökljön
Zászlóiról, és bővség;
Tanácsában, add, hogy üljön
Szeretet és bölcsesség.
Mind azon, mi székétől jó,
Ki, csak igazság tessék.
Isten! tartad meg Ferdinándot,
Ki olly kegyes jó Felség.

Árassz áldást ó házára,
Rontsd meg minden ellenét;
Árassz áldást országára,
És fődözz fel csel-szövényt.

*) Ugyan ezt másképpen lássd az 1835-diki Koszorúban
113. l. Melodiájára tanitassanak meg a' gyermekek a'
tanító által.

Mit rendel Isten' szavára,
Mi úgy vegyük, mint törvényt.
Isten! tartsd meg Ferdinándot
Jó urunk ő Felségét.

Sok népének virágzását
'S jól-létét hadd érje meg;
'S mindazok' megalázását,
Kik ellenségi ennek.
Unokái' vig dallását
Hallja meg ő 's mindenek.
Isten! tartsa Ferdinándot,
Jó urunkat tartsa meg!

SZERZELÉK A' TIZENEGYEDIK RÉSZHEZ.

A' nemzetiségről.

1. *A Magyar nevezet honnét veszi eredetét?*
Már régenten így nevezték ezt a' népet a' külföldi nemzetek és írók. Ázsiában pedig maig is van nyoma egy városnak, mellynek Madzsar a' neve.

2. *Más nemzetek még mi néven is hívják a' Magyarokat?* Ugri, Ungri, Turki, Madzsar, Magyar.

3. *A tiszta Magyarok' számát hányra tehetni országunkban?* Mintegy négy millióra; de beszélnek magyarul ennél többen is.

4. *Még másutt is valahol a' földön vannak-e Magyarok?* Igen is vannak. Erdélyben (a' Székelyek), Moldvában, Beszszarábiában, Havasalföldön; Bukovinában egy faluval; sőt kétség kívül vannak Kis-Tatárországban is és egyébütt Ázsiában, honnét eleink kijöttek, — noha az utazók e' dolognak még nem járhattak végére voltaképpen.

5. *Vannak-e az országban maig is olly Magyaroknak maradékaik életben, kik Árpáddal jöttek be ez országba?* Vannak Borsód, Heves, Szabolcs, Szatmár, Békés, Bihar és Csongrád vármegyékben.

6. *Mi tartozik a' nemzetiséghez?* Valamelly nemzetnek fő hajlandósága (kharaktere), nyelve, ruhája, szokásai, tánca, dalai, muzsikája, innepei, mulatságai, emlék-oszlopai 's a' t.

7. *Mi a' Magyarnak fő hajlandósága?* Vitézség, mezei gazdálkodás, vendég-szeretés.

8. *A' magyar nyelv micsoda nyelvekkel atyafias?* Többekkel is, de leginkább a' fin, lapp, indus, török és mogul nyelvekkel; mind a' mellyekben t. i. igen sok magyaros szók találatnak. Ellenben a' magyar nyelvben is találatnak sok afféle szók, valamint német, tót és más idegen szók is. (Lássd a' XIII. részt, és a' toldalékot.)

9. *Mit gyaníthatni ebből?* Azt, hogy a' Magyar nemzet valaha nagy kiterjedésű nemzet lehetett; ugymint a' mellynek szavait maig is annyi sok más nemzetek' nyelvében föltaláljuk.

10. *Hát egyébiránt a' többi nyelvek között millyen helyet foglal el a' magyar nyelv?* Ez minden esmértes nyelvek között a' legtörzsökösebbek' egyike. Különben, ez ázsiai nyelv, és minden európai nyelvektől különbözik. De gyönyörű nyelv és mindenre alkalmas. Idegen nyelvek' beszélésére is semmi más nemzetű ember ugy nem terem reá, mint a' magyar.

11. *Vannak-e a' magyar nyelvnek többféle nemei?* Igenis, p. o. a' palócz, jász, kun, székely, és a' tiszta magyar nyelv.

12. *Vannak-e magyar nyelven írott könyvek?* Igenis, pedig feles számmal, szebbnél szebbek, és a' tudományoknak mindennemű ágaikból. Kivált a' legújabb időkben nagyon virágzásba hozatik a' magyar nyelv.

13. *Nevezz néhány jeles magyar tudósokat a' régiek közül?* Verbőczy, Gyöngyösi, Barcsai, Besenyei, Faludi, Szirmai Párizpápai, Bél, Istvánfi's a' t.

14. *Említs a' legújabbak közül is némelly jeleseket?* Révai, Kazinczi, Horvát István, Fejér György, Kisfaludy Sándor és Károly, Kis János, Pethe's a' t.

15. *A' ki magyar földön lakik, és nem magyar: annak mi a' kötelessége a' nemzeti nyelv*

iránt? Hogy azt elmulthatatlanul megtanulja, és gyermekeivel megtanultassa.

16. *A magyar ruha-viselet miben különbözik a' többi nemzetekétől?* Ez, a' testhez feszesen álló, szűk szabásu, és a' pompázásra minden más nemzeti ruhák fölött alkalmasos.

17. *Kik voltak a' Magyaroknak régi híres emberei a' vitézi rendből?* Attila, Árpád, Toldi Miklós, Kinizsi, Zrinyi, Hunyadi, Nádasdi, Pálfi Miklós, Forgács, Erdődi, Battyáni, Dobó, Dobozi, Benyovszky 's t.

18. *Kik voltak a' Magyaroknak híres emberei az egyházi rendből?* Pázmán Péter, Veráncz, Oláh Miklós, Erdősi 's t.

19. *Kik magyar eredetűek a' régi egyházatyák közül?* Jeromos és Márton püspökök.

20. *Kik feledhetetlenek arról, hogy a' tudományoknak nagy pártfogói voltak?* A' Szécsényiek eleitől fogva, hajdan Nádasdi, legújabbban Festetics, Marczibányi 's t.

21. *Kik az új időbeli híres magyar muzsikusok?* Lavota, Csermák, Bihari.

22. *Kik hiresebb festőink és képfaragóink?* Régiebb festőink közül Kupeczky és Mányoki, az újak közül Markó és Barabás; a' képfaragók közül Ferenczy, szerettek magoknak hírt és nevet.

23. *Kik a' jeles magyar utazók külföldön?* Bese, Körösi Csoma Sándor, és Farkas Sándor.

24. *Nevezz egy találmányos eszéről híres magyart?* Kempelen ez, pozsonyi születés, ki nem régiben egy olly masinát tudott készíteni, melly beszélt; és egy másikat, melly játszott a' schakk-játékot, úgyhogy soha sem vesztett és a' vele játszó leggyakorlottabb embert is megnyerte. Bejárta vele egész Európát, és mutogatta mindenfelé, mindenek bámulását magára vonván.

25. *Melleyek a' hazában a' nevezetes emlék-oszlopok?* Van néhány efféle is már, ezután pedig mind-mind több fog állítatni. Ilyen már is p. o. ama' gyönyörű disz-oszlop Sátor-Alja-Ujhelynél (Zemplin vármegyében) az 1809. franczia háboruban számosan elesett zemplini magyar vitézek' tisztetségére. Van disz-oszlop a' Marczal' mocsárainak kiszáritására Marczaltónél (Veszprim vármegyében). Van emlék-oszlop a' debreczeni temetőben ama' derék vers-költőnek Csokonai Vitéz Mihálynak emlékezetére; egy más Pesten, a' nemzeti muzeum' épületében Virág Benedek' történetítő és költő' tisztetségére; a' legpompásabb pedig most készül Pesten, a' nemzeti muzeum' nagy épületében Kisfaludy Károly', szinte versköltő' emlékezetére.

26. *Melleyek a' magyar nemzetnek drágalátosságai (klénodiumai)?* Ezekhez tulajdonképpen im' e' következők szoktak számláltatni:

1.) A' korona, mellyel a' királyok nagy pompával megkoronáztatnak. Ez még szent István' idejéből való. Tiszta aranyból vagon, nyom mintegy ötödfél funtot. Ragyog rajta 338 drága gyöngyszem, 50 rubint-kő, és 155 zafir-kő.

2.) Szent István' palástja (köpönyege), mellyet koronázáskor az új király magára vesz. Ez egy újatlan kerék magyar köpöny, elől kapocsra, szőve vagon selyemből, mellynek színe zöldbe csavaruló világos kék. Rajta sok koczkás sujtások vannak, deák irások aranyhímezéssel, és sok képek a' keresztyén vallás' históriájából véve.

3.) Szent István' kardja vörös bársony hüvelyben.

4.) Az ország' almája, melly egy arany-golyóbis, reá magyar ország' czimere kimetszve; fölötte pedig az apostoli kettős kereszt ezüstből.

5.) A' királyi pálcza (ceptrum), melly egészen öntött arany; fogatékja megrakva drága kövekkel. — Aztán még: a' kesztyük, harisnyák és saruk.

27. *Hol tartatnak az országnak ezen drága kincsei?* Budán, a' királyi várban; és mindenkor két főrendű magyar nemes az őrizőjök. Királykoronázáskor nyilvános helyen kitétetnek, és láthatja azokat minden ember, a' ki akarja.

28. *Ezen drágaságokon kívül még mik tekinthetnek úgy, mint a' nemzetnek böcsös jószágai?* Pesten a' ritkaságokból álló nemzeti muzeum, és az a' mellett való könyvtár; aztán minden nyilvános épületek, ország-háza, kórházak (isptálók), játék-szin (komódia-ház), inválid-kaszárnya; továbbá a' gőz-hajók a' Dunán, az ország-utak, hidak, emlékek, képsobrok és oszlopok piaczkon, és más nyilvános helyeken fölállítva; mellyeket tehát (valamint a' tilalom-fákat) illő tiszteletben kell tartani és békével hagyni.

29. *A' zászlókon és czimereken miről esméréd meg Magyarországnak czimerét?* Az egy hosszant két részre hasadó paizs, mellynek bal felén négy fejer sujtások látszanak vörös mezőben (jelentvén Magyarország' 4 fő folyóit: Dunát, Tiszát, Szávát, Drávát); a' jobbik felén 3 zöld halmok, fölöttök arany-korona, a' fölött pedig a' fölállított apostoli kettős kereszt, — mindez is hasonlóképpen vörös mezőben; formáját lásd:

30. *A' más kimivelt nemzetekhez képest Európában, minemü állapotban van a' Magyar nemzet?* Még sokféleképpen igen hátra vagyon.

31. *Mi szükséges tehát még red nézve?* Még több pallérozódás, előbbre-haladás és jobbítás, a mihez viszont sokféle változtatások, és újítások kívántatnak.

32. *A' hasznos újítások felől miképpen kell gondolkodni?* Nincsen semmi újság a' nap alatt. Maga az idő a' legnagyobb óvító és újító. Újítás nélkül maig sem volnánk keresztyének, hanem pogányok. Sőt minden, a' mi most óság és régi szokás, újítás volt valamikor, t. i. mikor azt a' mi eleink kezdték. Ellenben mindazon jó változtatások — mellyeket a' nemzet' java mai napon megkíván, és a' mellyek most újságok reánk nézve — a' mi maradékinkra nézve már megszokott dolgok lesznek és óságok. Azért a' jól megfontolt, és közös tanácskozások után (ország-gyűlésen) végzett újításoktól nemcsak félni nem kell, sőt azokat óhajtani lehet.

33. *Hát a' sok vallási és polgári különbségekre nézve, mellyek a' magyar nemzetben találtnak, mi a' jó hazafinak kötelessége?* Az, hogy miattok hazafi-társait ne gyűlölje, se ne üldözze: hanem kiki egymást szeretettel tűrje; és mindenemű hazafiak magok között hiven öszvetartók, békeségesek legyenek; — azt tartván szemeik előtt, hogy ők mindnyájan ugyanazon egy hazának fiai; és hogy mindnyájan ugyanazon egy király' és törvény alatt állnak.

34. *Különösen a' vallásbeli különbségek felől hogyan kell gondolkodni az értelmes keresztyének és jó hazafinak?* Vallásbeli különbségek voltak és lesznek míg a' világ léssen. Lehetetlen is, hogy minden emberek ugyanazon egy valláson legyenek: de egyesek lehetnek a' kölcsönös szeretet és türés által. A' föld' kerektségén maig is számtalan sokféle vallások divatoznak. Csak a' keresztyének között annyi a' sok egymástól különböző felekezet, hogy számuk százakra megyen. Aztán,

hogy egyik hazafi-társunk ebben, a' másik amabban a' vallásban született és tanítatott: annak nem ő az oka. Még a' kiket tévelygőknek gondolunk, azok is keresztyének, felebarátaink és hazafi-társaink. Lehetnek pedig, és vannak is minden vallás mellett mind jó, mind értelmes emberek; azaz: szeretetünkre méltók. Azért távol legyen tőlem hogy más hiten valókat kárhoztassak, vagy szinte üldözzek és gyűlöljek: hanem inkább tűröm őket szelidséggel, — nem azt nézván, hogy ki milyen hitű, hanem ki milyen ember és hazafi. A' kiket az Isten eltűr, én ne tűrném-e el azokat?

Azt mondja egy szép példázat, hogy Ábrahám pátriárkha egykor, éppen nap-lementével, sátora' ajtajában ült, és látott a' pusztából egy öreg embert feléje jőni, pálczájára támaszkodva. Felkelvén, eleibe ment és így szólt neki: „Kedves öreg! térj be hozzám, lábaidat megmosni. Maradj az éjjel nálom. Holnap aztán jókor fölkelhetsz, 's utadat tovább folytathatod.“ Felele az öreg: „Majd csak itt e' fa alatt maradok.“ De midőn Ábrahám erősen kényszerítette, az utas visszafordult és be ment vele a' sátorba. Ábrahám kovásztalan kenyeret tett elő, és ettek együtt. Észrevette azonban Ábrahám, hogy az öreg az Istennek hálát nem adna, mellyért imigy szólott neki: „Miért nem imádod te, az egy igaz Istent, az ég' és föld' terem-tőjét?“ Az öreg felelt: „Én nem imádom a' te Istenedet; nem is hívom az ő nevét segítségül; mert én magam csináltam magamnak egy Istent, ki mindig házamban lakik, és nekem megadja, a' mit tőle kérek.“ Ekkor föllobbant Ábrahám' haragja az öreg ellen, fölkel, és éjszaka' idején, verések közt kikergette házából az öregot a' pusztába. Az Isten azonban fölemelé szavát: „Ábrahám! hol az idegen?“ Ábrahám így felelt: „Uram! ő nem akart téged imádni, sem nevedet segítségül hívni; azért taszítottam el magamtól a' pusztába.“ És szó-

lott aztán az Isten: „Avvagy nem száz kilenczven esztendeig voltam-e iránta türelmes? Avvagy nem tápláltam és ruháztam-e őtet, — minden hozzám mutatott nyakassága mellett? Te pedig ki magad is bűnös vagy, egy rövid éjszakát nem tudtál vele eltölteni és tűrni?“ Felele pedig Ábrahám: „Uram! megvallom, hibáztam. Ne gerjedjen föl ellenem haragod!“ Most elszaladt a' pusztába, fölkereste az öreget, sátorába vitte, hol jó gondot viselt reá, és más nap reggel ajándékokkal bocsátotta el magától.

TIZENKETTEDIK RÉSZ.

TÖRVÉNY - TUDOMÁNY, VAGY : JUS.

I. *A' polgári társaság' és törvények' eredetéről általában.*

A' föld' színén nem volt az előtt is mindig ilyen sok ember, mint most immár. Az emberek nem is laktak hajdan illy szép renddel, falukban, városokban, országban, társaságban együtt; hanem nyomoru sátorok alatt tengődtek, egymástól elkülönözve. Kezdetben nem volt sem király sem herczeg vagy gróf, sem nemes sem paraszt: hanem mindezek a' különbféle rendek az emberi társaságban azóta vannak, mióta az ember a' földön szerfölött elszaporodott. Mert elszaporodván az emberek, nem tudtak egymással békességben meglakni, és szüntelen való háborukat viseltek, — nem lévén közöttök sem király sem bíró vagy igazságtevő. A' magok jobblétéért tehát az emberek megegyeztek abban, hogy választottak magoknak előljárókat, kiknek rendelkezéseiket *törvényül* vették, és azoknak megtartására magokat lekötelezték. Így támadtak a' *polgári társaságok*. Hogy pedig a' törvényeket minden ember megtartsa, és a' ki megtartani nem akarja, arra kényszerítessék vagy megbüntetessék: arra nézve adtak az emberek bizonyos előljáróknak hatalmat, a' törvények' megtartására fölvigyázni, a' vétkezőt számadásra von-

ni és megbüntetni. Így lettek a' királyok, az igazgatók és a' világi magisztrátus, vagy a' felsőség. Nagy boldogság pedig és megböcsülhetetlen szerencse reánk nézve az, hogy jól elrendelt társaságban élhetünk.

Ugyan is a' föld' kerekiségének más osztályai-ban *) mai napig is találtnak *vadon* élő népek, kik sem vetnek, sem aratnak, sem együtt társaságban nem élnek: hanem gyökerek és nyers hus az eledelök, mellyet vadászással és halászással szereznek. Sőt megeszik az ember-hust is, — tudniillik a' hozzájuk került idegeneknek és elfogott ellenségeiknek husát. Az illy. vad emberek nem is laknak házakban vagy falukban, hanem hitvány kunyhókban és föld-lyukakban (putrikban). Félmezítlenül járnak, vagy legfőlebb is állatok' szőrös bőreivel és falevelekkel takarják el szemérmöket. Sőt okosan beszélni sem tudnak. — Illyen vad-emberré lenne pedig minden gyermek, ha nem laknék más emberekkel együtt társaságban; ha nem taníthatnék semmire is; erre vannak több példák. Erdélyben 1781 történt p.o. hogy a' nagy sűrű erdők' közepén járván a' vadászok, a' medvék között egy oláh gyermeket találtak, ki már akkor tiz esztendő volt. Ez a' gyermek, mikor még csak igen kicsinyke volt, maga egyedül kifutott a' közel lévő erdőbe, aztán az utat eltévesztette, vissza jöni nem tudott, és mennél tovább ment, annál mélyebben bele jutott a' sűrű erdőségbe; míg-nem a' medvék' társaságába került. A' medvék nem bántották a' gyermeket, hanem adtak neki ennie nyers hust; azoknak az állatoknak husából, mellyeket elszaggattak. A' hus, az igaz, hogy eleinten a' gyermeknek nem tetszhetett; de nagyon éhezett és így csak hamar hozzá-szokott a' medve-koszthoz; 's éppen úgy élt mint a' medvék. Midőn a' vadászok a' gyermeket meg akarták főgni; harapott mint

*) Lásd: VIII. rész 9. 37 sz.

a' kutya, és karczolt a' megnőtt nagy hosszú körmeivel. Mikor pedig mégis megfogták, nem engedte magát felöltöztetni, nem vett magához emberi eledelt, nem tanult meg beszélni soha, nem is vált belőle értelmes ember; hanem elfogatása után nem sokára megholt. Ez igaz történet.

Más népek viszont maig is *pásztorokdásból* élnek, ők is sátorok alatt lakoznak, minduntalan máshová költözködnek, és csak kevesse pallérozottabbak, mint a' vad emberek.

Mi tehát, kik Európában és ez édes Magyar hazában lakunk, ma már pallérozott nemzet vagyunk; azaz: mi már rendesen épült házakban, falukban, városokban együtt lakozunk, tisztességesen ruházkodunk, gyakoroljuk a' mezei gazdálkodást, tudományokat, mesterségeket és a' kereskedést. Aztán van közöttünk jó rendtartás. Bizonyos törvények szerint igazgattatunk és egy országos társaságban élünk. A' kik az igazgatást folytatják, azok: a' király (vagy koronás fejedelem), a' méltóságok' uraságok, bírák, egyházi és világi felsőségek. Ezek tartják immár fönt az országban együtt élő sok emberek között a' jó rendet; ők szolgálnak igazságot kinek-kinek; ők ótalmazzák az ország' lakosait külső belső ellenségtől; és ő nekik köszönhetjük, hogy mind személyünkre mind javainkra nézve bátorságban lakozhatunk.

Valljon a' Magyarok eleitől fogva mindig illy rendes társaságban együtt laktak-e? Éppen nem; ők is régenten pásztori életet éltek, és csak mióta Magyarországot megszállották, és magoknak királyokat választottak, azóta lettek mind inkább pallérozottakká: a' mit tehát ismét jó királyainknak köszönhetünk.

A' társaságban együttélő emberek hogyan segíthetnek és használhatnak egymásnak? Az ember az által *használ* egymásnak, ha a' gyermekeket, betegeket és véneket ápolgatja és gyámolítja; a'

tudatlanokat oktatja, a' tévedőket utba igazítja, a' szűkölködővel közli saját javait és mindenkor segedelmére van, valahányszor szükséges.

De hogyan *árthatnak* is egymásnak az emberek? Ha egyik a' másikat megveri 's az ilyen ember verekedőnek neveztetik; ha egyik a' másiknak jószágát ellopja vagy erővel is elveszi, és az tolvajnak vagy rablónak mondatik. Némellyek fortélyosan fosztják meg ember-társaikat javaiktól, 's az ilyeneket csalárdoknak nevezzük. Némellyek másnak a' házáat, vagy a' gabonáját meggyújtják, és gyújtogatóknak neveztetnek. Sőt némelly ember meg is öli a' másikat 's az illyent gyilkosnak mondjuk. Az ilyen károk' eltávoztatására nézve minden társaságnak van felsősége, melly azokat, a' kik másnak kárt és szomorúságot okoznak, megbünteti.

De néha az is megesik, hogy valamelly tartományba seregestől és fegyveres kézzel rohannak be az emberek; kik mindent, a' mit csak találnak, erővel elvesznek, a' falukat és városokat felgyújtják, az embereket pedig agyonlövik, szurják és vagdalják. Ezt hadi háborúnak nevezzük. Ez minden veszedelmek között legrettenetesebb. Ennek eltávoztatására a' fejedelem katonákat tart, a' kik az országot ótalmazzák és védelmezik.

A' jó fejedelem és bölcs magisztrátus tehát megböcsülhetetlen áldása az Istennek, és nagyobb szerencsétlenség a' lakosokat nem érhetné, mint ha azokat fölforgatnák; a' mit revolúciónak vagy rebelliónak hívunk: az illy rendetlenséget okozó embert pedig rebellis-nek.

Azoknak büntetéseik, kik a' törvényeket általhágják, ezek: pénzbeli büntetés vagy is birság, testi csapások, sanyargatás, tömlöcz, hóhér-pallos és az akasztó-fa. Mindezeket (mellyek azonban csak városok és nagy uraságok' lakhelyeik körül föltálthatók) a' gyermekeknek is, mikor alkalmatosságuk esik, megnézni használatos. A' tömlöczök (bör-

tönök, fogházak) föld-alatti sötét rekesztékek, mellyek vas ajtókkal és nagy lakatokkal, závárókkal vannak megerősítve, és csak egy kis ablak szolgál reá nagy magasról, de az is vas rudakkal föl-készítve. Illyenbe záratnak be a' törvények ellen vétő emberek, hol még azon fölül koplalniok is kell, sanyaruan élniök, lánczokat kezeiken lábainkon hordozniok, erős munkákat tenni és bizonyos idő-szakaszokban testi veréseket is kiállani. Annál tovább tart pedig az illy büntetés, mennél nagyobb a' véték' súlya. Némelylek holtig tömlöczre vannak ítélve. (A' hóhér más magyar szóval bakó-nak is neveztetik). Hóhér' keze által végeztetni ki pedig: iszonyatos dolog *).

Törvények vannak tehát mai időben minden pallérozott országokban. A' törvény és azoknak kiszolgáltatóik a' felsőségek, jutalmaznak és büntetnek kit-kit. Maga bírójának lenni senkinek nem szabad. Az igazi szabadság is csak a' törvények' megtartásában áll. Mert a' hol törvények és jó rendtartás nincsenek, ott vadság uralkodik, nem szabadság. És illyen törvények 's illyen szabadság vannak divatban minálunk is, kik az édes Magyar hazában társaságosan együttélünk, és egy kegyes bölcs királynak mint fő uralkodónknak hódolunk, kinek neve V. FERDINÁND.

Hogy tehát ennek az országos nagy társaságnak, mellyben laktok, ti is böcsületes tagjai lehettek; szükséges, hogy megismerkedjeteek először is azon sokféle rendekkel, mellyekből e' mi országunk' lakosai állanak; azután azokkal a' nevezetesebb törvényekkel, mellyek által ez az ország igazgattatik, és az igazság kiszolgáltatik; hogy így mind a' büntetéseket elkerülhessétek, mind pedig

*) Illy jelenetet a' tanító eleven színekkel beszéljen el a' gyermekeknek eleitől fogva, — kivált ha olyat maga is látott.

a' magatok polgári kötelességeit és jussait megtanulhassátok.

II. *A Magyarország' lakosai között fönálló rendek.*

Valamint más országokban, ugy Magyarországon is sokféle különbözések vannak a' lakosok között. Legszembetűnőbbek azok a' különbségek, mellyeket a' rang, sors és érték okoz. Ezekben való egyenlőség a' világon nincsen sehol; és azt kívánni is, hogy vajha minden ember az országban egyenlő tehetséggel bírna: esztelen álmadozás. Mert ha lehetséges volna, hogy minden földi jószágok ma kiosztatnának az emberek között egyenlően, már holnap vége lenne az egyenlőségnek. Az iparkodóbb ember akkor is mindjárt hátrahagyná a' röstelkedőt, a' hatalmasabb a' gyöngébbet. Szegény és gazdag, úr és alattvaló eleitől fogva voltak a' világon és lesznek is míg világ léssen. Külső sorsunkra nézve tehát mindnyájan nem lehetünk egyenlők: de lehetünk egyenlők belső érzésünkre nézve, t. i. ha sorsunkkal megelégszünk. Gazdagság nagy aggság. Mennél magasabb és fényesb polczra van az ember emeltetve, annál terhesebb gondok nyomják, és annál többféle keserű bajok érdeklik. Ellenben a' szegény sorsu embereknek is vannak elég sok szép örömeik. Azért senkinek fényes sorsát ne irigyeljék, ne kívánják; elégedjenek meg a' magokéval, és ugy boldog lakosai lehetnek az országnak.

Országunkban is tehát, valamint más országokban, vannak parancsolók és engedelmeskedők. Parancsolók a' házaknál a' szülék és a' gazdák; egy nagy fekvő jószágon az uraságok és azoknak tisztjeik; minden helységekben és városokban a' birák és esküdtek; katonák között a' tisztek, az egész országban a' koronás fejedelem (a' király). Engedelmeskedők a' házaknál a' gyermekek és cselédek;

a' helységekben a' jobbágyok és alattvalók; katonaságnál a' kisebb tisztek és közlegények. De még a' parancsolók sem egyenlő ranguak; ki föntebb áll, ki alantabb. Így a' szüléknek is viszont parancsolnak a' bírák, ezeknek a' fejedelem, ennek az Isten, a' ki mennyen földön a' legfőbb úr.

Névszerint ebben a' mi édes Magyar-hazánkban, az országnak nyomos lakosai leginkább négyféle különböző ranguak, ugymint: 1.) *főrendek* vagy *mágnások* (kik közé tartoznak az ország' zászlós urai, minden érsekek és püspökök, minden főispánok, és végre minden herczegek, grófok, bárók); 2.) *nemesek*; 3.) *városi polgárok*, és 4.) *parasztok*. A' legfőbb méltóság a' király után az ország' nádorispánja vagy is a' palatinus, ki most József királyi fő-herczeg. Ország-gyűlésen is két külön táblánál ülnek együtt az ország' képviselői; ugy mint: egyiknél a' fő rendek, másiknál a' károk és rendek, azaz: a' nemes vármegyék és királyi városok' követjeik.

A' nemesek viszont sokfélék az országban; — ahhoz képest, a' mint és kitől a' nemességet nyerték. Legtöbb nemeseket a' királyok szoktak tenni; és a' melly nemesek legnagyobb számmal vannak, azok leginkább vagy donácziós (ajándékos, adományos) vagy armalista nemesek. Amazok királyi adományból (donáczióból) nemesedtek meg, és a' királyi levéllel jószágot is nyertek; emezek a' királyi levéllel (armalis) csak pusztá nemességet nyertek, személyökre és maradékaikra nézve, de jószágot nem. — Sőt vannak fél-nemesek is, vagy szabadosok (deákul agilisek), kik sem nemesek sem parasztok: kik nemesi jószágon laknak, de magok személyökre nézve nem nemesek.

Akármennyiféle rendek vannak is az ország' lakosai között; mindnyájan tisztességesek, ha kötelességeiknek megfelelnek. A' paraszti rendet is bőcsületben tartja minden okos ember. Sőt a' melly paraszt gazda jól érti és folytatja az ő gazdálkodá-

sát; ha királynak, uraságnak, vármegyének, helységnek, papjának és familiájának elégséget tud tenni: kettős tiszteletre méltó.

Azt pedig illő leszen megtanulnotok, miképpen lettek országunkban a' polgárok és parasztok: mellynek históriája im' ez.

Mikor a' mi Magyar eleink Ázsiából kijövént az országot, mellyben most lakunk; elfoglalták; akkor az ő erkölceik és szokásaik még igen vadok voltak. Az isteni tisztelet és vallás felől igen keveset tudtak 's minden igyekezetök csak abban határozódott meg, hogy természeti indulataikat és legelső szükségüket megelégythessék. Ritkán szállottak le lovaikról; gyermekeiket is kicsinységöktől fogva szorgalmasan gyakorlották a' lovaglásban és nyilazásban. Mulatságukat a' vadászatban és halászatban találták. De mivel csaknem mindenkor hadakoztak és prédáltak, kevés idejek volt nekik egyéb mulatságra és foglalatosságra. Eleintén sátorokban, azután magános kunyhókban laktak; az urak pedig utóbb a' hegyek' tetején csináltak magoknak várakat. Végre több emberek letelepedvén egy helyen laktak 's úgy lettek kicsinyenkint a' faluk.

A' birtokosabb magyarok rösteleték és szegyenlették is a' földet magok mivelní. Ugy gondolkodtak, hogy szabad emberhez nem illik más foglalatosság, mint a' fegyver-viselés, hadakozás, vadászás és egyéb testi gyakorlások. A' föld-mivelés tehát többnyire a' rab-szolgák által, és azok által, kik fegyvert nem akartak viselni, folytattott. A' rab-szolgák rész szerint olyan emberek voltak, kik a' hadban fogattattak el; rész szerint pedig olyanok, a' kik pénzen vásároltattak meg. Az ilyen rab-szolgák, feleségeikkel és gyermekeikkel együtt az ő uraiknak egészen tulajdonaik és sajátjaik voltak. Nekik kellett nemcsak a' földet mivelní, hanem fonni, szöni, varrni és minden szükséges házi eszközöket is készíteni. Illyen

állapotban maradtak a' rab-szolgák sok ideig, 's az ő számuk annál nagyobb lett, mennél inkább elgyermekesedtek és mennél többen tétettek a' szüntelen való háborukban hadi foglyokká.

Kicsinyenkint a' Magyarok (nagyobb bátorság okáért) kőfalakkal körülkerítették a' nagyobb falukat 's úgy vették eredetöket a' városok. A' városok lakosai *polgároknak* neveztettek, mesteremberekből állottak nagyobb részint, és különbféle szabadságokat (privilegiumokat) nyertek ugyan a' királyoktól, de azért tőlök is utóbb megkívántott az adó, mint megkívántatik mai nap' is.

Es így háromféle lakosok lettek az országban: a' jószágos urak vagy is a' nemesek, a' városi lakosok vagy a' polgárok, és a' falusi lakosok vagy parasztok.

A' parasztnak tehát a' fegyver-viselő emberek helyett kellett a' földeket művelni. Mivel pedig emezek nem győzték a' föld' gyümölcsét mind elkölteni: azért a' helyett némelly parasztoktól észtendőnkint bizonyos summa pénzt (vagy árendát) vettek fel, némellyektől pedig rész szerint szolgálatot, rész szerint pénzbeli fizetést kívántak. Ez nagy jótétemény volt a' parasztságra nézve, mert attól fogva, csaknem szabad emberekké lettek, mivel a' mezőket és szántó-földeket tetszésök szerint fordíthatták hasznokra, — ha egyszer az árendát megfizették, vagy a' tőlök kívánt szolgálatot megtették.

A' parasztnak kicsinyenkint mind-mind jobb állapotra léptek Magyarországon 's az 1sten úgy igazgatta a' magyar királyoknak és fő rendeknek szíveiket, hogy végre az örökös jobbágyságot egészen eltörölték. Es ez is hatható ösztön arra, hogy a' szegénység annál sörényebb legyen, a' felső hatalmasság' igazságos kívánságainak minden engedelmességgel megfelelni. Az újabb időkben pedig az országnak kegyes atyjai azon is törekedtek, hogy a' jobbágynak sorsok még jobba tétetessék. Adót

fizetni azonban és meghalni, kell az egész világon mindenütt; sőt nem egy országot lehetne nevezni, mellyben a' parasztnak végtelenül rosszabbul vagy sorsok, mint a' magyarországi parasztnak.

A' fő rendeken, nemeseken és nemteleneken kívül még három rend van az országnak lakosai között, melly amazoktól különbözik, ugymint: a' katonai és papi rend, és a' tudósok' rende.

Régente a' királyok nem tartottak mindig *főndlő fegyveres seregeket*, hanem csak mikor az országot ellenség fenyegette, akkor hívtak össze az alattvalók közül katonákat; és akkor minden ember, a' ki 20 esztendőn fölül volt, tartozott felállani katonának. Mivel pedig az ilyen katonák a' fegyver-viselésben nem voltak eléggé gyakorlottak; tehát az ellenség előtt ezereinkint hullottak el és özvegyeiket s gyermekeiket sokszor nagy szegénységben, nyomorúságban hagyták magok után. Azért jónak találták a' királyok, katonákat csak nőtelen emberekből állítani össze, azokat békeesség idején is készen föntartani és a' fegyver-forgatásban gyakorlani. Történt ez mintegy 300 esztendővel ezelőtt. Azóta minden jól rendbe hozott országokban vannak mindig fegyverben álló katonai seregek. Így a' lakosoknak nagyobb része nyugodalomban maradhat és otthon dolgait folytathatja. Mellyre nézve a' vitézi rendnek föntartására örömet is adhat adót.

Sokfélék pedig a' katonák is, a' szerint p. o. a' mint kicsoda az osztályaiknak (regementjeknek) tulajdonosuk, a' millyen a' forma-ruhájok, — vagy a' szerint, a' mint gyalogok (infanteristák, bakancsosok), vagy lovasok (huszárok, kavalleria); nehézfegyveresek (vasasok), vagy könnyű fegyveresek; aztán grenádirosok, pattantyusok, invalidusok, absidosok, rekruták (újoncok), penzionátusok (évpénzesek); királyi test-őrző sereg Bécsben (a' magyar gárda, gárdisták). Elöljáróik' czimei: marsal, generál, oberster, májor, kapitány, hadnagy,

stráza-mester, káplár, kadet, vár-commandáns, adjutáns és a' t. A' katonaságra lépésnek módja: sors-vonás, verbung *), önkénytes azzá levés és a' t. A' tudósok' rendje is a' közjónak nagy előmozdítására szolgál. Az iskolai tanítók nevelnek embereket a' sokféle hivatalokra és tisztségekre; a' törvény-tudók a' pörös felek között igazságot tesznek és egyességet szereznek; az orvos doktorok sok emberek életét meghosszabbítják; a' természet-tudósok a' természetet vizsgálják és sok hasznos elméreteket gyűjtenek; a' földmérők vizsgálják az egeket és csillagokat; megméri a' réteket azántó földeket és egész határokat, hogy azokat illendőképpen lehessen bocsúre venni, elosztani és az azok miatt támadott pöröket eligazítani. A' tudósoknak sok igen hasznos könyveket és találmányokat is közsón a' világ. Hát a' régi időkről mit tudhatnánk, ha a' nevezetesebb dolgokat a' história-írók fel nem jegyezték volna könyvekbe? Ugyan azokokra nézve a' magyar királyok eleitől fogva böcsülték a' tudósokat, nekik sok szép szabadságokat adtak, és a' jobb elméket az által is kívánták serkenteni arra, hogy magokat a' tudományokban mennél szorgalmasabban gyakorolják és annál fogva mennél több világosságot és boldogságot arasszanak az országnak egyéb lakosira. — A' tudósok között pedig legelső helyen áll:

A' papi rend, melyet tesznek: a' katolikusoknál: érsekek, püspökök; apátok, prépostok, esperesek, dékanok, plébánusok; az evangélikusoknál: superintendensek, szentörök, prédikátorok, káplánok; a' görög-hitűeknél: pátriárkák, püspökök, pópák és a' t. A' papi rendnek tisztje általján a' keresztyéni szent vallásnak és erkölcsnek tanítása és ápolása; a' mit mind a' nevendékek,

*) Erről elő szóval mondjon többet a' tanító, figyelem-tetvén a' gyermekeket arra, hogy jövődében, verbungos katonákkal óvatossá parolázzanak, és ussének fel.

mind pedig és legkivált a' felnőttek körül gyakorolnak; kiki azon vallásnak és egyháznak regulája szerint, mellyhez tartozik.

Végezetre, foglalatosságaikra nézve az országnak lakosai között különös czéheket és egyesületeket tesznek a' mesteremberek, kalmárok és kereskedők.

Akármennyifélék pedig ez országnak lakosai: abban mindnyájan egyeznek, hogy ugyanazon hazának fiai, és ugyanazon törvények 's igazgatás alatt állanak. Azért köteles egyik rend a' másikat kölcsönösen szeretni és böcsülni, 's nem gyűlölni vagy megvetni egyiket is. Midőn pedig a' magyar ember a' mestersegek közül csak némellyekre adja magát, és éppen a' szegényebbekre, úgy mint: czizmadiaság, szabóság, takácsság; másokat viszont, éppen a' legjövedelmesebbeket, megvet, p. o. timárság, vendégfogadósság, puszták' árendálása: az neki méltó szemre-hányásul szolgál, és megbocsáthatatlan esztelenség.

III. Magyarország igazgattatása' módja.

Az országot tulajdonképpen a' király igazgatja, azon törvények és végzéseik szerint, mellyeket az ország-gyűlésen (diétán) tesznek. Cselekszi azt a' király a' megbízott kormány-székek által, mellyek négyfélék; az egyházi, tudományi, hadi és polgári kormány-székek.

1. Az egyházi kormányra minden vallási felekezethek előljárói ügyelnek, a' római katholikuskoknál ugyan az ország' fő papja (a' primás), más két érsekek és a' 16 püspökök; az óhitű görögök-nél is több püspökök; a' kétféle evangélikusoknál a' négy-négy superintendensek és fő kurátorok vagy inspektorok.

2. A' tudományos és nevelő intézetekre, iskolákra, akademiákra és a' pesti universzításra (egyetemre) különös biztosság ügyel, melly egyházi és világi tagokból áll és Budán lakik.

3. A' hadi dolgokat és a' katonaságot igazgatja a' hadi-tanács, mellynek helye Bécs városában van, és egyik fő ágazatjéé Budán.

4. A' polgári igazgatás kétfélét foglal magában, ngymint a' jó rendnek föntartását *) az országban, és az igazságnak kiszolgáltatását a' panaszló vagy pört (proczessust) folytató felek között. A' jó rendnek föntartását eszközli a' király (maga nem lakván bent az országban) az ő helyette országunkban Budán munkálkodó tanács által, mellynek előlölője a' nádor-ispány, és titulusa: nagy máltóságu magyar királyi helytartó tanács. Akármilyen parancsokat akarja a' király, ő felsége tudatni országszerte: azokat Bécsből az ő királyi író-szobájából (a' magyar királyi udvari kanzzelláriából) azon tanácsnak Budára leküldi, melly viszont a' nemes vármegyék-re, városokra és falukra széllelbocsátja és végbeviteti. Az igazság kiszolgáltatására külön ítélő törvényszékek vannak felállítva, a' legfőbbek ugyan Pesten, azután mindenik vármegyénél, minden városban és faluban. A' vármegyék törvényszékének nevezetesebb tagjai: a' fő-ispán, a' két vicze-ispán, a' jegyzők, vagy deákul notáriusok, a' fő fiskus (azaz a' vármegye' prókátora) a' fő- és al-szolga-bírák, az adó-szedő, deákosan percceptor; a' biztos vagy deákosan a' komissárius; a' tábla-bírák, deákul assessorok; esküttek s a' t. Az egész vármegyének gyűlése (generális gyűlés, köz gyűlés, nagy gyűlés) mindannyiszor összehívatik és tartatik, valahányszor a' fő-ispán vagy al-ispán urak szükségesnek itélik, — A' köz-hírré teendő hirdetmények faluról falura gyorsan hordoztatandó levelek (futó levelek, kurrensok) által eszközöltetnek. A' vármegye' szolgálatjában álló személyek: a' porkoláb, vármegye' katonái, hajduk- (pandurok) s a' t., kik annyiféle különböző forma-ruhát

*) Rendőrség: új neve a' policzájnak.

viselnek, a' hány a' vármegye. A' falusi tándésnak tagjai: az öreg-bíró, törvény-bíró (öreg-eskütt), notárius, a' hites emberek. Szolgálatra vannak rendelve, a' kis-bírók vagy esküttek. Falu-gyűlése mindannyiszor tartatik, valahányszor azt az előljárók szükségesnek itélik. — Tartalik pedig mindenkor a' bíró-háznál.

Es így mi mai lakosai ez országnak, a' régi időkhez képest meghöcsülhetetlen sok jótéteményekben részesülünk. Koronás fejedelmünk által a' külső ellenségek ellen hátorságban tartatunk; a' belső ragadozások, tolvajságok és erőszak-tételek ellen védelmezettünk; jussainknak és szabadságainknak hírsáiban megőriztetünk; ha póréink vannak, azok böles törvények szerint eligenítetnek; gyűlések rendszeren tartatnak (falu-gyűlések, vármegye-gyűlések), hol a' köz-jólétű dolgok minden ember előtt nyilván és tudyn lehetnek *); gyermekeink isteni félelemben és hasznos tudományokban neveltetnek; az anyákra és javaikra külön föl vigyázat, vagyon. Előljáráink még egészségünkről is híven gondoskodnak; a' midőn minden vármegyékben több helyeken doktorok, seb-orvosok és patikák tartatnak; a' köz bátorság' háborgatóit meg büntetik, az ország-utakat megigazítják, és sok más jó rendelkezéseket tesznek. Mindezekre nézve a' felső hatalmasságot úgy kell tisztelnünk, mint atyánkat és legnagyobb jótevőnket.

Mivel pedig a' sokféle törvény-széknek, katonaságnak és a' kormányzék' tagjainak tartások sokba kerül: szükséges, hogy a' lakosok a' kormányzék'et mind pénzzel mind pedig terméseikkel segítsék, melly segítséget *adónak* nevezünk. — Az adót minden országnak szükségeihez képest sokfé-

*) Vannak még másféle gyűlések is a' polgári társaságban; p. o. a' közönségeknek gyűléseik, vallási, egyházi, iskolai dolgokban (konventek). Mcsteremberek' gyűléseik, a' czéh; — kalmároké, 's a' t.

leképpen osztják föl, és vetik ki az alattvalókra. Nálunk minden nemtelen alattvalók tartoznak személyes adót fizetni, mihelyt 16 esztendejüket elérték. Egyébiránt az adót vetni szokás jószágra, birtokra, barmokra, mesterségre, hivatalra, tisztságre, termésre (a' millyen a' tized vagy dézma), portékákra, utakra (ilyenek a' vám, harminczad) 's a' L.

Hol tartatnak az ország-gyűlések? Az első magyar királyok' idejében ennek semmi bizonyos és állandó helye meghatározva nem volt; és hol itt hol amott tartattak. Utóbb a' különbféle nemzetű királyok' idejében a' Rákos-mezején tartattak, szabad ég alatt (utólszor 1526); az Ausztriai házból való magyar királyok alatt pedig immár rend szerint Pozsony városa az ország-gyűlés' helye, — ugymint a' melly a' királyi lakáshoz a' legközelebbi magyar város. Ugyanitt szokott végbemenni a' koronázás is.

IV. *A különbféle rendű lakosoknak kölcsönös jogaik (jusaik) és kötelességeik.*

Minden embernek és így országunkban is különbség nélkül minden lakosnak vagyon jusa

1. *Életéhez.* Azért senkinek sem szabad elvenni életét. A' ki másnak életét kész-akarla elveszi, az a' gyilkosságnak irtóztató vétkébe keveri magát, mellyet a' magisztrátus halállal büntet. A' ki csak vigyázatlanságból talált valakit megölni, vagy a' kinél már fel volt téve a' gyilkosság, de abban megakadályoztatott: az több esztendei tömlőcczel büntetetik. Az ön-gyilkosság is nagy bűn, mellyet a' szentegyház azzal mutat ki, hogy az olyan halottat minden halotti tisztességgel, sőt minden ének és harangszó nélkül kísérteti ki. (Micsoda ember az, ki maga is hallja, mikor halálára a' lélekharangot huzzák?)

2. Van jusa minden embernek *egészségéhez*. Tehát testében ne sérts meg senkit. A' ki mást erősen megver vagy megsebesít: a' büntetésen kívül, még a' gyógyítási költséget is megfizetni köteles.

3. Van jusa kinek-kinek *böcsületéhez*. Tehát jó hírében nevében senkit se sérts. Embertársodat se ne gyalázd, se ne csufold, és költött híreket reá ne fogj. Böcstelenítő írásokat (deákul paskillusokat) ne készíts, se ne terjeszsz; mert mindez büntetés alá van vetve. Országunkban a' böcstelenítés' büntetése: nemesek és városi polgárok között száz forint: parasztok között 20 forint. A' ki pedig a' királyt vagy ministereit böcsteleníteni bátorodik, az a' fejével játszik.

4. Van jusa kinek-kinek igazságos jószágához és tulajdonához. Azért ne lopj és kárt ne tégy senkinek. Annál inkább ajtókat, závarokat feltörni, rabolást, utasoknak útjokat elállani és őket kifosztani: szörnyű véték, mellyet halálos büntetés követ. Nem kevéssé vétkes és büntettetik az orgazda is. (Ki az az orgazda? *). — Nagy véték másnak jószágát meggyújtani és tűz által elpusztítani. Az ilyen emberek veszedelmes tagjai a' polgári társaságnak, és kinos halállal büntettetnek. Nem szabad még a' gyümölcs-fákat, erdőket, kerteket rombolni, levágni; az ország-utak mellett álló fákat, hidakat vagy felállított jeleket pajkosságból rontani. Ugy békével kell hagyni a' piaczon álló képeket és oszlopokat is **).

Jószágunkban való kár-vallás volna az is, midőn az ádásban vevésben hamis mértékkel megcsaltatnánk, vagy másokat megcsalnánk. Azokat tehát kisebbre venni vagy változtatni nem szabad. Mivel pedig minden adásnak és vevésnek legfőbb mértéke a' pénz: azért a' pénzt meghamisítani vagy hamis pénzt csinálni, sőt azzal tudva élni is, halá-

*) Lásd a' II. részben a' 42-dik számot.

**) Lásd a' XI-d. résznek szerzelékét, 29-d. sz.

los büntetés alatt tilalmas mindeneknek, — az egyedül csak a' királynak jusa lévén:

Nevezet szerint a' mi édes Magyar-hazánkban a' *királynak* jusiai ezek. Ő tehet párasztot nemessé, nemest báróvá, gróffá, herczeggé. Ő adhat fő papoknak és nemes embereknek örökös fúddsókat, tisztségeket. Ő hirdethet ország-gyűlést, fogadhat katonákat, frigyet köthet az ellenséggel; rá száll a' magv nélkül megholt nemes embernek öröksége; őt illeti a' sóval-kereskedés, pénz-verés, postai és harminczadi jövedelmek. Ő adhat kegyelmet (gráciát) a' halállos rabnak. Végre jusa van az alattvalóktól járandó adóhoz az állandó zsoldos katonaságnak fizetésére és jutalmazására. — Mellyért neki viszont szent kötelessége az ő alattvalóit atyai-képpen igazgatni és mindent elkövetni a' mi nekik lelki testi boldogulásokra szolgál.

Minden *alattvalók* just és számot tarthatnak a' kegyes és igazságos kormányoztatásra: mellyért viszont kötelességük a' király iránt mély tisztelettel és engedelmséggel viseltetni. Tartoznak pedig tisztelni a' királyt nemcsak az ő felséges személyében, hanem minden kegyes parancsolataiban, mellyeket hozzánk bocsát; minden hozzánk küldött követekben és szolgálóban. A' ki a' királynak és felső hatalmasság' parancsolatainak ellene szegezi magát és másokat is arra bírni törekszik: az lázító ember és (mint a' köz békességnek, bátorságnak háborgatója) halállal büntetetik. Tartoznak aztán minden alattvalók a' fejedelemért és a' felső hatalmasságért a' nyilvános isteni szolgálat' alkalmával imádkozni is. Tartoznak a' köz-terhek' viseléséhez járulni; *hazájok iránt* minden hűséggel viseltetni 's azt kivált háború' idején bebizonyítani, hogy akkor az ellenséggel alattomosan ne tartsanak, neki élelmet alattomosan ne szolgáltatassanak, se más országokban spionok (kémek) ne legyenek; mert ezek a' vétkek halállal büntetnek.

— Továbbá a' főrendű nemeseknek jutniuk kéde való, hogy országgyűlésekre őket a' király fejekint különös levéllel hívja meg; hol aztán az elsőbb táblánál ülnek, és a' tanácskozásokban elsőszavazásuk (voksuk) vagyon. Azon kívül mindazon jutsok illetik őket, melyekkel bírnak a' köz nemeselek.

A köz rendű nemesek, a' királyon kívül más földes urat nem esmérnek. Személyöket — valaminth ocsédjüket — megfogni, — vagy büntetni, jószágaitat elfoglalni másképpen nem lehet, hanem ha előbb porbe idéztettek (deklul czitáltattak) és megnyerettek. Továbbá szabadosok az adózástól, katonatartástól, dolog-tételektől (tót szóval *robot*tól), ferszpontozástól, vámoktól, dézmától. Egyedül ők viselhetnek vármegyei tisztségeket. Elhetnek fámillai nemes czimerekkel pöcsöteiken. Minden hivatalokra és mesterségekre nyitva áll nekik az út, — ha bal vélekedésből némelly mesterségeket kész-akarva meg nem vétnek.

Kötelelességeik pedig a' fő és köz rendű nemeseknek az országot híven kormányozni, a' hadi seregeket viténül vezérelni; háború idején pedig személyesen is felállani *), és magok tulajdon zsoldján (költségen) katonáskodni; király- vagy királyné-koronázáskor ajándékul tetemes summa-pénzt öszveadni, s a' t. És így a' nemesek — bár éppen esztendőnkint nem adóznak is — a' közös terhek viselése alól teljességgel felmentve nincsenek.

A' minemű jókkal az országban a' nemtelenek és különösen a' jobbágyok élnek, im' e' következők: ők is törvényeknek ótalma alatt vannak, bátorságban élhetnek és birhatják uraságaik' jószágát, valameddig kötelelességeiknek megfelelni tudnak; továbbá a' szentegyháznak szolgálatjaiban részesülnek, kereskedést üzhetnek. A' katonaságnál nem

*) Ezt *inszurekzió*nak szokás hívni deákosan. A' legutóbbik volt 1809. a' Francziák ellen.

teljesíten azoldjokan, hanem a' királyfőn szolgálnak, a' katonai tisztségek előttök is meg nyitva állnak mint a' nemések előtt; sőt, ha tudományok által kivívottak, sok világi és egyházi hivatalokra is emelkedhetnek.

Kötelességeik pedig a' nemteleneknek: a' királynak adót és vármót fizetni; uraságjoknak és vármegyének szolgálatokat tenni, (decimát *) adni, katonákat állítani, ország-utakat igazítani, a' katonáknak szénát, zabot szolgáltatni; sőt nekik, mikor kívántatik, szállást is adni. Mind a' mellyeket tartoznak teljesíteni hűségben és idejekor.

A' földes uraságnak a' jobbágysággal bántásban az úgy nevezett urbáriumhoz (urbérhez) kell magokat alkalmaztatni. A' szerint az uraság egy egész helyes jobbágnak tartozik adni: 1.) egy házhelynek egy hold nagyságú földet, 2.) szántóföldet és rétet annyi, a' menhelye a' vármegye által kiszabott; 3.) ha van erdeje az uraságnak, elegendő tűzi és épületre való fat; 4.) elegendő legelőt; 5.) ha a' jobbágságnak a' helység határában különös erdeje van, ahban szabadon makkoltat; ha nincs, és az uraságnak azon határban van erdeje, hat kirajzárall olosóbban tartozik neki makkoltatást adni, mint másoknak; más határookban fekvő erdejében az uraságnak semmi elsősege nincsen; 6.) A' korcsmáltatást — a' hol szőlők vannak — Szent-Mihály-naptól fogva Szent-György-napig; a' hol nincsenek, Szent-Mihálytól fogva Karácsonig, a' jobbágságnak szabadon engedni. 7.) Tartozik az uraság a' jobbágyait minden sérelmekben akárcsi ellen is oltalmazni és öérettek pörölni.

Ezekért viszont minden egész helyes jobbágy tartozik az uraságnak esztendőnkint: 1.) ötvenket marhás vagy 104 gyalogos robottal, és négy jobbágy együtt 4 marhával, egy hosszú robottal; de két napi járó-földnél messzebb őket hajtani nem

*) E' deák szótól *decima*: tized része minden javainak.

szabad. 2.) Egy szekér fát az erdőről az uraság udvarára haza vinni; de ha fát nem kaphatni az uraságtól, ezen szolgálatelmulik. 3.) Tartozik minden jobbágy, a' kinek háza van, egy forint füst-pénzzel, ha pálinka-égető fazéka (kazánja) van, attól két forinttal. Továbbá 4.) egy egész helyes jobbágy tartozik adni két kappant, hét csirkét, egy itcze vaját, tizenkét tojást; és ha az uraság a' kenderből, lenből kilenczedet nem vesz, az uraság kenderéből vagy lenjéből hat fontot tartozik megfenni.

A' fél vagy negyed helyes jobbágy ezen fentebb irtakból kiszámítható mérték szerint adózik az uraságnak. Ezeken fölül tartozik harmincz egész helyes jobbágy egy borjút adni esztendőnkint; vagy, ha az uraság pénzt akar fölvenni, 80 garast. Ha az uraság maga menyegzőjét tartja, mindezen fentebb-írt szereket a' rendes tartozáson fölül is köteles megadni akkorra a' jobbágyság; ha pedig pénzben akarja fölvenni az uraság, tehát minden egész helyes jobbágy összesen mindenért 48 krajczárt köteles letenni. — A' gabonából, borból, bárányokból, is tartoznak kilenczedet adni.

(A' házas-társak, szülék és gyermekek köteleseégeiket lásd: II. rész, 68. sz.)

A' cselédek tartoznak uraságaik' és gazdáik' iránt mindazon köteleességeket teljesíteni, mellyekre magokat a' beszegődéskor megajánlották és a' foglalat fölvtették. Tartoznak uraságaik' és gazdáik' parancsolatainak engedelmeskedni, — kivéven ha valamelly törvénytelen dolgot parancsolnának. Tartoznak irántok hűvek lenni, és minden reájok bizottakkal úgy bánni, mintha a' magoké volna. A' szegődési időnek kitelése előtt szolgálatjából kilépni nem szabad, fogsági büntetés alatt; kivéven ha ura hegyetlenül bánik vele, vagy nem adja meg bérét, vagy rossz dologra akarja kényszeríteni. Melly cseléd egyszerre két urhoz szegődik el, azon csaláságáért megbüntettetik és ahhoz kényszerítetik be-

állani, kihez először szegődött el. — A' gazda viszont és a' cselédnek ura köteles, cselédjének szegődött bérét időről időre kiszolgáltatni, azt tisztességes élelemmel tartani. Nem szabad cselédjével kegyetlenül bánni, sem azt időn kívül a' háztól elbocsátani, hanem ha szolgálatra egészen alkalmatlan, röst, hűségtelen avagy korhely. A' szegődség ideje a' beállítás előtt két — három hónappal szokott lenni *).

V. Némelly egyveleg kérdések és feleletek.

1. *A' jobbágyot büntetheti-e a' földes ura?*
Igen is, ha az urbér ellen vét, azaz: ha kötelességének eleget nem akar tenni (melly bűnök késedelmet nem szenvednek); de azon kívül nem szabad semmi büntetést vagy más fontosabb szentencziát hozni a' jobbágyra; hanemha előbb ur-széke tartatik, mellyen a' vármegyei magisztrátusnak (azaz: egy szolga-híronak és eskütnök) mindenkor jelen kell lenni, és, a' földesúr és a' jobbágy között fonforgó ügyekben, a' vármegye' fiskálisának mint tisztí pártfogónak.

2. *Vannak-e még maig is örökös jobbágyok az országban?* Ma már az országban örökös jobbágy nincsen. Ha p. o. a' jobbágy magát Szent-Mihál-napkor az uraságnál bejelenti; és mindent megfizet a' mivel tartozik, passust vévén a' viczeispántól és az uraságtól (a' ki, ha egyszer a' viczeispántól van passusa, azt tőle meg nem tagadhatja); elmehet szabadon; és házat s egyebet, a' mit tulajdona, eladhatja. Ha pedig vévót nem talál, az uraságé lesz minden java.

3. *Mit kell tudni a' jobbágyinak a' testamentum-tevés felől?* Tehet testamentomot a' falu-ta-

*) Lásd II. rész, 65. szám.

szóval erdőket pusztítanak? Az ilyeneknek az erdőben vagy az úton is, midőn a' pusztításból haza mennek, el lehet venni marhájakat, szekereiket, eszközeiket, ruháikat; de magokat nem szabad megfogni vagy megverni, büntetés alatt, — ha csak ellent nem állanak. Az elvett jószágokat azonban nem szabad mindjárt eladni, hanem a' szolgabírónak be kell jelenteni. Ha pórt indít a' megfogatott, akkor a' bíró ítéli meg, igazságosan vétetett-e el a' jószág. Ha nem indít pórt, örökre a' megkárosítottnál marad az elvett jószág.

16. *Hát ha a' kártevőt az erdőben vagy az úton kézre nem keríthetjük?* Akkor, ha nemes az, erőszak-tételi pórt kezdhetünk ellene; ha paraszt az uraságtól kéretik elég-tétel (szátiszfakció).

17. *Mi a' büntetése annak, midőn valaki a' vármegye által kihirdetett tilosban vadász?* Tíz zepkét forint, azon fölül a' meglovott vad' árának megfizetése, és a' pór' költségeinek kipótolása. Ezen büntetéstől mentesek azok, kik a' tiloson kívül megsebesített vad után, vagy abba futott kutya-jok után mennek a' tilosban.

18. *Mit kell tudni a' marháik által tett károsítások (azak: a' vetéseknek, réteknek, elvetése, elgázoltatása) felől?* Baromfiakat, kóborló sörtevéseket s más kisebb állatokat, melyeket nehéz behajtani, meg lehet lőni a' gahonákban és réteken, — kívált ha már az úroknak tudokra adott, hogy marháiknak gondját viseljék. A' nagyobbakat pedig be kell hajtani a' bíróhoz.

19. *Mit kell cselekedni a' behajtott marháikkal?* Azokat harmad nap alatt vagy egy megyebeli vicze-ispár' vagy egy szolgabíró' udvarára kell hajtani: vagy annak levél által meg kell jelenteni, hönhet, mikor, micsodaféle és mennyi marha hajtott be. A' ki ezt elmulasztja, az minden napért, míg harmad nap után a' marhát magánál tartja, 12 forintot, azon kívül a' pór' költségét és a' marhá-

ban másképpen okoztatott kárt megfizetni köteleztetik.

20. *Mi tévő legyen a' behajtó?* Kárát tüstint megböcsültesse a' falu' birái és esküttjei által, és a' böcsü-levelet a' birónak a' marhák' bejelentése' alkalmatosságával adja által, hogy az, a' behajtott marhákat vagy zálog mellett, vagy pénzért kiadhassa. Ha valaki a' biró' parancsolatjára (illendő zálog mellett) a' marhákat ki nem adja, úgy büntetődik, mintha a' marhákat nem jelentette volna be harmad nap alatt.

21. *Mit kell megjegyezni a' proczessuskokról?* Azokat minden kitelhető erőnkől el kell távoztatni; és minden csekély panasszal nem kell foglalkozni bírák eleibe. Ha pörünk vagyon valakivel, egyezzünk vele barátságosan. Azt tartja a' közmondás: *Jobb a' sovány egyezés a' kövér pörnél.* Kérjünk, rimázkodjunk, magunkat alázzuk meg, hívjunk közbenjárókat, engedjünk még jusainkból, és mindent elkövessünk, minekelőtte törvényes utra bocsátanánk dolgunkat.

22. *Miért kell őrizkedni a' proczessuskodástól?* Mivel az kárára van az embernek, a' miatt megromlanak sok virágzó familiák, — és a' proczessuskodásban szívünk' nyugodalma, sőt lelkünk' idetése is veszedelemben forog *).

23. *Mit tartasz azon köz-mondásról: Nem jó nemes ember kinek pöre nincsen?* Az nem megállható beszéd; mert a' nemességet nem kell helyezettetni sem házsártoskodásban, sem betyárkodásban, hanem tisztességes magaviseletben, és másokkal való békés lakásban.

24. *Mihez tartsa magát az ember, midőn valahol a' föld-gyomrában elrejtett kincset talál?* Adja tüstint tudtára annak, ki a' kincset rejtő fundusnak tulajdonosa. Mellyet ha a' találó cselekszik, övé lesz a' kincsnek egy harmada; ha pe-

*) Lásd a' II-dik résznek 55-dik számát.

mind pedig és legkivált a' felnőttek körül gyakorolnak; kiki azon vallásnak és egyháznak regulája szerint, mellyhez tartozik.

Végezetre, foglalatosságaikra nézve az országnak lakosai között különös czéheket és egyesületeket tesznek a' mesteremberek, kalmárok és kereskedők.

Akármennyifélék pedig ez országnak lakosai: abban mindnyájan egyeznek, hogy ugyanazon hazának fiai, és ugyanazon törvények 's igazgatás alatt állanak. Azért köteles egyik rend a' másikat kölesönösen szeretni és bocsulni, 's nem gyűlölni vagy megvetni egyiket is. Midőn pedig a' magyar ember a' mestersegek közül csak némelyekre adja magát, és éppen a' szegényebbekre, úgy mint: cizmadiaság, szabóság, takácsság; másokat viszont, éppen a' legjövédelmesebbeket, megvet, p. o. timárság, vendégfogadosság, ipusztak' árendálása: az neki méltó szemre-bányásul szolgál, és megbocsáthatatlan ostelenség.

III. Magyarországnek igazgattatása' módja.

Az országot tulajdonképpen a' király igazgatja, azon törvények és végzések szerint, mellyeket az ország-gyűlésen (diétán) tesznek. Cselekszi azt a' király a' megbízott kormány-székek által, mellyek négyfélék; az egyházi, tudományi, hadi és polgári kormány-székek.

1. Az egyházi kormányra minden vallási felekezetnek előjárói ügyelnek, a' római katholikuskoknál ugyan az ország' fő papja (a' primás), más két érsek és a' 16 püspökök; az óhitű görögök-nél is több püspökök; a' kétféle evangélikusoknál a' négy-négy superintendensek és fő kurátorok vagy inspektorok.

2. A' tudományos és nevelő intézetekre, iskolákra, akademiákra és a' pesti universzításra (egyetemre) különös biztosság ügyel, melly egyházi és világi tagokból áll és Budán lakik.

3. A' hadi dolgokat és a' katonaságot igazgatja a' hadi-tanács, mellynek helye Bécs városában van, és egyik fő ágazatjái Budán.

4. A' polgári igazgatás kétfélet foglal magában, ugymint a' jó rendnek föntartását *) az országban; és az igazságnak kiszolgáltatását a' panaszló vagy pört (proczessust) folytató felek között. A' jó rendnek föntartását eszközli a' király (maga nem lakván bent az országban) az ő helyette országunkbani Budán munkálkodó tanács által, mellynek elsőülölője a' nádor-ispány, és titulusa: nagy máltóságú magyar királyi helytartó tanács. Akármilyen parancsokat akarja a' király ő felsége tudatni országszerte: azokat Bécsből az ő királyi író-szobájából (a' magyar királyi udvari kancelláriából) azon tanácsnak Budára leküldi, melly viszont a' nemes vármegyék-re, városokra és falukra széllelbocsátja és végbeviteli. Az igazság kiszolgáltatására külön ítélő törvényszékek vannak felállítva, a' legfőbbek ugyan Pesten, azután mindenik vármegyénél, minden városban és faluban. A' vármegyék törvényszékének nevezetesebb tagjai: a' fő-ispán, a' két vicze-ispán, a' jegyzők, vagy deákul nótáriusok; a' fő fiskus (azaz a' vármegye' prókátora) a' fő- és al-szolga-bírák, az adó-szedő, deákosan perceptor; a' biztos vagy deákosan a' komissárius; a' tábla-bírák, deákul assessorok; esküttek 's a' t. Az egész vármegyének gyűlése (generális gyűlés, köz gyűlés, nagy gyűlés) mindannyiszor öszvehivatik és tartatik, valahányszor a' fő-ispán vagy al-ispán uralak szükségesnek ítéli, — A' köz-hírré teendő hirdetmények faluról falura gyorsan hordoztatandó levelek (futó levelek, kurrenssek) által eszközöltetnek. A' vármegye' szolgálatjában álló személyek: a' porkoláb, vármegye' katonái, hajduk- (pandurok) 's a' t., kik annyiféle különböző forma-rukat

*) Rendőrség: új neve a' policzájuk.

viselnek, a' hány a' vármegye. A' falusi tanácsnak tagjai: az öreg-bíró, törvény-bíró (öreg-eskütt), notárius, a' hites emberek. Szolgálatra vannak rendelve a' kis-bírók vagy esküttek. Falu-gyűlése mindannyiszor tartatik, valahányszor azt az előljárók szükségesnek itélik. — Tartatik pedig mindenkor a' bíró-háznál.

Es így mi mai lakosai ez országnak, a' régi időkhez képest megbőcsülhetetlen sok jótéteményekben részesülünk. Koronás fejedelmünk által a' külső ellenségek ellen bátorságban tartatunk; a' belső ragadozások, tolvajságok és erőszak-tételek ellen védelmeztetünk; jussainknak és szabadságainknak hírasában megőriztetünk; ha póreink vannak, azok bölcs törvények szerint eligazítatnak; gyűlések rendesen tartatnak (falu-gyűlések, vármegye-gyűlései), hol a' köz jót illető dolgok minden emberek előtt nyilván és tudva lehetnek *); gyermekeink isteni félelemben és hasznos tudományokban neveltetnek; az árvákra és javaikra külön fölgyígyázat vagyon. Előljáróink még egészségünkről is hiven gondoskodnak, a' midőn minden vármegyékben több helyeken doktorok, seb- orvosok és patikák tartatnak; a' köz bátorság' háborgatóit megbüntetik, az ország-utakat megigazítják, és sok más jó rendelkezést tesznek. Mindezekre nézve a' felső hatalmasságot úgy kell tisztelnünk, mint atyánkat és legnagyobb jöltevőnket.

Mivel pedig a' sokféle törvény-székeknek, katonaságnak és a' kormányzék' tagjainak tartások sokba kerül: szükséges, hogy a' lakosok a' kormányzékot mind pénzzel mind pedig terméseikkel segítsék, melly segítséget *adónak* nevezünk. — Az adót minden országnak szükségeihez képest sokfé-

* Vannak még másféle gyűlések is a' polgári társaságban; p. o. a' közönségeknek gyűléseik, vallási, egyházi, iskolai dolgokban (konventek). Mcsteremberek' gyűléseik, a' czéh; — kalmároké, 's a' t.

leképpen osztják föl, és vetik ki az alattvalókra. Nálunk minden nemtelen alattvalók tartoznak személyes adót fizetni, mihelyt 16 esztendejüket elérték. Egyébiránt az adót vetni szokás jószágra, birtokra, barmokra, mesterségre, hivatalra, tisztságra, termésre (a' milyen a' tized vagy dézma), portékákra, utakra (ilyenek a' vám, harminczad) 's a' t.

Hol tartatnak az ország-gyűlések? Az első magyar királyok idejében ennek semmi bizonyos és állandó helye meghatározva nem volt; és hol itt hol amott tartattak. Utóbb a' különféle nemzeti királyok idejében a' Rákos-mezején tartattak, szabad ég alatt (utólszor 1526); az Ausztriai házból való magyar királyok alatt pedig immár rend szerint Pozsony városa az ország-gyűlés' helye; — ugymint a' melly a' királyi lakáshoz a' legközelebbi magyar város. Ugyanitt szokott végbemenni a' koronázás is.

IV. *A különféle rendű lakosoknak kölcsönös jogaik (jusaik) és kötelességeik.*

Minden embernek és így országunkban is különbség nélkül minden lakosnak vagyon jusa

1. *Életéhez.* Azért senkinek sem szabad elvenni életét. A' ki másnak életét kész-akarla elveszi, az a' gyilkosságnak irtóztató vétkébe keveri magát, mellyet a' magisztrátus halállal büntet. A' ki csak vigyázatlanságból talált valakit megölni, vagy a' kinél már fel volt téve a' gyilkosság, de abban megakadályoztatott: az több esztendei tömlőözczel büntetetik. Az ön-gyilkosság is nagy bűn, mellyet a' szentegyház azzal mutat ki, hogy az olyan halottat minden halotti tisztességgadás, sőt minden ének és harangszó nélkül kísérteti ki. (Micsoda ember az, ki maga is hallja, mikor halálára a' lélekharangot huzzák?)

2. Van jusa minden embernek *egészségéhez*. Tehát testében ne sérts meg senkit. A' ki mást erősen megver vagy megsebesít: a' büntetésen kívül, még a' gyógyítási költséget is megfizetni köteles.

3. Van jusa kinek-kinek *böcsületéhez*. Tehát jó hírében nevében senkit se sérts. Embertársodat se ne gyalázd, se ne csufold, és költött híreket reá ne fogj. Böcstelenítő irásokat (deákul paskillusokat) ne készíts, se ne terjeszsz; mert mindez büntetés alá van vetve. Országunkban a' böcsтеленítés' büntetése: nemesek és városi polgárok között száz forint: parasztok között 20 forint. A' ki pedig a' királyt vagy ministereit böcsтеленíteni bátorodik, az a' fejével játszik.

4. Van jusa kinek-kinek *igazságos jószágához és tulajdonához*. Azért ne lopj és kárt ne tégy senkinek. Annál inkább a' jobbát, závárokat feltörni, rabolni, útszélnek útjokat elállani és őket kifosztani: szörnyű véték, mellyet halálos büntetés követ. Nem kevéssé vétkes és büntettetik az orgazda is. (Ki az az orgazda? *). — Nagy véték másnak jószágát meggyújtani és tűz által elpusztítani. Az ilyen emberek veszedelmes tagjai a' polgári társaságnak, és kínos halállal büntettetnek. Nem szabad még a' gyümölcs-fákat, erdőket, kerteket rombolni, levágni; az ország-utak mellett álló fákat, hidakat vagy felállított jeleket pajkosságból rontani. Ugy békével kell hagyni a' piaczkon álló képeket és oszlopokat is **).

Jószágunkban való kár-vallás volna az is, midőn az ádásban vevésben hamis mértékkel megcsallattatnánk, vagy másokat megcsalnánk. Azokat tehát kisebbre venni vagy változtatni nem szabad. Mivel pedig minden adásnak és vevésnek legfőbb mértéke a' pénz: azért a' pénzt meghamisítani vagy hamis pénzt csinálni, sőt azzal tudva élni is, halá-

*) Lásd a' II. részben a' 42-dik számot.

**) Lásd a' XI-d. résznek szerzelékét, 29-d. sz.

be büntetés alatt tilalmas mindeneknek, — az egyedül csak a' királynak jusa lévén.

Nevezet szerint a' mi édes Magyar-hazánkban a' *királynak* jusiai ezek. Ő tehet parasztot nemessé, nemest báróvá, gróffá, herczeggé. Ő adhat fő papoknak és nemes embereknek örökös fúddsókat, tisztségeket. Ő hirdethet ország-gyűlést, fogadhat katonákat, frigyet köthet az ellenséggel; resz száll a' magv nélkül megholt nemes embernek öröksége; őt illeti a' sóval-kereskedés, pénz-verés, postai és harminczadi jövedelmek. Ő adhat kegyelmet (gráciát) a' halálos rabnak. Végre jusa van az alattvalóktól járandó adóhoz az állandó zsoldos katonaságnak fizetésére és jutalmazására. — Mellyért neki viszont szent kötelessége az ő alattvalóit atyai-képpen igazgatni és mindent elkövetni a' mi nekik lelki testi boldogulásokra szolgál.

Minden *alattvalók* just és számot tarthatnak a' kegyes és igazságos kormányoztatásra: mellyért viszont kötelességük a' király iránt mély tisztelettel és engedelmességgel viseltetni. Tartoznak pedig tisztelni a' királyt nemcsak az ő felséges személyében, hanem minden kegyes parancsolataiban, mellyeket hozzánk bocsát; minden hozzánk küldött követekben és szolgáiban. A' ki a' királynak és felső hatalmasság' parancsolatainak ellene szegezi magát és másokat is arra bírni törekszik: az lázító ember és (mint a' köz békességnek, bátorságnak háborgatója) halállal büntettetik. Tartoznak aztán minden alattvalók a' fejedelemért és a' felső hatalmasságért a' nyilvános isteni szolgálat' alkalmával imádkozni is. Tartoznak a' köz-terhek' viseléséhez járulni; *hazájok iránt* minden hűséggel viseltetni és azt kivált háború' idején bebizonyítani, hogy akkor az ellenséggel alattomosan ne tartsanak, neki élelmet alattomosan ne szolgáltatassanak, se más országokban spionok (kémek) ne legyenek; mert ezek a' vétkek halállal büntettetnek.

— Továbbá a' főrendű nemességnek jussuk kéde való, hogy országgyűlésekre őket a' király fejé-
kint különös levéllel hívja meg, hol aztán az el-
sőbb táblánál ülnek, és a' tanácskozásokban első
szavazásuk (vélsük) vagyoni. Azon kívül mindazon
jtsok illetik őket, melyekkel bírnak a' köz ne-
meseknél.

A' köz rendű nemesség, a' királyon kívül más
földes urat nem esmérnek. Személyöket — vala-
mint oselédjüket — megfogni, — vagy büntetni,
jóságukat elfoglalni másképpen nem lehet, ha-
nem ha előbb porbe idéztettek (deklit citálttat-
tak) és megnyerettek. Továbbá szabadosok adó-
zástól, katonatartástól, dolog-tételektől (tót szó-
val *robottól*), forspontozástól, várnoktól, dézmá-
tól. Egyedül ők viselhetnek vármegyei tisztsége-
ket. Elhetnek fámillai nemessé czimerekkel pöcsé-
teken. Minden hivatalokra és mesterségekre nyit-
va áll nekik az út, — ha bal vélekedésből némelly
mesterségeket kész-akarva meg nem vátnek.

Köteleességeik pedig a' fő és köz rendű neme-
seknek az országot híven kormányozni, a' hadi se-
regeket vitézsül vezérelni; háború idején pedig sze-
mélyesen is felállani *), és magok tulajdon zsold-
ján (költségen) katonáskodni; király- vagy király-
né-koronázáskor ajándékol tetemes summa-pénzt
összeadni, s a' t. És így a' nemesség — bár éppen
esztendőnkint nem adóznak is — a' közös terhek
viselése alól teljességgel felmentve nincsenek.

A' minemű jókkal az országban a' *nemtelenek*
és különösen a' jobbágyok élnek, im' e' követke-
zendők: ők is törvényeknek ótalma alatt vannak,
bátorságban élhetnek és birhatják uraságaik' jósá-
gát, valameddig köteleességeiknek megfelelni tudnak;
továbbá a' szentegyháznak szolgálatjaiban része-
sülnek, kereskedést üzhetnek. A' katonaságnál nem

*) Ezt *inszurekció*nak szokás hívni deákosan. A' legu-
tobbik volt 1809. a' Francziák ellen.

állajdon szoldjokos, hanem a' királyén (szolgálatk, a' katonai tisztségek előttük is meg nyitva állnak mint a' nemések előtt; sőt, ha tudományok által kivívottaknak, sok világi és egyházi hivatalokra is emelkedhetnek.

Kötelességeik (pedig a' nemteleneknek: a' királynak adót és vámot fizetni; uraságjoknak és vármegyének szolgálatokat tenni, (decimát *) adni, katonákat állítani, ország-utakat igazítani, a' katonáknak szénát, zabot szolgáltatni; sőt nekik, mikor kívántatik, szállást is adni. Mind a' mellyeket tartoznak teljesíteni hűségében és idejében.

A' földes uraságnak a' jobbágysággal bánásában, az úgy nevezett urbáriumhoz (urbérhez) kell megoktatni. A' szerint az uraság egy egész helyes jobbágyrak tartozik (adár: 1.) egy házhelynek egy hold nagyságú földet; 2.) szántóföldet és rétet annyi, a' menhelyre a' vármegye által kiszabott; 3.) ha van erdeje az uraságnak, elegendő tűzi és épületre való fát; 4.) elegendő legelőt; 5.) ha a' jobbágyaságnak a' helység határában különös erdeje van, abban szabadon makkoltat; ha nincs, és az uraságnak azon határban van erdeje, hat. krajczárral olcsóbban tartozik neki makkoltatást adni, mint másoknak; más határookban fekvő erdejében az uraságnak semmi elsősége nincsen; 6.) A' kocszmáltatást — a' hol szőlők vannak — Szent-Mihály-naptól fogva Szent-György-napig; a' hol nincsenek, Szent-Mihálytól fogva Karácsonig, a' jobbágyaságnak szabadon engedni. 7.) Tartozik az uraság a' jobbágyságot minden sérelmekben akárcsi ellen is óltalmazni és óérettek pörölni.

Ezekért viszont minden egész helyes jobbágy tartozik az uraságnak esztendőnkint: 1.) ötvenkét marhás vagy 104 gyalogos robottal, és négy jobbágy együtt 4. marhával, egy hosszú robottal; de két napi járó-földnél messzebb őket hajtani nem

*) E' decák szótól *decima*: tized része minden javainak.

szabad. 2.) Egy szekér fát az uraság udvarára haza vinni; de ha fát nem kaphatni az uraságtól, ezen szolgáltatelmulik. 3.) Tartozik minden jobbágy, a' kinek háza van, egy forint füstpénzzel, ha pálinka-égető fazéka (kazánja) van, attól két forinttal. Továbbá 4.) egy egész helyes jobbágy tartozik adni két kappant, hét csirkét, egy itcze vaját, tizenkét tojást; és ha az uraság a' kenderből, ilenből, kilenczedet nem vesz, az uraság kenderből vagy lenből hat fontot tartozik megfenni.

A' fél vagy negyed helyes jobbágy ezen fentebb írtakból kiszámítható mérték szerint adózik az uraságnak. Ezekén fölül tartozik harmincz egész helyes jobbágy egy borjut adni esztendőnkint; vagy, ha az uraság pénzt akar fölvenni, 80 garast. Ha az uraság maga menyegzőjét tartja, mindezen fentebb írt szereket a' rendes tartozáson fölül is köteles megadni akkorra a' jobbágyság; ha pedig pénzben akarja fölvenni az uraság, tehát minden egész helyes jobbágy öszvesen mindenért 48 krajczárt köteles letenni. — A' gabonából, borból, bárányokból, is tartoznak kilenczedet adni.

(A' házas-társak, szülők és gyermekek kötelesegeiket lásd: II. rész, 68. sz.)

A' *cseléd*ek tartoznak uraságaik' és gazdáik' iránt mindazon köteleességeket teljesíteni, melyekre magokat a' beszegődéskor megajánlották és a' foglalat fölvelték. Tartoznak uraságaik' és gazdáik' parancsolatainak engedelmeskedni, — kivéven ha valamely törvénytelen dolgot parancsolának. Tartoznak irántok hűvek lenni, és minden reájok bízottakkal úgy bánni, mintha a' magoké volna. A' szegődési időnek kitelése előtt szolgálatjából kilépni nem szabad, fogsági büntetés alatt; kivéven ha ura hegyetlenül bánik vele, vagy nem adja meg bérét, vagy rossz dologra akarja kényszeríteni. Melly cseléd egyszerre két urhoz szegődik el, azon csaláságért megbüntettetik és ahhoz kényszerítetik be-

állani, kihez először szegődött el. — A' gazda viszont és a' cselédnek ura köteles, cselédjének szegődött bérét időről időre kiszolgáltatni, azt tisztességes étellemmel tartani. Nem szabad cselédjével kegyetlenül bánni, sem azt időn kívül a' háztól elbocsátani, hanem ha szolgálatra egészen alkalmatlan, röst, hűségtelen avvagy korhely. A' szegődség ideje a' beállítás előtt két — három hónappal szokott lenni *).

V. Némelly egyveleg kérdések és feleletek.

1. *A' jobbágyot büntetheti-e a' földes ura?*
Igen is, ha az urbér ellen vét, azaz: ha kötelességének eleget nem akar tenni (melly bűnök késedelmet nem szenvednek); de azon kívül nem szabad semmi büntetést vagy más fontosabb szentenciát hozni a' jobbágyra; hanemha előbb ur-széke tartatik, mellyen a' vármegyei magisztrátusnak (azaz: egy szolga-bírónak és eskütnak) mindenkor jelen kell lenni, és, a' földesúr és a' jobbágy között fonforgó ügyekben, a' vármegyei fiskálisának mint tisztii pártfogónak.

2. *Vannak-e még maig is örökös jobbágyok az országban?* Ma már az országban örökös jobbágy nincsen. Ha p. o. a' jobbágy magát Szent-Mihál-napkor az uraságnál bejelenti; és mindent megfizet a' mivel tartozik, passust vévén a' viczeispántól és az uraságtól (a' ki, ha egyszer a' viczeispántól van passusa, azt tőle még nem tagadhatja); elmehet szabadon; és házát s egyébét, a' mit tulajdona, eladhatja. Ha pedig vévőt nem talál, az uraságé lesz minden java.

3. *Mit kell tudni a' jobbágyról a' testamentum-tevés felől?* Tehet testamentumot a' falu-ta-

*) Lásd II. rész, 65. szám.

nácsnak jelen-tetében, de csak ingó keresményéről, s ingatlan szerzeményének feléről; mert ennek felét az uraságnak tartozik hagyni. Ha pedig valamelly jobbágy, kinek magva szakadt, testamentum nélkül hal meg, akkor mindene az uraságra száll. A' városi polgár javai ilyenkor a városnak jutnak.

4. *Hát ha nemes ember hal meg maradék és testamentum nélkül, ki lesz az örököse?* A' király, kinek számára az ollyatén javakat a' királyi fiskus azonnal elfoglalja.

5. *Há az urból nem tudni valamit és meg akarod tudni, hogyan juthatsz ahhoz?* Minden helységről feltalálható az ő urbíri igazsága és tartatik a' falu-ladájában, honnét azt előkérheted és megolvashtatni; sőt egyébiránt is esztendőnkint egyszer felolvastatik minden ember hallatára.

6. *As adásban-vevésben mire ügyeljen minden ember?* Legyen vigyázatos; a' megfizetett summákról (ha még olly kiesinyek is) mindenkor megnyugtató irást vegyen (kvietancziának vagy nyugtáznak hívják), és azt szorgalmasan eltegye.

7. *A kölcsönözés iránt mit kell tudni?* Meglássa az ember, kinek adjon pénzt, azaz: olly embernek, kinek van, miből azt visszafizetni. Minden esetre irást (adós-levelet) kell venni a' kölcsönözött pénzről, azt alá kell iratni az adóssal és két bizonyossággal, sőt (ha lehet) egy kezessel is. Ne hibázzék a' kölcsön-adásnak helye, esztendeje és napja (deakul a' dátum).

8. *Mi az a kapitalis és interes?* Kapitalisnak vagy tőke-pénznek magát azt a' summát mondjuk, mellyet kölcsön felvesszünk vagy kiadunk. Interesnek viszont (vagy uzsorának vagy kamatnak) azt a' kis summa pénzt hívjuk, a' mit a' kölcsönözött pénzért jutalomul a' kölcsönözőnek adunk. Interest nem szabad többet venni, mint 100 forintról esztendőnkint öt vagy hat forintot, a' ki többet vesz, akár pénzben akár jószágban, az el-

veszti nemcsak interesteit, hanem magát, az egész kapitálist is. (Lásd: VI. rész, XI. szám.)

9. *Hát a pénzzel tartozónak (vagy adónak) mit nem kell elfeleldni soha?* Azt, hogy előbb utóbb le kell fizetni az adósságot, melyet ha le fizetni vonakodik, és azért pörre hagyja kelni a dolgot, az is az ő kára lesz, mert az olyan pört nek minden költségeit az adós tartozik megfizetni.

10. *Mit kell megjegyezni a harmincz két esztendőről?* Ha adósod van és 32 esztendő óta sem fizetett semmit, sem még nem intetted elvesztet minden nála letett pénzeidet. Az illy esetet a törvény-könyvben elidősülésnek hívják.

11. *Ha a jobbágy-embernek pöre vagyon jobbágy társa ellen, kihez kell neki először is folyamodni?* Az ő földes uraságához, vagy is annak törvényes dolgokban rendelt tisztjéhez a fiskálishoz. Ha azután az ügy olyatén, hogy egy maga a fiskális el nem intézheti, ur-székre adatik (melly vármegyei és urasági tisztekből összeült tanács).

12. *Ha jobbágy embernek nemes ember ellen vagyon pöre, akkor kihez folyamodik?* A nemes emberrel szerződésbeli vagy is kontraktus nemű ügyekben maga a paraszt ember is ön-névében folytathat pört, hanem a személyes követelésekben a paraszt ember sérelmét vagy földes ura bosszulhatja meg pörrel, vagy a vármegye-fiskálisának felpörössége alatt a vármegyék eszközölik a törvényes elégtételt; (a mondatik pedig föl-pörösnek, a ki a pört indítja; ellenben a ki ellen pört indítatik, azt al-pörösnek szokás hívni).

13. *Kibnek tisztök a processusokat felvállalni, és folytatni?* A hites ügyvédeknek (prokuratoroknak, fiskálisoknak).

14. *A ki másnak kárt tett, az mire köteleztetik?* Annak kötelessége a kárt kipótolni és a pörtnek költségeit is viselni.

15. *Mint járnak azok, a kik más' erdejében fát vagnak, hántolnak, gubacsot szednek, egy*

szóval erdőket pusztítanak? Az ilyéneknek az erdőben vagy az uton is, midőn a' pusztításból haza mennek, el lehet venni marhájakat, szekereiket, eszközeiket, ruháikat; de magokat nem szabad megfogni vagy megverni, büntetés alatt, — ha csak ellent nem állanak. Az elvett jószágokat azonban nem szabad mindjárt eladni, hanem a' szolgabírónak be kell jelenteni. Ha pört indít a' megfosztott, akkor a' bíró ítéli meg, igazságosan vétetett-e el a' jószág. Ha nem indít pört, örökre a' megkárosítottnál marad az elvett jószág.

16. *Hát ha a' kártevőt az erdőben vagy az utban kézre nem keríthetjük?* Akkor, ha nemes az erőszak-tételi pört kezdetünk ellene; ha paraszt az uraságtól keretik elég-tétel (szátiszfakció).

17. *Mi a' büntetése annak, midőn valaki a' vármegye által kihirdetett tilosban vadász?* Tízpenket forint, azon fölül a' meglövött vad árának megfizetése, és a' pör költségeinek kipótolása. Ezen büntetéstől mentesek azok, kik a' tiloson kívül megsebesített vad után, vagy abba futott kutya-jok után mennek a' tilosban.

18. *Mit kell tudni a' marhák által tett károsítások (azak: a' vetéseknek, réteknek, eléetetésnek, elgázoltatásnak) felől?* Baromfiakat, kóborló sörtevéseket és más kisebb állatokat, melyeket nehéz behajtani, meg lehet lőni a' gabonákban és réteken, — kivált ha már az úroknak tudtokra adott, hogy marháiknak gondját viseljék. A' nagyobbakat pedig be kell hajtani a' bíróhoz.

19. *Mit kell cselekedni a' behajtott marhák felől?* Azokat harmad nap alatt vagy egy megyebeli vicze-ispán vagy egy szolgabíró udvarára kell hajtani: vagy annak levél által meg kell jelenteni, hönhet, mikor, micsodaféle és mennyi marha hajtott be. A' ki ezt elmulasztja, az minden napért, míg harmad nap után a' marhát magánál tartja, 12 forintot, azon kívül a' pör költségét és a' marhá-

ban másképpen okoztatott kárt megfizetni köteleztetik.

20. *Mi tévő legyen a' behajtó?* Kárát tüstint megböcsültesse a' falu' birái és esküttjei által, és a' böcsü-levelet a' birónak a' marhák' bejelentése' alkalmatosságával adja által, hogy az, a' behajtott marhákat vagy zálog mellett, vagy pénzért kiadhassa. Ha valaki a' biró' parancsolatjára (illendő zálog mellett) a' marhákat ki nem adja, úgy büntetődik, mintha a' marhákat nem jelentette volna be harmad nap alatt.

21. *Mit kell megjegyezni a' proczesszusokról?* Azokat minden kitelhető erőnkől el kell távoztatni; és minden csekély panasszal nem kell folyamodni bírák eleibe. Ha pörünk vagyon valakivel, egyezzünk vele barátságosan. Azt tartja a' közmondás: *Jobb a' sovány egyezés a' kövér pörnél.* Kérjünk, rimánkodjunk, magunkat alázzuk meg, hívjunk közbenjárókat, engedjünk még jusainkból, és mindent elkövessünk, minekelőtte törvényes utra bocsátanánk dolgunkat.

22. *Miért kell őrizkedni a' proczesszuskodástól?* Mivel az kárára van az embernek, a' miatt megromlanak sok virágzó familiák, — és a' proczesszuskodásban szívünk' nyugodalma, sőt lelkünk' ideteszése is veszedelemben forog *).

23. *Mit tartasz azon közmondásról: Nem jó nemes ember kinek pöre nincsen?* Az nem megállható beszéd; mert a' nemességet nem kell helyezettetni sem házasártoskodásban, sem betyárkodásban, hanem tisztességes magaviseletben, és másokkal való békés lakásban.

24. *Mihez tartsa magát az ember, midőn valahol a' föld-gyomrában elrejtett kincset talál?* Adja tüstint tudtára annak, ki a' kincset rejtő fundusnak tulajdonosa. Mellyet ha a' találó cselekszik, övé lesz a' kincsnek egy harmada; ha pe-

*) Lásd a' II-dik résznek 55-dik számát.

dig nem, és öt más adja fel, akkor semmit sem kap és az egy harmad-rész a' felfödözője lesz.

25. *A' fontosabb (IV. 1—4.) már említett polgári vétkeken kívül, azokat a' polgári vétkeket, mellyek halállal büntettetnek, számláld elő? 1.) A' felség-bántás, párt-ütés, lázítás és összeesküvés a' király ellen, vagy ha az efféle bűn tudtára volna az embernek, de azt nem adja fel. 2.) Midőn hiteles személyek (bírák 's a' t.) hamis leveleket csinálnak. 3.) Szüleknek, házas-társaknak, gyermekeknek, testvéreknek meggyilkolása. Sőt a' szüleket megverni és megsebesíteni is halálos véték. 4.) A' ki több házas-társat vesz egyszerre. Ennek eltávoztatására előző leginkább a' házasulni akaró feleknek háromszori kihirdetése a' templomban. 5.) Házaság-törő asszonyok. 6.) A' fejer-népen való erdészak-tétel. — Katonaságnál halálos véték a' megszökés (dezertirozás) melly vagy vesszőzéssel vagy agyon-lövessel büntetetik.*

26. *Számláld elő a' kisebb polgári vétkeket, mellyek több esztendő fogsággal, veréssel és más kínzással büntettetnek? A' kik az atyafiságnak tilalmas izében paráználkodnak; a' kik vigyázatlansághól embert ölnek; a' kik lopnak vagy orgazdák, paráználkodnak, bordélházat tartanak, az istent többször is káromlással illetik; templomot vagy sirboltokat kirabolnak; a' kik az ő felségüknek makacsul nem engedelmeskednek.*

27. *Az elteendő böcsös levelekre és irományokra nézve mit kell megjegyezni? Azokat bátoros és száraz helyen kell tartani; és arra vigyázni, hogy senki azokban se ne írjon valamit, se ne töröljön vagy vakarjon valamit: mert mindez a' régi leveleknek hitelességöket elrontja.*

TIZENHARMADIK RÉSZ.

MAGYAR NYELV-TUDOMÁNY ÉS ÍRÁS-MÓD.

Elő-ismertetek.

Én másoknak is ki tudom magyarázni és beszélni mindazt, a' mit magamban gondolok, érzek; a' mit láttam vagy hallottam; és általában, a' mit észrevettem és tapasztaltam. Az eszközök, a' melyek által én ezt végbevihetem, a' *szók*, érthető szók, és azoknak öszvesége, az emberi *nyelv*. Sokféle nyelv vagyon pedig a' földkerekségen; annyi majdnem, a' hány a' nemzet. Hazánkban fő nyelv a' magyar nyelv. Nekem tehát, mint tanulóknak, abban is kell magamat gyakorolnom, hogy az én anyai nyelvemen tisztán, helyesen és szépen beszélhessek és írassak. Arra immár, hogy miképpen szólhassak és írassak tulajdon nyelvemen helyesen: a' *nyelvtudomány* tanít engem.

Az én kedves hazai nyelvemről általában megjegyzem azt, hogy az *napkeleti nyelv* *), és egészen más tulajdonságokkal bír, mint a' nyugoti vagy európai nyelvek; p. o. a' német, francia, s a' t. Találhatunk ugyan ebben is — mint más akármely nyelvben — beléelegyedett idegen szók:

*) Lásd a' XI. résznek szerzőjét.

de ellenben magyar szók is találkoznak elegyedve más nyelvekbe. Idegen nyelvből miénkbe csuszott szók, p. o. a' törökből: kalpag, dolmány, findzsa, 's t. a' tótból: paraszt, szolga, vacsora, káposzta ablak, kulcs, 's a' t. németből: ház, eke, istálló, istráng, czérna 's t. deákból: szem (gabonáé), mód, vers 's t. Magyar szók idegen nyelvben: huszár; németben: szabály; angolban: juh, koesi, piat, csirke 's t.

A' nyelvhez szók, a' szókhoz viszont *betűk* kívántatnak. A' betűk nem minden nyelvben ugyanannyi számúak. Így p. o. az olasz nyelvben csak 20 betű van, a' németben 25, a' törökben 33, a' szerecsenben 202. A' magyar nyelvben pedig van 38 betű; — ide értvén az² öszvetett betűket is, melyek azonban csak egy hangot adnak. A' magyar nyelvnek betűi immár így következnek: a, á, b, c, d, e, é, f, g, gy, h, i, í, j, k, l, ly, m, n, ny, o, ó, ö, ő, p, r, s, sz, t, ty, u, ú, ü, ű, v, z, zs, és még egy közép hangú e, de a' mellyet írásban nem tudunk megkülönböztetve leírni. A' c, ch, q, w, x, y, csak idegen szókban fordulnak elő. Mégis a' ch, w, és y, régi magyar familiái nevekben maig használtatnak, p. o. Chernel (Csernel), Káldy (Káldi), Tewrewk (Török), 's a' t.

A' betűk vagy *magánhangzók*, mint az a, á, e, é, i, í, o, ó, ö, ő, u, ú, ü, ű; — vagy *máshangzók*, p. o. b (bé), k (ká), és mind a' többiek a' felfoizottakon kívül. A' magánhangzókat ismét vastag és vékony hanguakra szokás felosztani. Vastag hangu magánhangzó betűk: az a, á; o, ó; u, ú; vékonyan hangzók az e, é; i, í; ö, ő; ü, ű. Mégis felosztatnak rövid és hosszú hangu betűkre.

A' nyelvben előforduló minden szókat öszve-séggel, együtt találhatni a' *szótárban*. Hogy pedig a' szókat annál könnyebben fel lehessen venni és megtanulni: tehát azokat a' tudósok elosztották

bizonyos osztályokra és nemekre. P. o. a' nyelvben találkozó minden szó: vagy nevek, vagy igék, vagy részecskék. De rendszerint nyolcz részre osztják azokat, melyeket a' *beszéd részeinek* nevezünk. Ezek im' e' következők: artikulus, név, névmás; ige, ige-határozó, utóljáró, foglaló (vagy kötszó), és indulat-szó. Például, mindezen részekből fordulnak elő szók, im' e' mértékes versstrófában: „Jaj teneked, nevető; mert majd az örökre sirás jó.“

A' szók, továbbá, vagy eredetiek, vagy származottak. Az eredeti szókat — vagy azokat, melyektől más szók származásokat veszik — gyökereknek mondjuk. Így p. o. ez a' szó *ver*, gyökér; tőle származnak: verés, verekedés, 's a' t. Ez a' szó *padlás* pedig származott szó, melynek gyökere a' pad, és ettől lett aztán a' padol, padolás, padlás, pados, 's a' t.

Mégis a' szók vagy egyszerűek, vagy mással öszvetettek. Így egyszerű szók: *könyv, toll, tinta*; de öszvetettek: könyvtár, tollkés, tintatartó. — Mondjatok ti is eredeti és származott szókat, akár fejetekből, akár e' kézi-könyvetekbe nézve? Azután egyszerűeket és öszvetetteket.

Végre a' szókról előjárójában azt is meg kell tudni, hogy azok közül némellyeket lehet változtatni, ejtegetés, hajlítás, és általában hozzájuk ragasztás által; némellyek viszont változhatatlanok. Változhatók a' név, névmás és az ige; mint alább meg fogjuk érteni világosabban. Változhatatlanok a' többi beszédrészek mindnyájan. A' szónak azt az állását immár, melyben még semmi változás sem történt vele, törzsöknek szokás mondani. Így p. o. ezt a' névszót: asztal, így változtathatom: asztalnak, asztalról 's a' t. Ennek a' szónak: asztalról, tehát a' törzsöke asztal. Vagy: ezt az igeszót: olvas, így változtathatom: olvastam, olvastál, olvasott, 's a' t; mindezen változtatásoknak törzsöke így van: olvas.

Most már következik, hogy a' szóknek minden nemeiről, vagy, a' beszédnek mind a' főmegnevezett nyolcz részeiről, renddel tanuljunk egyegy keveset.

I. *A' beszédnek nyolcz részeiről.*

1.) Az ártikulusról.

Minden nyelvekben vagyon a' névszóknek u. n. ártikulusok is, mellyeket eleikbe szokás tenni. Ezek az ártikulusok vagy hím vagy nő, vagy közép neműek; és olyanok a' szók is, mellyek eleikbe tételnek. A' magyar nyelvben is van ugyan ártikulus, de csak egy-féle; melly sem hím, sem nő, hanem általános ártikulus. És ez az *a'* vagy az *szócska*, p. o. az oskola, *a'* kosár. Mikor t. i. ez az ártikulus olly szó előtt áll, melly mássalhangzó betűn kezdődik: akkor a' *z* elmarad, és csak *a'* lesz az ártikulus; p. o. *a'* kés, *e'* helyett: az kés.

Ezen ártikuluson kívül még az *egy* szócska is néha ártikulusképpen áll a' szók előtt; és nem számképpen; p. o. *egy* embert láttam, kit nem esmérék.

Az ártikulus nincs alája vetve semmi változásnak; és a' változhatatlan beszédrészek közé tartozik.

2.) *A' névről.*

A' nevek olly szók, mellyek személyt, dolgot, tulajdonságot, vagy mennyiséget jelentenek. Innét leginkább kétfélék: magánérthetők vagyis főnevek, és mássalérthetők vagyis melléknevek. A' *főnevek* azok, mellyek személyt vagy dolgot jelentenek, mellyeket tehát más szónak hozzátevése nélkül is megérthetünk; p. o. ember, asztal. *Melléknevek* azok, mellyek tulajdonságot vagy

menyiséget jelentenek; a' mellyeket tehát csak úgy érthetünk, ha főnév járul hozzájuk, p. o. jó ember, szép asztal, hat ökor.

A' főnevek ismét kétfélék: 1.) *Köznevek*, mellyek több személylyel vagy dologgal közösek, p. o. ember, állat, város, tartomány, gyümölcs, 's a' t. 2.) *Tulajdon nevek*, mellyek csak valamelly egy dologra vagy személyre illenek, p. o. János, Buda, Tisza, Bodrog 's a' t.

A' név a' változást szenvedő beszéd-részeknek egyike. Történik pedig vele változás az által, hogy végső szótagjaihoz bizonyos ragasztékok járulnak. A' névnek illetően változását *ejtegetésnek* (deklínációznak) hívjuk; az ez által származott különféle négy végzeteket *ejtéseknek*. Az ejtegetésnek végzetei imígy következnek az egyes és többes számok szerint.

Vastag hangu végzetek:

Egyesben: 1-ső ejtés (a' törzsök)
2-dik — nak vagy é
3-dik — nak
4-dik — t

Többesben; 1-ső ejtés: -k

2-dik — -knak v. éi
3-dik — -knak
4-dik — -kat

E' szerint ejtegethetni p. o. im e' szokat: asztal, ruha, atya, fiú, bor, bogár, lúd, ház, kard, hal, 's a' t.

Es így a' magyar nyelvben csak kétféle ejtegetése van a' név-szóknak.

A' főnevek az által is szenvednek változást, hogy kicsinyítő értelemben mondatnak ki, melly végelt

Vékony hangu végzetek:

1-ső ejtés (a' törzsök)
2-dik — nek vagy é
3-dik — nek
4-dik — t

1-ső ejtés — -k.

2-dik — -knek, v. éi
3-dik — -knek
4-dik — -ket

E' szerint ejtegethetni p. o. im e' szokat: kés, mese, tű, fésű, étel, ember, kérdés, víz, kert, füst, gyermek 's a' t.

szolgálnak e' ragasztékok: *acs, eds, acska, eszke;* p. o. *ur, uracs, uratska; meny, menyecske; rövid, rövidke 's a' t.* *).

A' melléknévek is változnak ejtegetés által; és pedig, ha egyedül magán állnak, szintén úgy ejtegettetnek mint a' magában-érthetők; ellenben, ha a' magában-érthető előtt állnak, akkor változatlanul maradnak. p. o. városokat *szépeket* láttam. Jámbor ember, jámbor embernek, jámbor embert, jámbor emberek 's a' t.

A' legfőbb változás mégis a' melléknévvel az *összehasonlítás* (deakul komparáció) által történik. Az összehasonlítással a' főnevek tulajdonságának, minemiségének és néha mennyiségének viszonyát határozzuk meg, p. o. Péter jobb erkölcsű Jánosnál, Imre' lova legszebb. A' szőlő édes, a' cukor édesebb, a' méz legédesebb. Három *grádus* vagy fok van pedig a' magyar melléknévek összehasonlításának is. Az első grádus a' melléknévnek törzsoke. Ebből a' második grádus úgy lesz hogy végül *-bb* vagy *abb*, *ebb*, ragasztékok járulnak hozzá; a' harmadik grádusban pedig a' *leg* szócska tétetik eleibe a' második grádusú melléknévnek. P. o. *sima, simább leg-simább; gyöngé, gyöngébb, leg-gyöngébb; csinos, csinosabb, leg-csinosabb.* — Még okoz némi változást a' *talán, telen* tagadó ragaszték is; p. o. *illő, illetlen; becses, becostelen; bátor, bátortalan 's t.*

A' *számszók* is a' melléknévekhez tartozandók. Elosztatnak sarkalatos számszókra (egy, kettő vagy két, három 's a' t.); rend-számszókra (első, második, harmadik, 's t. e'; sokszorozókra; (p. o. *hatos, hetes*), 's a' t. Lehet ejtegetni a' számszókat is.

*) A' kereszt-nevek' kicsinyítését lásd a' II-dik résznek 54-d. száma alatt.

3.) A névmásról.

A' névmással főnevek helyett élünk, p. o. Péter Kassán volt, de én nem beszéltem vele (azaz: Péterrel).

A' névmások is változó szók. Változtatnak ejtegetés által, vagy rendesen, mint a' névszók magok, vagy rendetlenül, Rendesen ejtegettetnek a' kérdő névmások (p. o. ki, kicsoda, mi, micso-da, mellyik, hány?), a' vissza mutatók (p. o. a' melly, a' ki, 'st.) és a' mutató névmások (p. o. ez, az, emez, amaz, ennek annak, emennek amannak 's a' t.) Ellenben rendetlenül ejtegettetnek a' személyes és bírás-t-jelentő vagyis birtokos névmások. Amazokféle e' három szócška: én, te, ő. Emezekféle az: enyém, tied, övé.

A' személyes névmásoknak rendetlen ejtegetése imígy megy végbe:

1.	2.	3.
Egyesben: én	te	ő
enyém	tied	övé
nekem vagy énne-
kem	neked v. teneked	neki. v. őneki
engem vagy enge-
met	téged v. tégedet	őt
Többesben: mi	ti	ők
miénk	tietek	övék
nekünk v. minc-
künk	nektek v. tinek-
tek	nekik v. őnekik
minket v. ben-
nünket	títoket v. benne-
teket	őket

Jegyzés. Az ő névmást hallani néha köz-be-szédben, megszólítás és titulus gyanánt is használ-tatni; — úgy nem-különben e' szócskát: maga, ma-gok. P. o. kedves Ur, én *Magát* (őt) arra kérem. De így csak ollyakkal szólhatunk, kik nálunknál kisebbek; másokkal szólván a' titulust mindenkor ismételni kell, így: kedves Ur, én az *Urat* arra

kérem. Az efféle ismételés helyett élnek az újabb időben más sokan e' szócskákkal: kegyed (kegyel-med), és ön, péld. kérem önt vagy kegyedet, ne sajnáljon hozzám jöni.

A' birtokos névmásoknak: enyém, tied, övé, rendetlen ejtegetések imigy következnek:

	1.	2.	3.
Egyesben:	az enyém	a' tied	az övé
	az enyémnek	a' tiednek	az övének
	az enyémnek	a' tiednek	az övének
	az enyémet	a' tiedet	az övét
Többszben:	az enyéim	a' tied	az övéi
	az enyéimnek	a' tiednek	az övéinek
	az enyéimnek	a' tiednek	az övéinek
	az enyéimet	a' tiedet	az övéit

Ezek a' birtokos névmások ön-magokban és egészen is használtatnak ugyan, de többször fordulnak elő megrövidítve, csak vég betűikben, ragasztékképpen. Mivel tudniillik e' névmások a' főnevek előtt magyar nyelvben nincsenek szokásban; és nem mondjuk: enyém könyv, tied kálap: — tehát vég betűikből formáltatnak birtokos végzetek, melyek a' nevekkel összeolvadnak és ragasztékoknak neveztetnek. P. o. könyvem, kálapom. Míképpen járulnak a' birtokos névmások a' nevekhez: azt néhány példa mutatandja meg legvilágosabban, ugymint:

i Vastag hangu ragasztékokkal:

Egyes szám: kaszám, kaszád, kaszája;
kaszánk, kaszátok, kaszájuk.

Több. szám: kaszáim, kaszáid, kaszái;
kaszáink, kaszáitok, kaszáik.

Vékony hangu ragasztékokkal:

Egyesben: kefém, kefed, kefeje,
kefénk, kefetek, keféjek, v. jök.

Többsben: keféim, keféid, keféi,
keféink, keféitek, keféik.

Azonban szükség itt azt megjegyezni, hogy ezen ragasztékokról sem állandó bizonyos regulákat, sem bizonyos formulát szabni nem lehet.

4.) Az igeről.

Az *ige* szó, különböző értelemben a' gazdaság-, és hit-tudományban is előfordul: de itten a' nyelv-tudományban alatta olly szó értetik, melly lételt, cselekvést, szenvedést vagy állapotot jelent; és a' lételnek, cselekvésnek, szenvedésnek és állapotnak módját, idejét, személyét, és ennek számát meghatározza, p. o. vagyok, olvasok, veretem, betegeskedem. E' szerint az igék négyféle lehetnek: lételesek, cselekvők, szenvedők, és közép igék. Az ige-változás alá vettett része a' beszédnek.

Mi illeti a' lételnek, cselekvésnek, szenvedésnek és állapotnak *módját*; mi ezt leginkább négy féleképpen gondolhatjuk, tudniillik: jelentve, parancsolva, óhajtva és határozatlanul. Innét az ige szót már a' mód négyféleképpen változtatja, négy levén a' mód: jelentő, foglaló vagy óhajtó, parancsoló és határozatlan.

Más változást okoz az igében az *idő*, mellyben a' létel vagy állapot helyeztetik, vagy a' cselekvés és szenvedés történik. Az idő pedig háromféle, legkivált: jelen, múlt és jövő. Azonban az igék változásai körül a' múlt idő még háromféleképp osztatik fel: fél-múltra, múltra, rég-múltra. És így ötféle idő vétetik fel.

Még aztán előfordulnak a' *személyek* is, kik vagynak, cselekesznek vagy szenvednek. Személy pedig vagyon három: első, második, harmadik.

Végre szerez változást az igékben a' *személyek száma* is, melly az igéknél sem több, mint a' neveknél tanultuk, t. i: egyes és (általában) többes szám.

Mindezen sokféle változtatását az ige' végze-
teinek immár *hajtogatásnak* nevezzük, deáku-
l konjugácziónak. Van pedig a' magyar nyelvben ren-
des hajtogatás négy.

Az igében a' *törzsök* mindenkor a' jelentő mód'
jelen idejének egyes-számu és határozatlan formáju
harmadik személye, p. o. ez igéknek „kértünk,
láttam, várnék, kopik“ — törzsökeik: kér, lát,
vár, kop, 's t. eff.

Következnek immár a' különféle igéknek haj-
togatás-formáik, és pedig elsőben is a' lételt jelen-
tő igékéi, mellyek csak im' e' ketten találtnak a'
nyelvben: *vagyok* és *leszek*; és rendetlenül hajto-
gattatnak.

A' *vagyok* igének rendetlen hajtogatása.

Jelentő mód.

Jelen idő.

E. *Vagyok,* vagy, vagyon vagy van,
T. *Vagyunk,* vagytok, vagynak vagy vannak.

Fél-mult idő.

E. *Valék,* valál, vala,
T. *Valánk,* valátok, valának.

Mult idő.

E. *Voltam,* voltál, volt,
T. *Voltunk,* voltatok, voltak vagy voltanak.

Jövendő idő.

E. Leszek, léssz, lesz vagy leszen,
T. Leszünk, lesztek, lesznek.

Parancsoló mód.

E. Légy, legyen.
T. Legyünk, legyenek.

Óhajtó mód.

Jelen idő.

E. Legyek, légy, legyen,
T. Legyünk, legyetek, legyenek.

Fél-mult.

E. Volnék, volnál, volna,
T. Volnánk, volnátok, volnának.

Rég - mult.

E. Voltam volna, voltál volna, volt volna,
T. Voltunk volna, voltatok volna, voltak v.-anak volna.

Jövendő.

E. Leendek, leendesz, leend,
T. Leendünk, leendetek, leendenek.

Határozatlan mód: lenni; és lennem, lenned,
lennie 's' a' t.

Viselő mód: levén.

Jelen részesülő: való.

Mult részesülő: volt.

Jövendő részesülő: leendő.

A' lesznek ige így hajtogattatik.*Jelentő mód.**Jelen - idő.*

- E. Leszek, léssz, lesz,
T. Leszünk, lesztek, lesznek.

Fél - múlt.

- E. Levék, levél, leve vagy lön,
T. Levénk, levétek, levének v. lőnek.

Múlt.

- E. Lettem, lettél, lett,
T. Lettünk, lettetek, lettek vagy lettenek.

Jövendő.

- E. Fogok lenni, fogsz lenni, fog lenni,
T. Fogunk lenni, fogtok lenni, fognak lenni.

Parancsoló mód.

- E. Légy, legyen,
T. Legyetek, legyenek.

*Óhajzó mód.**Jelen - idő.*

- E. Legyek, légy, legyen.
T. Legyünk, legyetek, legyenek.

Fél - múlt.

- E. Lennék, lennél, lenne,
T. Lennénk, lennétek, lennének.

Rég-mult.

- E. Lettem volna, lettél volna, lett volna,
 T. Lettünk volna, tettetek volna, lettek v. -enek
 volna

Jövendő.

- E. Leendek, leendsz, leend,
 T. Leendünk, leendetek, leendenek.

<i>Határozatlan mód:</i>	leinni.
<i>Viselő mód:</i>	lévén.
<i>Jelen részesülő:</i>	lévő.
<i>Mult részesülő:</i>	lett.
<i>Jövendő részesülő:</i>	leendő.

A' *cselekvő igék* más személyre vagy dologra kiható cselekvést jelentenek, p. o. látom Jánost, írok levelet. A' *hajtogatásnak* formája itt kétféle: *határozott és határozatlan*. Mindenik bizonyos esetekben használtatik a' magyar nyelvnek sajátos módja szerint. Még különös sajátságok a' magyar igéknek az a' *hajtogatás-forma* is, mely csak a' egyesnek első személyére terjed ki minden időben, ha t. i. az igének tárgya *im'e' névmások'* valamelyike: *téged, titeket, benneteket*. P. o. szeretlek téged, láttalak titeket, keresnélek téged 's a' t. Lássunk már példát mind a' *vastag* mind a' *vékony hangon* végződő *cselekvő igék'* *hajtogatására*.

Ezen vastag hangu igének rendes hajtoga-
tása: *talál.*

Jelentő mód.

Jelen-ide.

Határozott forma:

- E. 1. találom
2. találod
3. találja
T. 1. találjuk
2. találjátok
3. találják.

Határozatlan forma:

- találok
találsz
talál
találunk
találtok
találnak

Fél-mult.

- E. 1. találám
2. találád
3. találá
T. 1. találók
2. találátok
3. találák

- találék
találál
talála
találánk
találátok
találának

Mult.

- E. 1. találtam
2. találtad
3. találta
T. 1. találtuk
2. találtátok
3. találtkák

- találtam
találtál
talált
találtunk
találtátok
találtkák, v. -tanak

Rég-mult.

- E. 1. találtam
2. találtad
3. találta
T. 1. találtuk
2. találtátok
3. találtkák

- találtam
találtál
talált
találtunk
találtátok
találtkák, v. -tanak

Jövendő.

- E. 1. fogom
2. fogod
3. fogja
T. 1. fogjuk
2. fogjátok
3. fogják

találni.

- fogok
fogsz
fog
fogunk
fogtok
fognak

találni.

Parancsoló mód.

- E. 2. találd
3. találja
T. 2. találjátok
3. találják

- találj
találjon
találjatok
találjanak

Óhajtó mód.

Jelen-ido.

- E. 1. találjam
2. találjad
3. találja
T. 1. találjuk
2. találjátok
3. találják

- találjak
találj
találjon
találjunk
találjatok
találjanak

Fél-mult.

- E. 1. találnám
2. találnád
3. találná
T. 1. találnók
2. találnátok
3. találnák

- találnék
találnál
találna
találnánk
találnátok
találnának

Mult.

E.	1. találtam	l
é
g
y
e
n	találtam	l
é
g
y
e
n
	2. találtad		találtál	
	3. találta		talált	
T.	1. találtuk		találtunk	
	2. találtátok		találtatok	
	3. találták		találtak v. -tanák	

Rég-mult.

E.	1. találtam	v
o
l
n
a	találtam	v
o
l
n
a
	2. találtad		találtál	
	3. találta		talált	
T.	1. találtuk		találtunk	
	2. találtátok		találtatok	
	3. találták		találtak, v. -tanak	

Jövendő.

E.	1. találandom		találandok	
	2. találandod		találandasz	
	3. találandja		találand	
T.	1. találandjuk		találandunk	
	2. találandjátok		találandotok	
	3. találandják		találandanak	

Határozatlan mód: találni; és: találnom, ta-
lálnod, találnia's a' t.

Viselő mód: találván, találva.

Jelen részesülő: találó.

Mult részesülő: talált.

Jövendő részesülő: találandó.

**E' vékony hangú igének rendes hajtoga-
tása: ver.**

Jelen-tő mód.

Jelen.

Határozott forma:

- E. 1. verem
2. vered
3. veri

- T. 1. verjük
2. veritek
3. verik

Határozatlan forma:

- verek
versz
ver
verünk
vertek
vernek

Fél-mult.

- E. 1. verém
2. veréd
3. veré

- T. 1. verők
2. verétek
3. verék

- verék
verél
vere
verénk
verétek
verének

Mult.

- E. 1. vertem
2. verted
3. verte

- T. 1. vertük
2. vertétek
3. verték

- vertem
vertél
vert
vertünk
vertetek
verték, v.-tenek

Rég-mult.

- E. 1. vertem
2. verted
3. verte

- T. 1. vertük
2. vertétek
3. verték

- vertem
vertél
vert
vertünk
vertetek
verték v.-tenek

Jövedő.

E. 1. fogom

2. fogod

3. fogja

T. 1. fogjuk

2. fogjátok

3. fogják

fogok

fogsz

fog

fogunk

fogtok

fognak

verni

verni

Parancsoló mód

E. 2. verd

3. verje

T. 2. verjétek

3. verjék

verj

verjen

verjétek

verjenek

*Óhajtó mód.**Jelen.*

E. 1. verjem

2. verjed

3. verje

T. 1. verjünk

2. verjétek

3. verjék

verjek

verj

verjen

verjünk

verjétek

verjenenek

Fél-mult.

E. 1. verném

2. vernéd

3. verné

T. 1. vernők

2. vernétek

3. vernék

vernék

vernél

verne

vernénk

vernétek

vernének

Mult.

E. 1. vertem

2. verted

3. verte

légyen

vertem

vertél

vert

légyen

T. 1. vertük	légven	vertünk	légven
2. vertétek		vertetek	
3. verték		verték, v.-tenek	

Rég-mult.

E. 1. vertem	volna	vertem	volna
2. verted		vertél	
3. verte		vert	
T. 1. vertük		vertünk	
2. vertétek		vertetek	
3. verték		verték v.-tenek	

Jövendő.

E. 1. verendem		verendek	
2. verended		verendesz	
3. verendi		verend	
T. 1. verendjünk		verendünk	
2. verenditek		verendetek	
3. verendik		verendének	

Határozatlan mód: verni; és: vernem, verned, vernie's a't.

Viselő mód: vervén, verve.

Jelen részesülő: verő.

Múlt részesülő: vert.

Jövendő részesülő: verendő.

A' *szenvedő igék* azt jelentik, hogy valamely személy vagy dolog más személynek vagy dolognak cselekvését szenved, vagy állja, p. b. hajtatom, vezetetem. A' szenvedő igék immár miképpen hajtogatassanak, lássuk egy példában, ugymint a' felvett vastag hangu cselekvő igének: *talál*, szenvedőjében.

*Jelentő mód.**Jelen.**Egyes:*

1. találtatom
2. találtatol
3. találtatik

Többes:

- találtatunk
- találtattok
- találtatnak

Fél-mult.

1. találtatám
2. találtatál
3. találtaték

- találtatánk
- találtatátok
- találtatának

Mult.

1. találtattam
2. találtattál
3. találtattott

- találtattunk
- találtattatok
- találtattak, v. - tanak

Rég-mult.

1. találtattam
2. találtattál
3. találtattott

- találtattunk
- találtattatok
- találtattak, v. - tanak

Jövendő.

1. fogok
2. fogsz
3. fog

talál-
tati

- fogunk
- fogtok
- fognak

talál-
tati*Parancsoló mód.*

1. találtassál
2. találtassék
3. találtassék

- találtassatok
- találtassanak
- találtassanak

Ó h a j t ó m ó d

Jelen.

1. találtassam
2. találtassál
3. találtassék

- találtassunk
- találtassatok
- találtassanak

Fél-mult.

1. találtatnám
2. találtatnál
3. találtatnék

- találtatnánk
- találtatnátok
- találtatnának

Mult.

1. találtattam
2. találtattál
3. találtatott

lég-
yen

- találtattunk
- találtattatok
- találtattak, v. -tanak

lég-
yen

Rég-mult.

1. találtattam
2. találtattál
3. találtatott

vol-
na

- találtattunk
- találtattatok
- találtattak, v. -tanak

vol-
na

Jövendő.

1. találtatandom
2. találtatandod
3. találtatandik

- találtatandunk
- találtatandatok
- találtatandának

Határozatlan mód:

találtatni

Viselő:

találtatván

Mult részesülő:

találtatott.

Közép igéknek mondatnak azok, melyek vagy olyan cselekvést jelentenek, mely a' cselekvőben marad; vagy olyan változást, mely a' személyben vagy dologban marad, p. o. fekszőm, pirulok, úszom, esküszöm, hányódom, vetődöm 's a' t. Ezek, kevés különbözéssel úgy hajtogattatnak, mint a' rendes cselekvő igék.

Még vannak aztán *meghagyó igék*, p. o. veretek, csináltatok; — *tehető igék*, p. o. írhat, verhet, irathat, verethet, — *gyakorló igék*, p. o. lát, látogat, mér, méreget, 's t. e.

Rendetlen hajtogatású igék végre imezek: nekem van, nekem lehet, eszik, tesz, alszik, fekszik, jó, nő, fő, bú, ri, megy 's a' t.

5.) Az ige-határozókról.

A' *határozók* vagy az igét, vagy a' melléknevet határozzák meg, p. o. jól aludt, igen csendes az idő. — Nemi változást az egybe-hasonlítás által szenvednek és a' tagadó *talán, telen* ragasztékok által. P. o. jól, jobban; helyesen, helytelenül; tisztán, tisztátalanul 's a' t.

Jelentősökre nézve többféleképpen osztatnak fel. Közülök némelyek *hely-jelentők*, mint: ott, itt, amott, valahol, sehol, arra, amarra 's a' t.; mások *idő-jelentők*, p. o. ma, holnap, egykor, majd, hajdan 's a' t. — *tulajdonság-jelentők*: jól, szépen, 's t.; *hasonlat-jelentők*: mint, valamint, így, úgy, hasonlóképpen, 's t.; *rend-jelentők*: hetenkint, szálonkint 's t.; *kérdők*: miért? mikor? hol? merre? 's t.; *állítók*: valóban, bizony, 's t.; *tagadók és tiltók*: korántsem, nem, ne 's t.; *kételkedők*: talán, 's t.; *összevesség-jelentők*: egyszersmind, összevesen 's a' t.

6.) Az utóljáráról.

Az *utóljárák* a' szók között lévő viszonyt, gyakran pedig a' dolgok helyét fejezik ki, p. o. János

a' templomba ment; — én a' Duna mellett voltam. — Változást nem szenvednek. Felosztatnak háromfélékre: a' nevekkal egybe-olvadókra, a' nevektől külön választottakra, és kettősekre.

A' nevekkal egybe-olvadó utóljárók im' ezek: ba, be, ban, ben, ből, ből, hoz, hez, ig, nál, nél, ra, re, ról, ról, tól, tól, val, vel. A' nevekkal hátul, a' név-másokkal elől olvadnak össze. P. o. val, vel: gyertya, gyertyával; velem, veled. Ba, be: iskolába, kertbe; belém, beléd, beléje.

A' szókkal össze nem olvadó, és elvált utóljárók ezek: alatt, alá, alul, előtt, elibe (vagy elejbe, elejébe), fölött, iránt, körül, miatt, nélkül, után, szerint, 's a' t.

Kettős utóljárók: fölül rajtam, hozzám képest, reám nézve 's a' t.

7.) A' foglalóról vagy köt-szóról.

A' foglalókkal a' szokat és egész mondasokat vagy összevontjuk, vagy külön választjuk, p. o. János és Tamás; János *vagy* Tamás. Többfélék pedig ezen beszéd-részek is: *összevontok*, mint: és, is, meg, mind — mind, nemcsak — hanem 's a' t.; *különválasztók*, mint: vagy — vagy, sem — sem 's t.; *feltévtők*, mint: ha, hogyha, a' mennyiben 's a' t.; *ellenvetők*: de, hanem, mindazáltal 's a' t.; *ok-jelentők*, mint: mert, mivel, mivelhogy 's t.; *megengedők*, mint: bár, émbár, noha 's a' t.; *kizárók*, mint: sem — sem, soha sem, 's t.; *magyarázók*; p. o. ugymint, tudniillik, 's t. — *kérdzők*, mint: vajjon, hátha 's a' t.

8.) Az indulat-szóról.

Az *indulat-szók* (vagy közbe-vetők) olly apró szócskák, mellyekkel indulatinkat jelentjük ki. Ezen hangok és szócskák is többfélék, p. o. csodál-

kozók: ni, ni! *beh*, szép, ejnye! — *bátorítók*:
nossza, no, no, rajta, — *panaszlok*: jaj, óh jaj,
kár, — *óhajtók*: óh, báresak, vajha, haj! — *öröm-*
jelentők: utszu, ujjah, ijhuj, — *mutatók*: lám,
ni, 's a' t.

Most immár tegyetek próbát, és mondjátok meg, a' lei-
rott szók, a' beszédnek nyolcz részei közül melyikhez tar-
tozandók, felvévén például kézi könyveteknek legelső kezdő
rendeit. „*Hála Istennek!*“ ez indulat-szó. *Hogy*: foglaló-
szó. *Már*, *amnyira*: ige-határozó. *Jutottam*: ige, e' tör-
zsektől: jut, *Tanulásomban*: név, pedig főnév, az *enyém*
ragasztékkal, és egy utóljárával *ban*. Törzseke: tanulás.
Folytatásotok most ti odább. — Most keressetek és mondjátok
e' könyvben másutt, p. o. névmást? melléknevet? ígét?
's a' t. Ejtegetési példát vastag hangút? vékony hangút? Má-
sodik éjtést? — Öszve hasonlításnak második grádusát? Har-
madikat? — Ígét vastag hangút? vékony hangút? Jelen-
időben? Második személyt? 's a' t.

II. Az elválasztó-jelekről, vagy az olvasás és pontozás jelei és használása.

Az elválasztó jelek im e' következők:

1.) A' *vessző*, deákosan komma (,). Helye van
a' kisebb tételek és mondások vagy egyes szók kö-
zött. P. o. te, én és ő, mind a' hárman jelen vol-
tunk. Mátyás, a' magyar király, híres uralkodó
volt. A' paraszt gazda szánt, boronál, vet, plán-
tál, arat, osépel. 's a' t.

2.) A' *pontos vessző*, szemikólon (;). Helye
van részint az ellenkező mondások között, részint
akkor, mikor hosszú mondások' tagjait el akar-
juk egymástól választani. P. o. tavaszon zöldül és
virágzik a' fa, és minden megifjudik; de télen el-
enyészett minden zöld szín, és a' természet kihal-
va látszik. A' játékoknak sokféle nemesi vagynak:
némellyek az értelmet foglalkodtatják; mások a'

nyerakedési vágyot ébresztik és táplálják; mégis mások a' testnek gyakorlására és mozgására szolgálnak; de nekünk, gyermekeknek legjobb játékot nyújt a' lapta.

3.) *Két pont*, kőlon (:) tétetik olyankor, midőn az egy pontnyi hosszabb beszédet, periodust, ketté választjuk; továbbá, midőn valakinek szavait idézzük fel; és végre midőn valamit előszómlálunk. P. o. Jóllehet a' tanulás minden könnyítő módja mellett is iskola-tanítónknak, sokszor nehezemre esik: mindazáltal abban, ha hasznos tagja akarok lenni az emberi társaságnak, sérénynek kellennem későn korán. — Szépen mondja egyik nemzeti versköltőnk, Berzsenyi: „Míg szólunk, az idő hirtelen elröpül, mint a' nyíl s zuhogó patlak.” — A' természet-história három országra osztatik, mellyek ezek: ásvány-, növény-, és állat-ország.

4.) A' *pont*, punctum (.) tétetni szokott vagy teljes értelmű beszéd' végén; vagy olyankor, midőn valamelly szót nem írunk ki egészen. P. o. a' viola rejtek-helyeken virágzik; hasonlíta ahhoz te is, és légy kegyes, ha bár senki sem lát is. Most az 1837-dik eszt. foly. K. u., azaz: most az 1837-d. esztendő foly. Krisztus után. Egyegy ponttól a' másikig folyó beszédet vagy írást periodusnak szokás hívni.

5.) A' *kérdő jel* (?) állani szokott a' valóságos kérdés után. P. o. hol voltál? Mint vagy kegyed? Hány érzékei vannak az embernek? — Mikor pedig a' kérdés nem egyenes és nem világos, akkor nem kell tenni kérdő jelet. P. o. a' tanító azt tudakozta egyik gyermektársamtól, hány érzékei legyenek az embernek.

6.) A' *kidltó jel* (!) tétetik a' megszólítás után, különösen pedig az indulat-szó, és indulatban mondott beszéd után. P. o. kedves barátom! — ah! melly szomorúság ért engem! — jaj! — az Istenért! — lódulj innét!

7.) A' *kihagyás-jel*, aposztróf ('), a' betűk fölé szokott tétetni, és jelenti valamely betűnek vagy szótagnak kihagyását; p. o. 's, e' helyett: *és*; — a' ház, e' helyett: *az* ház; — a' toll' hegye, a' helyett: a' tollnak hegye. — A' kihagyás-jel különbözik az *éktől*, ákcentustól (') mely a' magánhangzó betűk fölött szokott állani, és azokat hosszú-hanguakká teszi, p. o. a, á; e, é.

8.) Az *öszveköttő-jel* vagy *kötjel* (-) olyankor tétetik, midőn az öszvetett szókat megszakasztjuk, vagy midőn a' sor betelvéen valamely félben maradt szónak többi tagjait a' következő sorra általviszszük. P. o. Nem engedí. Lá-tod. A-tyám stb. Az utóbbik esetre példákat e' kézi könyvben is majdnem minden sornak jobb-kéz felőli végén láthatni.

9.) A' *zár-jel*, párentézis [] vagy (). Ezzel szoktuk bekeríteni a' beszéd-folyamnak közén az olyan szókat és mondásokat, melyek a' beszéddel szoros öszvéfüggésben nincsenek, és csak némni megvilágosítás végett iktattatnak közbe. P. o. Mindenütt találni jó emberekre, de (fájdalom!) rosszakra is.

10.) Az *idéző-jel*, vagy citácziónak jele („, ‘). Ezzel másnak szavait jeleljük meg, midőn azokat felhozzuk. Így a' 3-dik szám alatti példában, Berzsenyi' szavait e' jellel különböztettük meg.

11.) A' *nyugvó-jel*, vagy gondolat-jel, pauza (—). Tétetik, mikor valamely vértalan mondat következik; vagy mikor indulatban és töredezőve szólunk: a' mikor aztán a' jel is megtöredezőve iratik (—, —, vagy ...). P. o. Mit hallok! Félre varrik a' harangokat? Tűz? Jaj! oda vagyok! — gyerekeim! — házam —

12.) A' *paragraf* (§) újdön-kezdőbe szikelynek jele. — Elől kezdeni az írást, annyit tesz, mint egy újnyíval belebb, mint a' többi sorok.

13.) A' csillag (* vagy †), a' lapon, alatt álló jegyzésnek jele, melly jegyzést tehát az illy csillagra következő legközelebbi pont után kell olvasni.

14.) Az egyenlőség jele (=) így olvastatik: annyi, mint. P. o. Pannonia = Magyarország; az az: Pannónia annyit tesz, mint Magyarország.

15.) Ismételő jel, vagy repetálás-jel (:|: vagy ::). A' hol ez áll, ott az előtte álló verset vagy szót még egyszer kell olvasni, ismételve.

16.) A' szó-tag' rövidségének jele (°), hosszúságáé (—), a' szótágok fölibe tétetve. Csak a' mértékes versek körül fordul elő. Így a' fontebb már idézett mértékes vers-strófában a' rövid és hosszú szótágok ekképpen jeleltetnek meg:

„Jaj ténéked név^utő, mért máj^d az örömré s^urás jő.“

Mindezekre az elválasztó jelekre e' kézi-könyvben is találkozik elég példa szerte-széllal. A' régiek ezeket nem esmerték. Azért az igen régi könyvekben és irományokban ezek a' jelek nincsenek meg; a' melly miatt olvasások és értések szerföltt nehezítetik.

III. A' helyes-írásról. (Ortográfia).

A' ki a' beszédet és a' szokat helyesen leírni akarja, az vigyázzon főképpen im' e' következő általános regulákra, ugymint:

1.) Írd a' szokat a' szerint, a' mint tisztán kimondatnak. Mellyre nézve figyelmezz az értelmesen beszélő okos emberekre; a' mint azok a' szót szájokból ejtik, úgy ird le azt, — sillabizálván a' szokat írás-közben.

2.) Szabd magadat a' legjobb könyvirókhöz; a' hogyan azok írják a' szokat, te is úgy ird.

3.) Vigyázz a' szók' származására. A' szokat úgy kell írni, a' mint származásuk kívánja, p. o. egészszég, származik az egész szótól; tehát így is

kell írni: egész-ség, nem pedig egész-ség. Barátság, nem: barátság. Nevezet szerint figyelmet érdemlenek e' következő betűk: gy és dj, ly és lj, ny és nj, ty és tj. Ha a' származott vagy változtatott szónak gyökerében és törzsökében gy, ly, ny, ty található: akkor az megmarad a' származott és változtatott szóban is, p. o. *hagyja*, nem *hadja*; mivel a' *hagy* gyökérben a' gy feltalálhatik. — Ellenben, ha a' gy, ly, ny, ty hangot a' származás vagy változtatás szülte: akkor a' d, l, n, t betűkhez, (mellyeket ezen esetben — ha csak a' gyökérben kettőztetve nincsenek — kettőztetni nem kell), j tétetik, p. o. teljes, nem telyes, vagy tellyes, telljes; mert a' gyökér *tel*; halljuk, nem haljuk, mert a' gyökér *hall*; kívánjuk, nem kíváunyük, mert a' *kíván* gyökérben ny nem található.

4.) Az öszvetett szók úgy szaggattassanak meg, mint az öszvetétel engedi, p. o. *hal-ikra*, betűrend, ház-sor.

5.) Az egyes szók a' sor' végén következőképpen szaggattatnak meg. Ha két magánhangzó között, mássalhangzó egy van: akkor ez, az utóbbi szótaghoz tartozik, p. o. *kalap*, *ka-lap*. Ha két magánhangzó között két mássalhangzó áll: akkor a' mássalhangzók a' két szótag között feloszolnak, és mindenikhez egy juttatik, p. o. *kérni*, *kér-ni*; *hallok*, *hal-lok*. Ha pedig két magánhangzó között három mássalhangzó foglaltatik: akkor ketteje az első, harmadika a' második szótaghoz ragasztatik, p. o. *körtvély*, *kört-vély*.

6.) A' szóknak kezdő betűit hol kelljen nagy, hol kicsiny betűkkel írni: az iránt a' következőendőket szükség megtanulni.

Nagy betűket írunk: a' beszéd' vagy vers' kezdetén; a' végpont után; kettős pont után, de csak olyankor, midőn idegennek mondását idézzük fel; a' kérdő és felkiáltó-jel után, ha az t. i. teljes értelmű mondást rekeszt be; továbbá, a' tulajdon

nevek' kezdetén; a' czímet (titulust) és a' méltóságot, tisztséget, hivatalt, rokonságot jelentő szók' kezdetén; midőn azokon szólítunk valakit, P. o. Nagyvárad, Duna, Zemplén, Lajos. Felséges Ur! Erdemes Férfia! Tekintetes Táblabíró Ur! 's a' t.

Egyébütt mindenhol kis betűket kell írni magyar nyelvben; következésképpen a' tulajdonnevekből származott melléknevek' kezdetén is, p. o. kassai, budai; úgy nem különben a' nemzet-nevek' kezdetén is, ha t. i. mellék-nevek gyanánt használatnak, p. o. magyar káposzta, olasz 'st. eff.

7.) A' magánhangzó hosszú betűk fölébe az ákczen-tust oda tenni el ne feledd, mert egyébkint a' zavaros értelmet el nem kerülheted. A' szóknak t. i. egy ákczen-tus egészen más értelmet ad. P. o. nem mindegy csép vagy csép; kar vagy kár; kor (élet-idő) vagy kór (betegség).

Mivel pedig a' helyes-írásban sokszor nehézséget okoznak az egymáshoz hasonló kimondású szók: azért itt már következnek — helyesen leírás végett toll alá mondandó (diktálendő) — gyakorlások az afféle szókból, az ábécze rende szerint.

„Nem mindegy; *akár* vizsla ménjen a' vadász-szal, akár *agár*. Templomban a' *kár*; éneklésnél egyebet nem *akar*. A' ki *atya*, vigyázzon, hogy legyen mindig józan az *agya*. Ki volt a' legelső *anya*? Hát annak volt-e *anyja*? Az *agyag* (ha csak nem száraz), elmocskolja a' kezedet; de sokszor ereszt ki mocskos beszédet az *ajak* is. A' *bab* nehéz étket ad testednek; de a' *pap* könnyű eledelt nyújt lelkednek. A' hol sok *partag* van, ott a' juhnyáj kártevés nélkül *ballag*. E' könyv nekem arany-*bánya*; ki nem kap rajt', majd meg-*bánja*. *Eger* városában is van *eger*. Az *élet* ereje a' friss levegőn nagyon *éled*. Mire való itten *e' per*? Annál jobb egy kosár *eper*. Hová befér a' kis *féreg*; oda én nagy be nem *férek*. Ha van jó *helyed*, ne keress más *helyet*; mert nevelsz jobbat a' *helyett*. A' szent vallás és *hit*, más világra átvivő *hid*.

Mikor nagy a' *köd*, a' messze-látásban mintegy megköt. Szapu-sajtarban arra való a' *lyuk*, hogy kifolyhasson rajta a' *lug*. Ha kertbe *mészsz*, ott van a' méhkasokban *méz*, mellyben nincsen keverve *mész*, — mint a' nádmézben. Kedves évszak az *ősz*; helyes kis állat az *öz*. Örült, örült. Mikor mészárosoknál készül a' *remek*, a' szegény vágó-marha fél és *remeg*. Sáros által még a' kocsi-*rúd* is mocskos és *rút*. Szebben hangzik *Szeben* városának neve, mint a' török Bujukdere. *Tudsz-e* a' szekrényfiókban egy tuczet gombot? Kérdésedre ha adtak többféle *választ*, köztök te aztán a' legjobbakat *válaszd*. Láttam egy csapat katonát; volt kezökben egy *zászló*; *százan* voltak, és alattok pajkosan tánczolt *száz* *ló*. Itt van egy foltozni való lyukas *üst*; neh! te *czigány*; kalapácsold, verd és *üst*."

Még több hasonló gyakorlásokra adnak tárgyat im' ezen szók: „Bécs, becs, Pécs. Buda, buta. Buk, bug. Bár, pár. Bor, por. Bárd, párt. Begy, pety. Eg, ég, ék. Ege, eke. Elég, el-ég. Ehség. Eltevedsz. Fáradsz. Fertő, ferdő. Fog, fok, fogság. Tűzni, fűzfa. Gerezd, kereszt. Gyapju. Hab, happ. Haj, háj. Husz, huz. Harmat, harmad-nap. Holt, hold. Hal, hall. Játzani. Kápa, kapa. Kerek, kéreg, kerék. Kész, kéz. Kötsz. Kérés, keres. Követ, köved, kövedet, követedet, követedtől. Lélekzeni. Makk, magv. Mász, máz. Meggy, megy (ő). Méreg, mérek, merek. Meny, menny, menj. Mettetszem, metszem. Meg-óvd. Nemed, nemet, nemet, nemét. Ötöt, ötöt. Rák, rág, rak. Réf, rév. Rész, réz. Rozs, rosz. Szak, szag. Szék, szeg. Szoba, szóba. Százat, század. Szúnyog, szúnyok. Tél, dél. Tönköl, tengely. Dér, tér. Tök, dög. Török, török, törek. Viz, visz, vészsz, vész. Vél, fél. Valok, vályog. Zseb, seb."

Kiigazítás végett diktálendő ortográfiai hibás *pelda* ime' ilyen lehet. „Étzszer arrokat szörnyen meg ijesz tette nyocz agar meljekell nem vot se va-

dasz se puskas iftyu Ur ölöget Rimankodot a' szegen roka de ak kisebig agar aszonta neki rigen pusztitod mar aszonjomtyukait meg fogtalak el sem is eresz telek gazdam majt me görül atte szip búródnek es csak megfujtotta most már joh fiuh ha tutz ety kevés hejes írást ezt a' rövidke gyakor lást igazitst ki."

IV. Az olvasási hanglegtéröl.

Az értelmes olvasó nem olvas mindig ugyanazon egyféle hangon folyvást: hanem szavát majd főlemeli, majd aláereszti; hol halkabban, hol szaporábban olvas; hol erősebben, hol gyöngébben. A' ki úgy olvas, a' mint az ember beszélni szokott, az természetien olvas; és az olyan hamar is fog tudni szépen olvasni. Gyakorold azért magadat, kedves kis olvasóm p. o. a' következő czikelyek' elmondásában.

„Légy olly szives, kérlek szépen, kölcsönözd nekem toll-késedet. Ne! — Ne neked, szegény világtalan ember! vedd el ezt a' csekély ajándékot. Sajnálom, hogy ennél többet nem adhatok. — Oh! beh örülök; ma édes atyám megérkezik utazásából; majd hoz nekem egy szép képes könyvet. — Ej! beh gyönyörű ez a' virág. Melly szép színek ezek! — Segéljete, segéljete! itt egy gyermek a' vízbe esett; mentsétek meg a' gyermeket! — Pszt, csöndesen legyetek, a' beteg éppen most aludt el. Menjünk ki a' szobából; ne háborgassuk általában. — Megállj, mit keressz itt, gazember? Ki engedte meg neked, hogy az én kertembe hágy. Hogy merészed az én szép virágaimat öszvetiporolni! Szólj, mert más-különben . . . — Köszönöm az urnak fáradságát; vajha nekem is minél hamarább esnék alkalmazhatóságom, az urnak ezt a' szolgálatot visszafizetni.

Kicsoda ajándékozta nekem ezt az almát?
Én ajándékoztam neked ezt az almát.

Kinek ajándékoztad azt?
Én azt az almát neked ajándékoztam.

Mellyik almát ajándékoztad énnekem?
Én teneked im' ezt az almát ajándékoztam.

Mit ajándékoztál nekem?
Én neked ezt az almát ajándékoztam.

Adjak-e neked azért valamit?
Nem! én neked azt az almát oda-ajándékoztam."

Jegyzés: Az illendő hang-lejtéssel való felmondást vagy olvasást *szavalásnak* hívjuk, deákosan deklamálásnak, perorálásnak. Ez különös tudomány, és a' szépmesterségek' egyike; mellyben tökéleteseknek lenni, leginkább a' szónokoknak és színjátszóknak (orátoroknak és komédiásoknak) tisztjek.

V. Olvasási gyakorlatok *selypek' és pöszék' számára.*

Az R-nek kimondására: Répa, retek, moggyoró, ritkán rikolt korán reggel a' sárga rigó. Turi korsó, vörös bor, mindjárt rám kerül a' sor. Ritka szeret éh gyomorra nyers bort inni. A' kerekese kerekét kereken kerekíti kerékre.

Az S-nek kimondására: Susánna most sem mosta meg a' mocskos findzsát. András! fuss el a' lámpásal, és hozz egy árkus papirost. Csak két zsák zsuzsokos rozsunk van, és egy kevés sörtés-husunk. Vigye a' sátán a' téntás deákját; hogy csak hust esznek mindig, mint a' sas; és nekem szükség miattok gázolni a' süppedő sárt. Sibbolet. Messiás. Sámuel. Salamon.

Az Sz és Cz kimondására: Nézd! beh szép hosszú gatyá-madzagot hozott ez a' czigány-aszszony. Ugy edzik meg az aczélt, hogy tüzesen a'

hideg vízbe teszik. Fél messzely megmézezett vagy megczukrozott bodza-theát megiszom a' szép por-czellán csészéből.

Sziszegő és süvöltő hangokra egyvelegesen:
Te, fecsegő hazug, csalárd hizelkedő, sok más böcsületes személyeket megcsalsz sima száddal; és mézes-mázos szép szavaiddal. Soha sem hallottam szebben szóló szép sip-szót, mint a' Szász-sebesi szépen szóló szép sip-szó. Kilencz pusztá pincze' picziny kulcsa. Lud-nyak jobb tik-nyaknál; tik-nyak jobb lud-nyaknál.

Még más betűkre, különösen német gyermekeknek: Mihál bátyám a' tanyára mégyen. A' nagyanyám' kutyája eltévelyedett. A' magyar gulyás' gatyája szennyes. Megedzett aczélből csinálnak dsidát a' kovácsok. Magyar sváb vagyok. Felvágom a' fát. Fut a' vad-állat. Fáj a' fogam. Susánna sok zsákot adott a' sánta zsidónak. Másé a' sárga rózsá. Szép szemű, de zsiszikes buza. Igen meleg még a' sült kolompér, nem kell nekem; megégetné a' gégemet. Dobozi, híres magyar vitéz. Czigány versek Szent-Márton' napjáról:

Az a' fejér-lovu Szent-Márton eljött már:

Hideg szelével az (nem bännánk) veszne bár.

Leilkinket bélinket az ugy általjárja,

Mezítelen purgyé hogý halálát várja.

Érik a' bab, tanul a' páp. Felszáll a' por, kábít a' bor. Most van a' tél, nincs messze dél. Tengeren tul sok szélvész dul. Ott röpül gém! itt fut egy kém (spion). Vizben a' rák férgeket rág. Seben nő var, hátul a' far, a' szabó varr. Alatt a' szár, pajtán a' zár. Kevés egy rész, sárga a' réz. Fáj a' sebem, van nyolcz zsebem. A' gyermek sir, drága a' zsir. Te rossz fattyu, hol a' fagygyu? Alma, elme. Sovány, sövény. Ugat, üget. Szálas, széles. Való, velő, válu. Gyujtom, gyűjtöm. Burok, bürök. Szokom, szököm.

VI. *Az írásmódot, és különösen a' levelek.*

A' nyelv-tudományhoz tartozik még, hogy az ember a' szókat öszverakni és kötni tudja, — a' mit *szókötésnek*, deákul *szintákszisnak* hívunk. A' nyelv-tudománynak gyümölcse pedig, bevégezése és koronája az, hogy tudjuk gondolatainkat és érzeményinket írásha foglalni és kifejezni. És ezt nevezzük *írásmódnak*, deákul *stilusznak*.

Mi illeti a' szókötest, az igen szabad a' magyar nyelvben. Mert megáll ugyan általános regulaképpen, hogy magyar nyelvben a' mondás' elejére azt a' szót szoktuk tenni, melly legnyomossabb, és a' mellyet a' többi szók, nyomosságuk' lépesői szerint követnek: azonban a' mondást csaknem annyszor lehet változtatni, a' hány szó van benne, — megannyi változó értelemmel. P. o. ezt a' mondást: „az atyám a' házát eladta“ 16szor változtathatom így: az atyám a' házát adta el; az atyám eladta a' házát; az atyám adta el a' házát; az atyám a' házát eladta; a' házát eladta az atyám; a' házát az atyám adta el; 's a' t. — Néhány szókötesi regulák a' következők:

1.) Magyar nyelvben a' tulajdonnevek körül a' keresztnév mindig utána áll a' vezetéknévnek, p. o. Rákóczi György, Hunyadi János, Bolla Örszike.

2.) Mikor két név fordul elő, és az egyik birtokot jelentve, következőleg a' második ejtésben: akkor a' második ejtésnek végzete: *nak nek*, az utána következő ragasztékos névnek artikulusával együtt elhagyathatik, p. o. a' virág' illatja, e' helyett: a' virágnak az illatja. Mikor pedig három név is jó öszve, és a' második ejtés után még egy második ejtés következik: akkor éppen elhagyandó az egyik névben a' *nak nek*, és pedig a' legelőször fordulóban, p. o. a' leányok' ruhájoknak színe, e' helyett: a' leányoknak ruhájoknak színe.

3.) A' negyedik ejtésben is kihagyatik a' *t* végét, mikor a' név birtokos-ragasztékkal jár, p. o. add ide a' kalapom' — e' helyett: kalapomat.

4.) Ha a' ragasztékos szó előtt a' bíró név többször áll: akkor a' birt dolognak egyes ragasztékosa' harmadik személyétől a' *k* elmarad, p. o. az emberek' gyarlósága; e' helyett: az emberek' gyarlóságuk.

5.) Mellék-névben a' második grádust kétféleképpen lehet öszvekötni az utána következő névvel, p. o. János' háza nagyobb a' Péterénél; és: János' háza nagyobb mint a' Péteré; — az egészség jobb a' gazdagságnál; — én erősebb vagyok náladnál 's a' t.

6.) Különös sajátsága az a' magyar nyelvnek, hogy a' dolgok' minemiségének kifejezése végett a' nevekhez *u* vagy *ü* járul, és eleikbe egy mellék-név tétetik, melly a' minemiséget meghatározza, p. o. szép természetű, azaz: olly ember, kinek szép termete vagyon; — könnyen törésű dió; — széles talpu kerék; — aranyos szélű könyv; — nagy lábú állat 's t. e.

7.) A' tagadó részecskék *nem* és *sem* az *m*-et mindenkor megkivánják; de a' tiltó *ne* és *se* soha sem, p. o. a' ki nem dolgozik, ne is egyék.

8.) Az olly mondásokban, mellyek valamelly dolog vagy hely felé czélzó mozgást jelentenek, és e' kérdésre *hova?* szolgálnak feleletül: a' *bá*, *be*, *ra*, *re* utójárókkal élünk, p. o. Pestre, Budára; a' kertbe ment; Sopronyba utazott.

9.) Ellenben az olly mondásokban, mellyekkel valami helyen vagy dologban lételt fejezünk ki, és a' mellyek e' kérdésre *hol?* szolgálnak feleletül: a' *ban*, *ben*, *n*, *on*, *en* utójárókat használjuk, p. o. Pesten, Budán, Pozsonyban, mezőn, kertben. — Némelly *r*-végű városok és faluk' nevei az *n* helyett *tt*-ét vesznek fel, p. o. Győr, Győrött; Leányvárött.

A' mi illeti végre az *írásmódot*, vagyis a' stílust: annak általános és fő megkívántásai, hogy legyen helyes (t. i. grammatika és ortográfia szerint); aztán, hogy legyen érthető, eléggé meghatározott, tiszta, rövid, és kellemesen hangzó. Mindezekhez nagy tudomány, sok jó könyveknek olvasása és sok gyakorlás kívántatik; és az írásmód az u. n. szép tudományok' egyike.

Gondolatjait és érzeményeit az ember vagy kötött beszédben, azaz versbe foglalva írhatja le, vagy csak szabad folyó-beszédben. Innét az írásmód két fő részre oszlik el, ugymint: versre (költeményre) és folyó-beszédre; — deákul: poétizsre és prózára.

1. A' vers-költeményi stílusnak viszont sok némei vannak, p. o. dal, ének, elbeszélés, mese, fölírás, pásztori költemény, guny-vers, oktató vers, világi költemény; játékszíni darabok, vigák (komódiák), szomorúak (tragódiák). Közülök találtatnak példák e' kézi könyvben is, a' IV-dik részben. Külső formájára nézve a' vers-költemény vagy rimes (kádencziás), vagy mértékes *); minde-nik-nemü versnek megint többféle formái is le-vén. — A' vers-nemü stílusban jártas férfiakat vers-költőknek, deákosan *poétáknak* hívjuk. — Az ösz-vetartozó vers-sorokat egy versnek szokás hívni; egyegy sort pedig a' versek közül *strófának*.

2. A' prózai írásmóddal készült elme-szüle-mények lehetnek: levelek, beszélgetések, tanító munkák, értekezések, históriai irományok, egy-házi és világi beszédek. Prózai írásmódnak példája előttünk ez az egész kézi-könyv. A' melly nemé-ben pedig a' prózai stílusnak, magatoknak is szük-séges valamennyire jártasoknak lennetek: az a' kü-lönbféle levelek' írása és föltevése. Mellyre immár

*) Példákat láss az I. részben a' találós mesék között: 11. 14.; és IV-dik rész, 10.

mindjárt itten következik némi utmutatás, leginkább példákban és formulákban.

Írást tudni, vagy csak azért is drága dolog, mivel az által távolról is beszélhetünk a mi szüleinkkel, rokoninkkal, vagy a kikkel közünk vagy; azaz: írhatunk hozzájuk leveleket. A' ki levelet akar írni, csak azt gondolja el fejében, mit mondana élő szóval azoknak, kikhez írni akar: és ugyan azt tegye papirosra írásban, szépen és világosan. Nem kell ide semmi cifrázás. Mennél egyszerűebben van írva, annál jobb. Lehet pedig írni akármiféle tárgyakról. De vallásról, országos ügyekről, királyról, nagy urakról, előljárókról írni soha sem kell; annál kevésbbé rólok való vélekedésünket kifejezni, — mert ez már sok ifjakat szerencsétlenné tett. Hanem írja meg p. o. a' katonának ment ifju azt, hogy mostanság hol tartózkodik; mint van sorsa; mi szüksége vagy öröme; melly vidéken millyen szokásaik vannak az embereknek; miket látott útjában; ott helyben kik a' jó barátjai; miben foglalja magát 's a' t. A' vándorló mesterlegények hasonlóképpen írják meg: hol, mellyik városban vannak, kinél, mióta; meddig szándékoznak ott maradni, hová czéloznak azután; mikint foly mesterségök, mit tanultak, kikkel társalkodnak; a' városnak mi nevezetességei vannak; mi új hírek, események 's t. e. Ha a' levél megvan írva, el kell olvasni, ha nincs-e benne valami tetemes hiba, mellyet aztán meg kell igazítani. El nem kell feledni bele írni alul: a' helyet, a' hol irtuk; és napot, mellyen irtuk. A' levél iratásának napját deákul így szokás mondani: dátum.

A' levélnek külső formája iránt jegyezd meg a' következőket. A' levélhez veendő papirost körül kell nyírni. Vigyázz, hogy a' levélben vagy titulusán téntafoltot ne csinálj, se vakarást ne tégy. Öszvehajtogatásában legalkalmasabb a' tizenhat réttű. A' mesterséges öszvehajtogatáson ne kapj. Legjobb, minden leveledet boríték alá venni, — ki-

vált ha náladnál fölebb-valóhoz irsz. A' helyet a' honnét a' levél küldetik, csak a' póstára adandóra szükséges felírni, kívül a' borítékra, legfölül balra: ellenben a' helyet hová a' levél menendő, elmulthatatlanul fel kell írni minden levél' borítékára, a' titulus alá, legalul jobbra. — A' levelek vagy fogadott ember által, vagy alkalommal vagy postán szoktak küldetni. Ha a' fogadott embernek a' vitel' bérét megfizettük, azt a' borítékra följegyezni el ne mulasztjuk, — nehogy a' bért kétszer vegye meg. Ha postán, saját dolgunkban irunk valakinek, illő, hogy a' postabért mi fizessük le, a' mit a' borítékon ez olasz szóval szokás megjegyezni: *franco*, az az: bérmentes. — Ha a' levélbe pénzt, váltó-levelet 's a' t. zárunk; vagy ahhoz valamelly csomót (pakétot) mellékelünk: azt a' borítékra, szinte bal-felől föltenni szükséges, így p. o. *Benne 20 for. v. cz.* — Vagy: *Ide mellékelve egy ládácska 's t. eff.* Legtanácsosabb pedig mind az efféle külső formaságokat hozzá-értő emberre bízni; kivált a' kívül irandó titulust (adreszt), és a' posta-helyeket, mellyek pontos fölírásától nagyon sok függ, hogy a' levél el ne tévedjen. — Másnak levelét, melly t. i. nem nekünk szól, elfogni és föltörni, száz forint büntetés alatt tilalmas.

1.) *Egy vándorló mesterlegény' levele szüleihez.*

Kedves szüleim!

Minekutána szerencsésen helyre érkeztem, fiúi kötelességemnek tartom kegyelmeteket hogymint-létem felől tudósítani. Csak hamarjában olly jó helyem akadt, hogy jobbat sem kíván-

hatok. Mind az uram, mind az asszonyom és a' gyermekek jó cselédek, velünk legényekkel is emberségesen bánnak. Heti bérem négy forint. Lehet itt tanulni sokat, és látok itt olyan munkákat, melyeket még másutt nem látsam. Oly böcsületes legények dolgoznak itten, hogy a' konyhahetfőt soha sem tartják meg. Most örülök igazán, hogy mesterséget tanultam, és nem győzöm eléggé hálálni kegyelmeiteknek, hogy engem arra tanítottak. Az Isten tartsa meg kegyelmeiteket hosszú és szerencsés életben. Köszönetem a' kedves testvéreimet és atyámsfiait. Édes szüleimet pedig sorsom felől ezután is tudósítani nem mulasztom. De kérem, írjanak néha nekem is onnét hazul. Éljenek boldogul és sokáig; ezt kívánja tiszta szíve szerint

kedves szüleimnek

Pesten, Január. 25-dikén, 1836.

holtig tisztelő fíjok

Uti Ferencz m. k.

2.) E levélre küldött válaszuk a' szüléknek.

Kedves fiam!

Hozzánk küldött leveleddel nagyon megörvendeztettél bennünket, és rajtad aggódo' szülei szívünket mindenképpen megnyugtattad. Csak légy állhatatos azokban, melyekre itthon intettünk: úgy meg fog áldani az Isten ezután is. A rossz társalkodástól megóvd magadat; mesterségedet örvendjed, és abban minél tökéletesebbé lenni iparkodjál. Utadhoz mutass hűséget. Legény-társasággal élj békeségben, és (ha jók) barátságban is. Mi úgy vagyunk, a' mint hagytál bennünket. Imádkozunk éretted Isten előtt minden napon, hogy őrizzen meg minden gonosztól. Légy tehát szerencsés ezután is minden dolgaiddban; és megemlékezzél rólunk gyakorta. Ezeket írja teneked

Izsáksán, Febr. 15-dikén, 1836.

Szerető atyád
 Uti Mihál m. k.

3.) Konvenzió-levél.

En hozzá, alább megnevezetthez, Czakó-
házaról származott bücsületes Farkas János ifju
legény s' mai alul-írt napon beszegődött béres-
szolgának; és a' foglalót Lőrincz Ádám jelen
létében tőlem föl is vette. Eztendeje kezdődik az
1837-dik új-esztendő napján, és végeződik
Deczember 31-dik napján, 1837. Melly idő
alatt nálam teendő szolgálatjáért ajánlottam ne-
ki: kész-pénzben 28 ftot V. Cz.; egy öreg
szürt, kalapot, egy pár új csizmát, két pár
sejér - ruhát házi vászonból, egy tehén - tartást,
és két mérő rozsot. Mellyeknek annak idején
teendő megadására mugamat ezennel kötelezem.
Költ Derecskén. Október 3-dikán, 1836.

En előttem: Turi János m. k.

Lőrincz Ádám, m. k.

Nemes Márton István m. k.

Derecskei köz-birtokos.

Jegyzés: Mikor a' gazda az ajánlott bérből a' cselédnek
valamit megfizet, azt a' Konvenzió - levélre is feljegyezni
szükség.

4.) *Arjegyzék, vagyis: Kontó (Conto)*

a) Mester-emberé:

Az 1836-dik esztendő' folytatában, Tekintetes N. N. Úr *) nálam dolgoztatni méltóztatott következendőképpen:

		for.	kr.
Febr. 9.	Egy mellényt készítettem,
annak varrási árra	—	30
	Alája való gyolcsot vettem,
2 réfet 30 krjával	—	1 —
Máj. 1.	Egy nadrágot posztóból var-
tam, annak varrása	—	1 45
	Béllésnek vásároltam alája
vásznat 3 réfet, 24 krjával	1	12
Oct. 7.	Egy köpönyeget készítet-
tem, annak varrása	—	5 30
	Gombok hozzája	—	— 18
	Szurkos vászon a' nyakához	—	20

Summa: 10 for. 35 kr. váltó-
ban.

Kis-Czelben, Jan. 4. 1837.

N. N. m. k.
Szabó - mester.

Jegyzés: Az illy levélre legalul írja fel aztán a' mester-ember, ha a' kontó kifizettetett, ilyenformán: „Ekkor-ekkor p. o. Jan. 4. 1837. kifizettetett, és köszönettel fölvettem én N. N. Szabó - mester. — Vagy: csak ez egy olasz szót aláír-ván: *Saldo* (saldirt), melly hasonlóképpen kifizettetést jelent.

b) Kalmáré:

Az 1836-dik esztendő' folytatában a' minemű portékákat N. N. úr tőlem vásárolni méltóztatott, imigyen következnek:

*) Így, két nagy N-nel szokás jegyezni a' nevet, mikor azt vagy nem tudjuk, vagy kiírni nem akarjuk. Olvasni csak úgy kell, mint írva áll, t. i. N. N. Úr.

		for.	kr.
Jan. 12.	Két font czukrot, 27 gara-		
	sával, tészen - - -	2	42
Febr. 7.	Négy marok-vasat, 20 lb.		
	12 krjával - - -	4	—
Márt. 1.	Egy selyem-keszkenőt -	3	36
Jun. 9.	Magyar-borsot 1 lb. -	1	30
Summa: 11 for. 48 kr.			váltó
czéd.

N. N. m. k.

Pápai boltos kalmár.

1837. Febr. 10-dikén köszönettel fölvettem

N. N. m. k.

5.) Adósság-level

(más szóval: kötelezvény, deákul obligatio, olaszul *charta bianca*).

1000, mondom: ezer forintról váltó czédulában, mellyeket mi alább megnevezett házas-társak a' mai napon N. N. uramtól kölcsön fölveltünk, hat pro-cento interesre; — olly föltétellel, hogy mi azon tőkepénznek interesseit esztendőről esztendőre a' mai napon fizetni; magát a' tőkét is pedig, mikor kívántatni fog, két hónapi előre fölmondás mellett, lefizetni tartozunk. Ezen summának bátorságosításául pedig lekötöttük minden ingó és ingatlan jószágunkat; olly formán, hogy — ha ezen mi adósi kötelességünknek eleget tenni vagy nem akarnánk vagy nem tudnánk: azon esetre' N. N. uram, maga tetszése szerint, minden törvényes eszközök' kizárásával, csak egy vármegye' esküttje által, akármellyik jószágunkból magának elégtételt szolgáltatthasson. Mellyről adtuk jelen adósság-levelünket, nevünk aláírásá-

val és pöcsétünkkel megerősítve. Költ Rétiben,
Szent-György napján .. 1836.

En-elöttem, mint kezes előtt
Kozár Ferencz m. k.

Horvát Mihál, m. k. P. H. *)
Kozár Juliána m. k.

6.) *Nyugtatvány* (Kviétáncia).

60, azaz: hatvan ftokról v. cz., melyeket Horvát Mihál uramtól, mint a' nála levő ezer forint tőke-pénzemnek, az 1836-díki Szent-György-naptól fogva a' mai napig járó kamatját, hiány nélkül fölvettem. Költ Enesén, April. 25. 1837.

N. N. m. k.

Azaz: 60 for. v. cz.

7.) *Ellen-nyugtatvány* (Kontra-Kviétáncia).

12, azaz: tizenkét forintról v. cz., melyeket — és sem többet, sem kevesebbet — a' Nádasdi leégett gyülekezet' számára alamizsnát kéregető követeknek kezökre adtam. Magasiban, Febr. 5. 1836.

N. N. m. k.
Helység' birája

8.) *Recepisse* (Reverszális).

Hogy N. N. urtól, egy levelet, melly szemem' láttára száz v. cz. forinttal megterheltetve pöcsétel-

*) Azaz: itt van a' Pöcsétnek a' Helye; deákul L. S.

tetett le, és Veszprimbe N. N. úrnak szól, — olly végből kezemhez vettem, hogy azt az illető úrnak általadjam: ezen írásomnál fogva megeszméren. Költ Szombathelyen. Ekkor-ekkor? (Itt nevezd meg a dátumot).

N. N. m. k.

9.) Engedvény (deákul Cessio).

Alábbirt bizonyítom, hogy azon 400, azaz: négyszáz v. cz. fiból álló tőke-pénzemet, melly N. N. úrnak, 1829. Márcz. 4-d. költ és részemre kiadott adósság-levelében foglaltatik, — annak hátralévő kamatjaival együtt N. N. úrnak általengedtem, szinte azon igazzal, mellyel azon pénzt magam birtam; neki egyszersmind a' mai alólirt napon az eredeti adósság-levelét által is adván. Miről kiadtam ezen engedvény-levelemet, pöcsétemmel, és nevem' aláírásával megerősítve. Költ Szeliben, Ápril. 6-dikán, 1833.

N. N. m. k. (P. H.)

10.) Haszon-bérlési kötés (Árendai Kontraktus).

a) Ház-ki-bérlési egyezés.

Mi alábbirtak ezen levelünk' rendében bizonyítjuk, hogy közöttünk a' mai alul följegyzett napon következő egyezés történt, ugymint:

1. Én N. N. mint ház-birtokos az én házamat (melly itt-itt fekszik) a' hozzá-tartozó gyümölcs-kerttel együtt N. úrnak mint bérbe-vevőnek, a' mai alul megírt naptól számlálván az 1831-d. esztendő N. hava 30-dik napjáig 200 v. cz. forint, esztendei fizetésért bérbe kiadtam.

2. Én viszont N. N., mint bérbe-vevő, a' főntebb kitett 200 v. cz. ft esztendőnkint fizetendő házbér' egyik felének az egyik félesztendő' kezdetével, másik felének pedig a' második félesztendő' végével hiány nélkül leendő lefizetésére kötelezem magamat. Ellenkező esetre, ha a' fizetést csak egy nappal halasztanám is, az egyesség olyvá vétetik mint semmivé lett.

3. A' bérbe-vevő úr tartozni fog a' lak-házat tisztán és jó állapotban tartani; a' netalán szükséges igazításokat, (ablakokét, závarokét 's t. e.), mihelyt a' bérbe-vevő úr a' tulajdonosnak hirt ad, a' tulajdonos a' maga költségén haladék nélkül fogja megtétetni; de a' bérbe-vevő úrnak cselédei' vigyázatlansága vagy gondatlansága miatt történt kárért a' bérbe-vevő úr tartozik felelni.

4. A' tüzre legnagyobb vigyázattal köteleztetik lenni a' bérbe-vevő úr; és ha cselédeinek, 's akár-melly hozzá-tartozandóinak gondatlansága vagy vigyázatlansága miatt tűz támadna: az így okozandó kárnak haladék nélkül való megtérítése kötelességében fog állani a' bérbe-vevő úrnak.

5. A' lak-házon semmi változtatásokat (p. o. falak' általtörését vagy más effélét) nem szabad tenni, a' tulajdonos házi gazdának hire, tudta és megegyezése nélkül.

6. A' gyümölcs-kertnek jó rendben-tartása hasonlóképpen kötelességül tétetik a' bérbe-vevő úrnak. Semmi gyümölcsfát (a' kár megtérítésének terhe alatt), kivágni vagy kivágnatni szabad nem lészen.

7. A' bérlés' idejének megszüntetése végett, egy negyed esztendei előre fölmondás köttetik ki mind a' két részről.

Mind a' mellyek hogy közöttünk így történtek, annak nagyobb erejére és állandó voltára irásban kiadtuk e' jelen kötés-levelünket, egymással

mindenben megegyező két példányban, és pöcsé-
tünkkel 's nevünk' aláírásával megerősítve. Költ.
Egerszegen, Auguszt. 15-dikén, 1839.

En előttem N. N. m. k.

N. N. m. k.
mint ház-birtokos. (P. H.)

N. N. m. k.
mint bérbe-vevő (P. H.)

b) Jóság-kibórlési szerződés.

Mi alább megnevezettek, az alulirt napon és
esztendőben léptünk egymással a' következő
egyezőre, ugymint:

I. Én N. N. azon 12 hold szántó-földeket, mely-
lyek az N. helység' határában birásomban vannak
(mint azokat az egyes vessző alatt ide mellékelt
jegyzés egyenkint előszámlálva mutatja); úgy nem
különben azon 9 nyilas rétemet, melly ugyanazon
helység' határának Petendi vidékén vagyon: mátol
számlálандó három esztendőre, fele haszon-fejében
N. N. úrnak általadom, az itten következő felté-
telek alatt:

1. Hogy N. N. kibérlő ur, földeimet jól meg-
munkálja, tulajdon jó magvával annak idejében el-
vesse, és a' termést (akár őszi akár tavaszi legyen
az) letakarítván, annak hason felét annak idejekor
házamhoz behordassa.

2. Tartozik földeimet tulajdon trágyájával meg-
hordani; azonban az-én istállóimból kerülendő trá-
gyát is kihordhatja, de mindenkor csak az én föl-
deimre használandót.

3. Hogy a' gaz-hordás földeimről, ez után is szabad legyen.

4. Hogy a' földek' kiterjedtségére vigyázzon; és azokat épségben, csorbulás nélkül megtartani igyekezzék.

II. Én viszont N. N. az itten előszámlált fölteleket elfogadom; és mind magamat mind feleimet, azoknak teljesítésére (az egyezés' semmivé levésének terhe alatt) kötelezen. Sőt

III. Mind 3' két fél 10 arany-vinkulum, mint világos adósság' terhe alatt kötelezi magát arra, hogy megállandja ezen egyezésnek cikkelyeit.

Mellyekről adjuk ezen, mindenben egymással megegyező két példányban leirt levelünket; melynek aláírásával megerősítve. Költ Geresden, Julián' 29-dikén, 1821.

N. N. m. k.

Én előttem N. N. m. k.

mint jószág-tulajdonos.

N. N. m. k.

mint kibérlő.

11.) *Hirdető-cetvély, házamulandók felől,*

(az illető telki-atyákhoz küldendő).

Ságon lakozó böcsületes Somogyi Ferencznek Nagy Juliánna társától született fja, Dániel, ifju legény — jegyzette el magának jövődő házastársul, ugyanottan lakozó b. Antal Istvánnak, Pöcze Eva társától született hajadon leányát, Juliánát.

Más: Magasiban, Tek. Ns Vas vármegyében lakozó nemes Mesterházy György, czéhbeli csiz-

madia-mester, ifju legény, néhai ns Mesterházy Jánosnak Káman Susa társától született fija — jegyzette el magának jövőendő házas-társul, Söm-jeni filiális gyülekezetünkben lakozott néhai b. Osze Mihálynak még életben lévő társától Szabó Jutkától született hajadon leányát, Orzsébetet, ki mostanság ugyan Sömjénben Tek. N. N. táblabíró urnál vagyon szolgálatban.

Költ itt-itt, ekkor-ekkor.

Följegyzette N. N. m. k.

12.) *Házassági szerződés, vagy: Möring-levél.*

A' teljes szent Háromság: Atya, Fia, és Szent Lélek Istennek nevében!

E' mai alább-írt napon és esztendőben, egy részről Kapin lakozó böcs. Kovács György mint vőlegény, más részről Börcsen lakozó Kozma Juliána, mint menyasszony között a' következő házassági szerződés történt, a' meghívott bizonysá-gok' jelenlétében, ugymint:

1. A' most megnevezett házasságkötő felek egy-máshoz viseltető önkénytes szíves szándékukból megegyeztek abban, hogy egymással házasságra lépnek; — a' minthogy a' szokásban lévő kéz-fo-gás, jegy-adás (és gyűrű-váltás) által egymást ma el is jegyezték.

2. A' vőlegény, igaz hajlandóságának jeléül möringul negyven főt pengő ezüst pénzben köt az ő jegyesének, mellyet neki, azon esetre, ha férje előbb meghalna mint ő és pedig gyermektelenül, férje' hozzá-tartozandói kifizetni tartoznak minden ellenmondás nélkül, — ha t. i. az özvegy ismét férhezmenne és férje' házából kiköltöznék. Egyéb-

iránt, valamig az özvegy az ő férjének nevét viseli, mindaddig annak házában szabad lakása legyen neki.

3. A' menyasszony viszont moringol az ő jövőendő férjének egy fél ágyat, mellyet a' menyasszony' halálának esetében, a' vőlegény akkoron magának megtarthat, — a' mostan házához vitt ágyi-ruhákból azt szabadon kiválasztván.

4. A' mit e' házasulandó felek együtt laktokban szerezni fognak, az közös jószág legyen; és se egyik se másik fél ne tehessen rendelést többről, mint feléről a' közös szerzeménynek.

Melly házassági szerződés, annak nagyobb erejére, két egyenlő példányban írásba foglaltott; és mind az öszveházasulandó felek és szülei, mind az e' végre meghívott bizonyságok által részint aláíratott, részint kezök' kereszt-vonásával megerősítetett. Költ Börcsen, T. Ns. Győr vármegyében Febr. 2. 1816.

Kozma Juliána † *) Kovács György m. k.
menyasszony. vőlegény.

Kozma Pál m. k. Kovács Lázár †

Óri Rebeka † Jón Antal †

a' menyasszony' szülei. a' vőlegény' szülei.

Kélemen János m. k.

mint kérő.

Stubán Ferencz m. k.

mint kiadó.

*) Illyen keresztvonást tesznek nevékhöz (de saját kézzel); kik magok nem tudván, más által íratják alá nevöket.

13.) *Gyász-czédula.*

(az atyafiakhoz és esmérősekhez szétküldőzendő).

Alább irt, szomorú szívvél jelentem, hogy a' mindenható nagy Úr Isten, szeretett férjemet, nemes nemzeles Noszlopi Mihál urat, három hónapig tartó súlyos nyavalyája után, tegnap, ugymint Julius' 7-dikén estveli 10 órakor e' mulandóságból magához szólította. Hideg tetemei, a' szokott egyházi szertartással, Julius' 10-dikén d. u. 3 órakor fognak eltakarítani.

Noszlopon, Jul. 8. 1821.

Fejér Magdolna m. k.

néhai N. Noszlopi Mihál

bús özvegye.

14.) *Kérelem- (vagy könyörgő) levelek; dedikáción: Instancziák.*

a) Jobbággyé, Uraságához.

Méltóságos Gróf Úr,
Kegyelmes Uraságom!

Az alábbirt, mély alázatossággal esedezik Nagyságod előtt, méltóztassék ötet azon jobbággy-helybe behelyeztetni, melly N. N.-nek kihaltával üresen maradt; e' következő okokra nézve:

1. Mint annak idejében meg fogja mutatni, elérendő tehetsége vagyon a' szükséges marhák és eszközök' megszerzésére.

2. A' maga-viselete, mind emberséges mind szorgalmas voltára nézve, mindeddig olyan volt,

hogy az egész helység bizonyítványt adott róla, az ide az :/: alatt csatolt levélben.

3. Az édes atyja és öreg atyja is Nagyságod hiv és munkás jobbágjai voltak, és azoknak helyéből őt az özvegy anyja és a' fiatalabb testvérek zárták ki.

4. Maga a' könyörgő, a' Méltóságos Uraság' részéről a' legközelebb elmúlt inszurrekcióival mint gyalog inszurgens önkényt és csupán uraságához vonszó hűségéből elment; és fogadja, hogy ezután kegyelmes uraságához megkettőztetett hűséggel fog viseltetni.

Mellyre nézve fönt kinyilatkoztatott könyörgését megújítván, mély tisztelettel írja magát alá

Méltóságos Gróf Úr,

Kegyelmes Uraságom

Méltóságodnak

legalázatosabb jobbágya

N. N. Rátóti zsöllér.

Rátóton, Sept. 8. 1837.

Kivül az instancziára így tétetik a' titulus: „Méltóságos Gróf N. N. Urnak, Ó Nagyságának, — N. N. Rátóti zsöllér könyörög azon jobbággy-helyért, melly most üres.”

Legalul a' tituluson: „Írta (ezt az instancziát t. i.) N. N. Rátóti Jegyző.”

b) Egy nemes emberé a' Vicze - Ispánhoz.

Tekintetes Vicze - Ispán Úr,

Kegyes Jóakaró Uram!

Koltában, ezen T. N. Vas vármegyében egy nemesi lak-helyet valamint néhai atyám, ember emlékezetétől fogva háborgatás nélkül birt: úgy én is annak holtá után már két esztendőig békeességben birtam. Hanem ma, e' folyó esztendőn Október' 16-dik napján Nemes Nzetes N.N. úr, számos jobbágyaival hatalmasan reám ütven, megirt lakóhelyemből minden cselédimmal 's ingó jószágaimmal együtt az utczára kihányt; 's azt törvénytelenül elfoglalta. Mivel pedig a' legújabb törvény azt parancsolja, hogy a' békeeséges birtoktól hatalmasan megfosztattak abba az illető Vicze-Ispán Úr által haladék nélkül visszahelyeztessenek: azért én, ki számos gyermekeimmal lakó-hely nélkül csak egy napig sem lehetek el — megszomorodott szívvel folyamodom a' Tekintetes Úrhoz, és alázatosan könyörgök, méltóztassék, a' törvény értelmé szerint, engem minél előbb azon törvénytelenül elfoglalt jószágomnak birtokába visszahelyeztetni.

Ki is teljes tisztelettel vagyok

Tekintetes Vicze - Ispán Úr,

Kegyes Jóakaró Uramnak

alázatos szolgálja

Koltában Oct. 16. 1837.

Nemes Szalay János

Kivülről a' fölírás így tétetik: „Tekintetes, Nemes, N.N. Urnak, Nemes Vas vármegye' első

Vicze-Ispánjának, Koltában lakozó nemes Szalay Jánosnak könyörgő levele, hogy N. N. Ur által hatalmasan elfoglalt lakhelyének birtokába visszahelyeztessék.

Legalul a' titulus' lapján: „Irta maga a' könyörgő.”

Jegyzés: A' ki levél-írásra bővebb utmutatást kíván, vagy akár még más esetekre is, akár csak az itt előadottakra több példányokat látni akar: szerezzen magának u. n. *Levelező könyv*-et, minemű könyvek Pesten többfélék is találhatók. Arra egy ily levelező könyvnek körül-belől egy forint pengő p.

VII. A' rövidítés-jelokról.

A' ki valamelly könyvben vagy írásban minden elakadás nélkül akar olvasni, annak szükséges, hogy értse és tudja magyarázni az olly jeleket is, mellyekkel élni szoktunk akkor, midőn a' szókat egészen nem írjuk le, hanem csak azoknak kezdő betűiket tesszük ki. Ilyen rövidítés-jelek immár számosan vannak. Közülök a' gyakrabban előfordulók im' ezek:

p. o. annyit tesz, mint: példának okáért.

t. i. annyit tesz, mint: tudniillik.

u. m. olvasd: ugymint, vagy néhutt: ugymond.

n. o. olvasd: ugyan ottan.

v. olvasd: vagy, való.

u. n. olvasd: úgy nevezett.

ezt. olvasd: esztendő; f. e. — folyó esztendő;

m. e. — mult esztendő.

K. u. sz. u. olv. Krisztus urunk' születése után.

K. u. sz. e. olv. Krisztus urunk' születése előtt.

d. e. olvasd: *dél* előtt; d. u. — *dél* után.

titt. olv. titulált; t. oz. olv. teljes czimzetü.

Ns. olv. nemes.

Ns. Nzetes Vzlő, olv. Nemes, Nemzetes, Vitézlő.

T. T. olv. Tisztelendő Tudós; vagy: Tekintetes Tudós.

UU. olv. Urak.

b. e. olv. boldog emlékezetü.

b. sz. olv. böcsülettel szólván.

's t. e. olv. 's több efféle: 's a' t. 's a' többi.

's m. e. olv. 's más efféle.

d° olv. detto, vagy dito; azaz: föntebb megmondattott.

N° olv. numero, azaz: szám.

I. b. olv. Istenben boldogult.

Közönséges írásban is akad az olvasó néhutt rövidítésekre, minemüek p. o. *m* vagy *g*, olv. *meg*; — *h*. olvasd *hog*y; — *k* olvasd *nak*, *nek*; — *b*. (a' szó' végén), olvasd: *ban*, *ben*, *ből*, *ből* 's t. e. De írásban, kivált levelekben rövidítéseket tenni nem illik, nem is tanácsos. Csak a' *gyors-íróknak* szükséges sok rövidítés-jelekkel élni, mellyeknek öszvesége különös tudományt tészén, nagy gyakorlást kíván, és az u. n. szép művészségek' egyike. Találatnak pedig gyors-írók hazánkban is, név szerint az ország-gyűléseken.

Azonban elég immár mind ebből, mind a' többi tudományokból az, a' mit eddig tanultatok. Mert lehetne ugyan minden tudományból még sokkal többet is előadni: de akkor szerfölött nagy, és kitanulni nehéz lenne ez a' kézi könyv,

Melynek dicséretes a' megtanulása,
De hasznos egyedül csak a' megtartása.
Boldog, a' ki ennek tanácsit beveszi,
És teljes életében hiven cselekeszi.
Most tehát e' könyvnek illő kicsinysége
Azt hozza magával, hogy itt legyen — VÉGE.

TOLDALÉK.

IDEGEN SZÓK' LAJSTROMA,

mellyek a' magyar köz beszédben gyakorta előfordulnak, és e' kézi könyvben még megmagyarázva nincsenek.

A.

Adresz: levél' czime.

Adreszalni: valakinek nevét, czimét és lak-helyét a' levél' külsejére írni; levelet utasítani.

Agens: fő ügyviselő Bécsben, Budán.

Akademia: valamelly tudománynak legfőbb iskolája; tudósok' társasága.

Akczio: törvényes pörbe idéző levél. *Megakcziózni*: pörbe idéző levelet küldeni valakire.

Alamizsna: adakozás szegények' számára.

Amice: barátom.

Anekdota: furcsa rövid elbeszélés.

Anno: esztendőben.

Apportérozni: mondatik az olly kutyáról, melly megtanítatik egyet-mást hozzánk hozni, francziául mondva: apportérozni.

Appetitus: evéshez, iváshoz jó kedv, étvágy.

Arestom: fogság, tömlöcz, börtön.

Artikulus: cikkely, törvény-cikkely.

Arkivárius: böcsös irományok' tárára felügyelő tiszt; levél-tárnok.

Arenda: haszonbérlet.

Armális: nemességet ajándékozó királyi levél.

Asszessor: táblánál ülő bíró, táblabíró.

Asszekurálni: bátorságossá tenni.

Asszignálni: utasítást adni, bírói kézbe valamit általadni.

Attestatum: bizonyító-levél.

Aukczio: fölfizetés, ár-öregbítés.

Avánzsírozni: hivatalban előre lépni.

Audienzia: meghallgatás király előtt.

Autentizált: igazi, nem-hamisított.

B.

Bagázsia: utazók' holmijek.

Bakter: éjjeli őr.

Bál: táncz-mulatság.

Bankerott: minden javából kifogyott ember.

Batallion: katona-csapat, zászló-al.

Bigót: vakbuzgó.

Bleszür: seb; p. o. bleszürozott katona: sebbe esett, sérült katona.

Brand: üszög.

Butellia: palaczk, üveg.

Boléta: utasító czédula, barcza.

C.

Centrum: közös-közepe valaminek.

Czeremónia: innepies szokás; szertartás.

Czirkulálni: körül kerülni, forogni.

Czitálni: pörbe idézni, hívni.

Czurájkher: kézhez adogató napszámos a' kőművesknél.

D.

Dáma: asszonyiség.

Dátum: költ, iratott, ekkor-ekkor.

Degradálni: hivatalban alább szállítani, vagy attól megfosztani.

Dehonesztálni: megböcsteleníteni.

Dekretum: királyi rendelés, végzés.

Delinkvens: rab, gonosztevő.

Deputáció: tanácskozásra kirendelt személyek.

Derogál: nem illik.

Detto vagy *dito*: a' föntebb megmondott.

Dika: képzelt mérték az adó kivetésében; egy dika, két dika, három dika s a' t.

Diktálni: fonszóval előmondani, a' mit aztán utána kell írni, mondani vagy énekelni.

Diéta: ország-gyűlés; életmód.

Diétát tartani: rendet tartani evésben, ivásban, életmódban.

Direktor: igazgató.

Diskurálni: beszélgetni.

Diskursz: köz-beszéd, beszélgetés.

Disputálni: szóval vitálódni.

Dispenzálni: fölmenteni.

Diurnum: napi bér.

Dominium: uradalom.

Dondáció: nemességet és jöszágot adományozó királyi levél.

Doktor: tanító, orvos.

Dragonos: nehéz-vasas katoná.

Dresszírozni: tanítani kutyát, lovat s más állatot.

Dupla: kettős, kétszeres.

E.

Eklézsia: gyülekezet, szentegyház.

Eretnek: vallási fő-igazságot tagadó ember.

Esszenczia: erős zamatu orvossági ital, szesz, lél.

Ekszaktor: pénz-szedő tiszt.

Ekszámén: tanulók' vizsgáztatása, próbája.

Ekszámindlni: próbára kitenni.

Ekszerczirozni: katonai fegyver-gyakorlást tenni.

Ekszekuczió: birói ítéletnek végrehajtása.

Ekszpresszus: bérbe fogadott követ.

F.

Fámília: háznép, család.

Fára: gyülekezet, eklézsia.

Fáslí: has-körtülék, pólya.

Fasszio = vállomás, jószág-bevallás.

Feldser: seb-orvos a katonáknál.

Figura: alak, kép, ábrázat.

Fília: leány-gyülekezet.

Findzsa: csésze.

Firnájcz: olajos füstök.

Formula: követni való példány írásban.

Fundáczió: hagyomány, testált pénz-summa.

Fundus: telek, fekvő jószág.

Furir: katonai író-deák.

Futrázs: takarmány barmok' számára; egyszeri
étetésre való széna-rész a katonáknál.

Fráter: öcsém, atyafi.

Franko: bér-mentes (levél).

Frisling: hizott süldő.

G.

Gála: disz-ruha, pompás öltözet.

Gázsi: napi bére a katonának.

Genealogia: nemzetség' táblája.

Generál: fő hadi tiszt, vezér.

Gimnázium: deák' iskolák.

Grácia: kegyelem.

Gratulálni: jó szerencsét kívánni.

Grandt: drága gyöngy' neme, ágyu-golyó.

Granadiros: granát-czimert csákójokon viselő
katonák, parádéra való válogatott szílos ka-
tonák.

H.

Harmonia: öszvehangzás; egyetértés.

I.

Indusztria: iparkodás.

Infámia: böcstelenség, gyalázatosság.

Infanteria: gyalog katonaság.

Inkvizicio: birói vizsgálás.

Inspektor: fölügyelő tiszt.

Instállálni: hivatalba beállítani.

Instánczia: könyörgő levél.

Institutum: intézet.

Instruktor: házi oktató.

Instrumentum: szerszám, eszköz, műszer.

Inszurgens: hadra fölkelte nemes ember.

Inszurrekzio: nemesek' fölkelése hadra.

Intabulálni: valamelly adossági levelet a' vármegyé' vagy város' jegyző-könyvébe beírni.

Interesszans: érdeklletes.

Interesszátus: ön hasznát kereső.

Intimátum: királyi parancsolat.

Intoleráns: türelmetlen ember.

Invalid: szolgálatra alkalmatlanná lett katona.

Inventáriom: holmik' téra, lajstroma.

Invitálni: meghívni.

Isptár: szegény betegek' számára szolgáló nyilvános épület; kórok' háza, kórház.

J.

Jovialis: tréfás, dévaj.

Jurdus: jegyző a' királyi táblánál.

Jurista: törvény-tanuló ifju.

K.

Kadét: uri köz-katona.

Kalamus: metszetlen toll.

Kalkulus: számolás.

- Kamarális*: a' királyi kincstárhoz való.
Kandlis: metszett viz-árok.
Kanczellária: királyi író-szoba.
Kanczellista: író-deák.
Kánonok: püspöki tanácsos úr, főpap.
Kántálni: dallani, énekelni.
Kántor: éneklő-mester.
Káplán: segéd-pap.
Kápolna: kisedet templom.
Káprisz: csökönyösség, fejeskedés.
Karmazsin: király-szinü piros.
Kassza: pénz-tár.
Kasszálni: hivataltól megfosztani.
Kaszárnya: katonák' lakó tanyája.
Katalógus: lajstrom.
Katedra: tanítói szent székhely.
Kavallér: főrangu nemes úri ember, lovag.
Kavalleria: lovas katonaság.
Karakter: erkölcsi tulajdonság.
Khirurgus: seb orvos.
Klasszis: osztály a' tanulóknál és másutt.
Klérus: papi rend.
Koledálni: kéregetni, koldulni.
Kommissió: megbízás.
Kommisszárius: biztos tiszt.
Konvent: egyházi gyűlés.
Kontó: portekának, vagy mesteremberi munka-
 árának följegyzése.
Kollekta: szedelek.
Kolléga: tiszt társ.
Kollégium: tanulók' özszevgyülekezési helye, főbb
 iskolák.
Komédia: nézni való játék.
Komót: kényünk szerint, kényelmes.
Kompetál: illet, neki jár.
Kompliment: fej-hajítás.
Kommandirozni: parancsolni, igazgatni.
Kommendálni: ajánlani.
Komedenczia: enni való.

- Konfesszio*: vallás-tétel, hitvallás.
Konfiskálni: birói hatalommal elfoglalni, elkobozni.
Konfúzio: zavarodás.
Konzilium: tanács, p. o. királyi, és az orvosokké a' beteg fölött.
Konzisztorium: egyházi törvényszék.
Konskripczio: összeírás.
Kópia: másolat.
Kopulálni: összeesküttetni.
Korámizálni: nevét aláírni bizonyoságképpen.
Korrigálni: kiigazítani a' hibákat.
Kórus: éneklő kar.
Kredit: hitel.
Krida: minden javaiból kifogyás.
Krimindlis: halálös vétek.
Kritika: könyvbíráló tudomány.
Kritizálni: bírálgatni, böcsmérelni.
Kunirozni: faggatni, korholni.
Kurálni: gyógyítani.
Kurátor: gondviselő, egyház-atyja.
Kuria: nemes lakó hely.
Kurassziér: könnyű vasas katona.
Kuriózus: kíváncsi, tudni vágyó.
Kurdzsi: bátorszivűség.
Kurzus: pénz - folyamat, pénzkelet.
Kváltás: mineműség, tulajdonság.
Kvártél: szállás.
Kviétánczia: nyugtató levél nyugtatvány.

L.

- Lager*: tábor.
Lajtnant: hadnagy.
Laksza: has-menés.
Liczeum: nagyobb iskolák.
Liczitáczió: árverés; (kótya-vetye, oláhul van.)
Löhnung: katonák' napi zsoldja.
Lotteria: koczka vagy sors-vonási játék.
Lukszus: fény-üzés, pompázás.

M.

Magazin: lerakó hely, raktár.

Málter: fal-rakáshoz való ragaszték mészből és fővényből.

Marsal: fő hadi tiszt.

Marsirozni: katonásan menni.

Mártir: vértanu; oly ember, ki a' hitéért vérét ontotta.

Maske, Maskara: ál-orcza.

Masina: mesterséges szerszám, gépely, mozgony.

Máter: anya, anya-gyülekezet.

Matéria: szer, tárgy, szövet.

Matrikula: anya-könyv; kereszteltettek', halottak' s t. jegyzőkönyve.

Major: katonatiszt, a' kapitány fölött, ezredes őrnagy.

Mobilia: házi bútör.

Montirung: katona ruházat.

Möres: jó erkölcs, böcsület-tudás.

Mustra: mutatvány; utánozni való példány.

N.

Náczió: nemzet, nép.

Nervus: ín, a' testnek velős szála.

Nekszus: összevettetés, alyafiság, ismeretség.

O.

Oberster: ezredes kapitány.

Obligáczió: adós-levél, kötelezvény.

Obszós (vagy absidos) katona: bucsu-levéllal haza bocsátott katona.

Officzir: katona tiszt.

Ökulár: szem-üveg.

Ordinancz: szolgálatra való strázsa.

Originál: eredeti, igazi.

P.

- Padimentom*: szoba' kipadlása.
Parade: pompa, diszelgés.
Parapló: eső ellen való.
Paróka: ál-haj, hamis haj.
Parókhia: pap-lakás.
Patvarista: prókátornál tanuló ifju.
Patrióta: hazafi-
Patronus: uri kegyes jóltévő.
Pácziens: beteg
Penna: toll (metszett).
Persze: ugy van, igen is.
Penzio: nyugpénz, mely adatik kiszolgált tiszteteknek.
Plenipotenciárius: meghatalmazott.
Poéta: vers-költő, költész.
Porta: kapu.
Portás: kapun-álló őr.
Porció: rész, ételben vagy adó-fizetésben.
Praktikáns: kalmárságot, gazdaságot 's m. e. tanuló, gyakorló ifju.
Prákszis: gyakorlás.
Prefektus: előljáró; urodalmi főtiszt.
Prézes: előlülő, elnök.
Princzipális: uram, gazdám, parancsolóm.
Princz: királyi főherczegi személy.
Privát: különözött, magános, egyes.
Privilegium: királyi szabadság.
Proccessus: törvénykezés, pör, vármegyei járás.
Professzor: tanító fő iskolákban.
Protestálni: ellentmondani.
Protokollum: jegyző-könyv.
Publikálni: kihirdetni.
Publikum: közönség.
Purgáció: has-tisztító orvosság.

R.

- Recept*: orvosság-rendelés, czédulára írva.
Reczildni: felmondani a' leezkét.

- Regiment*: katonai osztály.
Regula: rendszabály, rendelet.
Rekommendálni: ajánlani.
Religio: hitvallás.
Reparálni: kiigazítani, kifizoltogatni.
Repetálni: ismételni, viszont tenni.
Reszignálni: lemondani, letenni.
Restánczia: hátra-lévő járandóság.
Restauráció: új tisztek' választása.
Reversális: óvó-levél, tértetvény.
Riziko: kockáztatás, veszedelmeztetés.

S.

- Sekrestye*: elrekesztett szoba a' templomban.
Szórólni: takarítani, meggazdálkodni.
Spion: kém.
Spekulálni: szemlélni, kereskedni.
Spiritus: szesz, erős részegítő folyadék.
Szadron (Skadron): egy csapat katona, egy száz-
 ból álló sereg.
Stab: katonai igazgatóság.
Stáció: nyugovó hely, megállapodás, lakás.
Strapácz: testi törődelem, megviseltetés.
Stipendium: segedelem-pénz.
Sublad: fiókos almáriom.
Suviksz: csizma-kenőcs.
Szála: palota, nagy szoba, terem.
Szaldrium: bér, fizetés, szolgálat-díj.
Szaf: nedv.
Szatiszfakció: elégtétel.
Szatler: nyereg-gyártó.
Szekretárus: titoknok.
Szentenczia: bírói ítélet.
Szesszió: tanács-ülés és házhely.
Szimpla: egyszerű, mesterkétlen, egyes.
Subszidium: segedelem-pénz, adakozás.
Szukkesszor: utána következő.

T.

Talentom: lelki ajándék, tehetség.

Taksa: díja, ára valamelly hivatalbeli szolgáltatásnak.

Terminus: határ, határ-idő.

Testimonidlis: bizonyosság-levél.

Teksztus: beszéd-szöveg, a' mit olvasunk.

Tiránnus: kegyetlen uralkodó.

Toleránczia: tűrődelem.

Traktálni: vendégleni.

Tráncsirozni: fölmetélni, szétdarabolni.

Tripla: hármas, háromszori.

Trónus: trón, királyi szék.

Tutor: gyám-anya (árva).

U.

Uniformis: forma-ruha.

Univerzitás: mindennemű tudományok' legfőbb iskolája, egyetem.

Uzus: szokás, gyakorlás.

V.

Vakánczia: üresség a' hivatalban.

Vakáció: szünetkezés az iskolai tanulástól.

Vekszálni: faggatni.

Vicze: helyettes, az elsőnek helyét viselő személy
p. o. Vicze-Ispán.

Vidámlni: irományokat bírói hitelességgel össze-
nézni.

Vivát: éljen.

Vizitálni: hivatalosan látogatni.

Votizálni: voksolni, szavazni.

Vótum: szavazat, voks.

Z

Zseni: igen jeles elme.

Zsenérozni: tartózkodni, áttallani.

T

F O G L A L A T.

	Lap.
Kalauzoló beszéd e' könyv' bírálóihoz . . .	III.
Kalauzoló beszéd az iskola-tanítókhoz . . .	IX.

AZ OLVASÓ KÖNYV

négy részben.

I. RÉSZ. ÉRTELEM-GYAKORLÁSOK. 39.

II. R. ERKÖLCSI ELBESZÉLÉSEK ÉS OKTATÁSOK:

1. Fias Márton' karos - széke	57.
2. A' mi szüléinket tisztelni kell	58.
3. Légy szüléid iránt engedelmes	59.
4. A' három arany halacska	60.
5. A' bodzafa	61.
6. Légy testvéreiddal és tanuló-társaiddal öszve férő	62.
7. A' méltatlanul gyanakodó	64.
8. A' csacska leány	65.
9. A' méz-innep, vagyis: a' méh-kasok' fölverése	66.
10. A' kérkedő	69.
11. A' szerencsétlen ember nem gonosz is mindig	71.
12. A' pajkos gyermekek	72.
13. A' könyörület	73.
14. A' szükséges és szükségtelen gonul	74.
15. A' szemérmetség és bocsület-érzés	75.
16. A' két, napszámos	76.
17. A' félénk leány	77.
18. A' meggondolatlan tréfa	78.
19. Jó tanács a' hirtelen harag ellen	80.
20. Ne légy állat-kinzó	81.
21. A' durczás Piroška	83.

22. A' kevély emberekről	83.
23. A' talyigás Olasz.	84.
24. A' ki nem akar szót fogadni, hadd lakoljon	85.
25. A' vigyázni tudó gyermek	86.
26. Rebeka, a' hív szolgálo-leány	86.
27. A' ló-nyeggető	87.
28. A' katonai élettől nem kell félni	88.
29. Viszaadatik a' kölcsön	90.
30. A' sánta és a' világtalan koldus	91.
31. Az ép kezek, lábak és érzékek	91.
32. Az ember és az emberi lélek	93.
33. A' lelkeknek megjelenéséről	95.
34. A' nevekről és a' név-adásokról	98.
35. A' Heverésző juhászok	101.
36. A' játszi gyermek	103.
37. A' rosszasságra való megkísértés	104.
38. Igaz-mondás és titok-tartás	105.
39. A' hűségről	106.
40. Gyermeki szeretet' példája	107.
41. Az árulkodó és rágalmazó	108.
42. Orgazda ne légy	109.
43. A' két szántó-vas	109.
44. A' szorgalmas és dologtalan emberekről	110.
45. A' tücsök és a' hangya	111.
46. Hogyan tehetni szert jó vérségre	112.
47. Az életre szükséges és szükségtelen dolgokról	113.
48. A' bosszútálló gyermek	113.
49. A' joltévőségben való gyönyörködés	114.
50. Légy szíves, és kész a' szolgálatra	115.
51. A' sorsával megelégedő emberről	116.
52. Puskák miatt történt szerencsétlenségek	117.
53. A' káromkodás és csúfolódás	120.
54. Órizkedjél a' háborúságot szerző emberektől	121.
55. A' konczon összeveszett kutya	122.
56. Ne panaszkodjál a' mostoha időkre	122.
57. Nem kell a' háznál veszedelmes állatokat tartani	124.
58. Add vissza a' mi nem a' tiéd	125.
59. A' rossz cselekedet nem marad titokban	126.
60. Mindig eszedben tartsd az Istent	128.
61. Néhány babonások' megczáfolása	128.
62. A' türhetetlenkedő emberről	131.
63. Az oszackiak, vagy az oskoláttan falu	133.
64. Az iskolai tanulók' köteleességei	135.
65. A' cselédi rend' tükére	137.
66. Regulák utasok' számára	139.
67. Jó tanácsok némelly kártelen esetekre	141.

68. A' házassági élet' képe	142.
69. Néhány magyar példa-beszédek	146.

III. R. AZ ILLENDŐSÉGRŐL 'S OKOS MAGA-ALKALMAZÁSRÓL.

I. Az illendőség' rend-szabályai	148.
II. Az arany ábécze	156.
III. Néhány köszöntések, versekben	159.
IV. Oskolai próba-tételkori beszédek	161 és 162.

IV. R. TANULSÁGOS ÉS MULATTATÓ VERSEK.

1. Tanuló-társat hívó mondalék.	163.
2. Tanuló gyermekek' dala	164.
3. A' méh és a' galamb	164.
4. Huska' keszevei	165.
5. A' vakmerő majom	165.
6. A' felfogadás' veszedelme	166.
7. Az esztendő' részei	167.
8. A' gyermek és a' dió-fa	167.
9. A' középszerű sors' dicsérete	168.
10. Serkentés a' munkásságra	169.
11. A' rózsá-bokor	169.
12. Játéki dal a' régi időkből	170.
13. A' azegény és a' szerencse	170.
14. A' fejtér szín	171.
15. A' piros szín	171.
16. A' megfagyott gyermek	172.
17. Munka-dal kézmivesek' és tisztviselők' számára	173.
18. Magyar jobbágy-ember' dala	175.
19. Buzdítás a' jó rend-tartásra	176.
20. A' czéda bárány	176.
21. A' paraszt gyermek' elsősegei	177.
22. Tavaszi énekecske	178.
23. Téli ének	178.
24. Kihez jobb férjhezmenni	179.
25. A' tanító és az atya	179.
26. A' méh és a' szarvas	180.
27. Az elégetett vessző	180.
28. A' tulipán és a' viola	180.
29. Az ember és az egézség	181.
30. Egy félénk katonának sir-verse	181.
31. A' török pap	182.
32. Eldorádó, vagy: a' mesés ország	182.

AZ OSKOLAI TUDOMÁNYOK KÖNYVE.

V. — VIII. rész.

V. R. SZÁMVETÉS-TUDOMÁNY.

I. A' számvetés-tudománynak hasznos volta.	187.
II. Előeszméreték	188.
III. Fejbeli különféle gyakorlások	201.
IV. A' különféle mértékek, pénzek és nehezékek	205.
V. Az úgynevezett négy specziesekről általában	209.
VI. Az öszveadásról	212.
VII. A' sokszorozásról	213.
VIII. A' kivonásról	229.
X. A' felosztásról	239.
X. A' négy specziesek több-soru számokkal	251.
XI. A' tört számokról	261.
XII. Egyveleg példák és kérdések	267.

IV. R. IDŐ-SZÁMLÁLÁS-TUDOMÁNY. 270.

VII. R. TERMÉSZET-TUDOMÁNY.

I. A' világ' alkotmányáról	280.
II. Az elementumokról.	285.
III. A' természetnek három országairól	306.
A.) Ásványok	306.
B.) Növények	311.
C.) Állatok	318.

VIII. R. FÖLD-LEÍRÁS.

I. Általában a' földről és annak lakosairól	343.
II. Különösen Európáról és Magyarországról	358.
III. Néhány próbáló kérdések	388.

IX. R. EGÉSZSÉG TUDOMÁNY.

I. A' legelőről és lakásról	391.
II. A' ruházatról	396.
III. Az evésről-ivásról	397.
IV. A' mozgásról	412.
V. Az aluvásról	413.
VI. A' tisztaságról	415.
VII. Az elme-indulatokról	418.
VIII. A' szemekről	419.
IX. A' fogakról	420.
X. Ábrázatnak festése	421.
XI. Az órról	423.

XII. A' fülekről	423.
XIII. A' főről	424.
XIV. Regulák a' betegségre	425.
XV. A' halottakról	429.
XVI. Különbféle hasznos regulák	432.
XVII. Némelly hirtelen csetekről	434.
XVIII. A' khóleráról	439.

X. R. GAZDASÁG-TUDOMÁNY.

I. Általában a' gazdálkodásról	442.
II. A' házi, vagy belső gazdálkodásról	454.
III. Különösen a' mezői gazdaságnak ágairól	464.
A.) Szántó-földekről	464.
B.) Rétekről	476.
C.) Kertekről	478.
D.) Szőlő-mívelés	485.
E.) Barom-tartás	487.
<i>Szerzők:</i> A' mezői gazdaság' mester-szavai	520.

XI. R. TÖRTÉNET-TUDOMÁNY.

I. A' világ' történeteiről általában	529.
II. A' Magyar-nemzetnek történetei	539.
<i>Szerzők:</i> A' nemzetiségéről	564.

XII. TÖRVÉNY-TUDOMÁNY.

I. A' polgári társaság' és törvények' eredetéről általában	568.
II. A' Magyarország' lakosai között fönálló rendek	574.
III. Magyarországnak igazgattatása' módja	580.
IV. A' különféle rendü lakosoknak jussai és kötelességei	583.
V. Némelly tanulságos kérdések és feleletek	589.

XIII. R. MAGYAR NYELV-TUDOMÁNY ÉS IRÁSMÓD.

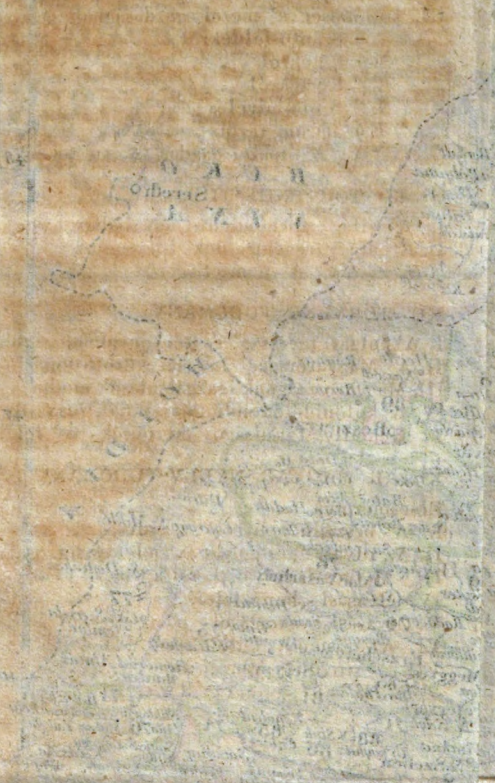
Előeszméreték	595.
I. A' beszédnek nyolcz részei	598.
II. Az olvasás' és pontozás' jelei és használása	618.
III. Helyes-írás (ortográfia)	621.
IV. Olvasási hang-lejtés	625.
V. Olvasási gyakorlások pöszék' és selypek' számára	626.
VI. Az írásmód, különösen a' levelek	628.
VII. A' rövidítő jelek	648.
<i>Toldalék:</i> Idegen szók' lajstroma	651.

Uj
Sar
i
Sze
cs
aral
nic
in
Me
u
M
Sze
For
zika
od

ERŐSÍTŐI ZORSZÁG
FÖLDKEPE

1848. évi
törvény
melléklet
1848. évi
törvény
melléklet

4-1B 685

1192

